KARL MARX

GRUNDRISSE 2

MUBİ

SOL
YAYINLARI

İKİNCİ BASKI
ANKARA 2013

GRUNDRISSE
EKONOMİ POLİTİĞİN ELEŞTİRİSİNİN TEMELLERİ
(HAM TASLAK)
1857 - 1858

[İKİNCİ KİTAP]

KARL MARX

ÇEVİREN
ARİF GELEN

Karl Marx'ın
Grundrisse Der Kritik der Politischen Ökonomie
(Rohentwurf) 1857-1858 Anhang 1850-1859
(Dietz Verlag, Berlin 1953/75)
başlıklı yapıtını
Almancasından
Arif Gelen
dilimize çevirdi ve kitap
Fransızcasıyla
(*Manuscrits de 1857-1858 "Grundrisse"*, Première partie,
Ouvrage publié sous la responsabilité de Jean-Pierre Lefebvre,
Editions Sociales, Paris 1980)
ve İngilizcesiyle
(*Grundrisse Foundations of the Critique of Political Economy*
(Rough Draft), translated with a foreword by Martin Nicolaus,
Penguin Books in association with New Left Review, London 1973/93)
karşılaştırıldıktan sonra
Sol Yayınları
tarafından
Grundrisse – Ekonomi Politiğin Eleştirisinin Temelleri
[İkinci Kitap]
adıyla
Kasım 2013
(Birinci Baskı: Nisan 2003)
tarihinde,
Ankara'da *Kuban Matbaacılık*'ta bastırıldı.

ISBN 978-975-7399-85-8

İÇİNDEKİLER

SERMAYE BÖLÜMÜ
[DEVAM]
9-239

9 İkinci Kesim: Sermayenin Dolaşım Süreci [Devam]

9 Emeğin emekle değişimi işçinin mülksüzlüğüne dayanır.
10 Sermayenin dolaşımı ve paranın dolaşımı. – Her sermayenin çerçevesi içinde değerin koşulu (alet vb.). – Dolaşımın uğrakları: üretim süreci ve dolaşım süreci. ...
17 Dolaşım giderleri. – İletişim ve taşıma araçları. (İş kollarının bölünmesi.) (Birçok işçinin birleşmesi. Bu birleşmenin üretken gücü.) (Yığınsal işbirliği.) – Üretimin genel koşullarının özel koşullardan farkı.
25 Pazara taşıma (dolaşımın alansal koşulu) üretim sürecine girer. Dolaşımın zaman öğesi, kredi. – Sermaye, döner sermayedir. – Para dolaşımı salt görüntüdür. – Sismondi. Cherbuliez. (Sermaye. Sermayenin çeşitli bileşenleri.)
29 Dolaşımın değer belirlenimi üzerindeki etkisi. – Dolaşım zamanı = değerlenmeme zamanı. – Kapitalist üretim tarzının daha önceki tüm tarzlardan farkı (evrensellik vb.).
34 Dolaşım ve değer-yaratımı. (Dolaşım koşulları içinde farklı sermayeler arasında eşitlenme.) Sermaye bir değer-yaratım kaynağı değildir. – Dolaşım giderleri. – Üretimin sürekliliği dolaşım zamanının ortadan kaldırılmasını gerektirir.
39 [Artı-Değer ve Kâr Teorileri]
39 Ramsay. Dolaşım zamanı. Dolayısıyla sermayenin kârın kaynağı olduğu sonucuna varır. – Ramsay. Artı-değer ve kâr ve değer yasası konusunda karışıklık. (Ricardo'nun yasasına göre artı-değer yok.)
52 Artı-değer ve kâr. Örnek (Malthus). – Kâr ve artı-değer. Malthus. – Emek ile emek-gücü arasındaki fark.
65 Uyuyan sermaye. Sermayenin öngelen artışı olmaksızın üretimin artışı. Bailey.
67 Wade'in sermaye açıklaması. Sermayenin salt aracısı olarak emek. Sermaye, kolektif güç.
72 Rossi. Sermaye nedir? Hammadde sermaye midir? Bunun için ücret gerekli midir? (*Approvisionnement*, sermaye mi?)
76 Malthus. Değer ve ücret teorisi. (Sermaye oranla, emek yalnızca kısımla ilgilidir. Artı-değer ve kâr üzerine olan notlarıma bakınız.) Ricardo'nun teorisi. (Carey Ricardo'ya karşı.) Malthus: Ücretin oranla ilgisi yok. Malthus'un değer teorisi.
80 Kapitalist üretimin amacı değerdir (para), meta, kullanım-değeri vb. değildir. Chalmers. – Ekonomik çevrim. – Dolaşım süreci. Chalmers.

81 Geri-dönüşte farklılık. Üretim sürecinin kesintiye uğraması (ya da daha doğrusu bunun emek süreciyle örtüşmemesi). Üretim sürecinin toplam süresi. (Tarım, Hodgskin). Üretimin eşit-olmayan dönemleri.
83 Serbest işçi kavramında yoksulluk vardır. Nüfus ve fazla-nüfus vb.
87 Gerekli-Emek. Artı-Emek. Artı-Nüfus. Artı-Sermaye.
89 A. Smith. Özveri olarak emek. (Senior'un kapitalistin özverisi teorisi.) (Proudhon'un artısı) – A. Smith. Kârın kökeni. İlksel birikim. – Wakefield. – Köle emeği ve özgür emek. – Atkinson. – Kâr. – Kârın kökeni. MacCulloch.
94 Artı-emek. Kâr. Ücret. İktisatçılar. Ramsay. Wado.
94 Durağan sermaye. Sermayenin geliri. Sabit sermaye. John St. Mill.
96 Sermayenin dönüşümü. Dolaşım süreci. Üretim süreci. Dönüşüm. Yön değiştirme. *Sermaye dolaşım halindedir. Sabit* sermaye de. Dolaşım gideri. Dolaşım zamanı ve emek-zamanı. (Kapitalistin serbest zamanı.) (Taşıma giderleri.)
110 Dolaşım. Storch. – Sermayenin başkalaşması ve metanın başkalaşması. – Sermayenin biçim ve madde değişimi. Sermayenin değişik biçimleri.
115 Sabit sermaye ve döner sermaye. – (Fazlalık. Proudhon. Bastiat.) – Mill Anderson. Say. Quincey. Ramsay. – Faizin faizinde güçlük. ...
122 Değişmeyen ve değişen sermaye
122 Rekabet
125 Artı-Değer. Üretim zamanı. Dolaşım zamanı. Devir zamanı.
128 Rekabet.
129 Artı-değer. Üretim zamanı. Dolaşım zamanı. Devir zamanı. Sermayenin üretim zamanındaki bölümü. – Dolaşım zamanı. – Artı-değer ve üretim evresi. Sermayenin yeniden-üretim sayısı = devir sayısı. – Toplam artı-değer vb.
136 Sermayenin dolaşımda biçim *değişimi ve madde değişimi.* M[eta] – P[ara] – M – P – M – P.
137 Üretim zamanı ile emek-zamanı arasındaki fark. – Storch. Para. Ticaret katmanı. Kredi. Dolaşım.
141 *Küçük dolaşım. Sermaye ile* emek-gücü arasındaki değişim süreci. Emek-gücünün yeniden-üretiminde sermaye.
146 Dolaşımın üç tür belirlenmesi ya da tarzı. – Sabit sermaye ve döner sermaye. – Döner ve sabit sermaye olarak ayrılan sermayenin devir süresi.
156 Emek-zamanı. – Sabit sermaye. Emek araçları. Makine. Sabit sermaye. Emek-güçlerinin sermaye güçlerine aktarılması, hem sabit, hem de döner sermayede. – Sabit sermaye (makine) ne ölçüde değer yaratır. – Laudardale. – Makine yığınlarca işçi gerektirir.
163 Sermayenin iki özel türü olarak sabit sermaye ve döner sermaye. – Sabit sermaye ve üretim sürecinin sürekliliği. – Makine ve canlı emek. (Buluş uğraşısı.)
164 Burjuva üretimin temeli (değer ölçüsü) ile onun kendi gelişmesi arasındaki çelişki. Makineler vb.
166 Sabit sermayenin gelişmesinin önemi (genel olarak sermayenin gelişmesi için). Sabit *sermaye* ve döner *sermaye yaratımının* oranı.
170 Gerçek tasarruf –ekonomi– = emek-zamanında tasarruf = üretken gücün gelişmesi. Kullanılabilir (serbest) zaman ve emek-zamanı karşıtlığının kalkması. – Toplumsal üretim sürecinin doğru kavranması.
171 Owen'in sanayi (kapitalist) üretimini tarihsel kavrayış biçimi.
173 Yeni aracıların sermayesi ve değeri. – Sabit sermayenin kapsamı

kapitalist üretimin yükseklik derecesini gösterir. – Hammaddenin, ürünün, üretim aletinin, tüketimin belirlenmesi.
175 Sabit sermaye ile döner sermayeden oluşan sermayenin devir zamanı. Sabit sermayenin yeniden-üretim zamanı.
183 Sabit sermaye ve döner sermaye. *Economist*. Smith. Döner sermayenin karşıt değerinin yıl içinde üretilmesi gerekir. Sabit sermaye için böyle değil. Bu, daha sonraki yılların üretiminin hizmetindedir.
188 Sabit sermayenin ve döner sermayenin geliri.
190 Özgür emek = gizli yoksulluk. Eden.
192 Sabit sermayenin ürününe oranla değeri ne kadar az olursa, amaca o kadar uygundur. – Hareketli, hareketsiz, sabit ve döner.

199 Üçüncü Kesim: Meyve Veren Olarak Sermaye. Artı-Değerin Kâra Dönüşümü

199 Kârın oranı. – Kâr oranlarının düşmesi. – Kâr oranı. – Kârın toplamı. – Atkinson. A. Smith. Ramsay. Ricardo. – Kâr olarak artı-değer her zaman daha az oranda olur. – Wakefield. Carey. Bastiat.
210 Sermaye ve gelir (kâr). Üretim ve dağıtım. Sismondi. – Sermaye açısından üretim maliyeti. Sermaye açısından kâr. – Kârların eşitsizliği. Dengeleme ve toplumsal kâr oranı. – Artı-değerin kâra dönüşmesi. – Yasalar.
215 Artı-değer = Artı-emeğin gerekli-emeğe oranı.
216 Sabit sermayenin değeri ve üretken gücü. Basit sermayenin dayanıklılığı ve üretken gücü. – Toplumsal güçler, emeğin bölümü vb. sermayeye maliyet getirmez. – Makinelerin bundan farkı
218 Makine ve artı-emek. Genel olarak artı-değer öğretisinin özetlenmesi.
221 Temel üretim koşullarının ilişkisi. Sermayenin öğelerinin oranında değişme.

227 [Para ve Sermaye Bölümlerine Ekler]

227 Para ve sabit sermaye, belli bir servet tutarı demektir. (*Economist*.) Sabit sermaye ve dolaşan sermaye ilişkisi. Pamuk iplikçiliği (*Economist*.)
228 Kölelik ve ücretli emek (Steuart). – Devir yoluyla kâr. Steuart.
232 Elisabeth'ten bu yana İngiltere'de yün sanayii (Tuckett). İpekçilik (aynı yerde). Gene o dönemde demir. Pamuk.
234 Ücretli emeğin oluşması. Başıboşluk. Tuckett.
235 Birikim ve kâr oranı üzerine Blake'in söyledikleri. – Uyuyan sermaye.
237 16. yüzyılın başında aile tarımı. Tuckett.
237 Kâr, Faiz. Makinenin emek fonuna etkisi, Westminster Review.
237 (Değerlerin ölçüsü ve fiyatların ölçütü olarak para. Paranın ölçü birimi teorilerinin eleştirisi.)
251 (Dolaşım aracı ve paraya ilişkin teorilerin eleştirisi. — Dolaşım aracının paraya dönüşmesi. — Hazinenin oluşumu. — Ödeme araçları. — Metaların fiyatları ve dolaşımdaki paranın niceliği. — Paranın değeri.)
262 Metanın değerini belirleyen emek değil, sermayedir. Torrens.
262 En düşük ücret.
263 1826'da pamuk makineleri ve işçiler. Hodgskin.
264 Makine hammaddeyi nasıl sağlar? Keten sanayii. Halat ipliği. *Economist*.
264 Makine ve artı-emek.

266 Sermaye ve kâr. Değer ürün olur. — Kapitalist üretimde çalışma koşullarına karşı işçinin tutumu. Sermayenin bütün bölümleri kâr getirir. — Pamuk fabrikasında sabit ve döner sermaye ilişkisi. Senior'da artı-emek ve kâr. Makinenin emeği uzatma eğilimi.
270 İngiltere'de pamuk fabrikaları. Emekçiler. Makine ve artı-emek için örnek. — Symons'tan örnek. Glasgow. Buharlı dokuma fabrikası vb. (Kâr oranları için örnekler) — Makinelerin gerekli-emeği azaltışının çeşitli türleri. Gastell — Emek, sermayenin doğrudan pazarıdır.
275 Sermayenin gelişmesiyle birlikte emeğin çalışma koşullarının yabancılaşması. (Çevriltme.) Çevriltme kapitalist üretim tarzının temelidir, yalnızca onun bölüşümünün değil.

277 [Çeşitli Notlar]

277 Merivale. Kolonilerde işçinin doğal bağımlılığının yerini yapay sınırlamalar alabilir.
278 Makinenin vb. malzeme tasarrufu. Ekmek. Dureau de la Malle.
284 Üretken tüketim. Newman. Sermayenin biçim değişimleri. Ekonomik çevrim. Newman.
286 Dr. Price. Sermayenin içkin gücü.
287 Proudhon. Sermaye ve basit değişim. Fazlalık. — Emekçilerin mülkiyetsizliğinin zorunluluğu. Townsend. Galiani. Süreçte sınırsızlık. Galiani.
291 Avanslar. Storch. — Tutumluluk teorisi. Storch. MacCulloch. Fazlalık. Kâr. Sermayenin dönemsel yıkımı. Fullarton. — Arnd — İlkel faiz
293 Para — Satınalmanın genel gücü. (Chalmers.)
294 Faiz ve kâr — Carey. İngiltere'de rehin.
298 Ustanın yerini tüccar nasıl alır?
298 Tüccar serveti.
303 Eşdeğerlerle ticaret olanaksızdır. Opdyke.
303 Anapara ve faiz
305 Paranın çözüştürücü etkisi. Mülkiyetin parçalanması için araç olarak para.
312 İki ulus kâr yasasına göre değişim yapabiliyorsa, her ikisi de kazanır, ama birisi her zaman daha kazançlı çıkar.

319 Değer

321 Bastiat ve Carey
326 Ücretler Üzerine

331 7 Defterin Dizini

338 Defterlerimle İlgili Referans [Marx'ın Yaptığı İçindekiler Özeti]

352 *Adlar Dizini*
361 *Kaynaklar Dizini*
370 *Marx'ın Çalışmalarında Kullandığı Çoğu Latince Öteki Dillerdeki Sözcük ve Deyimler*
372 *Marx'ın Elyazması Defter ve Sayfa Numaralarına Karşılık Gelen Sayfalar*

SERMAYE BÖLÜMÜ
[DEVAM]

İKİNCİ KESİM
SERMAYENİN DOLAŞIM SÜRECİ
[DEVAM]

Emeğin emekle değişimi işçinin mülksüzlüğüne dayanır.

⟨Yukardaki başlık konusunda bir uyarı daha: Kendi emeğinin ürünü üzerinde mülkiyeti içeriyor gibi görünen eşdeğerlerin değişimi —ve dolayısıyla özdeş olarak: *emek yoluyla* kendine maletme, yani gerçek ekonomik süreç yoluyla kendine malediş, ve *nesneleşmiş emek üzerindeki mülkiyet;* daha önce gerçek süreç olarak ortaya çıkan, burada hukuksal bir ilişki olarak, yani üretimin genel bir koşulu olarak kabul edilmiştir, ve bundan dolayı genel istencin ifadesi olarak ortaya çıkmış, yasayla kabul edilmiştir— diyalektik bir zorunlulukla, emek ile mülkiyetin mutlak ayrılması olarak ve değişim olmadan, eşdeğer olmadan, ötekinin emeğinin maledinilmiş olduğunu gösterir. Değişim-değerine dayalı üretim —ki eşdeğerlerin serbest ve eşit değişimi bunun yüzeyinde oluşur—, temelde, değişim-değeri olarak *nesneleşmiş emeğin* kullanım-değeri olarak canlı emek karşılığında değişimidir, ya da bir başka anlatımla, emeğin, kendi nesnel koşullarıyla —ve bundan dolayı da onun kendisi tarafından yaratılmış nesnellikle— ilişkisi, ötekinin mülkiyetiyle ilişkisi gibidir: *emeğin yabancılaşması.* Öte yandan, değişim-değerinin koşulu, bunun, emek-zamanıyla ölçülmesidir, ve dolayısıyla değerlerin ölçüsü gibi canlı emektir — onun değeri değildir. Üretimin bütün durumlarında, üretimin ve dolayısıyla toplumun, *emeğin yalnız*

emek karşılığında değişimine dayandığını sanmak bir **yanılsamadır.** Emeğin, kendi üretim koşullarıyla ilişkisinin kendi mülkiyeti olarak ilişkisi olduğu çeşitli biçimlerde, işçinin yeniden-üretimi hiçbir biçimde *yalnız emek* yoluyla olmaz, çünkü onun mülkiyet ilişkisi, emeğinin sonucu değil, koşuludur. Toprak mülkiyetinde bu açıktır; bu açıklığın, yalnız emekle ya da emeğin değişimiyle değil, işçi ile bir topluluk arasında, daha önceden varolan ve ona hareket temeli sağlayan koşullar arasında nesnel bir bağlantı üzerinde emek tarafından oluşturulmuş mülkiyetin özel türlerinden olduğu bilinen loncalarda da ortaya çıkması gerekir. Bunlar da, emeğin, evrensel tarihin emeğinin ürünleridir; topluluk emeğinin —onun, çıkış noktası ne tek tek bireylerin emeği, ne de onların emeklerinin değişimi olan, tarihsel gelişiminin— ürünleridir. Bu nedenle de yalnız emek, gerçekleşmenin [*Verwertung*] önvarsayımı değildir. Emeğin emek karşılığında yalnızca değişildiği bir durum —ister doğrudan canlı bir biçimde, ister ürün biçiminde olsun— emeğin gelişmesine göre, başlangıçta organik bir biçimde bağlı olduğu kendi nesnel koşullarından ayrılması anlamına gelir, ve bundan dolayı emek bir yanda yalnız emek olarak ortaya çıkar, öte yanda da, ürünü, nesneleşmiş emek olarak, onunla bağıntılı değer olarak tamamıyla bağımsız bir varlık kazanır. *Emeğin emekle değişimi —işçinin mülkiyetinin koşulu görünümündedir— temel olarak işçinin mülksüzlüğüne dayanır.*〉

(Sermayenin ücretli emekle ilişkisinde, emeğin üretken etkinliği, kendi koşullarında ve kendi ürününde ortaya çıkan ve daha sonra incelenecek olan *yabancılaşmanın en aşırı biçimi*nin zorunlu bir geçiş noktası olması — ve dolayısıyla bu biçim, *kendinde,* açıkça tersine çevrilmiş, başaşağı bir biçimde bulunması, *üretimin bütün sınırlı koşullarının* yok oluşunu içerir ve ayrıca, tersine, üretimin zorunlu koşullarını yaratır ve üretir; bundan dolayı bireyin üretken güçlerinin tüm evrensel gelişmesi için gerekli bütün maddi koşullarını oluşturur.)

Sermayenin dolaşımı ve paranın dolaşımı. — Her sermayenin çerçevesi içinde değerin koşulu (alet vb.). — Dolaşımın uğrakları: üretim süreci ve dolaşım süreci. — Çeşitli sermayelerde (sanayi kollarında) verimlilik, sermayenin verimliliğini belirler. — Dolaşım zamanı. Dolaşımın hızı sermaye yığını yerine geçer. Dolaşımın hızında sermayelerin birbirine bağımlılığı. Üretimin uğrağı olarak dolaşım. Üretim süreci ve süresi. Ürünün paraya dönüşümü. Bu işlemin süresi. Paranın üretim koşullarına geri çevrilmesi. Sermaye bölümünün canlı emekle değişimi. — Taşıma giderleri.

Para dolaşımı, pek çok sayıda noktadan çıkıyor ve pek çok sayıda noktaya geri dönüyordu. Geri dönüş noktası hiçbir zaman çıkış noktası olarak konmamıştı. Sermayenin dolaşımında çıkış noktası, geri dönüş noktası olarak ve geri dönüş noktası, çıkış noktası olarak kon-

muştur. Çıkış ve geri dönüş noktası kapitalistin kendisidir. O, para karşılığında üretim koşullarını değişir, üretir, ürünü gerçekleştirir, yani onu paraya çevirir ve sonra sürece yeniden başlar. Kendi başına alındığında, para dolaşımı, zorunlu olarak, statik bir şey olan parada biter. Sermaye dolaşımı kendi kendine sürekli olarak yeniden ateş alır, farklı uğraklarına ayrılır, ve bir *perpetuum mobile*'dir.* *Değer*, para dolaşımından bağımsız olarak varsayıldığı ölçüde, para dolaşımı yönünden, fiyat, salt biçimsel olarak konuyordu. Sermaye dolaşımı, *fiyat koyucudur*, yalnızca biçimsel olarak değil; değer koyduğu ölçüde reel olarak da. Kendi dolaşımında kendisi önvarsayım olarak ortaya çıktığı yerde, yalnızca başka bir sermaye tarafından *konmuş değer* olabilir. Para dolaşımının genişliğinin, daha önce ölçülmüş olan bir yörüngesi vardır ve onu hızlandıran ya da geciktiren durumlar dışsal sarsıntılardır. Dolaşımında, sermaye, kendisini ve ||17| yörüngesini genişletir, ve kendisi, dolaşımının hızının ya da yavaşlığının içkin uğraklarından birini oluşturur. Yörüngesinde nitel olarak değişir, ve bu dolaşımının uğraklarının bütünü, üretiminin uğraklarının kendileridir — yeni üretiminin olduğu gibi yeniden-üretiminin de.

⟨İkinci çevrimin, yani artı-sermaye [*Surpluskapital*] olarak gerçekleşen artı-değerin [*Surpluswerts*] ikinci çevriminin sonunda, kapitalistin işçi ile onun kendi nesneleşmiş emeğinin bir kısmından başka herhangi bir şeyi değiştiği yanılsamasının nasıl ortadan kalktığını gördük.** Ancak sermaye üzerine kurulu üretim tarzı içinde, sermayenin hammaddeyi ve aleti temsil eden kısmı, bireysel sermayeye, satın aldığı *canlı emeğin* olduğu gibi kendisinin de önvarsayımı olan bir değer olarak görünür. Bu iki bölüm *yabancı sermaye* tarafından, yani gene *sermaye*, ama başka bir sermaye tarafından konmuş olarak ortadan kalkar. Bir kapitalistin hammaddesi diğerinin ürünüdür. Birinin ürünü, diğerinin hammaddesidir. Bir kapitalistin *aleti* diğerinin ürünüdür, hatta başka bir aletin üretimi için hammadde olarak iş görebilir. Bireysel sermayede önvarsayım olarak görünen, bizim değişmeyen değer dediğimiz, sermayenin sermaye tarafından önvarsayılmasından, yani farklı sanayi kollarında farklı sermayelerin karşılıklı olarak birbirlerinin önvarsayımı ve koşulu olarak konması olgusundan başka bir şey değildir. Her birisi, kendi başına, *değer* olarak canlı emek *karşısında bağımsız hale gelmiş* ölü emeğe dönüşebilir. Son kertede, hiçbir sermaye, emekten başka —değeri olmayan doğa maddesi dışında— herhangi bir şey içermez. *Birçok* sermayenin araya girmiş olması burada incelemeyi karıştırmamalı. *Birçok* sermayenin ilişkisinin açıklanmasının, tümünde ortak olarak varolanın, sermaye oluş niteliğinin, incelenmesinden son-

* Devri daim makinesi.
** Bkz: *Grundrisse* 1, Sol Yayınları, Ankara 1999, s. 354.

raya bırakılması daha iyi olacaktır.〉

Sermayenin dolaşımı, aynı zamanda onun oluşu, büyümesi, yaşam sürecidir. Kan dolaşımıyla karşılaştırmak gereken herhangi bir şey varsa, bu, paranın biçimsel dolaşımı değil, ama sermayenin özsel dolaşımıdır.

Dolaşım bütün noktalarda üretimi varsayıyorsa —ve bu, para ya da meta olsun, ürünlerin dolaşımıysa, bunlar her yerde sermaye sürecinin kendisi olan üretim sürecinden doğuyorsa— o zaman, para dolaşımının kendisi, daha önce sermayenin üretim süreciyle *yanyana* bulunuyor gibi görünmesine karşın, şimdi sermayenin dolaşımı tarafından belirlenmiş olarak görünür. Bu noktaya gene döneceğiz.

Eğer şimdi dolaşımı, ya da bir bütün olarak sermayenin dolaşımını gözden geçirirsek, dolaşımın içinde, ikisi de sermaye dolaşımının öğeleri olan, üretim süreci ve dolaşımın kendisi arasındaki büyük farklılık ortaya çıkar. Sermayenin üretim sürecinin alanı içinde ne kadar kalacağı, onun teknolojik koşullarına bağlıdır ve bu evre içinde kalma süresi, —her ne kadar, üretimin türüne, konusuna vb. göre farklı olması gerekirse de— üretken güçlerin gelişmesiyle doğrudan örtüşür. Burada süre, ürünün yapımı için gerekli emek-zamanından başka bir şey değildir (yanlış!).* Bu emek-zamanı ne kadar azsa, gördüğümüz gibi, göreli artı-değer o kadar büyüktür. Belirli bir miktarda ürünün yapımı için gerekli emek-zamanının azalması ile belirli bir emek-zamanında daha çok tamamlanmış ürün sağlanabilmesi aynı şeydir. Sermayenin belirli bir niceliğinin, üretim süreci içinde kaldığı sürenin kısalması, tam anlamıyla dolaşım dışında kalması, tutulması, bir ürünün yapımı için gerekli emek-zamanının kısalmasıyla —üretken güçlerin gelişmesiyle, gerek doğal güçlerin, makinelerin, gerek toplumsal emeğin doğal güçlerinin kullanılmasıyla— işçilerin yığılmasıyla, emeğin bileşimi ve işbölümüyle örtüşür. Dolayısıyla, bu yönden, yeni hiçbir öğe eklenemez gibi görünür. Ancak, sermayenin hammadde ve aleti (emek araçlarını) oluşturan kısmının, yalıtık sermayeye göre, ötekinin sermayesinin bir ürünü olduğu gözönüne alınırsa, sermayenin üretim sürecini yenileyebileceği hızın, aynı zamanda bütün öteki sanayi kollarında üretken güçlerin gelişmesiyle belirlendiği anlaşılır. Aynı sermayenin hammaddelerini, aletlerini ve sonal ürünlerini kendisinin ürettiği düşünülürse, bu nokta daha iyi anlaşılır. Üretim sürecinin evresi içinde sermayenin kalma süresi de, *çeşitli* sermayeler sözkonusu ise, dolaşımın kendisinin bir öğesidir. Ancak burada üzerinde durduğumuz henüz *birçok* sermaye değildir. Dolayısıyla, bu öğenin burada yeri yoktur.

* "(yanlış!)" sözcüğü, Marx tarafından sonradan konmuştur.

İkinci öğe, sermayenin ürüne dönüşmesinden ürünün paraya dönüşmesine kadar geçen süredir. Sermayenin, belirli bir süre içinde, üretim sürecini, kendini-gerçekleştirmeyi, hangi sıklıkla yineleyeceği, açıktır ki bu sürenin akış hızına, ya da uzunluğuna bağlıdır. Varsayalım sermaye —başlangıçta diyelim 100 talerlik bir sermaye— bir yılda 4 devir yapıyor; kazanç diyelim ki her kez %5 ise, yeni değer yeniden sermayeleşmezse; bu, 4 kez daha büyük bir sermayenin, diyelim 400 talerlik bir sermayenin, aynı yüzde ile bir yılda *bir tek* devir yapması ile aynı şeydir; her ikisinde de [kazanç] %20'dir. Öyleyse devir hızı —öteki üretim koşulları değişmedikçe— sermayenin kitlesi yerine geçer. Ya da, ||18| 4 kat daha küçük bir değerin, sermaye olarak 4 kez gerçekleştiği aynı dönem içinde, 4 kat daha büyük bir değer sermaye olarak yalnız bir kez gerçekleşirse, küçük sermayenin kazancı —artı-değer üretimi— *en azından* büyük sermayenin kazancı kadar *büyük* olur. En azından diyoruz. Daha büyük de olabilir, çünkü artı-değerin kendisi, artı-sermaye olarak yeniden kullanılabilir. Örneğin, varsayalım ki, 100'lük sermayenin kârı (burada artı-değerin *bu biçimi* hesaplama kolaylığı için öncelenmiştir), devir sıklığı ne olursa olsun, her defasında %10'dur. O zaman ilk üç aym sonunda 110, ikinci üç aym sonunda 121, üçüncünün sonunda $133^{1}/_{10}$ ve sonuncusunda da $146^{41}/_{100}$ olur, buna karşılık 400'lük sermaye yılda bir devirle yalnızca 440 olur. Birinci durumda kazanç $= 46^{41}/_{100}$, ikincisinde yalnızca $= 40$. (Sermayenin her büyümede *aynı* kâr oranını getirmemesi bakımından varsayımın yanlış olması, bizim örneğimizi etkilemez, çünkü burada önemli olan 40'tan ne kadar daha çok arttığı değil, birinci durumda 40'tan daha çok arttığıdır — ve artmıştır.) Hızın yerini kitlenin ve kitlenin yerini hızın aldığı yasaya para dolaşımında bir kez rastlamıştık. Bu yasa hem üretimde, hem de mekanikte egemendir. Bu, kâr oranlarının, fiyatların vb. eşitlenmesi konusuna geldiğimizde yeniden üzerinde durulacak bir öğedir. Burada bizi ilgilendiren soru şudur: Değerin belirlenmesine, emekten bağımsız olan, ondan doğrudan kaynaklanmayan, ama dolaşımın kendisinden gelen bir öğe girmiyor mu? ⟨*Kredinin*, sermayenin dolaşımında farkları eşitlemesi henüz bizi ilgilendirmiyor. Ancak sorunun kendisi konuyla ilgilidir, çünkü —genel olarak ele alınan— sermayenin basit kavramından çıkmaktadır.⟩ Belirli bir zaman diliminde, sermayenin daha sık devri, Güneydeki ülkelerde, Kuzeydeki ülkelerle karşılaştırıldığında, doğal yıl içinde hasadın daha sık yinelenmesine benzer. Yukarda belirtildiği gibi, burada, sermayenin, üretim evresinde —bizzat üretken değerlenme sürecinde— kalması gereken zamanın farklılığını tamamen dışlıyoruz. Tıpkı tanenin tohum olarak toprağa serpildiğinde doğrudan kullanım-değerini yitirmesi, doğrudan kullanım-değeri olarak *değersizleşmesi* gibi, sermaye de üretim süreci-

nin tamamlanmasından, paraya ve paradan da gene sermayeye yeniden-dönüşmesine kadar *değersizleşmiştir.* ⟨Sermayenin parabiçimden *yeniden-üretim koşullarına girebilmesinin bu hızı* —bu üretim koşulları içinde beliren, kölelikte olduğu gibi emekçinin kendisi değil, ama onunla değişimdir—, sermayeye hammadde ve alet sağlayan öteki sermayelerin üretim hızına ve sürekliliğine, bunun yanında da işçilerin varlığına bağlıdır ve bu bakımdan göreli bir fazla-nüfus, sermaye için en iyi koşuldur.⟩ ⟨a sermayesinin üretim sürecinden tamamen ayrı olarak, b üretim sürecinin hızı ve sürekliliği, a sermayesinin para biçiminden sanayi sermayesi biçimine yeniden-dönüşümünü koşullayan bir öğe olarak ortaya çıkar. b sermayesinin *üretim sürecinin* süresi, böylece, a sermayesinin *dolaşım sürecinin hızının* bir öğesi olarak ortaya çıkar. Birinin üretim aşamasının süresi, ötekinin dolaşım aşamasının hızını belirler. Bunların *eşanlılığı,* a'nın dolaşımının engellenmemesi için gerekli koşuldur — yani karşılığında değişileceği kendi öğeleri, üretime ve dolaşıma eşanlı olarak sokulurlar. Bir örnek. 18. yüzyılın son dört ayında, iplikçilik, dokumacılık için gerekli hammaddeyi talep edilen miktarda sağlayacak durumda değildi — ya da, başka bir deyişle, iplikçilik için gerekli olan keteni ya da pamuğu üretme süreci, bunların üretilerek ipliğe çevrilmesi, gereken eşanlılıkta —eşanlı hızla— yapılamıyordu. Bunun sonucu, aynı emek-zamanı içinde ölçülemeyecek kadar büyük ürün sağlayan, ya da başka bir deyişle, aynı ürün için ölçülemeyecek kadar daha kısa, iplikçilik sürecinde ölçülemeyecek kadar daha az emek-zamanı gerektiren iplik makinesinin keşfedilmesi oldu. Genel kavram olarak ele alındığında, sermayenin, kendisinde içerilmiş olarak ortaya çıkan bütün öğeleri, bağımsız bir gerçeklik kazanırlar ve ancak reel olarak, birçok sermaye olarak ortaya çıktığında kendilerini gösterirler. Böylece rekabet çerçevesinde ve rekabet yoluyla oluşan içsel canlı düzenleme, bundan sonra daha geniş bir biçimde gelişir.⟩ Sermaye devrinin bütününü gözden geçirirsek, dört öğe, ya da üretim sürecinin ve dolaşım sürecinin iki büyük öğesinin herbiri gene bir ikilik içinde ortaya çıkar: bu noktada dolaşımdan ya da üretimden hareket edebiliriz. Buraya kadar edinilen şu: dolaşımın kendisi üretimin bir öğesidir, çünkü sermaye ancak dolaşım yoluyla sermaye olur; üretim, ancak dolaşımın kendisi üretim sürecinin bütünü olarak ele alındığı ölçüde, dolaşımın bir öğesidir. Bu öğeler şunlardır: I) Gerçek üretim süreci ve bunun süresi. II) ||19| Ürünün paraya dönüşümü. Bu işlemin süresi. III) Paranın uygun oranlarda hammaddeye, emek araçlarına ve emeğe, kısacası, üretken sermayenin öğelerine dönüşmesi. IV) Sermayenin bir bölümünün canlı emek-gücü karşılığında değişilmesi özel bir öğe olarak ele alınabilir ve alınmalıdır, çünkü emek pazarı, **ürün pazarının** vb. yasalarından başka yasalarla

yönetilir. Burada başlıca konu nüfustur; mutlak değil, göreli nüfus. Belirttiğimiz gibi, öğe I burada, hesap dışıdır, çünkü genel olarak değerlenme koşullarıyla örtüşür. Öğe III ise, genel olarak sermayenin sorunu değildir, buraya, ancak, sermayelerin bir kısmı girebilir. Öğe IV, ücretler vb. bölümüne girer.

Şimdilik burada yalnız öğe II'yi ele alacağız. Para dolaşımında, değişim-değerinin kimi kez para olarak, kimi kez meta olarak, yalnızca biçimsel almaşıklığı vardı. Burada, *para, meta, üretimin koşulu* olarak, sonal olarak üretim süreci olarak vardırlar. Burada, öğelerin içerik zenginliği başka türlüdür. II'de konduğu durumda sermayenin devrindeki farklılık, —[sermayenin devri,] ne emek ile değişimde daha büyük güçlüğe, ne dolaşımda hammaddenin [*Rohmaterial*] ve ham malzemenin [*Rohstoff*] eşanlı olarak bulunmamasının sonucu olan gecikmelere, ne de üretim sürecinin farklı sürelerine bağlı olduğu için— yalnızca gerçekleşmedeki daha büyük güçlüklerden kaynaklanabilir. Görülüyor ki, bu, ilişkinin kendisinden doğan içkin bir durum değildir, sermayeyi genel olarak gözden geçirdiğimiz burada, gerçekleşmenin eşanlı olarak değersizleşmesiyle sonuçlanması konusunda söylediklerimizle örtüşür. Hiçbir girişim, ürünlerini, bir başkasından *daha güçlükle* satabileceği amacını taşımaz. Bu güçlük daha küçük bir pazardan ileri geliyorsa, daha büyük sermaye değil —burada varsayıldığı gibi— daha büyük bir pazarla yapılan işlemde olduğundan daha küçük bir sermaye kullanılır. Ancak bu, *pazarın mesafe olarak daha uzak* olmasıyla ve dolayısıyla **dönüşün** daha da gecikmiş olmasıyla ilgili olabilir. a sermayesinin gerçekleşmek için gereksindiği daha uzun süre, burada, onun üretim sürecinden sonra meta olarak para karşılığında değişilmesi için aşması gereken mesafenin daha fazla olmasından ileri geliyordu. Ama örneğin Çin için üretilen ürünle ilgili olarak, ürünün, onun üretim sürecinin, ürün Çin pazarına getirilince tamamlandığı düşünülemez mi? Onun gerçekleşme giderleri, İngiltere'den Çin'e kadar olan taşıma giderleriyle artacaktır. (Sermayenin daha uzun süre işletilmeden kalmasının karşılanmasından burada henüz sözedilemez, çünkü bunun için artı-değerin —faizin— ikincil ve türetilmiş biçimlerinin de varsayılması gerekir.) Üretim giderleri, doğrudan üretim sürecinde nesneleşmiş emek-zamanına + taşımada içerilen emek-zamanına katılır. Şimdi önce şu soru ortaya çıkıyor: Buraya kadar koyduğumuz ilkelere göre, taşıma giderleri üzerinden bir artı-değer sağlanabilir mi? Taşımada, gemi, araba vb. tüketilen sermayenin değişmeyen kesimini ve bunların kullanılmasına ilişkin her şeyi çıkaralım, çünkü bu öğe, ister = 0 ya da = x olsun, soruya katkıda bulunmaz ve önemsizdir. Şimdi bu taşıma giderlerinde artı-emeğin olması ve böylece sermayenin bunlardan artı-değer çıkarması olanaklı mıdır? Bu, şu soruyla

basitçe yanıtlanabilir: Emeğin nesneleştiği gerekli-emek ya da değer hangisidir? Ürünün 1) kendi değişim-değerini, kendi içinde nesneleşmiş emeği; 2) gemicinin, taşıyıcının vb. taşımada kullandığı artı-zamanı ödemesi gerekir. Bunların artı-değer elde edip edemeyecekleri, ürünü götürdükleri ülkenin zenginliğine ve gereksinimlerine vb., ürünün bu ülke için kullanım-değerine bağlıdır. Doğrudan üretimde, açıktır ki, fabrikatörün işçiye yaptırdığı tüm artı-emek, kendisi için artı-değerdir, çünkü bu artı-emek ona hiçbir gider yüklemeyen, yeni kullanım-değerlerinde nesneleşmiş emektir. Ama açıktır ki, onu, taşıma süresi içinde, taşımanın gerektirdiğinden daha uzun bir zaman için kullanamaz. Böyle yaparsa emek-zamanı değerlenmez, israf edilir, yani bir kullanım-değerinde nesneleştirilmez. Gemicinin, taşıyıcının vb. bir yıl yaşamak için yalnız yarım yıl çalışması gerekirse (bu **genel olarak** geçimi için gerekli-emeğin oranı olursa), kapitalist, taşımacıyı bütün bir yıl kullanır ve ona bir yarım-yıl öder. Taşınan ürünlerin değerine bir tam yılın emek-zamanını koyar, ama yalnız bir yarım-yılı öder, gerekli-emek üzerinden %100'lük bir artı-değer kazanır. Durum tamamen doğrudan üretimde olduğu gibidir, ve taşman ürünün başlangıçtaki artı-değeri, yalnızca, taşıma zamanının bir kısmı için işçilere *ödeme yapılmasından* ileri gelir, çünkü bu, yaşamları için işçilere gerekli olan emeğin *üzerinde* bir artı-zamandır. Herhangi bir ürünün, taşıma giderleri dolayısıyla, değişilemeyecek kadar pahalılaşması —taşman ürün olarak, ürünün değeri ile onun artı-değeri arasındaki oransızlığı yüzünden; yerine varır varmaz üründe kaybolan bir özellik—, nesnede bir şey değiştirmez. Bir fabrikatör 1 libre iplik elde etmek için bütün makinelerini harekete geçirseydi, bu ipliğin değeri o kadar yükselirdi ki, satılmak için zor pazar bulurdu. Yabancı ürünlerin pahalılaşması, ortaçağda bunların tüketiminin azlığı vb., işte bundan ileri gelir. Maden ocağından mı metal elde ederim, yoksa metaları tüketim yerine mi taşırım — her ikisi de eşit derecede alansal ||20| harekettir. Taşıma ve iletişim araçlarının iyileştirilmesi de, aynı biçimde, genel olarak üretken güçlerin gelişmesi kategorisine girer. Taşıma giderlerini kaldırıp kaldıramayacaklarının ürünlerin değerine bağlı olabileceği; ayrıca taşıma giderlerini azaltmak için —100 ton kapasiteli bir gemi 2 tonu da 100 tonu da aynı taşıma giderleriyle taşıyabilir vb.— ve iletişim araçlarının randımanlı olması için vb. büyük-ölçekli ulaşımın gerekli olduğu, bütün bunlar, şimdilik konumuzla ilgili değildir. (Bununla birlikte, kendine özgü değerlenme yasaları olan ***sabit sermayenin*** bir biçimini oluşturması bakımından iletişim araçlarına özel bir bölüm ayırmak gerekli olacaktır.) Aynı sermayenin ürettiğini ve taşıdığını düşünürsek, bu iki eylem doğrudan üretime girer, ve dolaşım, buraya kadar gözden geçirdiğimiz gibi, yani ürünün kullanım için son biçimini, dolaşıma

elverişli biçimi almasından hemen sonra paraya dönüşmesi, ancak ürünün varış yerine getirilmesiyle başlar. Bu kapitalistin, ürününü bulunduğu yerde satan başka bir kapitalistten farklı olarak, geciken **dönüşleri**, sabit sermayenin daha geniş kullanımına ilişkin başka bir biçimde çözülür; burada bundan henüz söz etmiyoruz. A'nın alet için B'den 100 taler daha çok gereksinmesi ile, ürününü, varış yerine, pazara getirmek için 100 taler daha çok gereksinmesi aynı şeydir. Her iki durumda da daha çok ***sabit sermaye*** gereklidir; doğrudan üretimde tüketilen daha çok üretim *aracı* gereklidir. Bu yönden bakıldığında burada içkin bir **durum** yoktur; bu, ***sabit sermaye*** ile ***döner sermaye*** arasındaki farkın incelenmesine giren bir konudur.

Dolaşım giderleri. — İletişim ve taşıma araçları. (İş kollarının bölünmesi.) (Birçok işçinin birleşmesi. *Bu birleşmenin üretken gücü.)* (Yığınsal *işbirliği.)* — Üretimin genel koşullarının özel koşullardan farkı.

Ancak burada bir öğe daha ortaya çıkıyor: dolaşımın basit kavramında içerilmeyen ve buraya kadar bizi ilgilendirmeyen *dolaşım giderleri*. Ekonomik eylem olarak —*taşıma ve iletişim araçlarında* olduğu gibi doğrudan üretim öğesi olarak değil, üretim ilişkisi olarak— dolaşımdan ileri gelen *dolaşım giderlerinden*, ancak faiz ve özellikle kredi ile ilgili olarak sözedilebilir. Dolaşım, bizim burada ele aldığımız durumda, para, üretim (değerlenme) süreci, ürün, paraya ve artı-sermayeye yeniden-dönüşüm [gibi] farklı biçimde ortaya çıktığından, bir dönüşüm sürecidir, değerin nitel sürecidir. Böyle bir dönüşüm süreci içinde —bir biçimden ötekine bu geçişte— yeni belirlenimler yaratıldığı ölçüde. Dolaşım giderleri, örneğin, üründen paraya geçişte, zorunlu olarak içerilmemiştir. Bunlar sıfıra eşit olabilir.

Bununla birlikte, dolaşımın kendisi, giderlerin nedeni olduğu, artı-emek gerektirdiği ölçüde, üretim sürecinde bizzat içerilmiş olarak görünür. Bu bakımdan dolaşım, doğrudan üretim sürecinin öğesi olarak görünür. Doğrudan kullanıma yönelmiş ve yalnız fazlalığın değişildiği üretimde, dolaşım giderleri, yalnız fazlalık için ortaya çıkar, esas ürün için değil. Üretim, değişim-değerine, dolayısıyla değişime ne kadar çok dayanırsa, değişimin fiziksel koşulları —iletişim ve taşıma araçları— dolaşım giderleri açısından o kadar daha çok önemli duruma gelir. Her türlü yersel sınırların ötesinde dolaşmak sermayenin doğasında vardır. Dolayısıyla, değişimin fiziksel koşullarının —iletişimin ve taşıma araçlarının— yaratılması, mesafenin zamanla ortadan kalkması, onun için olağanüstü bir gereklilik haline gelir. — Doğrudan ürün, uzak pazarlarda, ancak, taşıma giderleri azaldığı ölçüde toptan değerlenebileceğine göre, ve öte yandan, sermaye tarafından yönlendi-

rilen emeğin gerçekleştirilmesi alanlarını, ancak, iletişim ve taşıma araçlarının kendileri sağlayabileceğine göre; kitlesel ulaşım yapıldığına göre —böylece gerekli-emekten daha büyüğü yerine konmuş olur—, ucuz taşıma ve iletişim araçlarının üretimi, sermaye üzerine kurulmuş üretimin bir koşuludur ve, *bundan dolayı*, sermaye tarafından yapılır. Tamamlanmış ürünü dolaşıma sürmek için —bu, ancak pazara sunulduğu andan başlayarak ekonomik dolaşımın içindedir— gerekli-emek, sermaye açısından, tüm bu emeğin, üretim sürecinin **koşulu** olması gibi (örneğin, değişimin güvenliği vb. için gerekli giderler), tüm gerekli-emek aşılması gereken bir engeldir. Tüccar halkların, kendi kendine götüren, kendi kendine sürükleyen yol gibi, su yolu χατ εξοχηυ* böyledir. Öte yandan, ulaşım yolları, başlangıçta topluluğun, sonraları uzun süre hükümetlerin üzerindeydi, saf ve basit biçimde ürün üzerinden alınan ülkenin ortaklaşa artı-ürününden karşılanıyordu, ama zenginliğinin bir kaynağını oluşturmuyorlar, yani üretim giderlerini karşılamıyorlardı. Asya'da ilkel, **kendine-yeterli** topluluklarda, bir yandan, yollara gereksinim yoktu; öte yandan, yolların olmaması bu komünleri yalıtılmışlıkları içinde tutuyor ve böylece yaşamlarının değişmezliğinin özsel bir öğesini oluşturuyordu (Hindistan'da olduğu gibi). Angarya ile, ya da bunun başka bir biçimi olan vergi ile yol yapımı, ülkenin artı-emeğinin ya da artı-ürününün bir kısmının zorla yollara dönüştürülmesidir. Bireysel sermayenin bunu yüklenmesi, yani üretim sürecinin, *üretim* sürecinde doğrudan içerilmeyen koşullarını oluşturması için, emeğin değerlenmesi gerekir.

A ile B arasında belirli bir yolu alalım (yere bir bedel ödenmiş olmasın), bu yol, ||21| ancak belirli bir nicelikte emek, yani değer içerir. Yolu yaptıranın kapitalist mi yoksa devlet mi olduğu farketmez. Öyleyse, burada, kapitalist, artı-emeği ve dolayısıyla artı-değeri yaratarak bir kazanç gerçekleştirir mi? Önce yolun ***sabit sermaye*** olarak doğasından kaynaklanan bu **bilmeceyi** çözelim. Bu yolun bir ceket ya da bir ton demir gibi **bir defada** satılabileceğini düşünelim. Yolun üretimi, örneğin, 12 aya mal olsa, o zaman değeri 12 aya eşittir. **Emeğin genel ölçütü**, işçinin diyelim altı aylık nesneleşmiş emekle yaşayabileceği bir ölçüt olursa, o zaman işçi, yolun tamamını kendisi yaparsa kendisi için emeğinin altı ayından bir artı-değer yaratmış olur; ya da yolu komün yapmış olsa ve işçi yalnız gerekli olan süre çalışmak istese, 6 ay çalışacak başka bir işçinin daha sağlanmış olması gerekirdi. Kapitalist, tersine, bir işçiyi 12 ay çalışmaya zorlar ve ona 6 ayı öder. İşçinin artı-emeğini içeren yol diliminin değeri, kapitalistin kârını oluşturur. Ürünün ortaya çıktığı reel biçim, nesneleşmiş emek-zamanından başla-

* En üstün biçimde, özellikle.

yarak değer teorisinin temellendirilmesine kesinlikle karıştırılmamalıdır. Ama soru kesinlikle şudur: kapitalist yolu değerlendirebilir mi, değişim yoluyla onun değerini gerçekleştirebilir mi? Bu soru, doğal olarak, her ürün için vardır, ama genel üretim koşullarında özel bir biçim alır. Diyelim ki, yolun değeri gerçekleştirilmedi. Ama yol yapılır, çünkü gerekli bir kullanım-değeridir. O zaman konu nasıl olur? Yolun üretim giderleri karşılığında değişilmesi ölçüsünde, yapılması ve ödenmesi gerekir. Yol, ancak emeğin, emek araçlarının, hammaddelerin vb. belirli bir tüketimiyle varlık kazanabilir. Bunun angaryayla ya da vergilerle yapılmış olmasının önemi yoktur. Ama, yol, yalnızca komün için gerekli bir kullanım-değeri olduğu için, komün onu ***ne pahasına olursa olsun*** gereksindiği için yapılır. Belli ki, bu, bireyin, ister angarya biçiminde, ister dolaylı vergi biçiminde olsun, geçimi için doğrudan gerekli-emeğinin üstünde gerçekleştirmek zorunda kaldığı bir artı-emektir. Ama komün için ve onun *üyesi* olarak her birey için gerekli olduğu ölçüde, bireyin gerçekleştirdiği artı-emek değil, *gerekli-emeğ*inin —bireyin *komün üyesi* olarak kendini yeniden-üretmesi için ve böylece, üretici etkinliğinin genel bir koşulu olan topluluğu yeniden-üretmesi için gerekli-emeğin— bir kısmıdır. Doğrudan üretimde emek-zamanı tamamıyla tüketilmiş olsaydı (ya da, dolaylı bir anlatımıyla, bu özel amaç için ek vergiler toplamak olanaksız olsaydı), o zaman yol yapılmamış olurdu. Bütün toplum tek bir birey olarak düşünülürse, gerekli-emek, işbölümünün özerk duruma getirdiği bütün özel emek işlevlerinin toplamından ibaret olurdu. Bu tek bireyin, örneğin tarım için şu kadar, sanayi için şu kadar, ticaret için şu kadar, aletlerin yapımı için şu kadar, konumuza dönersek, yol yapımı ve iletişim araçları için şu kadar zaman harcaması gerekirdi. Bütün bu gereklilikler, değişik amaçlara yönelmiş ve özellik kazanmış etkinliklerde harcanması gereken belirli bir emek-zamanına dönüşür. Ne kadar emek-zamanı kullanılabileceği, emek-gücünün (= toplumu oluşturan çalışabilecek güçte bireylerin yığınının) toplam niceliğine ve emeğin üretken gücünün (belirli bir süre içinde bu gücün yaratabileceği ürün kitlesinin (kullanım-değerlerinin)*) gelişmesine bağlıdır. Değişimin düzeyine bağlı olarak çok ya da az gelişmiş işbölümünü önvarsayan değişim-değeri, bir bireyin (toplumun) farklı tür işler yapması ve emek-zamanını farklı biçimlerde kullanması yerine, her bir bireyin emek-zamanının yalnızca gerekli özel işlevlere adanmasını önvarsayar. *Gerekli emek-zamanından* sözedersek, birbirinden ayrı özel iş kolları, *gereklilik* olarak ortaya çıkar. Bu karşılıklı gereklilik, değişim-değeri temeli üzerinde değişimle karşılanmıştır ve her özel nesneleşmiş emeğin, özel olarak belirlenmiş ve

* "Kullanım-değerleri", "ürün kitlesinin" üzerine ekleme imi konmaksızın yazılmış.

maddeleşmiş her emek-zamanının, genel emek-zamanının, daha doğrusu nesneleşmiş emek-zamanının ürünü ve simgesi karşılığında, yani para karşılığında değişilmesinde, böylece de herhangi bir özel emek karşılığında yeniden değişilebilmesinde kendini gösterir. Bu gereklilik de, hem gereksinimlerin, hem de ürünlerin ve çeşitli iş becerilerinin üretilmesi dolayısıyla bizzat değişen bir gerekliliktir. Bu gereksinimlerin ve gerekli emeklerin koyduğu sınırlar içersinde çoğalmalar ve azalmalar olur. Tarihsel olarak belirlenmiş gereksinimler —üretimin doğurduğu gereksinimler, toplumsal gereksinimler—, **toplumsal üretimin ve ilişkilerin sonucu** olan gereksinimler, ne kadar çok *gereklilik* olarak ortaya çıkmışsa, gerçek zenginliğin gelişmişlik derecesi de o kadar yükselmiştir. Maddi olarak ele alındığında, zenginlik, yalnızca gereksinimlerin çeşitliliğinden oluşur. İplikçilik, dokumacılık gibi işleri, evdeki yan uğraş olarak *yapan* **kendine yeterli** tarımın *yanında* zanaat bile *gereklilik* olarak görünmez. Ama örneğin bizzat tarım ||22| bilimsel işletmeciliğe dayanıyorsa —makineler, ticaret yoluyla kimyasal gübre, uzak ülkelerden tohum vb. sağlamak gerekiyorsa— ve aynı zamanda —varsayımda da içerildiği gibi— kırsal ataerkil manüfaktür kaybolduysa, o zaman makine yapan fabrika, dış ticaret, zanaat vb. tarım için *gereksinim* olarak ortaya çıkar. Tarım için şili güherçilesi, belki de, ancak ipek ürünlerinin ihracı sayesinde sağlanabilir. O zaman ipekçilik manüfaktürü artık lüks sanayi olarak değil, tarım için gerekli bir sanayi olarak görünür. Dolayısıyla, başlıca ve özsel olarak, bu durumda, tarımın artık kendi üretim koşullarını kendi içinde, doğal olarak, kendiliğinden ve hazır halde bulmaması, ama bu koşulların bağımsız bir sanayi olarak onun dışında varolması —ve bu yabancı sanayinin içinde varolduğu karmaşık bağıntılar bütününün onun dışında bulunmasıyla birlikte, tarımsal üretim koşulları alanı içine çekilmesi— nedeniyledir ki, daha önce lüks olarak görünen şey, artık gerekli olur ve lüks denilen gereksinimler, örneğin, en doğal ve en saf doğa gerekliliği içinde meydana gelmiş sanayi için bir zorunluluk olarak ortaya çıkar. Her sanayinin temelinden doğal zeminin çekilip alınması, ve üretim koşullarının kendi dışında genel bir bağıntı içine aktarılması —böylece, daha önce yapay olanın gerekli olana, tarihsel olarak yaratılmış bir gerekliliğe dönüşümü—, sermayenin eğilimini oluşturur. Bütün sanayilerin genel temeli, genel değişimin kendisi haline, dünya pazarı haline ve böylece bu pazarı meydana getiren etkinliklerin, ilişkilerin, gereksinimlerin vb. bütünü haline gelir. *Lüks, doğal gereksiniminin* karşıtıdır. Gerekli gereksinimler, kendisi doğal bir özneye indirgenmiş bireyin gereksinimleridir. Sanayinin gelişmesi, bu lüksü olduğu kadar bu doğal gerekliliği de ortadan kaldırır — doğrudur, burjuva toplumda bunu ancak karşıtlık biçiminde yapar, yalnızca lüksün karşısına özgül toplumsal standardı,

gereklilik olarak ortaya koyar. *Gereksinimler sistemi*[1] ve *emekler sistemi* konusunda bu sorunlar hangi noktada ele alınabilir? Bu, incelemenin akışı içinde ortaya çıkacaktır.

Şimdi gene yolumuza dönelim. Eğer yol gerçekten yapılabiliyorsa, bu, toplumun yolun yapımı için gerekli-emek (canlı emek ve nesneleşmiş emek) zamanına sahip olduğunu kanıtlar.* Öyleyse, değişim-değerine dayalı üretim ve işbölümü ortaya çıktığında, yol yapımı neden bireylerin özel işi olmuyor? Ve vergiler yoluyla devlet tarafından yapıldığında, böyle bir durum sözkonusu değildir. *İlkin*: toplum, birleşmiş bireyler, yol yapmak için gerekli artı-zamana sahip olabilirler, ama yalnızca birleşmişlerse. Bu birleşme, her zaman, her bireyin kendi özel emeği yanında yol yapımında kullanabileceği emek-gücü bölümünün toplanmasıdır; ama bu *yalnızca* toplama *değildir*. Bireylerin güçlerinin birleşmesinin onların *üretken gücünü* çoğalttığı doğruysa da, bu, mutlaka, sayısal olarak toplanmış bireylerin *birlikte çalışma*maları —böylece emek-güçlerinin toplamına yalnızca *birleşik, bileşik* emeklerinde ve bunlar yoluyla varolan *fazla*nın eklenmemesi— durumundaki aynı emek-gücüne sahip oldukları anlamına gelmez. Mısır'da, Etrurya'da, Hindistan'da vb. kamu yapıları için halkın topluca ve zorla çalışmaya zorlanması bu yüzdendir. Sermaye de aynı birleşmeyi sağlar, ama serbest emeğin değişiminden kaynaklanan bir *başka* tarzda."** *İkincisi*, bir yandan, halk yeterince gelişmiş olabilir ve, öte yandan, makine vb. kullanımında bulduğu destek ilerlemiş olabilir, öyle ki, yalnızca emeğin maddi, *yığınsal birleşmesinden* —ve eskiçağda sözkonusu olan her zaman zorla biraraya getirilen emeğin bu *yığınsal* etkisidir— kaynaklanan güç gereğinden fazla olabilir, ve *göreli olarak* daha az *canlı emek* kitlesi gerekli olabilir.*** Devlet tarafından kullanılan ayrı bir

[1] Bkz: Hegel, *Hukuk Felsefesi*, § 189-208.

* Doğal olarak, burada, toplumun doğru bir güdüyü izlediği varsayılıyor. Toplum bütün tohumu tüketebilir ve tarlayı boş bırakabilir ve yollar yapabilir. Bununla, *gerekli-emeği* kullanmamış olur, çünkü kendini *yeniden-üretmemiş*, bu emek yoluyla canlı emek-gücü olarak kendini korumamış olur. Ya da canlı emek-güçleri, örneğin Petersburg'u yapmak için Peter I'in yaptığı gibi doğrudan katledilmiş de olabilirler. Bu tip şeyler konuyla ilgili değildir. [*Marx'ın notu.*]

** Sermayenin yalıtık, bireysel emekle değil, ama bileşik emekle ilgili olması, kendinde ve kendi-için bir toplumsal, bileşik güç olması, belki de, şimdiden, sermayenin oluşumunun genel tarihi içinde işlenmesi gerekebilecek bir noktadır. [*Marx'ın notu.*]

*** Üretim, salt el emeğine, kol gücünün vb. kullanılmasına, kısacası bireylerin bedensel çabasına ve emeğine ne kadar çok dayanıyorsa, *yığınsal* birlikte çalışmada da *üretken gücün* artması o kadar fazladır. Yarı-artistik zanaat işinde özgürleşme ve tekleşme çelişkisi kendini gösterir; kuşkusuz bileşik karakterde olmayan, tekil emeğin ustalığı. Sermaye, gerçek gelişmesi içinde, yığınsal emekle ||23| ustalığı bileştirir, ama öyle ki, yığınsal emek fiziksel gücünü yitirir ve ustalık işçide değil, makinede ve ikisinin bir bütün olarak **fabrikadaki** bilimsel bileşimindedir. Emeğin toplumsal ruhu, tek tek emekçilerin dışında nesnel bir varlık kazanır. [*Marx'ın notu.*]

yol yapıcıları sınıfı oluşabilir,* ya da kapitalistler gibi çalışmayan, ama **uşaklar** gibi üstün bir formasyona sahip olan belirli bir sayıda mimarla vb. birlikte, nüfusun o an için işsiz olan kısmı bu iş için kullanılır. (Bu pek nitelikli emeğin ilişkisi vb. üzerinde ilerde durulacak.) Bu durumda işçiler ücretli işçidir, ama devlet bunları işçi olarak değil, **uşak** olarak kullanır.

Kapitalistin bir iş olarak yol yapımına kendi hesabına girişmesi için** çeşitli koşullar gereklidir ve bunların hepsi sermayeye dayalı üretim tarzının en yüksek gelişme aşamasına ulaşmış olmasıyla örtüşür. *Birincisi*: *büyük sermayenin* kendisi, böyle bir boyutta ve devri ve gerçekleştirilmesi böyle yavaş olan işleri yüklenebilmesi için, kapitalistin elinde yoğunlaşmış büyük sermaye önkoşuldur. Dolayısıyla çoğu zaman —sermayenin yalnızca *kendinde*, töz olarak değil, ama aynı zamanda *biçim* olarak, toplumsal güç ve ürün olarak konulduğu sonal biçimine doğru yöneldiği biçim olan— *ortaklık sermayesi* gereklidir. *İkincisi*: gerekli olan onun *kâr* getirmesi değil, *faiz* getirmesidir (faizden daha çok kâr getirebilir, ama bu zorunlu değildir). Bu noktanın burada daha fazla incelenmesi henüz gerekli değildir. *Üçüncüsü*: önvarsayım olarak, yolun rantını çıkardığı, yani yolun kullanılması için istenen fiyatın üreticiler için değişim-değeri gösterecek *değerde olduğu* ya da onların bu fiyatı ödeyebilecekleri bir üretken güç sağlayacak nitelikte olduğu bir ulaşım —özellikle ticari ulaşım— hacmi gereklidir. *Dördüncüsü*: gelirini hareketin bu maddesine yatırabilecek bir parça yatırılmamış servet. Ama, asıl iki önvarsayım şunlardır: 1) bu konu için uygun faizle kullanılabilecek gerekli miktarda sermaye; 2) üretken sermayeler için, sanayi sermayesi için, yolun fiyatını ödeyecek kadar gelir sağlaması gerekir. Böylece, örneğin Liverpool ile Manchester arasındaki ilk demiryolu, Liverpool'un **pamuk komisyoncuları** için bir üretim gerekliliği olmuş ve Manchester **imalatçıları** için bu daha da büyük bir gereklilik olmuştur.*** Böylece —varlığı gereken boyutta

* *Romalılar'da ordu ile bir yığın oluşturuluyordu* —ama daha o zaman tüm halktan ayrılmıştı—, artı-zamanı aynı zamanda devlete ait olan bir çalışma disiplinine sahipti; tüm emek-zamanlarını bir ücret karşılığında devlete satan askerler, tam da işçinin kapitalist ile yaptığı gibi, tüm emek-güçlerini yaşamlarını sürdürmek için gerekli bir ücret karşılığında değişiyorlardı. Bu, Roma ordusunun, yurttaş ordusu olmaktan çıktığı, ücretli asker ordusu haline geldiği dönem için sözkonusudur. Burada da, asker açısından, emeğin serbest satışı var. Ama devlet bunu değer üretimi amacıyla satın almaz. Ve böylece, ücret biçimi başlangıçta ordularda ortaya çıkmış olarak görünüyorsa da, bu ödeme sistemi, gene de ücretli emekten özsel bakımdan farklıdır. Devletin güç ve zenginlik artışı için orduyu kullanması bakımından bir benzerlik vardır. [*Marx'ın notu.*]

** Devlet bu tür işleri ihaleyle [*Staatspächter*] yaptırırsa, gene de her zaman angarya ya da vergiler aracılığıyla yaptırmış olur. [*Marx'ın notu.*]

*** *Rekabet,* demiryolunun gerekliliğini, örneğin üretken güçlerin daha önceki gelişmesinin henüz bunu zorlamadığı bir ülkede daha çok ortaya çıkarabilir. *Uluslar arasında*

sağlanan— sermaye olarak sermaye, ancak yol yapımı üreticiler için, özellikle üretken sermayenin kendisi için bir gereklilik haline geldiğinde yol yapacaktır; bu, kapitalistin *kâr yapması* için bir koşuldur. O zaman yol rantabl olacaktır. Ama bu durumda büyük bir ulaşım hacmi zaten önvarsayılır. Bu *iki yanlı* bir önvarsayımdır: Bir yandan, sermayenin gerçekleşme süreci olarak böyle işlere girişmek için, ülkenin serveti yeterince olgunlaşmış ve sermayeye dönüşmüş olmalı; öte yandan, ulaşım hacmi yeterli olmalı ve iletişim araçları eksikliğinin oluşturduğu engel, kapitalistin yolun değerini (zaman içinde dilim dilim ve bölümler halinde) yol olarak (yani bundan yararlanma olarak) gerçekleştirebilmesine olanak sağlayacak kadar kendini duyumsatabilmeli. Yollar, kanallar vb. gibi tüm *genel üretim koşulları* ister dolaşımı kolaylaştırsın ya da hatta yalnızca olanaklı kılsın, ya da ister üretken gücü artırsın (Asya'da ve hatta, hâlâ hükümetler tarafından yapıldığı Avrupa'da olduğu gibi sulama yolları vb.), topluluğu temsil eden hükümet yerine sermaye tarafından yüklenilmesi için, sermaye üzerine kurulu üretimin pek yüksek gelişmesini gerektirir. ***Kamusal işlerin*** devletten ayrılması ve bunların sermayenin kendisi tarafından yüklenilen işler alanına geçmesi, gerçek topluluğun kendisini sermaye biçiminde hangi düzeyde yapılandırdığını gösterir. Bir ülke, örneğin Birleşik Devletler, demiryollarına üretkenlik açısından gereksinim duyabilir; bununla birlikte üretim açısından ondan kaynaklanan doğrudan ||24| yarar, yatırımın **batık sermayeden** başka bir şey olarak görülemeyeceği kadar küçük olabilir. Daha sonra, bunu, sermaye, devletin sırtına yükler; ya da devletin, geleneksel olarak sermaye karşısındaki üstün konumunu hâlâ sürdürdüğü yerde, kapitalistler topluluğunu, aynı zamanda üretimin *genel* koşulları olarak, ve dolayısıyla şu ya da bu kapitalist için *özel* koşullar olarak değil, görünen genel yararı olan bu tür işlere, sermayelerinin değil, gelirlerinin bir kısmını ayırmaya zorlayacak otorite ve istence hâlâ sahip olduğu yerde — ve *hisse senetli ortaklık biçimini almadığı sürece,* sermaye, her zaman yalnızca gerçekleşmesinin *özel* koşullarını arar, ve *komünal* koşulların yükünü ülkenin gereksinimleri olarak bütün ülkenin üstüne yıkar. Sermaye, ancak *yararlı,* kendi açısından yararlı olan girişimlere girişir. Bununla birlikte, yanlış spekülasyon yaptığı da olur ve ilerde göreceğimiz gibi, böyle yapması zorunludur. O zaman verimli olmayan *yatırımlara* girişir ve bu yatırımlar, ancak, belirli bir derecede *değerden düş*er düşmez verimli hale gelir. İlk ***yatırımın battığı ve kaybolduğu,*** ilk girişimcilerin iflas ettiği — ve ancak yatırılmış sermayenin *değerden düşmesiyle* küçülerek bir ya da iki el değiştirdikten sonra değerlendikleri yerdeki birçok girişimin

*ki rekabet*in etkisi *uluslararası ulaşım* bölümüne giriyor. Sermayenin uygarlaştırıcı etkileri burada özellikle kendini gösterir. [*Marx'ın notu.*]

ortaya çıkmasının nedeni budur. Ayrıca, devletin kendisi, ve onunla bağlantılı her şey, bu gelirden kesintilere, denebilir ki yalıtık birey için *tüketim giderlerine*, toplum için üretim maliyetlerine girer. Bir yol, üretken güçleri öyle çoğaltabilir ki, bu yeni bir ulaşım yaratabilir ve bu da yolun kâr sağlamasına yol açabilir. Sermaye açısından üretken olmaksızın, yani içerdikleri *artı-emeğin* dolaşım yoluyla, değişim yoluyla, *artı-değer* olarak gerçekleşmesi olmaksızın, gerekli olabilen işler ve giderler bulunabilir. Bir işçi, örneğin yıl boyunca bir yolda günde 12 saat çalışırsa ve genel olarak gerekli-emek-zamanı ortalama 6 saat ise, 6 saatlik bir artı-zaman çalışmış olur. Ancak yol 12 saat üzerinden değil de, belki yalnız 6 saat üzerinden satılabilirse, bu yol yapımı sermaye için bir girişim değildir, ve yollar yapmak onun için üretken bir emek değildir. Sermaye, yolu yalnızca gerekli-emeği değil artı-emeği de gerçekleştirerek, ya da kârların —artı-değerlerin— genel fonundan, sanki o artı-değer yaratmış gibi, yeterli büyüklükte bir pay elde ederek satabilmek (satışın zamanı ve tarzı burada bizi ilgilendirmiyor) zorundadır. *Bu ilişki ilerde kâr ve gerekli-emek ile bağlantılı olarak* incelenecek. Sermaye, en yüksek gelişmesine, toplumsal üretim sürecinin genel koşulları, *toplumsal gelirden yapılan kesintiden,* devletin vergilerinden değil —burada, emek fonu olarak ortaya çıkan sermaye değil gelirdir ve işçi, ötekiler gibi özgür ücretli işçi olmakla birlikte, ekonomik bakımdan başka bir ilişki içinde bulunur— *sermaye olarak sermayeden* ödendiği zaman ulaşır. Bu, bir yandan, sermayenin toplumsal üretimin bütün koşullarını ne ölçüde kendine tabi kıldığını ve dolayısıyla öte yandan da, toplumsal yeniden-üretken servetin ne ölçüde *sermayeleştiğini* ve bütün gereksinimlerin değişim biçimi altında ne ölçüde karşılandığını gösterir; aynı zamanda, bireyin *toplumsal bakımdan ortaya çıkmış* gereksinimlerinin, yani toplumda yalıtık bir birey olarak değil, ama ötekilerle ortaklaşa olarak tükettiğinin ve gereksindiğinin —bunların tüketim tarzı, şeylerin doğası gereği toplumsal bir tarzdır—, değişim yoluyla, bireysel değişim yoluyla, ne ölçüde yalnızca tüketilmeyip üretildiğini de gösterir. Yukarda belirtilen yol konusunda, yol yapımı öyle avantajlı olmalıdır ki, belirli bir emek-zamanının yola dönüşmesi, emekçinin emek-gücünü, sanki onu ekili alanlara dönüştürmüş gibi, aynı ölçüde, yeniden-üretmelidir. Değer, biçimi ne olursa olsun, nesneleşmiş emek-zamanıyla belirlenir. Ama şimdi, bu *değerin* gerçekleştirilebilir olup olmadığı, içinde gerçekleştiği kullanım-değerine bağlıdır. Burada koşul, yolun, komün için bir gereksinim olmasıdır, dolayısıyla kullanım-değeri önvarsayılır. Öte yandan, sermayenin yolun yapımına girişmesi için koşul, yalnızca *gerekli emek-zamanının* değil, ama işçinin harcadığı *artı-emek-zamanının* da —ve dolayısıyla sermayenin kârının da— ödenebilmesidir. (Kapitalist, koruyucu gümrük tarifeleri, tekel,

devlet zorlaması sayesinde bu ödemeyi sık sık dayatır; oysa serbest değişim koşulları altındaki değişime katılan bireyler *en çok* gerekli-emeği öderler.) Çok olasıdır ki, bir artı-emek-zamanı vardır ve ödenmemiştir (üstelik bu, herhangi bir kapitalist için geçerli olabilir). *Sermaye düzeninde* (tıpkı her türden kölelik, serflik, ya da angarya durumunda olduğu gibi) *işçinin mutlak emek-zamanı, onun önüne, gerekli-emek-zamanını çalışabilmesinin, yani emek-gücünün korunması için gerekli olan emek-zamanını kendisi için kullanım-değerleri olarak gerçekleştirebilmesinin koşulu olarak konur.* Rekabetin yol açtığı sonuç, işin her türünde, işçinin zamanının tümünü —yani artı-emek-zamanını da— çalışmak zorunda kalmasıdır. Ama bu artı-emek-zamanının, üründe içerilmiş olduğu halde, değişilebilir olmadığı durumlar olabilir. İşçinin kendisi için —öteki ücretli işçilerle karşılaştırıldığında— bu, artı-emektir. Kullanan için bu, onun için bir kullanım-değerine sahip olmakla birlikte, örneğin aşçısı, değişim-değeri olmayan bir emektir, bunun sonucu olarak *gerekli-emek-zamanı* ile *artı-emek-zamanı* arasında hiçbir ayrım ||25| olmaz. Emek, üretken olmadan da gerekli olabilir. Üretimin bütün *genel, kolektif* koşulları —oluşumları sermaye olarak sermaye tarafından ve onun koşulları altında henüz tamamlanamadığı sürece— ülkenin gelirinin bir kısmından —hazineden— karşılanır, ve işçiler sermayenin üretken gücünü artırdıkları halde, üretken işçiler olarak ortaya çıkmazlar.

Bu konudan uzaklaşmamızın başka bir sonucu da, iletişim araçlarının, dolaşımın fiziksel koşullarının üretiminin, *sabit sermayenin* üretimi kategorisine girmesi, dolayısıyla özel bir **durum** oluşturmamasıdır. Bu arada bizim için, şu aşamada kesin çizgileriyle henüz tanımlayamayacağımız ek bir perspektif açılıyor: *sermayenin, —özel sermaye*nin ve onun *özel üretim süreci*nin koşullarıyla olan ilişkisinden farklı olarak— *toplumsal üretimin kolektif, genel koşullarıyla özgül ilişkisi.*

Pazara taşıma (dolaşımın alansal koşulu) üretim sürecine girer. Dolaşımın zaman öğesi, kredi. — Sermaye, döner sermayedir. — Para dolaşımı salt görüntüdür. — Sismondi. Cherbuliez. (Sermaye. Sermayenin çeşitli bileşenleri.)

Dolaşım alan içinde ve zaman içinde yer alır. Ekonomik açıdan alansal koşul, ürünün pazara taşınması, bizzat üretim sürecinin bir kısmını oluşturur. Ürün, ancak pazara getirildiğinde gerçekten tamamlanmış demektir. Onun buraya taşınması, hâlâ yapım giderlerine aittir. Bu hareket, özel bir değer süreci olarak dikkate alınan dolaşımın gerekli bir öğesini oluşturmaz, çünkü bir ürün üretildiği yerde satın alınabilir ve hatta tüketilebilir. Ama bu alan öğesi, pazarın genişlemesinin ve ürünün değişilebilirliğinin onunla bağlantılı olması ölçüsünde önemli-

dir. Bu *gerçek* dolaşımın (alan içinde) giderlerinin azaltılması, üretken güçlerin sermaye tarafından geliştirilmesine, onun değerlenme maliyetinin düşmesine girer. Ama, bazı yönlerden, dolaşımın ekonomik süreci için varoluşun dış koşulu olarak, bu öğe, dolaşımın *üretim giderleri* arasında da hesap edilebilir, öyle ki, bu öğe açısından, dolaşımın kendisi, yalnızca genel olarak üretim sürecinin bir öğesi olarak değil, aynı zamanda, doğrudan üretim sürecinin bir öğesi olarak da ortaya çıkar. Her durumda, burada, bu öğenin, üretken güçlerin gelişmesinin ve sermayeye dayalı üretimin bütününün genel düzeyi tarafından belirlendiği görülür. Bu alansal öğe —bizzat üretim yerinin pazar olması durumu dışında, ürünün dolaşımının zorunlu bir koşulu olarak, pazara getirilmesi—, ürünün *metaya* dönüşümü olarak daha yakından incelenebilir. Ürün, ancak pazarda *meta*dır. (Bunun özel bir öğe oluşturması **ya da oluşturmaması** tamamen raslansaldır. Sermaye sipariş üzerine iş yapıyorsa, onun için bu öğe yoktur, özel öğe olarak paraya dönüşüm de olmaz. *Sipariş üzerine iş,* yani önceden gelen talebe uygun düşen arz, *genel ya da başlıca* durum olarak büyük sanayinin ayırdedici niteliği değildir ve hiçbir biçimde sermayenin doğasından kaynaklanan bir koşul değildir.)

İkincisi, zaman öğesi. Bu, dolaşım kavramının özsel bir parçasıdır. Metanın paraya dönüşüm eyleminin sözleşmeyle saptandığını varsayarsak, bu da zaman gerektirir — hesaplama, tartma, ölçme. Bu zamanın kısaltılması da, üretken gücü geliştirir. Ancak bu, hâlâ, yalnızca, para durumundan meta durumuna geçişin *dış* koşulu olarak düşünülen zamandır; geçişin kendisi önceden varsayılmıştır; sözkonusu olan, *bu önceden varsayılan eylem sırasında* geçen zamandır. Bu, *dolaşım giderlerine* girer. Bir öteki de, metanın paraya dönüşmesinden önce geçen, ya da onun *meta* olarak kaldığı, gerçek değer değil, yalnız potansiyel değer olarak kaldığı zamandır. Bu, salt kayıp zamandır.

Bu söylenenlerden anlaşıldığı üzere, dolaşım, sermayenin özsel bir süreci olarak ortaya çıkar. Üretim süreci, metanın paraya dönüşmesinden önce yeniden başlayamaz. Sürecin *sürekli sürerliği,* değerin engelsiz ve akıcı olarak bir biçimden ötekine geçişi, ya da sürecin bir aşamasından ötekine geçişi, sermaye üzerine kurulu üretimin, daha önceki bütün üretim biçimlerinde olduğundan çok daha yüksek bir düzeyde, temel bir koşulu olarak kendini gösterir. Öte yandan, bu sürekliliğin gerekliliği verili ise de, aşamaları zamanda ve alanda ayrıdır, ve özel, birbirleriyle ilgisiz özel süreçler olarak ortaya çıkar. Böylece sermaye üzerine kurulu üretim için, onun özsel koşulunun, yani bir bütün olarak onun sürecini oluşturan farklı süreçlerin sürekliliğinin sağlanıp sağlanmaması raslantı olarak ortaya çıkar. *Kredi,* bu raslansallığın sermayenin kendisi tarafından ortadan kaldırılmasıdır. (Kredinin başka

yanları da vardır; ama bu yanı, üretim sürecinin doğrudan doğasının sonucudur ve dolayısıyla kredinin gerekliliğinin temelidir.) Bunun içindir ki, herhangi bir gelişmiş biçimiyle kredi, daha önceki hiçbir üretim tarzında ortaya çıkmaz. Daha önceki durumlarda da, borç alma ve verme vardı, ve hatta tefecilik sermayenin çok eski biçimlerinin en eskisidir. Ancak, çalışma, *sanayi emeğini* ya da *özgür ücretli emeği* ne kadar oluştururrsa, borç almak ve vermek de krediyi o kadar oluşturur. Özsel ve gelişmiş üretim ilişkisi olarak kredi, *tarihsel* olarak da yalnızca sermayeye ya da ücretli emeğe dayanan dolaşımda ortaya çıkar. (Bizzat para, çeşitli üretim dallarında gereken zamanın eşitsizliğini, bu eşitsizlik değişime karşıt ||26| olduğu ölçüde, gidermeye yazgılı bir biçimdir.) *Tefeciliğin* kendisi, *burjuvalaşmış* biçiminde, *sermayeye uyarlanmış* biçimde, bir kredi biçimi olmakla birlikte, burjuva-öncesi biçiminde daha çok *kredi yokluğunu açıklar*.

(Paranın nesnel üretim öğelerine ya da koşullarına yeniden dönüşümü, bu koşulların *bulunmasını* önvarsayar. Bu dönüşüm, üreticinin karşısına, (**emek pazarının** yanısıra), doğrudan, bireysel, sonal tüketim için pazarlardan özsel olarak farklı olan —tüccarın elindeki— meta pazarları olarak çıkan çeşitli *pazarlar* oluşturur.

Para, dolaşımda metaya dönüşüyordu, ve P–M değişiminde, tüketim, süreci sona erdiriyordu; ya da meta, para karşılığında değişiliyordu — ve M–P değişiminde para, ya meta karşılığında yeniden değişilmek için kayboluyordu ve süreç burada gene tüketimde sona eriyordu, ya da para dolaşımdan çekiliyor ve ölü bir hazineye ve yalnızca sembolik bir servete dönüşüyordu. Süreç hiçbir zaman kendi kendine ateş almıyor, para *dolaşımının* koşulları onun dışında bulunuyordu ve sürekli olarak dışardan bir dürtü alması gerekiyordu. Her iki öğe değişildikleri ölçüde, dolaşımın içinde biçim değişimi yalnızca biçimseldi. Ama dolaşım bir içerik kazanınca, ekonomik sürecin dışına çıkıyordu; içerik sürecin bir kısmını oluşturmuyordu. Ne meta para olarak kalıyor, ne de para meta olarak; her biri ya biri, ya öteki oluyordu. Değer olarak değer, kendi değişim sürecini, biçim değişmesini aşarak dolaşımda ve dolaşım boyunca kendini korumuyordu; ne de *değişim-değerinin* kendisi (sermayenin üretimi sürecinde olduğu gibi) *değişim-değeri* tarafından üretiliyordu. Sermayede, metanın tüketimi, sonal değildir; üretim sürecinin parçasını oluşturur; üretimin, yani *değer koyan* sürecin bir öğesi olarak ortaya çıkar.

Ama şimdi sermaye, kimi kez para, kimi kez meta olarak, kimi kez değişim-değeri, kimi kez kullanım-değeri olarak ortaya çıktığı biçim değiştirme öğelerinin her birinde, yalnızca biçimsel olarak korunarak değil, ama *kendini değer olarak gerçekleştirerek*, kendisiyle değer olarak bağlantılı değer olarak konulur. Bir öğeden ötekine geçiş, özel bir süreç

olarak ortaya çıkar, ama bu süreçlerin her biri ötekine geçiştir. Sermaye, böylece, her öğesinde sermaye olan süreçte değer [*prozessierender Wert*] olarak konur. Böylece ***Döner Sermaye*** olarak konulur; her öğesinde sermayedir ve bir belirlenimden ötekine dolanım gerçekleştirir. Dönüş noktası aynı zamanda çıkış noktasıdır ve *vice versa* — yani *kapitalisttir*. Her sermaye, başlangıçta *döner sermayedir*,[2] dolaşım üreticisi olduğu kadar dolaşımın ürünüdür, böylece kendi yolunu kendisi çizer. Para dolaşımı —şimdiki durumundan bakıldığında— şimdi de yalnızca sermaye dolaşımının bir öğesi olarak belirir, ve bağımsızlığı salt görünüştedir. Her anlamda sermayenin dolaşımı tarafından belirlenmiş olarak ortaya çıkar; bu noktaya yeniden döneceğiz. Sermayenin hareketi yanında bağımsız bir hareket oluşturduğu ölçüde, bu bağımsızlık yalnızca sermayenin dolaşımının *sürekliliğiyle* ortaya çıkmıştır, öyle ki, bu öğe sabit tutulabilir ve kendi başına dikkate alınabilir.

⟨"Sermaye, gözden kaybolmaktan başka bir şey olmayan, sürekli *çoğalan* bir *değerdir*. Bu *değer*, onu yaratmış olan metadan ayrılır; her zaman, *metafizik* ve *tözsel* bir *nitelik* gibi," (**örneğin**) "kendisi için çeşitli kılıklara girdiği aynı ***çiftçinin*** sahipliğinde kalır". (Sism. VI.[3]) "Emeğin sermayeyle değişiminde, işçi, ***yaşamak için*** geçim nesnesi ister; kapitalist, ***kazanmak için emeği*** ister." (Sism. l.c.[4]) "***Atelye şefi, işbölümüyle*** sağlanmış olan ***üretken güçlerin*** her ***artışından*** kazanç sağlar, kâr elde eder." (l. c.[5]) "Emeğin satışı = emeğin bütün meyvelerinden feragat etme." (*Cherbuliez*, bölüm XXVIII.[6]) "Sermayeyi oluşturan üç kısım orantılı bir biçimde büyümez" (yani ***hammadde, alet, approvisionnement****), "ve toplumun farklı aşamalarında aynı oranda devam etmezler. *Approvisionnement*, ***üretimin hızı*** ne kadar yüksek olursa olsun ve, dolayısıyla, *ürünlerin niceliği* ne kadar büyürse büyüsün belli süre aynı kalır. Böylece *üretken sermayenin* artması, zorunlu olarak, emek fiyatının oluşmasını belirleyen *gerecin* artışını gerektirmez; üretken sermayenin artışına gerecin azalması eşlik edebilir." (l.c.[7])⟩

[2] Bkz: Adam Smith, *An Inquiry into the Nature and the Causes of the Wealth of Nations*, c. II, s. 261.
[3] J. C. L. Simonde de Sismondi, *Nouveaux principes d'économie politique*, c. I, s. 89.
[4] Agy, s. 91.
[5] Agy, s. 92.
[6] A. E. Cherbuliez, *Richesse ou pauvreté*, s. 58.
* Gereç sağlama. İkmal.
[7] Agy, s. 25-26.

Dolaşımın değer belirlenimi üzerindeki etkisi. — Dolaşım zamanı = değerlenmeme zamanı. — Kapitalist üretim tarzının daha önceki tüm tarzlardan farkı (evrensellik vb.). Sermayenin propagandacı doğası. — Dolaşımın kısalması (kredi). — Storch. — Kapitalistin verdiği öndelik, emektir. (Malthus.) — Kapitalist üretimin sınırları. (Thompson.)

⟨Üretimin yeniden yenilenmesi tamamlanmış ürünlerin satışına bağlı olduğu ölçüde; metanın paraya dönüşmesi ve paranın üretim koşullarına —hammadde, alet, ücret— yeniden dönüşmesi; sermayenin, bu belirlenimlerin birinden ötekine geçmek için izlediği yol dolaşım bölümlerini oluşturduğu ve bu bölümler belirli zaman sürelerinde (alansal uzaklık bile zamana indirgenir; örneğin pazarın alansal uzaklığı değil, ona erişme hızı —zamanın niceliği— önemlidir) izlendiği ölçüde; belirli bir zaman içinde ne kadar ürün üretilebileceği, belirli bir zaman içinde, sermayenin ne sıklıkta değerlenebileceği, değerini *yeniden-üretebileceği* ve *çoğaltabileceği*, dolaşımın hızına, tamamlanması için gereken *zamana* bağlıdır. Öyleyse burada, değer-belirlenimine, gerçekte, emeğin sermaye ile doğrudan ilişkisinden gelmeyen bir öğe ||27| *giriyor*. Aynı sermayenin belirli bir zaman içinde üretim sürecini (yeni değerin yaratılmasını) yineleyebilme sıklığı, açıktır ki, doğrudan üretim sürecinin kendisi tarafından konmuş bir koşul değildir. Dolayısıyla, dolaşımın kendisi, yalnızca emekte bulunduğu için bir *değer-belirlenim* öğesi üretmezse de, üretim sürecinin yinelenmesi hızını ve değerlerin yaratılması hızını —ve dolayısıyla değerleri değilse bile, en azından belirli bir noktaya kadar, değerler kitlesini— dolaşımın hızı belirler. Bu demektir ki, üretim süreci tarafından ortaya konan değerler ve artı-değerler, belirli bir zaman içinde üretim sürecinin yinelenme sayısı kadar artmış olurlar. Sermayenin dolaşım hızından sözederken, bir aşamadan ötekine geçişi, üretim sürecinden ve dolaşımın kendisinden kaynaklanan (bunalımlar, aşırı-üretim vb.) engellerin değil, yalnızca *dışsal engellerin* tıkadığını varsayıyoruz. Böylece üretimde gerçekleşen emek-zamanından ayrı olarak değer yaratımının —bizzat üretken emek-zamanının—, öğesi olarak sermayenin *dolaşım zamanı* işin içine giriyor. Emek-zamanı değer koyan etkinlik olarak ortaya çıkarken, sermayenin dolaşım zamanı da *değerlenmeme zamanı* olarak ortaya çıkar. Fark açıkça şurada kendini gösterir: Sermayenin kumanda ettiği emek-zamanının toplamı en yüksek noktaya, diyelim ki sonsuza, ∞, çıkarılırsa, öyle ki gerekli emek-zamanı bu ∞'un sonsuz küçüklükte bir parçasını ve artı-emek-zamanı da sonsuz büyüklükte bir parçasını oluşturur, o zaman bu, sermayenin en yüksek değerlenme noktası olur, ve sermayenin eğilimi de buraya erişmek yönündedir. Öte yandan, *sermayenin dolaşım zamanı* sıfıra eşit olsaydı, dönüşümünün çeşitli aşamaları, gerçeklikte zihinde olduğu kadar hızla izlenseydi, o zaman

üretim sürecinin yinelenebilmesinin, yani belirli bir zaman diliminde sermayenin değerlenme süreçlerinin sayısının, en yüksek olmasına benzer bir durum olurdu. Üretim sürecinin yinelenmesi, yalnızca, kendi süresinin zamanıyla, hammaddenin ürüne dönüşmesi sırasında geçen zamanla sınırlanırdı. Dolayısıyla, *dolaşım zamanı*, değer-yaratan pozitif bir öğe değildir; sıfıra eşit olsaydı, o zaman değer yaratımı en yüksek noktada olurdu. Ya artı-emek-zamanı ya da gerekli-emek-zamanı sıfıra eşit olursa, yani gerekli emek-zamanı bütün zamanı soğurursa, ya da üretim hiçbir emek *olmadan* oluşursa, ne değer vardır, ne sermaye, ne de değer-yaratımı. Dolayısıyla *dolaşım zamanı*, yalnızca, emek-zamanının gerçekleştirilmesinin *doğal engeli* olarak ortaya çıktığı ölçüde, değeri belirler. Bu, öyleyse, gerçekte *artı-emek-zamanında* bir azalma, yani *gerekli emek-zamanının* artmasıdır. Kuşkusuz, dolaşım süreci ister yavaş ister hızlı ilerlesin, gerekli emek-zamanının ödenmesi zorunludur. Örneğin, diyelim ürünler aşağı yukarı yalnız bir mevsim için satılabilir nitelikte olduğundan yılın bir kısmında istihdam edilebilen, özgül işçiler gerektiren işlerde işçilere bütün bir yıl için ödeme yapılması gerekir, yani artı-emek-zamanı, belirli bir zaman diliminde istihdam olanaklarında düşüşle aynı oranda azalır, ama gene de, ***şu ya da bu biçimde*** ödeme yapılması gerekir. (Örneğin, 4 aylık ücretlerinin tüm bir yılı geçirmelerine yetmesi biçiminde.) Sermaye onları 12 ay kullanabilseydi, daha fazla ücret ödemez, o kadar artı-emek kazanırdı. *Dolaşım zamanı, böylece emeğin verimliliğinin sınırı olarak ortaya çıkar* = gerekli-emek-zamanının artması = artı-emek-zamanının azalması = artı-değerin azalması = engelleme, sermayenin kendi kendini gerçekleştirmesi sürecinin sınırı. Öyleyse sermaye bir yandan ulaşımın, yani değişimin her türlü alansal sınırını yıkmak, tüm dünyayı pazarı olarak fethetmek için çaba göstermek zorundayken, öte yandan da alanı zamanla yok etmek, yani bir yerden ötekine ulaşıma harcanan zamanı en az düzeye indirmek çabası gösterir. Sermaye ne kadar gelişmişse —ve dolayısıyla üzerinde dolaştığı, dolaşımın alansal yolunu oluşturan pazar ne kadar yaygınsa—, eşanlı olarak pazarın daha geniş bir alana yayılması ve alanın zamanla daha çok ortadan kaldırılması yolunda o kadar çok çaba gösterir. (Emek-zamanı bireysel işçinin emek-günü olarak değil de, belirsiz sayıda işçinin belirsiz emek-günü olarak dikkate alınırsa, burada *bütün nüfus ilişkileri* işe karışır; bunun içindir ki, nüfusla ilgili temel öğretiler de, kâr, fiyat, kredi vb. gibi bu ilk sermaye bölümünde içerilmiştir.) Sermayenin, onu bütün önceki üretim aşamalarından ayıran evrensel eğilimi, burada ortaya çıkıyor. Kendi doğasıyla sınırlanmış olmasına karşın, üretici güçlerin evrensel gelişmesi yolunda çaba gösterir, ve böylece yeni bir üretim tarzının koşulu olur, bu yeni üretim tarzı, belli bir durumu yeniden üretmek ve

ya da, en fazlası genişletmek için üretici güçlerin gelişmesine dayanmaz, ama üretici güçlerin bizzat serbest, engelsiz, ilerici ve evrensel gelişmesi, toplumun ve dolayısıyla onun yeniden-üretiminin koşuludur; çıkış noktasını aşmak tek koşuldur. Sermayeye içkin olan, ama aynı zamanda, sermaye sınırlı bir üretim biçimi olduğundan onunla çelişen ve bu yüzden onu çözülüşe sürükleyen bu eğilim, sermayeyi daha önceki bütün üretim tarzlarından ayırır ve aynı zamanda sermayenin salt geçiş noktası olarak konması konumunu içerir. Bütün eski toplum biçimleri, ||28| servetin —ya da bununla aynı şey demek olan toplumsal üretici güçlerin— gelişmesi sonucu yok olmuşlardır. Bunun içindir ki, Antikitenin bilinçli düşünürleri, topluluğun çözülmesine doğrudan servetin yolaçtığım açığa çıkarmışlardı. Feodal düzeni ise, kent sanayisi, ticaret, modern tarım (hatta barut, baskı makinesi gibi bazı buluşlar) öldürmüştür. Servetin gelişmesiyle, —ve dolayısıyla da yeni güçlerle ve bireyler arasmda artan ulaşım ile— topluluğun dayandığı ekonomik koşullar çözülmüştü, ve bunun yanısıra topluluğun çeşitli bileşenlerinin bu koşullara koşut oluşan siyasal ilişkileri de: bu topluluğun düşüncelleşmiş biçimde göründüğü din (ve her ikisi [din ve siyasal ilişkiler] ise, her üretken gücün kendini dönüştürdüğü doğayla belirli bir ilişki üzerinde duruyordu); bireylerin karakteri, anlayışları vb.. *Tek başına bilimin gelişmesi* —yani servetin en sağlam biçimi, onun hem ürünü ve hem de üreticisi— bu toplumların dağılması için yeterli olmuştu. Ama *bilimin gelişmesi,* bu düşüncel ve aynı zamanda pratik zenginleşme, *insan üretken güçlerinin,* yani servetin gelişmesinin ortaya çıktığı bir biçimdir, yalnızca bir yanıdır. *Düşüncel* bakımdan, belirli bir bilinç biçiminin dağılması, bütün bir çağı öldürmeye yetiyordu. *Gerçeklik* bakımından bilincin bu sınırı, *maddi üretken güçlerin* ve dolayısıyla servetin *gelişmesinin belirli bir derecesine* uygun düşer. Aslında yalnızca, eski temel üzerinde bir gelişme olmuyordu, aynı zamanda *temelin kendisi de gelişiyordu.* Bu *temelin* kendisinin en yüksek gelişme noktası (kendini dönüştürdüğü çiçek; ama o her zaman *bu* temeldir, *bu* çiçek olarak bitkidir; dolayısıyla çiçekleştikten sonra ve çiçekleşmenin sonucu olarak solar), bu temelin kendisinin, *üretken güçlerin en yüksek gelişmesiyle,* dolayısıyla da bireylerin en zengin gelişmesiyle bağdaşabilen bir biçimi alıncaya dek işlendiği, geliştirildiği noktadır. *Bu noktaya erişilir erişilmez, gelişmenin seyri sona ermiş olarak* görünür ve yeni gelişme yeni bir temelden başlar. Daha önce gördük ki, üretim koşulları üzerindeki mülkiyet, topluluğun, —dolayısıyla böyle bir topluluğu oluşturmak için gerekli nitelikleriyle, sınırlı nitelikleriyle ve üretken güçlerinin sınırlı gelişmesiyle, bireyin de— sınırlı, belirli bir biçimi ile özdeş konmuştu. Bu önvarsayımın kendisi de, üretken güçlerin gelişmesinin, servetin olduğu kadar onu yaratma tarzının

sınırlı bir tarihsel aşamasının sonucuydu. Topluluğun, bireyin amacı —ve aynı zamanda üretimin koşulu—, *bu özgül üretim koşullarının* ve bu koşulların canlı taşıyıcıları olarak bireylerin —hem yalıtık olarak hem de toplumsal özellikleri ve ilişkileri içinde— *yeniden-üretimi*dir. Sermaye, *servetin üretimi*ni ve dolayısıyla da üretken güçlerin evrensel gelişmesini, varolan önkoşullarının sürekli altüst edilmesini, kendi yeniden-üretiminin önkoşulu olarak koyar. Değer hiçbir kullanım-değerini dışlamaz; dolayısıyla tüketimin vb., ulaştırmanın vb. hiçbir özel türünü, mutlak koşul olarak içermez; gene onun için, toplumsal üretken güçlerin, ulaştırmanın, bilginin vb. gelişmesinin her düzeyi, yalnızca, aşmaya çalıştığı sınırlar olarak görünür. Onun kendi koşulu —değer—, üretim üzerinde dolaşan daha ileri bir koşul olarak değil, ürün olarak konmuştur. *Sermayenin* sınırı, bütün bu gelişmenin çelişkili bir biçimde ilerlemesindedir, ve üretken güçlerin, genel servetin vb., bilginin vb., çalışan bireyin kendine *yabancılaşması* —kendisinden ortaya çıkan koşullara *kendi* koşulları olarak değil, ama *ötekinin serveti* ve kendisinin yoksulluğu olarak ilişkisi— biçiminde ortaya çıkan ilişkisindedir. Ama bu çelişkili biçimin kendisi de kaybolan bir biçimdir ve kendi ortadan kaldırılışının gerçek koşullarını üretir. Sonuç şudur: Eğilim olarak ve δυναμει*, üretken güçlerin genel gelişmesinin —genel olarak servetin gelişmesinin— temel oluşu, aynı biçimde ulaşımın evrenselliğinin, dolayısıyla dünya pazarının temel oluşu. Bireyin evrensel gelişmesinin olanağını oluşturan temel, ve bireylerin bu temel üzerinde, onun koyduğu *engeli* —*kutsal sınır* olarak değil, engel olarak tanınan engeli— sürekli aşarak gerçek gelişmesi. Bireyin düşünülmüş ya da imgelenmiş evrenselliği değil, ama onun gerçek ve düşüncel ilişkilerinin evrenselliği. Bundan dolayı da kendi tarihini, bir *süreç* olarak kavrayışı, ve doğayı (aynı zamanda onun üstünde pratik bir güç olarak) kendi gerçek bedeni olarak tanıyışı. Gelişme sürecinin kendisi, bunun koşulu olarak konmuş ve bilinmiştir. Ama bunun için hepsinden önce, belirli *üretim koşullarının*, üretken güçlerin gelişmesi için sınır olarak konmuş olması değil, üretken güçlerin tam gelişmesinin *üretim koşulu* durumuna gelmiş olması gereklidir. —

Sermayenin *dolaşım zamanına* yeniden dönersek, bunun kısaltılması (ürünü pazara getirmek için gerekli olan iletişim ve taşıma araçlarının gelişmesi dışında), kısmen sürekli bir pazarın ve dolayısıyla sürekli genişleyen bir pazarın *yaratılması*; kısmen de *ekonomik* ilişkilerin gelişmesi, ||29| dolaşım zamanını *yapay* olarak kısaltan sermaye biçimlerinin gelişmesi [demektir]. (*Kredinin bütün biçimleri.*) ⟨Burada ayrıca belirtilebilir ki, yalnızca sermaye, sermayenin üretim koşullarına sahip

* Potansiyel olarak.

olduğu, bunları karşıladığı ve gerçekleştirme çabası gösterdiği için, dolaşımın önkoşulu olan, üretken merkezlerini oluşturan bütün noktalarda sermayenin genel eğilimi, bu noktaları özümsemek, yani sermayeleştirme üretimine ya da sermaye üretimine dönüştürmektir. Bu propagandacı (uygarlaştırıcı) eğilim —daha önceki üretim koşullarından farklı olarak— ancak sermayeye özgüdür.〉 Dolaşımın, üretimin içkin, egemen koşulunu oluşturmadığı yerde, üretim tarzları, doğal olarak sermayenin özgül dolaşım gereksinimlerini [karşılamaz] ve dolayısıyla da ekonomik biçimleri, aynı zamanda bunlara koşut olan gerçek üretken güçleri hazırlamaz. — Başlangıçta, sermaye üzerine kurulu üretim, dolaşımdan çıkıyordu; şimdi görüyoruz ki, üretim dolaşımı kendi koşulu olarak koyuyor ve aynı zamanda üretim süreci içinde doğrudan dolaşım sürecinin uğrağı olarak, dolaşım sürecini de bütünlüğü içinde üretim sürecinin bir aşaması olarak koyuyor. — Farklı sermayelerin farklı dolaşım zamanları olduğuna göre (örneğin birinin pazarı daha uzak, ötekinin pazarı daha yakındır; biri için paraya dönüşme güvencelidir, öteki için risklidir; birinin ***sabit sermayesi*** daha çok, ötekinin ***döner sermayesi*** daha çoktur), bu, onlar arasında değerlenme farklılıkları yaratır. Ama bu, yalnızca ikincil değerlenme sürecinde ortaya çıkar. Dolaşım zamanı, kendi niteliği gereği, değerlenmeye *engeldir* (*gerekli emek-zamanı* da kuşkusuz bir engeldir; ama, bu olmadan, değer ve sermaye ortadan kaybolacağına göre, aynı zamanda oluşturan bir öğedir); artı-emek-zamanından bir indirim, ya da *artı-emek-zamanına* oranla *gerekli-emek-zamanı*nda bir artıştır. Nasıl canlı emek *değer yaratıcı* ise, sermayenin dolaşımı da *değer gerçekleştiricidir*. Dolaşım zamanı, yalnızca bu değer gerçekleştirmenin bir engelidir ve bu ölçüde de değer yaratmanın engelidir; genel olarak üretimden kaynaklanan bir engel değil, sermaye üretimine özgü bir engeldir, ve dolayısıyla kaldırılması —ya da kendisine karşı savaşım— da, sermayenin özgül ekonomik gelişmesine bağlıdır ve kredi vb. olarak biçimlerinin gelişmesine itki verir.〉 〈Sermayenin kendi çelişkisi şudur ki, *gerekli emek-zamanını* sürekli ortadan kaldırmaya (ve bu aynı zamanda işçinin bir asgariye, yani salt canlı emek-gücü olarak varoluşuna indirgenmesidir) çalışırken, *artı-emek-zamanı* ancak gerekli-emek-zamanına karşıt olarak varolur, öyle ki sermaye, gerekli-emek-zamanını, yeniden-üretiminin ve gerçekleşmesinin *zorunlu* koşulu olarak koyar. Maddi üretken güçlerinin belirli bir gelişmesi —aynı zamanda işçi sınıfının güçlerinin gelişmesi demektir— belirli bir aşamada *sermayenin kendisini ortadan kaldırır.*〉

〈"*Girişimci*, ancak tamamlanmış ürünü sattıktan, fiyatı yeni ***maddeler*** ve yeni ***ücretler*** satınalmak için kullandıktan sonra üretime yeniden başlayabilir: dolayısıyla, dolaşım, bu iki etkenin işletilmesi için ne

kadar hızlı olursa, girişimci üretimine yeniden başlamaya o kadar çok hazırdır, sermaye belirli bir zaman içinde o kadar çok ürün sağlar." (*Storch*, 34.[8])⟩ ⟨"**Kapitalistin kendine özgü öndelikleri, bezden vb. değil, emekten oluşur.**" (Malthus, IX, 26.[9])⟩ ⟨"**Topluluğun genel sermayesinin çalışan işçilerin ellerinden başka ellerde birikmesi, zamanın ve koşulların sermaye sahiplerine sağladığı sermayenin olağan ödülünün dışında, tüm sanayinin ilerlemesini zorunlu olarak geciktirir.**[10] ... **Daha önceki sistemlerde, üretim gücü, reel birikimlere ve varolan bölüşüm tarzlarının sürüp gitmesine tabi olarak ve bu çerçevede ele alınıyordu. Reel birikim ve bölüşüm, üretme gücüne tabidir.**" (*Thompson*, 3[11].)⟩

Dolaşım ve değer-yaratımı. (Dolaşım koşulları içinde farklı sermayeler arasında eşitlenme.) Sermaye bir değer-yaratım kaynağı değildir. — Dolaşım giderleri. — Üretimin sürekliliği dolaşım zamanının ortadan kaldırılmasını gerektirir.

Dolaşım zamanının üretim süreci ile ilişkisinden, üretilen değerlerin toplamının, ya da belirli bir dönem içinde tüm sermayenin gerçekleşmesinin, basitçe, üretim sürecinde yarattığı yeni değer tarafından, ya da üretim sürecinde gerçekleşen artı-zaman tarafından değil, ama bu artı-zamanın (artı-değerin), sermayenin üretim sürecinin belirli bir zaman diliminde ne kadar yinelenebildiğini gösteren sayı ile çarpılmasıyla belirlendiği sonucu çıkar. Bu yinelenmeyi gösteren sayı, üretim sürecinin ya da bu süreçte yaratılan artı-değerin katsayısı olarak görülebilir. Bununla birlikte, bu katsayı, dolaşımın hızı tarafından pozitif olarak değil, negatif olarak belirlenir. Bu demektir ki, dolaşımın hızı mutlak olsaydı, yani dolaşım üretim sürecini herhangi bir kesintiye uğratmasaydı, o zaman bu katsayı maksimum olurdu. Örneğin herhangi bir ülkede buğday üretiminin nesnel koşulları ancak bir kez ürün almaya elverişliyse, o zaman hiçbir dolaşım hızı, bunu iki ürün almaya çıkaramaz. Ama dolaşımda engel çıkarsa, çiftçi, buğdayını, örneğin yeniden işçi tutabilmek için gereken kısa sürede satamazsa, üretim durabilir. Belirli bir zaman diliminde üretim sürecinin ya da gerçekleşme sürecinin katsayısının en yüksek noktası, bizzat üretim aşamasının sürdüğü ||30| mutlak zaman ile belirlenir. Bir kez dolaşım tamamlanınca, sermaye üretim sürecine yeniden başlayabilecek durumdadır. Dolayısıyla dolaşım hiçbir duraklamaya neden olmazsa, hızı mutlak olur ve süresi sıfıra eşit olursa, yani **bir anda** tamamlanmış olursa, bu, yalnızca sermayenin kendi üretim sürecine, süreç tamamla-

[8] H. F. Storch, *Cours d'économie politique ...*, c. I, s. 411-412.
[9] T. R. Malthus, *The Measure of Value ...*, s. 17.
[10] William Thompson, *An Inquiry into the Principles of the Distribution of Wealth*, Londra, 1824, s. 176.
[11] Agy, s. 589.

nır tamamlanmaz yeniden başlayabilmesi anlamına gelir; yani dolaşımın varlığı, üretimi sınırlayan ve koşullandıran bir engel olmayacak, ve üretim sürecinin belirli bir zaman diliminde yinelenmesi, mutlak olarak üretim sürecinin süresine bağlı olacak, onunla örtüşecek. Dolayısıyla sınai gelişme, 100'lük bir sermaye ile 4 ayda *x* pound iplik üretmeye elveriyorsa, aynı sermaye ile üretim süreci yılda yalnız 3 kez yinelenebilir, ve yalnız 3*x* pound iplik üretilebilir. Hiçbir dolaşımın hızı, sermayenin yeniden-üretimini ya da daha çok onun değerlenme sürecinin yinelenmesini bu noktanın üstüne çıkaramaz. Bu, ancak *üretken güçlerde bir artışın* sonucu olarak gerçekleşebilir. Dolaşım zamanı, kendinde, sermayenin bir *üretken gücü* değildir, ama onun değişim-değeri olarak doğasından kaynaklanan ve *üretken gücünü sınırlayan* bir *engeldir*. Dolaşımın çeşitli aşamalarından geçiş, burada, *üretimi sınırlayan bir engel*, sermayenin kendisinin özgül doğası tarafından konmuş bir engel olarak ortaya çıkar. *Dolaşım zamanının* —dolaşım sürecinin— çabuklaştırılması ve kısaltılması yoluyla olabilecek tek şey sermayenin doğası tarafından konan engelin azaltılmasıdır. Örneğin tarımda, üretim sürecinin yinelenmesinin önündeki doğal engeller, üretim aşamasının bir döngüsünün süresi ile örtüşür. Sermaye tarafından konmuş engel, tohum ile ürün arasında değil, ürün ile ürünün paraya dönüşmesi, ve paranın, örneğin emek satınalmaya yeniden-dönüşmesi arasında geçen süredir. Dolaşım hızı sayesinde, sermayenin yeniden-üretiminin önüne bizzat onun tarafından konmuş engellerin azaltılmasından başka bir şey yapılabileceğini sanan dolaşım-zanaatçıları* çıkmaz yoldadırlar. (Dolaşım zamanını ortadan kaldıran kredi kuruluşları ve öteki buluşların, tamamlanmış ürünün sermayeye dönüşmesinin neden olduğu üretimdeki duraklamaları ve kesintileri, yalnızca engellemeyip, üretken sermayenin değişildiği sermayeyi de gereksiz hale getireceğini sanan dolaşım zanaatçıları daha da hoştur; yani değişim-değeri temeli üzerinde üretmek, ama aynı zamanda bu temel üzerindeki üretimin zorunlu koşullarını okuyup üfleyip yok etmek isterler.) Bu yönden bakıldığında, kredinin —*salt* dolaşımla ilgili olarak— yapabileceği en fazla şey, üretim sürecinin sürekliliğini, bu sürekliliğin bütün öteki koşulları varsa, yani karşılığında değişim yapılabilecek sermaye gerçekten varolursa vb., sağlamaktır.

Dolaşım sürecinde saptanmış olan, sermayenin üretimde değerlenmesinin, emeğin sermaye tarafından sömürülmesinin bir koşulu olarak, sermayenin paraya dönüşmesinin konmasıdır; ya da sermayenin emekle değişilmesinin engeli olarak sermayenin sermayeyle değişil-

* *Zirkulationskünstler* (iktisatçılar kastediliyor).

mesinin* ve *vice versa* konmasıdır.

Sermaye, üretim sürecine yeniden başlayabilmek için, ancak dolaşımın aşamalarını, dönüşümünün çeşitli uğraklarını baştan başa dolaştığı ölçüde sermaye olarak vardır, ve bu evreler, onun *değersizleşme* evreleridir. Sermaye tamamlanmış ürün biçiminde hareketsiz kaldığı sürece sermaye olarak etkin olamaz, *yadsınmış* bir sermayedir. Değerlenme süreci aynı ölçüde durur ve süreçte değeri yadsınmıştır. Dolayısıyla bu, sermaye için kayıp olarak, değerinin göreli kaybı olarak görünür, çünkü onun değeri kesinlikle değerlenme sürecinde oluşur. Ya da, bir başka deyişle, sermayenin bu kaybı, eğer burada bu **tıkanma zamanı** olmamış olsaydı, canlı emekle değişim yoluyla *artı-emek-zamanını*, ötekinin emeğini sahiplenebileceği süre, yararlanılmaksızın geçip giden zaman olabilirdi. Şimdi özel iş kollarında hepsi *gerekli* olan *birçok* sermaye olduğunu düşünelim (bu, sermayenin bir işkolundan yığın halinde çıkıp gitmesi sonucunda, bu daldaki ürünlerin arzının talebin altına düşmesi, dolayısıyla piyasa fiyatının doğal fiyatın üstüne çıkması durumunda ortaya çıkabilir), ve bir işkolu, örneğin a sermayesinin değersizleşme biçiminde daha uzun süre kalmasını, yani sermayenin dolaşımın çeşitli aşamalarını geçmek için geride bıraktığı zamanın öteki bütün işkollarında olduğundan daha uzun olmasını gerektirsin, bu durumda bu a sermayesi, yaratabileceği daha az yeni değeri, aynı değeri üretmek için o kadar daha çok gideri olmuş gibi pozitif kayıp olarak görür. Öyleyse, o, öteki sermayelerle aynı oranda kazanmış olmak için, bu sermayelere göre, ürünlerinin belli bir oranı içinde, daha büyük bir değişim-değerini alır. Ama *gerçekte* bu, ancak, öteki sermayelere bölüştürülmüş olsaydı, kayıp olabilirdi. Eğer a, ürünü için onda nesneleşmiş emekten daha fazla değişim-değeri isterse, ||31| bu *fazlayı*, yalnızca, ötekiler ürünlerinin gerçek değerinden daha az aldıkları zaman elde edebilir. Bu demektir ki, a'nın üretim yaptığı daha az elverişli koşullar, onunla değişim yapan bütün sermayeler tarafından orantılı olarak karşılanır ve o zaman eşit bir ortalama kazanç elde edilir. Ama bütün bu sermayeler tarafından birlikte yaratılmış olan artı-değerlerin toplamı, a sermayesi öteki sermayelerle karşılaştırıldığında ne kadar daha az değerlenmişse o kadar azalmış olur; yalnız, bu azalma yalnızca a sermayesine yüklenecek yerde, genel kayıp olarak, bütün sermayelerin orantılı olarak paylaştığı kayıp olarak karşılanmış olur. Bunun içindir ki, artı-emeğin sermayeler arasında bölüşümü bireysel sermayenin yarattığı artı-emek-zamanıyla orantılı değildir, sermayelerin tümü tarafından yaratılmış olan *toplam artı-emek*le orantılıdır demek ve ardından, *bireysel sermayeye*, emek-gücünün

* Çünkü şu andaki bakış açımızla, dolaşımın bütün noktalarında, elimizde hâlâ yalnızca emek ya da sermaye var. [*Marx'ın notu.*]

bu sermaye tarafından özel olarak sömürülmesiyle doğrudan açıklanabilecek değerden daha fazla yaratılmış değer düşebileceğini söylemek, sermayenin, emeğin sömürülmesi dışında, emekten ayrı özgün bir değer yaratma kaynağı oluşturduğunu sanmak (bkz: Örneğin Ramsay[12]) kadar gülünçtür. Ancak bir taraftaki bu *fazla* ile, öteki taraftaki *daha azın* telafi edilmesi gerekir. *Ortalama* da başka bir anlama gelmez. Sermayenin ötekinin sermayesi ile ilişkisinin ne olduğu, yani sermayeler arasındaki rekabetin, artı-değeri sermayeler arasında nasıl paylaştırdığı sorusunun, açıktır ki, bu artı-değerin mutlak niceliği ile bir ilgisi yoktur. Dolayısıyla, sermaye *olağandışı* dolaşım zamanını ödünlettiği, yani kendi göreli olarak daha az değerlenmesini pozitif olarak daha çok değerlenme olarak hesaba kattığı için, *sermayeler* tümü birden alındığında, sermayenin, hiçten bir şey, bir eksiden bir artı, eksi-artı-emek-zamanından ya da eksi-artı-değerden artı-artı-değer yapabildiği ve dolayısıyla değer yaratmanın, yabancı emeğin maledinilmesinden bağımsız, *mistik* bir kaynağına sahip olduğu sonucuna varmaktan daha saçma bir şey olamaz. Sermayelerin, ötekiler yanında, *artı-değer*deki paylarını —yalnızca harekete geçirdikleri artı-emek-zamanına göre değil, aynı zamanda *sermayelerinin sermaye olarak çalıştığı*, yani boş bırakıldığı, değersizleşme aşamasında bulunduğu *zamana* göre de— hesaplama tarzı, sermayelerin kendi aralarında paylaştığı artı-değerin toplamında doğal olarak hiçbir şey değiştirmez. Bu toplamın kendisi de, eğer artı-değer yaratmış olan a sermayesi, kullanılmadan kalmak yerine, daha az artı-değer yaratmış olsaydı, büyüyemezdi. Öte yandan, a sermayesine, bu kullanılmama durumunda, yalnızca özel üretim dalının koşullarından zorunlu olarak kaynaklandığı ölçüde, ve dolayısıyla *genel olarak sermayenin değerlenmesinin güçleşmesi* olarak, genel olarak değerlenmesinin önünde *zorunlu engel* olarak ortaya çıktığı ölçüde ödenmiş olur. Bu engele yolaçan, yalnızca bu özel sermayenin üretim sürecinin engeli olarak algılanan işbölümüdür. Ama üretim süreci genel olarak sermaye tarafından yerine getiriliyormuş gibi algılandığı zaman, bu, sermayenin değerlenmesinin önünde *genel bir engel* olur. Bizzat emek tek üretici olduğu düşünüldüğünde, onun değerlenmesi sırasında gereksindiği bütün önemli öndelikler, *artı-değerden kesintiler* olarak ortaya çıkarlar.

Dolaşım, yalnızca, üretim sürecinde doğrudan tüketilmiş olandan ayrı olarak, —*ötekinin emeğinin*— yeni istihdamını gerektirdiği ölçüde, *değer yaratabilir*. O zaman bu, üretim sürecinde *gerekli-emeğin* doğrudan daha çok kullanılmasıyla aynı şey olurdu. Yatırılan *dolaşım giderleri* tek başına ürünün *değerini* yükseltir, ama artı-değeri azaltır.

[12] George Ramsay, *An Essay on the Distribution of Wealth*, s. 55.

Sermayenin (ürün vb.) dolaşımı, yalnızca üretim sürecinin yeniden başlaması için gerekli aşamaları ifade etmediği ölçüde, bu dolaşım (bkz: Storch'un örneği[13]) bütünlüğü içinde üretimin bir öğesini oluşturmaz — dolayısıyla üretim tarafından konmuş dolaşım değildir, ve gidere neden olduğu ölçüde de, bunlar ***zorunlu ama üretken olmayan üretim giderleridir.**** Genel olarak dolaşım giderleri, yani dolaşımın üretim giderleri, bunlar asıl dolaşımı ilgilendiren salt ekonomik öğeler (ürünün pazara getirilmesi ona *yeni* bir *kullanım-değeri* verir) olduğu ölçüde, *artı-değerden* kesintiler olarak, yani artı-emeğe oranla gerekli-emeğin büyümesi olarak görülmelidir.

Üretimin sürekliliği, dolaşım zamanının ortadan kalkmasını gerektirir. Ortadan kalkmamışsa, sermayenin geçmek zorunda olduğu çeşitli başkalaşımlar arasında bir sürenin geçmesi gereklidir; onun dolaşım zamanı, üretim zamanından bir kesinti olarak ortaya çıkmalıdır. Öte yandan, sermayenin niteliğinin, bir kavramdan ötekine zihinde düşünce çağrışımı hızında dönüşmesi gibi **anlık olarak** değil, ama zamandizinsel düzenlenen gerçek durumların olduğu gibi dolaşımın farklı evrelerini izler. Kelebek olarak uçabilmek için belirli bir süreyi kozasında geçirmelidir. Dolayısıyla, sermayenin kendi doğasından kaynaklanan üretim koşulları birbirleriyle çelişiktir. Bu çelişki ancak ||32| iki biçimde ortadan kaldırılabilir ve aşılabilir:**

Birincisi, kredi: Bir sözde-alıcı B —yani gerçekten *ödeyen,* ama gerçekten satın almayan—, kapitalist A'nın ürününün paraya dönüştürülmesine aracılık ediyor. Ama B'ye ödeme, C kapitalisti A'nın ürününü satın aldıktan sonra yapılıyor. Bu **kredi veren** B'nin, A'ya verdiği parayı, A'nın —ürününün satışıyla bu ikisini yerine koyabilmesinden önce— emek satın almak için mi yoksa hammadde ve iş aracı satın almak için mi kullandığı, durumu değiştirmez. ***Aslında*** bizim varsayımımıza göre ona her ikisini vermesi gerekir — yani bütün üretim koşullarını (ancak bunlar, A'nın üretim sürecine başladığı başlangıç değerinden daha büyük bir değeri temsil ederler). Bu durumda b sermayesi a sermayesinin yerini alır; ama ikisi aynı zamanda değerlenmez. Şimdi B, A'nın yerine geçer; yani onun sermayesi, c sermayesi ile değişilinceye kadar kullanılmadan kalır. Ürününü b sermayesinde nakde dönüştürmüş olan A'nın ürününde sabitleşmiştir.

[13] Henri Storch, *Cours d'économie* ..., c. I, s. 409-411.

* *Faux frais de production.* — Bkz: *Grundrisse* 1, s. 223, dipnot.

** Bütün sermayelerin karşılıklı sipariş üzerine çalışması, ve dolayısıyla ürünün her zaman derhal para olması durumu dışında, bu, sermayenin doğasıyla ve dolayısıyla büyük sanayinin pratiğiyle de çelişen bir düşüncedir. [*Marx'ın notu.*]

Ramsay. Dolaşım zamanı. Dolayısıyla sermayenin kârın kaynağı olduğu sonucuna varır. — Ramsay. Artı-değer ve kâr ve değer yasası konusunda karışıklık. (Ricardo'nun yasasına göre artı-değer yok.) — Ricardo. Rekabet. — Quincey. Ricardo'nun değer teorisi. Ücret ve kâr. Quincey. — Ricardo. — Wakefield. *Kolonilerde kapitalist üretimin koşulları.*

Ricardo'nun değeri emek-zamanıyla belirlemesi —bu onun kanıtlamasındaki temel bir yanlışa dayanır— konusunda iktisatçıların kafa karışıklığı, bay Ramsay'da çok açık biçimde ortaya çıkar. Ki o, (daha önce, sermayelerin dolaşım zamanının bunların *göreli değerlenmesi*, yani genel artı-değerdeki göreli payları üzerindeki etkisinden şu anlamsız: "Bu, **sermayenin, emekten bağımsız olarak değeri** nasıl **düzenleyebildiğini**" (IX, 84. R, 43)[14] ya da "**sermayenin emekten bağımsız olarak bir değer kaynağı olduğunu** gösterir" (55 l.c.)) sonucunu çıkardıktan sonra aynen şöyle diyor: "**Bir döner sermaye (*approvisionnement**)** her zaman, daha önce ona ayrılmış olan emekten daha fazlasını sağlayacaktır. Çünkü daha önce ayrılmış olandan daha fazlasını istihdam edemezse, sahibi, bu sermayeyi olduğu gibi kullanmaktan ne yarar sağlar?**" (l.c. 49.) "Eşit değerde iki sermaye alalım, **ikisi de belirli bir zamanda 100 kişinin emeği ile üretilmiş**, bunlardan biri tamamen döner, öteki tamamen **sabit** durumda, ve **örneğin yetkinleşsin diye bekletilen şaraptan oluşuyor** olsun. Şimdi **100 kişinin emeğiyle biraraya getirilmiş** bu döner sermaye, **150 kişiyi harekete geçirecektir. Böylece ertesi yıl sonunda ürün**, bu örnekte, 150 kişinin emeğinin sonucu olacaktır. **Ama gene de, aynı dönemin sonunda,** yalnızca **100 kişi istihdam edildiği** halde, **şarabın değeri daha fazla olmayacaktır.**" (50.) "Yoksa, **her döner sermayenin istihdam edeceği emek niceliğinin, daha önce ona ayrılmış emekten daha fazla olmadığı mı** ileri sürülüyor? Bu, **harcanan sermayenin değerinin,** ürünün değerine eşit olduğu anlamına gelir." (52.) **Sermayeye ayrılmış emek** ile sermayenin **istihdam edeceği** emek arasında büyük bir karışıklık var. Emek-gücü karşılığında değişilen sermaye, *approvisionnement* —ve buna kendisi burada ***döner sermaye*** diyor— hiçbir zaman **ona ayrılan** emekten daha fazla emek istihdam edemez. (Üretken güçlerin gelişmesinin varolan sermaye üzerindeki tepkisi burada bizi ilgilendirmiyor.) Ama **ona, ödediğinden daha fazla emek ayrılmıştır — artı-değere ve artı-ürüne dönüşen artı-emek; bu, sermayeye karşılıklılığın hep tek bir yanda daha geniş ölçekte olduğu bu kârlı pazarlığa yeniden girişme olanağı sağlar. Daha çok yeni canlı emek istihdam etme olanağı sağlar, çünkü üretim süreci sırasında ona, bu sürece girmeden önce oluşan birikmiş emeğin ötesinde**

[14] George Ramsay, *An Essay on the Distribution of Wealth*, s. 43. (*IX, 84*,, Marx'ın alıntı defterine göndermedir.)

* Gereç sağlama. İkmal.

** Bu ayracı Marx eklemiştir.

bir kısım yeni emeğe ayrılmıştır.

Anlaşıldığına göre bay Ramsay[15] sanıyor ki, sermaye, 20 emek-gününün (gerekli-zaman ve artı-zaman birlikte) ürünü ise, 20 emek-gününün bu ürünü 30 emek-gününü kullanabilir. Oysa asla böyle bir şey olmamıştır. Ürünün, 10 gününün gerekli-emeği ve 10 gününün artı-zamanı temsil ettiğini varsayalım. O zaman artı-değer = 10 gün artı-zaman. Kapitalist, bunu, yeniden hammadde, alet ve emek karşılığında değişerek, *artı-ürün* ile yeni *gerekli-emeği* harekete geçirebilir. Burada önemli olan, üründe varolandan daha fazla emek-zamanı **kullanması** değil, kendisine maliyeti sıfır olan artı-emek-zamanını yeni gerekli-emek karşılığında değişmesi — dolayısıyla, **bu emeğin yalnızca bir kısmını ödediği halde, ürüne harçanmış bütün emek-zamanını kullanmasıdır.** Bay Ramsay'ın, **her döner sermayenin kullanacağı emeğin niceliğinin ona daha önceden ayrılmış olandan fazla olmaması** durumunda, **harcanan sermayenin değerinin ürünün değerine eşit olacağı, yani artı-değer kalmayacağı** biçiminde çıkardığı sonuç,[16] yalnızca, **sermayeye ayrılmış emeğin niceliğinin** *tamamıyla ödenmiş olması* durumunda, yani sermayenin emeğin bir kısmını *karşılığını vermeden* kendine maletmemesi durumunda doğru olabilir. Bu yanlış anlamalardan Ricardo'nun payına düşeni,[17] açıktır ki, süreç konusunda açıklığa varmamış olmasından —bir *burjuva* olarak varamazdı da— ileri gelmektedir. Bu süreci kavramak, şu **açıklamaya** götürür: Sermaye, yalnızca, A. Smith'in sandığı gibi,[18] ötekinin emeğine, —sahibine bir *satınalma gücü* verdiği için her değişim-değerinin o olması anlamında— kumanda etmesi değildir, ama ötekinin emeğini *değişim olmaksızın, karşılığını ödemeksizin* —ama değişim görüntüsü altında— maledinme gücüdür. Ricardo'nun, **emek tarafından belirlenmiş olarak** değer, ve **emeğin fiyatı (ücret) tarafından belirlenmiş olarak** değer konusunda Adam Smith'i ve aynı yanlışa düşen ötekileri çürütmek için bulduğu tek usavurma şudur: Aynı nicelikte emek ürünü ile kimi kez daha çok, kimi kez daha az canlı emek harekete geçirilebilir; yani emeğin ürününü işçi açısından yalnızca *kullanım-değeri* —ürünün, yalnızca, işçi olarak yaşayabilmek için gereksindiği kısmı— olarak görüyor. Ama Ricardo, A. Smith'e karşı ileri sürdüğü, hiçbir zaman ||33| genel örneklere değil, ama her zaman tekil örneklere dayanan kanıtlamalarının gösterdiği gibi, işçinin, nasıl olup da, birdenbire, değişimde yalnızca *kullanım-değerini* temsil ettiğini ya da değişimden yalnızca kullanım-değerini çektiğini **hiç de** anlamamış.

[15] Agy, s. 51-52.
[16] Agy, s. 52.
[17] David Ricardo, *On the Principles of Political Economy and Taxation*, s. 5, 7-8, 9; George Ramsay, *An Essay ...*, s. 22, not.
[18] Adam Smith, *Wealth of Nations*, c. I, s. 101-102, 131-134.

Peki o zaman, işçinin ürünün değerindeki payının değer tarafından değil de ürünün kullanım-değeri tarafından, ve dolayısıyla burada kullanılmış olan emek-zamanı tarafından değil de canlı emek-gücünü sağlamanın niteliği tarafından belirlenmesi nereden geliyor? Eğer bunu örneğin işçilerin kendi aralarındaki rekabetle açıklıyorsa, buna verilecek yanıt, onun kapitalistler arasındaki rekabet konusunda[19] A. Smith'e verdiği yanıtın aynıdır: Bu rekabet, kuşkusuz, kâr düzeyini eşitleyebilir, aynı düzeye getirebilir ama hiçbir durumda bu düzeyin ölçüsünü yaratmaz.[20] Bunun gibi, işçiler arasındaki rekabet, daha yüksek ücret düzeyini aşağı çekebilir vb., ama ücretin genel ölçüsü, ya da Ricardo'nun deyişiyle, ücretin doğal fiyatı, işçi ile işçi arasındaki rekabetle değil, yalnızca sermaye ile emek arasında başlangıçtaki ilişkiye dayanılarak açıklanabilir. Genel olarak rekabet, burjuva ekonomisinin bu başlıca devindirici etkeni, kendi yasalarını koymaz, bu yasaların uygulayıcısıdır. Bundan dolayı **sınırsız rekabet**, ekonomik yasaların doğruluğunun koşulu değil, tersine sonucudur — onların gerekliliğinin gerçekleştiği görüngüsel biçimdir. İktisatçılar —Ricardo'nun yaptığı gibi— **sınırsız rekabetin** varolduğunu varsayarak, burjuva üretim ilişkilerinin *differentia specifica*'ları* içinde tam ve eksiksiz gerçekliğini ve gerçekleşmesini varsaymış olurlar. Bunun içindir ki, rekabet, bu yasaları *açıklamaz*; o, onları *göstermiş* olur, ama onları üretmez. Ya da, gene Ricardo'dan aktarırsak: canlı emeğin üretim giderleri, onu yeniden-üretmek için gerekli olan değerlerin üretiminin üretim giderlerine bağlıdır.[21] Daha önce işçi açısından ürünü yalnızca kullanım-değeri saymış olmasına karşın, burada, işçiyi, ürün açısından, yalnızca *değişim-değeri* olarak görüyor. Ürün ile canlı emeğin birbiriyle bu ilişki içine girdiği tarihsel süreç onu hiç ilgilendirmiyor. Ama bu ilişkinin sürüp gitmekte olduğu tarz konusunda da tam bir açıklığa varmış değil. Ona göre sermaye *tasarrufun sonucudur*; bu bile, sermayenin oluşum ve yeniden-üretim sürecini yanlış anladığını gösteriyor. Bunun içindir ki, sermaye olmadan üretimin de olanaksız olduğunu düşünüyor — toprak rantı olmadan sermayenin olanaklı olduğunu pekala düşünmesine karşın. *Kâr* ile *artı-değer* arasında onun için fark yoktur; kanıtı da, ne birinin ne de ötekinin doğasını anlamamasıdır. Daha başından beri izlediği yol bunu gösteriyor. Başlangıçta, değişimi işçiler arasında yaptırıyor — ve bu değişim, o zaman, eşdeğerle, üretimde karşılıklı olarak harcanan emek-zamanıyla belirleniyor. Ardından onun iktisadındaki asıl sorun, değerin bu belirleniminin sermayelerin

[19] David Ricardo, *Principles ...*, s. 87-88.
[20] Agy, s. 338-339.
* Özgül farklılık.
[21] Agy, s. 86.

birikimiyle —yani sermayenin varlığıyla— değişmediğini kanıtlamak sorunu ortaya çıkıyor.[22] Birincisi, onun ilk doğal ilişkisinin yalnızca kendisi olduğu, sermaye üzerine kurulu üretimden soyutlanan bir ilişki olduğu aklına gelmiyor. İkincisi, ona göre kuşkusuz büyüyebilen *belirli bir nesnel emek-zamanı niceliği* var ve kendisine bunun nasıl *paylaşıldığını* soruyor. **Asıl** sorun, onun nasıl yaratıldığıdır ve orada da kesinlikle, sermaye ile emek ilişkisinin özgül doğası, ya da bunu açıklayan, sermayenin *differentia specifica*'sı* vardır. Quincey'in dile getirdiği gibi (X, 5),[23] modern ekonomi politikte (Ricardo), gerçekte, sorun, yalnızca, toplam ürün sabit kabul edildiği zaman, kullanılan emeğin niceliği tarafından belirlenmiş olan paylardır: — değeri buna göre biçilir. Bu nedenledir ki, Ricardo'nun, **artı-değeri** anlamamakla kınanmış olması yerindedir, oysa karşıtları bunu onun kadar bile anlamazlar. Sermaye, emeğin (ürünün) verili değerinin belirli bir kısmını maledinmiş gibi gösterilmiştir; sermayenin, yeniden-üretilmiş sermayenin ötesinde maledindiği bu değerin yaratılması, artı-değerin *kaynağı* olarak gösterilmemiştir. Bu yaratma, ötekinin emeğinin *değişim olmadan* maledinilmesiyle örtüşür ve bu yüzden, burjuva iktisatçılar tarafından açık bir biçimde anlaşılamaz. Ramsay, Ricardo'yu, ***sabit sermayeyi*** (ki bu, *approvisionnement*** dışındaki sermayeden oluşur, Ramsay'da **aletlerle** birlikte **hammaddeleri** de içerir), kapitalist ile işçinin paylaşacağı toplamdan çıkarmayı unutmuş olmasından dolayı kınıyor. "Ricardo, bütün ürünün yalnızca **ücretler** ve **kârlar** olarak bölünmediğini, aynı zamanda bunun bir kısmının da **sabit sermayenin yerini almasının gerekli** olduğunu unutuyor." (IX, s. 88. *R. 174. not.*)[24] Gerçekte Ricardo, nesneleşmiş emek ile canlı emek arasındaki —emeğin bir niceliğinin paylarından değil, artı-emeğin payından çıkarılması gereken— ilişkiyi canlı devinimi içinde kavramadığından, ve dolayısıyla sermayeyi oluşturan kısımlarının birbirleriyle ilişkisini kavramadığından, ona, bütün ürün **ücretlere** ve **kârlara** bölünüyormuş, öyle ki sermayenin yeniden-üretilmesi de kârın bir kısmı olarak hesaplanıyormuş gibi görünüyor. Quincey (l.c. defter X, 5) Ricardo'nun teorisini şöyle açıklıyor: "Fiyat 10 şilin ise, **bir bütün olarak ücretler** ve **kâr, 10 şilini geçemez. Oysa bir bütün olarak ücretler ve kârlar, tersine, fiyatı önceden saptamıyor mu? Hayır, bu, eskimiş bir öğretidir**". (s. 204.) "Yeni iktisat göstermiştir ki, **her fiyat üretken emeğin orantılı niceliği ile, yalnız bununla belirlenir. Bir kez saptanmışsa, olgu gereği, ücretlerin ve kârların kendi ayrı paylarını çıkarması**

[22] Agy, s. 16-41.
* Özgül farklılık.
[23] Thomas De Quincey, *The Logic of Political Economy*, Edinburg ve Londra, 1844, s. 204.
** Gereç sağlama. İkmal.
[24] George Ramsay, Agy, s. *174, not.*

gereken fonu, fiyat saptar". (l.c. 204.)[25] Sermaye, burada, artı-değer, yani artı-emek ortaya çıkaran olarak değil, yalnızca verili bir emek niceliğinden kesintiler yapan olarak ortaya çıkar. Bu *kâr paylarını* aletlere ve hammaddelere göre ayırmak için, bunları üretimdeki *kullanım-değerlerin*den kaynaklanmış olarak açıklamak gerekir, o zaman da hammadde ile aletin emekten *ayrılma* yoluyla kullanım-değeri yarattıkları saçmalığı varsayılmış olur. Çünkü bu *ayrılma* onları sermaye yapar. Kendi başına ele alındığında, bunlar emeğin, geçmiş emeğin kendisidir. Ayrıca bu, **sağduyu** ile çatışır, çünkü kapitalist ücret ile kârı üretim maliyetleri arasında hesapladığını ve *gerekli fiyatı* buna göre düzenlediğini çok iyi bilir. Ürünün göreli emek-zamanıyla belirlenmesindeki ve kârın ve **ücretlerin** toplamının bu emek-zamanının toplamıyla sınırlandırılmasındaki ve *fiyatların pratikte gerçek* belirlenmesindeki bu çelişkinin tek kaynağı, kârın, *artı-değerin* türevsel, ikincil biçiminin kendisi olarak kavranmamasıdır; bu, kapitalistin haklı olarak *kendi üretim maliyetleri* olarak gördüğü şey için de geçerlidir. Onun kârı, basitçe, üretim maliyetinin bir kısmının ona hiçbir maliyet yüklememesinden, dolayısıyla *onun* harcamalarına, *onun* üretim maliyetlerine girmemesinden kaynaklanır.

||VI-1|[26] **"Ücretler ile kârlar arasında varolan ilişkileri bozabilecek her değişiklik zorunlu olarak ücretlerden kaynaklanır."** (Quincey. l.c. (X, 5) s. 205.) Bu, ancak, **artı-emek kitlesindeki her değişikliğin, gerekli-emek ile artı-emek arasındaki ilişkide bir değişiklikten türetilmek zorunda** olması ölçüsünde doğrudur. Ama böyle bir şey de, **gerekli-emek** daha az üretken hale gelir, ve böylece ona toplam emeğin daha büyük bir kısmı düşerse, ya da toplam emek daha üretken hale gelir ve böylece gerekli-emek-zamanı azalırsa, olabilir. Emeğin bu üretken gücünün **ücretlerden** kaynaklandığını ileri sürmek **saçmalıktır.** Tersine, göreli **ücretlerin** azalması onun sonucudur. O ise, 1) işbölümünün, daha ucuz hammadde sağlayan ticaretin, bilimin vb. sonucu olarak üretken güçlerdeki büyümenin sermaye tarafından maledinilmesinden kaynaklanır; 2) ama, üretken güçlerdeki bu büyüme, daha büyük sermaye vb. kullanılmasıyla değerlendiği ölçüde, sermaye tarafından başlatılmış olarak görülmelidir. Ayrıca, **kâr** ve **ücretler**, gerekli-emek ile artı-emek arasındaki oran tarafından belirlenmekle birlikte, onlarla örtüşmezler, yalnızca onların ikincil biçimleridirler. Ama işin can alıcı noktası şudur: rikardocular, başlangıca, emeğin belirli bir niceliğini koyarlar; ürünün fiyatını o belirler, bundan da emek *ücretler* olarak ve sermaye **kârlar** olarak kendi paylarını çıkarırlar; işçilerin payı = gerekli geçim nesnele-

[25] Thomas De Quincey, *The Logic of Political Economy*, s. 204.

[26] VI no'lu defterin başlangıcı. Birinci sayfası şu üst başlığı taşıyor: *Defter VI. Sermaye Bölümü. Londra, Şubat 1858.*

rinin fiyatı. Bunun içindir ki, "**ücretler ile kârlar arasında varolan oranlar**"da, kârın oranı en yüksek noktasında ve **ücretlerin** oranı en düşük noktasındadır. Kapitalistler arasındaki rekabet, yalnızca toplam kârı paylaşma oranlarını değiştirebilir, ama toplam kâr ile toplam **ücretler** arasındaki oranı değiştiremez. Kârın **genel ölçüsü** toplam kârın toplam **ücretlere** olan bu oranıdır, rekabetle bu değişmez. O halde **değişme** nereden geliyor? Kesinlikle kâr oranının isteğe bağlı olarak azalmasından değil: aslında bunu istence bağlı olarak yapması gerekirdi, çünkü rekabetin sonucu böyle değildir. Öyleyse **ücretlerde** bir **değişmeyle** olur; zorunlu giderler (tarımda toprağın aşamalı olarak kötüleşmesine ilişkin teori; rant teorisi), emeğin üretken gücünün doğal nedenlerden dolayı azalmasının sonucu olarak artabilir. Carey vb. buna haklı olarak karşı çıkarak (ama açıklama biçimi gene de yanlıştır) kâr oranının üretken gücün azalması sonucu değil, artması sonucu düştüğünü söylüyor.[27] Bütün bunların basit çözümü şudur: kâr oranı mutlak artı-değer ile değil, kullanılan sermayeye oranla artı-değer ile aynı şeydir, ve üretken gücün büyümesine, sermayenin *approvisionnement*'ı* temsil eden kısmının, değişmeyen sermayeyi** temsil eden kısmına oranla da azalmasının eşlik etmesidir; bundan dolayı, toplam emeğin, istihdam eden sermayeye oranı düştüğünde, emeğin artı-emek olarak ya da artı-değer olarak ortaya çıkan kısmı da zorunlu olarak düşer. Modern üretimin en çarpıcı görüngülerinden birini açıklamaktaki bu yeteneksizlik nedeniyledir ki, Ricardo, kendi ilkesini anlamamaktadır. Ama öğretililerini hangi güçlükler içine soktuğu, ötekiler yanında, Quincey'den şu alıntıda görülebilir: "**Ortak yanılgı şu ki, aynı çiftlikte her zaman 5 kişi bulundurursanız ve 1800 yılında bunların ürünü 25 quarter, ama 1845'te 50 quarter olursa, yalnız ürünü değişen ve emeği değişmeyen olarak görme eğiliminde olursunuz: oysa gerçekte her ikisi de değişmiştir. 1800'de her quarter bir kişinin 1/5'ine malolmuş; 1845'te bir kişinin 1/10'undan daha fazlasına malolmamıştır.**" (l.c. 214.) Her iki örnekte mutlak emek-zamanı aynı, 2 gündü; ama 1845'te emeğin üretken gücü 1800'e göre iki katına çıkmıştı ve dolayısıyla **gerekli-emeğin üretilmesinin maliyeti** daha az olmuştu. **1 quarter'e ayrılmış** emek daha azdı, ama toplam emek aynı kalmıştı. Ama, bay Quincey, emeğin üretken gücünün —artı-değeri belirlemekle birlikte, ki bu da emeğin üretken gücünün artması oranında değildir— ürünün değerini belirlemediğini Ricardo'dan öğrenmeliydi. Bunlar Ricardo'ya *ters* düşen usavurmalar, tıpkı öğretililerinin (örneğin, yeni şarapla karşılaştırıldığında eski şarabın artı-değerinin kaynağını artı-emekle açıklayan bay MacCulloch) umutsuzca safsata-

[27] H. C. Carey, *Principles of Political Economy*, s. 99, 129.
* Gereç sağlama. İkmal.
** Almanca: *invariables Kapital.*

ları gibi.[28] Değer, bir **birimin** malolduğu emek, yani **bir tek** quarter'in *fiyatı* tarafından da belirlenemez. Tersine, *fiyatın birim sayısı ile çarpılması, değeri belirler*. 1845'teki 50 quarter, 1800'deki 25 quarter ile *aynı değere* sahiptir, çünkü aynı nicelikte emeği nesneleştirmişlerdir. Tek bir quarter'in, birimin, fiyatı zorunlu olarak farklıdır ve *genel fiyat* (para olarak), çok çeşitli nedenlerden dolayı farklı olabilir. (Quincey'in makine için söylediği, işçi için de geçerlidir: "Bir makinenin sırrı bilinir bilinmez, **o üretilmiş emek için değil, üreten emek için satılacaktır ... artık bu, belirli etkenlere eşit bir neden olarak değil, bilinen bir neden tarafından bilinen bir maliyetle kesinlikle yeniden-üretilebilir bir etken olarak görülür**". (84.) De Quincey, Malthus için şöyle diyor: **"Ekonomi Politik'inde, Malthus, iki kişiden biri on ve öteki beş üretiyorsa, sonucun, her biriminin, bir durumda, öteki durumda malolduğundan iki katı fazla emeğe malolduğunu görmek istemiyor, daha doğrusu pozitif olarak yadsıyor. Tersine, bay Malthus, her zaman iki kişi bulunduğu için, emek maliyetinin aynı kaldığı [görüşünde] inatla direniyor."**. (l.c. 215, not.) **Gerçekte, emeğin maliyeti değişmez**, çünkü varsayım gereği, on içersinde, beş içersinde içerildiği kadar emek vardır. Ama **emeğin maliyeti** değişmez değildir, çünkü, emeğin üretken gücünün iki kat olduğu birinci durumda, gerekli-emeğe ait zaman belirli bir oranda daha azdır. Bundan hemen sonra Malthus'un görüşünü ele alacağız. Ama, sermayenin dolaşım zamanının ve onun emek-*zamanı ile ilişkisinin* gelişmesini sürdürmeden önce, ilkin Ricardo'nun bu konu üzerindeki tüm öğretisini, onun görüşü ile bizim görüşümüz arasındaki farkı daha açık biçimde saptamak için incelememiz gerekir. (Alıntı defteri VIII'de Ricardo'dan alıntılar.)

Onun birinci önkoşulu, *"sınırlamasız rekabet"* ve sanayiye bağlı olarak ürünlerin çoğalması[dır]. (19. R. 5.)[29] Bir başka deyişle, bu, sermaye yasalarının ancak **sınırsız rekabet ve sınai üretim** çerçevesinde tam olarak gerçekleştiği anlamına gelir. Sermaye, kısmen bu üretken temel üzerinde ve bu üretim ilişkisi üzerinde uygun biçimde gelişir; böylece onun içkin yasaları tam olarak gerçekliğe kavuşur. Böyle olunca, **sınırsız rekabetin ve sınai üretimin**, nasıl, sermayenin gerçekleşmesinin koşulları olduğunu, giderek sermayenin kendisinin üretmesi gereken koşullar olduğunu göstermek gerekirdi (oysa buradaki varsayım, salt teorisyenin varsayımı olarak, *serbest rekabeti* ve sermayenin üretken varoluş tarzını dışsal ve keyfi bir biçimde, sermayenin sermaye olarak kendisiyle ilişkisine yerleştiren teorisyenin varsayımı olarak, —arılıkları içinde ortaya çıksınlar diye, sermayenin kendisinin gelişmeleri

[28] J. R. MacCulloch, *The Principles of Political Economy*, Londra, 1825, s. 313-318.

[29] *19*, Marx'ın alıntı defterine; *R. 5*, Ricardo'nun yapıtına [*On the Principles of Political Economy*, (aslında s. 3)] gönderme.

olarak değil de sermayenin imgesel önvarsayımları olarak— ortaya çıkıyor). Üstelik bu, Ricardo'da burjuva iktisadi yasaların *tarihsel* doğasının sezildiği tek yerdir. Bu varsayıma göre, metaların *göreli değeri* (bu sözcük anlamsızdır, çünkü mutlak değer bir **saçmalıktır**), aynı emek-zamanı içinde üretilebilen farklı niceliklerle ya da göreli olarak farklı metalarda gerçekleşmiş emeğin niceliğiyle belirlenir. (s. 4.) (Defter, 19.) (Bundan sonra, birinci rakam defterdeki sayfa için; ikincisi Ricardo'daki sayfa için.[30]) Emek tarafından belirlenmiş eşdeğer olarak değerden eşdeğer-olmayana, değişimde bir artı-değer kazandıran değere, yani değerden sermayeye, bir belirlenimden karşıtı olduğu anlaşılan öteki belirlenime nasıl gelindiği Ricardo'yu ilgilendirmiyor. Onun için tek soru şudur: Birikmiş emeğin sahipleri ... canlı emeğin emek olarak *eşdeğerlerinin* değişmesine karşın, dolayısıyla sermaye ve emek ilişkisine karşın, metaların *değer oranı* nasıl aynı kalabiliyor ve göreli emek niceliğiyle belirlenebiliyor ve belirlenmek zorunda kalıyor? O zaman, A metası ile B metasının üreticileri, a ürününü ya da bununla değişilen b ürününü kendi aralarında farklı biçimlerde *bölüştükleri* halde, a ile b'nin bunlarda gerçekleşmiş emek oranında değişilebileceği basit bir hesap örneğidir. Ancak burada bütün *bölüşüm* değişim temeli üzerinde yapıldığı için, neden bir değişim-değerinin —canlı emeğin— kendisinde gerçekleşen emek-zamanına ||2| göre değişildiği, öteki değişim-değerinin ise —birikmiş emeğin, sermayenin— kendisinde gerçekleşmiş emek-zamanının ölçüsüne göre değişilmediği gerçekten tamamıyla açıklanamaz durumda. Bu durumda *birikmiş emeğin* sahibi, kapitalist olarak değişimde bulunamaz. Bundan dolayı örneğin Bray, canlı emek ile ölü emek arasında **eşit değişimi** ile, Ricardo'dan doğru sonucu ilk kez kendisinin çıkardığına inanıyor.[31] Salt **değişim** açısından bakıldığında A. Smith'in kendini kaptırdığı kaçınılmaz sonuç şudur: *işçinin ücreti = ürünün değeri* olması gerekir, yani işçinin ücret içinde aldığı nesnel biçimdeki emeğin niceliği = onun iş içinde harcadığı öznel biçimdeki emeğin niceliği olması gerekir.[32] Ricardo ise bu yanılgıya düşmüyor, ama nasıl? "Emeğin *değeri* ya da belirli bir nicelikte emeğin satın alabildiği metanın niceliği özdeş değildir." **Neden değildir**? "*Çünkü* işçinin ürünü ya da bu ürünün bir eşdeğeri, işçiye ödenene eşit değildir." Yani özdeşlik yoktur, *çünkü* fark vardır. "*Öyleyse*" (çünkü böyle değildir) "değerin ölçüsü, emeğin değeri değil, metalara harcanan emeğin **niceliğidir**". (19, 5.) Emeğin değeri emeğin ödülüyle özdeş değildir. **Çünkü** bunlar farklıdırlar. Öyleyse özdeş değildirler. Bu tuhaf bir **tasarımdır**. ***Aslında*** bunun başka temeli yoktur: pratikte bu, bu olarak *yoktur*. **Oysa**

[30] VIII no'lu alıntı defteri ve Ricardo, *On the Principles* ..., 3. baskı, 1821.
[31] J. F. Bray, *Labour's Wrongs and Labour's Remedy*, s. 38-52 ve özellikle s. 48.
[32] Adam Smith, *An Inquiry* ..., c. I, s. 100-102, 130-131.

teoride bu, bu olarak olmak gerekir. Değerler değişiminden dolayı, onlarda gerçekleşmiş emek-zamanıyla belirlenir. Bu yüzden bu değişilenler, eşdeğerlerdir. Öyleyse canlı biçimde emek-zamanının belirli bir niceliğinin, geçmiş biçimde emek-zamanının aynı niceliğiyle değişilmiş olması gerekirdi. Kesin olarak kanıtlanmış olması gereken, değişim yasasının tam karşıtına döndüğüdür. Burada, bunun sezgisinin en küçük izi bulunmuyor. Ya da o zaman, karışıklıktan dolayı sık sık karşı çıkılan bu çeşit yinelemeler içinde, bu tersine dönüş yeteneği de olmayan geçmiş emek ile canlı emek arasındaki farka uygun olarak sezgiyi görmek gerekecekti ki, hemen şu da anlaşılsın: "Belirli bir emek niceliğinin sağlayabildiği metaların karşılaştırmalı niceliği, onların geçmiş ve şimdiki değerini belirler" (19, 9); öyleyse, burada canlı emek, geriye işleyerek, geçmiş emeğin değerini bile belirliyor. O zaman sermaye, neden, sermayede gerçekleşmiş emek oranında canlı emek karşılığında değişilmesin! Öyleyse, neden bir canlı emeğin niceliğinin kendisi, kendisini nesneleştirdiği emek niceliğine eşit değildir? "Emek doğal olarak pek değişik niteliktedir, ve değişik iş kollarında değişik emek saatleri arasında karşılaştırma yapmak zordur. Ama pratikte bu sıralanma kısa zamanda yerleşir." (19, 13.) "Kısa dönemler için, en azından yıldan yıla, bu eşitsizlikte görülen oynama önemsizdir, *dolayısıyla* hesaba katılmaz." (19, 15.) Bu, hiçbir şey değildir. Ricardo, kendi ilkesini, çeşitli *emek-güçlerinin* indirgenebilir olduğu emeğin (basit) niceliklerine uygulamış olsaydı, iş tamamen basitleşecekti. Hatta bunu emek-saatleri ile hemen yapabilirdi. Kapitalistin değişimde satın aldığı *emek-gücüdür*: onun ödediği değişim-değeri, budur. Canlı emek, bu değişim-değerinin onun için sahip olduğu kullanım-değeridir, ve artı-değer ile değişim olarak değişimin ortadan kaldırılışı bu kullanım-değerinden çıkar. Ricardo canlı emek karşılığında değişime izin verdiği —ve böylece doğrudan üretim sürecine girdiği— için, metanın değeri, onda içerilen emek niceliğine eşit olduğu halde, belirli bir emek niceliği yarattığı, kendini nesneleştirdiği metaya eşit olmaz, ve bu onun sisteminde çözülmez bir çatışkı olarak kalır. Metanın değerine "metayı pazara getirmek için harcanan emek de katılır". (19, 18.) Dolaşım zamanının, Ricardo'da, değeri belirleyen olarak göründüğü kadarıyla, yalnızca metaları pazara getirmek için gereken emek olduğunu göreceğiz. "Metaların içerdiği göreli emek nicelikleriyle değerin belirlenmesi ilkesi, makinelerin ve başka sabit ve dayanıklı sermayenin kullanılmasıyla önemli ölçüde değişikliğe uğrar. Ücretin yükselmesi ya da düşmesi, biri hemen tamamen döner, öteki hemen tamamen sabit olan iki sermayeyi farklı biçimde etkiler; kullanılan sabit sermayenin eşit olmayan süresi için de aynı şey. Yani, iki metadan daha değerli olanın pazara getirilmesi için gereken daha uzun süreyi ödünleme olarak da *sabit*

sermaye üzerinden kâr (faiz) eklenir." (25, 27, 29, 30.) Bu sonuncu öğe yalnızca üretim sürecinin süresini, yani, hiç değilse Ricardo'nun çiftçi ve fırıncı örneğinde, doğrudan kullanılan emek-zamanını ilgilendirir. (Birinin buğdayı, ötekinin buğdayından daha sonra pazara getirilebilir durumda ise, bu "*ödünleme*", sabit sermayede olduğu gibi, *faizi* önvarsayar; dolayısıyla, özgün belirlenim değil, türevsel bir şeydir.)

"Kâr ve ücret, yalnızca, iki sınıfın, kapitalistlerin ve işçilerin ilk metadan [*original commodity*], dolayısıyla bunun karşılığında değişilenden de paylarını aldıkları *porsiyonlar*dır." (19, 20, s. 31.) *İlk metanın* sağlanmasının, bizzat onun kökeninin bu *porsiyonlar* tarafından ne ölçüde belirlendiği, yani temel belirleyicileri olarak metanın porsiyonlardan nasıl *önde geldiği, ilk metanın,* sermaye için artı-emek içermediyse, hiç üretilmemiş olduğunu kanıtlıyor. "Aynı nicelikte emek kullanılmış metaların göreli değeri, pazara aynı zamanda getirilemiyorlarsa, değişir. *Daha büyük bir sabit sermayede* de bir metanın daha yüksek değeri, onun pazara getirilmesine kadar geçecek daha uzun zamandan ileri gelir. ... Fark, her iki durumda, kârların sermaye olarak birikmesinden kaynaklanır ve yalnızca *kârların elde tutulduğu süre* için bir ödünlemedir." (20, 34-35.) Bu, kesinlikle, yalnızca şu anlama gelir: İşletilmeyen sermaye sanki işletilmiyor değil de, artı-emek-zamanı karşılığında değişiliyormuş gibi *hesaba katılmış ve toplama dahil edilmiştir* [*Be- und verrechnet*]. Bunun, değerin belirlenmesi ile bir ilgisi yoktur. Fiyata bağlı olur.. (Sabit sermaye içinde, kârdan düşünülen nesneleşmiş emeğin bedelini hesaplamanın *farklı yöntemi* olarak, yalnızca sabit sermaye içinde değerin belirlenmesine bağlı olur.)

"Eski ülkelerde iktisadi araştırmacılara hiçbir şey anlatmayan başka bir emek ilkesi daha vardır, ama her koloni kapitalisti kendi kişiliğinde bunun bilincine varmıştır. Sınai işlemlerin, özellikle ürünün kullanılan sermayeye ve emeğe oranla büyük olduğu işlemlerin önemli bir bölümünün tamamlanması çok zaman gerektirir. Çoğu durumda da, birkaç yılda gerçekleştirilmeleri kesin görünmüyorsa, başlamak için girişimde bulunmaya bile değmez. Bunlarda kullanılan sermayenin büyük kısmı sabit, değiştirilemez ve kalıcıdır. İşlemi durduracak bir durum ortaya çıkarsa, bütün sermaye yitirilir. Ürün toplanamazsa, onu yetiştirmek için yapılan tüm harcamalar boşa gider. ... Bu gösteriyor ki, **süreklilik, emeğin bileşiminden daha az önemli olmayan bir ilkedir. Süreklilik ilkesinin önemi burada görünmüyor, çünkü yürümekte olan bir işin, kapitalistlerin isteğine aykırı olarak durdurulması gerçekten seyrek olan bir şeydir.** ... Ama **kolo**nilerde bunun tam tersidir. Burada **kapitalistler bundan o kadar çok korkarlar ki, böyle bir şeyin ortaya çıkmasından, tamamlanması için çok zaman isteyen işlemlerden olabildiğince uzak durarak kaçınırlar".** (Wakefield, 169, XIV, 71.)[33] **"Bölümlere ayrılamayacak kadar basit çok sayıda işlem**

[33] E. G. Wakefield, *A View of the Art of Colonization*, Londra, 1849, s. 169.

vardır, birçok elin işbirliği olmadan yerine getirilemezler. Örneğin, büyük bir ağacın yukarı kaldırılması, hububat yetişen büyük bir tarlada otların temizlenmesi, büyük bir koyun sürüsünün aynı zamanda kırkılması, olgunlaşan buğdayın daha fazla tarlada kalmaması için ürünün toplanması, büyük bir ağırlığın kaldırılması; kısacası, bölünemeyecek ve aynı zamanda yapılacak bir işin ancak birçok elin yardımıyla yerine getirilmesini gerektiren her şey." (168 l.c.) "Emeğin eşgüdümü ve sürekliliği, eski ülkelerde, kapitalistin çabasına ya da düşünmesine gerek kalmadan salt kiralanacak işçinin bolluğu dolayısıyla sağlanır. Kiralanacak işçi azlığı, kolonilerin genel yakınmasıdır." (170 l.c.). "Bir kolonide yalnızca en ucuz toprağın fiyatı, emek pazarını etkiler. Bu toprağın fiyatı, her çıplak toprağınki gibi, ve üretiminin hiçbir maliyeti olmayan başka her şeyinki gibi, kuşkusuz arz ile talep arasındaki ilişkiye bağlıdır". [s. 332.] ... "İşlenmemiş toprağın fiyatının işlevini yerine getirmesi için" (yani emekçinin bir toprak sahibi-*olmaması* için), "bu amaç için yeterli olması gerekir. Şimdiye kadar fiyat her yerde yetersiz kalmıştır." (338 l.c.) Bu "yeterli" fiyat konusunda: "Bir koloni kurarken fiyat o kadar düşük olabilir ki, göçmenlerin mülk edindiği toprağın niceliği pratik olarak sınırsız olabilir; ya da o kadar yüksek olabilir ki, toprak ile nüfus arasındaki oran eski ülkelerdeki gibi olabilir, ve bu durumda fiyatların yüksekliği göçü önlememişse, kolonideki en ucuz toprak bile değerli olabilir ve işçi bolluğu İngiltere'deki gibi yakınmalara neden olabilir; ya da fiyat bu ikisi arasında tam ortada olabilir, ne nüfus çokluğuna ne de toprak bolluğuna yol açar, ama en ucuz toprağa bir pazar değeri verecek ve emekçileri topraksahibi olmadan önce uzun süre ücretli olarak çalışmaya zorlayacak biçimde toprağın niceliğini sınırlar." (339 l.c.) (XIV, 71.) (Wakefield'in *Art of Colonization*'ından [*Kolonileştirme Sanatı*] buraya alınan ve işçinin mülkiyet koşullarından zorunlu ayrılışı üzerine olan pasaj yukarda aktarılanlar arasındadır.)

Artı-değer ve kâr. Örnek *(Malthus).* — *Kâr ve artı-değer.* Malthus. — *Emek ile emek-gücü arasındaki fark.* — *Sermaye girişinin emeğin ödenmesinde hiçbir şey değiştirmediği biçimindeki garip sav.* — *İşçi için sermayenin ucuzlatılmasına ilişkin Carey'in teorisi.* — *(Kâr oranının azalması.)* — *Ricardo'nun ücretli-emek teorisi ve değer teorisi arasındaki çelişki üzerine Wakefield'in görüşü.*

||3| (Aşağıdaki örnek, canlı emek ile değişimde sermayenin ortaya çıkardığı gerçek artı-değerin karşıtlığıyla kârın hesaplanmasının anlaşılmasına olanak sağlıyor. Bu, ilk *Report of the Factory Commissioners*'da [*Fabrika Müfettişleri Raporu*] (Malthus, *Princip. of Polit. Economy* [*Ekonomi Politiğin İlkeleri*], 1836, 2. baskı (Defter X, s. 42)) yayınlanan bir açıklamadır.

Binalara ve makinelere yatırılan sermaye	10.000£
Yüzen sermaye	7.000£

500£	10.000£ **sabit sermaye üzerinden faiz**
350	**yüzen sermaye üzerinden faiz**
150	**rantlar, vergiler, harçlar**
650	**sabit sermayenin yıpranması için** %$6^1/_2$ **amortisman fonu**

1.650£	
1.100£	**çeşitli giderler, taşıma, kömür, yağ**

2.750	
2.600	**aylık ve ücretler**

5.350	
10.000	6d. **üzerinden yaklaşık** 400.000 **libre ham pamuk için**

15.350	
16.000	363.000 **libre iplik için. Değer** 16.000 **£**

Emeğe yatırılan sermaye 2.600; artı-değer = 1.650 (850 faiz + 150 rant vb., eder 1000 + 650 kâr).

Ama 2.600 : 1.650 = 100 : $63^6/_{13}$. Dolayısıyla artı-değerin oranı %$63^6/_{13}$'tür. Kâr hesabına göre de **faiz** 850, **rant** 150 ve kâr 650, ya da 1.650 : 15.350; yaklaşık %10,1.

Yukardaki örnekte ***yüzen sermaye*** yılda $^{167}/_{70}$ kez devir yapıyor; ***sabit sermaye*** $15^5/_{13}$ yılda bir kez; $^{200}/_{13}$ yılda bir kez devir yapıyor.

Kâr: 650 ya da aşağı yukarı 4,2'dir.[34] **İşçilerin ücretleri** $^1/_6$. Burada kâr 4,2 olarak gösterilmiştir; basitleştirmek için %4 diyelim. Bu %4, 15.350 harcama üzerinden hesaplanıyor. Ama o zaman 10.000£ üzerinden %5 **faiz** ve 7.000 üzerinden de %5; 850£ = 17.000 üzerinden %5. Fiilen **yapılan** yıllık **yatırımdan** (1) ***sabit sermayenin*** **amortisman fonunda** yer almayan kısmını; (2) **faiz** olarak hesaplanan kısmı düşmemiz gerekir. (Faizi A kapitalisti değil, B kapitalisti cebine indiriyor olabilir. Her durumda bu sermaye değil gelirdir; artı-değerdir.) Öyleyse 15.350 yatırımdan 850'yi çıkarmak gerekir; kalan: 14.500. **Ücretler** ve ***aylıklar*** için 2.600'ün $183^1/_3$£'i aylık biçiminde bulunuyordu, çünkü 14.500'ün $^1/_6$'sı 2.600 değil, $2.416^2/_3$'tür, ve 14.500 bölü, diyelim 6'dır.

Öyleyse 14.500'ü 16.000'e ya da 1.500 kârla satıyor; bu da %$10^2/_3$ yapar; ama bu $^2/_3$'ü gözardı edelim ve %10 diyelim; 100'ün $^1/_6$'sı $16^2/_3$ eder. Dolayısıyla 100 üzerinden: $83^1/_3$ **yatırımlar** için, $16^2/_3$ ücret için, ve

[34] Doğrusu: %4,7; ama yanlış Malthus'tan kaynaklanıyor (karş: Malthus, Agy, s. 269-270).

10 kâr için. Yani:

Yatırımlar	Ücret	Toplam	Yeniden-üretilen	Kâr
£ $83^1/_3$	$16^2/_3$	100	110	10

$16^2/_3$ ya da $^{50}/_3$ üzerinden 10, **tam** %60. Böylece kapitalistin hesabına göre *17.000 sterlinlik bir sermayeye düşen yıllık kâr %10'dur* (biraz fazlaydı), bunda emek 14.500 olan yıllık yatırımların yalnız $^1/_6$'sıdır, işçinin %60 artı-değer (ya da istenirse sermaye) yaratması gerekir. Ya da bütün emek-zamanından %40 gerekli-emek, 60 artı-emek içindir, bunların durumu = 4 : 6, ya da = 2 : 3 ya da 1 : $^3/_2$. Buna karşılık sermaye yatırımları 50 olsaydı, ücret giderleri de 50 olsaydı, kapitalistin %10 alması için ancak %20 daha fazla artı-değer yaratması gerekirdi; 50 50 10 = 110. Ama 50 üzerinden 10 = 20 : 100 ya da %20. Gerekli-emek durumu ikinci **durumda**, birincisinde olduğu kadar artı-emek kazandırsaydı, kapitalistin kârı 30£ olurdu; öte yandan gerçek değer yaratımının oranı, artı-emek durumu, ancak birinci örnekte ikincisinde olduğu kadar çok olsaydı, kâr yalnız $3^1/_3$£ olurdu ve eğer kapitalistin başka bir kapitaliste %5 faiz ödemesi gerekseydi, aktif zararı kendisinin karşılaması gerekirdi. Bu formülden şu kadarı açıkça anlaşılıyor: (1) Gerçek artı-değerin ne kadar olduğunu belirlemek için, ücrete yapılan ödemelere düşen kârın, ücret ile bu kâr arasındaki yüzdenin hesaplanması gerekir; (2) canlı emeğe yapılan ödemeler ile toplam yatırım arasındaki oranın göreli olarak daha küçük yüzdesi, ***sabit sermayeye,*** makinelere vb. yapılan yatırımın daha büyük olmasını, işbölümünün daha fazla olmasını gerektirir. Dolayısıyla emeğin yüzdesi daha çok emekle çalışan sermayede olduğundan daha küçük olmakla birlikte, gerçekten harekete geçirilen emek kitlesinin çok daha büyük olması gerekir; yani daha büyük sermaye ile çalışılmış olmalıdır. Toplam yatırıma düşen emek payı daha küçüktür; ama harekete geçirilen emeğin mutlak toplamı, bireysel sermaye için daha büyüktür; yani sermayenin kendisinin daha büyük olması gerekir. (3) Daha çok makine vb. değil de daha çok emeği harekete geçirmeyen bir alet sözkonusu ise ve daha büyük bir ***sabit sermayeyi*** (örneğin el litografisi) temsil etmiyor, ama yalnızca emeğin yerine geçiyorsa, makine ile çalışan sermayenin kârı, *canlı emekle çalışan sermayenin kârından kesinlikle daha azdır.* (Ama bu sonuncusu [canlı emekle çalışan sermaye], ötekinden daha yüksek bir kâr yüzdesi yapabilir, ve böylece de onu pazarın dışına atabilir.) (vb.) Sermaye arttıkça kâr oranının, **brüt kâr** gene de artarken, hangi ölçüde azalabileceğinin incelenmesi kâr öğretisine giriyor (*rekabet*).

Malthus, *Principles of Political Economy* [*Ekonomi Politiğin İlkeleri*], 2. baskı, 1836 adlı yapıtında kârın, ya da daha doğrusu kârın değil ama

gerçek artı-değerin, yatırılan sermayeye oranla değil, değeri ücrette nesnel olarak ifade edilmiş olan canlı emeğe yapılan ödemeye oranla hesaplanması gerektiğini sezmiştir; ama bunu yaparken kendini salt bir oyuna kaptırıyor ve bu oyun, herhangi bir değer belirlenimine ya da emeğin değer belirlenimi ile olan ilişkisi üzerinde usavurmaya temel alınınca saçmalık haline geliyor.

Örneğin tamamlanmış ürünün toplam değerini dikkate alırsam, ortaya çıkan ürünün her bölümünü, yatırımın ona tekabül eden bölümü ile karşılaştırabilirim; kârın tüm üründeki yüzdesi de, doğal olarak ürünün bölünebilir her bölümü için böyle bir yüzdedir. Örneğin diyelim ki 100 taler 110 getiriyor; yani tüm ürün %10 getiriyor; diyelim ki 75 taler sermayenin değişmeyen kısmı için, 25 emek için; yani birincisi için $^3/_4$, ||4| canlı emek için $^1/_4$. Şimdi toplam ürünün, yani 110'un $^1/_4$'ünü alırsam, $27^2/_4$ ya da $27^1/_2$ elde ederim. Emeğe 25 ödeme üzerinden kapitalistin kazancı $2^1/_2$, yani %10'dur. Malthus şöyle de diyebilirdi: toplam ürünün $^3/_4$'ünü, yani 75 alırsam, o zaman bu $^3/_4$ toplam üründe $82^1/_2$ ile temsil edilir; o halde 75 üzerinden $7^1/_2$ tam %10'dur. Bu da görüldüğü gibi şu anlama gelir ki, 100 üzerinden %10 kazanıyorsam, bu 100'ün her bölümünden kazanç toplandığında, genel toplam üzerinden %10 eder. 100 üzerinden 10 kazandıysam, 2 ∞ 50 üzerinden her defa 5 kazanmış olurum vb.. 100 üzerinden 10 kazanıyorsam, 100'ün $^1/_4$'ü üzerinden $2^1/_2$ ve $^3/_4$'ü üzerinden $7^1/_2$ kazanırım hesabı bizi bir adım ileri götürmez. 100 üzerinden 10 kazanmışsam, 100'ün $^1/_4$'ü üzerinden ya da $^3/_4$'ü üzerinden ne kadar kazanmışımdır? Malthus'un sezgisi böyle bir çocukluğa indirgenebilir. Emeğe yapılan **ödeme** 100'ün $^1/_4$'ü tutarındadır, dolayısıyla bu ödeme üzerinden kazanç %10'dur. 25'in %10'u, $2^1/_2$ eder. Ya da kapitalist 100 üzerinden 10 kazanmışsa, sermayesinin her bölümü üzerinden $^1/_{10}$, yani %10 kazanmıştır. Bu, sermayenin ayrı bölümlerinin birbirlerine oranını belirlemek açısından hiçbir nitel özellik taşımaz ve dolayısıyla sermayenin emeğe ön ödemesi için olduğu kadar, ***sabit sermaye*** vb. için de geçerlidir. Bu, yalnızca, sermayenin her bölümünün yeni yaratılmış değerde eşit derecede içerildiği yanılsamasını ifade eder. Çünkü, ne ücretler için yapılan ödemenin $^1/_4$'ü artı-değer yaratır, ne de bunu yapan ödenmemiş canlı emektir. Ama genel değerin —burada 10 taler— ücrete olan oranından, emeğin yüzde kaçının ödenmemiş olduğunu, ya da artı-emeğin ne kadar olduğunu anlıyoruz. Yukardaki oranda gerekli-emek 25 taler olarak, artı-emek 10 taler olarak nesneleşmiştir; dolayısıyla bunların birbirine oranları 25 : 10 = 100 : 40; emeğin %40'ı artı-emekti, ya da aynı anlama gelmek üzere, onun ürettiği değerin %40'ı artı-değerdi. Kapitalistin hesaplamayı şöyle yapabileceğini söylemek çok doğrudur: 100 üzerinden 10 kazanırsam, o zaman ücret

= 25 üzerinden kazancım $2^1/_2$ olur. Bu hesabın ne yararı olduğu anlaşılamıyor. Ama Malthus'un bununla ne yapmak istediğini, onun değer belirlemesine bakınca hemen anlayacağız. Bununla birlikte onun bu basit hesap örneğinin gerçek bir belirlenim içerdiğine gerçekten inandığı, aşağıdaki açıklamalardan ortaya çıkıyor:

"Diyelim ki, sermaye yalnızca ücretlere harcanıyor; 100£ **doğrudan emeğe** harcanıyor. Yıl sonunda **gelirler** 110, 120 ya da 130'dur; **açıktır ki, her durumda kârlar, istihdam edilen emeğin ödenmesi için gerekli bütün ürünün değerinin oranı ile belirlenecektir. Pazarda ürünün değeri 110 olursa, işçilere ödeme yapmak için gerekli oran, ürünün değerinin $^{10}/_{11}$'ine eşittir, ya da kârlar = %10.**" (Burada bay Malthus, başlangıçtaki **yatırımı**, 100£, toplam ürüne olan oran olarak göstermekten başka bir şey yapmıyor. 100, 110'un $^{10}/_{11}$'idir. 100 üzerinden 10, yani 100'ün $^1/_{10}$'unu kazanıyorum demekle, 110'un $^1/_{11}$'i kazançtır demek arasında bir fark yoktur.) "Ürünün değeri 120 ise, emek için oran = $^{10}/_{12}$ ve kazanç %20; 130 ise, **emeğin ödenmesi için gerekli oran** = $^{10}/_{13}$, ve kazanç = %30." (100'den 10 kazanıyorum diyeceğime, 110'un $^{10}/_{11}$'i yatırımlardı da diyebilirim; ya da 100 üzerinden 20 kazanıyorum yerine 120'nin yalnızca $^{10}/_{12}$'si yatırımlardır vb.. Bu yatırımların niteliğinin, **emeğe** yapılan ödeme olup olmamalarının, konuyu ifade etmenin bu öteki aritmetik biçimiyle hiçbir ilgisi yoktur. 100'lük bir sermayenin 110 getirisi varsa, ya sermayeden yola çıkarak bundan 10 kazandım diyebilirim, ya da üründen, yani 110'dan yola çıkarak diyebilirim ki, bunun yalnızca $^{10}/_{11}$'ini önceden harcadım. Kuşkusuz oran aynıdır.) "Diyelim ki, **kapitalistin yatırımları** yalnızca **emeğe** yapılan ödemelerden ibaret değildir. Kapitalist, *yatırdığı sermayenin bütün bölümleri* üzerinden *eşit avantaj sağlamayı umar*" (bu basitçe şu anlama gelir ki, sağladığı, ve kaynağı konusunda hiçbir fikre sahip olmadığı avantajı, yatırımlarının bütün bölümleri arasında, nitel farklılıklarından tamamen soyutlayarak eşit biçimde dağıtır). "Diyelim ki, **yatırımların** $^1/_4$'ü" (doğrudan) "**emek** için yapılan ödemelerden, $^3/_4$'ü ise **birikmiş emekten** ve **kârlardan** oluşuyor, **rantlardan, vergilerden ve öteki çıkışlardan meydana gelen artışlar buna ekleniyor. Öyleyse, kapitalistin kârlarının, ürünün bu $^1/_4$'ünün, istihdam edilen emeğin niceliği ile karşılaştırıldığında değişen değeri ile birlikte değişeceği kesinlikle doğrudur.**"[35] (Malthus'ta olduğu [gibi] **nicelik ile** değil, ama: **ödenen ücret ile karşılaştırıldığında.**) (Öyleyse **kapitalistin kârlarının,** kârların $^3/_4$'ünün **birikmiş emeğe yapılan ödemelerle karşılaştırıldığında değişen değeri ile birlikte değişeceği kesinlikle doğrudur,** yani kazancın yatırılan toplam sermayeye oranı (10 : 100), toplam ürünün (110) her bölümünün, **yatırımın** buna tekabül eden kısmına oranı ile aynıdır.) "Örneğin", diye sürdürüyor Malthus, "bir

[35] T. R. Malthus, *Principles ...,* s. 267-268.

çiftçi, tarlalarında 2.000£ kullanırsa, bunun 1.500'ü **tohuma, atların bakımına, sabit sermayesinin yıpranmasına vb.**, **500£ de doğrudan emeğe** giderse, sonunda **gelir** 2.400 olduğunda, kârı 2.000 üzerinden 400 = %20'dir. Hemen **anlaşılır ki, ürünün değerinin** $^1/_4$'ünü, yani 600£'ini **alır** ve **bunu doğrudan emeğin ücretleri için yapılan ödemeyle karşılaştırırsak, sonuç tam olarak aynı kâr oranını gösterir".** (l.c. 267, 268, Defter X, 41, 42.) (Gene **açıktır ki, ürünün değerinin** $^3/_4$'ünü, *yani* 1.800'*ini* **alır** ve bunu **birikmiş emeğe yapılan yatırımlarda ödenen toplam** ile, yani 1.500 ile **karşılaştırırsak**, sonuç tam olarak aynı kâr oranını gösterir. 1.800 : 1.500 = 18 : 15 = 6 : 5. Ve 6, 5'ten $^1/_5$ fazladır, yani %20.) (Burada Malthus'un kafasında, birbirine karıştırdığı iki farklı aritmetik formül var: *Birincisi*, 100 üzerinden 10 alırsam, 100'ün her bölümü üzerinden 10 değil, %10 kazanmış olurum: yani 50 üzerinden 5, 25 üzerinden $2^1/_2$ vb.; 100 üzerinden 10 kazanmak, 100'ün her bölümü üzerinden $^1/_{10}$ kazanmak demektir ve böylece kârın, ücret üzerinden $^1/_{10}$ kâr olarak çıkması gerekir, ve kâr sermayenin bütün bölümlerine eşit olarak dağıtılmışsa, diyebilirim ki, toplam sermaye üzerinden kâr oranı, bunun her bölümüne, örneğin **ücretler** olarak yatırılan bölüm dahil, düşen kâr oranı ile birlikte değişir. *İkincisi*, 100 üzerinden %10 kazanmışsam, toplam ürün 110 olur. Şimdi, ücret, **yatırımların** $^1/_4$'ünü = 25'ini oluşturuyorsa, bu da ancak 110 bölü $4^2/_5$ demektir; yani $^2/_5$ daha küçük bir bölünebilir parçayı meydana getirir, ve bu, toplam ürün başlangıçtakine oranla arttıkça, toplam ürünün giderek daha küçük bir bölümünü oluşturur. Bu gene yalnızca başka bir hesaplama biçimidir. 10, 100'ün $^1/_{10}$'udur, ama 110'un yalnızca $^1/_{11}$'idir. Öyleyse diyebilirim ki, toplam ürün büyüdükçe, başlangıç sermayesinin her bölünebilir parçası onun daha küçük bir parçasını oluşturur: totoloji.)

Malthus, *The Measure of Value Stated and Illustrated*. Londra 1823 (Defter IX) başlıklı yapıtında, "**emeğin değeri**"nin "**değişmeyen**" olduğunu ve dolayısıyla **genel olarak gerçek değer ölçüsü** olduğunu ileri sürüyor. "**Her verili emek niceliği, ona hükmeden, ya da karşılığında fiilen değişildiği ücretle aynı değerde olmalıdır.**"[36] (s. 5 l.c.) (IX, 29.) Kuşkusuz burada ücretli emek sözkonusudur. Oysa bunun doğrusu şudur: **her verili emek niceliği** = bir üründe ifade edilen **emeğin aynı niceliği**; ya da her ürün yalnızca, ürünün değerinde nesneleşmiş bir belirli emek niceliğidir, başka ürünlerle ilgili olarak bu nicelikle ölçülür. Bununla birlikte, ücret, canlı emek-gücünün değerini ifade eder, ama hiçbir biçimde ücret + kârda ifade edilen canlı emeğin *değerini* ||5| değil. Ücret, *gerekli-emeğin* fiyatıdır. İşçi yaşamak için 6 saat çalışmak zorundaysa ve salt işçi olarak kendisi için üretmiş olsa, her gün 6 saatin metasını, diyelim

[36] T. R. Malthus, *The Measure of Value ...*, s. 29 not.

6d alacaktır. Oysa kapitalist onu 12 saat çalıştırıyor ve kendisine 6d ödüyor. Saat başına $^1/_2$d ödüyor, yani **12 saatlik emeğin belirli bir niceliğinin değeri 12d'dir, ve 12d gerçekte satıldığı zaman, ürünün değişildiği değerdir. Ve öte yandan, kapitalist bu değeri, salt emeğe yeniden yatırabilirse, ona 24 saat kumanda eder. Bunun içindir ki, ücretler, onlarda içerilen emekten çok daha büyük nicelikte bir emeğe kumanda eder ve canlı emeğin belirli bir niceliği, birikmiş emeğin çok daha küçük bir kısmı karşılığında değişilir. Kesin olan tek şey, emeğin fiyatının, ücretin, işçinin yaşamını sürdürebilmek için gereksindiği emeğin niceliğini her zaman ifade etmesi gerektiğidir. Herhangi bir emek niceliğinin ücreti, işçinin kendisinin yeniden-üretimi için harcaması gereken emek niceliğine eşit olmalıdır. Yukardaki örnekte, bir kişi, her biri 12 saat —birlikte 24 saat— çalışan iki kişinin işini, tek bir kişi tarafından harcanan nicelikte emekle yapar.** Yukardaki örnekte ürün, 12d değerinde başka bir ürün karşılığında, ya da 12 emek-saati karşılığında değişilmiş olurdu, ve bu, onun 6d'lik kârının (kapitalist için **artı-değeri**) kaynağı olurdu. Ürünlerin değeri, bunlarda içerilen emek tarafından belirlenir, bu emeğin işverence ödenen payı tarafından değil. **Ürünün değerini oluşturan, ödenmemiş emek dahil, harcanmış emektir;** oysa **ücret, yalnızca ödenmiş emeği** ifade eder, asla **harcanmış emeğin** tamamını değil. Bu ödeme ölçütünün kendisi de emeğin üretkenliğine bağlıdır, çünkü gerekli emeğin niceliğini belirleyen bu üretkenliktir. Ve bu **ücret, emeğin değerini (emeğin** kendisi meta olarak konmuştur) oluşturduğundan, bu **değer** sürekli **değişkendir,** ve **değişmeyenin** karşıtıdır. İşçinin harcadığı emeğin niceliği onun emek-gücünde bulunan emek niceliğinden, ya da emek-gücünü yeniden-üretmek için gerekli olan nicelikten çok farklıdır. Ama onun meta olarak sattığı kendi yaptığı kullanım değildir, kendini **neden** olarak değil, **sonuç** olarak satar.

"Metaların arzının koşulları, her zaman aynı göreli değerleri alıkoymalarını değil, her birinin kendi doğal değerini alıkoymasını gerektirir, ya da üreticinin aynı güçle üretimi ve birikimi sürdürmesini sağlayacak nesneleri elde etme araçlarını gerektirir... Kârlar üretim için gerekli yatırımlar üzerinden hesaplanır... Kapitalistlerin özgül yatırımları kumaştan değil, emekten oluşur; ve başka hiçbir nesne verili bir emek niceliğini temsil edemediğinden, açıktır ki, **bir metanın kumanda edeceği şey, emeğin niceliğidir ve arzının ya da doğal değerinin koşullarını temsil edebilen herhangi bir başka metanın niceliği değildir."** (17, 18.) (IX, 29.) Malthus, daha **kapitalistin yatırımlarının emekten** oluştuğu olgusundan başlarken, işin çok açık olmadığını görebilmişti. Varsayalım ki, 6 saat gerekli-emek-zamanıdır: A ve B, her biri kendisi için çalışan ama birbirleriyle değişim yapan iki kişi olsun. A 6 saat, B 12 saat çalışıyor. A, B'nin fazladan çalıştığı 6 saati mideye indirmek, B'nin 6 artı-saatinin ürününü tüketmek isterse, ona verebileceği, örneğin ertesi

günün 6 saatlik canlı emeğinden başka hiçbir şey yoktur. Şimdi B, A'dan 6 saat daha fazla emek ürününe sahiptir. Gene varsayalım ki, kendisi bu koşullar altında bir kapitalist olmayı hayal etmeye başlıyor ve çalışmayı tamamen bırakıyor. O zaman üçüncü gün, A'nın 6 saati ile değişmek için verebileceği tek şey kendi 6 saatlik **birikmiş ürünüdür**, ve bu değişim tamamlanır tamamlanmaz, gene kendisi çalışması gerekir ya da açlıktan ölür. Ama A için 12 saat çalışmayı sürdürürse ve A da gene kendisi için 6 saat ve B için de 6 saat çalışırsa, birbirleriyle tam 12 saati değişirler. **Metanın doğal değeri**, diyor Malthus, değişim yoluyla, **aynı üretim ve birikim gücünü** sahibine geri vermesinden oluşur. Onun metası, iki emek niceliğinden oluşur: bir birikmiş emek niceliği + bir doğrudan emek niceliği. Dolayısıyla metasını, tamı tamına aynı nicelikte toplam emek içeren başka bir meta karşılığında değişirse, onun **üretim** ve **birikim gücü** en azından aynı, eşit kalır. Ama bu meta büyümüştür, çünkü doğrudan emeğin bir kısmı ona *hiçbir* maliyet getirmemiş, ama o, bunu gene de satmıştır. Ancak Malthus, metayı oluşturan emeğin niceliğinin *yalnız* ödenmiş emek olduğu, dolayısıyla **ücretlerin** toplamına eşit olduğu ya da **ücretin**, metanın değerin ölçüsü olduğu sonucuna varıyor. Metada içerilen emeğin her niceliği ödenmiş olsaydı, Malthus'un öğretisi doğru olurdu, ama onun kapitalistinin "**emeğe**" yapacak "**yatırım**"ının olmayacağını ve "**birikim güçlerinin** tamamen kaybolacağını" söylemek de aynı ölçüde doğru olurdu. Bedava emek olmazsa, kâr nerden gelir? Evet ya, diyor Malthus, **birikmiş** emek için **ücret**[ten]. Ama *emeğin harcanması*, işi sona erdirdiğinden, **ücret** almayı da sona erdirir. Kuşkusuz [emeğin] içinde bulunduğu ürün şimdi canlı emek karşılığında gene değişilebilir, ama bu ürünün 6 saatlik emeğe eşit olduğunu varsayarsak işçi 6 saatlik canlı emek vererek karşılığında yatırımları, kapitalistin 6 saatlik harcanmış emeğini alır; öyleki kapitalist tek bir adım atmamış olur. Canlı emek de, hemen ardından onun ölü emeğinin sahibi haline gelir. Ancak bunun nedenini Malthus şöyle açıklıyor: "**başka hiçbir nesne emeğin belirli bir niceliğini temsil edemediği için**", bir metanın **doğal değeri** "**başka hiçbir metanın niceliğinden değil, bir metanın kumanda edeceği emeğin niceliğinden**"[37] oluşur. Bu demektir ki, **belirli bir emek niceliği** yalnızca **belirli bir canlı (doğrudan) emek niceliği** ile temsil edilebilir. "**Başka hiçbir** nesne" değil ama "**herhangi bir nesne**", yani aynı **emek niceliğinin** içerildiği her nesne, **emeğin belli bir niceliğini temsil edebilir**. Ancak Malthus, metada içerilen **emeğin niceliğinin**, harekete geçirebildiği **canlı emek niceliği** ile değil, ama harekete geçirdiği **ödenmiş emek niceliği** ile ölçülmesini, ona eşit olmasını istiyor. Diyelim ki, meta 24 emek-saatini içe-

[37] Agy, s. 18.

riyor; o zaman, kapitalist bununla 2 emek-gününü satın alabilir diye düşünüyor; ve eğer kapitalist emeği tamamen ödediyse, ya da harcanmış emeğin niceliği, ödenmiş canlı emek niceliğine eşit ise, 24 saatlik harcanmış emeği ile *yalnızca* 24 saatlik canlı emek satın alabilir, ve onun ***"birikim güçleri"*** bir kenara itilir. Ama kapitalist, işçiye emek-zamanını, emeğin miktarını ödemez, ona yalnız gerekli-emek-zamanını öder ve zamanın geri kalanı için onu bedava çalışmaya zorlar. Bunun içindir ki, harcanmış emek-zamanının 24 saati ile belki canlı emeğin 48 saatini harekete geçirir. Dolayısıyla gerçekte harcanmış emeğin 1 saati ile canlı emeğin 2 saatini öder ve böylece değişimde %100 kazanır. Şimdi metasının değeri 48 saate eşittir, ama karşılığında değişilen ücrete, ya da karşılığında yeniden değişileceği ücrete eşit değildir. Aynı oranla sürdürürse, harcanan emeğin 48 saati ile canlı emeğin 96 saatini satın alacaktır.

Diyelim ki, kapitalist olmadı, ama bağımsız ve birbirleriyle değişim yapan işçiler, birikim de yapmak istedikleri vb. için, geçimleri için gerekli olandan daha fazla çalıştılar. İşçinin yaşamak için yaptığı işin bölümüne **ücret**, ve birikim yapmak için çalıştığı artı-zamana da *kâr* diyelim. O zaman metasının değeri, onda içerilmiş emeğin toplam miktarına, canlı emek-zamanının genel toplamına eşit olur; ama kendisine ödediği ücrete, ya da yaşamak için yeniden-üretmesi gerekli olan meta bölümüne asla eşit değildir. Bir metanın değeri belirli bir emek miktarına eşit olduğu için, diyor Malthus, meta onda içerilmiş gerekli-emeğin miktarına (**yani ücretlere**) eşittir, metada içerilmiş emeğin genel toplamına eşit değildir; metanın bütünü, metanın bir kısmına eşittir. ||6| Bununla birlikte, işçinin "**birikim gücü**"nün işçinin kendi ücretinin ödenmesi için gerekli olandan daha çok çalışmış olmasından ileri geleceği açıktır. Canlı emek-zamanının belirli bir miktarı, geçim için işçiye gerekli olan zamana eşit olursa, canlı emeğin belirli bir miktarı da, onun ürettiği **ücrete** eşittir ya da **ücret**, onun harekete geçirdiği canlı emeğe tamamıyla eşit olur. Durum böyle olsaydı, sermaye kuşkusuz olanaksız olurdu. Bir işçi bütün emek-zamanı süresinde **kendi ücretinden** daha fazlasını üretemiyorsa, ne kadar isterse istesin, kapitalist için bir kuruş da olsa çıkaramaz. Mülkiyet, emeğin üretkenliğinin ürünüdür. "Bir kişi, yalnızca bir kişi için üretebilirse, herkes işçiyse; **mülkiyet** yoktur. Bir insanın emeği beş insanı geçindirebiliyorsa, üretimde istihdam edilmiş 1 insan için 4 boş insan olacaktır." (Ravenstone.)[38] Malthus'un derin fantazisini nasıl saf bir çocuğun hesap yapmasına benzer biçimde ifade ettiğini yukarda gördük. Öte yandan bunun ardında yatan **emeğin değerinin değişmeyen** [değer] olduğu ve **ücretlerin**

[38] Piercy Ravenstone, *Thoughts on the Funding System*, s. 11.

fiyatları oluşturduğu öğretisiydi. Toplam sermaye için kâr oranı, sermayenin **ücretleri** temsil eden bölünebilir kısmı üzerinden aynı oran olarak ifade edilebildiği için, bu bölünebilir kısmın fiyatı oluşturduğunu ve belirlediğini ileri sürüyor. Burada da aynı *derinlik*: eğer a metası = bir miktar *x* metası ise, bu, ona göre a metasının *x* canlı emeğe eşit olduğundan başka bir anlama gelemez, çünkü yalnız emek emeği temsil edebilir. Burdan da, a metasının, kumanda edebileceği *ücretli emek* miktarına eşit olduğu, dolayısıyla emeğin değerinin değişmeyen [değer] olduğu, çünkü onu harekete geçiren metaya her zaman eşit olduğu sonucunu çıkarıyor. İşin can alıcı noktası, ona göre canlı emek niceliği ile ücretli emek niceliğinin örtüşmesi, ve onun, ücretli emeğin her bölünebilir kısmının gerçekten ödendiğine inanmasıdır. Oysa, x canlı emek = $x - y$ gerekli-emek (**ücret**) + y artı-emek olabilir (ve ücretli emek olarak yalnızca böyle olabilir). Dolayısıyla x ölü emek, $x - y$ gerekli-emek (**ücretler**) + y artı-emek-zamanını harekete geçirebilir; yani x emek-saatinde, gerekli saatin üstünde içerilmiş artı-emek saatinden daha fazla canlı emeği her zaman harekete geçirir.

Ücretli emek her zaman ödenmiş ve ödenmemiş emekten oluşur.

Dolayısıyla *emeğin* **değeri** değişmeyen [değer]dir demek, her emek-zamanı, yalnızca gerekli-emek-zamanıdır, yani **ücret**-üreten emek-zamanıdır demekten başka bir şey değildir. Artı-emek-zamanı yoktur ama buna karşın "**birikim gücü**" ve sermaye vardır [demektir]. **Ücret** her zaman emeğin verili bir niceliğine, yani ücretlerin harekete geçirdiği canlı emek niceliğine eşit olduğundan, ve bu **ücrette** içerilen aynı emek niceliğini temsil ettiğinden, emeğin aynı niceliği temsil edilen *emeğin değeri* değişmeyen [değer]dir, çünkü her zaman nesneleşmiş emeğin niceliğine eşittir. Bunun içindir ki, ücretlerdeki düşme ve yükselme, *emeğin değerin*deki düşme ve yükselmeden değil, metaların fiyatındaki düşme ve yükselmeden ileri gelir. Bir işçinin haftada 8 ya da 16 gümüş şilin alması, yalnızca şilinin fiyatındaki yükselme ya da düşmeden ileri gelebilir, ama emeğin değeri aynı kalır. İki durumda da, işçi, bir canlı emek haftası için bir harcanmış emek haftası elde eder. Bay M. bunu şöyle kanıtlıyor:

"Emek, tek başına, sermaye olmadan, **toprağın ürünlerini sağlamak için kullanılırsa, bunların bir türünü elde etmek başka biriyle karşılaştırılınca daha kolay olsa da, bilinen bir şeydir ki, emeğin değerini ya da belirli bir çaba ile sağlanmış toplam ürünün değişilebilir değerini değiştirmez.**"[39]

Bu demektir ki, metaların her biri, miktarlarına bakılmaksızın, üretkenliğinin derecesine bağlı olarak kendisini bir durumda daha fazla, diğerinde daha az kullanım-değerlerinde ifade etmesine karşın

[39] T. R. Malthus, *The Measure of Value ...*, s. 33.

onda *içerilmiş emek tarafından belirlenir.* "**Farkın, emeğin değil, ürünün ucuzluğunda ya da pahalılığında olduğunu, duraksamaksızın kabul edebiliriz.**" Emeğin bir dalda ötekine göre daha üretken olduğundan, ya da ürünün daha çok ya da daha az emeğe malolduğundan sözedebiliriz. *Ücretli emek* varolmadıkça, ve dolayısıyla bir saatlik doğrudan emek her zaman bir saatlik nesneleşmiş emeğe kumanda ettikçe ve bu da doğal olarak bir saatlik emeğin ötekinden daha üretken olmasını engellemedikçe **emeğin ucuzluğundan ya da pahalılığından** sözedemeyiz. Ama gene de, **doğrudan emekçiler** tarafından harcanan emeğin geçim için gerekli bölümünü artı-emekten ayırdettiğimiz ölçüde —ve günün belirli saatleri artı-zaman olarak çalışılırsa, bu, emek-zamanının her bölünebilir kısmının gerekli-emek kısmından ve artı-emek kısmından oluşmuş olması ile aynı şeydir— **emeğin değerinin, yani ücretlerin** (gerekli-emek karşılığında değişilen ürün kısmının, ya da gerekli ürün için kullanılan toplam emek bölümünün) *değişmeyen* [değer] olduğu söylenemez. Emeğin üretkenliği ile birlikte, emek-zamanının **ücretleri** yeniden-üreten bölünebilir kısmı büyüyebilir; böylece **emeğin değeri, yani ücretler**, emeğin üretkenliği ile birlikte sürekli olarak değişebilir. **Ücretler** hem önce hem sonra, belirli bir *kullanım-değeri* ile ölçülebilir, ve bu değerin değişim-değeri emeğin üretkenliğine bağlı olarak sürekli değiştiğinden, **ücretler** ya da *emeğin değeri* değişebilir. *Emeğin değeri,* canlı emeğin kendi ürününe eşit *olmadığını* ya da, aynı anlama gelmek üzere, etkili neden olarak değil, ama bizzat üretilmiş etki olarak satıldığını ilke olarak önvarsayar. Emeğin değeri değişmeyen [değer]dir demek, onun sürekli olarak, kendinde bulunan emek niceliği ile ölçüldüğünü söylemekten daha fazla bir anlama gelmez. Bir üründe çok ya da az emek içerilmiş olabilir. Dolayısıyla a ürününün bazan daha büyük, bazan daha küçük bir bölümü b ürünü karşılığında değişilebilir. Ama ürünün satın aldığı canlı emek niceliği, onun temsil ettiği harcanmış emekten hiçbir zaman daha büyük ya da daha küçük olamaz, çünkü emeğin belirli bir niceliği, ister nesneleşmiş emek, ister canlı emek biçiminde varolsun, her zaman emeğin belirli bir niceliğidir. Bunun içindir ki, belirli bir canlı emek niceliği için daha çok ya da daha az ürün veriliyse, yani ücretler yükselir ya da düşerse, bunun nedeni emeğin değerinin yükselmesi ya da artması değildir, çünkü belirli bir emek niceliğinin değeri her zaman aynı belirli emek niceliğine eşittir; bunun nedeni, ürünlerin, daha çok ya da daha az emeğe malolmasıdır, ve dolayısıyla emeğin daha büyük ya da daha küçük bir niceliğinin, aynı emek niceliğini temsil etmesidir. *Dolayısıyla, emeğin değeri değişmeden kalır. Yalnız ürünlerin değeri değişir,* yani emeğin üretken gücü değişir, değeri değişmez. **Malthus'un öğretisinin özü, böyle sığ bir safsataya öğreti diyebilirseniz,** işte budur. ***İlkin*** yalnız yarım günlük

bir emek-zamanına malolan bir ürün, bütün bir gün yaşayabilmem ve ayrıca da çalışabilmem için yeterli olabilir. Ürünün bu özelliğe sahip olması ya da olmaması, onun *değerine*, yani onun için harcanan emek-zamanına değil, onun *kullanım-değerine* bağlıdır, ve canlı emekle emeğin ürünü arasında bu bakımdan meydana gelen değişim, değişim-değerleri olarak her ikisi arasmda bir değişim değildir, bunların ilişkisi bir yandan ürünün kullanım-değerinde, öte yandan da canlı emek-gücünün varoluş koşullarındadır. Nesneleşmiş emek canlı emek karşılığında değişilseydi, değişim-değeri yasalarına göre, yarım emek-gününe eşit olan ürün, işçi bununla bütün bir emek-günü yaşayabilmesine karşın, ancak yarım günlük canlı emek satın alabilirdi; ve işçinin tam emek-günü satın almsaydı, ürün olarak bütün bir emek-gününü alması gerekir, kendisi de varsayımımıza göre bununla iki emek-günü yaşayabilirdi. Ama, sermaye temeli üzerinde, canlı emek ve harcanmış emek birbirleriyle, değişim-değerleri olarak, özdeşlermiş gibi, nesneleşmiş biçimde aynı emek niceliği canlı biçimde aynı ||7| emek niceliğinin eşdeğeri *değer*miş gibi değişilmezler. Değişilen, tersine, bir üründür ve kendisi de bir ürün olan emek-gücüdür. Emek-gücü, canlı emeğin yapabildiğine değil, gerçekleştirebildiği emek niceliğine eşittir — bu da onun *kullanım-değeridir*. Emek tarafından *kendisinin üretilmiş olması gereken* ve yeniden-üretilebileceği emek niceliğine eşittir. Dolayısıyla **gerçekte** ürün, canlı emek karşılığında değil, nesneleşmiş emek, emek-gücünde nesneleşmiş emek karşılığında değişilir. Canlı emeğin kendisi, ürünün sahibinin değişimle elde ettiği değişim-değerinde bulunan bir kullanım-değeridir, ve onun emek-gücü için ürün biçiminde harcadığından daha çok mu yoksa daha az mı canlı emek elde ettiği, canlı emek niceliğine, üründe işçiye ödenen niceliğe bağlıdır. Emek niceliği, emek niceliği karşılığında değişilseydi, ister nesneleşmiş ister canlı emek biçiminde olsun, her emek niceliği doğal olarak kendisine, değeri de niceliğine eşit olurdu. Dolayısıyla yarım emek-gününün ürünü, yalnızca yarım emek-gününü satın alabilirdi. Ama o zaman da, gerçekte, **ücret** de *emek değeri* de olmazdı. Emeğin, ürününün değerinden ya da ürününün eşdeğerinden *farklı bir değeri, özgül* bir değeri olmazdı, ve *emeğin değerini*, **ücretleri** oluşturan bu özgül değerdir.

Öyleyse, bay Malthus, belirli bir emek niceliğinin belirli bir emek niceliğine eşit olduğu olgusundan, ya da belirli bir niceliğin de kendisine eşit olduğu olgusundan, bu belirli bir niceliğin belirli bir nicelik olduğu büyük buluşundan hareket ederek, ücretin, değişmeyen olduğu, emeğin değerinin değişmeyen olduğu, yani nesneleşmiş emeğin aynı niceliğine eşit olduğu sonucuna varıyor. Canlı emek ile birikmiş emek *değişim-değerleri* olarak birbirleriyle değişilseydi, bu, doğru *olabi-*

lirdi. Ama o zaman da, ne *emeğin değeri*, ne ücret, ne *sermaye*, ne *ücretli emek*, ne de Malthus'un araştırmaları olurdu. Bunların hepsi, sermayede birikmiş emeğin karşısında canlı emeğin *kullanım-değeri* olarak ve canlı emek-gücünün *değişim-değeri* olarak, ortaya çıkması olgusuna dayanır. Malthus, hiçbir şey yokmuş gibi sözünü sürdürüyor: "**Sermayenin ve kârın değer hesabına girmesi ve emeğe talebin değişmesi durumunda aynı şey geçerlidir.**"[40] İşte bütün derinlik burada. **Sermaye** ve **kârlar** işin içine girer girmez, canlı emek-gücü satın alınmaya başlıyor ve dolayısıyla birikmiş emeğin daha küçük bir bölümü daha büyük bir canlı emek bölümü karşılığında değişiliyor. Bu derinliğin genel ayırdedici niteliği, ücretli emeği koyan ve ilk kez, emeği ücretli emeğe ve emek-gücünü metaya dönüştüren sermayenin işin içine girmesinin, emeğin değerlenmesinde de, birikmiş emeğin değerlenmesinde de hiçbir **değişiklik** yapmamasıdır. **Emeğin ve onun ürünüyle ve değeriyle ilişkisinin özgül bir biçimi olan sermaye, Malthus'a göre, hiçbir şey değiştirmeden "işin içine giriyor"**. Sanki, tıpkı Roma Cumhuriyeti anayasasında, giriş bölümünden, "**İmparatorların sahneye girmesi**"nden başka hiçbir değişiklik yapmaya izinli değilmiş gibi. Malthus şöyle devam ediyor: "***Üründe*** bir **artış** olmadan **işçilerin ücretinde bir artış** olursa, bu, ancak **kârların düşmesiyle** olanaklıdır... **Ürünün herhangi bir verili bölümünü elde etmek için, daha önceki nicelikte emek gereklidir, ama kâr azaldığı için ürünün değeri düşer; buna karşılık ücretlerin değerine ilişkin olarak kârın azalması, işçi için daha fazla ürün elde etmek üzere gerekli-emek niceliğinin artması ile dengelenir ve emeğin değeri aynı kalır.**" (s. 33, 34 l.c. defter IX, 29.) Varsayım gereğince ürün aynı **miktarda emeği** içeriyor. Ama değeri azalmış olmalıdır, çünkü kârlar düşmüştür. Ancak üründe içerilmiş emek-zamanı aynı kalmışsa, kâr nasıl düşer? Toplam emek-zamanı aynı kaldığı halde ücret yükselirse —rekabet işçiler için elverişli olduğunda sözkonusu olacak geçici nedenlerden dolayı değil—, bu demektir ki, emeğin üretkenliği düşmüştür, emek-gücünü yeniden-üretmek için daha büyük nicelikte bir zaman gereklidir; böylece sermaye tarafından harekete geçirilmiş canlı emeğin daha büyük bir kısmı gerekli-emeğe ve daha küçük bir kısmı artı-emeğe düşer. Bu saçmalığı sonraya bırakalım. Konuyu tamamlamak için son bir alıntı: "Karşıt durumda, bu tersinedir. **Daha az miktarda ürün işçinin payına düşebilir ve kârlar yükselebilir. Daha önceki aynı emek niceliğiyle sağlanmış olan verili bir ürün miktarı, kârın artışı nedeniyle değer olarak artar; işçinin ücretine oranla kârdaki bu artış, işçinin payına düşen daha az ürünü elde etmek için gerekli-emeğin daha az niceliğiyle dengelenir.**" (M. s. 35) (l.c. IX, 29.) *Çeşitli ülkelerde para fiyatları* konusunda, fiyat ilkesinin sonuçları olarak daha sonra gözden geçirilecektir.

[40] T. R. Malthus, *The Measure of Value ...*, s. 29.

‹Örneğin meta a, bir emek-günü satın alabilir; ancak yarım günü (gerekli-zamanı) öder, ama tam bir gün karşılığında değişilir. O zaman metayla satın alınan emeğin toplam niceliği, gerekli-emek + artı-emeğe eşittir. Dolayısıyla, gerekli-emeğin fiyatı = x dersem, tüm emeğin fiyatı = $2x$ olur ve böylece yeni yaratılmış metaya **ücretler** cinsinden değer biçebilirim ve dolayısıyla bütün metaların fiyatlarını da ücretlerle saptayabilirim. Ama bu, *değişmeyen değerden* başka bir şey değildir. Uygarlaşmış ülkelerde, ücret için, bu ücret ne olursa olsun, **ortalama bir zaman** —ne kadarının gerekli-emek-zamanı ne kadarının artı-emek-zamanı olduğuna bakmaksızın, diyelim 12 saat— çalışma zorunluluğunun yol açtığı karışıklık, emeğin niceliğini emek-günlerine indirgeyen (ve gerçekte canlı emek-günlerine indirgenebilir) bay Carey'i de şunu ileri sürmeye yöneltir: aynı sermayenin kendini yeniden-üretmesi sürekli olarak daha az emek-zamanına malolduğu için, diyelim 100£'lik bir makine bir zaman sonra, üretken güçlerin büyümesi nedeniyle yalnızca 50£'e malolacaktır ve dolayısıyla yarısından daha az emek-zamanının, emek-gününün ya da saatinin **—hangisi kolayınıza gelirse—** sonucu olacaktır. Bay Carey, bundan, *işçinin* eskisinin yarısı kadar emek-günü ile *bu makineyi* satın alabileceği, elde edebileceği sonucunu çıkarıyor.[41] Küçük bir yanlışlık yaparak, artı-emek-zamanının büyümesini, işçi *için* bir kazanç gibi görüyor, oysa bütün sorunun kaynağı bunun tam tersidir, yani işçi bütün bir emek-gününün daha küçük bir kısmını kendisi için, daha büyük bir kısmını sermaye için çalışıyor, böylece onun karşısında sermayenin nesnel gücü, üretken güçlerin büyümesiyle belirli bir ilişki içinde, hızla büyüyor. Bay Carey işçiye makine satın aldırtıyor ya da ödünç aldırtıyor; kısacası, onu kapitaliste dönüştürüyor. Ve böylece o, sermayenin belirli bir miktarının yeniden-üretimi daha az gerekli-emek, yani daha az ödenmiş emek gerektirdiği, böylece ücret kâra oranla düştüğü için, sermaye üzerinde artan bir güce ulaşıyor.[42] Amerika'da, işçi olarak, kendi artı-emeğinin bir kısmını hâlâ kendine maledinebilir, örneğin (şimdiden yok olmaya yüz tutmuş olmasına karşın) çiftçi vb. olmak için gerektiği kadar birikim yapabilir. Amerika'da, ücretli emeğin hâlâ hızla bir yerlere ulaşabildiği yerlerde, bu sermaye temeli üzerinde daha önceki üretim ve mülkiyet tarzlarının (örneğin **bağımsız köylülük** içinde) yeniden-üretimi nedeniyledir. Kısacası Carey, emek-günlerini işçiye ait emek-günleri olarak görüyor ve *işçinin aynı emek-zamanı boyunca çalışabilmek için daha çok sermaye üretmek zorunda olduğu sonucuna varacak yerde, sermaye elde etmek için* (üretim koşullarını kendisi mülk edinmek için[43]), *daha az çalışması gerek-*

[41] H. C. Carey, *Principles of Political Economy*, 1. kısım, s. 73-80, özellikle 76-78.
[42] Agy, s. 339.
[43] Agy, s. 99.

tiği sonucunu çıkarıyor. 20 makine üretirken, üretkenliğin artması sonucu 40 makine üretebiliyorsa, gerçekte her makine daha da ucuzlar, ama makinenin belirli bir miktarını üretmek için emek-gününün daha küçük bir kısmı gerekli olduğundan, işçi için emek-gününün ürününün artması sonucu değildir, tersine, belirli bir makine miktarının üretimi için daha az canlı emek kullanılır. Üstelik amacı *uyum*[44] olan *bay Carey'in kendisi, kâr oranı düşerse,* **brüt** kârın *yükseleceğini,*[45] çünkü kullanılan canlı emeğe oranla giderek daha büyük bir sermayenin gerekli olduğunu, ve *böylece* işçi için gereken nicelikte sermayeyi, yeni üretim aşamasında emeğin üretken olarak kullanılması için gereken asgari sermayeyi mülkedinmenin giderek daha olanaksız hale geldiğini ortaya çıkarıyor. Sermayenin bölünebilir bir kısmı yeniden-üretim için daha az emek-zamanı gerektirir, ama daha az emek-zamanını gerçekleştirmek için daha büyük bir sermaye miktarı gerekir. Üretken gücün büyümesi, sermayenin ||8| canlı emekten oluşan kısmının **yatırımlara,** makinelere vb. harcanan kısmına oranla sürekli düşmesinde kendini gösterir. Bastiat'ya doğal olarak keyf verecek olan, Carey'in ortaya attığı bu kötü şakası, üretim için gerekli-emek-zamanının ya da emek-günlerinin işçiye *ait olan*[46] emek-günlerine dönüştürülmesine dayanıyor, oysa, tersine, bu zaman sermayeye aittir, ve emeğin artan üretken gücüne oranla giderek daha az bir bölümü işçiye kalır. *Belirli bir sermayenin satın alması gereken canlı emek-zamanı ne kadar daha azsa* —ya da sermayenin genel toplamı ne kadar büyük ve sermaye tarafından kullanılan canlı emek sermayenin büyüklüğüyle göreli olarak ne kadar daha azsa—, bay Carey'e göre, işçi için sermaye sahibi olma şansı o kadar yüksektir, *çünkü* sermaye *daha az canlı emekle yeniden-üretilir.* Sermaye ne kadar daha büyük ve onun istihdam ettiği işçi sayısı göreli olarak ne kadar daha küçükse, işçiler için kapitalist olma şansı o kadar büyüktür: şimdi sermaye daha az emek-günü ile yeniden-üretilmiyor mu? *Sonuç olarak,* sermaye daha az emek-günü ile de satın alınamaz, elde edilemez mi? 100 sterlinlik bir sermaye alalım, 50'si yatırım için, 50'si emek için kullanılsın ve %50 kâr yapsın; çünkü kâr oranının azalması, Carey'in en sevdiği oyuncak atıdır ve teorisinin bir parçasını oluşturur. Ücretin her sterlini bir emek-gününe, 1 işçiye eşit olsun. Şimdi de 16.000 sterlinlik başka bir sermaye alalım, 14.500 yatırım için, 1.500 ücret için (bu aynı zamanda 1.500 işçiye eşit olsun) kullansın ve yalnız %20 kâr yapsın. Birinci durumda, ürün 150; ikincisinde (hesapta kolaylık olsun diye ***sabit sermayenin*** yılda tek bir devir yaptığını kabul edelim) 19.200 (kâr 3.200). Bu, Carey için en elverişli

[44] Agy, s. 337, 339, 340, vb.
[45] Agy, s. 83-92.
[46] Agy, s. 99.

durumdur. Kâr oranı %50'den %20'ye, yani $^3/_5$ ya da %60 düşmüştür. Burada, 50 ürün, 50 canlı emek-gününün sonucudur. Öteki **durumda,** 3.200 ürün, 1.500 işçinin sonucudur. Birinci durumda 1 emek-gününün sonucu 1 [sterlin] ürün; ikincisinde 1 emek-gününün sonucu $2^2/_{15}$ üründür. İkinci durumda 1 [sterlin] değer üretmek için birincisindekinin yarısı kadar daha az emek-zamanı gereklidir. Bu demektir ki, ikinci durumda işçi yarım günde kendisi için $1^1/_{15}$ üretiyor, öteki ise iki kat zamanda yalnız 1 üretiyor, böylece kapitalist olmak için en iyi yol da bulunmuş olmuyor mu? Bu gerekli-emek-zamanının azalışının ona ufacık bir yardımı olması için işçinin önce 16.000 sterlin sermaye elde etmesi ve kendi çalışacak yerde, ötekinin emeğini satın alması gerekirdi. Oysa bu, yalnızca, onun emeği ile bunun kullanılmasının *koşulları* arasında sonsuz bir uçurum yaratmış, ve *gerekli-emek* oranını azaltmış, böylece birinci orana göre 6 kat daha fazla işçiyi açıkta bırakmıştır. Açıkta bırakılan bu işçiler, şimdi, bağımsız iş yapmak, ya da daha doğrusu kapitalist olarak çalışmak için koşullara sahip olsalardı daha az işçiye gereksinim duyacaklardı diye kendilerini teselli edebilirler. Birinci **durumda,** tüm gerekli sermaye 100 sterlindir ve bir işçi için burada normalin dışında yeteri kadar birikim yapma ve olağanüstü mutlu bir bileşimle A kapitalisti tarzında bizzat *kapitalist* olma **şansı** daha büyüktür. İşçinin çalıştığı emek-zamanı, kapitalistler için gereken emek-günlerinin genel toplamı tamamıyla farklı olmakla birlikte, A ve B kapitalistinde aynıdır. Birinci kapitaliste gereken her 6 işçi için, ikinci kapitaliste gereken işçi 1 bile değildir. Dolayısıyla, ötekiler o kadar çok çalışmak ve üstelik daha çok artı-zaman çalışmak zorundadırlar. Sermayenin üretken güçler ile aynı ölçüde büyüdüğü bir üretim aşamasında daha az canlı emek-gününe gereksinim duyması, Carey'e göre, işçinin sermaye sahibi olmak için daha az emek-gününe gereksinim duyması anlamına gelmektedir; herhalde "çalıştırılmayan" işçilerin emek-günlerinden kazanç sağlayacaktır.〉 Kapitalist sınırsız sermayesini gerçekleştirmek için daha az işçi gereksindiğinden, çalıştırdığı işçi daha az emekle daha büyük sermayeyi mülk edinebilir. **Uyumcu bay Carey'in mantığı işte böyle.**

Ricardo'nun teorisi ile ilgili olarak Wakefield şöyle diyor (defter VII, s. 74) l.c. s. 231 not:

"Emek bir meta olarak, ve emeğin ürünü olarak sermaye, başka bir meta olarak alınırsa, bu iki metanın değeri emeğin eşit miktarları ile saptanmışsa, belirli bir emek miktarı, her koşul altında, aynı emek niceliğiyle üretilmiş niceliğinde sermaye karşılığında değişilir; geçmiş emek her zaman şimdiki emeğin aynı toplamı karşılığında değişilir. ... Ama **emeğin değeri, öteki metalarla ilgili olarak, hiç değilse ücretlerin bu orana bağlı olması bakımından, emeğin buna eşit miktarlarıyla değil, arz ve talep arasındaki oranla**

belirlenir."[47]

Uyuyan sermaye. Sermayenin öngelen artışı olmaksızın üretimin artışı. Bailey.

⟨Bailey: *Money and its Vicissitudes in Value etc.*, Londra 1837, (defter V, s. 26 ve devamı), dolaşımın hızlanmasıyla (ona göre dolaşımda daha büyük bir madeni para kitlesiyle; *para* demeliydi) harekete geçirilebilen **uyuyan sermaye** konusunda düşünceler ileri sürüyor ve bir ülkede sermaye her zaman tam olarak işletilirse, hiçbir **talep artışının** bir **üretim artışı** meydana getiremeyeceğini açıklamaya çalışıyor. Uykuda olan, dolaşımda bulunmayan sermaye olduğundan, **uyuyan sermaye** kavramı dolaşımla ilgilidir. Sözkonusu bölümler şunlardır: "Çok **sermaye** ve **üretken beceri atıl durumda bulunabilir. İşçilerin sayısının ve sermayenin miktarının bulundukları her ülkede** kaçınılmaz olarak **belirli bir sonuç doğuran belirleyici ve kesin güçler** olduklarına inanan iktisatçılar yanılıyorlar." (s. 54.) "**Varolan üreticilerin ve varolan sermayenin pazara getirdiği metaların miktarını saptamak ve belirlemek olanaksızdır, tersine, önemli bir bölümü değişikliğin konusudur.**" (s. 55.) *Dolayısıyla,* "*yeni* **sermayenin ya da yeni işçilerin ortaya çıkmasının üretim artışı açısından özsel önemi yoktur**" (örneğin **değerli metal açığı olan** bir ülkede)... "Bazı metalar, ya da aynı anlama gelmek üzere, **onları üretme kapasitesi** bir yerde çok olabilir, **başka bir yerde başka metalar çok olabilir** ve **bunların sahipleri mallarını başkalarının elinde bulunan mallar karşılığında değişmek isterlerse de, genel bir değişim aracının yokluğundan dolayı birbirleriyle ilişkiye giremeden, ve böylece üretim için güdüleri olmayacağından hareketsiz durumda kalabilirler.**" (55, 56.) Sermayenin dolaşımında para ikili biçimde, hem sermayenin paraya dönüşmesi olarak hem de metanın fiyatının gerçekleşmesi olarak görünür; ama burada fiyatın bu konumu biçimsel değildir. Ürünün paraya dönüşmesi burada sermayenin değer olarak *değere*, özerk olarak varolan değere yeniden-dönüşmesidir; para olarak sermaye ya da gerçekleşmiş sermaye olarak para. İkincisi salt dolaşım aracı olarak belirlendiğinde; yani yalnızca sermayeyi üretim koşullarına yeniden dönüştürmeye yaradığında. Bu ikinci uğrakta, ücret biçiminde, belirli bir para kitlesinin dolaşım aracı, ödeme aracı olarak aynı zamanda bulunması gerekir. Sermayenin dolaşımında paranın bu çifte rol oynayışı, bütün bunalımlarda paranın dolaşım aracı olarak eksik olduğu görüntüsünü ortaya çıkarır, oysa sermayede *değeri* eksiktir ve bu yüzden sermaye ***paraya çevrilemez.*** Bu sırada dolaşımda para kitlesi çoğalmış bile olabilir. Paranın, sermaye dolaşımının uğrağı olarak, kısmen onun dolaşım aracı, kısmen de *sermayenin gerçekleşmiş değeri,* sermayenin kendisi olarak konumlandığında ortaya

[47] Adam Smith, *Wealth of Nations*, c. I, s. 230-231, editör Wakefield'in notu.

çıkan yeni belirlenimleri için, faizden vb. sözederken özel bir bölüm ayrılmalı.⟩ ⟨Bailey şöyle sürdürüyor: "İşe koyulmuş emek, hiçbir zaman bir ülkenin yalnızca **elde bulunan sermayesine** bağlı değildir. **Yiyeceklerin, aletlerin ve hammaddelerin, eksikliği hissedilen bölgelere** yavaş ya da hızlı ||9| dağıtılmasına bağlıdır; dolaşımın güçlükle yapılıp yapılmadığına, **uzun aralıklarla atıl kalıp böylece nüfus için gerekli istihdamı sağlayıp sağlamadığına bağlıdır.**" (56, 57.) (**Batı Pensilvanya kontlukları** konusunda Gallatin'in örneği, l.c. 68.[48]) "Ekonomi politikçiler, belirli bir sermaye miktarını ve belirli bir işçi sayısını, **tekbiçimli gücün belirli bir tekbiçimli yeğinlikle çalışan** üretim aletleri olarak görme eğilimindedirler... Belirli bir sermaye kullanan üretici, ürünlerini uzun ya da kısa zaman **elinde** tutabilir, ve onları değişme fırsatı beklerken, **üretim gücü durur ya da yavaşlar,** bu yüzden belirli bir dönemde, örneğin bir yıl içinde, **hazır bir talep** olduğunda üreteceğinin **ancak** yarısını **üretebilir.** Bu **görüş,** aleti kendisinin olan **işçi** için de aynen geçerlidir. **Toplumda insanların çalıştıkları çeşitli işlerin birbirine uyarlanması** eksiksiz olmasa da sağlanmış olmalıdır. Ama bunu sağlamanın aşamaları arasında **uzun bir aralık** vardır: **ticareti kolaylaştıran her araç uyum** yolunda bir adımdır. **Metaların değişimi ne kadar engelsiz ve kolay olursa, bu üretken-olmayan aralıklar o kadar kısalır; bu aralıklarda, iş isteyen insanlar ile sermaye arasına aşılmaz bir engel girmiş gibidir** ... sermaye **el altında** bulunmakla birlikte, **kısır bir atalet içine** hapsedilmiştir." (s. 58-60.) "Genel **ilke, yeni bir talebin taze bir güç harcanarak karşılanması; önceden uyuyan sermayenin ve emeğin etkin bir biçimde kullanılması ve üretken gücün öteki nesnelerden uzaklaştırılmamasıdır.** Bu sonuncusu, yalnızca, bir ülkede kullanılan sermayenin ve emeğin, kullanılması daha fazla büyüme yeteneği göstermiyorsa olanaklıdır. **Mal** ihracı belki de yeni emeği doğrudan harekete geçirmez, ama elde **ölü stok** olarak duran metaları soğurur, ve **üretken-olmayan durumda bağlı kalmış sermayeyi serbest bırakır.**" (s. 65.) "Paranın akışının öteki metaların üretimini, bu metalar **üretimin tek temsilcisi** olduğu için, artıramayacağını ileri sürenler, üretimin hiç **genişletilemeyeceğini** kanıtlıyorlar, çünkü böyle bir **genişleme, yiyecek, hammadde ve aletlerin önceden artırılmasını** gerektiriyor, bu da gerçekte, **daha önceki bir artış olmaksızın üretim artışının gerçekleşmeyeceğini**" (peki ama, iktisatçıların birikim teorisi bu değil mi?) "ya da başka bir deyişle, **bir artışın olanaklı olmadığını** savunmak anlamına geliyor." (s. 70.) "Deniyor ki, alıcı daha çok **miktarda** bir **parayla** pazara gidiyorsa ve orada bulduğu metaların fiyatlarını yükseltmiyorsa, **üretim için ek bir yüreklendirme** sağlamıyor demektir: ama fiyatları yükseltiyorsa, eğer fiyatlar **göreli olarak yükselmişse, alıcıların**

[48] Albert Gallatin, *Considerations on the Currency and Banking System of the United States,* Filadelfiya, 1831, s. 68.

eskisine göre daha büyük bir talep gücü olmaz." (73.) "**Bir alıcının talebi fiyatları yükseltmedikçe, üretim için ek bir yüreklendirme sağlayamayacağını genel ilke olarak** yadsımak gerekir... **Daha büyük bir miktarın hazırlanmasının daha etkili bir işbölümüne ve daha gelişkin makine kullanımına yol açması** durumu dışında, **bu konuda, kullanılmadan duran ve aynı oranda ek metayı sağlamaya hazır bir emek ve sermaye miktarından kaynaklanan bir hareket alanı vardır.** Böylece, **önemli bir talep artışının çoğunlukla fiyatları yükseltmeden meydana gelmesi** sözkonusu olur." (73, 74.)〉

Wade'in sermaye açıklaması. Sermayenin salt aracısı olarak emek. Sermaye, kolektif güç. Uygarlık, bu konudaki açıklamalarımla birlikte. (Sermayenin güçleri olarak emeğin bütün toplumsal güçleri. Manüfaktür. Sanayi. İşbölümü. Sermayenin çeşitli işkollarını biçimsel olarak birleştirmesi vb.. Sermaye birikimi. Paranın sermayeye dönüşmesi. Bilim. İlkel birikim ve yoğunlaşma aynı şey. Serbest ve zoraki birleşme. Önceki biçimlerden farklı olarak sermaye.)

〈John Wade: *History of the Middle and Working Classes etc.*, 3. baskı, Londra, 1835'inde (defter s. 20) şöyle yazıyor: "**Emek, sermayenin, ücret, kâr, ya da gelir üretkeni olmasını sağlayan işlemdir.**" (s. 161.) "**Sermaye, kendini yeni ve eşdeğer biçimlerde geliştirmek üzere birikmiş sanayidir; kolektif güçtür.**" "Sermaye *uygarlığın* öteki adından başka bir şey değildir." (164.) İşçilerin birleşmesi —emeğin üretkenliğinin temel koşulları olarak işbirliği ve **işbölümü**—, emeğin bütün üretken güçleri gibi, (yani emeğin yoğunluğunun ve dolayısıyla yaygın olarak gerçekleşmesinin derecesini belirleyen güçler gibi), *sermayenin üretken gücü* olarak ortaya çıkar. Dolayısıyla, emeğin kolektif gücü, toplumsal emek olarak karakteri, sermayenin *kolektif gücüdür. Bilim* de öyle. **İşlerin** bölünmesi olarak ortaya çıkan işbölümü de, ve bunlara tekabül eden değişim de öyle. Üretimin tüm toplumsal güçleri, sermayenin üretken güçleridir ve dolayısıyla o [sermaye] bunların kendi öznesi olarak ortaya çıkar. İşçilerin birleşmesi fabrikalarda görüldüğü gibi, işçiler tarafından değil, daha çok sermaye tarafından sağlanmıştır. Onların birleşmesi *onların* varlığı değil, sermayenin *varlığı*dır. Bireysel işçinin karşısına, bu [birleşme], raslantı olarak çıkar. İşçinin, öteki işçilerle birleşmesiyle ve işbirliğiyle olan ilişkisi, ona *yabancı* olan sermayenin etkililiğinin tarzlarına olan ilişkisidir. Örneğin bizzat çalışan küçük sermaye gibi yetersiz bir biçimde ortaya çıkmadığı zaman belirli bir ölçekte, az ya da çok büyük ölçekte belirli bir sermaye şimdiden yoğunlaşmayı gerektirir — bir yandan nesnel biçimde, yani burada hâlâ birikim ile örtüşen, geçim araçlarının, hammaddenin ve aletlerin ya da kısacası servetin genel biçimi olarak paranın tek elde toplanması olarak; ve öte yandan öznel biçimde emek-güçlerinin birikimi ve bunların tek bir noktada, sermayenin kumandası altında yoğunlaşması olarak. Bir işçi için bir

kapitalist olamaz, tek bir kapitalist için belirli sayıda işçiye gerek vardır, bir ustaya bir ya da iki kalfa düşmesine benzemez. Üretken sermaye ya da sermayeye tekabül eden üretim tarzı yalnız iki türlü olabilir: manüfaktür ya da büyük sanayi. Birinci durumda, önde gelen işbölümüdür; ikinci durumda, emek-güçlerinin bileşimi (tekbiçim çalışma tarzı ile) ve bilimsel **gücün** uygulanması; burada bileşim, ve deyim yerindeyse emeğin kolektif ruhu makineye vb. geçmiştir. Birinci durumda, (birikmiş) işçi yığını **sermayenin toplamına** oranla büyük olmalıdır; ikincisinde, ***sabit sermaye*** aynı zamanda çalışan işçilerin sayısına göre büyük olmalıdır. Ama çok sayıda insanın yoğunlaşması ve bunların birçok çarkın dişleri gibi makinelere dağıtılması (tarımda bunun neden başka türlü olduğunu açıklamanın yeri burası değildir) burada zaten varsayılmıştır. Dolayısıyla 2. **durumun** değil, 1. **durumun** özellikle incelenmesi gerekir. Yapımevinin kendine özgü gelişmesi, *işbölümüdür*. Ama bu, birçok işçinin tek bir komuta altında toplanmasını (geçici olarak) gerektirir, tıpkı *paranın sermaye olması sürecinin belirli* **miktarda** *geçim nesnesinin, hammaddenin, iş aletlerinin önceden serbest kalmasını* gerektirmesi gibi. Dolayısıyla burada da daha sonraki bir öğe olarak işbölümünün hesaba katılmaması gerekir. Bazı sanayi kolları, örneğin madencilik, daha baştan işbirliğini gerektirir. Dolayısıyla uzun zaman sermaye varolmadığı sürece, bu işbirliği bir gözeticinin gözcülüğü altında zorunlu çalışma (angarya ya da köle emeği) olarak gerçekleşir. Yol yapımı vb. de böyledir. Bu işleri yüklenmek için sermaye, işçilerin birikmesini ve yoğunlaşmasını yaratmaz, bunları yalnızca yüklenir. Dolayısıyla, bunun yeri burası değildir. Aynı zamanda işbölümünün en basit ve en bağımsız biçimi, sermaye, kendi başına ve dağınık oturan çeşitli el dokumacılarını, iplikçileri vb. çalıştırmasıdır. (Bu biçim sanayinin yanıbaşında varlığını sürdürmektedir.) *Öyleyse burada üretim tarzı henüz sermaye tarafından belirlenmemiştir, sermaye onu olduğu gibi bulmuştur*. Bu dağınık işçileri birleştiren nokta, onların sermaye ile olan karşılıklı ilişkisinde, onların üretiminin ürününün ve kendi gelirlerinin üstünde yarattıkları artı-değerlerin sermayenin elinde birikmesindedir. Onların her biri yalnızca bir arada çalışmıyor gibi görünmekle birlikte, sermaye için çalıştıkları —ve dolayısıyla sermayede bir merkez buldukları— ölçüde, işin niteliği gereği, birlikte çalışmaya koyulmuş gibi değer taşırlar. Dolayısıyla, sermaye tarafından birleştirilmeleri yalnızca *biçimsel*dir ||10| ve emeğin kendisini değil, yalnızca emeğin ürününü ilgilendirir. Çok sayıda kapitalist yerine tek bir kapitalist ile değişim yaparlar. Dolayısıyla bu, sermaye tarafında **değişimlerin** *yoğunlaşması* sözkonusudur. Sermaye, bireylik olarak değil, çok sayıda insanın tüketimini ve gereksinimlerini temsil eden olarak *değişimde* bulunur. O *artık* bireysel değişimci olarak *değişimde bulunmaz*

ama değişim eyleminde toplumu temsil eder. Dağınık bir biçimde çalışan dokumacılar vb. ile, sermaye yönünden *kolektif değişim* ve *yoğunlaşmış değişim*dir; bu değişim, onların emeklerinin ürünlerini toplar ve biraraya getirir ve böylece, birbirlerinden bağımsız hareket etmelerine karşın, sonunda emekleri de birleşir. Emeklerinin birleşmesi, özel bir eylem olarak ortaya çıkar ve bunun yanında onların emeklerinin kendi başına dağınıklığı sürüp gider. *Paranın* sermaye olarak özgür emek karşılığında değişilmesi için bu *ilk koşuldur*. İkinci koşul, bu çok sayıda işçinin bağımsız dağınıklığının ortadan kalkmasıdır; öyleki *bireysel sermaye* artık onların karşısına birçok değişimi kendisinde birleştirerek yalnızca *değişim eylemi*nde *toplumsal kolektif güç* olarak ortaya çıkmaz, ama tersine işçileri kendi komutası altında, bir manüfaktür içinde biraraya toplar; onları, artık, varoldukları üretim tarzı içinde bırakmaz ve kendi gücünü artık bu temel üzerinde ortaya koymaz, ama kendisine uygun düşen üretim tarzı için bir temel yaratır. İşçilerin üretimde *birliğini* koyar; bu birlik başlangıçta ancak toplu bir yerde, gözetimcilerin denetiminde, *komuta altına alma, sıkı disiplin, düzenlilik ve üretimin kendisinin sermayeye bağımlılığı biçiminde olur*. Bu arada bazı ***zorunlu ama üretken-olmayan üretim giderlerinden*** önceden tasarruf sağlanmış olur. (Bütün bu süreç için, İngiltere'de büyük sanayinin gelişmesine özellikle yer veren Gaskell'e[49] bakınız.) Artık sermaye hem işçilerin kolektif gücü, toplumsal gücü, hem de onları birbirine bağlayan ve böylece bu gücü yaratan birim olarak ortaya çıkar. Bütün bunlar, önceden olduğu gibi, ve sermayenin gelişmesinin her aşamasında çokluk olarak işçi ile teklik olarak sermaye arasında değişimin aracılığından geçmeyi sürdürür, bu yüzden bizzat değişim onda yoğunlaşır; değişimin toplumsal karakteri; sermaye işçilerle toplumsal olarak değişim yapar, oysa işçiler onunla bireysel olarak değişimde bulunurlar. Zanaatsal işyerinde ürünün niteliği ve her bireysel işçinin özel becerisi sözkonusudur, ve ustanın usta olarak, bu beceriklilikte ustalaşmış olduğu **kabul edilir**. Onun usta olarak konumu, yalnızca üretim koşullarına sahip olmasına değil, aynı zamanda, bu özel işte sahip olduğu beceriye dayanır. Sermayenin üretiminde ve daha başlangıçta, bu yarı-zanaatçı ilişkisi —genel olarak emeğin kullanım-değerinin gelişmesine, doğrudan el emeğinin özel becerisinin gelişmesine, insan elinin iş için eğitilmesine vb. koşut olan bu ilişki— sözkonusu değildir. Daha baştan sözkonusu olan yığındır, çünkü değişim-değeri ve artı-değer sözkonusudur. Sermayenin geliştirdiği ilke tam tamına özel beceriyi gereksiz hale getirmek, ve el emeğini, genel olarak hem beceri hem de kas gücü olarak doğrudan bedensel emeği gereksiz hale getirmektir; beceriyi ölü

[49] Peter Gaskell, *Artisans and Machinery*, Londra, 1836, s. 11-114, 293-362.

doğa güçleri arasına koymaktır. Sermayenin üretim tarzının oluşması olarak manüfaktürün başlangıcı varsayılsa (köleler kendi nitelikleri gereği bileşiktirler, çünkü tek bir efendiye bağlıdırlar), ancak sermayenin kendisi tarafından yaratılacak emeğin üretken gücünün henüz varolmadığı da varsayılır. Dolayısıyla, manüfaktürde gerekli-emeğin, tüm kullanılabilir emek-zamanının büyük bir bölümünü hâlâ alıp götürdüğü, böylece bir işçiye düşen artı-emeğin hâlâ göreli olarak az olduğu varsayılmaktadır. Bir yandan, bu kâr oranının büyük sanayide olduğundan daha yüksek olması, böylece sermayenin varolan **miktarına** oranla daha hızlı birikmesi olgusuyla telafi edilir, ve manüfaktürün ilerlemesi hızlanır. 100 talerden 50'si emeğe düşer ve artı-zaman $^1/_5$ olursa, yaratılan değer de = 110 ya da %10'dur. 100'den yalnızca 20'si emeğe kalsaydı ve artı-zaman = $^1/_4$ olsaydı, yaratılan değer = 105 ya da %5 olurdu. Öte yandan da manüfaktürde bu daha yüksek kâr oranı, ancak bir defada çok sayıda işçinin istihdam edilmesiyle elde edilir. Daha büyük artı-zaman, ancak, birçok işçinin artı-zamanının sermayeye oranla biraraya getirilmesiyle kazanılabilir. Göreli artı-zaman değil, mutlak artı-zaman manüfaktürde egemendir. Başlangıçta, dağınık, bağımsız işçilerin hâlâ artı-zamanın bir kısmını kendileri için değerlendirdikleri yerde, bu daha da doğrudur. Sermayenin sermaye olarak var olması, kârdan hem geçinmesi hem de biriktirebilmesi için, kazancının, aynı anda birçok sayıda canlı emek-gününün artı-zamanının toplamına eşit olması gerekir. Tarımda toprak, kimyasal vb. işlemlerle, şimdiden, bizzat bir makinedir, doğrudan emeği daha üretken hale getirir ve dolayısıyla önce bir artı-ürün verir, çünkü burada *önce* makine ile, bu durumda *doğal* bir makine ile çalışılır. Bu, fizyokratların öğretisinin tek doğru temelidir, bu teori bu yönü ile tarımı, yalnızca henüz gelişmeye başlamış manüfaktür karşısında inceler. Kapitalist, bir işçiyi onun artı-zamanıyla yaşamını sürdürmek için istihdam etseydi, açıktır ki kendisi de çalışarak, kendi fonlarıyla, iki kat daha fazla kazanırdı, çünkü o zaman artı-zamana ek olarak işçiye ödenen ücreti de kazanmış olurdu. Ama süreç içinde kaybederdi. Yani artık kapitalist olarak çalışmasma izin veren **koşullar** içinde bulunmaz, ya da işçi artık onun ancak yardımcısı olur ve dolayısıyla onunla sermaye olarak ilişki içinde olmazdı.

Dolayısıyla paranın sermayeye dönüşmesi için yalnızca artı-emeği harekete geçirebilmesi değil, aynı zamanda *belirli bir nicelikte artı-emeğin* —belirli bir gerekli-emek yığınının, yani bir defada *çok sayıda işçi*nin artı-emeğinin— olması gereklidir, öyleki onların birleşik toplamı, yalnızca sermayenin *sermaye* olarak yaşayabilmesine, yani serveti işçi yaşamına karşılık tüketimde temsil etmesine değil, aynı zamanda birikim için bir kenara artı-emek koymasına yeterli olsun. Sermaye ilk

baştan kullanım-değeri için, doğrudan geçim için üretmez. Öyleyse artı-emeğin, daha başlangıçta, bir kısmının sermaye olarak yeniden-kullanılmasına yetecek kadar büyük olması gereklidir. Öyleyse, toplumsal servetin belirli bir kitlesinin, nesnel biçimde, tek bir elde toplanması aşamasında yani ilkin çok sayıda işçiyle doğrudan değişim biçiminde, daha sonra çok sayıda işçiyle üretim biçiminde canlı emek-gücünün belirli bir niteliğini aynı anda çalışmaya koyma yeteneğine eriştiği zaman, sermaye üretime başlar; ve dolayısıyla, sermaye, ilkin işçiler ile değişimden, sonra işçilerin kendilerinden yalıtıklığının ortadan kalktığı, birleşmiş *kolektif güç*, toplumsal güç olarak ortaya çıkar. İşçilerin bireysel yalıtıklığı hâlâ onlar için göreli bir bağımsızlık içerir. Dolayısıyla işçilerin geçimlerinin tek zeminini oluşturan tek bir sermaye çevresinde biraraya toplanmış olmaları, sermayeye tam bağımlılığı, işçiler ile üretim koşulları arasındaki bağın tamamen kopuşunu içerir. Sermayenin sermaye olarak değişimde bulunduğunun, paranın *birçok değişimciyi temsil etmesi* gerektiğinin ya da tek bir bireyin ve onun bireysel fazlasının üzerinde bir *değişim gücüne* sahip olması gerektiğinin —bir bireye ait olmakla birlikte bireysel olmayı aşan, ve ona toplumsal bir işlev olarak toplumsal zenginliğin değişim içinde temsilcisi olarak ait olan, ve öte yandan *özgür emeğin* koşullarmdan kaynaklanan bir işlevin— önvarsayıldığı değişimin özel biçimi çıkış noktası olarak alındığında sonuç aynı —ya da bir başka biçimde aynı— olur. Bireyin emeğin üretim koşullarından kopuşu = bir sermaye çevresinde birçok insanın biraraya toplanması.*〉

||11| "***Bilginin ve deneyimin bu sürekli ilerlemesi***" diyor Babbage, "***bizim büyük gücümüzdür***".[50] Bu ilerleyişe, bu toplumsal ilerlemeye sermaye sahip çıkar ve onun tarafından sömürülür. Daha önceki bütün mülkiyet biçimleri insanlığın büyük bir bölümünü, köleleri, salt emek aleti olmaya mahkum eder. Tarihsel gelişme, siyasal gelişme, sanat, bilim vb. onların üstünde yüksek çevreler içinde rol oynar. Ama sermaye ilk kez tarihsel ilerlemeyi servetin hizmetine koymak için tutsak etmiştir.

〈Sermaye yoluyla birikimden önce, sermayeyi oluşturan, onun tanımlamasına giren bir birikim gereklidir; buna henüz *yoğunlaşma* denilemez, çünkü bu yoğunlaşmamış çok sayıda sermayenin varlığına karşıtlığı olanları belirtir; ama gene de yalnızca *genel olarak* sermayenin sözü edilirse, yoğunlaşma, birikim ile ya da sermaye kavramıyla karışır. Yani, henüz özel bir belirlenim oluşturmaz. Buna karşılık, sermaye,

* Tüccar sermayesi de daha baştan çok sayıda değişimin tek bir elde toplanmasıdır. Bu da, hem para, hem de meta olarak bir değişimciler kitlesini temsil eder. [*Marx'ın notu.*]

[50] Charles Babbage, *Traité sur l'économie des machines et des manufactures*, s. 485.

gerçekte, daha baştan, çokluk olarak işçiler karşısında, bir ya da birlik olarak bulunur. Ve dolayısıyla o, emeğe karşı emekçilerin yoğunlaşması olarak, onların dışında kalan bir birlik olarak ortaya çıkar. Bu açıdan, yoğunlaşma sermaye kavramında içerilmiştir — birçok canlı emekgücünün bir amaç için yoğunlaşması; başlangıçta üretim tarzının içinde gerçekleştirilmiş olması, ya da üretime nüfuz etmiş olması, hiç de gerekmeyen bir yoğunlaşma. Sermayenin emek-güçleri üzerinde merkezileştirici etkisi, ya da kendisini bunların dışsal ve bağımsız birliği olarak konumlayışı.⟩

⟨Rossi, *Leçons d'économie politique*'inde[51] (defter s. 26) diyor ki: ***"Toplumsal ilerleme her türlü birleşmeyi dağıtmaya değil, ama geçmiş zamanların zora dayanan, baskıcı birleşmeleri yerine, gönüllü ve hakkaniyetli birleşmelerin geçirilmesine dayanır. En yüksek derecesindeki yalıtıklık, yabanıllıktır; en yüksek derecesindeki zora dayanan, baskıcı birleşme ise, barbarlıktır. Bu aşırı durumların berisinde, tarih bize çok değişik çeşitler, ayırtılar gösterir. Yetkinlik, bireysel gücün elinden onun enerji, ahlaklılık ve sorumluluğunu almaksızın, birleşerek güçlenen gönüllü birliklerdedir."*** (s. 354.) Sermaye altında, ***işçilerin birleşmesine,*** doğrudan fizik zorla, zorla çalışmayla, angaryayla, kölelikle erişilmemiştir; ama üretim koşullarının ötekinin mülkiyeti olması ve kendilerinin, üretim koşullarının birikimi ve yoğunlaşmasıyla aynı şey olan, *nesnel birleşme* olarak mevcut olmaları olgusuyla erişilmiştir.⟩

Rossi. *Sermaye nedir? Hammadde sermaye midir? Bunun için ücret gerekli midir?* (Approvisionnement,* *sermaye mi?)*

⟨Sermayenin, üretim aletini sermaye yapan ekonomik biçim gözardı edilerek yalnızca üretim aleti olarak nesnel yönüyle kavranması, iktisatçıları türlü **sıkıntılara** sokmuştur. Örneğin Rossi, l.c. (defter, 27) şöyle soruyor: ***"Hammadde gerçekten üretim aleti midir? Üretken aletlerin üzerinde çalışacakları nesne değil midir?"*** (s. 367.) Dolayısıyla, burada, ona göre sermaye, teknolojik anlamda üretim aracı ile tamamen örtüşür, öyleyse her yabanıl bir kapitalisttir. (Bay Torrens, gerçekte, bir kuşa *taş* atan yabanıldan söz ediyor.)[52] Aslında salt nesnel soyutlama —yani iktisadi kategorinin kendisinden soyutlama— açısından da, Rossi'nin görüşü tekyanlıdır ve yalnızca, İngiliz öğretmenini anlamadığını gösterir. **Birikmiş emek yeni üretim için alet olarak** kullanılır; ya da basitçe **ürün üretime uygulanır;**[53] hammadde tümüyle üretim için kullanılır,

[51] Pellegrino Rossi, *Cours d'économie politique*, Brüksel, 1843, s. 353.
* Gereç sağlama, ikmal.
[52] Robert Torrens, *An Essay on the Production of Wealth*, Londra, 1821, s. 70-71.
[53] Agy, s. 33-34.

yani tıpkı kendisi de ***ürün*** olan alet gibi biçim değişikliğine tabidir. *Üretimin* **tamamlanmış** *sonucu, üretim sürecinin bir öğesi olur.* Tümce, bundan başka bir anlam taşımıyor. Üretim süreci içinde, sonuçta hammadde ya da alet olarak rol oynayabilir. Ama doğrudan üretim süreci içinde alet olarak hizmet gördüğü ölçüde değil, ama üretim sürecinin kendisinin yenilenmesinin bir aracı olduğu ölçüde üretim aletidir, onun önkoşullarından biridir. Daha önemli olan ve konunun özüne ilişkin olan, *approvisionnement'*ın sermayenin bir bölümünü, yani ücretler oluşturup oluşturmadığı sorunudur, ve iktisatçıların kafa karışıklığı burada tümüyle kendini gösteriyor. "Deniyor ki işçinin ücreti sermayeden ödenmiştir, çünkü bunu ona yatıran kapitalisttir. Eğer işçilerin ailelerinin tümü bir yıl yaşamak için gerekli her şeye sahip olsalardı, ücret olmazdı. İşçi kapitaliste diyebilirdi ki, sen bizim ortak işimize sermayeyi yatırıyorsun, ben de, emeği katıyorum: ürün aramızda şu ya da bu oranda paylaşılacaktır. Ürün gerçekleşir gerçekleşmez, herkes kendi payını alacaktır." (s. 369.)[54] "O zaman burada işçiler için **yatırım** olmazdı. Çalışma durmuş olsa da gene bunlar tüketeceklerdi. Onların tüketeceği, hiçbir biçimde sermayeye değil ama tüketim fonuna girerdi. Dolayısıyla: işçilere yatırım yapmak gerekli değildir. *Öyleyse, ücret, üretimin oluşturucu bir öğesi değildir. Bu, bir raslantıdır, toplumsal durumumuzun bir biçimidir.* Oysa, sermaye, emek, toprak, üretmek için gereklidir. *İkincisi:* ücret sözcüğü iki anlamda kullanılıyor: Ücret bir sermayedir deniyor ama, neyi temsil ediyor? Emeği. ***Ücret diyen, emek der,*** ve *vice versa.* Öyleyse ödenen ücret sermayenin bir bölümü ise, o zaman yalnız iki üretim aletinden sözedilebilir: sermaye ve toprak." (s. 370.) Daha sonra: "*Aslında işçi kapitalistin malını değil, kendi malını tüketir; ona emeğinin karşılığı olarak ödenen, onun üründeki oransal payıdır*". (s. 370.) "Kapitalistin ***işçi*** ile yaptığı sözleşme *üretimin görüngülerinden biri değildir...* Girişimci, üretimi kolaylaştırdığı için bu ***düzenlemeye*** yanaşır. Ama bu ***düzenleme,*** *ikinci bir işlemden,* üretken bir işleme eklenmiş, tamamıyla farklı nitelikte bir işlemden başka bir şey değildir. *Emeğin bir başka örgütlemesinde ortadan kaybolabilir.* Bugün bile bunun olmadığı üretim türleri vardır. Öyleyse, ücret, üretimin bir öğesi değil, servetin bölüştürülmesinin bir biçimidir. Girişimcinin ücretlerin ödenmesine ayırdığı fon, sermayenin bir bölümünü meydana getirmez... Bu ***ayrı*** bir işlemdir, kuşkusuz üretimin akışını hızlandırabilir, ama üretimin *doğrudan* bir aleti olarak adlandırılamaz". (370.) "Emek-gücünü ***üretim sırasında, işçinin geçim araçlarından soyutlayarak tasarlamak, yalnızca zihinde varolan bir varlık tasarlamaktır. Emek diyen biri, emek-gücü diyen biri, aynı zamanda işçi ve geçim araçları, işçi ve ücret demiş olur ... aynı öğe***

[54] L. Rossi, *Cours d'économie ...*, s. 369-370.

sermaye adı altında yeniden ortaya çıkar; sanki aynı şey aynı zamanda üretimden farklı iki aletin eşanlı olarak parçası olabilirmiş gibi." (370, 371.) Burada Rossi'nin iktisatçıların dediğini aynen kabul etmesinden ve üretim aleti olarak *üretim aletini* sermaye ile bir tutmasından kaynaklanan büyük bir karışıklık var. ***Her şeyden önce,*** ücretli emeğin, emeğin mutlak biçimi olmadığını söylerken çok haklıdır, ama burada unuttuğu şu ki, sermaye de emek araçlarının ve maddelerinin mutlak bir biçimi değildir, ve bu iki biçim, tek ve aynı biçimin iki farklı öğesidir, dolayısıyla birlikte varolur ve birlikte yokolurlar; dolayısıyla ücretli emek olmaksızın kapitalistlerden sözetmesi saçmadır. Kapitalistler olmadan bir yıl yaşayabilen, yani kendi üretim koşullarının sahibi olan, kendi gerekli emeğini bay kapitalistin izni olmadan gerçekleştiren işçi aileleri konusunda verdiği örneğe bakın. İşçilere onun **önerisiyle** yaklaşan Rossi'nin kapitalisti, demek ki, üretim aletleri üreticisinden başka bir şey değildir — bu, aslında, dış ülkelerde değişim yoluyla gerçekleşen bir işbölümünden başka hiçbir anlama gelmez. O *zaman ikisi ortak ürünü hiçbir anlaşma* olmadan da —basit **değişim** yoluyla— kendi aralarında bölüşürler. **Değişim,** bölüşmedir. Bunun için ayrıca bir anlaşmaya gerek yoktur. O zaman bu işçi aileler, alet tarafından olanaklı olacak —ya kapitalistin ortaya çıkmasından önce, onları bir yıl daha yaşatabilecek eski çalışmalarına ek olarak yeni bir ikincil çalışmayı kabul ederek ya da başlangıçtaki işlerinde aleti kullanarak— mutlak ya da göreli artı-emeği değişeceklerdi. Burada bay Rossi, işçiyi artı-emeğinin sahibi ve değişimcisi ||12| yapıyor, ve böylece onu ücretli işçi olarak niteleyecek son izi de silme başarısını gösteriyor, ama aynı zamanda üretim aletini sermayeye dönüştürenin son izini de silmiş oluyor. İşçinin "aslında kapitalistin malını değil kendi malını tükettiği" doğrudur. Ama kesinlikle bay Rossi'nin sandığı anlamda değil, çünkü bu yalnızca ürünün *bölünebilir* bir parçasıdır, ama *onun* ürününün *bölünebilir* bir parçasıdır, ve çünkü, değişim yanılsaması bir kez dağıtılır dağıtılmaz, ödemenin, işçinin günlük çalışmanın bir bölümünü kendisi için ve öteki bölümünü kapitalist için çalıştığı gerçeğine dayandığı —ama *yalnızca* işi bu bölünmeye izin verdiği *sürece çalışma izni elde ettiği ölçüde*— ortaya çıkar. *Değişim eylemi,* gördüğümüz gibi, doğrudan üretim sürecinin bir öğesi değil, koşullarından biridir. Ama, sermayenin **değişimlerinin** farklı öğelerini, dolaşımını içeren, sermayenin bütünsel üretim süreci içinde, bu değişim bütünsel sürecin bir öğesi olarak konuyor. Ama, diyor Rossi, ücret iki kez hesaba katılıyor: bir kez sermaye olarak, bir kez de emek olarak; böylece ücret iki farklı üretim aletini temsil ediyor. Ücret "emek" olan üretim aletini temsil ediyorsa, o zaman "sermaye" olan üretim aletini temsil edemez.[55]

[55] P. Rossi, *Cours d'économie ...*, s. 370.

Bu da, ötekiler gibi, Rossi'nin ortodoks iktisadi ayrımları ciddiye almasından kaynaklanan bir karışıklıktır. Üretimde ücret yalnızca bir kez, ücrete dönüşmesi için ayrılan bir fon olarak, *gücül* [*virtuelles*] ücret olarak kendini gösterir. Gerçek ücret olur olmaz ödenip gider, ve sonra yalnızca, işçinin geliri olarak tüketimde kendini gösterir. Ama ücret karşılığında değişilen, emek-gücüdür ve bu kendini üretimde hiçbir biçimde göstermez, orada kendini gösteren yalnızca ondan yapılma kullanımdır: *emektir*. Emek, ödenmediği için ve dolayısıyla ücret ile temsil edilmediği için değerin üretiminin aleti olarak görünür. Kullanım-değeri yaratan etkinlik olarak emeğin, ücretli-emek olarak kendisiyle hiçbir ilgisi yoktur. İşçinin elinde ücret, artık ücret değil, tüketim fonudur. Bu, yalnızca kapitalistin elinde ücrettir, yani emek-gücü karşılığında değişilmek için ayrılmış sermaye bölümüdür. Satılabilir bir emek-gücünü kapitalist için yeniden-üretmiştir, öyleki bu açıdan işçinin tüketimi bile kapitalistin hizmetinde gerçekleşir. Kapitalist hiçbir biçimde emeğin tümünü değil, yalnızca emek-gücünü öder. Ancak bunu yalnızca bu emek-gücünün kendisi işe koyulmuşsa yapabilir. Ücretin iki kez ortaya çıkması, iki farklı üretim aletini iki kez temsil ettiği için değil, bir kez üretim açısından, öteki kez de bölüşüm açısından ortaya çıktığı içindir. Ama bölüşümün bu belirli biçimi başka türlü de olabilecek keyfî bir düzenleme değildir; üretim biçiminin kendisi tarafından konur, yalnızca farklı bir belirlenim altında onun öğelerinden biridir. Açıktır ki, makinenin değerini ona yatırılmış olan sermayenin bir kısmı oluşturur; ama değer olarak, ve fabrika sahibiyle ilişkisine karşın, makine, üretmez. Ücret, üretim aleti olarak emeği temsil etmez, bunun gibi değer de üretim aleti olarak makineyi temsil etmez. Ücret yalnızca emek-gücünü ve, emek-gücünün değeri ondan ayrı, sermaye olarak varolduğundan, sermayenin bir bölümünü temsil eder. Kapitalist *ötekinin* emeğini maledindiği ve bununla yeni ötekinin emeğini satın aldığı ölçüde, ücret —yani onun temsil ettiği emek—, eğer bay Rossi gibi söylemek gerekirse, ikili olarak, 1) sermayenin mülkiyeti olarak, 2) emeğin temsilcisi olarak ortaya çıkar. Aslında Rossi'yi rahatsız eden şey, ücretin *iki üretim aletinin, sermayenin* ve *emeğin* temsilcisi olarak ortaya çıkmasıdır; emeğin üretken güç olarak sermayeye katıştığını ve *in posse* değil *in esse* emek olarak,* hiçbir biçimde sermayeden ayrı *bir üretim aleti* olmadığını, ama tersine sermayeyi yalnızca emeğin bir üretim aleti yaptığını Rossi unutmaktadır. Sermayenin bir bölümünü oluşturan olarak sayılan ücret ile aynı zamanda işçinin geliri olarak ücret arasındaki ayrıma, sermaye üzerine olan bu ilk bölümün sonunda, kâr ve faiz kesiminde yeniden döneceğiz.〉

* Güç olarak değil, varlık olarak emek.

Malthus. Değer ve ücret teorisi. (Sermaye oranla, emek yalnızca kısımla ilgilidir. Artı-değer ve kâr üzerine olan notlarıma bakınız.) Ricardo'nun teorisi. (Carey Ricardo'ya karşı.) Malthus: Ücretin oranla ilgisi yok. Malthus'un değer teorisi.

⟨Malthus, *Definitions in Political Economy* ..., Londra, 1827 adlı yapıtında, yukarıda değinilen *The Measure of Value* ... adlı yapıtına gönderme yaparak, yeniden bu konuya geliyor. Şöyle diyor: "**Ricardo'dan önce, oranları içeren bir şey olarak ücret, ya da gerçek ücret terimini kullanan bir yazara rastlamadım. Kâr, gerçekten oranları içerir; ve kâr oranı her zaman yatırımların değeri üzerinden bir yüzde ile doğru olarak tahmin edilmiştir. Ama ücretler tek-biçimli olarak yükselen ve düşen olarak dikkate alınmıştır, belirli bir emek niceliği ile sağlanmış bütün ürünü gösterebilecek herhangi bir orana göre değil, işçinin elde ettiği herhangi bir özel ürünün miktarının büyüklüğüne ya da küçüklüğüne, ya da böyle bir ürünün yaşam araçlarını ve nesnelerini sağlama gücünün büyüklüğüne ya da küçüklüğüne göre hesaba katılmıştır.**" (M. 29, 30.) (Defter X, s. 49.) Belirli bir üründe, sermaye tarafından üretilen tek değer, emeğin yeni eklenen niceliğidir. Ancak bu değer, ücreti yeniden-üreten gerekli-emekten —sermayenin ücret biçiminde gerçekleştirdiği yatırımdan— ve artı-emekten, dolayısıyla gerekli-emeğin üstündeki artı-değerden oluşur. Malzemeye ve makineye yapılan yatırımlar, basitçe bir biçimden ötekine yer değiştirir. Alet de hammadde gibi ürüne geçer ve tüketilen ve yıpranan aynı zamanda ürünün biçimine koyulmuş olur. Hammadde ve alet maliyetinin hâlâ neredeyse sıfıra eşit olduğu (her doğal maddeyi işleme sanayisinde, maden ve kömür çıkarmada, balıkçılıkta, avcılıkta, eldeğmemiş ormanlarda ağaç kesiminde vb. *hammadde* her zaman bedavadır) bazı doğal maddeleri işleme sanayilerinde olduğu gibi eğer hammadde ve aletin hiçbir maliyeti yoksa o zaman üretimin değerine kesinlikle hiçbir şey katmazlar. Bunların değeri, alet ve malzeme olarak işe yaramış olmaları, doğrudan üretimin değil, daha önceki üretimin sonucudur. Öyleyse, *artı-değer*, yalnızca gerekli-emeğe oranla hesaplanabilir. *Kâr*, artı-değerin yalnızca *ikincil*, türevsel, dönüştürülmüş bir biçimidir, kökeninin izlerinin silindiği burjuva biçimdir. Ricardo'nun kendisi bunu asla kavramamıştır, çünkü 1) her zaman, yalnızca, *bitmiş* bir niceliğin bölünmesinden sözeder, bu kökensel ayrımın konumlanışından değil; 2) çünkü, eğer bunu anlasaydı, sermaye ile emek arasında değişim ilişkisinden tamamıyla farklı bir ilişki olduğunu görmek zorunda kalacaktı; ve burjuva eşdeğerler sisteminin eşdeğersiz maledinmeye çevrildiğini ve buna dayandığını bu yüzden göremiyor; 3) çünkü **oransal kârlar** ve **ücretler** konusundaki tezi, eğer belirli bir toplam değer iki kısma bölünürse, ya da daha basitçe bir nicelik ikiye bölünürse, iki kısmın oylumlarının zorunlu olarak birbirleriyle ters ilişki içinde olduğundan başka bir anlama gelmiyor. Daha sonra onun okulu da

sorunu işte tam bu saçmalığa indirgemiştir. Onun **ücretler** ve *kârların oransallığı* savını ileri sürmekteki amacı, artı-değerin yaratılmasının temeline ulaşmak değildi, —çünkü verili bir değerin ücret ile kâr, emek ile sermaye arasında bölündüğü varsayımından hareket eder, böylece, bu bölünmeyi kendiliğinden anlaşılacak bir şey sayar— ama *birincisi*: genel fiyat belirleniminin karşısına, değerin sınırının onun bölüşülmesinden, **kâr** ve **ücret** arasında farklı bölünmesinden etkilenmediğini göstererek değerden oluşturduğu doğru belirlenimi koymaktı; *ikincisi*: değerin sabit bir bölümünün emeğin payına düştüğü varsayımı altında ona açıklanamaz gibi görünen, kâr oranının geçici değil sürekli düşüşünü açıklamaktı; *üçüncüsü*: kârların düşüşünü ücretlerdeki yükselmeyle, ve ücretlerin yükselmesini de tarımsal ürünlerin değerindeki yükselmeyle, yani üretim güçlüğünün artmasıyla açıklarken, bu arada, aynı zamanda, *toprak rantını*, kendi değer ilkesiyle çelişkiye düşmeden açıklamaktı. Aynı zamanda bu, sanayinin ilerlemesini sömüren toprak mülkiyetine karşı sanayi sermayesine bir polemik silahı vermiştir. Ama aynı zamanda da, basit mantık gereği, kârın, emeğin ve sermayenin çelişkili doğasını da böylece ortaya koymuş, ||13| daha sonra da işçiyi, kârın ve ücretin bu çelişkili karakterinin onun reel gelirini etkilemediğine, tersine, ücretin *oransal* (mutlak olmayan) yükselişinin, onun için *zararlı* olduğuna, çünkü birikimi engellediğine, ve sınai gelişmenin o zaman yalnızca tembel toprak sahibine yaradığına ikna etmeye çalışmıştır. Böylece çelişkili biçim gürültü çıkarmadan açıklanmış, ve Ricardo'yu anlamayan Carey onu komünistlerin babası vb. olmakla suçlayabilmişti; bu noktada kendisinin kavramadığı bir anlamda gene haklıdır.[56] Oysa ücretin oransal doğası ile (dolayısıyla da çelişkili doğası ile) hiç ilgilenmek istemeyen Malthus gibi öteki iktisatçılar, bir yandan çelişkiyi örtbas etmek *isterler*; öte yandan da, şu ilkeye sıkıca sarılırlar: işçi basitçe belirli bir kullanım-değerini, emek-gücünü sermaye karşılığında değişir, ve böylece üretken güçten, emeğin yeni değer yaratma gücünden vazgeçer, ve *ürünle hiçbir ilgisi yoktur*, ve böylece kapitalistler ve işçiler arasındaki değişim, ücret, yalnızca *eşdeğerlerin* ekonomik bakımdan önvarsayıldığı her basit **değişim** gibi *nicelik* ile, kullanım-değeri niceliği ile ilgilidir. Bu bir anlamda doğru olmakla birlikte, eğer rekabet işçi ile kapitalist arasında pazarlık yapmaya ve tartışmaya izin veriyorsa, işçi istemlerini kapitalistin kârı ile ölçtüğü ve kendi yarattığı artı-değerin belirli bir kısmını istediği ölçüde, **trampanın, değişimin** görünür biçimi, işçinin gerekçesi olur; öyleki *oransallık* ekonomik yaşamın kendisinin gerçek bir öğesi haline gelir. Öte yandan iki sınıf arasındaki —işçi sınıfının gelişmesiyle zorunlu olarak ortaya

[56] H. C. Carey, *The Past, the Present and the Future*, Filadelfiya, 1848, s. 74-75.

çıkan— savaşımda, bu sınıfların, ücret ile oran olarak ifade edilen karşılıklı uzaklıklarının ölçüsü, kesinlikle, belirleyici bir öneme sahiptir. *Değişim,* sermaye üzerine kurulu üretim tarzı sürecinde *görünmez* olur. Bu sürecin kendisi ve onun yinelenmesi kendinde var olanı açıklar: işçinin kapitalistten ücret olarak aldığı, kendi emeğinin bir kısmından başka bir şey değildir. Sonra bu, kapitalistlerin olduğu kadar işçilerin de bilincine yerleşir. *Ricardo'da ise gerçekte yalnız şu soru vardır: gerekli ücret, gelişmenin akışı içinde toplam değere göre hangi oranda temsil edilir? Gerekli ücret,* hiç de sorun olmayacak; dolayısıyla, onun oransal doğası, her zaman aynı asgariden azını almayan işçiyi ilgilendirmez, yalnızca kapitalisti ilgilendirir, onun net gelir üzerinden yaptığı kesintiler, işçilerin kullanım-değeri olarak daha çok alması sözkonusu olmaksızın değişir. Ama Ricardo'nun, tamamıyla başka amaçlarla da olsa, kâr ile ücretin çelişkili doğasını formüle etmiş olması bile, onun zamanında sermaye üzerine kurulu üretim tarzının, giderek doğasına daha uygun bir biçim aldığını göstermeye yeter. Malthus, yukarıda değinilen *Definitions*'ında (defter IX, s. 49, 50) Ricardo'nun değer teorisi ile ilgili olarak şöyle diyor: "Ricardo'nun, **ücretlerin değeri yükseldiği ölçüde, kârlar oransal olarak düşer** ve *vice versa* savı, yalnızca aynı nicelikte bir emek içeren metaların her zaman aynı değerde olduğu varsayımı durumunda doğrudur, ve bu da 500 durumdan 1'i için geçerlidir ve bu zorunlu olarak böyledir, çünkü uygarlığın gelişmesiyle ve **ilerlemeyle, kullanılan sabit sermayenin miktarı** sürekli olarak büyür ve **döner sermayenin dönüş sürelerini** daha **değişken ve eşitsiz** yapar." (l.c. 31, 32.) (Bu, *değerle* değil, *fiyatlarla* ilgilidir.) Malthus, kendi buluşu olan değerin doğru ölçütü ile ilgili olarak şöyle diyor: "**Birincisi: Bir metanın kumanda ettiği sıradan emek niceliğinin, kârın eklenmesiyle birlikte, onda harcanmış emek niceliğini temsil etmesi ve ölçmesi gerektiğinin öne sürüldüğünü hiçbir yerde görmedim... Emek, kârın eklenmesiyle birlikte, bir metada harcanmış emeği temsil ederek, sağlanmasının doğal ve gerekli koşullarını, ya da üretilmesinin temel giderlerini temsil eder... İkincisi: toprağın verimliliği ne kadar farklı olursa olsun belirli nicelikte bir emeğin ücretinin üretilişinin temel giderlerinin her zaman zorunlu olarak aynı olması gerektiğinin öne sürüldüğünü hiçbir yerde görmedim**". (196, 197.) Bu, yalnızca şu anlama geliyor: **Ücretler,** her zaman üretimleri için gerekli olan ve emeğin verimliliği ile birlikte değişen emek-zamanına eşittir. **Metaların niceliği** aynı kalır. "Değer, bir metanın **genel satın alınma gücü** olarak görülürse, o zaman, bu, bütün metaların satın alınması ile, **metaların toplam kitlesi** ile ilgilidir. Ancak bunun yapılabilirliği yoktur... Şimdi, **bir karşı koyma sözkonusuysa, emeğin, ürünlerin genel kitlesinin ortalamasını en iyi temsil ettiği bir an bile yadsınamaz**". (205.) "Ham ürün gibi, **metaların önemli bir kısmı, toplumun ilerlemesiyle,** emeğe

oranla çoğalır, buna karşılık **mamul mallar azalır**. Böylece, **aynı ülkede belirli bir emek niceliğinin kumanda edeceği ortalama** meta **miktarının bir yüzyıl boyunca, pek büyük bir değişme göstermeyebileceğini söylersek gerçekten çok uzaklaşmış olmayız**." (206.) "**Değer** her zaman, **emeğin değişimdeki değeri** olmak zorundadır. (224, not, l.c.) Başka bir deyişle, öğreti şudur: Bir metanın değeri, onda işlenmiş emek, onun kumanda ettiği ve karşılığında değişilebildiği canlı emek-günleriyle, dolayısıyla **ücretlerle** temsil edilir. Canlı emek-günleri hem zamanı, hem de artı-zamanı içerir. Malthus için yapabileceğimiz en büyük iyiliği yapalım. Yani, artı-emeğin gerekli-emeğe oranının, dolayısıyla **ücretlerin kâra** oranının hep aynı kaldığını varsayalım. İlkin bay Malthus'un metaya harcanmış emekten **kârları ekleyerek** sözetmesi bile onun işi karıştırdığını gösteriyor, çünkü, kârlar harcanmış emeğin yalnızca bir kısmını oluşturabilir. Bu konuda onun kafasında olan şey ***sabit sermayeden*** vb. çıkması gereken *harcanmış emeğin ötesindeki* **kârlardır**. Bu, ancak, toplam kârın çeşitli **ortaklar** arasında bölüşülmesi ile ilgili olabilir, kârın toplam niceliği ile değil; çünkü herkes kendi metası için onda harcanmış emeği + **kârları** alırsa, bu kârlar nerden gelecek, bay Malthus? Biri metasında harcanmış emeği + kârı alırsa, ötekinin harcanmış emek – kârı alması gerekir, burada kâr reel artı-değerin fazlası olarak görülüyor. Öyleyse bu, mantığa aykırıdır. Diyelim ki, harcanmış emek = 3 emek-günü, o zaman artı-emek-zamanının oranı 1 : 2 ise, bu 3 gün, $1^1/_2$ emek-gününün ödenmesi karşılığında elde edilmiştir. İşçiler **gerçekten** 3 gün çalışmışlar, ama her birine yarım günün ücreti ödenmiştir. Ya da 3 günlük emek için aldıkları meta, yalnızca $1^1/_2$ günlük harcanmış emek içermiştir. Böylece kapitalist, öteki oranlar aynı kalmak koşuluyla, metasında harcanmış olan 3 emek-günü için, 6 emek-günü elde edecektir. (Bu, *ancak* artı-emek-zamanı gerekli emek-zamanma eşit sayıldığı, böylece ikinci **durumda** *yalnızca* birincisi yinelendiği zaman doğrudur.) (*Göreli artı-değer, açıktır ki, yalnızca daha önce belirtilen ilişkiyle değil, ürünün işçinin tüketimine ne oranda girdiğiyle de sınırlanır.* Kapitalist, üretken güçlerin büyümesiyle iki kat **kaşmir şal** elde edebilir ve bunları *değerine* satarsa, hiçbir göreli artı-değer yaratmamış olur, çünkü işçiler bu tür şalları tüketmez, dolayısıyla emek-güçlerinin yeniden-üretimi için gerekli-zaman aynı kalmış olur. Pratikte durum böyle değildir, çünkü böyle durumlarda fiyat değerin üstüne çıkar. Burada teoride bu henüz bizi ilgilendirmiyor, çünkü sermaye belirli bir dalda değil, yalnızca kendinde sermaye olarak alınıyor.) Bu demektir ki, kapitalist 3 gün için ücret ödeyecek ve 6 gün çalıştıracaktır; $^1/_2$ günle bir gün satın alıyor; dolayısıyla $^6/_2$ günle = 3 günle, 6 gün. Öyleyse bir metanın kumanda ettiği emek-günlerinin, ya da bunun ödendiği **ücretin** onun değerini ifade ettiğini ileri sürmek, sermayenin ve ücretli-

emeğin doğasından kesinlikle hiçbir şey anlamamak demektir. Nesneleşmiş emek-günlerinin daha çok canlı emeğe kumanda ettiği, tüm değer yaratımının ve sermaye yaratımının **özüdür.** Bay Malthus, bir metanın kumanda ettiği canlı emek-zamanının onun *değerlenme*sinin ölçüsünü, onun koyduğu *artı-emeğin* ölçüsünü ifade ettiğini söylemiş olsaydı, bu doğru olurdu. Ama bu, daha çok emek ortaya konduğu ölçüde daha çok emek ortaya konduğu totolojisinden başka bir şey olmazdı, ya da Malthus'un söylemek istediğinin tersinin ifadesi olurdu, yani artı-değerin, bir metaya kumanda eden canlı emek-zamanının bu metada harcanmış olan emeği asla temsil etmediği için meydana geldiğinin ifadesi olurdu. (**Böylece, Malthus'la işimizi bitirmiş olduk.**)⟩

Kapitalist üretimin amacı değerdir (para), meta, kullanım-değeri vb. değildir. Chalmers. — *Ekonomik çevrim.* — *Dolaşım süreci.* Chalmers.

||14| ⟨Yukarda, sermaye kavramını geliştirirken, onun hem dolaşımda kendini koruyan, hem de canlı emekle değişimde kendini çoğaltan değer olarak değer, *para,* olduğunu gösterdik. Ve dolayısıyla, üretken sermayenin amacının *asla kullanım-değeri* olmadığını, servet olarak servetin genel biçimi olduğunu da. Papaz Th. Chalmers, birçok sayfası yavan saçmalıklarla dolu, *On Political Economy in Connection with the Moral State and Moral Prospects of Society,* 2. baskı, Londra, 1832, başlıklı kitabında bu noktayı doğru olarak belirtmiş, sermayenin değeri olarak parayı, gerçekte varolan metal para ile karıştıran Ferrier vb. gibi adamların ahmaklığına kendini kaptırmamıştır. Bunalım dönemlerinde sermaye (meta olarak) değişilemez; ama bu, dolaşım aracı *eksikliğinden* değildir; *değişilebilir olmadığı* için dolaşmasındandır. Bunalım dönemlerinde hazır paranın kazandığı önem, yalnızca, sermaye kendi değeri karşılığında değişilebilir olmamakla birlikte —ve yalnızca bu nedenle onun değeri onun karşısına para biçiminde ortaya çıkar—, ödeme yükümlülüklerinin varlığından ileri gelir; kesintiye uğrayan dolaşım yanında bir *zorlama dolaşım* vardır. Chalmers (defter IX, s. 57) diyor ki: "**Bir tüketici belirli metaları istemiyorsa,** bu, her zaman, modern iktisatçıların **ileri sürdüğü gibi, başka metaları satın almayı yeğlediği için değil, genel satın alma gücünü tümüyle korumak istediği içindir.** Ve **bir tüccarın pazara meta getirmesi, genel olarak, bunların karşılığında verilecek başka metalar aradığı için değildir ... tüccar bütün metaların genel satın alma gücünü genişletmek ister.** Paranın da bir *meta* olduğunu söylemenin hiçbir yararı yoktur. **Bir tüccarın kullanabileceği gerçek metal para, sermayesinin, hatta parasal sermayesinin küçük bir bölümünden daha fazla olmaz; bu, para olarak fiyat biçilmekle birlikte, yazılı sözleşmelere dayanılarak, bütünün önemsiz bir oranı miktarında metal para yardımı ile yörüngesi tanımlanabilir ve bütün amaçlarına uygun hale gelebilir.**

Gerçekte, parasal sermaye sahibinin en büyük amacı, servetinin nominal miktarını artırmaktır. Bu da, bu yıl para olarak örneğin 20.000£ ile ifade edilirse, gelecek yılın para olarak 24.000£ ile ifade edilmesi demektir. Tüccar olarak faizini yatırabilmesinin tek yolu, para olarak fiyat biçilmiş sermayesini yatırmaktır. Bu amaçların onun için önemli oluşunu, piyasadaki para dalgalanmaları ya da paranın gerçek değerindeki değişme etkilemez. Örneğin bir yılda 20.000'den 24.000'e çıksa; paranın değerindeki bir düşüş nedeniyle kolaylıklar vb. üzerindeki kumanda etme kapasitesi artmaz. Gene de, parada düşüş olmamış gibi bu onun çıkarınadır; çünkü, aksi durumda, onun parasal serveti değişmez ve gerçek zenginliği 24'ün 20'ye oranında düşerdi. ... Dolayısıyla metalar" (yani kullanım-değeri, gerçek zenginlik) "tüccar kapitalistin sonal amacı değildir." (Parasal sistem yanılsaması, gerçek metal parayı (ya da kağıt olsa da bir şey değişmez), kısacası *gerçek* para olarak değer biçimini, *servetin* ve zenginleşmenin *genel biçimi* olarak görmesiydi, oysa *para* genel satın alma gücünün birikimi olarak çoğaldıkça, dolaşım aracı olarak ya da aynı zamanda *gerçekleşmiş hazine* olarak göreli olarak azalır.) "Gelirini tüketim amacıyla yapılan satın almalarda harcamanın dışında", [kapitalistin parası] gerçek servete ya da üretken güce ayrılarak *binlerce biçime girebilir*. "Kapitalistin sermayesini harcarken ve üretim amacıyla satın alırken sonal amacı paradır" (*nota bene*: ve metal para değil). (164-166.)

"Kârın", diyor gene Chalmers, "kullanılabilir nüfusun hizmetlerini, ... harcamaları geçim araçlarının düzeyini aştığı zaman, salt toprak sahiplerinin yanısıra öteki efendilere bağlama etkisi vardır." (78. Defter IX, s. 53.)〉

Bu kitapta, Chalmers, bütün *dolaşım sürecini* ekonomik çevrim diye adlandırıyor: "Dünya ticareti, ekonomik çevrim diyebileceğimiz bir çerçevede dönen olarak algılanabilir, bu da birbirini izleyen işlemler yoluyla, başladığı noktaya bir daha gelerek ticarette bir döngü meydana getirir. Bunun başlangıcı, kapitalistin sermayesi sayesinde elde ettiği gelirlerin ortaya çıktığı nokta olabilir ve bu sayede kapitalist işçilerini çalıştırmak için yeniden işe girişir; onlara geçimlerini, ya da daha doğrusu yeniden oluşturma gücünü ücret olarak öder; onların yaptığı işten kendisinin özel olarak sağladığı malları elde eder; bu malları pazara getirerek, satarak, bunun sonucu bir dönemin dolaşımından gelir elde ederek, bir hareketin döngüsünü tamamlar. Paranın araya girmesi bu işlemin gerçek karakterinde bir şey değiştirmez..." (l.c. 85.) (Defter s. 54, 55.)

Geri-dönüşte farklılık. *Üretim sürecinin kesintiye uğraması (ya da daha doğrusu bunun emek süreciyle örtüşmemesi). Üretim sürecinin toplam süresi. (Tarım, Hodgskin).* Üretimin eşit-olmayan dönemleri.

Geri-dönüşte *farklılık*, dolaşım sürecinin doğrudan üretim süreciyle örtüşen aşamasına bağlı olduğu ölçüde, yalnızca işi tamamlamak

için (örneğin kanal yapımı vb.) gereken emek-zamanının uzun ya da kısa olmasına bağlı değildir, sanayinin bazı dallarında —tarım—, bizzat işin doğası gereği, bir yanda sermayenin boşta kalması, öte yanda emeğin atıl kalması sonucu meydana gelen iş kesintilerine de bağlıdır. Örneğin A. Smith'in verdiği örnekte[57] buğdayın ürün vermesi için bir yıl, bir öküzün yetişmesi için 5 yıl beklemek gerekir. Bu yüzden birinde 5 yıllık, ötekinde ancak bir yıllık emek kullanılır. Örneğin merada yetiştirilen hayvan için harcanan emek daha azdır. Aynı zamanda, tarımda, örneğin kışın harcanan emek de daha azdır. Tarımda (ve, az ya da çok ölçüde, başka birçok üretim dalında) bizzat üretim sürecinin *koşullarından ileri gelen* kesintiler, süreci sürdürmek ya da tamamlamak için belirli bir noktadan yeniden başlamayı gerektiren emek-zamanında duraklamalar vardır; burada üretim sürecinin kesintisizliği, emek sürecinin sürekliliği ile örtüşmez. Bu, farkın bir öğesidir. *İkincisi*: Ürünü *tamamlamak*, **son durumuna** getirmek, genellikle daha uzun zaman gerektirir; bu, emek işlemlerinde kesintiler olup olmadığından bağımsız olarak, üretim sürecinin toplam süresidir; genel olarak üretim aşamasının süresindeki farklılıktır. *Üçüncüsü*: Ürün, bir kez **tamamlandıktan** sonra, bu ürünün uzun süre kullanılmadan bırakılması gerekli olabilir ve bu süre içinde, şarapta olduğu gibi, doğal süreçlere terkedildiğinden göreli olarak az emek gerektirir. (Bu, kavramsal olarak durum I'in aşağı yukarı aynısıdır.) *Dördüncüsü*: Ürün uzak bir pazar için ayrıldığından, pazara getirilmesi daha uzun zaman gerektirir. (Bu, kavramsal olarak durum II ile örtüşür.) *Beşincisi*: Sermayenin toplam geri-dönüşünün (toplam yeniden-üretim zamanının) kısa ya da uzun oluşu, bu zaman sabit sermaye ile döner sermaye arasındaki ilişki tarafından belirlendiği ölçüde, açıktır ki, *doğrudan üretim süreci* ile, ve onun süresi ile ilgili değildir, ama belirlenimini dolaşımdan alır. Toplam sermayenin yeniden-üretim zamanı, dolaşım dahil toplam süreç tarafından belirlenir.

"Üretim için gerekli dönemler içinde eşitsizlik."[58]

"**Tarım ürünlerinin tamamlanması için gereken zaman ile öteki emek türlerinin ürünlerinin tamamlanması için gereken zaman arasındaki fark, tarımcıların büyük bağımlılığının asıl nedenidir.** Bunlar metalarını bir yıldan daha kısa bir zamanda pazara getiremezler. **Bütün bu dönem boyunca**, ürünlerine gereksinim duydukları ayakkabıcıya, **terziye**, demirciye, **arabacıya** ve ürünlerini **birkaç günde ya da birkaç haftada tamamlayan öteki zanaatçılara borçlanmak** zorundadırlar. **Bu doğal koşullardan ve tarım dışındaki emek tarafından üretilen servetin daha hızlı artmasından dolayı tüm toprak tekelcileri,** ||15| yasamayı bile **tekelleştirdikleri**

[57] Adam Smith, *Wealth of Nations*, c. II, s. 10.
[58] T. Hodgskin, *Popular Political Economy*, s. 140.

halde, **kendilerini ve hizmetçilerini, çiftçileri, toplumun en bağımlı sınıfı olmaktan kurtarmak** yeteneğinden yoksundurlar." (Thomas Hodgskin, *Popular Polit. Econ.* Four lectures etc., Londra, 1827, s. 147 not.) (Defter IX, s. 44.) "**İşçilerin gereksinimlerinin günlük olarak karşılanması zorunluluğuna karşın, doğal koşullarda hazırlanan bütün metalar eşit olmayan sürelerde üretilirler. ... Çeşitli metaları tamamlamak için gereken zamandaki bu eşitsizlik,** yabanıllık durumunda, **ok ve yay vb. yapanın, av eti fazlası karşılığında vermek üzere herhangi bir tamamlanmış ürüne sahip olmasından önce, avcının vb. av eti fazlasına sahip olmasına neden olurdu. Değişim yapılamazdı; oku yapan insanın da avcı olması gerekirdi ve işbölümü** olanağı **yoktu.** Bu **güçlük paranın** bulunmasına katkıda bulunmuştur." (179, 180.) (l.c.)

Serbest işçi kavramında yoksulluk vardır. Nüfus ve fazla-nüfus vb.

(⟨Serbest işçi kavramında onun bir **yoksul** olduğu zaten içerilir: gücül [*virtueller*] bir **yoksul**. Serbest işçi, ekonomik koşulları bakımından salt *canlı emek-gücüdür* ve böylece yaşam gereksinimlerine boyun eğdirilmiştir. Emek-gücü olarak bunu gerçekleştirmek için nesnel varlıktan yoksun, her alanda bir gereksinim durumu. Kapitalist onun artı-emeğini kullanmazsa, işçi gerekli-emeğini gerçekleştiremez; kendi geçim araçlarını üretemez. Bunları değişim yoluyla elde edemez, elde ederse de, yalnızca gelirden onun için ayrılan sadakayla elde eder. Yalnızca, sermayenin emek fonunu oluşturan kısmı karşılığında kendi emek-gücünü değişebildiği ölçüde işçi olarak yaşayabilir. Bu değişim, *onun için* raslansal olan ve onun *organik* varlığına ilgisiz olan koşullara bağlıdır. Dolayısıyla o, gücül bir **yoksuldur**. Ayrıca, sermaye üzerine kurulu üretimin koşulu, işçinin giderek daha çok artı-emek üretmek olduğundan, giderek daha çok *gerekli-emek* serbest kalır. Böylece işçinin yoksullaşması olasılıkları daha da artar. Artı-emeğin gelişmesine, fazla-nüfusun gelişmesi uygun düşer. Farklı toplumsal üretim tarzlarında, nüfusun ve fazla-nüfusun artmasının farklı yasaları vardır; fazla-nüfusun artması yoksullaşma ile özdeştir. Bu farklı yasalar, basitçe, üretim koşullarının, ya da canlı birey yönünden ele alınırsa, işçi yalnızca toplum içinde çalıştığı ve maledindiği için, toplumun bir üyesi olarak onun yeniden-üretim koşulları farklı ilişki tarzlarına indirgenebilir. Bu ilişkilerin, tek bir birey için, ya da nüfusun bir bölümü için ortadan kalkması, onları bu özgül temelin yeniden-üretim koşullarından dışlamaya başlar, böylece onları fazla-nüfus olarak, yalnızca bütün olanaklardan geçim araçlarını sağlama yeteneğinden de yoksun bırakır, ve dolayısıyla **yoksullar** olarak konumlar. Yalnızca sermaye üzerine kurulu üretim tarzında, yoksullaşma, emeğin kendisi-

nin, emeğin üretken gücünün gelişmesinin sonucu olarak ortaya çıkar. Dolayısıyla, toplumsal üretimin belli bir düzeyinde fazla-nüfus olabilen başka bir düzeyde olmayabilir, ve bunların etkileri de farklı olabilir. Örneğin Antik çağın kolonilerinde, ülkenin dışına gönderilen bu insanlar, bir nüfusu temsil ediyorlardı, başka bir deyişle, maddi mülkiyet temeli üzerinde, yani verili üretim koşulları içinde geçimlerini aynı bölgede artık sağlayamıyorlardı. Modern üretim koşulları ile karşılaştırıldığında, bu fazla-nüfus sayısal olarak çok düşük görünebilir. Ayrıca bunlar **yoksul** olmaktan çok uzaktılar. Tersine Romalı plebler *panem et circenses** ile oyalanıyorlardı. Büyük göçlere yol açan fazla-nüfus daha başka koşulları gerektirir. Bütün önceki üretim biçimlerinde, üretken güçlerin gelişmesi maledinmenin temeli olmadığı, ama üretim koşulları (mülkiyet biçimleri) ile belirlenmiş bir ilişki, üretken güçler için *önceden konulmuş* engel olarak ortaya çıkar, ve bu ilişki basit yeniden-üretim durumunda olduğu için, nüfusun gelişmesinin —ki tüm üretken güçlerin gelişmesini özetler—, *dışsal bir engel* ile karşılaşması daha da zorunlu hale gelir ve böylece sınırlanması gereken bir şey olarak belirir. Topluluğun koşulları nüfusun ancak belirli bir miktarı ile bağdaşabilir. Öte yandan, eğer, üretim koşullarının özgül biçiminin esnekliği tarafından konulan nüfus sınırlamaları, *üretim koşullarının sonucu olarak değişiyor, daralıyor ya da genişliyorsa* —bundan dolayı fazla-nüfus avcılıkla geçinen toplumlarda Atinalılarda olduğundan, Atinalılarda da Germenlerde olduğundan farklıydı—, bu, aynı biçimde, nüfus artışının mutlak oranı, ve dolayısıyla fazla-nüfus ve nüfus oranı için de geçerlidir. Dolayısıyla, belirli bir üretim temeline dayanan fazla-nüfus, tam gereken nüfus kadar belirlenmiştir. Fazla-nüfus ve nüfus birlikte alındığında, belirli bir üretim temelinin doğurabileceği nüfusu oluştururlar. Nüfusun sınırı ne ölçüde aştığı, sınırın kendisi tarafından, ya da daha çok bu sınırı koyan aynı temel tarafından belirlenir. Tıpkı gerekli-emek ile artı-emeğin birlikte, verili bir temel üzerinde emeğin bütününü oluşturması gibi.

Malthus'un, aslında kendi buluşu olmayan, ortaya koyuşta gösterdiği papazca çaba yoluyla gerçekte yalnızca özel bir vurgu yaparak ün sağlamasına neden olan teorisi, iki açıdan önemlidir: 1) sermayenin kaba bakış açısına kaba bir ifade verdiği için; 2) bütün toplum biçimleri için fazla-nüfus **olgusunu** *ileri sürdüğü* için. Bunu kanıtlamamıştır, çünkü tarih kitaplarından ve gezi izlenimlerinden yaptığı alacalı bulacalı derlemelerinden daha eleştirel-olmayan başka bir şey yoktur. Kavramsallaştırması tamamen yanlış ve çocukçadır, 1) çünkü *fazla-nüfusu* ekonomik gelişmenin farklı tarihsel aşamalarında *aynı türden*

* Ekmek ve sirk oyunları.

bir görüngü olarak görür; özgül farklılıklarını anlamaz ve dolayısıyla bu çok karmaşık ve değişken ilişkileri ahmakça tek bir ilişkiye, bir yanda insanın doğal üremesinin, öte yanda bitkilerin (ya da **geçim nesnelerinin**) doğal üremesinin iki doğal dizi olarak bulunduğu, birincisinin geometrik, ikincisinin aritmetik olarak ilerlediği iki denkleme indirger. Böylece tarihsel bakımdan farklı ilişkileri, tümüyle havada kalan, ne doğa yasalarına, ne de tarihsel yasalara dayanan soyut sayısal bir ilişkiye dönüştürür. Örneğin buğday ile insanın üremesi arasında doğal bir fark olduğunu ileri sürer. Ama bu maymun [*Der Affe*], bunu yaparken, *insan türünün çoğalmasının*, tamamen doğal bir süreç olduğunu, geometrik bir ilerlemeye uyması için **dışsal engellemeler, sınırlamalar** gerektiğini de ilke olarak ortaya koyar. Bu *geometrik üreme* insan türünün doğal üreme sürecidir. Tarih, ona, nüfusun çok farklı ilişkilerle ilerlediğini, fazla-nüfusun da tarihsel olarak belirlenmiş bir ilişki olduğunu, sayılarla, ya da geçim araçları üretiminin mutlak sınırı ile asla belirlenmediğini, *belirlenmiş üretim koşullarının* koyduğu sınırlarla belirlendiğini gösterir. Nicel olarak sınırlanmıştır: Atinalılar için fazla-nüfus anlamına gelen sayılar bize ne kadar küçük görünür! İkincisi, nitel olarak sınırlanmıştır. Kolonicilere dönüşen özgür Atinalıların fazla-nüfusu, **yoksul sığınıklar evinde oturanlara** dönüşen işçilerin fazla-nüfusundan önemli ölçüde farklıdır. Bunun gibi, bir manastırın **ürün fazlasını** tüketen dilenci fazla-nüfus da, bir **fabrikada** oluşan fazla-nüfustan farklıdır. Aslında insan doğasının tarihi olan, *doğal* yasalar olan, nüfus hareketinin bu belirli tarihsel yasalarından soyutlama yapan Malthus'tur; ama bu yasalar, yalnızca, insanlığın kendi tarih süreci tarafından belirlenen üretken güçlerin gelişmesi ile, belirli bir tarihsel gelişmenin temeli üzerindeki insanlığın doğal yasalarıdır. Tarihsel olarak belirlenmiş insandan soyutlanmış olan Malthus'un insanı, yalnızca onun beyninde vardır; Malthus'un bu doğal insanına uygun düşen geometrik üreme yöntemi de. Böylece gerçek tarih ona, onun doğal insanının üremesi, tarihsel süreçten, gerçek üremeden soyutlama değilmiş de, tersine, gerçek üreme Malthus'un teorisinin bir uygulanmasıymış gibi görünür. Dolayısıyla tarihin her aşamasında nüfusun olduğu kadar fazla-nüfusun da içkin koşulları, ona, nüfusun Malthus'un modeline göre gelişmesini *önlemiş* olan bir dizi *dışsal* **engel** olarak görünür. İçinde insanların tarihsel olarak ürettiği ve ürediği koşullar, Malthus'un, maltusçu bir yaratık olan, doğal insanının üremesinin *engelleri* olarak ortaya çıkar. ||16| Öte yandan geçim araçlarının üretimi —insan eylemi tarafından sınırlanmış ve belirlenmiş olarak—, bu eylemin kendisine koyduğu **engel** olarak ortaya çıkar. Tohumluk bitkiler bütün dünyayı kaplamıştır. Bunların yeniden-üretimi, yalnızca onlar için yer kalmadığında bitmiştir. Bu

üretim hiçbir aritmetik orana uymamıştır. Malthus'un, isteğe bağlı doğal ürünlerin yeniden-üretiminin içsel nedenlerle, *dışsal* **engeller** olmaksızın durduğunu nerede bulguladığını söylemek zordur. O, insanın üreme sürecinin içkin, tarihsel olarak değişen sınırlarını *dışsal engellere;* doğanın yeniden-üretiminin *dışsal* **engellerini**, üremenin *içkin sınırlarına* ya da *doğal yasalarına* dönüştürür.

2) Malthus, belirli bir insan miktarını belirli bir geçim aracı miktarıyla aptalca ilintilendiriyor.[59] Ricardo, yerinde bir davranışla ona hemen karşı çıkarak, eğer *işi* yoksa varolan tahıl miktarının onun için önem taşımadığını; böylece onu artı-nüfus* kategorisine koyup koymayacak olan şeyin **geçim araçları** değil, **çalışma araçları** olduğunu söyler.[60] Ama bu genel olarak ele alınmalıdır ve bireyin, yeniden-üretim araçlarına ulaştığı ve onları yarattığı *toplumsal dolayım* ile ilgilidir; dolayısıyla, *üretim koşulları* ve üretim koşulları ile olan ilişkisiyle ilintilidir. Atinalı kölelerin çoğalmasının önünde üretilebilir **geçim nesnelerinin** miktarından başka engel yoktu. Antikçağda bir *köle fazlalığının* olduğunun söylendiği hiç duyulmamıştır. Tersine köle gereksinimi artmıştır. Oysa emekçi-olmayan (doğrudan anlamda) fazla-nüfus** vardı, bunlar varolan geçim nesnelerine oranla çok sayıda değildiler, ama bunları maledinmek için gerekli koşullardan yoksundular. Emekçi fazlalığının, yani çalışan, mülksüz insanların keşfedilmesi, sermaye döneminde olmuştur. Manastırlara yönelmiş ve bunların artı-ürününün tüketilmesine yardım etmiş dilenciler, feodal **hizmetliler** ile aynı sınıfa girer ve bu da, **artı-ürünün** sayıları az olan sahipleri tarafından tüketilemediğini gösterir. Bu, yalnızca, **eskinin hizmetlilerinin,** ya da **bugünün uşaklarının** başka bir biçimidir. Örneğin **avcı halklarda,** çeşitli kabileler arasındaki çatışmada kendini gösteren fazla-nüfus, yeryüzünün bu kadar az sayıda sakini taşıyamadığını değil, ama yeniden-üretimlerinin koşulunun birkaç insan için büyük miktarda toprak gerektirdiğini kanıtlar. *Varolmayan* **geçim araçlarının** mutlak bir kitlesi ile ilişki hiçbir yerde sözkonusu değildir, ama yeniden-üretimin, bu **araçların** üretiminin koşulları ile bir ilişki sözkonusudur ve bu ilişkiye *insanın,* genel nüfusun ve göreli artı-nüfusun *yeniden-üretiminin koşulları* da girer. Bu fazlalık salt görelidir: genel olarak *geçim araçları* ile hiçbir ilişkisi yoktur, ama bunları üretme tarzı ile ilişkilidir. Öyleyse yalnızca bu **gelişme düzeyinde** bir **fazladır**.

3) Hiçbir biçimde Malthus'a ait olmayan rant teorisi sunumunun —***temelinde*** bu, yalnızca, sanayinin Ricardo vb. tarafmdan kavranma

[59] T. R. Malthus, *An Inquiry into the Nature and Progress of Rent,* Londra, 1815.
* Almanca: *Surpluspopulation,* İngilizce: *surplus population.*
[60] D. Ricardo, *On The Principles of Political Economy,* s. 493-495.
** Almanca: *Überpopulation,* İngilizce: *overpopulation.*

aşamasında, tarımın manüfaktürün gerisinde kaldığını ileri süren bir formüldür, değişen oranlarda da olsa, burjuva üretimde zaten içkindir—, burada yeri yoktur.⟩

Gerekli-Emek. Artı-Emek. Artı-Nüfus. Artı-Sermaye.

⟨Sermaye üzerine kurulu üretime gelince, artı-emeğin en büyük göreli kitlesi ile birlikte gerekli-emeğin en büyük mutlak kitlesi, bu üretimin koşulu olarak mutlak biçimde ortaya çıkar. Dolayısıyla nüfusun —canlı emek-gücü niceliğinin— azami artışı temel koşul olarak ortaya çıkar. Üretken güçlerin ve değişimin gelişme koşullarını da incelersek, işbölümü, işbirliği, ancak birçok kişinin ortaya koyabileceği çok-yanlı gözlem, bilim ve olabildiğince çok sayıda değişim merkezleri — bunların hepsinin nüfus artışıyla eşanlamlı olduğunu görürüz. Öte yanda, ötekinin artı-emeğinin maledinilmesi koşulu içinde, gerekli nüfusa —yani gerekli-emeği, üretim için gereken emeği temsil eden nüfusa— ek olarak, çalışmayan bir **artı-nüfusun** olması gerektiği içkin olarak vardır. Sermayenin daha sonraki gelişmesi, bu artı-nüfusun sınai bölümünün —sınai kapitalistlerin— yanında, salt tüketici bir kesimin oluştuğunu gösterir: Bütün işi ötekinin ürünlerini tüketmek olan ve, ham tüketimin kendi sınırları olduğundan, ürünlerin kendilerine, lüks ürün olarak, kısmen daha işlenmiş biçimde **sunulmak** durumunda olan aylaklar, iktisatçıların artı-nüfustan sözederken kastettikleri aylaklar değildir. Tersine, bunlar —tüketim işini yapanlar olarak— demografi fanatikleri tarafından gerekli-nüfus gibi de kabul edilirler; ve (sonuçta şeklen) bu doğrudur. Artı-nüfus deyimi özellikle emek-gücü ile, dolayısıyla *gerekli-nüfus* ile ilgilidir; bu, bir *emek-gücü* fazlasıdır. Ama bu açıkça sermayenin doğasından kaynaklanır. Emek-gücü, eğer onun artı-emeği sermaye için değer taşıyorsa, sermaye için değerlenebilir özellikte ise, ancak o zaman gerekli-emeğini gerçekleştirebilir. Dolayısıyla, eğer bu değerlenebilme özelliği şu ya da bu engelle kösteklenmişse, 1) *emek-gücünün* kendisi, *onun varoluşunun yeniden-üretiminin koşullarından dışlanır; varoluş koşulları* olmaksızın varolur ve bu yüzden **saf ve basit bir yük olur**; gereksinimlerini karşılayacak araçları olmayan gereksinimlerdir; 2) gereğinden çok emek gerekli olmadığından, gerekli-emek gereksiz olarak görünür. Yalnızca sermayenin gerçekleşmesi için koşul olduğu ölçüde gereklidir. Öyleyse, sermaye tarafından konmuş olan gerekli-emek ve artı-emek arasındaki ilişki tersine dönüşür, öyle ki gerekli-emeğin —yani emek-gücünü yenidenüreten emeğin— bir kısmı gereksizdir ve dolayısıyla bu emek-gücünün kendisi, gerekli işçi nüfusun bir *fazlalığı*, yani işçi nüfusun gerekli-emeği, gereksiz olmayan, ama sermayeye gerekli olan kısmının bir

fazlalığı olarak kullanılır. Sermaye tarafından kaçınılmaz olarak dayatılan üretken güçlerin gelişmesi, artı-emeğin gerekli emeğe oranını yükseltmekten ya da belirli bir artı-emek niceliği için gereken gerekli-emek kısmını azaltmaktan oluştuğu için, eğer belirli bir emek-gücü niceliği verili ise, sermaye tarafından kullanılan *gerekli*-emek kısmı, sürekli olarak azalır, ya da bu emek-güçlerinin bir kısmı gereksiz duruma gelir, çünkü bunların bir kısmı daha önce tümünün kullanılmasıyla gerçekleştirilen nicelikte artı-emeği gerçekleştirmeye yeter. Dolayısıyla emek-gücünün belirli bir kısmının, yani onun yeniden-üretimi için gereken emeğin bir kısmının gereksiz olarak konmuş olması artı-emeğin, gerekli-emeğe oranla büyümesinin zorunlu sonucudur. Göreli gerekli-emeğin azalması, göreli gereksiz emek-gücünün artması — yani artı-nüfusun meydana gelmesi olarak ortaya çıkar. Eğer bu nüfus korunursa, bu emek fonlarından değil, bütün sınıfların gelirlerinden başlanarak sağlanır. Bizzat emek-gücünün emeği ile olmaz — artık işçi olarak normal yeniden-üretimi yoluyla değil, işçinin başkaları sayesinde canlı varlık olarak yaşamasıyla olur; dolayısıyla dilenci ve **yoksul** olur; artık kendi gerekli emeği ile, yani bunu sermayenin bir kısmı ile değişerek geçinemediği için, görünüşte değişim ve bağımsızlık ilişkisi koşullarının dışına düşmüştür. İkincisi, toplum kesimleri, bay kapitalist için, onun gücül emek aletinin —bunun **yıpranmasını**— daha sonra kullanılmak üzere yedekte tutmayı yüklenir. Kapitalist, ||17| işçi sınıfının yeniden-üretim giderlerinin bir kısmını kendi sırtından atar ve böylece kendi kârı için nüfusun bir kısmını yoksullaştırır. Öte yandan, sermaye, kendini artı-sermaye olarak sürekli yeniden-ürettiği için, bu yoksulluğu hem getirme hem kaldırma eğilimindedir. Eylemi iki karşıt yöndedir: bazan biri, bazan öteki egemen olur. Ensonu, artı-sermayenin konması çifte öğe içerir: 1) onu harekete geçirmek için artan bir nüfus gerekir; ona gerekli olan göreli nüfus ne kadar küçülmüşse, kendisi o kadar büyümüş demektir; 2) (en azından göreli olarak) nüfusun istihdam edilmemiş bir kısmına gereksinimi vardır; yani artı-sermayenin büyümesi için hazırda bekleyen bir nüfus bulmak için göreli bir artı-nüfusa gereksinir; 3) artı-değer, üretken güçlerin belli bir düzeyinde var olabilir, ama henüz sermaye olarak kullanılacak oranda değil. Üretimin düzeyine gelince, yalnızca bu düzeyin en düşüğünü değil, genişliğinin de en küçüğünü koymak gerekiyor. Bu durumda artı-sermaye ve artı-nüfus vardır. Aynı biçimde, burada, artı-nüfus olabilir, ama yeterli miktarda değildir, artı-ürünün üretimi için gerekli oranda değildir. Bütün bu incelemelerde satıştaki dalgalanmalar, pazarın daralması vb., kısacası *birçok sermaye sürecini* önvarsayan her şey bilerek dışlanmıştır.〉

⟨*A. Smith, emeğin belirli bir niceliğinin, işçi için* her zaman *emeğin* belirli *bir niceliği* olması anlamında, *emeğin değerinde* hiç *değişiklik* olmadığını düşünüyor, yani A. Smith için bu, her zaman *nicel olarak eşit* bir özveridir. Bir emek-saati için çok ya da az ücret alsam da —bu da onun üretkenliğine ve başka koşullara bağlıdır— her zaman bir saat *çalışmış* olurum. Emeğimin sonucu için, ücretim için, ödemem gereken sonuç, nasıl değişirse değişsin, her zaman aynı emek-*saatidir*. "Emeğin eşit niceliklerinin değeri, çalışan için her zaman ve her yerde aynıdır. Çalışanın sağlık, güç ve etkinliğinin normal olduğu durumda, onun sahip olabileceği beceri ve ustalığın normal derecesine göre, *huzurunun, özgürlüğünün ve mutluluğunun* her zaman *aynı kısmını* bırakmak zorundadır. Çalışmasının karşılığı olarak aldığı metaların niceliği ve bileşimi ne olursa olsun, *onun ödediği fiyat* her zaman aynıdır. Bu fiyat, kuşku yok ki, bu metalardan bazan daha az, bazan daha çok miktarda satın alabilirse de, bu, onları satın alan emeğin değeri değil, yalnızca bu metaların değeri değiştiği içindir. Öyleyse, tek başma emek hiçbir zaman kendi değerinde değişiklik yapmaz. Dolayısıyla, emek, metaların *reel fiyatıdır,* para onların yalnızca nominal değeridir." (Garnier baskısı, c. I. s. 64-66.)[61] (Defter s. 7.) Alnının teriyle çalışacaksın! Bu, Yehova'nın Adem'e ilenmesidir. A. Smith emeği böyle bir ilenme olarak alıyor. "Huzur", "özgürlük"ün ve "mutluluk"un eşanlamı olarak, buna uygun bir durum olarak görünüyor. Bireyin "sağlık, güç, etkinlik, beceriklilik ve ustalığının normal olduğu durumda" da çalışmanın normal bir kısmına gereksinim duyduğu, ve huzurun ortadan kalktığı A. Smith'i pek ilgilendirmemiş görünüyor. Emeğin ölçüsü, ulaşılacak amaç tarafından ve bu amaca ulaşmak için aşılacak engeller tarafından bizzat dışardan verilmiş gibi göründüğü doğrudur. Ama bu engellerin aşılmasının kendinde bir özgürleştirici etkinlik olduğunu —ve ayrıca dışsal amaçların, salt doğal dışsal zorunluluk görüntüsünden arındığını ve bireyin kendisinin koyduğu amaçlar haline geldiğini— dolayısıyla kendinin-gerçekleşmesi, öznenin nesneleşmesi, ve böylece eylemi kesinlikle emek olan gerçek özgürlük haline geldiğini A. Smith farketmiyor. Kuşkusuz, köle emeği, serf emeği ve ücretli emek olarak tarihsel biçimlerinde emeğin hep usanç verici, hep *dıştan zorla dayatılmış emek* olarak, ve onun karşısında çalışmamanın "özgürlük" ve "mutluluk"

[61] Adam Smith'in *Ulusların Zenginliği*'nin Germain Garnier tarafından yapılan Fransızca baskısı: *Recherches sur la Nature et les Causes de la Richesse des Nations,* Paris, 1802.

olarak ortaya çıktığı konusunda haklıdır. Emek, bu çelişikliği nedeniyle çifte değerdedir ve, öznel ve nesnel koşulları henüz belirli olmayan bu emek (ya da çobanlık durumunu ya da başka durumları vb. henüz yitirmiş olan emek), Fourier'nin[62] oynak tavrıyla ve safça kavrayışıyla ortaya koyduğu gibi, hiçbir durumda salt zevk, salt eğlence anlamında olmayan, bireyin kendi kendini gerçekleştirdiği, çekimleyici çalışma olan emekle bağlantılıdır. Gerçekten serbest çalışmalar, örneğin müzikal bir yapıtın kompozisyonu, aynı zamanda tam anlamıyla olağanüstü büyük bir ciddiyet ve çok yoğun çaba gerektirir. Maddi üretimin emeği, bu karakterini, ancak, 1) toplumsal karakterinin sağlamış olmasıyla, 2) aynı zamanda genel emek olan bilimsel karekterde emek, yani belirli bir biçimde eğitilmiş bir doğa gücü olarak insanın çabasıyla değil, üretim sürecinde hem doğal, doğanın getirdiği biçimde özne olarak, hem de bütün doğa güçlerini düzenleyen etkinlik olarak kendini göstermesiyle koruyabilir. Üstelik A. Smith, yalnız sermayenin kölelerini gözönüne alıyor. Örneğin Ortaçağın yarı-sanatçı işçisi bile, onun tanımlamasına giremez. *Ama burada önce bizim istediğimiz* onun emek konusundaki görüşü değil, felsefi görüşünü değil, ekonomik öğeyi ele almaktır. Emeği salt *özveri* olarak, şeyler için ödenen ve böylece bunların çok ya da az emeğe mal oluşuna göre onlara değer biçen *fiyat* olarak görmek ve buna göre değerlendirmek salt *olumsuz* belirlemedir. Bu yüzden, örneğin Bay Senior, sermayeyi, emek gibi aynı anlamda, *sui generis* bir üretim kaynağı, kapitalisti de, bir *özveride* bulunduğu, **perhiz** yaptığı için, ürününü, doğrudan yemeyerek zenginleştiği için değer üretiminin bir kaynağı yapabiliyor.[63] Salt olumsuz olan bir şey, hiçbir şey üretmez. Eğer çalışma, işçiye, örneğin —Senior'un perhizi pintiye mutlak zevk vermesi gibi— bir zevk veriyorsa, ürün değerinden bir şey yitirmez. Üreten yalnız emektir; değer olarak ürünlerin biricik özü odur.* Dolayısıyla onun ölçüsü, emek-zamanı —aynı yeğinlikte olması

[62] Fourier, *Le Nouveau Monde industriel et sociétaire, Oeuvres complètes*, Paris 1848, c. VI, s. 245-52.

[63] Nassau Senior, *Principes fondemantaux*, s. 309-35.

* Proudhon'un konuyu ne kadar az anladığı, her emeğin bir artı bıraktığı konusunda ortaya attığı belitten anlaşılıyor. Sermayede yadsıdığını emeğin doğal özelliğine dönüştürüyor. [Gratuité du arédit, s. 200.] Oysa işin özü, mutlak gereksinimlerin karşılanması için gerekli-emek zamanının *boş* zaman bırakması (üretken güçlerin gelişmesinin çeşitli aşamalarında değişik olur) ve böylece bir *artı-emek* harcayarak, bir *artı-ürün* yaratılabilmesidir. İlişkinin kendisini ortadan kaldırmak amaçtır; böylece artı-ürünün kendisi gerekli-ürün olarak ortaya çıkar. Son olarak, maddi üretim her insana başka etkinlik için artı-zaman bırakır. Bunun başka gizemli bir yanı yoktur. Başlangıçta doğanın kendiliğinden verdiği nimetler boldur, ya da hiç değilse bunlar kolayca elde edilebilir. Daha baştan doğal bir birleşme (aile) ve buna uygun işbölümü ve işbirliği vardır. Çünkü başlangıçta gereksinimler de kısıtlıdır. Bunlar ancak üretken güçlerle birlikte gelişir. [*Marx'ın notu.*]

koşuluyla—, değerlerin ölçüsüdür. İşçilerin arasındaki nitelik farkı, bu fark doğadan gelmiyorsa, cins, yaş, bedengücü vb. ile konmuştur —başka deyişle, bu, *aslında*, emeğin nitel değerini değil, işbölümünü, emeğin farklılaşmasını anlatır—, bu da, ancak tarihsel sonuçtur ve emeğin büyük kitlesi için, emek burada basit emek olduğu ölçüde gene ortadan kalkar; ama nitelik olarak daha yüksek emek, ekonomik ölçüsünü, basit bir emekte bulur. Emek-zamanı, ya da emeğin niceliği, değerlerin ölçüsüdür demek, emeğin ölçüsü değerlerin ölçüsüdür demekten başka bir şey değildir. İki şey, ancak, eğer bunlar *aynı doğaya* sahipseler aynı ölçü ile ölçülebilir. Ürünler yalnız emeğin —emek-zamanının— ölçüsü ile ölçülebilir, çünkü bunlar doğaları gereği *emektir*. Nesneleşmiş emektir. Nesneler olarak, varlıkları emek olarak ortaya çıkabildikleri biçimi alırlar (ereklilik olarak onların dış görünüşleri konmuştur; örneğin bunu öküzde, genel olarak yeniden-üretilmiş doğa ürünlerinde görme olanağı yoktur), ama bu biçimlerin ortak bir yanı da yoktur. Etkinlik olarak var oldukları sürece özdeş ||18| herhangi bir şey olarak vardırlar. Bu etkinlik zaman ile ölçülür, bu yüzden zaman *nesneleşmiş* emeğin ölçüsü olur. Bu *ölçmenin* değişime, örgütlü olmayan toplumsal emeğe —toplumsal üretim sürecinin belirli bir aşamasına— ne ölçüde bağlantılı olduğunu başka bir yerde araştıracağız. Kullanım-değeri ürünün kaynağı olan insan etkinliği ile onun insan etkinliği yoluyla sağlanmış olması ile bağlantılı değildir, insan-için-Varlık olmasıyla bağlantılıdır. Ürün kendisi için ölçüye sahip bulunduğuna göre, doğal ölçü, doğal nesne olarak onun gücü, ağırlığı, uzunluğu, hacmi vb. yararlılığının vb. ölçüsüdür. Ama etken ya da yarattığı gücün hareketsiz varlığı olarak yalnızca bizzat bu gücün ölçüsü ile ölçülmüştür. Emeğin ölçüsü zamandır. Yalnızca ürünler *emeğin ürünü olduğu* için, emeğin ölçüsü ile, emek-zamanı ile, ya da onlarda tüketilmiş emeğin niceliği ile ölçülebilirler. Dinginliğin yadsınması, salt yadsınma olarak, çilecilik özverisi olarak hiçbir şey yaratmaz. *İnsan örneğin bütün gün keşişler vb. gibi binbir çileye yatabilir, nefsini köreltebilir vb., bu özveri dağı tek bir fare doğurmaz.* Nesnelerin *doğal* fiyatında, onlar için yapılan özveri bulunmaz. Bu, daha çok, tanrılara kurban adayarak servet elde etme amacı güden sanayi dışı inanışı anımsatır. Burada özveriden başka bir şey de olması gerekir. Dinginliğin özverisi olan şey, tembelliğin, özgürlüksüzlüğün, mutsuzluğun özverisi yani olumsuz bir durumun yadsınması olarak da adlandırılabilir. A. Smith, emeği, psikolojik bir açıdan bireye verdiği zevk ya da sıkıntı bakımından ele alıyor. Oysa emek, bireyin etkinliğiyle ilgili bu *duygusallık* dışında başka bir şeydir — birincisi, başkaları için, çünkü, A'nın salt özverisi B'ye hiçbir yarar getirmez; ikincisi, bireyin, biçimlendirilen nesneyle ve kendisinin kullandığı emekle belirli bir ilişkisi sözkonusu-

dur. Bu, *olumlu, yaratıcı bir etkinliktir*. Emeğin ölçüsü —zaman— doğal olarak bu emeğin verimliliğine bağlı değildir; emeğin ölçüsü, bölünebilir kısımlarının belli bir sayıyı dile getirdiği bir birimden başka bir şey değildir. Kuşkusuz bundan, emeğin *değerinin* değişmemesi, ya da yalnızca bu bakımdan emeğin eşit niceliklerinin birim ölçüsünün aynı olduğu sonucu çıkarılmaz. Daha geniş bir belirlemede de, ürünlerin değerlerinin onlar için kullanılmış olan emekle değil, onların üretimi için gereken emekle ölçüldüğü anlaşılır. Dolayısıyla, üretimin koşulu olarak alınması gereken, özveri değil, emektir. Değişimde ürünlere verilen eşdeğer, yani üretken etkinliğin kendi ürünü tarafından yenilenmesi olanağı olarak konmuş eşdeğer, ürünlerin yeniden-üretiminin koşulunu dile getirir.⟩ ⟨Ayrıca, A. Smith'in, gerçekte *ücretli işçinin kendi etkinliği ile olan öznel ilişkisini* doğru olarak anlatan *özveri görüşü,* yani emek-zamanıyla değerin belirlenmesi ise, onun istediğini vermiyor. İşçi için bir saatlik emek, her zaman değişmeyen büyüklükte bir özveri olabilir. Metalarm değeri ise hiçbir zaman onun ruh haline bağlı değildir; onun emek-saatinin değeri de öyle. A. Smith, bu özverinin kiminin ucuza, kiminin daha pahalıya satın alınabildiğini kabul ettiği için, bunun her zaman aynı fiyata *satılması* gerektiği onu şaşırtıyor. Ama o, aynı zamanda, kendi kendisiyle çelişki içindedir. Daha sonra değerin ölçüsünün, emeğin niceliği değil, değer olduğunu açıklıyor. *Bir öküz kesiliyorsa, onun için bu her zaman aynı özveridir. Gene de, sığır eti değişmeyen bir değer değildir.*⟩ ⟨"Ama, emeğin eşit niceliklerinin işçi yönünden her zaman eşit bir değer taşımasına karşın, bunlar, işçiyi kullanan kimse için kimi daha küçük, kimi daha büyük değerde ortaya çıkar. Kişi bunları, metanın kimi daha az, kimi daha çok bir niceliği ile satın alır. Dolayısıyla, onun için emeğin fiyatı, gerçekte yalnızca metalar kimi pahalı, kimi ucuz olmakla birlikte başka her şeyin fiyatı gibi değişir." (s. 66 A. Smith, l. c. t. I.) (Defter, s. 8.)⟩

⟨A. Smith'in *kârı* oluşturma biçimi pek safçadır. "İlkel durumda, emeğin ürünü tamamıyla çalışana aittir. Değişilebilen bir nesne elde etmek, ya da üretmek için kullanılan emeğin niceliği" (aynı zamanda bunun büyük güçlüğü) "bu nesnenin ortalama satın alabildiği, kumanda edebildiği ya da değişimle elde edebildiği emeğin niceliğini düzenleyen *tek durumdur... Ama yedekler özel ellerde birikir birikmez işçilerin nesneye kattığı değer iki kısma bölünür;* bunlardan biri onların ücretlerini, öteki de girişimcinin bu ücretleri ve iş malzemesini değerlendirmesine yarayan stok toplamı üzerinden yaptığı kârı öder. Girişimci, yapılan işlerinin satışından fonu yerine koymak için kendisine gerekli olandan daha fazlasını beklemezse, bu işçileri çalıştırmaktan *hiçbir kâr* sağlamaz *ve yapacağı kârlar kullanılan fonun* hacmi ile orantılı olmazsa, küçük olan fonun yerine daha büyüğünü kullanmakta bir yarar görmez." (1.c. s.

96, 97.) (D., s. 9.) (A. Smith'in "her bireyin, hiçbir fona gereksinimi olmadan ancak kendisine gerekli olanı sağladığı" işbölümünden önceki durum konusundaki garip görüşüne bakın! Sanki bu durumda, herkes, doğada bir fon bulamadığı zaman, çalışmak için yaşamın nesnel koşullarını bulmak zorunda değil. Yabanıl bile, hatta hayvanlar da, yedeklik yaparlar. Smith, doğrudan çalışmaya iten geçici ve doğrudan bir içgüdü durumundan sözedebilir ve o zaman da yedeklerin ***bir biçimde*** ya da ***bir başka biçimde emek*** *harcamadan* doğada bulunması gerekir. (Defter, s. 19. (Smith işi karıştırıyor. O zaman elde yedekliklerin birikmesinin gereği yoktur.) ⟩

⟨*Wakefield,* A. Smith üzerine kitabının III. cildinde şöyle diyor: **"Kölelerin emeği birleşmiş olduğu zaman, özgür insanların çok bölünmüş emeğinden daha üretkendir. Özgür insanların emeği, yalnızca toprağın çok daha değerli olması ve ücretlerin kiralama sistemiyle ödenmesi yoluyla birleşmiş bulunursa, kölenin emeğinden daha verimlidir."** (s. 18 için not.) (Defter VIII, s. 1.) **"Toprağın çok ucuz olduğu ülkelerde ya bütün bireyler barbarlık durumundadır, ya da onlar arasından bir kısmı kölelik içinde yaşarlar."** (l.c.)[64]

⟨ **"Kâr, sermayenin ya da gönencin arttığını gösteren bir terimdir; öyleyse kâr oranına egemen olan yasaları bulamamak ise, sermayenin oluşmasının yasalarını bulmaktaki başarısızlıktır."** (*s. 55. Atkinson (W). Principles of Political Economy. London 1840.*) (Defter, s. 2.)⟩

⟨ **İnsan tüm emeğin ürünü olduğu kadar, onun etkinliğiyle yapılmış herhangi bir makinenin de ürünüdür; ve bize, bütün ekonomik araştırmalarda aynı görüş açısından tam olarak dikkate alınması gerekir gibi görünür. Olgunluk çağına erişmiş her birey ... doğru olarak, 20 yılın düzenli özenine ve önemli bir sermayenin harcanmasına mal olmuş bir makine olarak görülebilir.** Bir mesleğin öğrenilmesi için onun eğitimi ya da işi öğrenmesi vb. için bir o kadar daha harcama yapılırsa, değeri **aynı oranda artar,** tıpkı bir makine gibi yeni güçler kazandırmak üzere **yapımına ek bir sermaye** ya da emek harcayarak daha değerli duruma getirilir." (*McCulloch. The Principles of Pol. Econ. London 1825,* s. 115.) (Defter, s. 9.)⟩ ⟨**"Gerçekte, bir meta her zaman daha büyük"** (üretilmesi için harcanmış olandan daha büyük): **"bir emek toplamı karşılığında değişilmiştir"** *"ve kârı meydana getiren bu fazlalıktır."* ||19| (s. 221, McCulloch l.c.) Malthus'un haklı olarak, bilimin özelliğini her şeyi her şeye özdeşleştirmektir[65] diye gördüğünü söylediği bu yaman McCulloch diyor ki: **"Sermayenin kârları, birikmiş emeğin ücretleri için konmuş başka bir addan başka bir şey değildir"**, (s. 291.) (l.c. defter, 14) ve dolayısıyla **ücret de yalnızca canlı sermayenin kârının başka bir adıdır. "Ücretler... gerçek-**

[64] E. G. Wakefield, *An Inquiry etc. by Adam Smith etc.,* c. III, s. 20 not.
[65] Malthus, *Definitons in Political Economy,* s. 69-70, 77-79.

te işçinin sanayi ürününün bir parçasıdır; dolayısıyla, eğer **işçi** sanayi ürününün göreli olarak yüksek bir parçasını alırsa, ücretlerin yüksek reel değeri vardır ya da bunun tersi olur". (295 l.c.) (Defter, s. 15.))

Artı-Emek. Kâr. Ücret. İktisatçılar. Ramsay. Wade

Sermaye tarafından *artı-emeğin* sağlanması bütünü içinde iktisatçılar tarafından öylesine az anlaşılmıştır ki, bunlar olaym ortaya çıktığı bazı dikkate değer görüngüleri *olağanüstü* bir şey, bir gariplik olarak gösterirler. *Ramsay* gece çalışmasını böyle görür. John Wade de, *"History of the Middle and Working Classes, 3 ed. London 1835"* adlı yapıtında şöyle der (s. 240) (Defter, s. 21): "**Ücretlerin ölçüsünün,** emek-saatleri ve dinlenme dönemleri ile de ilgisi vardır. Son yıllarda" (1835 öncesi) "patronların politikası, tatil günlerini ve yemek zamanlarım kısarak ya da kısaltarak, emek-saatlerini azar azar uzatarak bu alanda işçi üzerinden haksız çıkarlar sağlamak olmuştur; bunu, çalışma süresinde $^{1}/_{4}$'lük bir artışın eşdeğerinin ücretlerde aynı oranda bir kısıntı olduğunu bilerek yapmışlardır."[66]

Durağan sermaye. Sermayenin geliri. Sabit sermaye. John St. Mill.

John St. Mill: "Essays on some unsettled Questions of Political Economy, London 1844". (Mill Junior'un sayısı az özgün fikirleri, onun kalıncatitiz dev yapıtında değil, bu ince kitapçıktadır.)

"İster varolan biçiminde olsun, ister dolaylı olarak, daha önceki (**hatta daha sonraki) değişim** ile olsun, yeniden-üretim için kullanılmak üzere belirlenmiş olan her şey *sermaye*dir. Diyelim ki, sahip olduğum bütün parayı ücretlere ve makinelere yatırdım ve ürettiğim mal **tamamlanmış** oldu: Bu malı yeniden **ücretlere** ve **aletlere** yatırmak için, malı satamadığım ve geliri gerçekleştirmediğim sürece, benim sermayem olmadığı söylenebilir mi? Kuşkusuz hayır: Daha önceki kadar, belki de daha büyük sermayem var, ama bağlı duruyor, **kullanılabilir** durumda değil". (s. 55.) (Defter, s. 36.) "Bir ülkenin sermayesinin çok büyük bir kısmı her zaman hareketsiz ve etkisiz durumdadır. Bir ülkenin yıllık ürünü, bütün yeniden-üretim kaynaklarının kullanılması, **kısacası,** ülkenin bütün sermayesinin **tam olarak işletilmesi** durumunda ulaşabileceği büyüklüğe hiçbir zaman varamaz. *Ortalama olarak her meta, üretimi için gerekli zamana eşit bir süre satılmamış halde kalmışsa,* açıktır ki, **hiçbir** zaman *ülkenin üretken sermayesinin yarısından fazlası gerçekte sermaye işlevini yerine getirmiyor demektir. Kullanılan öteki yarısı da değişken*

[66] John Wade, *History of the Middle and Working Classes...*, s. 241.

bir bölümdür, değişen parçalardan meydana gelmiştir; ama sonuç, her üreticinin, metaları hazır oldukları an satabileceğine inanması durumunda üretebileceği kadar metanın her yıl ancak yarısını üretebilecek durumda olması demektir." (l.c. s. 55, 56.) "**Bununla birlikte,** bu, dünyada kapitalistlerin çok büyük bir kısmının içinde bulunduğu normal durumdur." (s. 56.) Sermayesini en kısa zamanda döndüren üreticilerin ya da satıcıların sayısı **çok** azdır. Metalarını, kendi sermayesi ile ya da ödünç aldığı sermaye ile bütün malları arza koyabilecek, arza koyarak *elden çıkarabilecek* kadar çabuk satanların sayısı azdır. **Kapitalistlerin çoğu bir işi büyütmeye yeterli bir sermaye tutarına az da olsa sahip** değildirler. Sanayi ve ticaretin büyük başarıyla yapıldığı toplumlarda **bankacılık kurumlarının** kendi işinde kullanabildiğinden daha büyük bir sermaye sahibi olan kişiyi, bu sermayeyi verimli kullanabilecek ve bundan gelir elde edecek duruma getirdiği doğrudur. Bu durumda bile, **aletler, makineler, binalar** vb. biçiminde olup **yarı-kullanılabilir ya da tam kullanılabilir durumda** olsun, hareketsiz duran sermayenin tutarı büyük olsa da, **her tüccar, ansızın gelebilecek bir talebi karşılamak için mağazada belli bir stok bulundurur;** ama **çok uzun sürecek bir dönemde bu stoku elde tutmaya** da gücü yetmeyebilir." (s. 56.) "**Sermayenin büyük bir bölümünü böyle sürekli kullanılmaz durumda tutmak, işbölümü için ödediğimiz fiyattır. Satın alana, maliyetine değer niteliktedir; ama, fiyat yüksektir.**" (56.) "İşletmede 1500 taler"im varsa ve %10 gelir sağlıyorsam, bunun 500'ü işletmeyi süslemek için boşta duruyorsa vb., bu, 1000 taleri $\%7^1/_2$ üzerinden yatırmak anlamına gelir... Birçok **iş alanında** bazı **tüccarlar,** aynı nitelikte malları başkalarından daha düşük fiyata satarlar. Bu, kârın isteyerek feda edildiği bir biçim değildir; böyleleri, fazla **müşteri çekerek** sermayeyi daha hızlı döndürmeyi, herhangi bir işlemden sağladıkları kazanç düşük olmakla birlikte, **sahibi oldukları sermayenin tamamını daha sürekli bir tarzda kullanarak** kazanmayı isterler." (s. 56, 57.) "Yeni bir alıcının kendisine hiçbir yarar getirmediği tüccarların bulunduğu kuşkuludur; büyük bir kısmı için bu varsayım hiç de yerinde değildir. **Tüccarların** çoğu için yeni bir müşteri, onların üretken sermayesinin büyümesi ile **eşdeğerdedir.** Yeni bir müşteri, boş duran sermayeyi (ve belki de yeni bir müşteri bulununcaya kadar sahiplerinin ellerinde üretken olması olanaksız olabilecek sermayeyi) **ücretlere** ve **üretim aletlerine dönüştürmeye** yarar... Böylece ülkenin ürünlerinin genel toplamı ertesi yıl için çoğalmış olur; salt değişimle değil, ulusal sermayenin, **değişim için olmayan,** daha uzun bir süre kullanılmaz halde **kalabilecek** bir bölümü **etkinlik içine sokulur.**" (57, 58.) "Bir üretici ya da bir **tüccar** için *yeni müşteriden* sağlanacak yararlar: 1) Sermayenin bir kısmı satılmamış mallar biçiminde üretmeden (çok ya da az uzun bir zaman için) duruyorsa, bunun bir kısmı daha büyük bir

etkinlik içine sokulur ve daha sürekli bir tarzda üretken duruma gelir. 2) Satılmamış mallar durumunda varolan sermayenin serbest duruma gelmesini sağlayan **ek talep** fazla olursa, **tüccarın** elinde, kendi ticaret alanında değil ama verimli olarak yatırılabileceği (örneğin devlet tahvilleri biçiminde) kaynaklar bulunursa, **bunların bir kısmı** üzerinden faiz değil de, **faiz oranı ile kâr oranı arasındaki** fark kadar kâr sağlamasını olanaklı kılar. 3) Tüccar, sermayesinin **tamamını** kendi işinde kullanmış ve hiçbir kısmını satılmamış mallar olarak yedeğe koymamışsa, ödünç alınmış sermaye ile ek bir iş yürütebilir ve faiz ile kâr arasındaki farkı elde edebilir." (59.)

Sermayenin dönüşümü. Dolaşım süreci. Üretim süreci. Dönüşüm. Yön değiştirme. Sermaye dolaşım halindedir. Sabit sermaye de. Dolaşım gideri. Dolaşım zamanı ve emek-zamanı. (Kapitalistin serbest zamanı.) (Taşıma giderleri.)

Şimdi konumuza yeniden dönelim.

Sermayenin geçtiği, sermayenin bir dolaşımını meydana getiren aşamalar, kavram bakımından paranın üretim koşullarına dönüşümü ile başlar. Ama, şimdilik oluşmakta olan sermayeden değil de oluşmuş sermayeden sözettiğimiz için, bu sermaye şu aşamalardan geçer: 1) Artı-değerin yaratılması ya da doğrudan üretim süreci. Sonucu: ürün. 2) Ürünün pazara getirilmesi. Ürünün metaya dönüşmesi. 3) α) Metanın normal dolaşıma girmesi. Metanın dolaşımı. Sonucu: Paraya dönüşüm. Bu sonuç, normal dolaşımın ilk öğesi olarak ortaya çıkar. ß) Paranın üretim koşullarına geri dönüşümü: paranın dolaşımı; normal dolaşımda metaların dolaşımı ortaya çıkar ve para dolaşımı her zaman iki değişik özneye bölünür. Sermaye önce meta olarak, sonra para olarak dolaşır ve ***vice versa***. 4) Üretim sürecinin yenilenmesi, burada, bu da, başlangıç sermayesinin yeniden-üretimi ve ||20| artı-sermayenin üretim süreci olarak ortaya çıkar.

Dolaşım giderleri harekete konan giderlere dönüşür; ürünü pazara getirmek için yapılan giderlerdir; emek-zamanı, bir durumdan başka bir duruma dönüşümü sağlamak için gereklidir; aslında bunların hepsi hesap işlemlerine ve bunların maliyeti olan zamana ayrılır (özel, teknik bir para işlemine dayanır). (Bu sonuncu giderlerin, artı-değer üzerinden alınıp alınmayacağı ilerde anlaşılacaktır.)

Bu hareketi gözden geçirirken, sermayenin bu dolaşımının, ürünü genel dolaşım içinde bırakmayı ve bunun yardımıyla para olarak eşdeğerini gerçekleştirmeyi amaçlayan değişim işleminin aracılığıyla başladığını görürüz. Sermayenin dolaşımının dışına çıkmış normal dolaşıma düşmüş olan bu üründen ortaya çıkanlar, burada bizi ilgilendirmiyor. Öte yandan, sermaye, parasal biçimini kendi dolaşım sürecinin

(ücret sözkonusu değilse, kısmen) yeniden atar, ya da artık değer olarak gerçekleştikten sonra parasal biçimde dolaşır ve aynı zamanda kendisinin değerlenmesinin ölçüsünü kendinde gösterir, parada ise yalnızca dolaşım aracı olarak vardır, böylece genel dolaşımdan üretim için gerekli metaları (üretim koşullarını) kendine emer. Meta olarak kendi dolaşımından çıkarak genel dolaşıma girer; meta olarak genel dolaşımdan da çıkar ve üretim sürecine ulaşmak için genel dolaşımı kendi içine, kendi akışına katar. Böylece sermayenin dolaşımı genel dolaşıma karşı bir davranış olur, kendi dolaşımı genel dolaşımdan bir öğe oluşturur, bunun gibi sermaye dolaşımı da bu öğe tarafından konmuş halde ortaya çıkar. Bu nokta, ileride incelenebilir.

Sermayenin tüm üretim süreci, hem asıl dolaşım sürecini, hem de asıl üretim sürecini kapsar. Bunlar, onun hareketinin iki büyük kısmını oluşturur, bu hareket bu iki sürecin bütünü olarak kendini gösterir. Burada bir yandan emek-zamanı vardır, öte yandan dolaşım zamanı. Hareketin bütünü, emek-zamanı ile dolaşım zamanının, üretim ile dolaşımın birliği halinde kendini gösterir. Bu birliğin kendisi harekettir, süreçtir. Sermaye, üretim ile dolaşımın bu işlev halindeki birliği olarak ortaya çıkar; bu birlik, hem sermayenin üretim sürecinin bütünü, hem de sermayenin *bir* dönüşünün gelişimi olarak, kendine *Bir* geri dönüş hareketinin belirli bir gelişimi olarak görülebilir.

Bununla birlikte, sermaye için dolaşım-zamanının (emek-zamanı yanında) koşulu, yalnızca, uygun biçimde, son biçimde işbölümüne ve değişime dayanan üretimin koşuludur. Dolaşımın giderleri, işbölümünün ve değişimin giderleridir, bunlar üretimin her biçiminde, sermayeden önceki az gelişmiş biçiminde de bu temel üzerinde bulunurlar.

Özne olarak, bu hareketin çeşitli aşamalarını kapsayan, onda korunan ve çoğalan değer olarak, bir çember halinde, helezon gibi genişleyen çember içinde oluşan bu değişmelerin öznesi olarak sermaye, ***döner sermayedir***. Bundan dolayı ***döner sermaye***, önce sermayenin *özel* bir biçimi değildir, daha geliştirilmiş belirlemesi içinde, kendini gerçekleştirme sürecinin kendisi olarak ve yukarda betimlenen hareketin öznesi olarak sermayedir. Dolayısıyla, bu yönden bakıldığında da, her sermaye *döner sermayedir*. Basit dolaşımda, dolaşımın kendisi özne olarak görünür. Metanın biri ondan dışarı atılır; başka biri girer. Ama bu meta basit dolaşımda ancak geçici bir varlık olarak ortaya çıkar. Paranın kendisi, dolaşım aracı olmaktan çıkar ve bağımsız değer olarak yer alırsa, dolaşımdan uzaklaşır. Sermaye dolaşımın öznesi olarak vardır; dolaşım onun kendi yaşam akışı olarak bulunur. Ama sermaye, dolaşan sermayenin bütünü olarak *döner sermaye*, bir aşamadan ötekine geçiş ise, her aşamada gene böyle bir belirlilik içindedir, öznenin tüm hareketinin yadsınması olan özel bir kılık içine itilmiş durumdadır.

Dolayısıyla sermaye her özel aşamada özne olarak kendi çeşitli değişimlerinin yadsınmasıdır. Döner-olmayan sermaye. *Sabit sermaye*, ya da çeşitli belirlemelerin, baştan sona dolaşımda olması gereken çeşitli aşamaların birinde daha tam olarak *sabitleşmiş* sermaye. Bu aşamalardan birinde direndiği sürece —aşamanın kendisi akıcı bir geçiş olarak bulunmaz ve her aşamanın ayrı bir süresi vardır—, dolaşım halinde değildir, sabittir. Üretim sürecinde kaldığı sürece dolaşım yeteneğinden yoksundur; ve potansiyel olarak değersizleşmiştir. Dolaşımda kaldığı sürece üretim yeteneğinden yoksundur, artı-değer ortaya koyamaz, sermaye süreci içinde değildir. Pazara getirilemediği sürece ürün olarak kalmıştır; pazarda kalmak zorunda olduğu sürece meta olarak kalmıştır. Üretim koşulları karşılığında değişilemediği sürece, para olarak kalmıştır. Son olarak, üretim koşulları koşul biçiminde kaldığı ve üretim sürecine girmediği sürece, yeniden sabitleşmiştir ve değersizleşir. Sermaye, bu aşamaların tümünden geçen özne olarak, hareket halindeki birlik olarak, dolaşım ve üretim sürecinde birlik olarak, *döner sermayedir;* sermayenin kendisi olarak bu aşamaların her birinde sınırlıdır, farklılıkları ile vardır, *durmuş* sermayedir, *yüklemli* sermayedir. Döner sermaye olarak sabitleşir, sabit sermaye olarak döner. Bu yüzden ***döner sermaye*** ile ***sabit sermayenin*** farkı önce sermayenin biçim belirlemesi olarak, sürecin birliği ya da bunun belli öğesi olarak, bulunuşuna göre ortaya çıkar. ***Uyuyan sermaye***, işletilmeyen sermaye kavramı, yalnızca onun bu belirlemelerden birinde işletilmeyen durumda bulunuşu ile ilgili olabilir ve sermayenin koşulu, kısmen her zaman işletilmeyen durumda bulunmasıdır. Bu da, ulusal sermayenin bir kısmının her zaman, sermayenin geçeceği aşamalardan birinde sabitleşmesi durumunda kendini gösterir. *Paranın* kendisi, ulus sermayesinin özel bir kısmını oluşturuyor, ama hep dolaşım aracı biçiminde kalıyor, yani öteki aşamalardan hiç geçmiyorsa, bu yüzden A. Smith tarafından ***sabit sermayenin*** **sonraki bir biçimi** olarak görülür. İşletilemeyen, sabitleşen para biçimindeki sermayenin değeri, dolaşımdan çıkan sermayenin değeri gibidir. Bunalımlar boyunca, panik anının geçtiği ve sanayi durduğu zaman, para, **bankerlerin, simsarların** vb. ellerinde çakılı kalır, geyiğin içecek su araması gibi, para sermaye olarak gerçekleşeceği **kullanılabilecek bir alan**[67] aramaya çıkar.

Döner ve ***sabit*** belirlemelerinden önce, her iki belirleme altında, birincisi sürecin birliği olarak, sonra da onun özel aşaması olarak, birlik bizzat birlik olarak kendi niteliği gereği *farklı* olarak konmuş olan ve sermayelerin özel iki türün, sermayenin iki özel tür altında değil de, *aynı sermayenin* değişik *biçimsel belirlemeler*inden başka bir şey olmama-

[67] E. G. Wakefield, *A View of the Art of Colonization*, s. 16.

sı, ekonomi politikte büyük kargaşaya neden olmuştur. Gerçekte, maddi bir ürünün yönlerinden birine tutunulduğuna göre, bu ürünün ***döner sermaye*** olması gerektiğine göre, karşıt yönü ve tersini göstermek kolay olmuştur. Dolaşımın ve üretimin birliği olarak sermayenin farkı, zamana ve alana yayılmış olan sermayenin farkı kadardır. Öğelerin herbirinde o, farklı biçimdeki bir başka öğenin düşünü görür. Her sermaye için öğelerin birinden ötekine geçiş, dışsal, denetlenemeyen durumlardan bağımsız raslansal bir görüngü olarak ortaya çıkar. Bu yüzden *aynı* sermaye, her zaman her iki koşulda kendini gösterir ve bu, onun bir kısmının bir koşulda ||21| öteki kısmının öteki koşulda ortaya çıkması biçiminde deyimlenir, biri hareketsiz olarak, öteki döner olarak; döner olma, burada, *üretim aşamasından* farklı olarak *asıl dolaşım aşamasında* bulunması anlamında değil, bulunduğu aşamada *akışan* olarak, işlev yaparak, birinden ötekine geçiş durumunda olması anlamındadır; hiçbir aşamada katılaşmış ve böylece genel süreci içinde durmuş *durumda* değildir. Örneğin, sanayici kullanabileceği sermayenin yalnızca bir kısmını (toplam sermaye gözönüne alınırsa, kredi olarak aldığı ya da kendisinin sahip olduğu sermaye de olsa, burada durumu değiştirmez, ekonomik sürece de bir etkisi yoktur) üretimde kullanır, çünkü bir kısım sermaye dolaşımdan geri dönünceye kadar belirli bir zaman ister. O zaman üretim sürecinde olan kısım döner kısımdır; dolaşımda bulunan sabit kısımdır. Dolayısıyla genel üretkenliği sınırlanmış olur. Yeniden-üretim kısmı sınırlanmış, dolayısıyla pazara çıkarılan da sınırlanmıştır. Tüccar için de aynı şey: sermayesinin bir kısmı **stok** olarak hareketsiz durur ve öteki döner. Sanayicide olduğu gibi, kimi bir kısmı, kimi öteki kısmı bu belirlemeye girmekle birlikte, onun toplam sermayesi sürekli olarak her iki belirleme kapsamındadır. Öte yandan, bizzat değerlendirme sürecinin doğasından gelen bu sınır sabit olmadığı, duruma göre değiştiği ve sermaye, döner sermayeye uygun belirlemesine az çok yaklaşabildiği için; bu iki belirlemeye bölünüş, değerlenme sürecinin aynı zamanda değersizleşme süreci olarak ortaya çıkmasıyla, sermayenin daha çok değerlenmek eğilimiyle çelişki içinde olduğu için, hareketsizleştirme aşamasını kısaltmak üzere sermaye aynı zamanda yeni **hileler** bulur. Öte yandan, iki koşul, örtüşmek yerine, *karşılıklı yer değiştirir*. Bir dönemde süreç tamamıyla akışkan görünür — bu, sermayenin alabildiğine değerlenme dönemidir. Birincinin tepkisi olan ikinci dönemde, öteki öğe o kadar daha sert biçimde ortaya çıkar, bu, sermayenin alabildiğine değersizleşme süreci ve üretim sürecinin kesilmesidir. Bu iki belirlemenin yanyana göründüğü öğeleri, yalnızca bu şiddetli geçiş ve dönüşüm hareketlerini ara dönemler oluşturur. Sermayenin biçimsel belirlemeleri olarak döner sermaye ve sabit sermayeye ilişkin bu belirlemeleri

iyice kavramak son derece önemlidir, çünkü burjuva ekonominin bir dolu olayı —sermayenin bir kez dönüşüm süresinden çok farklı olan ekonomik çevriminin dönemleri; yeni istemin etkisi; hatta altın ve gümüş üreten yeni ülkelerin genel üretim üzerine etkisi— anlaşılmaz değilse bile anlaşılmaz kalır. Avusturalya altınının ya da yeni keşfedilmiş bir pazarın getirdiği dürtüden sözetmek hiçbir yarar sağlamaz. Hiçbir zaman tam olarak kullanılamaz, yani her zaman, kısmen sabitleşmiş kalmak, değersizleşmiş olmak, ve üretken-olmamak sermayenin doğasında bulunmasaydı, hiçbir dürtü onu daha çok üretmeye götüremezdi. Öte yandan, ekonomistler —ve Ricardo'nun kendisi— saçma çelişkiler içinde, sermayenin her zaman tam kapasitede çalıştığını varsayarlar; yani yalnızca yeni sermayenin yaratılması ile üretimin **arttığını** açıklarlar. Onlara göre her **artışın**, daha önceki bir **artışı** ya da üretken güçlerin çoğalmasının önkoşuludur.

Sermaye üzerine kurulu üretimi sınırlayan engeller, değişim üzerine kurulu olduğu ölçüde, hâlâ önceki üretim tarzları içinde daha da büyüktürler. Bununla birlikte, üretimin bir yasasını kesin olarak oluşturmazlar; değişim-değeri maddi üretimin sınırını oluşturmaktan çıkmış, bu sınır üretimin bireyin genel gelişmesiyle olan ilişkisi tarafından konmuşsa, tüm kasılmaları ve sızlanmalarıyla sorun ortadan kalkmış demektir. Paranın, trampa ticaretinin sınırlarını ancak bunları genelleştirme yoluyla ortadan kaldırdığını —yani alımı ve satımı birbirinden tamamen ayırdığını— daha önce gördüğümüz gibi, daha sonra da *kredinin* sermayenin değerlendirilmesinin bu sınırlarını ancak onları en genel biçimlerine çıkarmak, artı-üretim ve eksi-üretim dönemini iki dönem olarak koymak suretiyle de ortadan kaldırdığını sonradan göreceğiz.

Sermayenin bir devir süresince, **bir devrim**, bir *dönüş* süresince koyduğu değer = üretim sürecinde konulmuş olan değerdir, bir başka deyişle, = yeniden-üretilmiş değer + yeni değerdir. Dönüşün, ister metanın paraya çevrildiği noktada, ister paranın üretim koşullarına geri çevrildiği noktada bittiğini kabul edelim, sonuç, her zaman, ya parada, ya da üretim koşullarında, kesinlikle ifade edilmiştir, üretim sürecinde konulmuş değere eşittir. Burada ürünün pazara fiziksel olarak getirilişinin sıfıra eşit olduğunu; ya da daha çok bunun doğrudan üretim sürecine girmiş olduğunu hesaplarız. Ürünün ekonomik dolaşımı, onun meta olarak pazarda bulunduğu andan başlar — ancak o zaman dolaşır. Burada sözkonusu olan yalnız ekonomik farklar, belirlemeler, dolaşımın ekonomik öğeleridir; tamamlanmış ürünü meta olarak dolaşımın ikinci aşamasına getirmenin fizik koşulları değildir. Hammaddenin ürüne dönüşmesini sağlayan teknolojik süreç de bizi ilgilendirmiyor. Pazarın üreticiye uzak ya da yakın oluşu da burada

henüz konumuzun dışındadır. Önce saptamak istediğimiz şey, bu niteliğiyle çeşitli ekonomik öğelerin akışından meydana gelen giderlerle —bu niteliğiyle *dolaşım giderleriyle*— ilgili hangi türde bir iş sözkonusu olursa olsun, ürünün değerine bir şey katmaması, değer getiren giderler olmamasıdır. Bunlar *yaratılmış değerden yapılan kesintilerdir*. İki bireyin herbiri kendi ürününün üreticisi olsaydı, ama bunların emeği işbölümüne dayansaydı, bu yüzden de birbirleri arasında değişim yapsalardı ve ürünlerinin değerlenmesi gereksinimlerinin bu değişimden karşılanmasına bağlı olsaydı, bu değişimin onlara maliyeti olan zaman, örneğin karşılıklı pazarlama, ticari uyuşmalara varmadan önceki hesaplama, ne onların ürünlerine, ne de bu ürünlerin değişim-değerine en küçük bir şey eklemezdi. B karşısında A, değişimin kendisinin şu kadar zamanını aldığını ileri sürseydi, B de A karşısında aynı savı ileri sürebilirdi. Bunların herbiri, değişimde tam öteki kadar zaman yitirir. Onların değişim zamanı, ortaktır. Eğer A, ürün için 10 taler —bunun eşdeğeri— ve bu 10 taleri B'den almak için harcadığı zaman için 10 taler isteseydi, B ona, sen tımarhanelik olmuşsun derdi. Bu zaman kaybı, işbölümünden ve değişimin zorunluluğundan ileri gelir. A, her şeyi kendi üretseydi, B ile değişmek için ya da ürünü paraya ve parayı da gene ürüne dönüştürmek için hiç zaman yitirmezdi. Asıl dolaşım giderleri (bunlar para alışverişinde önemli ve ayrı bir geliştirmeyi gerektirir) üretken emek-zamanı içine girmez. Ama bunlar da, doğası gereği, metayı paraya ve parayı gene metaya dönüştürmek için zorunlu olarak harcanan zamanla, yani sermayenin bir biçimden ötekine geçmesi için harcanan zamanla sınırlı kalır. B ile A, zamanını bu *dolaşım sürecinde* tüketecek üçüncü bir kişiyi, C'yi, aracı olarak araya sokarak zamandan tasarruf edeceklerini görselerdi — örneğin yeterince değişimcinin, yeterince dolaşım süreci öznelerinin var olacağı, böylece bu kişilerin ikişer ikişer sırayla bir yıl içinde kullandığı zamanın bir yıla eşit olacağı durumların ortaya çıkması durumunda: her birey sırayla örneğin bir yılın $^{1}/_{50}$'sini dolaşım ediminde kullansaydı ve böyle 50 dolaşım edimi olduğunda, bir birey bütün zamanını bu uğraşı ile geçirebilirdi. Bu birey için, kendisine yalnız gerekli-emek-zamanına karşılık ödeme yapılırsa, yani kendisi yaşam gereksinimleri için bütün zamanını değişmek zorunda olursa, onun aldığı ücret, emeğinin ücreti olurdu. Ancak bütün zamanını hesaba katarsa, aldığı ücret, nesneleşmiş emek-zamanının bir eşdeğeri olur. Oysa, bu birey, değere hiçbir şey katmamıştır, yalnızca, A, B vb. kapitalistlerin artı-değerinden bir pay almıştır. Onlar ise, varsayıma göre, bu artı-değerden daha az bir kesinti olsaydı, kazançlı çıkarlardı. (Sermaye basit bir nicelik değildir, basit bir işlem de değildir; aynı zamanda bunların her ikisidir.) *Paranın* kendisi ||22| değerli metallerden yapılıyorsa, ya da üretimi —örneğin

kağıt paraların dolaşımında bile— giderlere neden oluyorsa, bizzat kendisi emek-zamanına mal oluyorsa, değişilen nesnelere, değişim-değerlerine bir değer eklemez; tersine, giderleri bu değerlerden kesintidir, bu kesintinin değişim yapanlar tarafından uygun ölçülerde karşılanması zorunludur. Dolaşım araçlarının, değişim araçlarının pahalılığı yalnızca *değişim giderlerini* ifade eder. Bunlar değer katmak yerine, değerden götürürler. Örneğin altın para ve gümüş para, bunlarda nesneleşen emek ölçüsünde, *öteki değerler gibi* (para anlamında değil) değerlerin kendisidirler. Ama bu değerlerin *dolaşım aracı* olarak işgörmesi, kullanılabilir servetten bir kesintiyi temsil eder. Sermayenin dolaşımının üretim giderleri için de durum aynıdır. Bu da değerlere bir şey katmaz. Bu tür *dolaşım giderleri değer koyucu değildir, değerlerin gerçekleşmesinin giderleridir* — bunlardan yapılan kesintilerdir. *Dolaşım,* sermayeyi, *dönüşümler dizisi olarak* ortaya çıkarır, değer açısından ona bir şey katmaz, sermayeyi değer *biçiminde* ortaya çıkarır. Dolaşım yoluyla paraya çevrilen potansiyel değer, üretim sürecinin sonucu olarak varsayılmıştır. Bu süreçler dizisi zaman içinde oluşuyorsa, giderlere neden oluyorsa, emek-zamanına mal oluyorsa, nesneleşmiş emek ise, bu *dolaşım giderleri,* değerin niceliğinden yapılmış kesintilerdir. Dolaşım giderleri = sıfır ise, sermayenin *Bir* devrinin sonucu olarak alınan değer = üretim sürecinde konmuş olan değerdir. Bu demektir ki, dolaşımda varsayılmış değer, onun sonucu olan değerdir. En çok —dolaşım giderleri yoluyla— girmiş olan değerden daha küçük bir değer çıkabilir. Bu noktadan bakılırsa, dolaşım zamanı değere bir şey katmaz; dolaşım zamanı, emek- zamanının yanında değer koyucu zaman olarak ortaya çıkmaz. Üretim 10 sterlinlik değere eşit bir meta yaratmışsa, bu metanın 10 sterlini, para olarak var olan değerine eşitlenmesi için dolaşım gereklidir. Bu sürecin, bu biçimsel dönüşmenin neden olduğu giderler, metanın değerinden bir kesintidir. *Sermayenin dolaşımı, çeşitli aşamalardan geçerek değerin uğradığı biçimsel dönüşümdür.* Bu sürecin yoluna girmesi için geçen ya da harcanan *zaman, dolaşımın, işbölümünün değişim üzerine kurulu üretimin, üretim maliyetine girer.*

Bu, *sermayenin Bir dönüşü* için, yani sermayenin bir devri için, bu çeşitli uğraklardan bir kez geçmesi gerekir. Değer olarak sermayenin çıkış noktası paradır ve parada, ama paranın daha büyük bir niceliğinde sona erer. Fark yalnız nicelikseldir. P—M—M–P, böylece sonradan bir içerik edinir. Devri şimdiye kadar bu noktada bulduysak, şimdi yeni bir hareket noktasında buluyoruz. Sermaye gene para olmuştur. Ama aynı zamanda şimdi yeniden sermaye olmak üzere bu para için koşul olarak konmuş, koşul olmuştur, yeniden sermaye olması da emeğin satın alınmasıyla, çoğalan ve korunan paranın üretim sürecinden geçmesiyle gerçekleşir. Paranın biçimi, salt biçim olarak konmuştur;

başkalaşması sırasında geçtiği birçok biçimlerden biridir. Şimdi bu noktayı bitiş noktası olarak değil de, geçiş noktası —şimdi onu böyle görmemiz gerekir— olarak, ya da yeni çıkış noktası, hatta üretim sürecinden geçen kayboluş halindeki bitiş noktası olarak ve yalnız sözde çıkış noktası olarak alırsak, açıktır ki, para olarak konmuş değerin süreç halindeki değere, üretim sürecine giren değere yeniden dönüşmesi, ancak, dolaşım sürecinin üretim sürecinden ayrılmış bölümü tamamlanır tamamlanmaz gerçekleşebilir, ancak ondan sonra *üretim süreci yeniden yenilene*bilir. Sermayenin ikinci dönüşümü —paranın sermayeye yeniden dönüşmesi, ya da üretim sürecinin yenilenmesi—, sermayenin dolaşımını tamamlamak için harcanan zamana bağlıdır; yani onun burada üretim zamanından farklı olan dolaşım zamanına bağlıdır. Ama sermaye tarafından yaratılmış toplam değerin (gerek yeniden-üretilmiş değerin, gerek yeniden yaratılmış değerin), dolaşımda bu niteliğiyle gerçekleşen değerin, yalnızca üretim süreci yoluyla belirlendiğini gördüğümüze göre, belirli bir zamanda yaratılabilen değerlerin toplamı, bu zaman dönemi içinde üretim sürecinin yinelenme sayısına bağlıdır. Üretim sürecinin yinelenmesi ise, dolaşımın hızına eşit olan dolaşım zamanı ile belirlenir. Dolaşım ne kadar hızlıysa, dolaşım zamanı ne kadar kısaysa, aynı sermaye üretim sürecini öylesine çok yineleyebilir. Öyleyse sermayenin dönüşlerinin belirli bir çevriminde onun yarattığı değerlerin (aynı zamanda da artı-değerlerin, çünkü sermaye gerekli-emeği her zaman yalnız artı-emek için gerekli-emek olarak koyar) toplamı, *emek-zamanı ile doğru orantılı ve dolaşım-zamanı ile ters orantılıdır*. Belirli bir çevrimde toplam değer (bunun sonucu aynı zamanda ortaya çıkarılan yeni artı-değerlerin toplamı), sermayenin dönüş sayısı ile emek-zamanının çarpımına eşittir. Ya da sermaye tarafından konmuş değer, şimdi doğrudan, üretim sürecinde onun kendine mal ettiği artı-emek yoluyla değil, üretim sürecinin katsayısı ile; yani sürecin belirli bir zaman içinde ne kadar yinelendiğini gösteren sayı ile belirlenmiş olarak ortaya çıkar. Ama bu katsayı, sermayenin bir dönüşünün gereksindiği dolaşım zamanı ile belirlenmiştir. Öyleyse değerlerin (artı-değerin) toplamı bir dönüşte konmuş değerin, belirli bir zaman içinde gerçekleştirilen dönüşlerin sayısı ile çarpımıyla belirlenmiştir. Sermayenin bir dönüşü = üretim zamanı + dolaşım zamanıdır. Dolaşım zamanının verildiği varsayılırsa, dönüşün gereksindiği toplam süre üretim zamanına bağlıdır. Üretim zamanının verildiği varsayılırsa, dönüşün zamanı dolaşım zamanına bağlıdır. Dolaşım zamanı, üretim zamanının toplam miktarını belirlediğine göre, belirli bir zaman dilimi içinde, üretim sürecinin yinelenmesinin dolaşım zamanına bağlı olması dolayısıyla, bizzat üretim öğesidir, ya da daha çok üretimin sınırı olarak ortaya çıkar. Sermayenin ve onun

üzerine kurulu üretimin doğası, dolaşım zamanı, emek-zamanının, değer yaratımının belirleyici bir öğesi olur. Bununla emek-zamanının bağımsızlığı yadsınmıştır ve üretim sürecinin kendisi değişim yoluyla belirlenmiş olarak ortaya çıkmıştır, bunun sonucu olarak da toplumsal ilişki ve doğrudan üretimde bu ilişkiye bağımlılık, yalnızca maddi öğe olarak değil, aynı zamanda *ekonomik* öğe olarak, biçim belirleyici olmuştur. Dolaşımın en ileri ucu —dolaşım yoluyla üretim sürecinin yenilenmesinin sınırı—, bir dönüş boyunca üretim zamanının süresiyle açık olarak belirlenmiştir. Diyelim ki, belirli bir sermayenin üretim süreci, yani değerini yeniden-üretmek ve artı-değer ortaya çıkarmak için gereksindiği zaman, 3 aydır, (ya da bir ürün niceliğini tamamlamak için gerekli-zaman = üretken sermayenin toplam değeri + artı-değerdir. O zaman sermaye hiçbir koşul altında bir yılda dört kezden daha çok üretim sürecini ya da gerçekleşme sürecini yenileyemez. Sermayenin en fazla dönüşü, yılda 4 kez olur; yani bir üretim aşamasının tamamlanması ve bunu izleyen yeniden yenilenme arasında kesinti olmaz. Dönüşlerin en çoğu = üretim sürecinin sürekliliği olur ve böylece de, ürün tamamlanır tamamlanmaz, yeni hammadde yeniden yeni üründe işlenir. Süreklilik, bir üretim aşaması içinde ||23| salt sürekliliğe yayılmaz, *bu, evrelerin sürekliliğinin* kendisidir. Ama sermayenin her aşama sonunda bir ay dolaşım zamanına —üretim koşulları biçimine geridönüş zamanı— gereksinimi olduğu kabul edilirse, yalnız üç dönüşü gerçekleştirebilir. Birinci örnekte dönüşlerin sayısı = bir aşama x 4 idi; ya da 12 ay bölü 3. Sermayenin değer yaratımının belirli bir zaman dilimi içinde en yüksek noktası, bu zaman diliminin, üretim sürecinin süresine (üretim zamanına) bölünmesine eşittir. İkinci örnekte, sermaye, yılda yalnız 3 dönüş gerçekleştirebilir; değerlenme sürecini yalnız 3 kez yineleyebilir. Dolayısıyla değerlenme süreçlerinin toplamı $^{12}/_{4}$ = 3 olabilir. Burada bölen, onun gereksindiği genel dolaşım zamanı, 4 aydır; ya da sermayenin bir üretim aşaması için gereksindiği dolaşım zamanının, bir yılda bu dolaşım zamanının içerildiği sayı ile çarpımıdır. Birinci durumda, dönüşlerin sayısının 12 ay, bir yıl, verilen zamanın, üretimin bir evresi zamanı ile, ya da üretimin kendi zamanının süresi ile bölünmesidir; ikinci durumda, aynı sürenin, dolaşım zamanı ile bölünmesine eşittir. Sermayenin değerlenmesinin, ve üretim sürecinin sürekliliğinin en yüksek noktası, ya da dolaşım zamanı = sıfır olarak konmuştur; dolayısıyla sermayenin üretimine temel olan koşullar, sermayenin dolaşım zamanıyla sınırlanması, başkalaşmasının çeşitli evrelerden geçme zorunluğu ortadan kalkmıştır. Dolaşım zamanını sıfıra eşitlemek yani kendi kendini ortadan kaldırma yolunda çabalama, sermayenin kaçınılmaz eğilimidir, çünkü sermaye tarafından dolaşım zamanı, yalnızca üretim zamanının belirleyici öğesi ola-

rak konmuştur. Bu, değişimin, paranın, bunlara dayalı işbölümünün gerekliliğini ortadan kaldırmaya, yani sermayenin kendi kendini ortadan kaldırmasına yeniden başlamaktır. Artı-değerin artı-sermayeye dönüşmesini bir an için bir yana bırakırsak, üretim sürecinde toplam sermaye üzerinden %4 artı-değer üretmiş olan 100 taler sermaye birinci varsayımda 4 kez yeniden-üretmiş ve yıl sonunda 16'lık bir artı-değer getirmiş olur. Yıl sonunda sermaye 116'ya çıkar. Bu, 400'lük bir sermayenin, gene %4 artı-değerle yılda bir kez dönüş yapması anlamına gelir. Metaların ve değerlerin genel üretimi bakımından artı-değer dört katına çıkmıştır. Öteki örnekte 100 taler sermaye yalnızca 12'lik artı-değer yaratmıştır; yıl sonunda toplam sermaye 112'dir. Toplam üretim bakımından —bu, ister değerler, ister kullanım-değerleri olsun— fark daha önemlidir. Birinci durumda, diyelim ki, 100 sermaye ile 400 talerlik deri çizmeye dönüştürülmüş, ikinci durumda yalnızca 300 talerlik deri aynı işlemden geçmiştir.

Böylece sermayenin toplam değerlenmesi, üretim evresinin süresi ile —burada bunu şimdilik emek-zamanı ile özdeş tutuyoruz— dönüşümlerin, ya da belirli bir zaman dilimi içinde, bu üretim evresinin yenilenme sayısının çarpımıyla belirlenir. Dönüşler yalnız bir üretimin bir evresinin süresi ile belirlenmiş olsaydı, toplam değerlendirme doğrudan, belirli bir zaman dilimi içindeki üretimin evrelerinin sayısı ile belirlenirdi; ya da dönüşler kendi üretim zamanlarıyla kesin olarak belirlenmiş olurdu. *Bu değerlendirmenin en yükseği olur.* Dolayısıyla açıktır ki, dolaşım zamanı, mutlak biçimde alınırsa, değerlendirmeden en büyük kesintidir, bunun ‹mutlak değerlendirmedir. Öyleyse dolaşımın herhangi bir hızının, ya da dolaşım zamanının kısaltılmasının, üretim evresinin kendisi tarafından konmuş değerlenmeden› daha büyük bir değerlenme yaratması olanaksızdır. Dolaşımın hızı sonsuza kadar yükselirse, bu hızın gerçekleştirebileceği en yüksek nokta, dolaşım zamanını sıfıra eşitleyebilir, yani kendi kendini ortadan kaldırabilir. Öyleyse dolaşım-zamanı olumlu değer yaratıcı bir öğe olamaz, çünkü onun ortadan kalkması —dolaşım zamanı olmayan dolaşım— değerlenmenin en yükseği, yadsınması, sermayenin verimliliğinin en yüksek durumuna eşit olur.* Sermayenin toplam üretkenliği, üretimin bir evresinin süresi ile belirli bir zaman dilimi içinde bu evrenin yinelenme sayısının çarpımına eşittir. Ama bu sayı dolaşım zamanı tarafından belirlenir.

Diyelim ki, 100'lük sermaye yılda 4 dönüş yapıyor; 4 kez üretim sürecini ortaya koyuyor; o zaman, eğer her defasında %5 artı-değer olursa, yıl sonunda yaratılan artı-değer 100'lük bir sermaye için 20'ye

* Sermaye olarak sermayenin üretkenliği, kullanım-değerini artıran üretken güç değildir; onun değer yaratma yeteneğidir; değer üretme düzeyidir.

eşit olur; öte yandan aynı yüzde ile yılda bir kez dönüş yapan 400'lük sermaye için de bu gene 20'ye eşittir. Böylece yılda 4 kez dolaşımlı 100'lük sermayenin %20 kazancına karşılık, dört kat daha büyük sermayenin bir kez dönüşü, ancak %5 kâr getirebilir. (Artı-değerin tamamen aynı olduğu az sonra daha iyi anlaşılacaktır.) Öyleyse görülüyor ki, sermayenin büyüklüğünün yerini dolaşımın hızı, dolaşım hızının da yerini sermayenin büyüklüğü alabilir. Böylece buraya, dolaşım zamanının aslında üretken olduğu görüntüsü giriyor. Bundan dolayı bu örnekteki olayı açıklığa kavuşturmak gerekir.

Ortaya çıkan başka bir soru daha var: 100 talerin yılda 4 kez dönüşümü her defasında örneğin %5 getirirse, ikinci dönüşün başında üretim süreci 105 taler ile başlayabilir ve ürün $110^{1}/_{4}$ olurdu; üçüncü dönüşün başında da $110^{1}/_{4}$ ve bunun ürünü $115^{41}/_{80}$;* dördüncü dönüşün $115^{41}/_{80}$ ve bunun sonunda $121^{221}/_{1600}$.** Burada sayının kendisinin konuya hiçbir etkisi yok. Asıl konu, 400'lük bir sermayenin yılda bir kez %5'ten dönüşü, kazancın ise yalnız 20 olabilmesi; buna karşılık 4 kat daha küçük sermayenin aynı yüzde üzerinden 4 kez dönmesi, kazancın $1 + {}^{221}/_{1600}$*** daha çok olmasıdır. Böylece salt dönüşüm —yinelenme— öğesi yoluyla, yani dolaşım zamanının belirlediği bir öğenin, ya da daha çok *dolaşımın* belirlediği bir öğe yoluyla, değer hem gerçekleşiyor, hem de kesinlikle büyüyor görünümü ortaya çıkıyor. Bu da ayrıca incelenebilir.

Dolaşım zamanı, yalnız dolaşımın hızmı anlatır; dolaşım hızı bunun yalnızca sınırıdır. *Dolaşım zamanı olmayan dolaşım* — bu demektir ki, sermayenin bir aşamadan ötekine, kavramın dönüşüm hızı ile geçişi en yüksek nokta olabilir, yani üretim sürecinin yeniden yenilenmesi onun bitişi ile aynı zamana rastlar.

Değişim eylemi, —ve dolaşımın oluşmasını sağlayan ekonomik işlemler sıralanmış bir dizi haline gelirler— sermayenin paraya karşı meta ya da metaya karşı para olarak değil, kendi özgül kullanım-değerine, emeğe karşı değer olarak ortaya çıktığı noktaya kadar — değerin bir biçimde, başka bir biçimdeki değere karşılık, paranın metaya, ya da metanın paraya karşılık değişimi (bunlar basit dolaşımın öğeleridir), bir metanın değerini başka bir metada gösterir ve onu böylece değişim-değeri olarak gerçekleştirir; ya da metaları eşdeğerler olarak ortaya koyar. Değerler varsayıldığı ölçüde, değişim eylemi, ancak *değer koyucudur*; değer olarak değişimin öznellerinin**** *belirlenmesini* gerçekleştirir. Ancak bir metayı *değer* olarak koyan, ya da gene

* $115^{41}/_{80}$'in, $115^{61}/_{80}$ olması gerekir.

** $121^{221}/_{1600}$'ün, $121^{881}/_{1600}$ olması gerekir.

*** $1 + {}^{221}/_{1600}$'ün, $1 + {}^{881}/_{1600}$ olması gerekir.

**** "Değişim öznelerinin", değişim nesneleri olması gerekirdi.

aynı anlamda, başka bir metayı onun *eşdeğeri* olarak koyan — ya da gene aynı anlamda, her iki metanın *eşit değerini* koyan bir eylem, açıkçası gene değerin kendisine hiçbir şey katmaz, ayrıca ¶ imi gibi izleyen sayıyı ne büyütür ne de küçültür. 4'e bir artı ya da bir eksi [im'i] koydum: bu işlemle, 4, im'den bağımsız olarak, kendine eşit kalır; ne 3 olur, ne de 5. Gene bir libre pamuğu ||24| 6 peni değişim-değerinde iken 6 peni karşılığında değişirsem, bu değer olarak konmuştur; bunun gibi denebilir ki, 6 peni değer olarak bir libre pamukta konmuştur; yani 6 penide içerilen emek-zamanı (burada 6 peni *değer* olarak dikkate alınır) şimdi aynı emek-zamanının başka bir maddesinde ifade edilmiştir. Ama değişim eylemi yoluyla bir libre pamuk, 6 peni bakır gibi değerine eşit olarak konduğu için, bu değişim yoluyla pamuğun değerinin, ya da 6 peninin değerinin, ya da bunların değerlerinin toplamının nicel olarak büyümesi olanaksızdır. Değişim, eşdeğerlerin konuşu olarak, yalnız biçimi değiştirir; potansiyel özellikte var olan değerleri gerçekleştirir; **siz isterseniz**, fiyatları gerçekleştirir. Eşdeğerlerin, örneğin a ile b'nin eşdeğerler olarak konması a'nın değerini yükseltemez, çünkü bu, a'nın kendi değerine eşit yapıldığı, yani ona eşit olmayan biçimde konmadığı bir eylemdir; eşit olmayan, yalnız, daha önce değer olarak konmadığına göre, biçimle ilgili oluştur; aynı zamanda bu, a'nın b'nin değerine ve b'nin de a'nın değerine eşit tutulduğu eylemdir. Değişimde değişilen değerlerin toplamı, a değeri ile b değerinin toplamına eşittir. Herbiri kendi değerine eşit olarak kalır; böylece bunların toplamı da, ikisinin değerinin toplamına eşit olarak kalır. Dolayısıyla *eşdeğerlerin konulması* olarak değişim, doğası gereği değerlerin toplamını da, değişilen metaların değerini de artırmaz. (Emek ile değişimin başka türlü olduğu, emeğin kullanım-değerinin kendisinin *değer koyucu* olmasından anlaşılır, ama bu da doğrudan emeğin değişim-değeri ile bağıntılı değildir.) Değişim işlemi, değişilen şeylerin değerini artıramadığı gibi, değişimlerin toplamını da artıramaz.* Değer yaratmayan bir eylemi bir kez ya da sonsuza kadar yinelersem, bu yineleme onun doğasını değiştiremez. Değer yaratmayan bir eylemin yinelenmesi, hiçbir zaman değer yaratma eylemi olamaz. Örneğin $^1/_4$ belirli bir oranı anlatır. $^1/_4$'ü ondalık kesire çevirirsem, böylece onu 0,25'e eşit yaparsam, onun biçimi değişmiştir. Bu biçimsel dönüşüm, değeri hiç değiştirmez. Bunun gibi bir metayı para biçimine ya da parayı meta biçimine çevirirsem, değer aynı kalır; ama biçim değişmiştir. Öyleyse açıktır ki, dolaşım —eşdeğerler arasmda değişim bir dizi işlemin sonucu olduğu için—

* Bunu açıklığa kavuşturmak çok gereklidir; çünkü artı-değerin sermayeler arasında bölünmesi, çeşitli sermayeler arasında toplam artı-değerin paylaşımının *hesaplanmasına* —bu *ikincil* ekonomik işlem— neden olan olaylar, olağan ekonomilerde ilkel olaylarla karıştırılır. [*Marx'ın Notu.*]

dolaşan metaların değerini büyültemez. Dolayısıyla, emek-zamanının mal durumunda olması için bu işlem gereklidir, yani değerlerin tüketilmiş olması gerekir — çünkü değerlerin tümünün tüketimi, emek-zamanının ya da nesneleşmiş emek-zamanının, ürünlerin tüketimine dönüşür; böylece dolaşım gidere neden olursa ve dolaşım zamanı emek-zamanına malolursa, bu bir kesintidir, dolaşan değerlerin göreli olarak ortadan kalkmasıdır; bu sonuncuların dolaşım giderleri toplamı oranında değersizleşmesidir. Değişimde bulunan iki işçiyi alalım; bir balıkçı ile bir avcıyı; her ikisinin değişimde yitirdiği zaman, ne balık ne de av hayvanı yaratır, tersine her ikisinin değer yaratacağı, birinin balık tutacağı, ötekinin avlanabileceği, emek-zamanını bir kullanım-değerinde nesneleştireceği zamandan bir kesinti olur. Balıkçı bu kayıp için avcıdan tazminat olarak daha çok av ister, ya da ona daha az balık vermeye kalkarsa, ötekinin de aynı şeye hakkı vardır. Kayıp ikisi için ortaklaşadır. Bu dolaşım giderleri, değişim giderleri, her ikisinin toplam üretiminin ve değer yaratımının yalnız kesintisi olarak ortaya çıkar. Üçüncü bir kişiyi, c'yi, bu **değişimle** görevlendirirler ve böylece doğrudan zaman kaybına uğramazlarsa, her biri ürünün bir parçasını eşit bölümler halinde c'ye bırakmak zorundadır. Bundan kazanabilecekleri, ancak kaybın biraz fazlası ya da azıdır. Ama ortak mal sahibi olarak çalışırlarsa, o zaman değişim olmaz, ortak tüketim meydana gelir. Bu yüzden de değişim giderleri ortadan kalkar. İşbölümü değil; değişim üzerine dayalı bir işbölümü olur. Bu yüzden, J. St. Mill'in dolaşım giderlerini *işbölümünün gerekli fiyatı olarak* görmesi yanlıştır. Bunlar yalnız doğal giderlerdir, mülkiyet ortaklığına değil, özel mülkiyete dayalı işbölümünün giderleridir.

Bu tür dolaşım giderleri, değişim işleminin ve bir dizi değişim işlemlerinin neden olduğu emek-zamanı ya da nesneleşmiş emek-zamanı tüketimi, değerler, ya üretimde kullanılan zamandan, ya da üretim yoluyla getirilmiş değerlerden yapılan kesintidir. Değeri asla artırmazlar. Bunlar ***üretimin görünmez giderleri kısmını oluşturur*** ve bu üretimin görünmez giderleri de, sermayeye dayalı üretimin içkin giderleri kısmını oluşturur. Tecimsel işler ve **ayrıca da** para işleri —eğer bunlar böyle bir dolaşımın işlemlerinden, örneğin fiyatların belirlenmesinden (değerlerin ölçülmesi ve hesaplanması) başka bir şey yapmıyorsa, genellikle bu değişim işlemini işbölümü yoluyla bağımsızlaşmış bir işlev olarak görüyorsa, sermayenin genel sürecinin bu işlevini temsil ediyorsa— sermayenin salt ***üretimin görünmez giderlerini*** anlatırlar. Bu ***görünmez giderler*** azaldığı zaman üretime eklenmiş olur, ama değer yaratmak suretiyle değil, yaratılan değerlerin yadsınmasını azaltma yoluyla. Yalnızca böyle bir işlev olarak rol oynasalardı, her zaman ancak ***üretimin görünmez giderlerinin*** en azını temsil ederlerdi. Bu işbölü-

mü olmaksızın üreticilere daha fazla değer yaratmanın olanağını sağlarlarsa, —yeter nicelikte değerden fazla, bu işlevin ödenmesinden sonra bir fazlalık kalacağı için— bunlar gerçekten üretimi artırmış olurlar. Ama o zaman değerler, dolaşım işlemleri değer yarattığı için değil, öteki durumda olabileceğinden daha az değer özümsedikleri için çoğalmışlardır. Bununla birlikte, bunlar, sermayenin üretimi için gerekli koşullardandır.

Değişimde bir kapitalistin yitirdiği zaman, bu niteliğiyle emek-zamanından bir kesinti değildir. Yalnızca kapitalist —yani kapitalistin temsilcisi—, emekle ötekinin emeği olarak ilişkisi içinde, ötekinin emek-zamanını maletmesi ve ortaya koyması bakımından kişileşmiş sermayedir. Dolayısıyla dolaşım giderleri, *kapitalistin zamanını çekip alması* ölçüsünde yoktur. Kapitalistin zamanı *zaman fazlalığı* olarak vardır: Yaratılan değeri gerçekleştiren sermaye olmakla birlikte, bu, *emek-zamanı olmayan, değerin yaratıcısı olmayan zamandır.* İşçinin artı-emek zamanını çalışması zorunluluğu olgusu, kapitalistin çalışmaması olgusuyla özdeştir ve böylece onun *zamanı*, emek-zamanı olmayan zaman olarak vardır; kapitalistin *gerekli*-zamanı çalışma zorunluluğu da yoktur. İşçi, yeniden-üretim için gerekli-zamanı nesneleştirmek, değerlendirmek, yani nesnel hale getirebilmek için bir artı-emek-zamanı çalışmak zorundadır. Öte yandan da bunun sonucu olarak kapitalistin *gerekli emek-zamanı, serbest* zamandır, doğrudan geçim için gerekli-zaman değildir. Her *boş zaman* serbest gelişmenin zamanı olmadığı için, kapitalist, işçiler tarafından yaratılan *boş zamanı* toplum için, yani uygarlık için gaspeder. Wade, sermayeyi uygarlığa eşit tutmakla bu anlamda haklıdır.

Dolaşım zamanı —bu niteliğiyle kapitalistin zamanını alması bakımından— ekonomik açıdan bizi, kapitalistin yosmasıyla geçirdiği zaman kadar çok ilgilendiriyor. **Vakit nakit** olduğuna göre, sermaye açısından bu, yalnız ötekinin zamanıdır, bununla birlikte, bu zaman en gerçek anlamda sermayenin **parasıdır.** Sermaye niteliğiyle sermaye için, dolaşım zamanı, ancak, sermayenin ötekinin emek-zamanını kendine mal edebildiği sırada geçen zamanı kesintiye uğratması durumunda emek-zamanı ile örtüşür; ve açıktır ki, sermayenin bu göreli değersizleşmesi sermayenin değerlenmesine eklenemez, tersine, yalnız ondan herhangi bir şey çıkarılabilir; ya da dolaşım, sermaye için nesneleşmiş emek-zamanına, değerlere malolur. ||25| (Örneğin, çünkü bu işlevi yüklenen başka birisine ödeme yapmak zorundadır.) İki durumda da, dolaşım zamanı, ister sermayenin kendine maledinme süresini kesintiye uğratmak için olsun, ister sermayeyi, dolaşım işlemlerini tamamlamaya, yani sermaye olarak konması için yaratılmış değerin bir kısmını bu amaçla tüketmeye zorlanmak için olsun, ancak, ötekinin

emek-zamanının ortadan kalkması, yadsınması ölçüsünde sözkonusudur. (Kapitalistin **özel tüketiminden** çok farklı olarak.) Dolaşım zamanı, yalnız, sermayenin üretim zamanı ile olan ilişkisi içinde, engel olarak, yadsınma olarak hesaba katılır; ama bu üretim zamanı, sermayenin ötekinin emeğini kendine mal ettiği zamandır; sermaye tarafından konmuş ötekinin emek-zamanıdır. Kapitalistin dolaşımda harcadığı zamanı, değer ortaya koyan zaman ya da artı-değer ortaya koyan zaman olarak görmek en büyük yanlışlıktır. Sermaye olarak sermayenin, kendi üretim zamanı dışında emek-zamanı yoktur. Burada, kapitalist, sermaye olarak bulunmuyorsa, bizi kesinlikle ilgilendirmez. Bu niteliği ile de ancak, gözden geçirmemiz gereken genel süreç içinde rol oynar. Kuşkusuz, *kapitalistin, başka bir kapitalistin ücretli işçisi olarak para kazanmadığı zaman karşılığında kendisinin ödünlendirilmesini isteyebileceği, ya da bu zamanın onun kaybı olacağı* sanısı ortaya çıkabilir. Bu zaman üretim giderleri kısmı olur. Onun kapitalist olarak yitirdiği ya da kullandığı zaman genel olarak ***kaybolmuş fonlara yatırılmış*** olması açısından kapitalistin *sui generis* **ücret** olarak, *kârının* temelini oluşturması gereken işçinin emek-zamanına karşıtlığı olarak, *kapitalistin emek-zamanını* ileride ele alacağız.

Bu zaman ticaretle ilgili olduğu ölçüde, taşımanın vb. salt dolaşım giderlerine sokulduğu en sık görülen bir durumdur. Ticaret bir ürünü pazara getirdiği ölçüde ona yeni bir biçim verir. Kuşkusuz, yalnız varlığının yerini değiştirir. Ama biçimsel dönüşüm tarzı burada bizi pek ilgilendirmiyor. Ticaret ürüne yeni bir kullanım-değeri verir (bu da tartan, ölçen, ambalajlayan ve böylece tüketim için ürüne biçim veren perakendeci bakkala kadar gider) ve bu yeni-kullanım-değeri emek-zamanına mal olur; dolayısıyla aynı zamanda değişim-değeridir. Pazara taşıma üretim sürecine girer. Ürün, ancak pazarda bulunduğu andan başlayarak ancak metadır, ancak dolaşımdadır.

Dolaşım. Storch. — Sermayenin başkalaşması ve metanın başkalaşması. — Sermayenin biçim ve madde değişimi. Sermayenin değişik biçimleri. — Belli dönemde dönüşümler. — Sermayenin genel niteliği olarak dolaşan sermaye. — Dolaşan sermaye dönüşümlerinin yıl ölçüsü. Emek-zamanının gün ölçüsü.

⟨"Sanayinin **her türünde** ***girişimciler*** ürünlerin satıcısı durumuna gelir, öte yandan ulusun geri kalanı da ve hatta çoğu zaman yabancı uluslar sık sık bu ürünlerin alıcısıdır... *Döner sermayenin,* ***girişimciden*** alıcıya ve ilk biçimiyle gene ona geri dönmek için yaptığı sürekli ve kesintisiz yinelenen ***hareket,*** sermayeyi betimleyen bir pergele benzer; sermayenin aldığı ***dönem*** adı ve hareketi için taşıdığı dolaşım sözcüğü buradan gelir". (s. [404], 405.) *Storch. Cours d'Economie Politique. Paris*

1823, t. I, s. 405, defter, s. 34.) "Geniş anlamda dolaşım, ***değişilen*** her metanın hareketini kapsar." (s. 405, l.c.) "Dolaşım ***değişimler aracılığıyla yapılır, nakit para ile karışır karışmaz onlar artık değişilmezler, satılırlar."*** (s. [405], 406, l.c.) "Bir metaın dolaşımda olması için ***arzı*** yeterlidir. Dolaşımdaki servet metadır." (s. 407, l.c.) "*Ticaret* dolaşımın ancak bir parçasıdır; birincisi ***ancak metaların alışlarını ve satışlarını kapsar. İkincisi girişimcilerin hepsini ve oturanların ... hepsini kapsar."*** (s. 408, 1.c.) "*Metaların tüketicilere ulaştırılması için* dolaşım *giderleri* kaçınılmaz olduğu sürece, dolaşım reeldir ve *dolaşımın değeri* yıllık ürünü çoğaltır. Bu ölçü aşılır aşılmaz dolaşım ***gereksizdir, ve artık ulusun servetine hiçbir şey katmaz."*** (s. 409.) "Şu son yıllarda Rusya'da, St. Petersburg'da ***sahte bir dolaşımın*** örneklerini gördük. ***Dış ticaretin durgun durumu, tüccarları boşduran sermayelerini bir başka biçimde değerlendirme zorunda bırakmıştı: bu sermayeleri artık yabancı metaları ithal ve ülke metalarını ihraç etmek için kullanamayan tüccarlar, olduğu yerde bulunan metaların alım ya da yeniden satımından yarar sağlayabileceklerini düşündüler. Çok büyük miktarlardaki şeker, kahve, kenevir, demir vb., hızla bir elden öbürüne geçti, ve çoğu kez bir meta depodan hiç çıkmadan yirmi kez sahip değiştiriyordu. Böyle bir dolaşım, tüccarlara bir talih oyununun bütün şanslarını sunar; ama birileri zenginleşirken, öbürleri yıkıma uğrar, ve ulusal zenginlik bu işten hiçbir şey kazanmaz.*** Para dolaşımında bu böyle... Yalınızca fiyatların basit bir değişikliğine dayanan böyle ***gereksiz bir dolaşım, borsa oyunu*** diye adlandırılıyor". (s. 410, 411.) "***Dolaşım, topluma ancak, metayı tüketiciye ulaştırmak için zorunlu olduğu zaman yarar sağlar. Bu bakımdan kesinlikle zorunlu olmayan ve dolaşım giderlerinin azalmasına katkıda bulunmayan her dolambaç, gecikme ya da aracı değişim, metaların fiyatlarını boş yere yükselterek, ulusal zenginliğe zararlı olur.*** (s. 411.) ***Dolaşım ne denli hızlıysa, yani girişimciyi, satışa sunduğu bitmiş bir işten kurtarmak ve sermayeyi ilk biçimi altında ona geri döndürmek için ne denli az zaman gerekliyse, o denli üretkendir."*** (s. 411.) "***Girişimci*** ancak tamamlanmış ürünü sattıktan ve yeni ***malzeme*** ve yeni ***ücretleri*** satın almak için, fiyatı oluşturduktan sonra üretime yeniden başlayabilir: dolayısıyla bu iki sonucu gerçekleştirmek için dolaşım ne kadar çabuk olursa, girişimci üretime yeniden başlayabilme durumuna o kadar çabuk gelir ve sermayesi belirli bir zaman dilimi içinde o kadar çok kâr getirir." (s. [411], 412.) "Sermayesi, ilkönce harekete geçirilen sermayeye ek olarak bir yılda birkaç kez gelir sağlamaya uygun bir hızda dolaşan bir ulus, bir yılda aynı topraktan arka arkaya üç dört ürün alabilen, mutlu iklimlerin işçisi durumundadır." (s. 412, 413.) "Yavaş geçen bir dolaşım, 1) var olabilecek metaların kitlesini azaltma yoluyla dolaylı olarak; 2) ***doğrudan, çünkü bir ürün dolaştıkça, dolaşımdan türeyen giderlerle değerini giderek artırır; üretim ne denli yavaşsa, metaların fiyatlarını boş yere yükselten rantlar da o denli yığılır."*** "Dolaşımı kısaltan ve çabuklaştıran araçlar: 1) yalnız ticaretle uğraşan *ayrı* bir işçi

sınıfı; 2) *ulaşım kolaylıkları;* 3) *nakit para;* 4) kredi." (s. 413.))

Basit dolaşım, aynı zamanda ya da arka arkaya yapılan birçok değişimden meydana gelmiştir. Dolaşım olarak ele alındığında bunların birliği, aslında yalnız gözlemci açısından vardır. (Değişim raslansal olabilir ve üretim sürecinin tamamını kapsamayan, fazlalığın değişimi ile sınırlı bir niteliğe az çok sahiptir.) Sermayenin dolaşımında bir dizi değişim işlemi, değişim eylemi ile karşı karşıyayız, bunların her biri ötekine karşı nitel bir öğe, sermayenin yeniden-üretiminde ve büyümesinde bir öğe ortaya koyar. Değer, bu niteliğiyle ele alındığı ölçüde, bu bir değişimler sistemi, maddenin değişmesidir. Kullanım-değeri olarak ele alındığı ölçüde, biçimin değişmesidir. Meta karşısında ürün, değişim-değeri karşısmda kullanım-değeri gibidir; para karşısında da meta gibi. Bunun, burada, bir dizi yüksek noktasına varılır. Meta karşısında para, kullanım-değeri karşısında değişim-değerine yeniden dönüşür; ayrıca da bu, paranın emekle gerçek ilişkisidir.

||26| Sürecin her öğesinde sermayenin kendisi başka bir evreye, bir sonraki evreye geçiş olanağı olduğuna ve böylece sermayenin yaşam eylemini gösteren bütün sürecin olanağı olduğuna göre, öğelerin her biri üretim sürecinde sermaye olarak oluşan değer yanında, sermaye olarak —dolayısıyla meta sermayesi, para sermaye— daha güçlü bir potansiyel olarak ortaya çıkar. Meta, paraya dönüşebildiği, yani ücretli emeği (artı-emeği) satın alabildiği sürece sermaye olabilir; bu, sermayenin dolaşımda kazanılmış *biçimsel yönü* bakımından böyledir. Materyal yönü bakımından, hammadde (tam olarak ya da yarı-işlenmiş), bir alet, işçi için bir geçim aracı oluşturduğu sürece, sermaye olarak kalır. Bu biçimlerin her biri potansiyel sermayedir. Para, bir yönü ile gerçekleşmiş sermaye, gerçekleşmiş değer olarak sermayedir. Bu yönden (sermayenin aynı zamanda çıkış noktası olarak görülmesi gereken, dolaşımın bitiş noktası) χατ εξοχηv* sermayedir. Daha sonra, canlı emek karşılığında değişiliyorsa, özel olarak üretim süreci bakımından gene sermayedir. Buna karşılık kapitalist tarafından meta karşılığında değişiminde (hammaddenin geri satın alınması vb.) sermaye olarak değil, dolaşım aracı olarak ortaya çıkar; bu, yalnız geçici aracılıktır, bu yoldan kapitalist ürününü bunun ilksel öğeleri karşılığında değişir.

Dolaşım, sermaye için salt dışsal bir işlem değildir. Değerin ölümsüzleşmesine ve çoğalmasına olanak sağlayan, üretim süreci sayesinde değere dönüşen sermaye, nasıl ki değerin —burada, hem oluşumunun, hem kullanım-değerinde kendine özgü varlığının izleri silikleşmiş olan değerin— *saf biçimine,* dolaşımın ilk eylemi sayesinde yeniden dönü-

* En üstün.

şürse, bu eylemin yinelenmesi, bir başka deyişle yaşam sürecinin yinelenmesi de ancak, üretimin koşulları karşılığında paranın değişimine bağlı bulunan ve üretim eylemine başlamayı oluşturan dolaşımın ikinci eylemi sayesinde olanaklı olur. Dolayısıyla, sermaye kavramının kısmını dolaşım yapar. Başlangıçta para ya da birikmiş emek özgür emekle değişimden *önce* nasıl koşul olarak ortaya çıktıysa; ama emek karşılığında sermayenin nesnel öğesinin sözde bağımsızlığı ortadan kalkmış ve değerde bağımsızlaşan nesneleşmiş emek her yöne doğru *yabancı emeğin ürünü,* hatta emeğin *yabancılaşmış ürünü* olarak nasıl ortaya çıkmışsa; şimdi de sermaye dolaşımı için koşul olmuştur (para olarak sermaye, sermaye olmak için koşuldu; ama sermaye, canlı emeği özümseyen ve kendisi de özümsenmiş olan değerin sonucu olarak, genellikle dolaşımın değil, sermayenin *dolaşımının* çıkış noktası halinde kendini göstermişti), sermaye, bu süreç *olmadan* da vardır, aynı zamanda bağımsız ve ilgisizdir. Ama *sermayenin geçmesi gereken başkalaşımların hareketi, şimdi bizzat üretim sürecinin koşulu,* aynı zamanda da onun sonucu olarak ortaya çıkar. Bu yüzden kendi gerçekliği içinde sermaye belirli bir *dönemdeki* dönüşler dizisi olarak görünür. Bu, artık, yalnızca *bir dönüş* değil; aynı zamanda dönüşlerin ortaya çıkması; tüm akışın ortaya çıkmasıdır. Böylece onun değer getirmesi de koşula bağlı olarak ortaya çıkar (ve bu, yalnızca devam eden ve artan değer olarak sermayenin değeridir); 1) *nitel olarak,* koşula bağlıdır; çünkü dolaşım evrelerinden geçmeksizin üretim evresini yenileyemez; 2) *nicel olarak* koşula bağlıdır; çünkü getirdiği değerler kitlesi belirli bir dönemdeki dönüşlerin sayısına bağlıdır; 3) çünkü her iki yönde de dolaşım zamanını sınırlayıcı ilke, üretim zamanının sınırı olarak ortaya çıkar, ya da *vice versa.* Bundan dolayı sermaye, esas olarak, ***döner sermayedir.*** Sermaye üretim sürecinin işliğinde, mal sahibi ve **patron** olarak ortaya çıkarsa, dolaşım yönünden toplumsal bağlamlarla bağlı ve belirlenmiş görünür, bu, henüz bulunduğumuz şu noktada sermayeyi kimi para karşılığında meta olarak, kimi meta karşılığında para olarak basit dolaşıma sokar ve ona bu rolü oynatır. Ama dolaşım bir sis perdesidir, bu sisin altında henüz bütün bir dünya gizlidir; bu, sermayenin bağlantılarının dünyasıdır. Bu bağlantılar, dolaşımdan gelen —toplumsal ilişkilerden çıkan– bu mülkiyeti o sise bağlar ve **kendine-yeterli mülkiyetin** bağımsızlığını, aynı zamanda da karakterini onun elinden alır. Henüz uzakta duran bu dünyaya doğru şimdi iki yol açılmıştır, her iki noktada açılmıştır. Birincisi, sermayenin dolaşımının, sermaye tarafından ürün biçiminde konulan ve dolaşan değeri, onun çemberi dışına ittiği noktadadır; ikincisi de sermayenin, dolaşımdan başka bir ürünü kendi dolaşım çizgisine çektiği noktadır; bu ürünün kendisi ise, sermayenin varlık öğelerinden birine dönüşmüştür. İkinci noktada, sermaye, üreti-

mi koşul yapar; ama doğrudan kendi üretimini değil. Birinci noktada, ürününün kendisi başka üretim için hammadde ise, bir üretim koşulu olabilir; ya da son biçimi tüketim için almışsa, tüketimi koşul yapar. Buraya kadar anlaşılıyor ki, tüketimin onun devresine *doğrudan* girmesi gerekli değildir. Sermayenin asıl dolaşımı, henüz, ilerde göreceğimiz gibi, **tüccarlar** arasındaki dolaşımdır. **Tüccarlar** ile **tüketiciler** arasındaki dolaşım, **perakende ticaretle** özdeş olarak, sermayenin doğrudan dolaşım alanına girmeyen ikinci bir devredir. Birincisi çizildikten ve onun yanında aynı zamanda geçtikten sonra, sermayenin çizdiği bir yoldur. *Sermayenin değişik yollarının aynı zamana raslamasıdır;* birçok sermayenin varsayılmasıyla birlikte, onun değişik belirlemelerinin bu niteliği de açıklığa kavuşur. Bunun gibi insanın yaşam süreci de, değişik yaşların bir çizgi üzerinde geçmesinden meydana gelir. Ama aynı zamanda insanın bütün yaşları, çeşitli bireyler arasında dağılmış halde, yan-yana vardır.

Sermayenin üretim süreci aynı zamanda bir teknolojik süreç —daha doğrusu üretim süreci—, yani belirli kullanım-değerlerinin, belirli bir emek tarafından, kısacası, bu amacın kendisi tarafından belirlenmiş bir tarzda üretimi olduğu ölçüde; bedenin gerekli metabolizmasını yeniden-üretmesini, yani fizyolojik anlamda yaşam aracı yaratmasını sağlayan bütün bu üretim süreçlerinden en temellisi olarak ortaya çıktığı ölçüde; bu üretim süreci tarımla örtüştüğü ölçüde; bu da aynı zamanda doğrudan (pamukta, kendirde vb. olduğu gibi) ya da dolaylı olarak, onların beslediği hayvanlar aracılığı ile (ipek, yün vb.), sanayi için hammaddelerin bir kısmını (aslında çıkarma sanayileri dışında kalan bütün sanayiler için) sağladığı ölçüde; tarımda yeniden-üretim ılık iklim bölgesinde (sermayenin anayurdu) genel yersel dolaşıma bağlı olduğu ölçüde; yani, ensonu, hasatlar daha çok *yıllık* özellikte olduğu ölçüde; *yıl* (yalnız çeşitli üretimler için değişik olarak hesaplanır), sermayenin dönüşümlerinin toplamının hesaplandığı ve ölçüldüğü genel zaman dilimi diye kabul edilir; bunun gibi *doğal emek-günü* de, bize emek-zamanının ölçüsü olarak böyle doğal bir birim verir. Kârın, daha çok da faizin hesaplanması için, dolaşım zamanının ve üretim zamanının birimini —sermayeyi— bu niteliğiyle ve kendi kendini ölçme özelliğinde bulunduğunu görüyoruz. Sermayenin kendisi, süreç olarak —yani bir dönüşü gerçekleştiren sermaye olarak— *çalışan sermaye* gibi ||27| görülür ve **sağladığı kabul edilen** meyveler, onun emek-zamanına —bir dönüşün devrini gerçekleştirmek için kullandığı toplam zamana— göre hesaplanır. Burada meydana gelen aldatmaca sermayenin kendi doğasında vardır.

Sabit sermaye ve döner sermaye. — (Fazlalık. Proudhon. Bastiat.) — Mill Anderson. Say. Quincey. Ramsay. — Faizin faizinde güçlük. — Ticaret yoluyla pazar yaratma. — Sabit ve döner sermaye. Ricardo. — Para ve sermaye. Değerin ölümsüzlüğü. — Daha hızlı ya da az hızlı yeniden-üretim. Sismondi. Cherbuliez. Storch. Sermayenin emeğe yatırımı.

Yukarda değinilen düşüncelere daha genişliğine girmeden önce, ekonomistlerin ***sabit sermaye*** ile ***döner sermaye*** arasında hangi ayrımlar ortaya koyduğunu görmek istiyoruz. Artı-değerden farklı olarak kârın hesaplanmasında ortaya çıkan yeni bir öğeyi yukarda bulmuştuk. ***Döner sermaye*** ile ilgili olarak artı-değerin, *faizden*, ***sabit sermaye*** ile ilgili artı-değerden farklı olarak kâr biçiminde ortaya çıktığı anlaşılıyor. Kâr ve faiz, artı-değerin biçimleridir. *Kâr* fiyatta içeriktir. Orada son bulur ve sermaye, paraya çevrildiği ya da meta biçiminden para biçimine geçtiği dolaşım noktasına girer girmez gerçekleşmiş olur. Faize karşı açılan Proudhon biçimi polemiğin dayandığı şaşılası bilgisizliğe ilerde değinilecek. (Unutulmaması için burada bir daha Proudhon'dan sözedelim: Bütün Ricardo yanlılarının ve karşıtlarının başını çok ağırtan **artı-değer**, bu cesur düşünür tarafından alaya alınarak kolayca çözüme götürülmüştür; ***"her emek bir artı bırakır"***, ***"bunu belit olarak koyuyorum"***... Özetler defterinde doğru formul görülebilir. Gerekli-emeğin *üstündeki emek*, Proudhon tarafından, emeğin gizemsel özelliğine dönüştürülür. Emeğin üretken gücünün yalın büyümesinden başlayarak bunu açıklayabilmek olanaksızdır; kuşkusuz belirli bir emek-zamanı süresince ürünler çoğaltılabilir; onlara ***artı-değer*** veremez. Burada yalnızca **artı-zaman**, gerekli-emeğin üstünde bir emek için, **zamanın** serbest bırakılması bakımından sözkonusu olur. Bununla ilgili olarak *ekonomi-dışı* **tek olgu**, insanın **geçim nesnelerini** üretmek için zamanının bütününün gerekli olmaması, geçimi için gerekli-emek-zamanı dışında serbest zamanı olması, böylece artı-emeğini de kullanabilmesidir. Bununla birlikte, tamamıyla bu, hiç de gizemsel bir şey değildir, çünkü insanın emek-gücü henüz kaba durumdayken, onun **geçim nesneleri** de aynı ölçüde daha azdır. Ücretli emek ise ancak, üretken gücün, zamanın önemli bir kısmının serbest kaldığı noktaya kadar ilerlemesi durumunda ortaya çıkar; bu serbest kalış burada artık tarihsel bir üründür. Proudhon'un bilisizliği, ***ancak azalan kâr*** **oranının** ***artan bir ücret*** **oranına** ***karşılık düştüğünü varsayan*** Bastiat'nın **bilisizliği düzeyinde** bir bilisizliktir.[68] Bastiat, Carey'in ortaya attığı bu **saçmalığı** iki katına çıkarır: Birincisi, kâr **oranı** (yani kullanılan sermayeye oranla artı-değerin oranı) ortadan kalkar; ikincisi, fiyatlar küçülür, ama değer, yani fiyatların genel toplamı büyür, bu da yalnız kâr oranının değil,

[68] *Gratuité du crédit*, s. 288.

brüt kârın büyümesi demektir.)

Birincisi, yukarda *sabit* sermaye konusunda bizim kullandığımız anlamda, *John St. Mill'*e göre (*Essays on some unsettled Questions of Political* Econ. Lond. 1844, s. 55) bu, duran, **kullanılmayan, yararlanılmayan sermayedir.** Dolaşımın toplam sürecinin bir evresinde hareketsiz kalmıştır. Bu anlamda, Bailey'in de yukardaki alıntılarda yaptığı gibi, bir ülkenin sermayesinin giderek daha büyük bir bölümünün çalıştırılmadan durduğunu söylemesi doğrudur.[69]

"Sabit ve döner sermaye arasındaki fark gerçek olmaktan çok görünüştedir; örneğin altın **sabit sermayedir;** yalnız süs eşyası vb. için tüketildiği ölçüde **dolaşır** durumdadır. Gemiler, gerçekte yüzmekle birlikte sabit sermayedir. **Yabancı demiryollarının payları, pazarlarımızdaki ticaret mallarıdır; bunun gibi kendi demiryollarımız da dünya pazarlarında bulunabilir; bu bakımdan bunlar altın düzeyinde döner sermayedir."** (*Anderson, The recent Commercial distress,* etc. London 1847, s. 4) (Defter I, 27.)

Say'a göre, sermaye, ***"bir üretim türüne öylesine bağlanmıştır ki, bir başka üretim türüne bağlanmak için ondan ayrılamaz"***.[70] Sermayenin, belirli bir kullanım-değeri ile, üretim süreci için kullanım-değeri ile özdeşleştirilmesi. Değer olarak sermayenin özel bir kullanım-değerine —üretim içindeki kullanım-değerine— bu *bağlılığı,* kuşkusuz önemli bir görünümdür. Bu, gerçekte, ***sabit sermayenin, döner sermayenin*** yalnızca karşıtı olduğunu anlatan, dolaşıma elverişli olmadığını daha iyi dile getiren bir belirlemedir.

De Quincey, Logic of Political Economy (s. 114) (Defter X. 4) adlı yapıtında şöyle diyor: "**Döner sermaye, normal düşünüldüğü zaman, hangi anlamda etkin olursa olsun**" (ne güzel mantıkçı) "**üretken olarak kullanılır ve kullanıldığı eylem içinde yok olur**".(Buna göre kömür **döner sermaye** olur, *yağ* da öyle, ama pamuk vb. böyle değildir. **İpliğe ya da pamuklu beze dönüşen pamuğun yok olduğu ve böylece bir dönüşümün üretken kullanım anlamına geldiği** söylenemez.) Sermaye, eğer yapılan iş durmadan hep aynı işleme hizmet ediyorsa **sabit** demektir ve yinelemelerin işlev alanı ne kadar büyükse, **ve alet, motor, makineler, sabit sermaye olarak adlandırılmayı öylesine hak etmişlerdir.**" (s. 114.) (Defter X, 4.) Buna göre **döner sermaye** kaybolmuş, üretim eyleminde tüketilmiştir; **sabit** sermaye —burada büyük bir açıklıkla **alet, motor, makine** olarak belirleniyor (dolayısıyla örneğin toprakta sağlanmış olan **iyileştirmeler** bunun dışında kalır)—, durmadan hep aynı işleme hizmet etmiştir. Farklılaşma, burada, yalnız, üretim eylemi sırasındaki tekno-

[69] John Stuart Mill, *Essays on Some Unsettled Questions of Political Economy,* Londra 1844, s. 55.

[70] J. B. Say, *Traité d'économie politique,* c. 2, s. 430.

lojik farklılıkla ilgilidir, biçimsel etki asla değildir; **döner sermaye ve sabit sermaye,** burada onlar için [Say ve Quincey tarafından] dile getirilen farklılıklarda bazı özelliklere sahiptir ve bu özellikler yoluyla genel olarak duran bir güçtür, öteki ise dönen güçtür, ama bunların hiçbiri, *sermaye olarak "adlandırılmayı"* hak ettirecek bir niteliğe sahip değildir.

Ramsay'a göre (IX, 84), "yalnız ***depo edilmiş gereçler*** **döner sermayedir,** çünkü kapitalistin bunlardan **doğrudan ayrılması gerekir** ve bunlar *yeniden-üretim sürecine* girmez, tüketim için canlı emek karşılığında doğrudan değişilir. Bunun dışındaki bütün sermaye (hammadde de) **sahibinin ya da kullananın mülkiyetinde üretim tamamlanıncaya kadar kalır.** (l.c.)[71] "**Döner sermaye, yalnız işçinin emeğinin ürünü tamamlanmadan önce onun için yatırılmış geçim giderlerinden ve öteki gerekli birincil mallarından oluşur.**"[72] (l.c.) *Gereçlerle* ilgili olarak, sermayenin üretim evresi sırasında dolaşan ve bu yönden tam anlamı ile döner sermayenin tek parçası olması ölçüsünde haklıdır. Ama, öte yandan, **sabit sermayenin sahibinin ya da kullananın mülkiyetinde "üretim tamamlanıncaya kadar"** kaldığını ve daha fazla kalmadığını söylemek yanlıştır. Bundan dolayı kendisi daha sonra da *sabit sermayeyi*, "**oluşacak metanın meydana gelmesine yardımcı olmakla birlikte, emeğin varlığını sürdürmesini sağlamayan, (herhangi bir metaya harcanmış) emek bölümünün tümü olarak açıklıyor**". (Ama, pek çok meta emeğin geçimini sağlamaz.[73] Yani bunlar işçinin tüketim nesneleri bölümünü oluşturmaz. Ramsay'a göre bunların hepsi ***sabit sermayedir.***)

(100£ için faiz birinci yılın ya da ilk 3 ayın sonunda 5£ olursa, ilk yılın sonunda sermaye 105 ya da 100 (1 + 0, 05); dört yılın sonunda = 100 (1 + 0,05)4 = 121£ $^{55}/_{100}$£ ve $^{1}/_{1600}$£ = 121£. 11 şilin $^{3}/_{5}$ farth*. ya da 121£ 11 şilin 0,6** farthing olur. Dolayısıyla 20'den başka 1£.11 sh. $^{6}/_{10}$*** farthing.)

||28| (Yukarda ortaya atılan soruda, bir yanda 400£ bir sermayenin yılda yalnız bir kez döndüğü, öte yanda 100£ bir sermayenin 4 kez, her iki durumda da %5 üzerinden döndüğü varsayılmıştır. Birinci durumda 400 sermaye yılda bir kez %5'ten = 20£, ikinci durumda 100£'lik bir sermayenin %4x5'ten gene = yılda 20 £'dir. Dönüşümün hızı sermayenin büyüklüğünün yerini alır; tıpkı basit para dolaşımındaki gibi, yılda 3 kez dönen 100.000 taler = 300.000'dir, ama 100 kez dönen 3000 = gene 300.000'dir. Ancak sermaye yılda 4 kez dolaşırsa, artı kazancın kendisinin de ikinci dönüşte gene sermayeye dönüşmesi ve onunla birlikte

[71] G. Ramsay, *An Essay ...*, s. 21.
[72] Agy, s. 23.
[73] Agy, s. 59.
* 3/5'in 3/20 olması gerekir.
** 0,6'nın 0,15 olması gerekir.
*** 6/10'un 3/70 olması gerekir.

dolaşması olanaklıdır, böylece fark 1£ 11 şilin 0,6 farthing olabilir. Ama bu fark asla varsayım sonucu değildir. Yalnız *soyut* olarak olanaklıdır. Varsayımdan ortaya çıkabilecek olan, 100£ sermayenin dönüşümü için 3 ayın gerekli olmasıdır. Öyleyse örneğin ay 30 güne eşit olunca, 105£ için —dönüşün aynı oranında, sermaye büyüklüğüne göre dönüş zamanının aynı oranında— 3 ay değil,* $105:x = 100:90$ gereklidir; $x = 90 \times {}^{105}/_{100} = {}^{9450}/_{100} = {}^{945}/_{10}$ gün = 3 ay $4^{1}/_{2}$ gün. Böylece ilk güçlük tamamıyla çözüme kavuşmuştur.)

(Daha büyük bir sermayenin daha yavaş dolaşması ile, oran bakımından daha hızlı dolaşan daha küçük bir sermayeye göre daha çok artı-değer yaratmamasından, daha küçük bir sermayenin daha büyük sermayeden daha hızlı dolaştığı sonucu kendiliğinden çıkamaz. Her duruma karşın, daha büyük sermaye daha çok ***sabit sermayeden*** oluştuğu ve daha uzak pazarlar aramak zorunda olduğu, ölçüde, bu, doğrudur. Pazarın yaygınlığının ve dolaşımın hızının, birbirine ters olmasının gereği de yoktur. Bu, ancak, şimdiki fizik olarak pazar ekonomik pazar değilse, yani ekonomik pazar üretim yerinden giderek uzaklaşıyorsa, o zaman doğrudur. Üstelik bu, ***sabit sermaye*** ile ***döner sermaye*** arasındaki salt farktan ortaya çıkıyorsa, çeşitli sermayelerin dolaşımını belirleyen öğeler henüz burada kesinlikle geliştirilemez. Bu arada şunu belirtmeli: Ticaret yeni dolaşım noktaları buluyorsa, yani çeşitli ülkeleri ilişkiye sokuyorsa, yeni pazarlar keşfediyorsa vb., bu, belirli büyüklükte değişim işlemleri yürütmek için gerekli olan, salt dolaşım giderlerinden tamamen başka bir şeydir; bu, değişim işlemlerinin değil, değişimin kendisinin konulmasıdır. Pazar sağlamaktır. Bu nokta, dolaşım konusunun tamamlanmasından önce, özellikle gözden geçirilmiş olacaktır.)

"**Sabit sermaye**" ve "**döner sermaye**" konusundaki görüşlerin gözden geçirilmesini şimdi gene sürdürelim. "Sermayenin çok ya da az *geçici* olmasına, yani *çok ya da az ölçüde belirli bir dönem boyunca sık sık yeniden-üretilmesi gerekliliğine göre, döner sermaye ya da sabit sermaye* diye adlandırılır. Ayrıca sermaye *çok* farklı hızlarda dolaşır ya da onu kullanana geri döner; örneğin kiracı çiftçinin tohumluk olarak satın aldığı buğday, fırıncının ekmek yapmak için satın aldığı buğdaya göre *göreli sabit* sermayedir." (*Ricardo, VII, 19.*) Daha sonra da şunu ekliyor: "Çeşitli meslek dallarında çeşitli *oranlarda* "**sabit sermaye ve döner sermaye**" vardır; *sabit sermayenin* kendi *niteliği sürekli değişiktir.*" (*Ricardo, l.c.*) "İki tür ticaret aynı değerde bir sermaye kullanabilir, ama bu, ***sabit kısım*** ve ***döner kısım*** arasında çok farklı bir biçimde bölünebilir. Eşit değerde ***sabit sermaye*** ve ***döner sermaye*** bile kullanabilirsiniz, ama ***sabit***

* Aksi halde öte yandan da, üretim sürecinin sürekliliği durumunda her ayda bir elde edilen artının yeniden sermayeye dönüştüğü kabul edilebilir. [*Marx'ın notu.*]

sermayenin süresi hiç de eşit olmayabilir. Örneğin biri 10.000'lik bir buhar makinesi, öteki gemidir." (Say'ın, *Ricardo'dan* yaptığı çeviriden, t. I. s. 29, 30.) Yanlışlık daha baştan başlıyor, Ricardo'ya göre, sermayeyi "*çok ya da az geçici*" saymak gerekir. Sermaye, sermaye olarak geçici değildir — değerdir. Ama değeri sabit olan, kullanım-değeridir, "çok ya da az geçici"dir ve dolayısıyla "*çok ya da az ölçüde belirli bir dönem boyunca sık sık yeniden-üretilmesi*" gerekir. Öyleyse burada ***sabit sermaye*** ile ***döner sermaye*** arasındaki fark, *belirli bir dönem boyunca belirli bir sermaye için yeniden-üretilme gerekliliğinin* daha çok ya da daha az oluşuna indirgenmiştir. Bu, Ricardo'nun yaptığı bir ayrımdır. *Sürekliliğin çeşitli düzeyleri ya da sabit sermayenin çeşitli düzeyleri, yani göreli olarak sabit kalmanın göreli süresi, çeşitli düzeyi* ikinci farktır. Böylece ***sabit*** sermayenin kendisi çok ya da az sabittir. *Aynı* sermaye aynı iş alanında iki değişik biçimde, *özel iki varlık tarzında sabit ve* ***döner*** *olarak* ortaya çıkar ve dolayısıyla çifte varlık gösterir. Sabit ya da ***döner*** olmak, sermayenin sermayeler dışında *özel* bir belirmişliği olarak görünür. Ancak bu özelliğe daha çok yaklaşmak gerekir. Sonunda bu üçüncü fark, "sermayenin hiç *eşit olmayan sürelerde* dolaşmasına ya da geri dönmesine" gelince, Ricardo'nun bundan anladığı, onun verdiği fırıncı ve kiracı örneğinin gösterdiği gibi, zaman farkından başka bir şey değildir ve bu zaman içinde sermaye çeşitli iş dallarında, uzmanlık alanına göre, dolaşım evresine karşıt olarak *üretim evresinde sabit ve bağlı bulunur*. Dolayısıyla, burada, daha önce her evrenin içinde sabitlik olarak gördüğümüz gibi, ***sabit sermaye*** ortaya çıkar; yalnız, üretim evresinin ortasında, bu belirli evrede, özellikle az ya da çok uzun süre sabit kalması, sermayenin kendine özgülüğü, değer koyucu bir özelliği olarak görülür. Para, *geçici olmayan değer* olarak, kendine ölümsüz değer süsü vermeye çalışıyordu, bunun için de dolaşıma karşı, yani gerçek servetle, Petty'nin çok güzel ve çok safça belirlediği gibi, geçici zevklerde kaybolan geçici metalarla değişime karşı olumsuz tutuma giriyordu. Sermayede değerin kalımlı niteliği (**belirli bir dereceye kadar**) vardır, çünkü kuşkusuz geçici metalarda cisimleşmiş, onların biçimini almıştır, ama sürekli olarak da değişir; paradaki kalımlı biçimi ile metalardaki geçici biçimi arasmda gider gelir; geçicilik onun yapabileceği tek şey olarak vardır: ölen —süreç— yaşam gibi geçici. Ancak sermaye bu yeteneği, canlı emeği bir vampir gibi sürekli bir ruh gibi emerek elde eder. Kalımlılık —değerin sermaye biçiminde süresi— yalnızca, kendisi çifte yönlü olan yeniden-üretim, meta olarak yeniden-üretim, para ve birim olarak bu iki yeniden-üretim süreçlerinin yeniden-üretimi yoluyla sağlanmıştır. Meta olarak yeniden-üretimde sermaye, kullanım-değerinin belirli bir biçiminde sabit kalmıştır ve o zaman *genel kullanım-değeri* değildir, gerçekleşmiş olması gereken *değer* de değildir. Bu nite-

liğiyle sermaye, yeniden-üretim eyleminde, üretim evresinde gerçekleşmesini ancak dolaşım yoluyla gösterir. Değerin var olduğu, metanın daha çok ya da daha az geçici niteliği, aynı değerin ||29| daha yavaş ya da daha hızlı yeniden-üretimini; yani emek sürecinin yinelenmesini gerektirir. Değerin var olduğu, ya da şimdi sermayenin bedeni olarak ortaya çıkan *kullanım-değerinin özel doğası*, burada bizzat *biçim belirleyici* ve sermayenin eylemini belirleyici olarak; bir sermayeye başka sermaye karşısında ayrı bir özellik verici; onu özel duruma getirici olarak ortaya çıkar. Bundan dolayı, daha önce birçok örnekte gördüğümüz gibi, basit dolaşımda *gerçekleşmesi* sözkonusu ise, kullanım-değeri ile değişim-değeri arasındaki farkın ekonomik biçim belirlemesinin dışında kaldığını, kesinlikle bunun dışında bulunduğunu gözden kaçırmaktan büyük bir yanlışlık olamaz. Gerçekte biz, ekonomik ilişkilerin gelişmesinin çeşitli aşamalarında değişim-değerini ve kullanım-değerini değişik ilişkiler içinde belirledik ve bu belirmişliğin kendisi de değerin böyle değişik biçimde belirlenmesi olarak ortaya çıkar. Kullanım-değerinin kendisi ekonomik kategori olarak rol oynar. Bu rolü nerede oynadığı, gelişmenin kendisinden ortaya çıkar. Örneğin Ricardo, burjuva ekonomisinin yalnız değişim-değeri üzerinden işlem gördüğüne, salt dışardan kullanım-değeri ile ilgi kurduğuna inanır ve en başta değişim-değerinin en önemli belirlenimlerini kullanım-değerinden ve onun öteki ile olan ilişkisinden çıkarır; **örneğin**, *toprak rantını, ücretin en düşük düzeyini*, ***sabit sermaye ve döner sermaye arasındaki farkı***, fiyatların belirlenmesi üzerindeki en önemli etkiye (**ücretlerin oranındaki yükseliş ve düşüş yoluyla fiyatlar üzerinde meydana gelen değişik tepkiye**) bağlar; talep ve arz vb. oranında da böyle. Aynı belirleme bir kez de kullanım-değerinin ve değişim-değerinin belirlenmesinde, ama değişik düzeylerde ve değişik bir önemde ortaya çıkar. Bu, ister üretim için olsun, ister tüketim için olsun, yararlanmak, tüketmektir. Değişmek, toplumsal bir süreç yoluyla gerçekleşen aynı eylemdir. Yararlanmanın kendisi sağlanmış ve değişimin salt sonucu haline gelmiş olabilir: öte yandan değişim, salt yararlanmanın bir öğesi olarak ortaya çıkabilir vb.. Sermaye açısından (dolaşımda) değişim eylemi, kullanım-değerini ortaya çıkaran eylem olarak görünür, buna karşılık, öte yandan onun üretim eylemi içinde yararlanması, değişim açısından konan, değişim-değerini koyan eylem olarak kendini gösterir. Üretim ve tüketim için de böyledir. Burjuva ekonomide (her ekonomide olduğu gibi) bunlar, kendine özgü farklarda ve kendine özgü birimlerde konmuştur. İşte önemli olan, bu kendine özgü farkları doğru anlamaktır. Bay Proudhon'un [savları] ya da sosyal duygusalların, bunların *aynı şey* olduğu savı hiçbir yere götürmez.

Ricardo'nun açıklamasında iyi olan nokta, ilkin *çok ya da az hızla*

yeniden-üretimin gerekliliği öğesinin belirtilmesi; çok ya da az geçici niteliğini gözönünde bulundurması — tüketimin (kişisel tüketim anlamında), *sermayenin* kendisi ile ilgili olarak daha çok ya da az hızlı olarak dikkate alınmasıdır. Dolayısıyla kullanım-değerinin *sermayenin* kendisi için ilişkisi dikkate alınıyor. *Sismondi,* tersine, sermayeye ilişkin hemen dışsal bir belirleme getiriyor: *insan tarafından doğrudan ya da dolaylı tükenmeye* yargılı oldukları doğrudan ya da dolaylı geçim aracının nesne olup olmadığını kendi kendine soruyor. Bununla, *nesnenin* kendisinin *çok ya da az hızla tüketimiyle* ilişkisini koyuyor. Doğrudan geçim aracı hizmeti gören nesneler, geçim aracı yapmaya yardım eden nesnelerden daha geçicidir. Bu sonuncuların dayanıklı olmaları nitelikleridir; geçicilikleri yazgılarıdır. Ricardo diyor ki: "Dolaylı olarak, ***sabit sermaye*** , insanın kullanımına yargılı olan şeyin tüketimine yardım etmek için yavaş yavaş tüketilir, ***döner sermaye,*** durmaksızın insan kullanımına doğrudan uygulanmış olur... Bir şey, bir kez, bir birey için *geri dönüşü olmaksızın* tümüyle tüketilmiştir; bu, aynı zamanda, herhangi bir yeniden-üretim için tüketilmiş olabilir." (Sismondi VI.)[74] Ricardo bu ilişkiyi şöyle anlatıyor: "Yıllık tüketimin *ilk dönüşümü, **gelecekteki bir emeğin üretken güçleri artırmaya** özgü kalıcı kurumlar içinde:* ***sabit sermaye***de gerçekleşir; bu ilk emek, her zaman, bir ücretle temsil edilen, çalışırken işçinin tükettiği geçim araçlarının karşılığında değişilen emek tarafından yerine getirilir. ***Sabit sermaye** yavaş yavaş tüketilir*" (yani azar azar yıpranır[75]). *İkinci dönüşüm: "**Döner sermaye,** emeğin tohumlarında* (hammaddeler) ve *işçinin tüketiminde* oluşur." (l.c.)[76] Bu, daha çok oluşla ilgilidir. Birincisi, ***sabit sermaye***nin ancak kendisinin ***döner sermaye***nin değişmezleştirilmiş bir biçimi, ***döner sermaye***nin sabitleşmiş bir biçimine *dönüşmesi;* ikincisi: üretim aracı olarak, öteki ürün olarak, birinin tüketilmiş olmaya yazgılı olduğunu belirleme; başka deyişle, bu sermayenin *tüketiminin* değişik tarzının, üretim sürecindeki üretim koşulları altında oynadığı rolle belirlenmesi. Cherbuliez, ***döner sermayenin,*** sermayenin *tüketilebilir* kısmını, ***sabit sermaye***nin tüketilemeyen kısmını oluşturduğu biçiminde konuyu basitleştiriyor. (Biri yenilebilir, öteki değil. **Konuyu ele almanın çok kolay yöntemi.**)[77] Storch, yukarda değinilen bir yerde (defterde 29), döner sermaye için nerdeyse sermayenin dönmeye yazgılı olduğunu öne sürüyor. Şunları söylerken de kendi kendisiyle çelişkiye düşüyor: "***Her sabit sermaye, aslında bir döner sermayeden gelir ve sürekli olarak döner sermaye sırtından beslenmek zorundadır.***"[78];

[74] Simonde de Sismondi, *Nouveaux principes,* c. 1, s. 95.
[75] Agy, s. 97-98.
[76] Agy, s. 94.
[77] A. Cherbuliez, *Richesse ou pauvreté,* s. 16-19.
[78] H. Storch, *Cours ...,* c. 1, s. 246.

(yani dolaşımdan geliyor, ya da bizzat kendi ilk öğesinde dolaşarak bulunuyor ve dolaşım yoluyla sürekli yenileniyor; dolayısıyla o dolaşıma girmemekle birlikte, dolaşım ona giriyor). Daha sonra Storch'un eklediği: ***"Her sabit sermaye ancak bir döner sermaye aracılığıyla gelir getirebilir."*** (defter 26, a.)[79] noktasına ilerde gene döneceğiz.

⟨ ***"Üretken tüketimler gerçek anlamda giderler değil, ama yalnızca avanslardır, harcama yapan kimselere geri dönerler."*** s. 54, Storch'un Say'a yanıt olan yazısı[80] (s. 56. Storch üzerine ikinci defter). (Kapitalist, işçiye kendi artı-emeğinin bir kısmını ***avans*** biçiminde, ***avans***ını hem bir eşdeğer olarak, hem de artı-emekle geri ödemek zorunda olduğu bir şey olarak geri veriyor.) ⟩

(Bileşik faiz hesabının formülü: S, = c (1 + i)ⁿ. (S, i faiz oranında n yılı geçtikten sonra, sermayenin genel toplamıdır.)

Yıllık *faiz hesabı* formülü:

$$x \text{ (yıllık hesap)} = \frac{c(1+i)^n}{1 + (1+i) + (1+i)^2 + (1+i)^{n-1}}\ .)$$

Değişmeyen ve değişen sermaye .

Yukarda sermayeyi değişmeyen değer ve değişen değer olarak böldük; eğer üretim evresinin içinde, yani sermayenin doğrudan değerlenme sürecinde gözönüne alınırsa, bu, her zaman doğrudur. Sermayenin kendisinin, varsayılan değer olarak kendi değerini, yeniden-üretim giderlerinin yükselişine ya da düşüşüne göre, ya da kârların düşmesi sonucu nasıl degerlendirebildiği vb., açıkça görülüyor ki, sermayenin reel sermaye olarak, birçok sermayenin birbiri üzerindeki karşılıklı etkisi olarak incelendiği bölüme giriyor. Burada sermaye kavramının genel tanımı içinde şimdilik yer almıyor.

Rekabet .

⟨Rekabet, tarihsel bakımdan lonca yükümlülüğünün, hükümet düzenlemelerinin, iç gümrüklerin ve benzerlerinin bir ülke içinde ortadan kaldırılması, dünya pazarında ablukaya, yasaklamaya ya da korumacılığa son verilmesi olarak ortaya çıkar — kısacası, tarihsel bakımdan sermaye öncesi üretim evrelerine özgü sınırların ve engellerin yadsınması olarak ortaya çıkar; tarihsel yönden fizyokratlar tarafından çok doğru olarak, ||30| ***bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler*** diye

[79] Agy, s. 246.
[80] H. Storch, *Considérations sur la nature du revenu national*, s. 54.

ıralanmış ve örgütlenmiştir; bütün bu nedenler, yalnız kendi açısından, salt bu olumsuz açıdan, salt bu tarihsel açıdan incelenmiş, ve öte yandan, serbest bırakılmış bireyler arasında yalnız kendi çıkarlarının belirlediği karşıt çatışma olarak, özgür bireylerin ilişkileri içinde itişme ve yaklaşma olgusu olarak, ve dolayısıyla üretim ve değişim alanında özgür bireyselliğin mutlak varlık biçimi olarak görülmesi gibi daha büyük bir saçmalığa götürmüştür. Bundan büyük yanlış olamaz. 1) Eğer serbest rekabet eski üretim ilişkilerini ve tarzlarını ortadan kaldırmışsa, *ilkin,* onun için engel olan, eski üretim tarzları için içkin sınır olan şeyin ne olduğunun, bunların doğal biçiminde nerede geliştiğinin ve hareket ettiğinin gözden geçirilmesi kuşkusuz zorunludur. Bu sınırlar, ancak üretken güçlerin ve ulaşım koşullarının yeterince gelişmesinden sonra, sermayenin bu niteliğiyle, üretimin düzenleyici ilkesi olarak ortaya çıkmaya başlayabilmesinin engelleri haline gelir. Sermayenin ortadan kaldırdığı sınırlar, onun hareketlerini, gelişmesini, gerçekleşmesini tıkayan engellerdi. Bununla, sermaye, bütün sınırları, bütün engelleri henüz kaldırmamıştı; onun kaldırdığı, yalnız, ona uygun gelmeyen, onun için engel oluşturan sınırlardı. Sermaye kendi sınırları içersinde —bunlar daha ileri bir bakış açısından üretim engelleri olarak görünse ve bu niteliğiyle sermayenin kendi tarihsel gelişmesi tarafından konmuş olsalar da— kendini özgür, engelsiz, yani yalnız kendi kendisiyle, yalnız kendi yaşam koşulları ile sınırlı hisseder. Tıpkı lonca sanayisinin kendi parlak döneminde lonca örgütlenmesi içinde, gereksinim duyduğu özgürlüğü, yani ona uygun üretim koşullarını eksiksiz bulması gibi. Onun kendisi de bu koşulları kendinden çıkarıp koymuş ve onları *kendi* içkin koşulları olarak geliştirmiştir, dolayısıyla bunlar asla dışsal ve daraltıcı engeller değildir. Loncaların vb. sermaye yönünden serbest rekabet yoluyla yadsınmasının tarihsel yanı, yeterince güçlenmiş sermayenin kendisine uygun değişim tarzı yoluyla, ona uygun hareketi frenleyen ve engelleyen tarihsel engelleri yıkmasından başka bir anlama gelmez. Ama rekabet, salt bu tarihsel öneme sahip olmaktan ya da yalnızca *bu olumsuz öğe* olmaktan uzaktır. *Serbest rekabet,* sermayenin başka bir sermaye olarak kendi kendisiyle ilişkisi, yani sermaye olarak sermayenin reel davranışıdır. Sermayenin içsel yasaları —ancak onun gelişmesinden önceki aşamalara eğilimler olarak görünürler— önce yasa olarak konur; sermayeye dayalı üretim, ancak serbest rekabetin gelişmesi durumunda ve geliştiği ölçüde kendine uygun biçimlerde yerleşir, çünkü sermaye üzerine kurulu üretim tarzının serbest gelişmesi demektir; sermayenin koşullarının ve onun bu koşulları sürekli* yeniden-üreten sürecinin ser-

* "Koşulları sürekli" sözleri özgün metinde "koşullandıran sürekli" biçimindedir. Bu kısmın anlamı belki şöyledir: "bu koşulları koşul yapan onları sürekli yeniden-üreten sürecinin".

best gelişmesidir. Serbest rekabette, serbest olarak konmuş olan bireyler değil, sermayedir. Sermayeye dayalı üretim, toplumsal üretken gücün gelişmesi için gerekli, dolayısıyla da uygun biçim olduğuna göre, sermayenin arı koşulları içinde bireylerin hareketi, onların özgürlüğü olarak görünür; ancak o zaman da bu özgürlük bu niteliğiyle, serbest rekabetin çiğnediği sürekli yansıma yoluyla dogmatik biçimde güvenceye alınır. Serbest rekabet sermayenin reel gelişmesidir. Onun aracılığıyla her sermaye için, sermayenin doğasına uygun düşen, sermayeye dayalı üretim tarzına, sermaye kavramına uygun düşen şey, dışsal gereklilik olarak getirilir. Serbest rekabette sermayelerin birbiri üzerindeki, emek vb. üzerindeki karşılıklı zorlaması (işçilerin kendi aralarındaki rekabet, sermayelerin rekabetinin ancak başka bir biçimidir), sermaye olarak servetin *serbest,* aynı zamanda *gerçek* gelişmesidir. Bu öylesine gerçektir ki, Ricardo gibi ekonominin pek derin düşünürleri, sermayeye uygun yasaları —aynı zamanda ona egemen canlı eğilimler olarak ortaya çıkan yasaları— inceleyebilmek ve formülleştirebilmek için, serbest rekabetin mutlak egemenliğini *varsayarlar.* Ancak serbest rekabet sermayenin üretim sürecinin uygun biçimidir. Ne kadar çok gelişirse, sermayenin hareket biçimleri öylesine açıkça kendini gösterir. Örneğin Ricardo'nun kendisi tarafından ve ***kendisine karşın,*** savunduğu şey, sermayenin *tarihsel doğası* ve serbest rekabetin bağnaz karakteridir; bunlar da yalnız sermayelerin serbest hareketi, yani yok olan ön basamakların değil, sermayenin kendi koşulları olan koşullar çerçevesindeki hareketidir. Sermayenin egemenliği serbest rekabetin koşuludur; tıpkı özgür Roma "özel hukukunun" koşulunun, Roma'nın imparator despotluğu oluşu gibi. Sermaye zayıf olduğu sürece, geçmişin ya da onun ortaya çıkmasıyla kaybolan üretim tarzlarının koltuk değneklerini bile arar. Kendini güçlü görür görmez, bu değnekleri atar ve kendi yasalarına göre hareket eder. Kendini gelişmenin engeli olarak görmeye ve bilmeye başlar başlamaz, tam da sermayenin egemenliğini tamamlar gibi görünerek, serbest rekabeti gemleyerek, aynı zamanda sermayenin ve ona dayalı üretim tarzının çözülüşü demek olan biçimlere sığınır. Birçok sermayenin, sermayenin içkin belirlenmelerini birbirine ve kendi kendine zorla kabul ettirmekten başka bir şey olmayan serbest rekabet yoluyla, dışsal zorunluluk olarak, gerçekten onun dışına açıkça konmuş olması sermayenin doğasında vardır. Dolayısıyla burjuva ekonomisinin hiçbir kategorisi, birincisi bile, örneğin değerin belirlenmesi, serbest rekabet olgusuyla; yani sermayelerin ve sermaye tarafından belirlenmiş bütün öteki üretim ve değişim ilişkilerinin karşılıklı etkileşimi olarak ortaya çıkan sermayenin gerçek süreciyle gerçekleşmez. Bundan dolayı da, serbest rekabeti insan özgürlüğünün en son gelişmesi olarak görmek; bireysel özgürlü-

ğün ve bireysel özgürlüğe dayanan toplumsal üretimin yadsınması olarak serbest rekabetin yadsınmasını görmek budalalıktır. Burada, yalnızca, sermayenin sınırlı bir temeli, egemenliği üzerinde serbest gelişmesi sözkonusudur. Dolayısıyla bireysel özgürlüğün bu türü, aynı zamanda her bireysel özgürlüğün tamamıyla ortadan kaldırılmasıdır. Aynı zamanda, bireyselliğin, olgusal güçler, hatta aşırı güçlü nesneler —birbiriyle ilişki halindeki bireylerin kendisinden bağımsız nesneler— biçimini alan toplumsal koşulların boyunduruğu altında tamamıyla ezilmesidir. Serbest rekabet denilen şeyin geliştirilmesi, onun orta sınıf peygamberleri tarafından göklere çıkarılmasına ya da sosyalistler tarafından kötülenmesine karşı tek akılcı yanıttır. Eğer serbest rekabet çerçevesinde bireyler salt kendi özel çıkarlarını izleyerek toplumsal ya da daha doğrusu *genel* çıkarı gerçekleştirdikleri söylenirse, bu, onların kapitalist üretim koşulları altında birbirlerine baskı yapmalarından ve dolayısıyla onların karşı koyuşunun bile, bu karşılıklı etkinin meydana geldiği koşulları yeniden-üretmesinden başka bir anlam taşımaz. Üstelik serbest bireyselliğin sözde mutlak olan biçimi olarak serbest rekabetle ilgili hayal yok olur olmaz, rekabetin koşullarının, yani sermayeye dayalı üretim koşullarının *engel* olarak görüldüğü ve kabul edildiği, dolayısıyla bu engellerin bulunduğu ve durmadan çoğaldığı kanıtlanmış olur. Serbest rekabetin, üretken güçlerin ve bunun yanında da insan özgürlüğünün gelişmesinin son biçimine eşit olduğu savı, **orta sınıfların** egemenliğinin dünya tarihinin sonu olduğu anlamına gelir — dünkü zıpçıktılar için hoş bir düşünce kuşkusuz. 〉

Artı-Değer. Üretim zamanı. Dolaşım zamanı. Devir zamanı.

||31| d 〈 ***Sabit sermaye*** ve ***döner sermaye*** konusundaki görüşlerin incelenmesini sürdürmeden önce, şimdiye kadar geliştirilenlere bir an için dönelim.

Üretim-zamanı ile emek-zamanının örtüştüğünü bir an için kabul edelim. Üretim evresi içinde bile teknolojik süreç yoluyla gereken kesintilerin meydana geldiği **durumu** ilerde gözden geçireceğiz.

Diyelim ki, sermayenin üretim evresi 60 emek-gününe eşittir; bunun 40'ı gerekli-emek-zamanıdır. Böylece daha önce geliştirilen yasaya göre artı-değer, ya da sermaye tarafından yeniden ortaya çıkarılmış değer, yani ötekinin emek-zamanının maledinilmesi = 60-40=20. Buna artı-değer (= 20) S diyelim; üretim evresi —ya da üretim evresi sırasında kullanılan emek-zamanı— p. Z diye adlandırmak istediğimiz bu zaman dilimi içinde —örneğin 360 gün— toplam değer, 360'da içerilmiş üretim evreleri sayısından daha büyük olamaz. S için en büyük katsayı —yani sermayenin varolan koşullar altında yaratabileceği artı-

değerin en büyük noktası—, 360 günde S'nin yaratılmasının yinelenmesi sayısına eşittir. Bu yinelemenin —sermayenin yeniden-üretiminin ya da şimdi daha çok onun üretim sürecinin yeniden-üretiminin— en son sınırı, üretim döneminin, birincisinin yineleneceği toplam zaman dönemine olan oranı ile belirlenmiştir. Verilen zaman = 360 gün ve üretim süresi = 60 ise, $^{360}/_{60}$ ya da Z/p, yani 6 katsayıdır ve bu p'nin Z'de kaç kez bulunduğunu, ya da kendi içkin sınırları gereğince sermayenin yeniden-üretim sürecinin 360 günde kaç kez yinelenebildiğini gösterir. S'nin yaratılmasının, yani artı-değer ortaya çıkarmasının en yüksek noktasının, bu süreçlerde S'nin belirli bir süre içinde üretebildiği süreçlerin sayısı ile ortaya çıktığı anlaşılır. Z/p bu oranı verir. Z/p bölümü ya da q, 360 günlük zamanda, genellikle Z'de S'nin en büyük katsayısıdır. SZ/p ya da Sq, değerin en büyüğüdür. Z/p = q olunca, Z = pq; Z'nin bütün süresi üretim zamanı olur; üretim evresi p, Z'de içerildiği kadar çok yinelenir. Belirli bir süre içinde sermayenin toplam değer yaratması = bir üretim evresinde sermayenin kendine malettiği artı-emeğin, bu üretim evresinin verilen zamanda içerdiği sayı ile çarpımıdır. Dolayısıyla, yukardaki örnekte = 20 x $^{360}/_{60}$ = 20 x 6 = 120 gün. q, yani Z/p, sermayenin *devir* sayısını gösterir; ama Z = pq olduğu için, p = Z/q olur; yani bir üretim evresinin süresi, toplam sürenin devir sayısı ile bölünmesine eşittir. Öyleyse bu sermayenin bir üretim evresi, onun bir devrine eşittir. Devir zamanı ile üretim zamanı tamamıyla özdeştir; dolayısıyla devir sayısı, yalnızca, bir üretim aşamasının toplam zamana olan oranı ile belirlenir.

Yalnız bu varsayımda dolaşım zamanı = 0 olarak konmuştur. Ama onun sıfıra asla eşit olmayacak belirli bir büyüklüğü vardır. Şimdi 60 günlük üretim zamanına ya da 60 üretim gününe 30 dolaşım günü düştüğünü kabul edelim; p'ye katılan bu dolaşım zamanı c olsun. O zaman sermayenin bir devri, yani değerlenme süreci —artı-değerin ortaya konulması– yineleyebildiği noktaya kadar gereksindiği toplam zaman = 30 + 60 = 90 gün (= p + c) (1 U [devir] = p + c) olur. 90 günlük bir devir 360 günde $^{360}/_{90}$ kez, yani dört kez yinelenebilir. O zaman 20'nin artı-değeri yalnız 4 kez sağlanabilir; 20 x 4 = 80. 60 günde sermaye 20 artı-gün üretir; ama 30 gün dolaşması gerekir; yani bu 30 günde artı-emek, artı-değer getirmez. Bu, 90 günde salt 20 günlük bir artı-değer getirmiş olmakla aynı şey demektir (sonuç olarak). Daha önce dönüşlerin sayısı Z/p ile belirlenirken, şimdi Z/p+c ya da Z/U ile belirlenmiştir; değerin en yükseği SZ/p idi; şimdi gerçekten ortaya konmuş olan artı-değer SZ/p+c; $^{300}/_{60}$ + 30 = 20 $^{360}/_{90}$ = 20 x 4 = 80) olur. Öyleyse devirlerin sayısı = toplam sürenin, üretim süresi ile dolaşım süresinin toplamına bölünmesine, toplam değer de S'nin devir sayısı ile çarpımına eşittir. Ama artı-değer, üretim zamanı ve dolaşım zamanı

ilişkilerini anlatmak için bu deyim bizim için yeterli değildir.

Değer yaratmanın en yüksek noktası SZ/p formülünde içerilmiştir; dolaşım-zamanı tarafından sınırlanmış SZ/p+c (ya da SZ/p); ikinci niceliği birincisinden çıkarırsak çıkan sonuç şudur: S/Z - SZ/P+C = SZ (p+c - SZp/p (p + c) = SZ + SZc - SZp/ p (p+c) = SZc/p(p+c).

O zaman fark olarak elde ettiğimiz SZc/p(p+c) ya da SZ/p x c/p+c SZ/p+c ya da S´, ikinci belirlemede değeri belirlediğimiz gibi, S´ = SZ/p - (SZ/p x c/p+c). Bu formulü daha fazla açıklamadan önce daha başkalarını getirmemiz gereklidir.

Z/p+c q´ bölümünü belirlemek istersek, q´ sayısı, U = (p+c) Z'de ne kadar olduğunu, devir sayısını gösterir; öyleyse Z/p+c = q´; Z = pq´ + cq´, pq´ toplam *üretim zamanını ve cq´ de toplam dolaşım zamanını* gösterir.

Toplam dolaşım zamanını C ile gösterelim (o zaman cq´ = C), bu varsayımda (Z (360) = 4 x 60 (240) + 4 x 30 (120)) q´ = 4 olur. C = cq´ = 4 c; devir sayısı = 4 olur. Daha önce gördük ki, değer yaratmanın en yüksek noktası = SZ/p; ama bu örnekte Z = üretim zamanıydı. Gerçek üretim zamanı ise şimdi Z - q'dur: denklemden de bu çıkıyor. Z = pq´ (toplam üretim zamanı) + cq´ (toplam dolaşım zamanı ya da C). Dolayısıyla Z - C - cq´, dolayısıyla, S (Z-C/p) değerini yaratmanın en yüksek noktasıdır. 360 gün olmadığı için, 360 - cq´, yani —4 x 30— 120 üretim zamanı; öyleyse 20 $(^{360-120}/_{60})$; 20 x $^{240}/_{60}$ = 80.

||32| Ensonu formüle gelince:

S´ = SZ/p - (SZ/p x c/c+p) = 360 x $^{20}/_{60}$ - 20 $(^{360}/_{60}$ x $^{30}/_{30}$+60)
= 120 - (120 x $^{30}/_{90}$) = 6 x 20 - (6 x 20 x $^{3}/_{9}$)
= 20 x 6 - (20 x 6 x $^{1}/_{3}$) ya da
= 120 - (120 x $^{1}/_{3}$) = 120 - 40 = 80,

bunun anlamı, değerin, en yüksek değer noktasına, yani salt üretim zamanının toplam zamana oranı ile belirlenmiş değerden, bu en yüksek sayıda dolaşım zamanının kaç kez bulunduğunu gösteren sayının çıkarılmasına ve *buna* c/c+p = c/U eklenmesine eşittir; c/U dolaşım zamanının, sermayenin bir devrine olan oranını gösterir. Payı ve paydayı q´ ile çarparsak çıkan şudur: cq´/(c+p) q' = c/Z. (c/c+p = $^{30}/_{30+60}$ = $^{1}/_{3}$ c/c+p ya da $^{1}/_{3}$ dolaşım zamanının toplam zamana olan oranını gösterir, çünkü $^{360}/_{3}$ = 120'dir. Dolaşım (c + p) C'de içerir. c/c+p ya da $^{1}/_{3}$ (ya da c/Z) kez ve bu sayı en yüksek noktadadır, o da c'de içerilen, dolaşım zamanında bulunan, bir devire düşen sayı ile çarpılır, ya da *c'nin* c + *p ya* da C'nin *Z*'de kaç kez bulunduğunu gösteren sayı ile bölünür. c = q olsaydı, S´ = SZ/p olur ve bu da en yüksek noktasında bulunurdu. S´, q büyüdüğü ölçüde küçülür, onunla ters orantıdadır, çünkü c/c+p faktörü aynı ölçüde büyür ve SZ/p faktörü de aynı ölçüde büyür. En yüksek değerden çıkarılacak sayı SZ/p x c/c+p ya da

SZ/p x c/U'dır.

Öyleyse üç formülümüz var:

1) S´ = SZ/p+c = SZ/U; 2) S´ = S (Z -C) / 3) S´ SZ /p - (SZ/p x c/ cp) = S [Z - (ZP/p x c/c+p)]. Gerçek değere göre değerin en yüksek noktası, belirli bir zaman diliminin bu zamana göre oranından toplam dolaşım zamamnın çıkarılması gibidir. Ya da aynı zamanda S: S´ = pq: (pq´ - q´ c), yani = p: (p-c). O zaman toplam artı-değer = bir üretim evresinde bulunan artı-değere eşittir ve bunun katsayısı, bu sonuncu sayıda bulunan bir devrin dolaşım zamanı sayısının, toplam zamanda bulunan üretim zamanından çıkarılmasından sonra kalan sayıdır. S (q-q c/U) = Sq (1 - 1c/U) = Sq (u-c/U) = sqp/U = SZ/p+c, bu da ilk formüldür. Formül 3 bu demektir... *Formül 1*: Toplam artı-değer eşittir bir üretim evresinin toplam zaman ile çarpımı, devir zamanı ile bölümü ya da toplam zamanda bulunan üretim zamanı ile dolaşım zamanının toplamı olan sayı ile çarpımı.

Formül 2: Toplam değer eşittir artı-değerin toplam zaman ile çarpımı eksi toplam dolaşım zamanı, bölü bir üretim evresi süresi.]]

Rekabet.

(Rekabette, temel yasa, değer ile artı-değer konusunda ortaya konulan değerden farklı olarak geliştirilir, bu değer onda içerilen emek ile ya da üretilmesi için harcanmış emek-zamanı ile değil, üretilebileceği emek-zamanı ile, ya da yeniden-üretim için gerekli emek-zamanı ile belirlenmiştir. Böylece, sanki asıl yasa ortadan kalkıyormuş gibi görünmesine karşın tek bir sermaye, ancak ve ilkin genellikle sermayenin koşullarına sokulunca gerçekleşir. *Gerekli emek-zamanı*, sermayenin kendisinin hareketiyle belirlenmiş olarak vardır, ama ancak sonradan konmuştur. Rekabetin temel yasası budur. Talep, arz, fiyat (üretim giderleri) bundan sonra gelen biçim belirlemeleridir; fiyat, piyasa fiyatı ya da genel fiyattır. Daha sonra genel bir kâr oranının konması gelir. Piyasa fiyatının sonucu olarak sermayeler çeşitli dallara bölünür. Üretim giderlerinin düşürülmesi vb.. Kısacası, burada bütün belirlemeler, sermayede genellikle olduğu gibi *tersine* ortaya çıkar. Orada fiyat emek yoluyla belirlenir, burada ise emek fiyat yoluyla belirlenir vb., vb. Tek tek sermayelerin birbirine yaptığı etki de, bunları *sermaye* olarak davranmaya zorlar; görünüşte bunların bağımsız olan etkisi ve kurala dayanmayan çatışmaları, onların genel yasası olur. Burada pazar da ayrı bir önem kazanır. Bu, sermayelerin sermaye olarak tek tek birbiri üzerindeki karşılıklı etkisi, genel duruma gelir ve herbirinin sözde bağımsızlığını ve kendi başına var oluşunu ortadan kaldırır. Bu ortadan kalkış kredide daha geniş ölçüde gerçekleşir. Ortadan kalkışın

en son vardığı, bununla birlikte sermayenin kendisine uygun biçimde *konduğu en uç* biçim, ortaklık sermayesidir.) (Talep, arz, fiyat, üretim giderleri, kâr ve faiz karşıtlığı, değişim-değeri ile kullanım-değerinin, tüketim ile üretimin çeşitli ilişkileri.)

Artı-değer. Üretim zamanı. Dolaşım zamanı. Devir zamanı. Sermayenin üretim zamanındaki bölümü. — Dolaşım zamanı. — Artı-değer ve üretim evresi. Sermayenin yeniden-üretim sayısı = devir sayısı. — Toplam artı-değer vb.

Gördük ki, sermayenin belirli bir zaman dilimi içinde ortaya çıkaracağı artı-değer, değerlenme sürecinin yinelenme sayısı ile belirlenir, ya da sermaye belirli bir zaman dilimi içinde yeniden-üretilebilir; ama bu yeniden-üretimlerin sayısı, üretim evresi süresinin toplam süreye oranı ile değil, toplam süreden dolaşım zamanı çıktıktan sonra kalan süreye olan oranı ile belirlenmiştir. Dolayısıyla, dolaşım zamanı, sermayenin kendisini yeniden-üretme ve dolayısıyla da artı-değeri yeniden-üretme yeteneğinin ||33| ortadan kalktığı zamandır. Onun üretkenliği, yani artı-değer yaratması, dolaşım zamanı ile ters orantılıdır ve bu sonunda sıfıra inerse üretkenliği en yüksek noktasına erişir. Sermayenin yaşamsal süreçlerinin, gerekli başkalaşımının belirlediği farklı ve kavramsal uğraklar arasından geçişi olan dolaşımı, sermaye için kaçınılmaz koşuldur, onun kendi doğası tarafından konmuş koşuldur. Bu geçiş zamana mal olduğu ölçüde, bu geçen zaman sermayenin değerini *çoğaltamaz*, çünkü bu üretim zamanı *değil*dir, sermayenin canlı emeği kendine mal *etmediği* sırada geçen zamandır. Bu dolaşım zamanı sermaye tarafından yaratılan değeri asla çoğaltamaz, yalnızca *değerin ortaya konmadığı* zamanı ortaya koyar, böylece emek-zamanına olan oranı ölçüsünde değer çoğaltmanın engeli olarak ortaya çıkabilir. Bu dolaşım zamanı, değer yaratan zaman içinde bulunamaz, çünkü değer yaratan zaman, yalnız değerde nesneleşen emek-zamanıdır. Değerin üretiminin giderlerinin bir kısmı olmaz ve sermayenin üretim giderleri arasında da değildir; tersine, onun kendini yeniden-üretimini daha da zorlaştırıcı koşuludur. Sermayenin değerlenmek, yani canlı emeği kendine mal etmek için karşılaştığı engeller, kuşkusuz onun değerlenmesinin, değer sayılmasının öğesini oluşturmaz. Bundan dolayı *üretim giderlerini* burada ilkel anlamında almak gülünçtür. Ya da üretim giderlerini, değerde nesneleşen emek-zamanından özel bir biçim olarak ayırmak zorundayız. (Kârı artı-değerden ayırmak zorunda olduğumuz gibi.) Ama bu zamanda bile, dolaşım zamanı, ücret anlamında olduğu gibi vb., sermayenin üretim giderlerinin bir kısmı olmaz; tek tek sermayelerin birbirine karşı hesabının çıkarılmasında dikkate alınan **başlıca gider**lerden biridir, çünkü bu sermayeler artı-değeri belirli genel oranlarda paylaşırlar. Dolaşım zamanı, sermayenin değer yarattığı

zaman değil, üretim süreci sırasında yaratılmış değeri gerçekleştirdiği zamandır. Değerin niceliğini çoğaltmaz; onu uygun olan bir başka biçimsel belirleme içinde ortaya koyar, ürün belirlemesinden meta belirlemesine, meta belirlemesinden para belirlemesine vb., geçmeyi sağlar. Daha önce metada ancak düşünsel olarak var olan fiyat şimdi reel olarak ortaya çıkar; artık metanın fiyatı —parası— karşılığında gerçekten değişilmiş olur, bu fiyat, doğal olarak artmaz. Öyleyse, dolaşım zamanı, değeri belirleyen zaman olarak bulunmaz ve devirlerin sayısı, dolaşım zamanı ile belirlenmiş olduğuna göre, sermayenin yeni bir değer belirleyici ve emekten farklı olarak ona ait, kendi türüne özgü bir öğe ekleyici biçimde değil, sınırlayıcı, olumsuz ilke olarak kendini gösterir. Bundan dolayı sermayenin zorunlu eğilimi, *dolaşım zamanı olmayan dolaşımdır* ve bu eğilim, kredin'in, sermayenin **kredi düzeninin** temel belirlemesidir. Öte yandan, o zaman kredi de, sermayenin tek tek sermayelerden farklı olarak, ya da tek sermayenin sermaye olarak kendi nicel sınırından farklı olarak yerleşmeye çalıştığı biçimdir. Ama bu **yol** üzerinde sermayenin ulaştığı en yüksek sonuçlar, bir yandan **sanal sermayedir**; ve öte yandan, kredi, ancak, *merkezileşmenin,* sermayelerin tek tek merkezileşmesini sağlamak için sermayelerin yıkımının yeni öğesi olarak ortaya çıkar. Dolaşım zamanı bir yönü ile *parada* nesneleşmiştir. Kredinin girişimi, parayı salt biçimsel öğe olarak ortaya çıkarmaktır; böylece para, kendisi *sermaye,* yani değer olmaksızın, biçimsel dönüşümün aracısı gibi ortaya çıkar. Bu, *dolaşımın, dolaşım zamanı olmayan* bir biçimidir. Paranın kendisi dolaşımın bir ürünüdür. Sermayenin kredi içinde dolaşımın yeni ürünlerini nasıl yarattığı görülecektir. Ama sermayenin çabası, bir yandan, *dolaşım-zamanı olmayan dolaşımdır,* ve öte yandan, bu niteliğiyle *dolaşım zamanına,* dolaşım zamanı ve dolaşım sürecinin aracılık edildiği çeşitli organlarda *üretim zamanının* değerini vermek; bunların hepsini para olarak koymak ve sermaye olarak daha geniş bir belirlemeye sokmak çabası gösterir. Bu, kredinin başka bir yanıdır. Bunlarm hepsi aynı kaynaktan çıkar. Dolaşımm bütün gerekleri, para, metanın paraya, paranın metaya dönüştürülmesi vb. — çeşitli görünüşte heterojen biçimler olmakla birlikte, hepsi *dolaşım zamanı* ile bağıntılı duruma girer. Bu zamanı kısaltan makineler bile onunla ilgilidir. *Dolaşım zamanı,* sermayenin yeniden-üretildiği zamanının tersine sermaye olarak kendine özgü hareketinin zamanı olarak görülebilecek zamandır; burada yalnız biçimsel değişimlerden geçecek hazır sermaye olarak değil, süreç halinde, yaratıcı, yaşam ruhunu emekten emen sermaye olarak vardır.

Emek-zamanı ile dolaşım zamanı karşıtlığı, burada, özellikle nakit paranın tarihi vb. sözkonusu olması bakımından krediyle ilgili bütün öğretiyi içerir. Doğaldır ki, olası üretim zamanından kesinti olarak yal-

nız dolaşım zamanını çıkarmakla kalmayıp, dolaşımın gerçek giderlerinin, yani dolaşımda gerçekten bulunan değerlerin de nerede sarfedilmesi gerektiği ilerde anlaşılacaktır. Ama bunların tamamı, **gerçekte**, örneğin bir yılda artı-değerlerin olası toplamını, yani belirli bir zamana düşen üretim zamanının belirli bir kısmını çoğaltmak —**yani** dolaşım zamanını kısaltmak— için sermayenin oluşturduğu —yaratılan artı-değerden yapılan kesintiler— giderlerden başka bir şey değildir. Bununla birlikte, daha sonra uygulamada üretim zamanı dolaşım zamanı yoluyla gerçekten kesintiye uğramış halde (bunalımlar ve *ticari durgunluk* dışında) ortaya çıkmaz. Ancak bunun tek nedeni, her sermayenin parçalara bölünmesi, bir kısmının üretim aşamasında, ötekinin de dolaşım aşamasında bulunmasıdır. Dolayısıyla örneğin (dolaşım zamanının üretim zamanına olan oranına göre) sermayenin hepsi değil, $^1/_3$, 1/x bölümü çalışır durumda, geri kalan dolaşımda kalır. Ya da durum, belirli bir sermayenin (örneğin kredi yoluyla) iki katma çıkması biçiminde oluşur. O zaman bu sermaye için —ilk sermaye için— durum, dolaşım zamanı hiç olmamış gibidir. Daha sonra onun tarafından ödünç alınmış sermaye de **kötü durumdadır. Mülkiyetten** soyutlanırsa, bu, yeniden bir sermaye 2'ye bölünmüş gibi olur. a'nın ikiye, b'nin ikiye bölünmesi yerine, a, b'yi kendine çeker ve a ile b olarak ikiye bölünür. Bu süreçle ilgili yanılgılara kredi alacaklılarında sık rastlanır (bunlar pek seyrek olarak alacaklılardır, **daha çok** da borçlulardır).

Yukarda belirttiğimiz gibi, sermayenin çifte ve çelişkili koşulu, üretimin sürekliliği ve dolaşım zamanının gerekliliği, ya da aynı zamanda dolaşımın sürekliliği (dolaşım zamanının değil) ve üretim zamanının gerekliliği yalnızca sermayenin kısımlara bölünmesiyle ortaya çıkarılabilir. Bu kısımlardan biri *tamamlanmış ürün* olarak *dolaşır*, öteki *üretim sürecinde yeniden-üretilir* ve bu kısımlar hep yer değiştirir; bir (Üretim süreci) evresine geri dönerken, öteki onu terkeder. Bu süreç, daha büyük aralıklarla (zamansal ölçülerle) günlük olarak oluşur. Her iki kısım üretim sürecinden ve dolaşım sürecinden geçer geçmez, ya da ikinci kısım dolaşıma girer girmez, bütün sermaye ve toplam değer yeniden-üretilmiştir. Böylece çıkış noktası, bitiş noktası demektir. Bundan dolayı bir dönüş, sermayenin büyüklüğüne ya da burada daha çok bu her iki kısmın *genel toplamına* bağlıdır. Ancak bu genel toplam yeniden-üretildikten sonra, bütün *dönüş* tamamlanmıştır; aksi halde, sürekli dolaşan kısmın oranına göre, yalnız $^1/_2$, $^1/_3$, 1/x kısmı tamamlanmıştır.

||34| Öte yandan, her kısmın öteki karşısında sabit olarak ya da döner olarak nasıl gözönüne alınabileceği ve bunların sırayla değişerek gerçekten birbiriyle bu ilişki içinde nasıl bulundukları belirtilmiştir.

Sermayenin sürecinin, sürecin çeşitli evrelerinde aynı zamanda oluşu, ancak onun bölünmesi ve porsiyonlar olarak elden çıkarılması ile olanaklıdır; bunlardan her porsiyon sermayedir, ama değişik belirlemede sermayedir. Başkalaşım ve madde değişimi, organik bedende olduğu gibidir. Örneğin bedenin 24 saat yeniden-üretildiği söylenirse de, bu, tek bir darbede yeniden-üretildiği anlamına gelmez; ama bir biçimden çıkarak bir başka biçim içinde yenilenmesi, aynı zamanda oluşur. Üstelik bedende kemik yapısı ***sabit sermaye***dir; et ve kan gibi aynı zamanda yenilenmez. Tüketimin (kendi kendini tüketimin) ve dolayısıyla yeniden-üretimin hızının çeşitli dereceleri oluşur. (Dolayısıyla burada henüz birçok sermayeye *geçiş* sözkonusudur.) Önemli olan, şimdilik, bu niteliğiyle sermayedir; burada geliştirilmiş olan belirlemelerden dolayı değeri genel bir biçimde sermayeye dönüştüren belirlemelerdir; bu niteliğiyle sermayenin *kendine özgü farklarını* oluştururlar.

Açıklamalarımıza devam etmeden önce, önemli bir noktaya dikkati çekiyoruz: dolaşım zamanı —yani sermayenin süreçten ayrı olarak, emeği özümsediği süre, yani sermaye olarak sermayenin emek-zamanı— yalnızca *varsayılan* değerin bir başkasında bir biçim belirlemesinin dönüştürülmesidir, ama *değer yaratan,* değer çoğaltan bir öğe değildir. İplik biçiminde var olan 4 emek-günlük bir değerin, para olarak var olan 4 emek-günü biçimine, ya da genel olarak 4 emek-gününün temsilcisi, 4 genel emek-günü olarak kabul edilmiş bir simgenin biçimine dönüşmesiyle, *varsayılan* ve *ölçülmüş* değer, bir biçimden ötekine aktarılır, ama çoğaltılmaz. Eşdeğerlerin değişimi, bunun için, onları, değişiminden *sonra,* değişimden *önce* bulundukları değer niceliğine benzer bırakır. Tek bir sermaye dikkate alınırsa, ya da bir ülkenin çeşitli sermayeleri, öteki ülkelerin sermayesinden farklı olarak, tek bir sermaye (ulusal sermaye) olarak ele alınırsa, açıktır ki, bu sermaye üretken sermaye olarak var olmadığı zaman, yani artı-değer ortaya koymadığı zaman, sermayenin yetkisinde bulunan değerlenme zamanından düşülür. Bu zaman —bu soyut biçimde, henüz kendi dolaşım giderlerinin bile hiç hesaba katılmaması durumunda— gerçekten ortaya konan değerlenme zamanının değil, *olası* değerlenme zamanının, yani dolaşım zamanının = 0 olması olası ise, yadsınma olarak ortaya çıkar. Şimdi anlaşılıyor ki, ulusal sermaye, çoğalmadığı zamanı, onun çoğaldığı zaman olarak göremez, bunun gibi kendi başına bırakılmış bir çiftçi de örneğin hasat yapamadığı, ekemediği, çalışmasının iyice kesintiye uğradığı zamanı, onu zenginleştiren zaman olarak göremez. Sermayenin, zorunlu olarak, emekten bağımsız, onun tarafından emeğin sömürülmesinden bağımsız, üretken, ürün verici olarak görülmesinden sonra, bütün zamanlarda kendini üretken olmaya vermesi ve dolaşım zamanını değer yaratan zaman olarak —üretim gideri ola-

rak— hesaplaşması **tamamen başka bir şeydir.** Bu yüzden, Ramsay'ın örneğin şu söyledikleri yanlış kabul edilir: "**sabit sermayenin kullanılması, değerin emeğin niceliğine bağlı olduğu ilkesini önemli ölçüde değişikliğe uğratır. Aynı nicelikte emeğin harcandığı bazı metalar için bunların tüketime uygun hale gelişine kadar çok değişik dönemler gereklidir. Ama, bu zaman esnasında, sermaye bir gelir getirmediğinden, sözkonusu kullanımın, ürünün kullanıma hemen hazır olduğu öteki kullanımlardan daha az verimli olmaması için, meta pazara en son getirilmişse, değer bakımından, sağlanan bütün kâr tutarınca artmış olması gerekir.**" (Burada sermayenin bu haliyle sağlam bir ağacın meyve vermesi gibi her zaman eşit ölçüde kâr getirdiği kabul ediliyor.) "**Bu, ... sermayenin, emekten bağımsız olarak değeri nasıl düzenlediğini gösterir.**"[81] Örneğin kilerdeki şarap gibi. (*Ramsay, IX, 84.*) Burada sanki dolaşım zamanı, emek-zamanı yanında —ya da onunla aynı düzeyde— *değer* üretmiştir. Ancak sermaye bu iki öğeyi de içerir. 1) Değer yaratan öğe olarak *emek-zamanı.* 2) Emek-zamanını sınırlayan ve böylece sermaye tarafından toplam değer yaratmasını sınırlayan öğe olarak *dolaşım zamanı;* ve aynı zamanda, değer ya da sermaye için, üretim sürecinin, kuşkusuz uygun biçimi içinde ortaya konmayan değerin doğrudan sonucu olarak bu öğe gereklidir. Bu biçimsel dönüşümleri gerektiren zaman —üretim ile yeniden-üretim arasında geçen zaman—, sermayeyi değersizleştiren zamandır. Bir yanda *süreklilik* varsa, öte yanda da sürekliliğin kesintiye *uğraması,* sermayenin sermaye olarak belirlemesinde dolaşım halinde, süreç halinde vardır.

Ekonomistler, dolaşımı, sermayenin yeni bir üretimin başlangıcını bulmak için geçirmesi gereken devrimi, bir değişim dizisi olarak doğru biçimde tanımlayarak, bu dolaşım zamanının, değerin niceliğini çoğaltan ve dolayısıyla yeni değer yaratabilen zaman olamayacağını, bir değişim dizisinin, ne kadar çok değişim içerse de, bu işlemlerin tamamlanması için ne kadar çok zamana mal olsa da, yalnızca eşdeğerlerin değişimi olduğunu kendiliklerinden kabul ederler. Değerlerin —aracılığın bu uçları— eşit değerler olarak konulmuş olması, kuşkusuz onların eşit olmayan değerlerden yapıldığı anlamına gelmez. Nicel açıdan, değerler, değişim yoluyla ne çoğalabilmiş, ne de azalmıştır.

Bir üretim evresinin artı-değeri, bu evre sırasında sermaye tarafından harekete getirilmiş olan artı-emek (maledilmiş artı-emek) tarafından belirlenmiştir; sermayenin belirli bir zaman süresince yaratılabilen artı-değerlerinin toplamı, bu zaman süresince üretim evresinin yinelenmesi, ya da sermayenin *devri* tarafından belirlenmiştir. Ama devir, üretim evresinin süresi artı dolaşım süresine eşittir, dolaşım zamanı ile üretim zamanının toplamına eşittir. Devir, dolaşım zamanı, yani ***üre-***

[81] G. Ramsay, *An Essay ...*, s. 43.

timden çıkan ve üretime geri dönen sermaye arasında geçen zaman ne kadar kısa ise, üretim zamanının kendisine o kadar çok yaklaşır.

Artı-değer, **gerçekte**, bir üretim evresi sırasında nesneleşmiş emek-zamanı ile belirlenmiştir. Sermayenin yeniden-üretimi ne kadar sık olursa, artı-değerin üretimi de o kadar sıktır. Yeniden-üretimlerin sayısı, *devirlerin* sayısına eşittir. Dolayısıyla, toplam artı-değer = artı-değer x n D (devir sayısı n olursa). S´ = S x nU; yani S = S´/nU. 100 taler sermayenin belirli bir sanayi kolunda gereksindiği üretim zamanı 3 ay ise, sermaye yılda 4 devir yapabilir ve her devirde yaratılmış artı-değer = 5 olursa, toplam artı-değer = 5'tir (bir üretim evresinde yaratılmış artı-değere eşittir) x 4 (devirlerin sayısı, üretim zamanının bir yıla oranı ile belirlenmiştir) = 20. Ancak dolaşım zamanı, örneğin, üretim zamanının $^{1}/_{44}$üne eşit olursa, 1 devir = 3 + 1 ay = 4 ay, ve 100 sermaye yılda yalnız 3 kez devir yapabilir [; S´] =15. Bu yüzden sermaye 3 ayda 5 sterlinin bir S artı-değerini 5 olarak getirmekle birlikte, bu sermaye için onun 4 ayda ancak 5 değer getirdiği anlamına gelir, çünkü yılda yalnız 5x3 değer getirebilir. Bu da gene sermaye için, onun her 4 ay için 5'e eşit S üretmesi demektir; dolayısıyla 3 ayda yalnız $^{15}/_{4}$ ya da $3^{3}/_{4}$, bir dolaşım ayında ise $1^{1}/_{4}$ üretmiştir. Devir, bizzat üretimin koşulları tarafından konmuş süreden farklı olduğu ölçüde, dolaşım süresine konmuş süreden farklı olduğuna göre, dolaşım zamanına eşittir. Ama bu da emek-zamanı tarafından belirlenmiştir. Bu yüzden, sermayenin belirli bir zaman dilimi içinde getirdiği artı-değerlerin toplamı doğrudan emek-zamanıyla değil, yukardaki koşullar altında emek-zamanı ve dolaşım zamanı ||35| ile belirlenmiş olarak ortaya çıkar. Ancak burada sermayenin değer yaratmasına getirdiği belirleme, yukarda gösterildiği gibi, *olumsuzdur, sınırlayıcıdır*.

Örneğin, 100 sterlinlik bir sermayeye, üretim için 3 ay, diyelim 90 gün gerekiyorsa, dolaşım zamanı = 0 olursa, sermaye yılda 4 devir yapabilir; ve sermaye sürekli olarak tamamıyla verimli sermaye olarak, yani artı-emek getiren olarak, değer çoğaltan olarak bulunabilir. 90 günün 80'i gerekli-emeği temsil ederse, artı-emek 10'dur. Bu durumda, dolaşım zamanı, üretim zamanının %$33^{1}/_{3}$'ü ya da $^{1}/_{3}$'ü kadardır. Yani 3 aya 1 düşer. O zaman dolaşım zamanı = $^{90}/_{3}$; üretim süresinin üçtebiri = 30 gün, c = $^{1}/_{3}$ p; (c=P/3). **Güzel.** Şimdi sorun, sermayenin hangi bölümünün, bu durumlarda, üretimde sürekli kullanılmış olduğunu bilmektir. Bütün yıl boyunca. 100 sermaye 90 gün çalışmış olsaydı, bu ay boyunca hiç emek kullanılmamış olurdu. (Doğal olarak 90 emek-günü, 90 gün boyunca çalıştırılan işçi sayısına göre, 3, 4, 5 ya da x kez 90 güne eşit olabilir. Yalnız bir işçi çalışmışsa, bu yalnız 90 güne eşit olur. Bu, bizi, burada şimdilik ilgilendirmiyor.) (Bütün bu hesaplarda artı-değerin yeniden sermayeleşmediği, sermayenin aynı sayıda işçi ile

çalışmayı sürdürdüğü varsayılmıştır; ama artının *gerçekleştiği* aynı anda bütün sermaye de gene para olarak yeniden gerçekleşir.) Bu demektir ki, bir ay boyunca sermaye hiç çalıştırılmamıştır. (Örneğin 100 sermaye sürekli olarak 5 işçi çalıştırıyor; onların artı-emeği bunun içindedir ve dolaşan ürün, asla başlangıç sermayesi değildir, artı-emeği özümsemiş ve dolayısıyla artı-değeri olan sermayedir. Öyleyse 100'lük bir sermayenin dolaşımı deyince anlaşılması gereken, örneğin 105'lik sermayenin; yani bir üretim eyleminde sağlanmış kârla birlikte sermayenin dolaşımıdır. Ama bu **yanlış** burada önemsizdir; özellikle yukardaki soru bakımından.)

(Diyelim ki, 100£ için üç ayın sonunda iplik üretilmiş.) Benim parayı elde etmem, ve üretime yeniden başlayabilmem için 1 ay geçmesi gerekir. Sermayenin dolaştığı bir ay boyunca aynı sayıda işçiyi harekete geçirmek için $33^1/_3$ sterlinden bir artı-sermayem olması gerekirdi; çünkü 100 sterlinin $^1/_3$'ü bunu bir ay boyunca belirli bir nicelikte bir emeği harekete geçirirse, 100 sterlinin $^1/_3$'ü bunu bir ay boyunca harekete geçirir. Dördüncü ayın sonunda 100 sermaye üretim evresine döner ve $33^1/_3$ sermaye dolaşım evresine girer. Genellikle, bu sonuncusuna, dolaşımı için aynı oranda $^1/_3$ ay gereklidir; yani 10 gün sonra üretime geri döner. İlk sermaye ancak yedinci ayın sonunda dolaşıma girebilir. Beşinci ayın başında dolaşıma girmiş olan ikinci sermaye beşinci ayın diyelim 10'unda geri dönebilir, altıncı ayın 10'unda yeniden dolaşıma girer ve yedinci ayın 20'sinde gene dolaşıma girmek için altıncı ayın 20'sine geri dönmüş olur; ilk sermayenin, ikincisinin geri döndüğü anda yoluna yeniden başlaması durumunda, yedinci ayın sonunda geri dönmüş olması gerekir. Sekizinci ayın başında ve dokuzuncu ayın başında vb. geri dönüşler vb.. Kısacası: sermaye $^1/_3$ daha büyük olsaydı —dolaşım zamanının tam tutarı kadar— sürekli olarak aynı sayıda işçi çalıştırabilirdi. Ama sürekli olarak $^1/_3$ daha az emek çalıştırırsa, gene böyle sürekli olarak üretim aşamasında olabilir. Kapitalist yalnız 75 sermaye ile başlasaydı, üçüncü ayın sonunda üretim tamamlanırdı; bir ay dolaşmış olurdu; ancak bu ay boyunca üretimi sürdürebilirdi, çünkü 25 sermayeyi elinde tutar ve 3 ay boyunca belirli bir emek yığınını harekete geçirmek için 75'e gereksinimi varsa, aynı yığını 1 ay boyunca hareket ettirmek için 25 gereksinimi olur. Sürekli olarak aynı sayıda işçiyi hareket halinde tutar. Metalarının her birinin satılması, yılın $^1/_{12}$'sini alır.

Her kez, ona, metalarının üretim zamanının $^1/_3$'ü, onları satmak için gerekiyorsa, bu böyle sürüp gider. Bu konunun çok basit bir denklemle çözüme götürülmesi gerekir ki, ileride gene buna döneceğiz. Aslında bu şimdilik bizi pek ilgilendirmiyor. Ama sorun, daha sonraki kredi sorunları nedeniyle önemlidir. Buraya kadar açık. Üretim zama-

nına pt, dolaşım zamanına ct diyelim. C sermaye, aynı anda hem üretim evresinde ve hem de dolaşım evresinde olamaz. Dolaştığı sırada üretimi sürdürecekse 2 kısma ayrılması gerekir. Bunlardan biri üretim evresindeyken öteki dolaşım evresindedir. Sürecin sürekliliği, a kısmı bu belirlemede, b kısmı da öteki belirlemede konulmak suretiyle sağlanır. Her zaman üretimde bulunan bölüm x olsun; o zaman x = C - b'dir (b, sermayenin dolaşımda bulunan kısmı olsun). C = b + x. Eğer ct, dolaşım zamanı, 0 ise, b de = 0 ve x = C'dir. b (sermayenin dolaşımda bulunan kısmı): C (toplam sermaye) = Ct (dolaşım zamanı): pt (üretim zamanı); b: C = pt; yani dolaşım zamanının üretim zamanına oranı, sermayenin dolaşımda bulunan kısmının toplam sermayeye oranı gibidir.

100 sermaye %5 kazanç üzerinden 4 ayda bir devir yapıyorsa, böylece 3 aylık üretim zamanına 1 aylık dolaşım zamanı düşerse, toplam artı-değer, gördüğümüz gibi =5 x $^{12}/_{4}$ ay = 5 x 3 = 15 olur; C = 0 olursa 20 olur; çünkü o zaman S´ = 5 x $^{12}/_{3}$ = 20'dir. Ama şimdi 15, 75 sermayenin %5 üzerinden dolaşım zamanının sıfıra eşit olması halinde, kazancıdır; yılda 4 devir yaparsa; sürekli çalıştırılırsa. İlk üç ayın sonunda $3^3/_4$; yıl sonunda 15. Ama, yalnız toplam 300 sermaye devir yapar; oysa yukardaki örnekte ct = 0 olunca sermaye 400'dür.) Öyleyse 3 ay üretim zamanına 1 ay dolaşım zamanının düştüğü 100'lük bir sermaye, 75'lik bir sermayeyi sürekli olarak üretken durumda kullanabilir; 25'lik bir sermaye sürekli dolaşımdadır ve üretken değildir. 75: 25 = 3 ay: 1 ay ya da, sermayenin üretimde kullanılan kısmına p, dolaşımda bulunan kısmına c ve bunlara raslayan sürelere c´ ve p´ dersek, p: c = p´: c´ olur; (p: c = 1: $^{1}/_{3}$). C'nin üretimde bulunan kısmı sürekli olarak, dolaşımda bulunan kısmı gibidir = 1: $^{1}/_{3}$, sürekli olarak, değişen bölümler yoluyla temsil edilir. Ama p: C = 75: 100 = $^{3}/_{4}$; C = $^{1}/_{4}$; p: C = 1: $^{3}/_{4}$ ve c: C = 1: 4. Genel dolaşım = 4 ay, p: U = 3 ay: 4 ay = 1: $^{4}/_{3}$.

Sermayenin dolaşımda biçim değişimi ve madde değişimi.
M[eta] – P[ara] – M. P – M – P.

||36| Sermayenin dolaşımda, biçim değişimi ve madde değişimi aynı anda olur.* Burada p'den değil, üretim sürecinden varsayım olarak başlamak zorundayız. Üretimde, maddi yönden bakarsak, alet yıpratılır ve hammadde işlenir. Sonuç, —başlangıç koşullarından farklı, yeni yaratılmış bir kullanım-değeri olan— üründür. Üretim sürecinde, maddi açıdan bakarsak, burada, ilkin yaratılan ürün vardır. Bu, ilk

* *Burada şu kısmın üstü çizilmiş:* Birincisi sermaye P olarak vardır ve biz bunu şimdilik metal para biçiminde gözönüne alabiliriz. Burada biçim ve içerik soyut bir özdeşliktedir; değerin maddesi ile biçimi aynı şeydir; soyut alınmıştır, çünkü sermaye...

ve önemli maddi değişimdir. Pazarda, para karşılığında değişimde, ürün, sermayenin dolaşımından çıkarılır ve tüketime girer, tüketimin konusu olur; ya bireysel bir gereksinimin son giderilmesi içindir, ya da başka bir sermayenin hammaddesidir. Metanın para karşılığında değişiminde maddi ve biçimsel değişim aynı andadır; çünkü parada içeriğin kendisi ekonomik biçim belirlemesine girer. Ama paranın metaya geri dönüşmesi, burada, aynı zamanda, sermayenin maddi üretim koşullarına geri dönüşmesinde vardır. Belli bir kullanım-değerinin yeniden-üretimi, aynı zamanda değerin bu nitelikte yeniden-üretimi oluşur. Ama maddi öğenin burada daha baştan dolaşıma girerken ürün olarak konuluşu gibi, dolaşımın sonunda da meta gene üretim koşulu olarak konulmuştur. Burada para dolaşım aracı olarak rol oynadığına göre, gerçekte para, bir yanda yalnız tüketimle üretimin aracılığı, sermayenin değeri ürün biçiminde kendisinden dışarı bıraktığı ***değişimde*** aracılık, öte yandan da kendini para biçiminde dışarı bıraktığı ve metayı üretim koşulu biçiminde kendi dolaşımına çektiği, üretim ile tüketim arasında aracılıktır. Sermayenin maddi yönünden bakınca, para salt dolaşım aracı olarak görünür; biçim yönünden ise, gerçekleşmesinin nominal ölçüsü ve belirli bir evre için kendi kendisi için olan değerdir; bundan dolayı sermaye hem M — P - P — M, hem de P — M — M — P'dır ve aynı zamanda bu, burada basit dolaşımın her iki biçiminin gene belirlenmiş oluşu halindedir, çünkü P — P para yaratan biçimdir, M — M ise kullanım-değeri hem yeniden-üretilen, hem de çoğalan metadır. Burada sermaye dolaşımına giren ve onun tarafından belirlenen olarak ortaya çıkan para dolaşımı ile ilgili olarak yalnızca ***geçerken*** şuna değinmek isteriz ki —çünkü, ***gerçekte***, konu, birçok sermaye eylemi ve bunların birbirine karşı tepkisi ile gözden geçirildikten sonra derinliğine işlenebilir— burada paranın çeşitli belirlemeler halinde bulunduğu anlaşılıyor.

Üretim zamanı ile emek-zamanı arasındaki fark. — Storch. Para. Ticaret katmanı. Kredi. Dolaşım.

Buraya kadar üretim zamanının emek-zamanıyla örtüştüğünü kabul ettik. Ama örneğin tarımda, ürünün sona erdirilmesinden önce üretimde çalışmanın kesintilere uğradığı olur. Aynı emek-zamanı uygulanabilir, ve çalışmaya ara verildiği için üretim evresinin süresi değişik olabilir. Aradaki fark, herhangi bir durumda ürünün tamamlanması için başka bir duruma göre daha uzun süre bir emeği gerektirdiği **durumdan sözedilebiliyorsa**, hiçbir durum kalıcı değildir, çünkü anlaşıldığı gibi genel yasaya göre, daha büyük emek niceliği içeren ürün o kadar çok değer içerir ve bu durumda yeniden-üretim belirli bir

zaman dilimi içinde daha seyrek olmuşsa, yeniden-üretilmiş değer o kadar daha büyüktür. 2x100'ün büyüklüğü tam 4x50 kadardır. Toplam değer için sonuç ne ise, artı-değer için de öyledir. Farklı ürünler için gereken sürenin eşit olmamasına karşın, (birikmiş emek ve canlı emek zamanları aynı hesaplanarak) bunlar için yalnızca aynı emek-zamanın uygulanması, **sorun** yaratır. Görünüşte, sabit sermaye burada tek başına, örneğin toprağın kucağına emanet edilmiş tohum gibi, insan emeği olmaksızın rol oynar. Emek gerekli olduğu sürece, bunu dışta bırakabiliriz. Sorunu açıklığa kavuşturmak gerekir. Burada dolaşım zamanı aynı kalıyorsa, üretim evresi daha büyük olduğu için, devir daha seyrektir. Öyleyse üretim zamanı + dolaşım zamanı = 1 U, üretim zamanı ile emek-zamanının örtüştüğü durumda daha büyüktür. Ürünün olgun duruma gelmesi için burada gereken zaman, emeğin uğradığı kesintiler vb., üretim koşullarının çeşitlerini oluşturur. Emek-zamanı-olmayan emek-zamanı, üretim zamanını gerçekten emek-zamanı yapmak için bir koşul oluşturur. Anlaşılıyor ki, bu konu aslında kâr oranının denkleştirilmesi ile ilgilidir. Gene de burada nedenin açıklanması gerekir. **Geri dönüş** zamanının yavaşlaması —önemli olan budur— burada dolaşım zamanından değil, emeğin üretken olduğu koşulların kendisinden ileri geliyor; bu, üretim sürecinin teknolojik koşulları arasında bulunuyor. Belirlenmiş bir üretim dalında, sermayenin, başka bir üretim dalındaki başka bir sermaye gibi aynı zaman içinde aynı nicelikte emek-zamanı ile değişilmesini engelleyen doğal bir durumun, sermayenin değerinin *çoğalmasına* herhangi bir biçimde katkıda bulunabileceği kesinlikle kabul edilemez, tamamıyla anlamsızdır. Değer, aynı zamanda da artı-değer, üretim evresinin sürdüğü zamana değil, üretim evresi sırasmda kullanılan emek-zamanına, nesneleşmiş ve canlı emek-zamanına eşittir. Bu sonuncusu tek başma —ve hem de nesneleşmiş emek-zamanının kullanıldığı oranda— artı-değerin yaratılabildiği zaman olduğu için artı-değer yaratılabilir.* Bu yüzden haklı olarak ileri sürülmüştür ki, örneğin bu yönden bakıldığında, tarım, başka sanayilere göre daha az üretkendir (burada üretkenlik değerlerin üretimi ile ilgilidir). Bunun gibi başka yönden de *—üretkenliğin tarımda doğrudan gerekli-emek-zamanını azalttığı ölçüde— tarım bütün ötekilerden daha üretkendir*. Ancak bu durum da, yalnız, **sermayenin** egemen olduğu ve **ona uygun düşen genel bir üretim biçiminin** bulunduğu yerde tarımın yararına olabilir. Tarımın, sermayenin başladığı, ilk yerleştiği yer olamaması, üretim evresi içindeki bu kesintiden ileri gelir. Bu, sanayi emeğinin ilk temel koşullarına aykırı düşer. Dolayısıyla, tarımın, sermayeye karşı talepte bulunması ve tarımsal işletmenin sanayileşmesi,

* Kâr oranının denkleştirilmesine başka belirlemelerin araya gireceği açıktır. Ama burada sözkonusu olan artı-değerin paylaştırılması değil, onun yaratılmasıdır.

ancak geçmişi kapsayacak bir uygulamayla olur. Bir yandan rekabetin ileri derecede gelişmiş olması; öte yandan da kimyanın, mekaniğin vb., yani manüfaktür sanayisinin önemli bir gelişme göstermesi gerekir. Bunun içindir ki, tarihsel olarak da, tarımın, sermayeden önceki, ya da onun gelişmemiş aşamalarına uygun düşen üretim tarzlarının hiçbirinde, asla *saf* biçimde bulunduğu *görülmez.* İplikçilik, dokumacılık vb. gibi kırsal yan sanayiler, emek-zamanının, burada konulmuş olan —ve bu kesintiler içinde bulunan— sınırını **dengeleyebilmelidir.** Üretim zamanı ile emek-zamanının örtüşmemesi, tamamen ancak doğa koşullarından ileri gelebilir, bu koşullar, burada, emeğin değerlenmesine, yani artı-emeğin sermaye tarafından maledinilmesine doğrudan engeldir. Onun yolu üzerindeki bu engeller doğal olarak ona **kâr** sağlamazlar, ama **onun açısından** zarar oluştururlar. Doğrusunu söylemek gerekirse, bu **durum** sabit sermayenin bir evresi olarak düşünülebilir. Saptanması gereken şey, burada, yalnız, sermayenin canlı emek kullanmadığı sürece artı-değer yaratamamasıdır. Kullanılmış ***sabit sermayenin*** yeniden-üretimi, kendi niteliği gereği, kuşkusuz, artı-değerlenme değildir.

(İnsan bedeninde, sermayede olduğu gibi, değişik bölümler yeniden-üretimde aynı zaman dilimlerinde değişilmez, bu yönü ile, kaslar, insan bedeninin ***sabit sermayesi*** olarak görülebilecek kemiklerden daha çabuk yenilenir, kan kaslardan da hızlı yenilenir.)

||37| Storch, dolaşımı hızlandıracak araçlar olarak şunları sıralıyor: 1) yalnız ticaretle uğraşacak bir "emekçi" sınıfın oluşturulması; 2) ***taşıma araçlarının kolaylaşması;*** 3) para; 4) ***Kredi.*** (Yukarıya bak.)

Ekonomi politikçilerin bütün şaşkınlığı bu karmaşık sıralamadan ortaya çıkıyor. Para ve paranın dolaşımı —biz buna basit dolaşım diyoruz— gerek sermayenin kendisinin, gerek sermaye dolaşımının bir varsayımı, bir koşuludur. Sermaye-öncesi üretimin bir aşamasına bağlı değişim ilişkisi olarak doğrudan biçimiyle varolan paranın, para olarak para olması dolayısıyla, sermayenin dolaşımını hızlandırmadığını, ama her şeyden önce, bu dolaşımın koşulu olduğunu gözönünde bulundurmak gerekir. Sermayeden ve onun dolaşımından sözederken, paranın kullanılmasının buluş olarak vb. sözkonusu olmadığı, *varsayımdan çıktığı* bir toplumsal gelişme aşamasında bulunuyoruz. Para doğrudan biçiminde bile değer taşıdığına göre, başka metaların değeri, onların değerinin simgesi olmakla kalmayıp –çünkü eğer doğrudan bir şeyin kendisinin doğrudan bir başka şey olması gerekiyorsa, bu, ancak ***bir tarzda ya da başka bir tarzda*** *simge* ***olarak*** *tasarlanabilir*— kendisi de değer taşıdığına göre, nesneleşmiş emeğin kendisi de belirli bir kullanım-değerinde bulunduğuna göre, para sermayenin dolaşımını hızlandırmaktan öylesine uzaktır ki, daha çok onu olduğu yerde tutar.

Para her iki yönden, dolaşım aracı olarak ve sermayenin gerçekleşmiş değeri olarak ele alınınca, bir yandan dolaşım zamanını kısaltmak, öte yandan da dolaşımın nitel öğesini —sermayenin kendi için değer olarak kendisine geri dönüşünü— göstermek için kullanılan emek-zamanının kendisi olması ölçüsünde, dolaşım giderleri arasındadır. Bir yönden olduğu gibi öteki yönden de değeri çoğaltmaz. Bir yönü ile değeri temsil etmeye yargılı bir biçimi, emek-zamanına malolan, böylece de artı-değerden çıkıp giden önemli bir biçimi sözkonusudur. Öteki yönü ile dolaşım zamanından tasarruf sağlayan ve böylece üretim için zamanı serbest bırakan bir makine olarak görülebilir. Ama böyle bir makine olarak emeğe mal olduğu ve emeğin ürünü olduğu ölçüde, sermaye karşısında, ***üretimin görünmez giderlerini*** temsil eder. Dolaşım giderleri arasında yer alır. Başlangıçtaki dolaşım giderleri, emek-zamanının tersine, dolaşım zamanının kendisi tarafından oluşturulurlar. Gerçek dolaşım giderleri nesneleşmiş emek-zamanıdır – dolaşım zamanının başlangıçtaki giderlerini azaltmaya yöneltilmiş makineler. Para, doğrudan biçimi ile, sermaye öncesi üretimin tarihsel bir aşamasında ortaya çıktığı haliyle, sermaye karşısında dolaşım gideri olarak bulunur ve bu yüzden sermayenin çabası, onu gereği gibi biçimlendirmek, dolayısıyla onu emek-zamanına mal olmayan, kendisi değer taşımayan bir dolaşım öğesi temsilcisi yapmak yönünde olur. Bunun için sermaye, parayı, geleneksel ve doğrudan gerçekliğini kaldırarak, yalnızca sermaye tarafından *konulmuş* ve gene öyle ortadan kaldırılmış, salt *düşüncel* bir nesneye dönüştürmeye çalışır. Dolayısıyla, Storch'un dediği gibi, paranın genellikle sermayenin dolaşımını hızlandırmanın bir aracı olduğu söylenemez; bunun tersine, sermayenin parayı kendi dolaşımının salt *düşüncel* bir öğesine dönüştürmeye ve ondan sonra da kendisine uygun düşen bir biçime sokmaya çalıştığı söylenmelidir. Paranın doğrudan biçimiyle ortadan kaldırılması, sermaye dolaşımının öğesi haline gelmiş para dolaşımının gereği halinde ortaya çıkar; çünkü para doğrudan varsayılan biçimiyle sermayenin dolaşımının bir *engelidir*. Sermaye, *dolaşım-zamanı-olmayan* bir *dolaşıma* yönelir; yalnız dolaşım zamanının kısalmasına yarayan aletlerin, sermayenin dolaşımda geçtiği, onun kendi başkalaşmasının çeşitli öğeleri gibi, salt sermaye tarafından konulmuş *biçimsel belirlemeleri* haline getirilmesi de bu yüzdendir.

Özel ticaret katmanının oluşturulmasına —yani değişim ticaretinin kendisini özel bir işe dönüştürmüş bir işbölümünün geliştirilmesine— gelince, doğal olarak bunun için değişim işlemlerinin toplamının belirli bir düzeye erişmiş olması gerekir —(100 kişinin değişimi onların emek-zamanının yüzde-birini alıyorsa, herbiri $^{1}/_{100}$ değişimcidir; $^{100}/_{100}$ değişimci ***bir tek kişiyi*** temsil eder. O zaman 100 kişiye bir tecimen

düşer. Gerçek anlamıyla ticaretin ve üretimin ayrılması, ya da değişimin kendisinin değişimcilere karşı temsil edilmesi, değişimin ve ticaretin **belirli bir düzeye** kadar gelişmiş olmasını gerektirir. Tecimen satıcıya karşı bütün alıcıları, alıcıya karşı bütün satıcıları temsil eder ve *vice* [*versa*], dolayısıyla o bir uç değil, bizzat değişimin ortamıdır; dolayısıyla aracı olarak ortaya çıkar.) Dolayısıyla, paranın bu önkoşulu olan tecimenler topluluğunun, bütün bu öğelerinde gelişmiş olmasa da, aynı zamanda sermayenin bir önkoşuludur ve bu nedenle de, dolaşımının aracısı olarak gösterilemez. Ticaret, gerek tarihsel olarak, gerek sermayenin oluşumu için kavramsal olarak bir *koşul* olduğu için, bu bölümü sona erdirmeden önce, buna gene dönmek zorundayız, çünkü sermayenin oluşumu bölümünden önce gelir, ya da bu bölüme girer.

Taşıma araçlarında sağlanan pek büyük kolaylık, metaların fiziksel dolaşımının pek büyük bir kolaylık anlamına gelmekle birlikte, sermayenin dolaşımının ancak biçimsel belirlemelerinin ele alınması, şimdilik önem taşımaz. Ürün, ancak pazara geldiği andan itibaren üretim evresinden çıkar, meta haline gelir. Ama öte yandan taşıma araçları, sermayenin *gelirleri* —yani dolaşım zamanı— olarak pazarın üretim yerinden uzaklığı ile birlikte büyüdüğü zaman işin içine girerler. Bu uzaklığın taşıma araçları ile kısaltılması ise doğrudan (doğrudan: bu açıdan), sermayenin dolaşımının incelenmesine girer. Ama aslında bu, sermaye bölümünün kendi kısmı olan pazar teorisine girer.

Ensonu *kredi*. Dolaşımın sermaye tarafından doğrudan konmuş olan bu biçimini —dolayısıyla sermayenin kendine özgü doğasının sonucu olan, sermayenin *kendine özgü bu farklılığını*— Storch vb., burada, aslında değişimin gelişmesinin ve **çok ya da az** bu gelişme üzerine kurulmuş üretimin ortaya çıkardığı para, tecimen topluluğu, vb. ile karıştırıyor. Özel farklılığı belirtmek, burada, aslında, *tarihsel* gelişmenin anlaşılması için mantığın bir geliştirilmesidir. Tarihsel yönden de örneğin İngiltere'de (aynı zamanda Fransa'da), paranın yerine kağıdı koyma, öte yandan sermayeye, *değer* biçiminde var olduğu ölçüde, bizzat kendisi tarafından konmuş arı bir biçimi verme çabalarını, son olarak da kredinin sermaye geliri ile eşit ölçüde sağlanması çabalarını görüyoruz. (Örneğin Petty, Boisguillebert.)

Küçük dolaşım. Sermaye ile emek-gücü arasındaki değişim süreci.
Emek-gücünün yeniden-üretiminde sermaye.

Genel süreç olarak dolaşım içinde büyük ve küçük dolaşım diye ayrım yapabiliriz. Büyük dolaşım, sermayenin üretim sürecinden çıktığı andan ona geri dönünceye kadar geçen dönemi kapsar. Küçük dolaşım süreklidir ve üretim sürecinin kendisi ile aynı zamanda aralıksız sürüp gider. Sermayenin ücret olarak ödenen, emek-gücü karşılı-

ğında değişilen kısmıdır. Sermayenin, biçime göre konulmuş, ama aslında ortadan kalkan ve yalnız eşdeğerlerin biçimsel olarak konulan değişimi olan bu dolaşım süreci (eşdeğerlerin değişiminin tersine döndüğü, değişimin temeli üstünde değişimin salt biçimsel olduğu **ve karşılıklığın hep tek bir yanda bulunduğu** noktada, değerin sermayeye geçişi) şöyle geliştirilebilir: Değişilen değerler her zaman nesneleşmiş emek-zamanı, nesnel olarak bulunan ve (bir kullanım-değerinde) varolan emeğin *karşılıklı* varsayılmış niceliğidir. Bu niteliğiyle değer her zaman sonuçtur, asla neden değildir. O, bir nesnenin üretilmesini, böylece de —üretken güçlerin eşit aşamasında— yeniden-üretilebilmesini sağlayan emek niceliğini ifade eder. Kapitalist, sermayeyi, emeğin karşılığında ya da emek-zamanı karşılığında doğrudan değişmez; ama tersine, emeğin maksimum emildiği canlı bir emek-gücünde içerilen zaman karşılığında, metaların içerdiği emeğin içinde bulunduğu zaman karşılığında değişir. Onun değişimle aldığı canlı emek-zamanı değişim-değeri değil, emek-gücünün kullanım-değeridir. Nasıl ki bir makineye, belirli sonuçların nedeni olarak ödeme yapılmaz, makine sonucun kendisi olarak değişilirse, üretim sürecindeki kullanım-değerine göre değil, nesneleştirilmiş emeğin belirli bir niceliğini temsil eden ürünle değişilir. Emek-gücünde içerilmiş emek-zamanı, yani onu yeniden üretmek, yani onu korumak için —en azından üretken güçlerin eşit olduğu düzeyde— gerekli olan canlı emek-gücünü sağlamak için gereken-zaman aynıdır. Dolayısıyla kapitalist ile ||38| işçi arasında gerçekleşen değişim, değişim yasalarına tamamıyla uygundur; ama uygun olmakla kalmaz, aynı zamanda değişimin son biçimlenişidir. Çünkü, emek-gücünün kendisi uzun zaman değişilmediği sürece, üretimin temelleri değişime dayanmaz, üretim, burjuva üretimden önceki bütün aşamalarda olduğu gibi, ancak, temeli değişim olmayan dar bir alanda sınırlı olarak kalır. Ancak kapitalistin değişimle aldığı değerin kullanım-değeri, değerlendirme öğesinin kendisi ve ölçüsü, canlı emek ve emek-zamanıdır, aynı zamanda emek-gücünde nesneleşmiş olandan daha çok emek-zamanı vardır, yani canlı işçinin yeniden-üretiminden daha çok emek-zamanına mal olur. Öyleyse, sermaye, değişim içinde, emek-gücünü bir eşdeğer olarak alırken, emek-zamanını —emek-gücünde içerilmiş olandan daha fazlasını aldığı ölçüde— eşdeğersiz değişmiştir; ötekinin emek-zamanını, değişim *biçimi* ortamında, *değişimsiz* kendine maletmiştir. Öyleyse, değişim salt biçimseldir ve, gördüğümüz gibi, sermayenin daha sonraki gelişmesinde, sermayenin emek-gücü karşılığında kendi nesneleştirilmiş emeğinden başka bir şeyle değişildiği görüntüsü ortadan kalkar, genel olarak onun karşılığında herhangi bir şey veriyormuş görüntüsü de ortadan kalkar. Dolayısıyla, karşıtına dönme, serbest değişimin son

aşamasının, emek-gücünün meta olarak, bir meta karşılığında değer olarak, değer karşılığında değişilmesi; nesneleşmiş emek olarak değişilmesi, ama kullanım-değerinin canlı emekten, yani değişim-değeri olarak konulmasından ileri gelir. Karşıtına dönme, emek-gücünün kullanım-değerinin değer olarak değer yaratan öğenin kendisi, değerin özü ve değeri çoğaltan öz olmasından ileri gelir. Demek ki, bu değişimde işçi, onda nesneleşmiş emek-zamanının eşdeğeri için kendi değer yaratan ve çoğaltan canlı emek-zamanını veriyor. Kendisini sonuç olarak satıyor. Neden olarak, etkinlik olarak sermaye tarafından soğuruluyor ve sermayenin bir parçası haline geliyor. Böylece değişim kendi karşıtına dönüşüyor, özel mülkiyet yasaları —özgürlük, eşitlik, mülkiyet; kendi emeği üzerinde mülkiyet ve onu serbestçe kullanma hakkı— işçi için, mülkiyetten yoksunluğuna ve emeğine yabancılaşmaya, ve bu emekle ötekinin bir mülkiyeti gibi bir ilişkiye dönüştürülüyor, ve *vice versa.*

Sermayenin ücret olarak konmuş kısmının dolaşımı üretim sürecine eşlik eder, onun yanında ekonomik biçimsel bir ilişki olarak görünür; onunla eşzamanlıdır ve sıkıca bağlaşmıştır. Bu dolaşım önce sermayeyi bu niteliğine sokar; onun gerçekleştirme sürecinin koşuludur; ve onun yalnızca biçimsel belirlenmesini koymaz, özünü de koyar. Sermayenin sürekli dolaşan, bir an bile üretim sürecinin kendisine girmeyen, durmadan ona eşlik eden kısmı budur. Bu, sermayenin, hammadde için hiç sözkonusu olmayan, sermayenin yeniden-üretim sürecine bir an bile girmeyen kısmıdır. İşçinin *geçim aracı,* ürün olarak, üretim sürecinden sonuç olarak çıkar; ama bu niteliğiyle üretim sürecine asla girmez, çünkü bireysel tüketime yargılı **tamamlanmış** bir **ürün**dür, çünkü işçinin tüketimine doğrudan girer ve doğrudan onun karşılığında değişilir. Dolayısıyla bu, hem hammaddeden, hem de emek aletinden farklı olarak, χατ εξοχηv [en üstün biçimde] dolaşan sermayedir. Sermayenin dolaşımında tüketimin doğrudan konu olduğu tek öğe buradadır. Metanın para karşılığında değişildiği yerde meta, başka bir sermaye tarafından yeni üretim için hammadde olarak değişilebilir. Ayrıca sermayenin koşulları gereğince onun karşısına tek başına tüketici değil de tüccar çıkar; tüccar malı, para karşılığında satmak için kendi satın alır. (Bu varsayım aynı zamanda, genel olarak ticaret dünyasıyla birlikte geliştirilebilir. Böylece **tüccarlar** arasındaki dolaşım, **tüccarlar** ile tüketiciler arasındaki dolaşımdan ayırdedilebilir.) Dolayısıyla döner sermaye, burada işçilerin bireysel tüketimine ayrılmış doğrudan sermaye olarak görünür; genel biçimde, doğrudan tüketime ayrılmış ve dolayısıyla tamamlanmış ürün biçiminde varolan sermaye olarak görünür. Bu yüzden bir yanda sermaye ürünün koşulu, öte yanda da tamamlanmış ürün sermayenin koşuludur — tarihsel

bakımdan bunun vardığı nokta, sermayenin bütün para dünyasını yaratmış olması değil, üretim ve ürünleri kendi süreci altına sokmadan önce onları hazır bulmuş olmasıdır. Kendinden davranarak bir kez harekete başlayınca, tüketilebilir ürün olarak çeşitli biçimlerinde, sürekli yeniden-üretilmek için, hammadde ve emek aletlerini sürekli koşul yapar. Bunlar önce onun kendisi tarafından konmuş koşullar olarak ve sonra da kendi sonucu olarak ortaya çıkarlar. Kendi yeniden-üretiminde kendi koşullarını üretir. Böylece burada —sermayenin canlı emek-gücü ile ve bu emek-gücünün korunmasının doğal koşulları ile olan ilişkisi içinde— bu kez kullanım-değeri yönünden belirlenmiş olan döner sermayeyi, bireysel tüketime doğrudan giren ve ürün olarak onun tarafından tüketilmiş olması gereken sermaye olarak. Dolayısıyla döner sermayenin kömür, yakıt, boya maddesi vb., alet vb., toprak iyileştirmeleri vb., fabrika vb. gibi yalnız *tüketilebilir* olduğu sonucunu çıkarmak yanlıştır; bunların hepsi, tüketim dendiğinde onların kullanım-değerinin ve biçiminin ortadan kalkması anlaşılırsa, tüketilmez; bireysel tüketim dendiğinde, bundan gerçek anlamda tüketim anlaşılırsa, bunların hepsi gene tüketilmez. Bu tüketimde sermaye, canlı emek-gücünü, kendi yaşam soluğunu soğurmak için, nesneleşmiş emek durumuna gelerek sürekli olarak kendinden ayrılır. Şimdi işçinin tüketimine gelince, bu tüketim tek bir şeyi yeniden-üretir — canlı emek-gücü olarak işçinin kendisini. *İşçinin bu kendini yeniden-üretimi sermaye için koşul olduğundan, işçinin tüketimi de doğrudan sermayenin yeniden-üretimi olarak değil, onun yalnızca sermaye olmasını sağlayan koşulların yeniden-üretimi olarak ortaya çıkar. Canlı emek-gücü, hammadde ve alet gibi sermayenin varlık koşulları arasında bulunur. Dolayısıyla iki yönde, biri kendi biçiminde, ama yalnız tüketimin işçiyi canlı emek-gücü olarak yeniden-üretmesi halinde üretir.* Dolayısıyla, sermaye, bu tüketimi üretken tüketim diye adlandırır — bireyi yeniden-üretmesi bakımından değil, bireyleri emek-gücü olarak üretmesi bakımından üretken. Rossi, ücretin, iki kez, bir kez işçinin geliri olarak, sonra da sermayenin yeniden-üretici tüketimi olarak hesaba katılmasından rahatsız oluyorsa, bu itiraz, ancak, ücretin doğrudan sermayenin üretim sürecine değer olarak hesaba girdiği için kabul edilebilir. Çünkü ücretin ödenmesi, üretim eylemi ile aynı zamanda ve ona koşut olan bir dolaşım eylemidir. Ya da Sismondi'nin bu görüş açısından dediği gibi — işçi ücretini verimsiz olarak tüketir; ama kapitalist, ücreti ve ücretten daha fazlasını yeniden-üreten emeği, değişimle aldığı ölçüde, ücreti üretken tarzda tüketir. Bu, yalnız nesne olarak bakıldığı zaman sermayeyi ilgilendirir. Ancak sermaye ilişkisi, tam da canlı emek-gücü ile ilgili bir ilişki olduğu ölçüde, işçinin tüketimi bu ilişkiyi yeniden-üretir; ya da sermaye iki yönlü olarak, emeğin değişimle alınması yoluyla değer

olarak —değerlendirme sürecine yeniden başlamak, sermaye halinde yeniden eylemde bulunmak olanağı olarak— yeniden-üretilir, işçinin tüketimi yoluyla ilişki halinde yeniden-üretilir; bu tüketim işçiyi sermaye —sermayenin parçası olan ücret— karşılığında değişilebilir emek-gücü olarak yeniden-üretir.

Dolayısıyla, sermaye ile emek arasındaki bu dolaşım, sermayenin bir kısmının sürekli dolaşır halde, geçim aracı olarak, sürekli tüketilen, yeniden-üretmek için tüketilen halde belirlenmesinine neden olur. Bu dolaşımda sermaye ile para arasındaki fark, sermayenin dolaşımında ve paranın dolaşımında çarpıcı halde kendini gösterir. Sermaye örneğin bir ücreti haftalık öder; işçi bu ücreti ***bakkala*** vb. götürür vb.; o da bunu doğrudan ya da dolaylı olarak bankacıya yatırır; ertesi hafta fabrikatör, yeniden aynı işçilere dağıtmak üzere bunu bankerden alır vb., bu böyle sürüp gider. Aynı para toplamı, sermayenin yeni bölümlerini sürekli dolaşır. Ama para toplamının kendisi böyle dolaştırılan sermaye bölümlerini saptamaz. Ücretin para değeri çoğalırsa, dolaşım aracı da çoğalır, ama bu aracının niceliği çoğalmayı belirlemez. Paranın üretim giderleri düşmemişse, bunun çoğalması, onun tarafından bu dolaşıma gelen bölüm üzerinde bir etki yapmaz. Burada para salt dolaşım aracıdır. Birçok işçi aynı zamanda ücret alacağı için, onların sayısı ile artan belirli bir para toplamı aynı zamanda gereklidir. Öte yandan paranın dönüşünün hızlanmasıyla, daha az işçinin bulunduğu, ama para dolaşım mekanizmasının böyle düzenlenmediği durumlarda, yine gerekli olandan daha az para gerekir. Bu dolaşım, üretim sürecinin ve bununla birlikte dolaşım sürecinin ||39| koşuludur. Öte yandan, sermaye dolaşımdan geri dönmezse, işçi ile sermaye arasındaki bu dolaşım yeniden başlayamaz; öyleyse dolaşım, sermayenin üretim süreci *dışında* kendi başkalaşmasının değişik öğelerinden geçmesine bağlıdır. Biri olmazsa öteki de olmaz, çünkü *dolaşım aracı* olarak yeterince *para* yoktur, çünkü ya ürün biçiminde sermaye yoktur, dolaşan sermayenin bu bölümü eksiktir, ya da sermaye *para biçiminde* konulmamıştır, yani sermaye olarak gerçekleşmemiştir, ki, onun açısından, bunun da nedeni dolaşım aracının miktarının fazla olması değildir, bunun için de sermayenin tam para biçiminde, doğrudan para biçiminde bulunması hiç gerekli değildir ve böyle bulunup bulunmaması da gene dolaşan paranın dolaşım aracı olarak miktarına bağlı değildir, bu nitelikte değer karşılığında sermayenin değişimine bağlıdır; para olarak sermayeden söz ederken daha genişliğine tartışacağımız gibi, henüz niceliksel değil, nitel bir öğe sözkonusudur. (Faizler, vb.)

Dolaşımın üç tür belirlenmesi ya da tarzı. — Sabit sermaye ve döner sermaye. — Döner ve sabit sermaye olarak ayrılan sermayenin devir süresi. — Böyle bir sermayenin ortalama devri. — Sabit sermayenin, sermayenin genel devir süresine etkisi. — Değişmeyen döner sermaye. Say, Smith. Lauderdale. (Kârın kökeni üzerine Lauderdale'in söyledikleri.)

Genel olarak bakıldığında, üç türlü dolaşım görülür: 1) genel süreç — sermayenin çeşitli öğelerinden geçişi; buna bağlı olarak akıcı durumdadır; öğelerden herbirinin sürekli olarak kesintiye uğrayan gücül güç olduğu ve bunu izleyen evreye geçişe karşı kararlı ve dirençli olduğu ölçüde, sermaye, burada, meta-sermaye, para-sermaye, üretimin koşulları olarak sermaye gibi farklı sermayeler, farklı ilişkiler içinde, aynı zamanda, sabitleşmiş olarak görünür.

2) Sermaye ile emek-gücü arasındaki küçük dolaşım. Bu, üretim sürecine eşlik eder ve sözleşme, değişim, ticaret biçimi, üretim sürecinin bağlandığı önkoşullar olarak görünür. Sermayenin bu dolaşıma giren kısmı —*geçimin sağlanması*— χατ εξοχην [en üstün biçimde] döner sermayedir. Yalnızca biçimin işlevini değil, aynı zamanda, kullanım-değerini, yani kendi biçimsel belirlenmesinin bir kısmını, bireysel tüketime doğrudan giren tüketilebilir bir ürün olarak maddi kullanılış amacını ve belirlenmesini de belirlemiştir.

3) Büyük dolaşım; sermayenin üretim evresi dışındaki hareketi, burada onun zamanı, emek-zamanının tersine dolaşım zamanı olarak görünür. Üretim aşamasında bulunan sermayenin, ondan çıkan sermaye ile olan karşıtlığından, akışan [*Flüssig*] *sermaye* ile *sabit sermaye* farkı meydana gelir. Sabit sermaye, üretim sürecinde sabitleşmiş sermayedir ve bu süreçte kendisi tüketilir; büyük dolaşımdan gelmekle birlikte, ona geri dönmez, dolaştığı sürece, yalnızca üretim sürecinde tüketilmek ve yalnızca bu süreç içinde olmak için dolaşır.

Sermayenin dolaşımındaki bu üç çeşit fark, döner sermaye ile sabit sermaye arasındaki üç farkı ortaya koyar; sermayenin bir kısmını, üretim sürecine hiç girmediği, ama ona sürekli eşlik ettiği için χατ εξοχην [en üstün biçimde] döner sermaye olarak koyar; üçüncüsü de *akışan* sermaye ve *sabit* sermaye arasındaki farktır. 3 numaralı biçimde döner sermaye 2 numaralı biçimi de kapsar, çünkü bu da sermaye ile karşıtlık halindedir; ama 2 numara 3 numarayı kapsamaz. Sermayenin bu niteliğiyle üretim sürecine giren kısmı, onun yalnızca maddi bakımdan *üretim aracı* olarak hizmet eden kısmıdır; canlı emek ile işlenen materyal arasmda ara biçim vardır. Kömür, yakıt vb. gibi akışan sermayenin bir kısmı salt üretim aracı olarak iş görür. Makineleri ya da onları hareket ettiren makineyi işletmek için yalnız araç olarak iş gören her şey böyledir. Bu ayrım, ileride daha geniş incelenecektir. Kuşkusuz bu, 1 numaralı belirlemeye aykırı düşmez, çünkü sabit sermaye de değer

olarak aşındığı ölçüde dolaşır. Asıl bu belirlemede *sabit* sermaye olarak —yani sermayenin akışkanlığını yitirdiği ve başkalaşma yeteneği sermaye tarafından yoksun bırakılan *belirli* bir kullanım-değeri ile özdeşleştiği belirlemede, —*gelişmiş sermaye*— buraya kadar onu üretken sermaye olarak taşıdığımız ölçüde — en göze çarpıcı biçimde kendini gösterir. İşte görünüşte uygun olmayan bu biçimde ve bu biçimin 2 numarada dolaşan sermaye biçimi ile gelişen ilişkisi içinde, sermaye olarak sermayenin gelişmesi ölçülür. Hoş bir çelişki. Geliştirilebilir.

Sermayenin çeşitli türleri, ekonomide, görünüşe göre gökten düşmüşlerdir, burada da onun bizzat doğasından ortaya çıkmış hareketlerin ya da daha çok bu hareketin kendisinin birçok tortusu olarak çeşitli belirlemelerde kendini gösterir.

Kapitalist için sürekli olan ***döner sermaye "kısmı"***, ilk biçiminde ona geri gelir. ***Sabit sermaye*** böyle değildir (Storch).[82] "**Döner sermaye, bölününceye kadar** kâr getirmeyen sermaye bölümüdür; **sabit sermaye vb. sahibinin elinde kaldığı sürece kâr getirir.**" (*Malthus*.)[83] "***Döner sermaye,*** sahibinin elinde kaldığı sürece ona gelir ve kâr getirmez; ***sabit sermaye,*** sahip değiştirmeksizin ve dolaşıma gerek kalmadan ona kâr getirir." (*A. Smith*.)[84]

Buna göre, sermayenin **sahibinden** ayrılan (**sahibinden çıkan**) bu hareketten, değişim *eyleminde kendini gösteren mülkiyetin ya da sahipliğin yabancılaşmasından* başka bir şey değildir, ve dolayısıyla, yabancılaşma yoluyla sahibinin değer haline gelmesi, her değişim-değerinin, her sermayenin doğasında bulunduğundan, onun yukardaki özellikteki belirlemesi doğru olamaz. Sabit sermaye, sahibi için değişim aracılığı, onda bulunan değişim-değerinin aracılığı olmaksızın var olsaydı, ***gerçekte,*** o zaman ***sabit sermaye*** salt kullanım-değeri olur, böylece de sermaye olmazdı. Ancak yukardaki belirlemeye temel olan şudur: değer olarak sabit sermaye (gördüğümüz gibi, yalnızca parça parça, birbiri ardınca olsa da) dolaşır. *Kullanım-değeri* olarak dolaşmaz. ***Sabit sermaye,*** materyal ve özelliğine göre gözönüne alındığı ölçüde, üretim sürecinin öğesi olarak, **sınırlarının** dışına asla çıkmaz; sahibi tarafından elden çıkarılmaz; onun elinde kalır. Sermaye olarak, hep taze değer olarak yalnızca *biçimsel özelliği* gereğince dolaşır. ***Döner sermayede*** biçimle içerik, kullanım-değeri ile değişim-değeri arasında bu fark meydana gelmez. Değişim-değeri olarak dolaşmak, böyle değer olmak için en önce dolaşıma girmesi, elden çıkarılması gerekir. Bu nitelikte *sermaye* için kullanım-değeri yalnız değerin kendisidir. ***Döner sermaye,*** elden çıkarılırsa, yalnızca onun için değer olarak gerçekleşir. Onun elinde kaldığı

[82] H. Storch, *Cours ...*, c. 1, s. 405.
[83] T. R. Malthus, *Definitions ...*, s. 237-238.
[84] A. Smith, *Recherches sur la nature et la richesse des nations*, c. 2, s. 187-198.

sürece yalnız *kendinde* değeri vardır; ama değer olarak *konulmamıştır;* ancak δυνάμει [güç olarak] vardır, ve eylem olarak değil. Buna karşılık, ***sabit sermaye,*** kullanım-değeri olarak kapitalistin elinde kaldığı, sermayenin içsel organik hareketi demek olan kendisiyle ilişkisi, onun içgüdüsel hareketine, başkası için olan varlığına karşı bir ilişki olarak görülebildiği sürece yalnız değer olarak gerçekleşir. Bu yüzdendir ki, ***sabit sermaye*** üretim sürecine girer girmez burada kaldığı için de burada kaybolur, burada tüketilir. Bu kayboluşun süresi bizi bu kesimde henüz ilgilendirmiyor. Bu yönüyle, Cherbuliez'in ***yardımcı maddeler***[85] dediği, üretim sürecinde tamamıyla tüketilen, üretim sürecinin kendisi için yalnız *kullanım-değerine* sahip olan kömür, odun, petrol, talk vb. gibi şeyler ***sabit sermaye***ye girer. Aynı maddelerin ise üretim dışında da bir kullanım-değeri vardır ve tıpkı yapılar, evler vb. gibi üretim için gerekliliği belirlenmemiş şeyler olarak başka tarzda da tüketilebilirler. Bunlar, belirli bir özellikte varlıkları dolayısıyla değil, kullanımları bakımından ***sabit sermaye***dir. Üretim sürecine girer girmez bu niteliği kazanırlar. Sermayenin üretim sürecinin öğeleri olarak yer alır almaz ***sabit sermaye***dirler; çünkü ||40| o zaman *döner sermaye* olma özelliğini yitirirler.

Dolayısıyla, sermayenin küçük dolaşımına giren sermaye kısmı —ya da bu harekete girdiği ölçüde sermaye— sermaye ile emek-gücü arasındaki dolaşım, sermayenin ücret olarak dolaşan kısmı — *asla dolaşımdan çıkmadığı, asla sermayenin üretim sürecine girmediği,* maddi yönüne göre kullanım-değeri olarak girmediği, her zaman ürün olarak, daha önceki bir üretim sürecinin sonucu olarak onun tarafından dışarı itildiği gibi, bunun tersine, sermayenin ***sabit sermaye*** diye belirlenmiş kısmı, maddi varlığı gereğince, *üretim sürecinden* çıkmaz ve *dolaşıma bir daha girmez.* Bu sonuncusu yalnız değer olarak (tamamlanmış hazır ürünün değerinin bir kısmı olarak) dolaşıma girdiği halde, öteki yalnızca değer olarak, ücretin yeniden-üretimi gerekli-emek olduğu için, sermayenin ücret olarak dolaşan değer kısmının yeniden-üretimi olduğu için üretim sürecine girer. Öyleyse bu, *sabit sermaye*nin *ilk* belirlemesidir ve bu yönü ile ***yardımcı maddeleri*** kapsar.

İkincisi: ***Sabit sermaye,*** bununla birlikte, kullanım-değeri olarak üretim sürecinde tüketildiği ölçüde, yalnızca değer olarak dolaşıma girebilir. Bağımsız durumunda kullanım-değeri olarak, tüketilmesi açısından değer olarak —yani üründe harcanmış ya da saklanmış emek-zamanı olarak— ürüne girer. Kullanım yoluyla aşınır, ama bu, değerinin kendi biçiminden ürünün biçimine aktarılması biçiminde olur. Kullanılmazsa, bizzat üretim sürecinde tüketilmezse —makine durur,

[85] A. Cherbuliez, *Richesse ...,* s. 14-15.

demir paslanır, ağaç çürür— doğal olarak değeri, kullanım-değeri olarak geçici varlığı ile birlikte yok olur. Değer olarak dolaşımı, kullanım-değeri olarak üretim sürecindeki tüketimine eşittir. Tamamıyla yeniden-üretilmesi, yani toplam değerinin dolaşımdan geri dönmesi, ancak, kullanım-değeri olarak üretim sürecinde tamamıyla tüketilmesinden sonra olur. Değerde tam olarak ortaya çıktıktan sonra ve dolayısıyla dolaşıma tam olarak girdikten sonra kullanım-değeri olarak tamamıyla yok olur ve bu yüzden üretimin gerekli öğesi olarak aynı türden yeni bir kullanım-değerinin onun yerini alması, yani yeniden-üretilmesi zorunludur. Yeniden-üretilmesi zorunluğu, yani yeniden-üretim zamanı, üretim süreci içinde soğuruldu ve tüketildiği süre ile belirlenmiştir. ***Döner sermaye***de yeniden-üretim dolaşım-zamanı ile, ***sabit sermaye***de dolaşım, sermayenin kullanım-değeri olarak, maddi varlığı içinde üretim eylemi sırasında tüketildiği süre ile, yani yeniden-üretilmek zorunda olduğu zamanla belirlenmiştir. Bin pound iplik, satıldıktan ve karşılığında alınan para pamuk vb. karşılığında, kısaca ipliğin üretim öğeleri karşılığında değişildikten sonra gene yeniden-üretilebilir. Öyleyse bunun yeniden-üretimi dolaşım zamanı ile belirlenmiştir. 1000£ değerinde, 5 yıl dayanan, ancak 5 yıl sonra aşınan ve ondan sonra yalnız hurda demir olan bir makine, üretim sürecinde ortalama tüketim olarak alırsak, her yıl $^1/_5$ oranında yıpranır. Dolayısıyla her yıl değerinin $^1/_5$'i dolaşıma girer ve ancak 5 yıl geçtikten sonra tamamıyla dolaşıma girmiş ve ondan geri dönmüştür. Öyleyse dolaşıma girişi yalnız yıpranma zamanı ve tam olarak dolaşıma girmek ve ondan geri dönmek için değerinin gereksindiği zaman, toplam üretim zamanı, yeniden-üretilmesi için gereken zaman ile belirlenmiştir. Sabit sermaye yalnızca değer olarak ürüne girer; oysa döner sermayenin kullanım-değeri onun özü olarak üründe kalmış ve yalnız başka bir biçim almıştır. Bu farklılaşma yoluyla döner ve sabit sermaye olarak ayrılan toplam sermayenin *devir zamanı* önemli bir değişikliğe uğrar. Diyelim ki, toplam sermaye = S; bunun dönen kısmı = c; sabit kısmı = f; sabit sermaye $^1/_x$ S; döner sermaye S/x olur. Döner sermaye yılda 3 kez, sabit sermaye 10 yılda-bir yalnızca 2 kez dönüyor. 10 yılda f ya da S/x iki kez dönecektir; oysa bu aynı yıl boyunca S/y, 3x10 = 30 kez dönecektir. S = S/y yani yalnızca döner sermaye olsaydı, U, onun devri = 30 olurdu; toplam devreden sermaye = $30x^S/_y$: 10 yılda dönen toplam sermaye. Ama sabit sermaye 10 yılda yalnızca 2 kez döner. Bunun U = 2; toplam devir yapmış sabit sermaye = 2S/x. Ama S= S/y + S/x ve toplam devir zamanı = bu iki kısmın toplam devir zamanı. Eğer sabit sermaye 10 yılda 2 kez dönüyorsa, bir yılda $^2/_{10}$ ya da $^1/_5$ döner; oysa döner sermaye bir yılda 3 kez döner. S/5x her yıl bir kez döner.

1000 taler sermayenin = 600'ü ***döner sermaye*** ve 400'ü ***sabit sermaye***

ise, soru basittir; yani $^3/_5$ döner ve $^2/_5$ sabit sermayedir; sabit sermaye 5 yıl dayanırsa, yani 5 yılda bir kez ve döner sermaye her yıl 3 kez dönerse, ortalama devir sayısı ya da toplam sermayenin ortalama devir süresi nedir? Bu, yalnız döner sermaye olsaydı, 5x3 = 15 kez dönmüş olurdu; dönen toplam sermaye 5 yılda 15.000 olurdu. Ama bunun $^2/_5$'i 5 yılda yalnız bir kez dönüyor. O zaman bu 400 talerden bir yılda dönen $^{400}/_5$ = 80 talerdir. 1000 talerden yılda 600'ü 3 kez, 80'i bir kez dönüyor; ya da bütün yıl yalnız 1.880'i döner; o zaman 5 yılda dönen 5x1.800 = 9.400; yani toplam sermaye, yalnızca döner sermayeden oluşsaydı, 5.600 daha az olurdu. Bütün sermaye yalnızca döner sermayeden oluşsaydı, $^1/_3$ yılda bir kez dönmüş olurdu.*

||41| Varsayalım sermaye = 1.000; c = 600, yılda 2 kez dönüş yapıyor; f = 400 bir yılda bir kez dönüyor; yarım yılda 600 ($^3/_5$ S) dönüş yapıyor; $^{400}/_2$ ya da gene bir yarım yılda (2S/5x2), dolayısıyla yarım yılda dönüş 600 + 200 = 800 (yani c + f/2). Öyleyse bütün bir yılda devir 2x800 ya da 1.600; bir yılda 1.600 taler; yani $^{12}/_{16}$ ayda 100, $^{120}/_{16}$ ayda 1.000 = $7^1/_2$ ay. Toplam 1.000 sermaye $^7/_{12}$ ayda dönüş yapıyor, oysa 6 ayda dönüş yapsaydı, yalnızca döner sermayeden oluşmuş olurdu. $7^1/_2$: 6 = 1: $1^1/_4$ ya da $^5/_4$. Sermaye = 100, döner = 50, sabit = 50 ise; birincisi yılda 2 kez, ikincisi bir kez dönüş yapar; böylece 100'ün $^1/_2$'si 6 ayda 1 kez dönüş yapar; 100'ün $^1/_4$'ü 6 ayda 1 kez dönüş yapar; o zaman 6 ayda $^3/_4$'ü, 6 ayda 100'ün $^3/_4$'ü dönüş yapar; ya da 6 ayda 75 ve 8 ayda 100. 100'ün $^2/_4$'ü 6 ayda ve aynı 6 ayda 100'ün $^1/_4$'ü (sabit sermayenin $^1/_2$'si) dönerse, 100'ün $^3/_4$'ü 6 ayda döner. Öyleyse $^1/_4$, $^6/_3$'te = 2; yani 100'ün $^4/_4$'ü ya da 6 + 2, 8 ayda 100. Sermayenin toplam devir zamanı = 6 (tüm ***döner sermaye***nin ve ***sabit sermaye***nin $^1/_2$'sinin ya da toplam sermayenin $^1/_4$'ünün devir zamanı) + $^6/_3$, yani + bu devir zamanının, döner sermayenin devir zamanında dönen sermayeden, geri kalan ***sabit sermaye***nin oluşturduğu bölünebilir kısmı gösteren sayı ile bölünmesi. Öyleyse, yukardaki örnekte: $^3/_5$ 100 6 ayda dönüyor; $^1/_5$ 100 de öyle; yani 6 ayda 100'ün $^4/_5$'i; kalan sermaye 100'ün $^1/_5$'i, $^6/_4$ ayda dönüyor; bütün sermaye 6 + $^6/_4$ ayda 6 + $1^1/_2$ ya da $7^1/_2$ aya. Genel olarak dile getirilirse:**

* *Burada şu kısmın üstü çizilmiş*: sermayenin 2/5'i, sabit bölümü ise yılda yalnız bir kez dönüyor; 2/5'in yalnız 1/3'ü yılın üçte-birinde devir yapıyor, böylece toplam sermayeden 1/3 yılda 3/5'i bir kez dönüyor; ve 2/15 bir kez; 1/3 yılda 3/5 = 2/15, ya da 11/15 dönüş yapıyor. Toplam sermaye bir yılda 33/15 ya da 1/5, kez dönüyor. Hepsi döner sermaye olsaydı, 3 kez ya da 25/5 kez dönerdi. Sermayenin gerçek devir süresi ile, yalnız döner sermayenin devir süresi arasındaki fark = 3-2 1/5 = 4/5; yani eşittir

** *Burada şu kısmın üstü çizilmiş*: U, C döner sermayenin devir zamanı olsun. Bu C = toplam sermayenin C/a'sı olsun. C/a U'da dönüyor. Ama aynı zamanda sabit sermayenin bir kısmı U'da dönüş yapıyor. Sabit sermayenin dönüşü, bu = C/2a olsun, U'da dönerse, U sırasında C/a döner; öi C/2 am = f/m de U'da döner. Öyleyse sermaye U'da

Ortalama devir zamanı = döner sermayenin devir zamanı + bu devir zamanının, sermayenin bu devir zamanında dolaşmış genel toplamında *sabit sermaye*nin geri kalan kısmının kaç kez içerildiğini gösteren sayı ile bölünmesi.*

100 talerlik iki sermaye, birisi bütünü ile ***döner sermaye***, öteki yarı yarıya ***sabit sermaye***, herbiri %5 kazanç üzerinden olmak üzere, biri yılda 2 kez dönüş yapsa, ötekinde de ***döner sermaye*** gene 2 kez dönse, ama ***sabit sermaye*** yalnız bir kez dönse; birinci örnekte devir yapan sermayenin tümü 200 ve kârı 10'dur; ikincisinde 8 ayda 3 dönüş, 4 ayda 1 1/2 dönüş olur; ya da 12 ayda 150 dönüş yapar; o zaman kâr = 7 1/2. Bu tür hesap, ***döner sermaye***nin ya da ***sabit sermaye***nin herhangi bir **gizemli içkin güç** yoluyla kazanç getirdiği önyargısı insanları rahatlatmış, Malthus'un kullandığı "**sahibinin payı** içinde olursa, ***döner sermaye*** kazanç getirir vb." gibi sözler de bile bunun doğrulanmasına rastlanmamıştır; ayrıca Malthus'un *"Measure of value"* vb. yapıtından yukarda aktarılan yerlerde de, onun ***sabit sermaye***nin kârlarını biriktirme biçimi böyledir. Artı-kazanç öğretisinin bugüne kadar var olan ekonomi bilgilerinde salt olarak incelenmeyip, çeşitli sermayelerin genel kâr oranına katıldığı ortaklık ilkesine varan, gerçek kâr öğretisi ile aym kaba konmasıyla en büyük karışıklığa ve en büyük aldatmacaya neden olmuştur. Sınıf olarak kapitalistlerin kârı ya da sermayenin kârı, paylaştırılmadan önce var olmalıdır. Onun oluşumunu paylaştırma ile açıklamaya kalkmak son derece saçmadır. Yukardaki açıklamalara göre, sabit sermaye denilen sermaye kısmı arttığı ölçüde, sermayenin dolaşım zamanı büyüdüğü için,** kâr azalır. Yukardaki örnekte 100 olan aynı ||42| büyüklükte sermaye yalnızca ***döner sermaye***den oluşsaydı, yılda 2 kez bütünüyle dönecekti. Oysa 16 ayda yalnız 2 kez dönecek ya da yalnız 150 taler bir yılda dönecektir, çünkü yarısı ***sabit sermaye***den oluşmuştur. Belirli bir sürede yeniden-üretimlerinin sayısı, ya da bu belirli zaman sırasında yeniden-üretilen sermayenin miktarı nasıl

döner: C/a = C/2 am' yani 2 mC/2 ma + C/2 ma = C (2m + 1) / 2 ma. Sermayenin geri kalan kısmı c/2 a - c/2 am' yani = c/b, o zaman U' = U + U...

* *Burada şu kısmın üstü çizilmiş*: Dolaşan sermayenin devir süresi yalnız = dolaşan sermayenin U'su – sabit sermayenin. Dolaşan sermaye – sabit sermayenin ile birlikte C – a –

** Sürekli sayılan bu büyüklük — burada bizi hiç ilgilendirmiyor, çünkü oran her büyüklükteki sermaye için doğrudur. Sermayelerin büyüklüğü değişiktir. Ama her sermayenin büyüklüğü *kendi kendine eşittir*, dolayısıyla sermaye olarak yalnız özelliği dikkate alınırsa, *herhangi bir* büyüklüktür. Ama iki sermayeyi birbirinden farklı olarak gözden geçirirsek, büyüklüklerin farklı olması, niteliksel belirlemelerin bir ilişkisi ortaya çıkar. Bu büyüklük onların bizzat ayırdedici niteliği olur. *Bu önemli bir görüş noktasıdır*, bu açıdan büyüklük, sermayenin bu nitelikte gözden geçirilmesini, başka sermaye ile ilişkisi bakımından gözden geçirilmesinden, ya da sermayenin gerçekliği içinde gözden geçirilmesinden ayıran *bir tek örnek*tir. [*Marx'ın Notu.*]

azalıyorsa, artı-zamanın ya da artı-değerin üretimi de azalır, çünkü sermaye artı-değer getirdiği ölçüde hemen yalnız değer getirir. (Hiç değilse bu onun eğilimi; ona uygun bir eylemdir.)

Gördüğümüz gibi, sabit sermaye, kullanım-değeri olarak üretim sürecinde aşındığı ya da tüketildiği ölçüde yalnız değer olarak dolaşır. Ama böyle tüketilen ve kullanım-değeri biçiminde yeniden-üretilmesi gereken zaman, onun göreli dayanıklılığına bağlıdır. Bu sabit sermayenin dayanıklılığı, ya da çok ya da az geçici niteliği —sermayenin yinelenen üretim süreçlerinde işlevini bu süreçler çerçevesinde yinelemeyi sürdürebildiği zamanın çokluğu ya da azlığı—, onun kullanım-değerinin bu belirlemesi burada biçimsel belirlemenin bir öğesi, yani sermayenin maddi yönü için değil, biçim yönü için belirlenen bir öğe olur. *Sabit sermaye*nin yeniden-üretiminin gerekli-zamanı, gene bunun gibi, tüm sermayeye olan oranı, burada toplam sermayenin devir zamanını ve bununla birlikte onun değerlenmesini değişikliğe uğratır. Öyleyse, sermayenin daha çok dayanıklı olması, (onun yeniden-üretimin gerekli-zamanının (sürekliliğinin*) azalması) ve sabit sermayenin toplam sermayeye oranı, burada değerlendirmeyi etkiler, bunun gibi daha yavaş devir de bunu, ya sermayenin para olarak geri döndüğü pazarın yer bakımından daha uzak olması, yani dolaşım yolunun çizilmesinin daha çok zamanı gerektirmesi (örneğin İngiltere'de Doğu Hint pazarı için çalışan sermayelerin, daha yakın pazarlar ya da iç pazar için çalışan sermayelere göre daha yavaş geri dönmesi) suretiyle, ya da tarımda olduğu gibi, bizzat üretim aşaması doğa koşulları yüzünden kesintiye uğradığı için etkiler. *Sabit sermaye*nin değerlenme süreci üzerine etkisini ilk önce belirtmiş olan Ricardo, yukarda aktarılan satırlarda görülebileceği gibi, bütün bu belirlemeleri birbiriyle karmakarışık hale getiriyor.

Birinci durumda (***sabit sermaye***) sermayenin devri azalır, çünkü üretim süreci içinde ***sabit sermaye*** yavaş tüketilir, ya da o sırada müşteriyi üretim için gereken zaman süresinde aramaktır. İkinci durumda, devrin azalması dolaşım zamanının uzamasından ileri gelir (birinci durumda ***sabit sermaye***, *gene de* dolaşıyorsa, dolaşıma giriyorsa, zorunlu olarak hep ürün kadar hızlı dolaşır, çünkü maddi varlığı içinde değil, yalnız değer olarak, *yani* ürünün genel değerinin ideal parçası olarak dolaşır), aynı zamanda asıl dolaşım sürecinin, paranın geri dönüşümünün ikinci yarısının dolaşım zamanının uzamasından ileri gelir. Üçüncü durumda devir azalması, birinci durumda olduğu gibi, üretim sürecinde ortadan kaybolmak için sermayenin istediği süreden değil, ürün olarak ondan meydana gelmek için gerekli daha uzun süre-

* "sürekliliği" sözcüğü, "azalması" sözcüğünün üzerine, ekleme imi konulmaksızın yazılmış,

den ileri gelir. Birinci durum, ***sabit sermaye***ye özgü bir şeydir; öteki ise, akışkan olmayan, sabit kalan, genel dolaşım zamanının bir aşamasında sabit sermaye kategorisine girer (**oldukça yüksek dayanıklılığı olan sabit sermaye, ya da uzun dönemlerde dönebilen döner sermaye.** *McCulloch. Principles of Political Economy,*[86] *106 defter, s. 15*).

Üçüncüsü: Buraya kadar ***sabit sermaye***yi, yalnızca, tam anlamıyla dolaşım süreciyle ilişkisi açısından özgül davranışı, özel davranışı tarafından ortaya konulmuş olan farklılıklar açısından inceledik. Bu açıdan daha başka farklar da ortaya çıkacaktır. Birincisi, değerin varlığı kullanım-değerinin varlığı ile bir araya geldiği için, döner sermayenin her parçası tamamıyla değişildiği halde, onun azar azar değer geliri olması farkı. İkincisi, bizim buraya kadar yaptığımız gibi, yalnız herhangi bir sermayenin ortalama devir zamanı üzerindeki etkisi dolayısıyla değil, kendisine ait devir zamanı üzerindeki etkisi dolayısıyla ele alınması. Sonuncusu, ***sabit sermaye***nin yalnızca üretim aracı olarak üretim süreci içinde ortaya çıktığı yerde değil, sermayenin bağımsız biçimi olarak, örneğin demiryolları, kanallar, yollar, su yolları biçiminde, toprakla birleşmiş sermaye vb. olarak bulunduğu yerde önemlidir. Sonuncu belirleme, bir ülkenin toplam sermayesinin bu iki biçime bölündüğü ilişki için özellikle önemlidir. Sonra da onun yenilenme ve korunma türü önemlidir; bu ise ekonomilerde, yalnızca ***döner sermaye*** aracılığı ile gelir getirebildiği vb. biçimde görülür. ***Aslında*** bu sonuncusu, onun ***döner sermayenin*** *yanında* ve *dışında* özel bir bağımsız varlık olarak değil, ***sabit sermayeye*** dönüşmüş ***döner sermaye*** olarak ortaya çıktığı yerde ***öğenin*** incelenmesinden başka bir şey değildir. Ama bizim burada şimdilik incelemek istediğimiz, sabit sermayenin dışardaki ilişkisi değil, onun üretim sürecinde sürekli kapalı kalması dolayısıyla ne ölçüde bir ilişkinin var olduğudur. O, üretim sürecinin kendisinin belirli bir öğesi olması nedeniyle ortaya çıkmıştır.

〈***Sabit sermayenin*** her belirlemede, bireysel tüketime değil, yalnız üretime hizmet eden sermaye olduğu hiçbir zaman söylenmemiştir. Bir ev üretime hizmet ettiği gibi tüketime de hizmet eder; bütün araçlar, bir gemi ve bir araba, hem gezintiye yarar, hem de taşıma aracıdır; bir cadde hem gerçek üretim için ulaşım aracıdır, hem de gezmeye yarar vb.. ***Sabit sermaye*** bu ikinci ilişkide bizi hiç ilgilendirmiyor; çünkü burada sermayeyi yalınızca gerçekleştirme süreci ve üretim süreci olarak inceliyoruz. Faiz ile ilgili olarak ikinci belirlemede de işe karışacak. Ricardo, şunları söylerken yalnızca bu belirlemeyi göz önünde tutabilir: "Sermaye az ya da çok geçici oluşuna, yani belirli bir zaman içinde az ya da çok yeniden üretilmesi zorunluluğuna göre, döner sermaye ya

[86] J. R. MacCulloch, *The Principles ...,* s. 300.

da sabit sermayedir." (*Ricardo. VIII, 19.*)[87] Buna göre, bir kahve güğümü sabit sermayedir, ama kahve döner sermayedir. İktisatçıların kaba materyalizmini, insanların toplumsal üretim ilişkilerini ve bu ilişkiler altında toplanmış nesnelerin aldığı belirlemeleri, nesnelerin *doğal özellikleri* olarak görmek, hem kaba bir idealizmdir, hem de nesnelere toplumsal ilişkileri onlarda içkin belirlemeler olarak yükleyen ve böylece onları gizemleyen bir fetişizmdir. (Herhangi bir nesneyi doğal niteliğine göre sabit sermaye ya da döner sermaye olarak saptamanın güçlüğü, iktisatçıları, nesnelerin kendilerinin ne sabit, ne de döner sermaye olduğu, belki hiç sermaye olmadığı, bunun gibi altının doğal özelliğinin de para olamayacağı düşüncesine burada kural dışı biçimde götürmüştür.)〉

(Unutmamak gerekir ki, yukarda sayılan noktalara, döner sermaye olarak sermayenin dolaşımı, yani onun sahip değiştirmesini sağlayan işlemler de ekleniyor.)

"Sabit-bağlı sermaye: belli bir üretim türüne, bir başka üretim türüne yönlendirilemeyecek kadar bağlı sermaye." (*Say*, 24.)[88] ***Sabit sermaye*** insanın kendi kullanımına ayırdığı şeyi tüketmesine yardım etmek için tüketilir ... ***gelecekteki bir çalışmanın üretken güçlerini artırmaya özgü sürekli konumlara*** bağlıdır". (*Sismondi.* VI.)[89] **"Sabit sermaye, çalışma aletlerinin, makinelerin, vb. bakımını sağlamak için gerekli sermaye."** (*Smith*, c. II, s. 126.)[90] **"Akışan sermaye tüketilir, sabit sermaye yalnızca büyük üretim çalışmasında kullanılır."** (*Economist.* Defter VI, s. 1)[91] *"İşinin bir bölümünü yaparken, bu nesnelerin ele geçirilmesinde yararlanmak için eline aldığı ilk sopa ya da ilk taşın günümüzde tüccar uluslar tarafından kullanılan sermayelerin yerini tuttuğu gösterilecek."* (Lauderdale, s. 87, defter 8a.) ***"Makineye dönüşmüş bir sermaye ile emeği ödünlemek, insan soyunu belirginleştiren ve ayırt eden özelliklerden birini oluşturuyor."*** (s. 20.)[92] (Lauderdale defteri, s. 9.) ***"Şimdi anlaşılıyor ki, sermayelerin kârı her zaman ya insanın kendi elleriyle yapması gereken bir işi ödünlemelerinden, ya da insanın kişisel çabalarının üzerinde ve kendi başına yapamayacağı bir işi yapmalarından geliyor."*** (s. 119, *agy.*) Lauderdale, Smith ve Lock'a veryansın ediyor, ||43| bu arada kârın yaratıcısı olarak emek görüşü, ona göre, şu sonuca götürüyor: "Eğer bu sermayenin kârı düşüncesi kesinlikle doğru olsaydı, bundan, sermayenin kârının ***kökensel bir zenginlik kaynağı*** değil, türevsel bir zenginlik kaynağı olduğu sonucu çıkardı ve ***kârların emekçinin cebinden kapitalistin cebine aktarmadan başka bir şey olmadığı için de ser-***

[87] D. Ricardo, *On the Principles* ..., s. 25-26.
[88] J. B. Say, *Traité* ..., c. 2, s. 430.
[89] Simonde de Sismondi, *Nouveaux principaux* ..., c. 1, ş. 85.
[90] A. Smith, *Recherches* ..., s. 226.
[91] *The Economist*, 6 Kasım 1857, n° 219 (cilt 5, s. 1271).
[92] J. M. Lauderdale, *Recherche sur la nature* ..., s.120.

mayeler zenginliğin ilkelerinden biri olarak düşünülemezdi." (*agy*., 116, 117.) *"Sermayelerin kârı her zaman ya insanın kendi elleriyle yapması gereken bir iş parçasını ödünlemelerinden, ya da insanın kişisel çabalarının üzerinde ve kendi başına yapamayacağı bir işi yapmalarından geliyor."* (s. 119, *agy*., s. 96.) *"Eğer kapitalist, parasının kullanımıyla, tüketiciler sınıfını belli bir çalışmadan kurtarıyorsa, onun yerine kendi emeğinin eşit bir parçasını koymadığını saptamak gerekir; bu da o işi kendisinin değil, sermayesinin yaptığını gösterir."* (10, defter, *agy*., s. 132.) *"Eğer Adam Smith makinenin etkisinin çalışmayı kolaylaştırmak ya da kendisinin dediği gibi emeğin üretken gücünü artırmak olduğunu düşünecek yerde,* (Bay Smith sermayelerin etkisinin emeğin üretken gücünü artırmak olduğunu ancak olağandışı bir kafa karışıklığıyla söyleyebilmiştir. Aynı mantıkla pekala *iki belli yer* arasında çizilmiş bir yolu yarı yarıya kısaltmanın, *yürüyenin hızını iki katına çıkaracağı anlamına geldiği* de ileri sürülebilirdi), *makine için ödenen paranın emeğin yerini tutarak kazanç sağladığını söyleseydi, kârın kökenini de aynı duruma bağlardı."* (s. 11, s. 137.) *"İster sabit, ister döner olsun, sermayeler, iç ticarette, emeğe etkinlik kazandırmaya yaramak şöyle dursun, emeğin üretken gücünü artırmak şöyle dursun, tersine ancak şu iki durumda, yani ya insanın kendi elleriyle yapmak zorunda olduğu bir iş parçası zorunluluğunu ödünledikleri, ya da insanın kendi başına yapamayacağı belli bir işi yerine getirdikleri durumlarda yararlı ve kârlı bir nitelik taşırlar."* Bu, gene Lauderdale'e göre, salt bir sözcük farkı oluşturmuyor. "Sermayelerin emeği etkinliğe geçirdikleri ve onun üretken gücünü artırdıkları düşüncesi, emeğin her yerde var olan sermaye miktarı ile orantılı olduğu, bir ülke sanayisinin her zaman kullanılan sermayeler kadar olduğu kanısına yol açıyor ve bundan da sermayelerin artışının zenginliği artırmanın egemen ve sınırsız aracı olduğu sonucu çıkıyor. Bunun yerine, eğer sermayelerin belirli bir işi ödünlemek ya da onun yerine getirmekten başka yararlı ve kârlı bir biçimde kullanılamayacakları kabul edilirse, devletin tüketici tarafından istenen şeylerin üretim ve yapımında kullanılabileceğinden daha çok sermaye *sahibi olmakta hiçbir yarar bulamayacağı doğal sonucuna varılacaktır."* (s. 151, 152 — defter, s. 11, 12.) Görüşünü desteklemek için Lauderdale, sermayenin emekten bağımsız olarak *kendine özgü* bir **kâr** ve dolayısıyla **zenginlik** kaynağı olduğunu kanıtlamak için, daha yeni bulunan bir makine sahibinin *icat beratı* süresi sona ermeden ve rekabet fiyatların düşmesine yolaçmadan önce gerçekleştirdiği aşırı kârlardan söz ediyor ve şu sonuca varıyor: *"Fiyat için bu kırsal değişikliği makinenin"* (kullanım-değeri bakımından) *kazancının bir sermayeden berat süresi sona ermeden önce sağlanan düzeyde gerçekleşmesini engellemez: bu sermaye her zaman bir ülkenin gelirinin daha önce yeni icadın ödünlediği emeği ücretle çalıştırmaya ayrılan bölümünü oluşturur".* (*agy*. 125, defter, s. 10b.) Buna karşılık Ravenstone şöyle diyor (IX, 32): "**Makineler bir bireyin çalışmasını kısaltmakta ancak**

ender olarak başarıyla kullanılabilirler; onları yapmak için, onları kullanarak tasarruf edilebilecek zamandan daha çoğu yitirilir. Makineler ancak büyük yığınlar üzerinde etkili oldukları, ancak bir tek makine binlerce insanın çalışmasına yardımcı olabildiği zaman gerçekten yararlı bir nitelik taşır. Öyleyse makineler en çok en kalabalık, aylağı en fazla ülkelerde görülecektir. Makinelere insan kıtlığı yüzünden değil, ama onlar sayesinde bu insanları kolayca bir araya getirebildikleri için başvuruluyor." (*agy.*)

*"**Makinelerin*** 1) ***güç üretmekte yararlanılan makineler;*** 2) ***amacı yalnızca gücü iletmek ve işi yerine getirmek olan makineler biçiminde bölünmesi."*** (Babbage, Defter, s. 10.) **"Fabrika, *yetişkin olan ve olmayan, merkezi bir güç tarafından sürekli olarak harekete getirilen üretken bir makineler sistemini ustalık ve titizlikle gözeten işçilerin birçok sınıfının elbirliği anlamına gelir ... işleyişi sürekli bir sistem oluşturmayan ya da bir bir devindirici ilkeye bağımlı olmayan her türlü imalatı dışlar. Bu son sınıfın boyama fabrikalarındaki, bakır dökümevlerindeki vb. örnekleri. En kesin anlamında bu terim, aynı nesneyi üretmek için birlikte ve ara vermeden çalışan ve kendiliğinden hareket eden devindirici güce bağımlı birçok mekanik ve entelektüel organdan oluşan geniş bir otomat düşüncesine yolaçıyor."*** (Ure,13.)[93]

Emek-zamanı — Sabit sermaye. Emek araçları. Makine. Sabit sermaye. Emek-güçlerinin sermaye güçlerine aktarılması, hem sabit, hem de döner sermayede. — Sabit sermaye (makine) ne ölçüde değer yaratır. — Laudardale. — Makine yığınlarca işçi gerektirir.

Üretim sürecinin kendisinde tüketilen sermaye ya da ***sabit sermaye,*** vurgulu anlamda *üretim aracıdır.* Daha geniş anlamda her üretim süreci ve onun her öğesi, —bu öğe maddi anlamda ele alındığı ölçüde— dolaşım gibi sermaye için yalnızca üretim aracıdır, sermaye için öz amaç olarak yalnızca değer vardır. Maddi anlamda bizzat ele alındığında bile, hammadde, ürün için üretim aracıdır vb..

Ama üretim sürecinin kendisinde değer olarak ***sabit sermaye***nin kullanım-değerinin belirlenmesi, onun yalnız araç olarak bu süreçte kullanılması ve hammaddenin değişimi için salt etken olarak bile üründe var olması ile özdeştir. Böyle bir üretim aracı olarak onun kullanım-değeri, sürecin oluşması için (üretim sürecinin geçtiği yer) yalnız teknolojik koşul olmasından, yapılarda ve benzerlerinde olduğu gibi, ya da asıl üretim aracının etkilemesi için, bütün ***yardımcı maddeler*** gibi, doğrudan koşul olmasmdan meydana gelir. Her ikisi de gene, genellikle üretim sürecinin oluşması, ya da emek aracının kullanılması ve korunması için yalnızca maddi koşullardır. Ama bu, gerçek anlamda yalnızca üretim sırasında ve üretim için iş görür, başka bir kullanım-değeri yoktur.

[93] Andrew Ure, *Philosophie des manufactures*, Brüksel 1836, c. 1.

Başlangıçta, değerin sermayeye geçişini gözden geçirdiğimizde, emek süreci doğrudan sermaye içine alındı ve maddi koşullarına, maddi varlığına göre sermaye, bu sürecin bütünlüğü olarak ortaya çıktı ve buna göre de belirli nitel parçalara, *emek malzemesi* (bunun için hammadde, doğru ve kavramsal bir anlatım değildir), *emek aracı* ve *canlı emek* diye ayrıldı. Bir yandan sermaye maddi varlığına göre bu üç öğeye ayrılmıştı; öte yandan da bunların hareketli birliği *emek süreciydi* (ya da bu öğelerin birbiriyle sürece girmesiydi), hareketsiz birliği de üründü. Bu biçimde maddi öğeler —emek malzemesi, emek aracı ve canlı emek— yalnızca sermayenin kendine mal ettiği emek sürecinin kendisinin temel öğeleri olarak ortaya çıkıyorlardı. Ama bu maddi yön —ya da kullanım-değeri ve gerçek süreç olarak sermayenin belirlenmesi— onun biçim belirlemesinden tamamen ayrıydı. Burada ortaya çıkanlar şunlardı:

1) emek-gücü ile değişimden önce, gerçek süreçten önce, sermayenin yalnızca kendi kendisinin nitel bakımdan farklı kısımları olarak, toplam olarak kendi kendisinin birim oluşturduğu değerin miktarı olarak ortaya çıkan üç öğe. Maddi biçim, bu farklı kısımların var olduğu kullanım-değeri, bu belirlemenin aynı türden oluşunda bir şey değiştirmiyordu. Biçim belirlemesi gereğince bunlar yalnız, sermayenin nicel olarak kısımlara ayrıldığı biçimde ortaya çıkıyordu;

2) sürecin içinde ise, biçim yönünden bakınca, emeğin öğeleri ve öteki ikisi, yalnızca, birisinin değişmeyen değerler ve ötekinin de değer getirici diye belirlenmiş olması bakımından birbirinden ayrılıyordu. Ancak bu ölçüde kullanım-değerleri olarak, maddi yanın sözkonusu olduğu farklılık, sermayenin biçim belirlenmesinin tamamıyla dışında kalıyordu. Oysa şimdi ***döner sermaye*** (hammadde ve ürün) ile ||44| ***sabit sermaye*** (emek araçları) farkında, kullanım-değerleri olarak öğelerin farkı, aynı zamanda sermaye olarak sermayenin farkı olarak onun biçim belirlemesinde ortaya çıkmıştır. Etkenlerin birbiriyle yalnız nicel olan ilişkisi, şimdi sermayenin kendisinin nitel farkı olarak, onun genel hareketi (devir) halinde belirleyici olarak ortaya çıkıyor. Emek malzemesi ve emek ürünü, emek sürecinin yalnız yansız kalıntısı, *hammadde* ve *ürün* olarak, *malzeme* ve emek ürünü olarak değil, çeşitli evrelerde sermayenin kendisinin kullanım-değeri olarak maddi yönden de belirlenmiştir.

Emek aracı, sözcüğün genel anlamında emek aracı olarak, doğrudan, tarihsel bakımdan, sermaye tarafından onun değerlendirme sürecine alındığı gibi, değerlendirmede kaldığı sürece yalnız biçimsel bir değişime uğrar; bu değişimin nedeni, şimdi yalmz maddi yönüne göre emeğin aracı olarak değil, aynı zamanda sermayenin genel süreci yoluyla belirlenmiş özel bir varlık tarzı —***sabit sermaye*** olarak— ortaya

çıkmasıdır. Ama emek aracı, sermayenin üretim sürecine alındıktan sonra, çeşitli başkalaşmalardan geçer, bunların sonuncusu makine ya da daha çok bir otomat tarafından, devindirici bir güç tarafından kendi kendine harekete getirilen *otomatik makine sistemidir* (makine sistemi: *otomatik* sistem, makinelerin en tam ve en uygun biçimidir ve makineleri bir sistem haline getirir); bu otomat çok sayıda mekanik ve akılcı organlardan meydana gelir, böylece işçilerin kendisi yalnızca onun bilinçli [kol, bacak gibi] üyeleri olarak belirlenir. Makinede ve daha çok da makinelerde otomatik bir sistem olarak, emek aracı kullanım-değerine göre, yani maddi varlığına göre, ***sabit sermaye***ye ve genel olarak sermayeye uygun bir varlığa dönüşmüştür, sermayenin doğrudan emek aracı olarak üretim sürecine alınmış olduğu biçim, sermayenin kendisi tarafından konmuş ve ona uygun biçimde alıkonmuştur. Makine hiçbir bakımdan tek işçinin emek aracı olarak ortaya çıkmaz. *Kendine özgü nitelikleri,* emek aracında olduğu gibi, işçinin nesnele aktarılabilen etkinliği değildir; bu etkinlik, daha çok, onun yalnız makinenin işinin, eyleminin ham malzemeye aktarılması — gözetmesi ve onu arızalardan koruması biçiminde vardır. İşçinin —organ olarak— becerisi ve etkinliği ile canlandırdığı, dolayısıyla kullanılışı onun ustalığına bağlı olan alette olduğu gibi değildir. Aksine, işçi için beceriye ve güce sahip olan makinenin kendisi ustadır, işçinin besinlerden tükettiği gibi, kömür, petrol vb. tüketen (yardımcı maddeler} makinenin kendisinde etkin, mekanik yasalarda ve kendi sürekli öz hareketinde kendi ruhuna sahiptir. Etkinliğin salt bir soyutlanması ile sınırlı işçi etkinliği, her yönü ile, makinenin hareketi yoluyla belirlenmiş ve düzenlenmiştir, tersi sözkonusu değildir. Yapısı gereğince, bir otomat olarak, istenilen tarzda hareket etmeye, makinenin cansız organlarını zorlayan bilim, işçinin bilincinde yoktur, tersine, onun üzerinde, makine yabancı güç olarak, bizzat makinenin gücü olarak etki yapar. Canlı emeğin nesneleşmiş emek yoluyla elde edilmesi —kendi kendisi için olan değer yoluyla değerlendirici gücün ya da etkinliğin elde edilmesi— sermayenin kavramında vardır, üretim sürecinin kendisinin karakteri olarak, aynı zamanda onun maddi öğeleri ve maddi hareketi gereğince, makineye dayalı üretimde vardır. Üretim süreci, emeğin onun üzerinde ona egemen olarak etkili oluşu anlamında emek süreci olmaktan çıkmıştır. Emek, tersine, ancak, mekanik sistemin birçok noktasında yeralmış tek tek çalışan işçilerin içinde bilinçli organ olarak görünür; dağınıktır, bizzat makinelerin genel süreci altında yeralmıştır, kendisi sistemin ancak bir parçasıdır, bu sistemin birliği canlı işçilerde değil, bu işçinin tek önemsiz etkinliğine karşı kendi gücünü dayatan bir organizma olarak görünen canlı (etkin) makinelerdedir. Makinede, canlı emeği maledinmiş bulunan, biçimi bakımından sermaye olan, emek süreci

içersinde canlı emek karşısında görünüşte egemen olan bu gücün kendisi, nesneleşmiş emektir. Sermayenin gerçekleşme sürecinin salt öğesi olarak emek sürecinin birleşmesi, maddi açıdan da, emek aracının makinelere ve canlı emeğin bu makinelerin salt canlı eklentilerine, bunların işlem aracı olarak dönüşmesiyle aynı zamanda sağlanmıştır. Emeğin üretken gücünün artması ve gerekli-emeğin en geniş ölçüde yadsınması, gördüğümüz gibi, sermayenin zorunlu eğilimidir. Ve eğilimin gerçekleşmesi, emek aracının makineye dönüşmesidir. Nesneleşmiş emek, makinelerde, maddi olarak canlı emeğin karşısına, egemen olduğu ve bizzat etkisi altına aldığı güç olarak, ve yalnızca canlı emeğin elde edilmesiyle değil, kendi üretiminin gerçek süreci içinde çıkar; değerlendirici etkinliği kendine mal eden değer olarak sermayenin ilişkisi, makineler halinde var olan sabit sermayede bulunur, aynı zamanda, sermayenin kullanım-değerinin canlı emeğin kullanım-değeri ile ilişkisi olarak vardır; makinelerde nesneleşmiş değer ayrıca bir koşul olarak ortaya çıkar ve buna karşılık bir emekgücünün gerçekleştirici gücü sonsuz küçüklükte bir güç halinde kaybolur; makineyle sağlanan çok büyük yığınsal üretim, üründe üreticinin doğrudan gereksinimi ile ve bundan dolayı da doğrudan kullanımdeğeri ile olan her ilişkide görünmez olur; ürünün üretilme biçiminde ve üretildiği koşullarda öyle bir durum vardır ki, ürün yalnızca değer taşıyıcı olarak ve onun kullanım-değeri yalnızca bunun koşulu olarak üretilmiştir. Nesneleşmiş emeğin kendisi, makinelerde, doğrudan, yalnızca ürünün ya da emek aracı olarak kullanılmış ürünün, biçiminde değil bizzat üretken güç biçiminde ortaya çıkar. Emek aracının makine olarak gelişmesi sermaye için raslantı değil, sermayeye uygun düşen geleneksel emek aracının tarihsel biçimlenmesidir. Bilgi ve becerinin, toplumsal beynin genel üretken güçlerinin birikimi, emek karşısmda sermayede böyle özümsenmiştir ve bundan dolayı sermayenin, daha kesin olarak da, asıl üretim aracı olarak üretim sürecine girdiği ölçüde ***sabit sermayenin*** özelliği olarak ortaya çıkar. Dolayısıyla *makine* ***sabit sermayenin*** en uygun biçimi ve ***sabit sermaye*** de, sermayenin kendisiyle olan ilişkisi içinde gözönüne alınırsa, genel olarak sermayenin en uygun biçimidir. Öte yandan, ***sabit sermaye*** kendi varlığı içinde belirli bir kullanım-değeri olarak katılaşıp kaldığına göre, değer olarak kullanım-değerinin her biçimine karşı ilgisiz olan, bu biçimin her birini önemsiz bedenleşme olarak alabilen ya da atabilen sermaye kavramına uygun düşmez. Bu yönden, sermayenin dışa doğru ilişkisinin görünümü altında, ***döner sermaye, sabit sermaye*** karşısmda sermayenin uygun biçimi olarak görünür.

Ayrıca makine, toplumsal bilimin, genel olarak toplumsal gücün birikimi ölçüsünde geliştiğine göre, genel toplumsal emeğin ortaya

çıkışı emekçide değil, sermayededir. Toplumun üretken gücü ***sabit sermaye*** ile ölçülür, nesnel biçimi ile onda vardır ve bunun tersine sermayenin üretken gücü onun kendine bedavadan malettiği bu genel ilerleme ile birlikte gelişir. Burada makinenin gelişmesi, ayrıntılarıyla değil, yalnızca genel yönü bakımından ele alınabilir; *sabit sermayede, emek aracı,* maddi yönü bakımından, doğrudan biçimini yitirmesi ve işçinin karşısına maddi halde *sermaye* olarak çıkması açısından incelenebilir. Bilgi, makinede, işçinin dışında, yabancı herhangi bir şey olarak görünür; canlı emek ise, bağımsız biçimde etkileyen nesneleşmiş emeğin arasında görünür. İşçi, sermayenin gereksinimiyle koşullandırılmamış olduğu ölçüde, gereksiz olarak görünür.

||VII-I|* Dolayısıyla, sermayenin tam gelişmesi, emek aracının ***sabit sermaye*** olarak hem biçimsel belirlenmesinden, hem de doğrudan biçimi ile saklanmış olmasından ve ***sabit sermayenin*** üretim süreci içinde emeğin karşısına makine olarak çıkmasından sonra oluşur —ya da sermaye ancak o zaman kendine uygun üretim tarzını sağlamış olur—; ama tüm üretim süreci, işçinin doğrudan becerisi olarak değil, bilimin teknoloji uygulanması olarak bunun ardında yer alır. Bu yüzden üretime bilimsel bir karakter vermek sermayenin eğilimidir ve doğrudan emek bu sürecin salt bir öğesi arasına düşürülür. Değerin sermayeye dönüşmesinde olduğu gibi sermayenin daha derinliğine incelenmesinde de görülür ki, sermaye bir yandan üretken güçlerin belirli bir tarihsel gelişmesini gerektirir —bu üretken güçler arasında bilim de vardır— öte yandan onları iter ve zorlar.

Sermayenin ***sabit sermaye*** olarak gelişmesinin nicel olarak kapsamı ve etkinliği (yoğun niteliği) sermayenin sermaye olarak, canlı emek üzerindeki güç olarak gelişmesinin ve üretim sürecinin egemenliği altına girişinin **derecesini** genel olarak gösterir. Aynı zamanda nesneleşmiş üretken güçlerin ve nesneleşmiş emeğin yaptığı birikim açısından da ifade edilir. Ama sermayenin makinelerde ve ***sabit sermaye***nin öteki maddi varlık biçimlerinde, örneğin demiryollarında (ilerde bu konuyu ele alacağız), kullanım-değeri olarak üretim süreci içinde ancak kendi uygun biçimini alması, bu kullanım-değerinin —aslında makine— sermaye oluşu, ya da makine olarak varlığının sermaye olarak varlığı ile özdeş olması anlamına gelmez; altının, para olmaktan çıktığında, altın olarak kullanım-değerine sahip olmaktan çıkmaması gibi. Makine, sermaye olmaktan çıkar çıkmaz kullanım-değerini yitirmez. Makinenin ***sabit sermaye***nin kullanım-değerinin en uygun biçimi olması bakımından, sermayenin toplumsal ilişkisi altında toplanan şeylerin makine-

* Burada, 1858 Şubat sonu ile 1858 Haziran başı arasında doldurulan yedinci defter başlıyor. Defterin ilk sayfasındaki başlık: Sermaye Bölümü (devam).

nin kullanılması için en uygun ve en son toplumsal üretim ilişkisi olduğu sonucu çıkmaz.

Emek zamanı —emeğin salt niceliği— sermaye tarafından tek belirleyici öğe olarak konduğu ölçüde, doğrudan emek ve üretimin —kullanım-değerlerinin yaratılmasının— belirleyici ilkesi olarak niceliği kaybolur ve nicel bakımdan daha küçük bir kısma indirgenmiş, nitel bakımdan da, bir yönü ile genel bilimsel emek, fizik bilimlerin teknolojik kullanımı karşısında, öteki yönü ile genel üretimde toplumsal yapılanmadan oluşan genel üretken güç karşısında, vazgeçilmez olmakla birlikte, daha aşağıya çekilmiş olur — genel üretken güç ise toplumsal emeğin (tarihsel ürün olmasına karşın) doğa vergisi olarak ortaya çıkar. Böylece, sermaye, üretime egemen biçim olarak kendisini çözüştürmeye çalışır.

Böylece bir yandan üretim sürecinin basit bir emek sürecinden, doğa güçlerini kendi hizmetine sokan ve onları insan gereksinimlerinin hizmetinde çalıştıran bilimsel bir sürece dönüşmesi, canlı emek karşısında *sabit sermayenin* özelliği olarak ortaya çıkarken; bu nitelikte bir emeğin üretken olmaktan nerdeyse tamamen çıkarak yalnızca doğa güçlerini egemenliğine almış ortak işlerde üretken olması ve doğrudan emeğin toplumsal emek haline bu yükseltilişi, sermayede temsil edilmiş, yoğunlaşmış ortaklaşalık karşısında bireysel emeğin çaresizliğe indirgenmesi olarak görünürken; öte yandan, *döner sermayenin* özelliği olarak emeğin bir üretim dalında, başka bir dalda **birlikte varolan emek** tarafından korunması ortaya çıkar. Küçük dolaşımda sermaye işçiye ücret öder, işçi bunu kendi tüketimi için gerekli ürünler karşılığında değişir. İşçinin aldığı paranın yalnız bu gücü vardır, çünkü aynı zamanda onun yanında çalışmaktadır, ve sermaye, işçinin emeğini yalnızca kendine malettiği için, ötekinin emeği üzerine paranın damgasını vurabilir. Kendi emeğinin ötekinin emeğiyle bu değişimi, burada başkalarının emeğinin aynı zamanda birlikte varolmasıyla değil, sermayenin verdiği avans ile sağlanmış ve koşullanmıştır. İşçinin üretim sırasında kendi tüketimi için gerekli madde değişimine girişebilmesi, işçiye bırakılan *döner sermaye* bölümünün, ve genel olarak *döner sermayenin* ayırdedici özelliği olarak kendini gösterir. Bu, aynı zamanda varolan emek-güçlerinin madde değişimi olarak görünmez, ama sermayenin madde değişimi olarak görünür; *döner sermayenin* varoluşu böyledir. Bütün emek-güçleri, sermayenin güçlerine böyle aktarılır; *sabit sermaye*de emeğin üretken gücü (bu güç onun dışında sağlanmıştır ve nesnel olarak ondan bağımsızdır); ve bir yandan döner sermayede, işçinin kendisinin emeğinin yinelenmesinin koşullarını gerekli hale getirmesi, öte yandan onun bu emeğinin değişiminin başkasının emeğinin birlikte var oluşu ile sağlanması, sermayenin işçiye avanslar

ödemesi ve gene öte yandan işkollarının aynı zamanda bulunuşunu sağlaması biçiminde kendini gösterir. (Son iki belirleme gerçekte birikime girer.) Sermaye, değişik **işçiler** arasında aracı olarak ***döner sermaye*** biçiminde yer alır.

Sabit sermaye, en uygun biçimi makine olan üretim araçları belirlemesinde, ancak değer üretir, yani ürünün değerini ancak iki yönden çoğaltır: 1) değere sahip olduğu ölçüde; yani bizzat emeğin ürünü olduğu, nesneleşmiş biçimde belirli bir emek niceliği olduğu ölçüde; 2) emek-gücünün sürdürülmesi için gerekli ürünleri daha büyük ölçüde daha kısa zamanda yaratacak duruma getirerek, emeğin üretken gücünü artırdığı, artı-emeğin gerekli-emeğe oranını büyütebildiği ölçüde. Dolayısıyla, kapitalist, ***sabit sermaye*** yoluyla (aslında bu emeğin kendi ürünüdür ve yalnızca sermayenin maledindiği **ötekinin emeğidir**) onun işini kolaylaştırdığı (oysa kapitalist makine yoluyla bu emeğin tüm bağımsızlığını ve çekici karakterini gaspeder) ya da işini kısalttığı için işçi kapitalistle paylaşır biçimindeki burjuva safsatası tamamen saçmadır. Sermaye, ancak, tersine, makineyi, tersine, işçiye, ancak, zamanının daha büyük bir bölümünü sermaye için çalışmasına, zamanının daha büyük bir bölümünü kendisine ait olmayan zaman olarak saymasma, bir başkası için daha uzun zaman çalışmasına olanak sağladığı ölçüde kullandırır. Bu süreç, gerçekte, belirli bir nesnenin üretimi için gerekli-emek niceliği, en aza indirgenir, ama yalnızca bu nesnelerin en çoğunda emeğin en çoğu değerlenmiş olur. Birinci nokta, burada, sermaye —hiç istemeden— insan emeğini, güç harcanmasını en düşük düzeye indirdiği için önemlidir. Bu, özgürlüğe kavuşmuş emeğin yararma olur ve emeğin özgürleşmesinin koşuludur. Laudardale'nin ***sabit sermaye***yi değerin, emek-zamanından bağımsız, kendi başına bir kaynağı haline sokmak isteyişinin saçmalığı bu söylenenlerden ortaya çıkıyor. *Sabit* sermaye, ancak, bizzat kendi nesneleşmiş emek-zamanı olduğu ve artı-emek zamanı sağladığı zaman böyle bir kaynaktır. Makine kendisinin kullanılması için fazla eli tarihsel ||2| olarak koşul haline —bk. yukarda Ravenstone— getirir. Yalnız emek-güçleri bolluğunun var olduğu yerde, emeğin yerini almak için araya makine girer. Makinenin işçinin yardımına koştuğu, yalnızca ekonomistlerin kuruntusu bakımından geçerlidir. Gördüğümüz gibi, sermaye karşısında işçilerin yoğunlaşması onun tarihsel koşullarmdan biridir, ve makine, , ancak işçi yığınları ile birlikte etkili olabilir. Makine, eksik emek-gücünün yerini almak için değil, yığınlar halinde var olan emek-gücünü gerekli ölçüye indirmek için işe karışır. Ancak emek-gücünün yığın halinde bulunduğu yerde makine işe karışır. (Buna gene değinilecek.)

Lauderdale, makinenin, emeğin üretken gücünün yerini aldığı için ya da emeğin kendi gücü ile yapamadığını yaptığı için onun üretken

gücünü çoğaltmadığını söylemekle büyük bir buluş yaptığını sanıyor. Emeğin artan üretken gücünün daha çok onun dışındaki bir gücün çoğalması ve onun kendi gücünün yitirilmesi olarak bulunuşu, sermaye kavramının kapsamı içindedir. Emek aracı emekçiyi bağımsız yapar — onu mal sahibi haline getirir. Makine ise —sabit sermaye olarak— onu bağımlı yapar, başkasının malı haline getirir. Makinenin bu etkisi, ancak, onun sabit sermaye olarak belirlenmesi halinde geçerlidir ve makine, ancak, işçinin ücretli işçi olarak, genellikle etkin bir bireyin makine karşısında salt işçi olarak bulunması dolayısıyla böyle belirlenmiştir.

Sermayenin iki özel türü olarak sabit sermaye ve döner sermaye. — Sabit sermaye ve üretim sürecinin sürekliliği. — Makine ve canlı emek. (Buluş uğraşısı.)

Buraya kadar ***sabit sermaye*** ve ***döner sermaye***, sermayenin geçici belirlemeleri olarak ortaya çıktığı halde, şimdi bunlar onun özel varoluş tarzları halinde gerçekleşmişlerdir ve ***sabit sermaye***nin yanında ***döner sermaye*** kendini göstermektedir. Şimdi iki özel sermaye türü vardır. Bir sermaye, belirli bir üretim dalında ele alındığında, bu iki kısma bölünmüştür, ya da belirli oranlarda sermayenin bu iki türüne ayrılmıştır.

Başlangıçta üretim süreci içindeki fark, emek aracı ve emek malzemesidir, sonunda emek ürünüdür, şimdi ise ***döner sermaye*** (ilk ikisi) ve ***sabit sermaye***dir. Salt maddi yönden sermayenin farklılığı, şimdi onun kendi biçimiyle birleşmiştir ve onu farklılaştıran olarak görünür.

Bu niteliğiyle sermayenin emekten ayrı halde, değer yaratıcı ve dolayısıyla artı-değer (ya da kâr) getireceği savmda olan, Lauderdale gibilerinin görüşü için, ***sabit sermaye*** —yani maddi varlığı ya da kullanım-değeri makine olan sermaye— onların yüzeysel **yanılgılarını** en çok ortaya koyan biçimdir. Onlara göre, örneğin "Emeğin Savunması"nda, kuşkusuz, yolu yapan yolu kullananla paylaşsın, ama "yolun" kendisi araya girmesin.[94]

Döner sermaye —çeşitli evrelerinden gerçekten geçtiği varsayıldığında— dolaşım zamanının azalmasını ya da çoğalmasını, kısalığını ya da uzunluğunu etkiler, dolaşımın çeşitli aşamalarının kolay ya da zor ölçülmesi, belirli bir zaman dilimi içinde bu kesintiler olmadan yaratılabilecek artı-değerin azalması sonucunu doğurur — *çünkü ya yeniden üretimlerin sayısı küçülür, ya da üretim sürecinde sürekli kalan sermayenin miktarı* azalır. Her iki durumda da, bu, varsayılmış değerin azalması değil, onun büyüme hızının küçülmesidir. Ancak sabit sermaye belirli bir genişliğe ulaşır ulaşmaz —bu genişlik, belirtildiği gibi, genel olarak

[94] Thomas Hodgskin, *Labour Defended Against the Claims of Capital ...*, s. 16.

büyük sanayinin gelişmesinin ölçeğidir— bu oran, üretken güçlerinin nesneleşmesinin kendisidir, kendisi varsayılmış üründür — bu noktadan sonra üretim sürecindeki her kesinti, doğrudan sermayenin kendisinin, onun varsayılmış değerinin azalması olarak etki yapar. ***Sabit sermaye***nin değeri, üretim sürecinde tüketildiği ölçüde, hemen yeniden üretilir. Kullanılmaması durumunda kullanım-değerini yitirir, değeri ürüne aktarılmaz. Bu yüzden, ***sabit sermaye***, burada incelediğimiz anlamda, ne kadar büyük bir ölçekte gelişirse, *üretim süreci* o kadar çok *süreklidir*, ya da yeniden-üretimin akışının sürekliliği, sermaye üzerine kurulu üretim tarzının dıştan zorlayıcı koşulu haline gelir.

Canlı emeğin sermaye tarafından maledilmesi, bu yönden de makinede doğrudan bir gerçeklik kazanır: bir yandan, eskiden işçinin yaptığı işi makineye yapma olanağı sağlayan, doğrudan bilimden doğan mekanik ve kimyasal yasaların analizi ve uygulanmasıdır. Makinenin bu gelişmesi ise, büyük sanayinin daha yüksek düzeye erişmesinden ve bütün bilimlerin sermayenin hizmetine tutsak edilmesinden sonra başlamıştır; öte yandan var olan makineler de büyük kaynaklar sağlamıştır. Artık buluşun bir uğraşı olması, bilimin doğrudan üretime uygulanması da, onun için belirleyici ve onu destekleyici bir yön olmuştur. Ama makinenin büyük ölçüde oluştuğu yol bu değildir, ayrıntılarıyla ilerlediği yol ise hiç değildir. Bu yol, bölümlere ayırmadır [*Analyse*] — işçilerin eylemlerini giderek daha çok mekanik eyleme dönüştüren, böylece belirli bir noktada mekanizmanın onların yerini alması sonucunu doğuran işbölümü yoluyla oluşan analizdir. (Gücün ekonomisi üzerine.) Dolayısıyla, burada doğrudan, makine biçiminde işçiden sermayeye aktarılan emeğin belirli bir tarzı ortaya çıkıyor ve bu aktarma yoluyla işçinin emek-gücü değersizleşmiş görünüyor. Bu nedenle işçiler makineye karşı savaş açıyorlar. Önceden emekçinin canlı etkinliği olan, makinenin etkinliği haline geliyor. Böylece, işçi, canlı emeği —"canına can katarcasına"—[95] kendine soğuran sermayenin, emeği maledinen sermaye olarak açıktan açığa kaba tarzda karşısına dikildiğini görür.

Burjuva üretimin temeli (değer ölçüsü) ile onun kendi gelişmesi arasındaki çelişki. Makineler vb.

Canlı emeğin nesneleşmiş emek karşılığında değişimi; yani toplumsal emeğin sermaye ve ücretli emek karşıtlığı halinde konumu — *değer ilişkisinin* ve değere dayalı üretimin son gelişmesidir. Bunun koşulu, doğrudan emek zamanı kitlesi, servetin üretiminin kesin etke-

[95] *"Als hätt'er Lieb im Leibe"*. Goethe, *Faust*, bölüm 1, sahne III.

ni olarak uygulanmış emeğin niceliğidir. Bununla birlikte, büyük sanayinin gelişmesi ölçüsünde, gerçek servetin yaratılması, emek zamanından ve kullanılmış emek niceliğinden daha çok emek zamanı boyunca harekete geçirilen aracıların gücüne bağlıdır. Bu aracıların gücünün —onların etkili gücünün— onları üretmek için harcanan doğrudan emek zamanı ile hiçbir ilişkisi yoktur; daha çok bilimin genel düzeyine ve teknolojinin gelişmesine, ya da bilimin üretime uygulanmasına bağlıdır. (Bu bilimin, özellikle fizik bilimlerin, onunla birlikte bütün öteki bilimlerin gelişmesi, gene maddi üretimin gelişmesi ile orantılıdır.) Örneğin tarım, tüm toplum için en yararlı halde düzenlendiğinde, maddi değişimin salt bilimsel uygulaması olur. Gerçek servet daha çok —büyük sanayi bunu açığa vurur— harcanan emek-zamanı ile bunun ürünü arasındaki görülmemiş oransızlıkta, aynı zamanda da salt soyutlamaya indirgenen emekle, onun gözetimindeki üretim sürecinin zorlaması arasındaki nitel oransızlıkta kendini gösterir. Emek, artık üretim sürecinin kapsamı içine iyice alınmış durumda değildir, insan daha çok üretim süreci karşısında bekçi ve düzenleyici durumundadır. (Makine konusunda geçerli olan, insan etkinliklerinin bileşimi ve insan ilişkilerinin gelişmesi için de geçerlidir.) Değişime uğramış doğal nesneyi, nesne ile kendisi arasına ara halka olarak sokan artık işçi değildir; işçi sanayi sürecine dönüştürdüğü doğal süreci ||3| kendisi ile egemenliğine aldığı anorganik doğa arasına araç olarak sokar. Üretim sürecinin baş aracısı olmak yerine sürecin yanında yer alır. Bu değişimde üretimin ve servetin büyük temel direği olarak ortaya çıkan, ne bizzat insanın yaptığı doğrudan iş, ne onun çalışarak geçirdiği zamandır; bu, onun kendi genel üretim gücünün maledilmesi, onun doğa kavrayışı ve toplum üyesi olarak varlığı yoluyla doğaya egemen olması — kısacası, toplumsal bireyin gelişmesidir. Bizzat sanayi tarafından yaratılmış ve yeni gelişmiş bu temele karşı, *bugünkü servetin dayanağı olan, ötekinin emek zamanından yapılan hırsızlık,* bayağı bir temel olarak karşımıza çıkar. Emek doğrudan biçimiyle servetin büyük kaynağı olmaktan çıkar çıkmaz, emek-zamanı da onun ölçüsü ve dolayısıyla değişim-değeri kullanım-değerinin ölçüsü olmaktan çıkar ve çıkmak zorundadır. Kitlenin artı-emeği, genel servetin gelişmesinin koşulu olmaktan çıkmıştır, bunun gibi, *birilerinin emeği olması da* insan beyninin genel güçlerinin gelişmesinin koşulu olmaktan çıkmıştır. Değişim-değerine dayanan üretim bununla birlikte çöker ve doğrudan maddi üretim süreci de geçicilik ve karşıtlık biçimine girmiş olur. Bireyselliğin özgür gelişmesi artı-emek sağlamak için gerekli-emek zamanının azaltılmasına değil, bireylerin hepsinin sanatsal, bilimsel vb. gelişmesine uygun düşen serbest zamanın ve araçların yaratılmasına olanak sağlayan toplumun gerekli-emeğinin enaz düzeye indirilmesine bağlıdır. Sermaye

artık süreç halindeki çelişkidir, çünkü en alt düzeye indirilmesini engeller ve bir taraftan da emek-zamanını servetin tek ölçüsü ve kaynağı olarak koyar. Bu yüzden, emek-zamanını gereksiz zaman biçiminde çoğaltmak için gerekli-zaman biçiminde azaltır; böylece gereksiz emek-zamanı gerekli-zaman için koşul olarak —***yaşam ve ölüm sorunu***— giderek geniş ölçüde ortaya çıkar. Dolayısıyla bir yönden bilimin ve doğanın, ayrıca da toplumsal bileşimin ve iletişimin bütün güçlerini, servetin yaratılmasını bunun için harcanan emek-zamanından göreli bir bağımsızlığa kavuşturmak üzere yaşama çağırır. Başka bir yönden de, böyle yaratılmış çok büyük toplumsal güçleri emek-zamanıyla ölçmek ve bunları yaratılmış değeri değer olarak korumak için gerekli sınırlar içinde tutmak ister. Üretken güçler ve toplumsal ilişkiler —her ikisi de toplumsal bireyin gelişmesinin değişik yanlarıdır— sermaye için yalnızca araç olarak vardır ve onun dar açılı temeli bakımından üretmek için araçtan başka bir şey değildir. Ama, **gerçekte**, bunlar, bu temeli yok etmenin maddi koşullarıdır. "12 saat yerine 6 saat çalışıyorsa, bir ulus gerçekten zengindir. **Servet** artı-emek zamanının" (gerçek servet) "komutası değil, her birey için ve bütün toplum için doğrudan üretimde **kullanılabilen zaman** dışında yararlanılabilecek zamandır." [*"The Source and Remedy"*, vb. 1821, s. 6.]

Doğa, makine, lokomotif, demiryolu, **elektrikli telgraf, kendi kendine işleyen taşıyıcılar** vb. yapmaz. Bunlar insan sanayisinin ürünleridir; doğa üzerindeki insan istencinin ya da insan etkinliğinin organlarına dönüşmüş doğal gereçtir. Bunlar, *insan eli tarafından insan beyninin yarattığı organlarıdır*; nesneleşmiş bilgi gücüdür. ***Sabit sermaye***nin gelişmesi, genel toplumsal bilginin ne dereceye kadar *doğrudan üretken güç* olduğunu, dolayısıyla da toplumsal yaşam süreci koşullarının kendisinin genel bilginin denetimi altına girdiğini ve ona göre biçimlendiğini gösterir. Toplumsal üretken güçlerin, hem bilgi biçiminde, hem de toplumsal uygulamanın, gerçek yaşam sürecinin doğrudan organları olarak ne dereceye kadar üretildiğini gösterir.

Sabit sermayenin gelişmesinin önemi (genel olarak sermayenin gelişmesi için). Sabit sermaye ve döner sermaye yaratımının oranı. Kullanılabilir zaman. Bunu yaratmak sermayenin önemli amacıdır. Sermayede bunun çelişkili biçimi. — Emeğin verimliliği ve sabit sermaye üretimi. (The Source and Remedy.) — Kullanım ve tüketim: Economist. Sabit sermayenin sürekliliği.

Başka bir yönü ile de, sabit sermayenin gelişmesi, genel olarak servetin ya da sermayenin gelişmesinin derecesini gösterir. Doğrudan kullanım-değerine, aynı zamanda doğrudan değişim-değerine yönelmiş üretimin konusu, tüketim için belirlenmiş ürünün kendisidir. Üretimin sabit sermayenin üretimine yönelmiş bölümü, doğrudan tüketim nes-

neleri, doğrudan değişim-değerleri üretmez; hiç değilse doğrudan gerçekleştirilebilir değişim-değerleri üretmez. *Dolayısıyla, giderek artan bir bölümün üretim araçlarının üretiminde kullanılması erişilmiş üretkenlik derecesine —üretim zamanının bir bölümünün doğrudan üretime yeterli olmasına—* bağlıdır. Toplumun bekleyebilmesi; yaratılmış olan servetin büyük bir bölümünden, bu bölümün *doğrudan üretken olmayan* emek için kullanılması (bizzat maddi üretim süreci içinde) yolunda, gerek doğrudan tüketimde, gerek doğrudan tüketime yönelik üretimde vazgeçebilmesi de bu çerçevede sayılır. Bu, erişilmiş olan verimliliğin ve göreli bolluğun yüksek olmasını, bu yükseklik derecesinin de ***döner sermaye***nin ***sabit sermaye***ye dönüşmesi oranında doğrudan bulunmasını gerektirir. *Göreli artı-emeğin büyüklüğünün gerekli-emeğin üretkenliğine bağlı oluşu gibi, **sabit sermayenin** üretiminde* kullanılan emek-zamanının —hem canlı, hem nesneleşmiş emeğin— *büyüklüğü de, ürünlerin doğrudan üretimi için belirlenmiş emek-zamanının üretkenliğine bağlıdır. Artı-üretim gibi artı-nüfus da* (bu bakış açısından) bunun için koşuldur. Bu demektir ki, doğrudan üretimde kullanılan zamanın sonucu, bu sanayi kollarında kullanılan sermayenin yeniden-üretiminde doğrudan üretkenliğinden göreli olarak daha büyük olmalıdır. *Sabit sermaye, ne kadar az* ürünü doğrudan getirir, *doğrudan üretim sürecine ne kadar az* karışırsa, bu göreli *artı-nüfus ve artı-üretim* o kadar büyük olmalıdır; yani demiryolu, kanallar, su yolları, telgraf vb. yapmak için, doğrudan üretim sürecinde doğrudan çalışan makineler yapmak için gerekli olandan daha çok olmalıdır. Bu yüzden —bu konuya ileride gene döneceğiz— modern sanayinin artı-üretiminde ve eksi-üretiminde sürekli iniş ve çıkışlar, dengesizlik krampları vardır, böylece kimi çok az, kimi çok fazla ***döner sermaye sabit sermaye***ye dönüşür.

‹Genel olarak toplum ve onun her üyesi için (yani bireylerin, dolayısıyla da toplumun bütün üretken güçlerinin gelişmesi için) gerekli-emek-zamanı dışında **kullanılabilir zamanın** *daha çok yaratılması,* bu emek-zamanı-olmayan zamanın yaratılması, sermaye açısından, daha önceki bütün aşamalarda olduğu gibi, çalışılmayan zamandır, bazılarının boş zamanıdır. Sermayenin buna eklediği şey, sanatın ve bilimin bütün araçları ile yığınların artı-emek zamanını onun çoğaltmasıdır, çünkü sermayenin serveti doğrudan, artı-emek zamanının mal edilmesinden oluşur ve onun *amacı* kullanım-değeri değil, *doğrudan değerdir.* O, böylece, ***kendisine karşın,*** emek-zamanını bütün toplum için en az düzeye indirmek ve bu yoldan herkesin zamanını kendi gelişmesi için serbest hale getirmek üzere toplumsal bakımdan kullanılabilir zamanın olanaklarını yaratmada etkin olarak katkı sağlar. Ama sermayenin eğilimi, her zaman, bir yandan **yararlanılabilir zaman** *yaratmak, öte yandan da onu* **artı-emeğe dönüştürmektir.** Birincisinde çok başarılı

olursa, artı-üretimden zarar görür ve o zaman sermaye tarafından değerlenmiş olması gereken artı-emek olmayacağı için gerekli-emek kesintiye uğrar. Bu çelişki ne kadar çok gelişirse, üretken güçlerin gelişmesinin artık ötekinin artı-emeğinin maledilmesiyle durdurulamayacağı, işçi yığınının kendisinin kendi artı-emeğini kendine maletmesi gerekliliği de o kadar ortaya çıkar. İşçi yığını bunu yaptığı zaman —ve bununla birlikte **yararlanılabilir zaman**, *çelişkili* bir varlık olmaktan çıktığı— zaman bir yandan gerekli-emek zamanı, ölçüsünü, toplumsal bireyin gereksinimlerinde bulacak, öte yandan da toplumsal üretken gücün gelişmesi öyle hızlı büyüyecektir ki, artık üretim herkesin servetinden sayılmakla birlikte, herkesin **yararlanılabilir zamanı** da artacaktır. Çünkü gerçek servet, bütün bireylerin gelişmiş üretken gücüdür. Artık o zaman ||4| servetin ölçüsü hiç de emek-zamanı değildir, **yararlanılabilir zamandır.** *Servetin ölçüsü olarak emek-zamanı,* servetin kendisini yoksulluğa dayalı olarak ve **yararlanılabilir zamanı** da *artı-emek zamanına karşıtlık içinde ve karşıtlık yoluyla* varoluş olarak, ya da bireyin bütün zamanını emek-zamanı olarak ortaya koyar, dolayısıyla birey salt işçi düzeyine indirgenir ve tamamıyla emeğin kapsamı altına girer. *En gelişmiş makine, artık bu yüzden işçiyi, ilkel insandan ya da işçinin kendisinin en basit, en kaba aletlerle yapabileceğinden daha uzun zaman çalışmaya zorlar.*〉

"Bir ülkenin bütün emeği **nüfusun tamamının geçimini sağlamaya yetecek kadar olsaydı, artı-emek de olmaz, bunun sonucu, sermayenin birikimini gerektirecek bir neden de bulunmazdı. Halk bir yıl içinde iki yılın geçimine yetecek kadar ürün sağlarsa, ya bir yıllık** tüketimi kullanılmaz olur, ya da bir yıl için insanların üretken emekten ellerini çekmeleri gerekir. Ama **artı-ürünün ya da sermayenin sahipleri** ... *insanları* **doğrudan üretken olan ya da doğrudan üretken olmayan her şeyde,** örneğin makine yapımında çalıştırırlar. Bu böyle **sürüp gider.**" (*The Source and Remedy of the National Difficulties..*)[96]

〈Büyük sanayinin gelişmesi ile birlikte onun dayandığı temel, ötekinin emek-zamanının maledilmesi, servet oluşturmaktan ya da yaratmaktan nasıl çıkıyorsa, *doğrudan emek* de üretimin temeli olmaktan çıkar, çünkü bir yönü ile giderek gözetimci ve düzenleyici etkinliğe dönüşür; sonra da ürün, bireyin doğrudan emeği olmaktan çıkar, daha doğrusu toplumsal etkinliğin *bileşimi* olarak ortaya çıkar. "İşbölümü geliştiği zaman, yalıtık bireyin hemen her emeği bir *bütünün bir parçasıdır, kendi başına değeri ya da yararı yoktur. İşçinin, bu benim ürünümdür, bunu kendime saklayacağım diyerek, burada, kendi elinde tutabileceği herhangi bir şey yoktur."* (*Labour defended,* 1, 2, XI.)[97] Doğrudan değişimde

[96] *The Source and Remedy ...,* s. 4.
[97] Thomas Hodgskin, *Labour Defended ...,* s. 25.

bireyin doğrudan emeği özel bir üründe ya da ürün parçasında gerçekleşmiş durumdadır ve onun ortak toplumsal karakteri —genel emeğin nesneleşmesi ve genel gereksinimin karşılanması olarak karakteri— ancak değişimle sağlanmıştır. Buna karşılık, büyük sanayinin üretim sürecinde, bir yandan otomatik süreç olarak gelişmiş emek aracının üretken gücünde doğa güçlerinin toplumsal aklın buyruğu altına girmesinin koşul oluşu gibi, *öte yandan da bireyin emeği doğrudan varlığı içinde bireysel olmaktan çıkmış, toplumsal emek olmuştur. Böylece bu üretim tarzının öteki temeli ortadan kalkar.*〉

Sabit sermayenin üretiminde kullanılan emek-zamanının, sermayenin kendisinin üretimi süreci içinde ***döner sermaye***nin üretimi için kullanılan zamana göre durumu, *artı-emek zamanının gerekli-emek zamanına* göre olan durumu gibidir. Doğrudan gereksinimin karşılanmasına yönelik üretim verimli olduğu ölçüde, üretimin büyük bir kısmı bizzat üretim gereksiniminin karşılanmasına ya da üretim araçlarının üretimine yöneltilebilir. ***Sabit sermaye***nin üretimi ölçüsünde, maddi yönden de doğrudan kullanım-değerlerinin üretimine doğru, hatta sermayenin doğrudan yeniden-üretimi için gerekli —yani bizzat değer yaratılmasında gene kullanım-değerini göreli olarak temsil eden— değerlerin üretimine doğru değil de, değer yaratan araçların üretimine doğru, öyleyse doğrudan nesne olarak değere değil de, değer yaratmaya, üretimin doğrudan konusu olarak gerçekleştirme araçlarına doğru —üretken gücün nesneleştirilmesinin, sermayenin değer üreten gücünün amacı olarak bizzat üretimin konusunda maddi olarak bulunan değer üretimine— yönelmiş olduğuna göre, *sermayenin daha yüksek potansiyel olarak* ***döner sermayenin*** *üretiminde öz amaç olarak varlığı ve sermaye* olarak etkinliğini göstermesi, ***sabit sermayenin*** üretiminde sözkonusudur. Bundan dolayı bu yönden de, ***sabit sermayenin*** sahip olduğu ve genel üretim içinde üretiminin kazandığı boyut, sermayenin üretim tarzına dayalı servetin *gelişme ölçütüdür.*

"İşçilerin sayısı, onların tüketimine bırakılan *aynı andaki emek ürünlerinin* niceliğine bağlı olduğu ölçüde ***döner sermayeye*** bağlıdır." (*Labour defended.*)

Yukarda çeşitli ekonomistlerden aktarılan pasajların hepsi, üretim sürecine bağlı kalan sermayenin bölümü olarak sabit sermaye ile ilgilidir. "**Dalgalanan sermaye tüketilir; sabit sermaye yalnızca büyük üretim sürecinde kullanılır.**" (*Economist*. VI. 1.) Bu yanlıştır ve ancak yardımcı maddeler tarafından, ***döner sermaye***nin bizzat ***sabit sermaye*** tarafından tüketilen kısmı için geçerlidir. "**Büyük üretim sürecinde**" tüketilen kısım, bu süreci doğrudan üretim süreci olarak ele alınca, yalnızca ***sabit sermayedir***. Oysa üretim süreci içinde tüketim, *gerçekte* **kullanımdır,** *aşınmadır*. Ayrıca ***sabit sermayenin*** *daha büyük sürekliliği* salt nesnel

olarak da kavranamaz. İçinde yattığım karyolanın yapıldığı demir ve ağaç, içinde oturduğum evin yapıldığı taşlar, bir sarayı süsleyen mermer heykel, makine için kullanılmış demir ve ağaç vb. kadar dayanıklıdır. Ama aletin, üretim aracının dayanıklılığı, metaller vb. bütün makinelerin temel malzemesi olduğu için hem teknik bakımdan koşuldur, hem de alet sürekli olarak yinelenen üretim süreçlerinde aynı rolü oynamak üzere belirlenmiştir. Üretim aracı olarak dayanıklılığı doğrudan onun kullanım-değeri olması dolayısıyla gereklidir. Ne kadar sık yenilenmesi gerekliyse, o kadar değerlidir; sermayenin pek büyük bir kısmı burada kârsız kullanılmış olması gerekir. Dayanıklılığı üretim aracı olarak onun varlığıdır. Dayanıklılığı onun üretken gücünün artmasıdır. Buna karşılık ***döner sermaye***de, eğer ***sabit sermaye***ye dönüşmüyorsa, dayanıklılık tamamıyla üretim eyleminin kendisi ile bağıntılı değildir ve dolayısıyla kavramsal halde konmuş bir öğe değildir. ***Tüketim fonuna*** bırakılmış nesneler arasında birkaçının yavaş tüketildiği ve birçok birey tarafından sırayla tüketildiği için gene ***sabit sermaye*** olarak belirlenmesi, daha başka belirlemelerle (satış yerine kiraya verme, faiz vb.) ilgilidir ve burada henüz bunun üzerinde durmamız gerekli değildir.

||5|* "İngiliz manüfaktürlerinde cansız **mekanizmanın** genel olarak kullanılmaya başlanmasından bu yana, insanlar, pek azı bir yana, ikincil ve alt düzeyde bir makine işlemi gördü, onların bedeninden ve canından önce ağaç ve metal gibi hammaddelerin iyileştirilmesine daha çok önem verildi." (s. 31, *Robert Owen: Essays on the formation of the human character. 1840. London.*)

Gerçek tasarruf —ekonomi— = emek-zamanında tasarruf = üretken gücün gelişmesi. Kullanılabilir (serbest) zaman ve emek-zamanı karşıtlığının kalkması. — Toplumsal üretim sürecinin doğru kavranması.

⟨Gerçek ekonomi —tasarruf— emek zamanından tasarruf edilerek sağlanır; (üretim giderlerinin minimumu (ve bir minimuma indirgeme)); çünkü, bu tasarruf, üretken gücün gelişmesiyle özdeştir. Dolayısıyla *tüketimden özveri* değil, **gücün**, üretim kapasitesinin ve dolayısıyla da yararlanma araçlarının kapasitesinin gelişmesidir. Yararlanma kapasitesi, bu sonuncusunun, dolayısıyla onun birinci koşuludur ve bu kapasite, bir bireysel yeteneğin, üretken gücün gelişmesidir. Emek-zamanından tasarruf, serbest zamanın, yani bireyin tam gelişmesi için zamanın artması demektir ve bu da gene en büyük üretken güç olarak emeğin üretken gücü üzerinde etkisini gösterir, Bu tasarruf doğrudan üretim süreci açısından bakıldığında ***sabit sermaye*** üretimi olarak

* Bu sayfaya şu tarih konmuş: *Mart 1858.*

görülebilir; bu ***sabit sermaye*** **insanın kendisidir.** Ayrıca doğrudan emek-zamanının bile serbest zaman ile soyut bir karşıtlık halinde kalamayacağı —burjuva ekonomi açısından göründüğü gibi— kendiliğinden anlaşılır. Emek, Fourier'nin ileri sürdüğü gibi, bir oyun olamaz, onun sahip olduğu büyük yetenek, **son amaç** olarak ifade edilen, dağıtım tarzını ortadan kaldırmak değil, üretim tarzının kendisini ortadan kaldırmak ve onu daha üstün bir biçime yüceltmektir. Serbest zaman —gerek boş zaman, gerek daha yüce bir etkinliğe ayrılan zaman— kuşkusuz sahibini başka bir özneye dönüştürmüştür ve bu başka özne olarak da doğrudan üretim sürecine girer. Bu sonuncusu, gelişme halindeki insanın perspektifi dikkate alınırsa, ve aynı zamanda pratik uygulama, deneysel bilim, maddi olarak yaratıcı ve nesnelleştirici bilim, toplumun bilgi birikimi beyninde bulunur, bu gelişmenin tamamlanmış insanın perspektifinde dikkate alınırsa, aynı zamanda, disiplindir. Her ikisi için, emek pratik uğraşıyı ve, tarımda olduğu gibi, serbest hareketi gerektirdiği ölçüde, aynı zamanda bir **uygulamadır.**

Biz, burjuva ekonomi sisteminin yavaş yavaş gelişmesini görmüş bulunuyoruz, bu sistemin kendini yadsıması da, yadsımanın en son sonucudur. Şimdi doğrudan üretim süreci üzerinde biraz daha durmamız gerekiyor. Burjuva toplumu bütünü ile gözden geçirirsek, toplumsal üretim sürecinin en son sonucu olarak her zaman ortaya çıkan toplumun kendisidir, yani toplumsal ilişkileri içinde insanın kendisidir. Ürün vb. gibi kesin biçimi olan her şey, bu hareketin içinde yalnız öğe olarak, kayboluş halindeki öğe olarak bulunur. Doğrudan üretim sürecinin kendisi de burada yalnız öğe olarak vardır. Sürecin koşulları ve nesneleştirmeleri, bu sürecin aynı biçimde ögelerinin kendileridirler, ve bu sürecin özneleri olarak, yalnızca karşılıklı ilişkileri içinde hem yeniden-üreten, hem de yeni şeyler üreten bireyler vardır. Bu, onların kendi sürekli hareket süreci içinde hem kendilerini yeniledikleri, hem de yarattıkları servet dünyasını yeniledikleri süreçtir.〉

Owen'in sanayi (kapitalist) üretimini tarihsel kavrayış biçimi.

(Owen, *"Six lectures delivered at Manchester. 1837."* yapıtında sermayenin çok hızlı **büyüyerek** (ve yaygınlık göstererek, bunu da ancak ***sabit sermaye***nin gelişmesiyle bağlantılı olarak büyük sanayide sağlamak suretiyle) işçiler ile kapitalistler arasında yarattığı farktan söz ediyor; ama **toplumun yeniden canlanmasının** *gerekli koşulu* olarak sermayenin gelişmesinden yana çıkıyor ve kendisiyle ilgili olarak şunları anlatıyor: "İnsanların karakterini ve durumunu iyileştirmek için geçmişte ve şimdi yapılan **girişimlerin büyük yanlışlarını ve sakıncalarını kavramayı öğretmeniniz**" (Owen'in kendisi) "**bu büyük** kurumlarının" (manüfak-

türler) "bazılarını yaratmayı ve yürütmeyi yavaş yavaş eğitilerek öğrendi." (s. 58.)[98] Başka bir fırsatta kullanmak üzere, alıntının bulunduğu yerin tamamını buraya aktarıyoruz.

"Oluşmuş servetin üreticileri, genel olarak konusu, kullandıkları işçilerin emeği sayesinde para kazanmayı gerçekleştirmek amacında olan patronların, genellikle, yönetimi altındaki işçileri, hafif malzemedeki işçiler ve ağır malzemedeki işçiler diye ikiye ayırabilir. Kimyasal ve mekanik manüfaktür sisteminin kullanılmasından önce işlemler sınırlı bir skala üzerinden yapılıyordu; çok sayıda küçük usta vardı, her biri birkaç gündelikçi ile çalışıyor ve gündelikçiler de uygun bir zamanda küçük ustalar olmayı bekliyorlardı. Normal olarak aynı sofrada yemek yiyor ve birlikte yaşıyorlardı; aralarında eşitlik ruhu ve duygusu egemendi. **Bilimsel gücün** bütün genişliğiyle manüfaktür işi üzerinde uygulanmaya başladığı dönemden bu yana bu alanda giderek oluşan bir değişim yer aldı. Hemen bütün manüfaktürler başarılı olmak için artık yoğun ve **büyük** sermaye ile işletilmek zorunda kalıyor; küçük sermayeli küçük ustaların başarı olanağı, özellikle pamuk, yün, keten vb. gibi yumuşak malzeme manüfaktürlerinde pek az; toplumun bugünkü sınıflaşması ve iş yaşamının yürütülme tarzı sürüp giderse, küçük ustaların büyük sermaye sahibi ustalar tarafından giderek yerlerinden edileceği, birincilerin oldukça daha mutlu nitelikli üretici eşitliğinin, insanlık taihinde daha önce hiç görülmedik biçimde, usta ile işçi arasındaki en büyük eşitsizliğe yerini bırakmak zorunda kalacağı gerçekten **apaçıktır.** Artık büyük kapitalist, **dolaylı olarak** kölelerinin sağlığı, yaşamı ve ölümü ile istediği gibi oynayan despotik bir lord durumuna yükselmiştir. Bu gücünü onunla aynı çıkar uğruna çalışan başka büyük kapitalistlerle birleşerek sağlıyor ve böylece kullandığı insanları kendi niyetlerine uymaya etkili biçimde zorluyor. Büyük kapitalist servet içinde yüzüyor; bu servetin nasıl kullanılacağını öğrenmemiş ve bilmiyor. Gücünü serveti yoluyla elde etmiş. Serveti ve gücü aklım kirletmiş; son derece dayanılmaz **biçimde** baskı yaptığında, bunu bir iyilik samyor... **Uşakları** diye adlandırılan, **gerçekte köleleri olan** insanlar aşağılanmanın en korkunç derecesine düşürülmüş; bunların çoğunun sağlığı, ev rahatlığı, boş zamanı, eski günlerdeki sağlıklı açık hava **eğlenceleri** ellerinden alınmış. Uzun süreli tekdüze uğraşılar sonucu güçlerinin **aşırı ölçüde** tüketilmesi yüzünden ölçüsüz alışkanlıklara kapılmış, düşünme ya da refleks hareketlerde beceriksizliğe düşmüşlerdir. En kötü türün dışında hiçbir fiziksel, zihinsel ya da moral uğraşları yoktur; yaşamın bütün gerçek zevklerinden çok uzaktırlar. Bugünkü sistem altında işçilerin çok büyük bölümünün yaşamı,

[98] Robert Owen, *Six Lectures delivered in Manchester ...*, s. 57-58.

tek sözcükle yaşamaya değer nitelikte değildir. Bunun sonuçları olan değişimlerden dolayı bireyler **kınanamaz;** *onlar* **doğanın normal düzeni içinde hareket ediyorlar ve gelişme halinde bulunan büyük ve önemli toplumsal devrimin hazırlayıcı ve zorunlu aşamalarıdır.** Büyük sermayeler olmadan büyük kurumlar meydana gelemez; herkes için üstün bir karakterin ve herkesin tüketebileceğinden daha büyük bir yıllık servetin üretilmesini sağlamak için, yeni düzenlemelerin sağlanmasının olabilirliğini insanların kavrayabilmesi başka türlü olamaz; bugüne kadar genel olarak üretilmiş olandan daha ileri türde ||6| bir servetin olması gerektiği kavratılamaz." (l. c. 56, 57.) "Artık insanın becerilerini genişleten ve bunları başka ilkeleri ve uygulamaları anlamaya, benimsemeye, böylece dünyanın henüz tanıdığı değişimleri en uygun biçimde etkilemeye hazırlayan bu yeni kimyasal ve mekanik manüfaktür sistemidir. Artık toplumun başka türlü ve daha ileri bir sınıflanması için gereklilik yaratan bu yeni manüfaktür sistemidir." (l. c. 58.)

Yeni aracıların sermayesi ve değeri. — Sabit sermayenin kapsamı kapitalist üretimin yükseklik derecesini gösterir. — Hammaddenin, ürünün, üretim aletinin, tüketimin belirlenmesi. — Para, sabit sermaye mi, yoksa döner sermaye midir? Bireysel tüketimle ilgili olarak sabit sermaye ve döner sermaye.

Üretken gücün (***sabit sermaye***) yalnızca değer ilettiğini, çünkü kendisi üretilmiş olduğuna göre yalnızca değere sahip olduğunu, kendisi nesneleşmiş emek-zamanının belirli bir niceliği olduğunu belirtmiştik. Ancak şimdi su, toprak (özellikle bu), madenler vb. gibi değişim-değerine sahip olan ve böylece de değer olarak üretim giderlerinin hesaplanmasına giren doğal aracılar ortaya çıkar. Kısacası bu, toprak mülkiyetinin (bu, toprağı, madenleri, suyu kapsar) işe karışmasıdır. Emeğin ürünü olmayan üretim araçlarının değeri, bu araçlar bizzat sermayenin incelenmesinden kaynaklanmadığı için konumuzun dışında kalır. Bunlar sermaye için önce var olan tarihsel koşuldur. Onları burada bu haliyle bırakıyoruz. Ancak sermayeye uygun olarak değişmiş toprak mülkiyeti biçimi —ya da değer belirleyen büyüklükler olarak doğal araçların biçimi— burjuva ekonomi sisteminin incelenmesi kapsamına girer. Bu da, ulaştığımız şu noktada sermayenin incelenmesi bakımından, ***sabit sermaye***nin bir biçimi olarak toprağın vb. ele alınmasında bir şey değiştirmez.

Sabit sermaye, üretilmiş üretken güç anlamında, üretim aracısı olarak, belirli bir zamanda yaratılan kullanım-değerleri yığınını çoğalttığı için, işlediği hammadde büyümeden çoğalamaz (manüfaktür sanayisinde. Balıkçılık, madencilik gibi çıkarıcı sanayide çalışma, hammaddelerin ya da temel maddelerin elde edilmesi ve maledilmesinin gerektirdiği engellerin aşılmasından ibarettir. Üretim için hammadde işlen-

mez, daha çok var olan hammaddeye sahip çıkılır. Buna karşılık tarımda hammadde toprağın kendisidir; döner sermaye tohumdur, vb.). Dolayısıyla ***sabit sermaye***nin büyük ölçüde kullanılması, hammaddeden meydana gelen ***döner sermaye*** kısmının genişlemesini, yani genel olarak sermayenin büyümesini gerektirir. Ayrıca canlı emeğe karşılık değişilmiş sermaye kısmının azalmasını (göreli olarak) gerektirir.

Sabit sermayede sermaye maddi bakımdan da hem yeni emeğin aracı olarak iş görmek için belirlenmiş, nesneleşmiş emek olarak, hem de kullanım-değeri yeni değerlerin yaratılması demek olan değer olarak vardır. Dolayısıyla ***sabit sermaye***nin varlığı χατ εξοχην [en üstün biçiminde] onun ***üretken sermaye*** olarak varlığı demektir. Bundan dolayı sermayeye dayanan üretim tarzının gelişmesinde erişilen düzey, —ya da sermayenin kendisinin kendi üretiminin koşulu olarak ne ölçüde gerektiği, koşul olduğu—, var olan ***sabit sermaye***nin kapsamında, hem niceliğinde, hem de niteliğinde ölçüdür.

Son olarak: ***Sabit sermayede,*** sermayenin kendi özelliği olarak emeğin toplumsal üretken gücü bulunur; *hem bilimsel güç, hem de üretim süreci içindeki toplumsal güçlerin bileşimi, son olarak da doğrudan emekten makineye, ölü üretken güce geçmiş beceri vardır.* Buna karşılık *döner sermayede* emeklerin, çeşitli iş kollarının değişimi, bunların birbiriyle girift-lenmesi ve sistem olarak oluşumu, *sermayenin karakteristik özelliği* olarak görünen üretken *emeğin birlikte*liğinin bulunması vardır.*

* Hammadde, ürün, üretim aleti belirlemeleri, kullanım-değerlerinin bizzat üretim sürecinde aldığı belirlemeye göre değişir. Salt hammadde olarak dikkate alınabilecek şey (kuşkusuz tarım ürünleri değildir, bunların hepsi yeniden-üretilmiştir, özgün biçimde yeniden üretilmekle kalmayıp, bizzat doğal varlıkları içinde insan gereksinimlerine göre değişikliğe uğratılmışlardır. Hodges'dan[99] vb. alıntılar yapıyorum. Salt çıkarıcı sanayinin kömür, metal gibi ürünleri, bunları gün ışığına çıkarmak, aynı zamanda metallerde olduğu gibi bunların kendisini sanayinin hammaddeleri olarak işe yarayabilecekleri biçime sokmak için harcanan emeğin kendisinin sonuçlarıdır. Ama bunlar, metal yapmayı henüz bilmediğimiz için yeniden-üretilmez), bizzat emeğin ürünüdür. Bir sanayinin ürünü, ötekinin hammaddesidir. Üretim aletinin kendisi bir sanayinin ürünüdür ve ancak başka sanayide üretim aleti olarak iş görür. Bir sanayinin artığı ötekinin hammaddesidir. Tarımda ürünün bir kısmı (tohum, hayvan vb.) aynı sanayide hammadde olarak bulunur; yani ***sabit sermayenin*** kendisi gibi üretim sürecinin dışına hiç çıkmaz; tarım ürünlerinin hayvanların tüketimi için belirlenmiş kısmı, yardımcı maddeler olarak kabul edilebilir; ama tohum, araçken, üretim sürecinde yeniden-üretildiği halde, bu süreçte olduğu gibi tüketilir. Tohum, iş hayvanı gibi her zaman üretim sürecinde kalışı yönünden ***sabit sermaye*** sayılmaz mı? **Hayır**; aksi halde her hammaddenin aynı biçimde görülmesi gerekirdi. Hammadde olarak her zaman üretim süreci içinde bulunur. Ensonu, doğrudan tüketime giren ürünler, doğal süreci içinde gübre, paçavradan yapılan kâğıt vb. gibi, gene üretim için hammadde olarak tüketimden dışarı çıkar; ama ikincisinde, birey kendisini belirli bir varlık tarzında, hem de doğrudan canlılığı ve belirli toplumsal ilişkileri içinde yeniden-üretir. Böylece tüketim süreci içinde bireyler tarafından kesin maledinme, onları, üretim süreci ile ve birbirleriyle kurdukları ilk ilişkiler içinde yeniden-üretir; toplumsal varlığı içinde yeniden-üretir, böylece de onların toplumsal

Dördüncüsü:

Şimdi ***sabit sermaye*** ile ***döner sermaye***nin öteki ilişkilerini inceleyeceğiz.

Yukarıda dedik ki, ***sabit sermayede*** çeşitli emeklerin birbiriyle olan ilişkisi, ***sabit sermaye***de emeğin toplumsal üretken gücü gibi sermayenin özelliği olarak vardır.

"Bir ulusun ***döner sermayesi*** şunlardır: para, besin maddesi, hammadde ve ***yapılan iş***." (*Adam Smith, **cilt*** II, s. 218.) Adam Smith, paranın ***döner sermaye*** olarak mı, yoksa ***sabit*** sermaye olarak mı adlandırmak gerektiğini bilmekte pek kararsızdır. Para, bizzat toplam yenidenüretim sürecinin bir öğesi olduğu, ancak dolaşımın aracı olarak iş gördüğü ölçüde, ***sabit sermayedi***r – dolaşım aracı olarak. Ama gerçek anlamda kullanım-değeri, yalnızca dolaşır, gerçek anlamda ne üretim sürecine girer, ne de bireysel tüketime. Dolaşım evresinde sermayenin sürekli olarak sabit sermaye kısmıdır, bu yönden ***döner sermayenin*** en tamlaşmış biçimidir; ve öte yandan, araç olarak sabit bulunduğu için, ***sabit sermayedir***.

Sabit sermaye ile ***döner sermaye*** arasında bireysel tüketimle ilgili fark, bakış açısının farkı olarak ortaya çıktığına göre, bunun söz konusu olması, ***sabit sermayenin*** kullanım-değeri olarak dolaşıma girmesinin sonucudur. (Çoğaldığı için tarımda tohumun bir kısmı kullanım-değeri olarak dolaşıma ||7| girer.) Kullanım-değeri olarak dolaşıma girmemiş olmak, bireysel tüketim konusu olmamayı gerektirir.

Sabit sermaye ile döner sermayeden oluşan sermayenin devir zamanı. Sabit sermayenin yeniden-üretim zamanı. Döner sermayede kullanım-değerinin yok olması ölçüsünde kesinti olmaz. Sabit sermayede üretimin sürekliliği kesinlikle gereklidir vb. — Emek için zaman birimi gündür; döner sermaye için yıldır. Sabit sermayenin araya girmesiyle daha uzun toplam dönem birimdir. — Sanayide devir. — Sabit sermayenin dolaşımı. — Risk denilen şey. — Sermayenin bütün bölümleri eşit kâr getirir — yanlış. Ricardo vb. — Aynı meta kimi sabit sermaye, kimi döner sermayedir. — Sermayenin sermaye olarak satılması. — Kullanım-değeri olarak dolaşıma giren sabit sermaye. — Üretimin koşulu olarak her öğe aynı zamanda onun sonucudur. Kendi koşullarının yeniden-üretimi. Sabit sermaye ve döner sermaye olarak sermayenin yeniden-üretimi.

"***Sabit sermaye***" sürekli aynı işleme yeniden hizmet eder, "**ve bu yinelenmelerin arasındaki uzaklık ne kadar büyükse, aletin, motorun ya da makinenin *sabit* olarak tanımlanması öylesine yerindedir.**" (*De Quincey*, X,

varlığını —toplum— yeniden-üretir ve bu da bu büyük genel sürecin hem öznesi, hem de sonucudur. [*Marx'ın notu.*]

[99] Hodgskin değil, *Lessons on Agricultural Chemistry* (Londra, 1849) ve *First Steps to Practical Chemistry for Agricultural Students* (Londra, 1857) yazarı John Frederik Hodges olması gerekir.

4.)[100] Bir sermaye 10.000 sterlinden oluşuyorsa, bunun 5.000'i ***sabit*** ve 5.000'i ***döner*** sermaye ise; sonuncusu bir yılda bir kez, birincisi 5 yılda bir kez devrediyorsa; 5.000, ya da toplam sermayenin 1/2'si bir yılda bir kez dönüyor demektir. Aynı yıl içinde ***sabit sermayenin*** 1/5'i ya da 1000 sterlin döner; dolayısıyla bir yılda 6.000 sterlin ya da toplam sermayenin 3/5'i döner. Dolayısıyla toplam sermayenin 1/5'i 12/3 ayda, sermayenin tamamı 12x5:3 ayda, 60/3 = 20 ayda = 1 yıl 8 ayda döner. 20 ayda 10.000 sterlin toplam sermaye dönmüş olur, buna karşılık ***sabit sermaye*** ancak 5 yılda yerine gelmiştir. Ancak bu devir zamanı, ancak üretim sürecinin yinelenmesi ve artı-değerin yaratılması için geçerlidir; sermayenin kendi kendisinin yeniden-üretimi için geçerli değildir. Eğer sermaye sürece daha az sıklıkta yeniden başlarsa —***sabit sermaye*** biçimine dolaşımdan geri dönerse— o kadar daha sık ***döner sermaye*** biçimine geri döner. Ama bununla sermayenin kendisinin ***yerini*** almamıştır. ***Döner sermayenin*** kendisi için de böyledir. 100 sermaye yılda 4 kez geri döner ve böylece %20 getirir, yalnız bir kez dolaşan 400 sermayenin yaptığını yaparsa, bu yüzden sermaye gene eskisi gibi yıl sonunda 100 ve öteki de 400'dür, oysa kullanım-değeri üretiminde ve artı-değer getirmede dört kez daha büyük bir sermayenin yaptığını yapmıştır. Burada dönüşümün hızı sermayenin hareket içine konulmuş artı-emeğin yalmz niceliği olduğunu, değer yaratımını ve artı-değerin yaratılmasını belirleyen şeyin yalnız emek olduğunu, kendi başına sermayenin büyüklüğü olmadığını kesinlikle gösteriyor. 100 sermaye yıl boyunca arka arkaya 400 sermaye kadar çok emeği harekete getirmiş ve dolayısıyla onun kadar artı-değer yaratmıştır.

Burada sözkonusu olan şudur: Yukardaki örnekte 5.000 ***döner sermaye*** önce ilk yılın yarısında geri dönüyor; sonra ikinci yarımn sonunda; ikinci yılın yarısmda; ikinci yılın ikinci yarısında ilk 4 ayda bundan geri dönen $3.333^2/_6$ sterlindir ve geri kalan bu yarım yılın sonunda yerine konur.

Oysa ***sabit sermaye***den geri dönen ilk yılda 1/5, ikinci yılda 1/5 idi. Sahibinin elinde birinci yılın sonunda 6.000 sterlin, ikinci yılın sonunda 7.000, üçüncü yılın sonunda 8.000, dördüncü yılın sonunda 9.000, beşinci yılın sonunda 10.000 bulunur. Ancak beşinci yılın sonunda toplam sermayesinin yeniden sahibi olur; *artı-değerin üretilmesinde sermayesi, 20 ayda bütünü ile devretmiş gibi çalışmış olmakla birlikte, toplam sermayenin kendisi yeniden ancak 5 yılda üretilmiştir. Devrin birinci belirlemesi, gerçekleştiği ilişki için önemlidir;* ikinci belirleme ise ***döner sermaye***de hiç bulunmayan yeni bir ilişki getiriyor. ***Döner sermaye*** *tamamıyla dolaşıma girdiği ve hiç geri* dönmediği için, artı-değer ya da artı-sermaye olarak

[100] Thomas de Quincey, *The Logic of Political Economy ...*, s. 114.

gerçekleştiği *kadar sık sermaye olarak yeniden-üretilmiştir.* Oysa sabit sermaye kullanım-değeri olarak tüketildiği gibi değer olarak yalnız ölçüt halinde *kaldığı için, toplam sermayenin ortalama devir süresi yoluyla belirlenmiş değer olarak konur konmaz* yeniden hiç üretilmemiştir. ***Döner sermaye, sabit sermaye***nin yeniden-üretilmesinden önce 5 yılda 10 kez devretmelidir; yani dolaşan sermayenin dönüşüm aşaması 10 kez yinelenmelidir ve bu süre içinde ***sabit sermaye*** dönüşümü bir kez yinelenir, *sermayenin toplam ortalama devri —20 ay—* ***sabit sermaye*** *yeniden üretilmeden öne 3 kez yinelenmelidir.* Öyleyse ***sabit sermaye***den oluşan kısmı ne kadar büyükse —yani sermaye kendisine uygun üretim tarzında ne kadar çok etkili olur, üretilmiş üretken güç ne kadar çok kullanılırsa— ve ***sabit sermaye*** ne kadar dayanıklı olur, yani onun için yeniden-üretim zamanı ne kadar uzun olur ve kullanım-değeri belirlemesine ne kadar uygun düşerse — sermayenin döner sermaye olarak belirlenmiş kısmı *onun devir aşamasını o kadar sık yinelemelidir; sermayenin kendi toplam dolaşım çizgisini aşmak için gereksindiği toplam zaman o kadar uzun olur.* Bundan dolayı üretimin *sürekliliği,* sermayenin ***sabit sermaye*** olarak belirlenmiş kısmının gelişmesi ile birlikte sermaye için dışsal gereklilik haline gelmiştir. Döner sermaye için *kesinti, eğer onun kullanım-değerini yok edecek kadar sürmüyorsa, yalnız artı-değerin yaratılmasındaki bir kesintidir. Ama sabit sermayede kesinti,* arada geçen zamanda kullanım-değeri zorunlu olarak göreli biçimde verimsiz hale gelirse, yani değer olarak yerine gelmezse, kendi özgün değerinin yok edilmesi demektir. Bu yüzden ancak ***sabit sermaye***nin gelişmesiyle birlikte, üretim sürecinin sermaye kavramına uygun sürekliliği onun korunması için vazgeçilmez koşul olarak sağlanır; bu yüzden tüketimin sürekliliği ve sürekli artması gereklidir.

Bu, No: I'dir. Ama No: II, biçim yönünden daha önemlidir. Sermayenin geri dönüşünü ölçtüğümüz toplam zaman birimi yıl, emeği ölçtüğümüz zaman birimi gündü. Böyle yapmamızın nedeni, önce, yılın, sanayide tüketilen bitkisel hammaddelerin büyük bölümünün yeniden-üretimi için az çok doğal yeniden-üretim zamanı ya da üretim evresinin süresi olmasıdır. Dolayısıyla, döner sermayenin devri, toplam zaman olarak bir yıldaki devirlerin sayısına göre belirlenmiştir. Gerçekte, döner sermaye yeniden-üretimine her devrin sonunda başlar ve yıl içindeki devirlerin sayısı toplam değeri etkiliyorsa, her devir sırasında geçirdiği olaylar, sermayenin yeniden-üretime başlamasının koşulları üzerinde belirleyici etkilerde bulunmakla birlikte, bunların herbiri kendi başına sermayenin tam bir yaşam eylemidir. Sermaye yeniden paraya dönüşür dönüşmez, örneğin birincilerden başka türlü üretim koşullarına dönüşebilir, bir üretim dalından ötekine geçebilir, böylece *yeniden-üretim, maddi yönden aynı biçimde yinelenmez.*

*Sabit sermaye*nin işe karışmasıyla bu durum değişir ve sermayenin devir zamanı, bu devrin ölçüldüğü birim olan yıl, sermayenin hareketi için artık zaman ölçütü olmaktan çıkar. Bu birim artık daha çok *sabit sermaye*nin yeniden-üretimi için gereken zaman tarafından ve dolayısıyla değer olarak dolaşıma girmek ve değer bütünlüğü içinde ondan geri dönmek için gereksinilen toplam dolaşım zamanı tarafından belirlenmiştir. *Döner sermayenin* yeniden-üretiminin bu sürecinde *konu olarak da aynı biçimde oluşması* gerekir ve gerekli devirlerin, yani *başlangıç sermayesinin yeniden-üretimi için gerekli devirlerin sayısı, daha çok ya da daha az bir yıl dizisi üzerine dağılmıştır*. Bu yüzden onun kendi devirlerinin ölçüldüğü birimden daha uzun bir *toplam süre* sözkonusudur ve şimdi devirlerin *yinelenmesi* bu birimle dışsal değil, zorunlu olan bir bağıntı içindedir. Babbage'a göre,[101] İngiltere'de makinelerin ortalama yeniden-üretimi 5 yıldır; dolayısıyla reel yeniden-üretimi belki 10 yıldır. Kuşkusuz, sanayinin geçirdiği dolaşım, sabit sermayenin büyük ölçüde gelişme göstermesinden bu yana, artı-eksi 10 yıllık bir dönem içinde, *sermayenin* böyle belirlenmiş olan bu *toplam yeniden-üretim aşaması* ile bağıntılıdır. Başka belirleme nedenleri de bulacağız. Ama bu, nedenlerden biridir. Eskiden sanayi için, sonbaharlar gibi (tarımda) iyi zamanlar ve kötü zamanlar vardı. Ancak karakteristik dönemlere, mevsimlere bölünmüş birçok yılın sanayi dolaşımı, büyük sanayinin özelliğidir.

||8| Şimdi araya yeni giren No: III ayrımına geliyoruz.

Döner sermaye ürün biçiminde, yeni yaratılmış kullanım-değeri biçiminde üretim süreci tarafından dolaşıma bırakılıyor, tamamıyla ona giriyordu; yeniden paraya dönüşünce ürünün değeri (onda tamamıyla nesneleşmiş emek-zamanı, gerekli-emek zamanı) tam olarak gerçekleşmişti ve böylece hem artı-değer gerçekleşmiş, hem de yeniden-üretimin bütün koşulları yerine getirilmişti. Metaların fiyatının gerçekleşmesiyle bütün bu koşullar yerine getirilmişti ve süreç yeniden başlayabilirdi. Ancak bu, *döner sermaye*nin yalnızca büyük dolaşıma giren bölümü için geçerlidir. **Üretim sürecine sürekli eşlik eden öteki bölüme gelince, ücrete dönüşen bu bölümün dolaşıma,** doğal olarak, emeğin ***sabit sermaye*** ya da ***döner sermaye*** üretimi için kullanılmasına, bu **ücretlerin** yerine dolaşıma giren bir kullanım-değerinin olup olmamasına bağlıdır.

Buna karşılık, sabit sermaye, kullanım-değeri olarak bile dolaşmaz, ancak üretim sürecinde kullanım-değeri olarak tüketildiği ölçüde değer olarak elde edilmiş hammaddeye (manüfaktürde ve tarımda) ya da doğrudan çıkarılmış ham ürüne (örneğin madencilikte) karışır.

[101] Charles Babbage, *Traité sur l'économie des machines et des manufactures*, s. 375-376.

Böylece ***sabit sermaye*** gelişmiş biçiminde, ancak, ***döner sermayenin*** devirlerinin bir dizisini kapsayan yıl çemberi içinde geri döner. Para karşılığı ürünle hemen değişilmez, bunun sonucu olarak onun yenidenüretim süreci dolaşan sermayenin devrine koşuttur. Ürünün fiyatına azar azar girer ve bu yüzden değer olarak azar azar geri döner. *Uzun dönemlerde parça parça geri döner, oysa **döner sermaye** kısa dönemlerde tam olarak dolaşır.* ***Sabit sermaye*** bu durumda olduğu gibi geri dönmez, çünkü dolaşıma girmez; dolaşıma girdiği zaman artık ***sabit sermaye*** olmaktan çıkar, ***döner sermayenin*** değer bölümünün ideal parçasını meydana getirir. Ancak doğrudan ya da dolaylı yoldan *ürüne, yani **döner sermayeye** dönüştüğü* zaman geri dönebilir. Tüketim için doğrudan kullanım-değeri olmadığı için kullanım-değeri olarak dolaşıma girmez.

Sabit sermaye ile ***döner sermaye**nin* bu farklı **geri dönüş** tipi, satış ve kiralama, **yıllık gelir,** faiz ve kâr, çeşitli biçimlerdeki **kira** ve kâr farkı olarak ileride önem kazanacaktır; *salt biçimsel* olan bu farkın anlaşılmaması Proudhon ile adamlarını çok karmaşık sonuçlara götürmüştür. Bunu ilerde göreceğiz. *Economist,* son bunalımla ilgili incelemelerinde ***sabit sermaye*** ile ***döner sermaye*** arasındaki bütün ayrımı "**kısa bir süre içinde ve bir kâr üzerinden malların yeniden satışına**" (*Economist,* n° 754, 6 Şubat 1858) ve "**giderleri, riski, yıpranma ve aşınmayı karşılayacak kadar bir gelirin üretimine ve piyasanın faiz oranına**"[102] indirgemiştir.* Bütün metanın satışıyla kısa süreli **dönüş** ve ***sabit sermaye**nin* bir kısmının yalnızca yıllık dönüşü yukarda açıklanmıştı. Kâra gelince —tüccar kârı bizi burada ilgilendirmiyor—, döner sermayenin her bölümü üretim sürecinden çıkmış ve ona geri dönüş olarak —yani aynı zamanda, nesneleşmiş emek (avansların değeri), gerekli-emek (ücretlerin değeri)

[102] *The Economist,* c. XVI, n°754, 6 Şubat 1858, s. 137. "Deposits and Disounts. Effects Produced on the Ordinary Relations of Floating and Fixed Capital" başlıklı makale.

* İktisatçılar için kârın belirlenmesine rol oynayan risk —artı-kârda bu hiçbir rol oynamaz, çünkü artı-değerin yaratılması bununla büyümez ve sermayenin bu artı-değerin *gerçekleşmesinde* riske girmesi olasılığı vardır— sermayenin dolaşımın çeşitli aşamalarından geçmemesi, ya da bunların birinde sabit kalması tehlikesidir. Artı-kârın sermayenin değil, ürünün üretim giderlerinden olduğunu gördük. Sermaye için bu artı-kârın ya da onun bir kısmının gerçekleştirilmesi gerekliliği — dışsal zorlama olarak ona iki yönlü olarak gelir. Faiz ve kâr birbirinden ayrılıp da sanayi kapitalisti faiz ödemek zorunda olunca, artı-kârın bir kısmı sermaye anlamında *üretim giderleridir,* yani onun harcamaları arasındadır. Öte yandan genel sürecin başkalaşmalarmda sermayenin karşılaştığı gerçekleşmeme tehlikesini önlemek için onun kendi kendine sağladığı ara **sigorta** vardır. Artı-kârın bir bölümü, daha çok para yapmak üzere girdiği riskin karşılanması olarak onun için sözkonusudur; bu varsayılan değerin kendisinin yokolma riskidir. Bu biçimiyle artı-kâr, onun için yeniden-üretiminin güvencesi bakımından gerçekleşmesi zorunlu olarak ortaya çıkar. Her iki ilişki doğal artı-değeri belirlemez, onun sağlanmasını sermaye için hem dışsal gereklilik, hem de zenginleşme eğiliminin karşılanması olarak gösterir. [*Marx'ın notu.*]

ve artı-emek içermiştir— dolaşımdan geçer geçmez kâr getirir, çünkü onda içerilen artı-emek, ürünle birlikte gerçekleşir. Ama kârı yaratan ne *döner sermaye*dir, ne de *sabit sermaye*dir, bu, birbirlerinin aracılığıyla işlenmiş ötekinin emeğinin maledilmesidir, dolayısıyla, ***aslında döner sermaye***nin yalnız küçük dolaşıma giren kısmıdır. Ancak bu kâr gerçekte yalnızca sermayenin dolaşıma girmesi yoluyla, yani yalnız sermayenin ***döner sermaye*** biçiminde gerçekleşmesidir, ***sabit sermaye*** biçimindeyken asla gerçekleşmez. Oysa burada *Economist*'in ***sabit sermaye***den anladığı —bu sermaye yoluyla gelen gelirler sözkonusu olunca— doğrudan makine olarak üretim sürecine girmeyen, demiryolu, bina, tarımsal iyileşmeler, arazinin kurutulması vb. için yaratılan ***sabit sermaye*** biçimidir;** dolayısıyla burada sermayede içerilen değerin ve artı-değerin gerçekleşmesi bir **yıllık** gelir biçiminde ortaya çıkar, bundan faiz artı-değeri, **yıllık** gelir de avans halindeki değerin yavaş yavaş **geri dönüşünü** temsil eder. Dolayısıyla **aslında** burada sözkonusu olan (**toprakların iyileştirilmeleri** durumunda sözkonusu olmakla birlikte) ***sabit sermaye***nin ürünün bir bölümünü oluşturarak dolaşıma değer olarak girmesi değil, onun kullanım-değeri biçiminde satılmasıdır. Burada bir kez olarak değil, **yıllık** olarak satılır. Oysa, ***ilkin,*** sabit sermayenin birkaç biçimi önce döner sermaye olarak rol oynar ve ancak üretim sürecinde sabit kaldıktan sonra ***sabit sermaye*** olur; örneğin bir makine fabrikatörünün dolaşan ürünleri makinelerdir, bunun gibi bir pamuklu dokumacısının makineleri de böyledir, onun için tamamen aynı biçimde dolaşıma girerler. Dokumacı için bunlar döner sermayedir, üretim sürecinde bunları gereksinen fabrikatör için ***sabit sermaye***dir, çünkü bunun için üründür, şunun için yalnızca üretim aracıdır. Bunun gibi evler de, **hareketsiz** olsalar bile, **yapıcılık ticareti** için döner sermayedir; ve bunu ||9| kiraya vermek, ya da yapıcılık üretiminde kullanmak üzere bunları satın alan için ***sabit sermaye***dir. ***Sabit sermaye***nin kendisi kullanım-değeri olarak dolaştığı, yani satıldığı, el değiştirdiği duruma, aşağıda gene döneceğiz.

Ama, —ister para olarak, ister ***sabit sermaye*** biçiminde olsun— sermayenin sermaye olarak satılması konusunun, bunun belirli kavramının çeşitli öğelerinde kendini gösterdiği yerde, sermayenin hareketi olarak dolaşımı incelediğimiz burada yeri olmadığı açıktır. Üretken

** Artı-değerin döner sermaye ve sabit sermaye olarak sermayenin kısımlarının ilişkilerinden, onun canlı emeğe dönüşmüş bölümünden bağımsız olarak artı-değerin ortalama kısımlara bölünmesinden ileri gelen, *sermayenin bütün kısımlarının aynı biçimde kâr getirdiği* yanılsama, burada bizi ilgilendirmiyor. Ricardo bu hayâli yarı yarıya benimsediği için, değerin böyle belirlenmesinde ***sabit sermaye*** ve ***döner sermaye*** bölümlerinin etkisini daha baştan ele alıyor; saygın **papaz** Malthus da, ***sabit sermaye***ye yapışan kârlar konusunda, sanki sermaye bir doğa gücü yoluyla organik olarak büyüyormuş gibi **saçmalıklar** döktürüyor. [*Marx'ın notu.*]

sermaye ürün, meta, para haline gelir ve sonra gene üretim koşullarına dönüşür. Bu biçimlerin herbirinde sermaye olarak kalır ve kalacaktır, çünkü ancak bu niteliği ile gerçekleşir. Aşamaların birinde kaldığı sürece, meta-sermaye, para-sermaye ya da sanayi-sermayesi olarak sabitleşmiştir. Ancak bu aşamaların herbiri onun hareketinin yalnız bir öğesidir ve bu aşamadan ötekine geçmek için dışarı çıktığı biçimdeyken sermaye olmaktan çıkar. Meta olarak dışarı çıkar ve para olursa, ya da bu ters yönde gerçekleşirse, dışarı çıktığı biçimde sermaye olarak yoktur, yeni aldığı biçimde vardır. Dışarı çıkmış olan biçim gene başka bir sermaye biçimini alabilir, ya da doğrudan tüketilebilir bir ürün biçiminde olabilir. Ancak bu bizi ilgilendirmiyor, sermayelerin kendi içinde dolaşan çemberi sözkonusu olsa bile sermayeyi ilgilendirmiyor. Daha çok onun sermaye-olmayan biçimlerinden herbirini, ilerde gene bu biçimi almak üzere dışarı atıyor. Ama para olarak sermaye, arsa ve toprak, taşınmaz vb. olarak borç verilirse, *sermaye olarak* meta haline gelir ya da o zaman dolaşıma konulan meta da *sermaye olarak sermayedir*. Bunun bir sonraki bölümde incelenmesi sürdürülebilir.

Metanın paraya çevrilmesi sırasında ödenen, ***sabit sermaye***nin değer biçimine geçmiş kısmıyla ilgili fiyatı olmakla birlikte onun kısmen yeniden-üretilmesi için gerekli olan bölüm, üretim sürecinde tüketilen ve kullanılan bölümdür. Dolayısıyla, alıcının ödediği, nesneleşmiş emeğin, değerin kendisi olmakla birlikte, ***sabit sermaye***nin kullanılması ya da tüketilmesidir. Bu tüketim parça parça birbiri ardına olduğu için, bunu üründe parça parça öder, buna karşılık üründe içerilmiş olan hammaddenin bölünebilir kısmını, ürün için ödediği fiyatta tüm değerine göre yerine koyar. Yalnızca birbiri ardına ödemekle kalmaz, bir yığın alıcı ürünleri satın aldıkları oranda, ***sabit sermaye***nin kullanılan ve tüketilen bölünebilir kısmını parça parça aynı zamanda öderler. Sermayenin dolaşımının ilk yarısında sermaye meta olarak ve alıcı para olarak ortaya çıktığı, sermayenin amacı değer, alıcının ise kullanım olduğu için (gene üretken olup olmaması bizi ilgilendirmez, çünkü biz, burada yalnızca onun biçim yönünü, bu biçimin dolaşımda sermaye karşısında görünüşünü inceliyoruz) alıcının meta ile ilişkisi tıpkı tüketicinin ilişkisidir. Öyleyse, dolaylı olarak, alıcı bütün metalarda ***sabit sermaye***nin tüketilmesini ve kullanılmasını, bu sermaye kullanım-değeri olarak dolaşıma girmediği halde, birbiri ardından ve parça başına öder. Ama geçerli olan ***sabit sermaye***nin biçimleridir, alıcı bu biçimler içinde kullanım-değeri için —iletişim ve taşıma araçlarında vb. olduğu gibi— doğrudan ödeme yapar. Bütün bu durumlarda ***sabit sermaye*, gerçekte**, demiryollarında vb. olduğu gibi, üretim sürecinden asla dışarı çıkmaz. Ancak bir kimseye üretim süreci içinde, ürünü pazara getirmek için iletişim aracı olarak hizmette bulunduğu halde,

başka birine tüketim aracı olarak, zevk için geziye çıkana kullanım-değeri olarak yarayabilir. Üretim aracı olarak gözönünde bulundurulduğunda, çeşitli sermayeler tarafından aynı zamanda üretim ve dolaşım için ortak koşul olarak tüketilmesi bakımından burada makineden vb. farklıdır. (Tüketimin bu niteliğiyle burada henüz ilgilenmiyoruz.) Böyle özel üretim süreci içine kapatmış olarak değil, ama yalnız parça parça sermaye tüketen özel sermayelerin üretim süreçlerinin bir topluluk arasındaki birleştirici damar olarak bulunur. Bütün bu özel sermayelerin ve onların özel üretim süreçlerinin karşısında ***sabit sermaye,*** burada, özel, onlardan ayrılmış üretim dalının ürünü olarak belirlenmiştir, ama burada makinelerde olduğu gibi, üreticinin biri onu ***döner sermaye*** olarak satmaz, öteki ***sabit sermaye*** olarak elde etmez, yalnızca ***sabit sermaye***nin kendisi biçiminde satılabilir. Daha sonra metada saklı olan şey, onun birbiri ardına **dönüşü** ortaya çıkar. Ama aynı zamanda bu, kendisi satılmış olan ürün olarak (sanayici için ürün değil, kullandığı makinedir), artı-değeri, yani faiz ve kâr gelirlerini içerir, ***eğer varsa.*** Bu ortak ve birbiri ardma aynı biçimde tüketilebildiği, doğrudan tüketim için kullanım-değeri, kullanım-değeri olabildiği için, satışı da —üretim aracı olarak değil, yalnızca meta olarak— aynı biçimde olur. Ama üretim aleti olarak satıldığı ölçüde —bir makine salt meta olarak *satılır* ve sanayi süreci içinde üretim aracı haline gelir— yani genel toplumsal üretim sürecinde tüketimi ile satışı doğrudan örtüşürse, bu, sermayenin basit dolaşımının incelenmesine girmeyen bir belirlemedir. Burada ***sabit sermaye,*** üretim aracısı olarak işe karışıyorsa, üretim sürecinin sonucu değil, koşuludur. Dolayısıyla burada yalnız değerin yerine konması sözkonusu olabilir, bu değerde onu kullanan için artı-değer içerilmemiştir. Kullanan bu artı-değeri makine yapımcısına ödemiştir. Oysa demiryolu ya da üretim için kiralanmış yapılar, aynı zamanda üretim aracıdır ve satıcısı tarafından ***aynı zamanda*** ürün olarak, sermaye olarak gerçekleştirilir.

Üretimin koşulu olarak ortaya çıkan her öğe aynı zamanda onun sonucu olduğu için —kendi koşullarını yeniden-üretmesi dolayısıyla— üretim süreci içinde sermayenin temel bölünüşü, şimdi, üretim sürecinin üç üretim sürecine bölünmesi, bunlar da sermayenin çeşitli kısımlarının —artık bunlar özel sermayeler olarak kendini gösterir— çalışması biçimindedir. (Her zaman, varsayım, biçimsel olarak, işletilen tek bir sermayeye göre ele alınabilir, çünkü, biz, burada, sermayeyi bu niteliğiyle ve sermayenin çeşitli türlerinin varolan ortak noktasını en basit tarzda göstermeye çalışıyoruz.) Her yıl, sermaye, çeşitli ve değişik oranlarda hammadde, ürün ve üretim aracı olarak, kısacası, ***sabit sermaye*** olarak ve ***döner sermaye*** olarak yeniden-üretilir. Bu üretim süreçlerinin herbirinde ***döner sermaye***nin, hiç değilse emek-gücü karşılığında değişim için

ayrılmış makinelerin ya da aletin ve üretim araçlarının korunmasına ve tüketimine ayrılmış kısım önkoşul olarak ortaya çıkar. Salt ***çıkarıcı sanayide,*** örneğin madencilikte madenin kendisi emek malzemesi olarak bulunur, ama ürüne geçen hammadde değildir, buna karşılık manüfaktür sanayisinde bu hammaddenin bütün biçimlerde ayrı bir varlığı olması gerekir. Tarımda, tohum, gübre, hayvan vb. hem hammadde, hem de yardımcı maddeler olarak kabul edilebilir. Tarım kendine özgü bir üretim tarzı oluşturur, çünkü mekanik ve kimyasal sürece organik süreç eklenir, doğal yeniden-üretim süreci yalnızca denetlenir ve yönetilir; çıkarıcı sanayi de (en başta madencilik) kendine özgü bir sanayidir, çünkü burada hiçbir yeniden-üretim süreci yoktur, en azından denetim altında bulunan, ya da bizce bilinen bir süreç yoktur. (Balıkçılık vb. yeniden-üretim süreci ile bağıntılı olabilir; ormancılık da öyle; yani bunların salt çıkarıcı sanayi olarak görülmesi gerekli değildir.) ***Sabit sermaye***yi sermayenin bizzat ||10| ürünü ve dolayısıyla nesneleşmiş artı-zaman olarak içeren üretim aracı, önce ***döner sermaye*** olarak üreticisi tarafından elden çıkarılabilme, örneğin makinenin makine yapımcısı tarafından ***sabit sermaye*** olmadan elden çıkarılması, böylece ancak kullanım-değeri olarak dolaşıma girme özelliği taşıdığına göre, onun dolaşımı yeni bir belirlemeyi asla içermiyor. Ama örneğin demiryolu gibi asla devredilmediğine, öte yandan aynı zamanda üretim aracı olarak iş gördüğüne ya da bu niteliğiyle tüketildiği ölçüde iş gördüğüne göre, ***sabit sermaye*** ile ortak yanı, değerinin ancak yavaş yavaş geri dönmesidir; buna bir de, değerin bu **geri dönüşüne** artı-değerin, onda nesneleşmiş artı-emeğin geri dönüşünün katılması eklenir. O zaman **geri dönüşün** özel bir biçimine sahiptir.

Şimdi önemli olan, sermayenin üretiminin ***döner sermaye*** ile ***sabit sermaye***nin belirli oranlarda üretimi olarak ortaya çıkması, böylece sermayenin kendisinin ***sabit sermaye*** ve ***döner sermaye*** olarak kendi çifte dolaşım türünü üretmesidir.

Sabit sermaye ve döner sermaye. Economist. Smith. Döner sermayenin karşıt değerinin yıl içinde üretilmesi gerekir. Sabit sermaye için böyle değil. Bu, daha sonraki yılların üretiminin hizmetindedir.

Son noktayı bir çözüme bağlamadan önce birkaç ayrıntı daha sözkonusu. "**Döner sermaye tüketilir, sabit sermaye üretimin büyük işinde kullanılır.**" (*Economist*, VI, s. 1.) ***Tüketim*** ile **kullanım** farkı azar azar ya da hızla yıkıma varır. **Bu nokta** üzerinde daha fazla durmamız gereksiz.

"**Döner sermaye sınırsız değişiklikte biçimler alır, sabit sermayenin tek bir biçimi vardır.**" (*Economist*, VI, s. 1.)[103] Bu "**sınırsız değişik-**

[103] *The Economist*, c. V, n°219, 6 Kasım 1847, s. 1271.

likte biçimler", sermayenin kendisinin üretim süreci dikkate alındığında, Adam Smith'in salt biçim değişimine indirgemesinden daha doğrudur. ***Sabit sermaye,*** sahibine, "aynı biçimde kalmayı sürdürdüğü sürece"[104] yarar getirir. Bu demektir ki, kullanım-değeri olarak, belirli bir maddi varlık olarak üretim sürecinde direnir. Buna karşılık ***döner sermaye*** (A. Smith, t. II, s. 197, 198) "belirli bir biçimde" (ürün olarak), "başka bir biçim altında" (üretim koşulu olarak) "geri dönmek üzere sürekli olarak sahibinin elinden çıkar ve ancak bu dolaşımın aracılığı ile ve ardarda ***değişmelerle*** kâr getirici olur."[105] Burada Smith, döner sermayenin içinde bulunduğu "**sınırsız değişiklikte biçimler**"den sözetmiyor. İçerik yönünden bakıldığında, "***sabit sermaye***" de "**sınırsız değişiklikte biçimler**" alır; ***döner sermaye***nin kullanım-değerinin kendisi olarak geçtiği başkalaşımlardan ayrı olarak, bu "**sınırsız değişiklikte biçimler**", dolaşımın değişik evrelerinin nicel olarak farklarına indirgenir. ***Döner sermaye,*** belirli bir üretim sürecinde ele alındığında, her zaman hammaddelerin ve ücretlere ayrılan paranın aynı biçimi altında geri döner. Maddi varlığı, sürecin sonunda, başlangıçtaki gibidir. Üstelik *Economist* de başka bir yerde "**sınırsız değişiklikte biçimler**"i dolaşımm kavramsal olarak belirli bir değişimine indirgiyor. "**Meta üretildiği biçimde** tamamen tüketilmiştir" (yani kullanım-değeri olarak dolaşıma girer ve burdan dışarı atılır) "**ve onun elinde yeni bir biçim alır**" (hammadde ve ücret olarak), "*benzeri* işlemi" (daha çok aynı işlemi) "yinelemeye hazırdır". (l. c. VI, s. 1.)[106] Smith de, sabit sermayenin "dolaşıma gereksinimi olmadığını" vurgulayarak söyler. (t. II, 197, 198.)[107] *Sabit sermaye* çalıştırılırken, değer, belirli bir kullanım-değerinin tutsağı olur; döner sermayede değer, çeşitli kullanım-değerlerinin biçimini, ayrıca da her türden belirli kullanım-değerinden, onun dışarı attığı gibi bağımsız biçimi (para olarak) alır; bu yüzden sürekli bir madde ve biçim değişimi vardır.

"Döner sermaye ona" (girişimciye) "gereçler ve işçilerin ücretlerini sağlar ve etkinliğe sanayiyi koyar." (A. Smith, t.II, s. 126.)[108]

"Her sabit sermaye başlangıçta bir döner sermayeden doğar ve sürekli olarak bir döner sermaye yardımıyla beslenmek gereksinimi duyar." (*l.c.*, s. 207.) ***Toplumun genel sermayesinin öteki iki dalına koymak üzere döner sermayenin öylesine büyük bir bölümü sürekli olarak geri çekildiğine göre, bu sermaye de sürekli gereçlerle yenilenme gereksinimini duyar, yoksa çok geçmeden sıfırı tüketir. Bu gereçler başlıca üç kaynaktan gelir: toprağın, madenlerin***

[104] Adam Smith, *Recherches ...*, c. 2, s. 197.
[105] Agy, s. 198.
[106] *The Economist*, c. V, n°219, 6 Kasım 1847, s. 1271.
[107] Adam Smith, *Recherches ...*, s. 198.
[108] Agy, s. 226.

ve balık avlanılan yerlerin ürünü." (*l. c.,* s. 208.)

⟨*Economist*'in vurguladığı bir farkı daha önce geliştirmiştik: **"Ülkenin cari geliri üzerinden üreticiye geri dönen bütün üretimin tüm maliyeti, döner sermayedir; ama karşılığında yalnızca kullanım için yıllık bir tutar ödenen her üretim sabit sermayedir."** (Defter VI, s. 1.)[109] "Birinci durumda, üretici tamamıyla ülkenin **cari gelirine** bağımlıdır." (l. c.) Gördük ki, ***sabit sermaye***nin yalnızca bir kısmı ***döner sermaye*** ile belirlenmiş zaman içinde geri döner, bu zaman onun dönüşümlerinin birimi olarak iş görür, çünkü bu besin maddelerinin ve hammaddelerin büyük bölümünün yeniden-üretimi için doğal birimdir, çünkü yeryüzünün yaşamsal (kozmik) süreci içinde doğal dönem olarak ortaya çıkar. Bu birim yıldır, halkın hesapladığı yıl az ya da çok, ama önemsiz biçimde doğal büyüklüğünden farklı olur. Kendi maddi varlığı kavramıyla daha çok örtüştüğü, maddi varlık biçimi daha uygun olduğu ölçüde, sabit sermaye, dönüş zamanı için bir çevrim yılını içinde taşır. ***Döner sermaye*** ilkin, para karşılığında, sonra kendi öğeleri karşılığında tamamıyla değişildiği gibi, bu, (artı-değeri de içeren) toplam değerine eşit ürün gibi karşılıklı değeri varsayılır. Tamamıyla üretime girdiği ya da girebildiği söylenemez; çünkü, kısmen hammadde olarak ya da ***sabit sermaye***nin öğesi olarak, kısacası kendisi üretimin öğesi —bir üretim-karşılığı— olarak kullanılabilir. Kullanım-değerinin ürün olarak, üretim sürecinin sonucu olarak sermaye tarafından dışarı atılan bir kısmı, tüketim konusu haline gelir ve böylece gerçek anlamıyla sermayenin dolaşımmdan çıkar, başka bir kısmı da üretim koşulu olarak bir başka sermayeye girer. Bu bizzat sermayenin dolaşımında ortaya çıkmıştır, çünkü dolaşımm ilk yarısında meta olarak, yani kullanım-değeri olarak kendinden dışarı atılır, dolayısıyla *kendi kendisiyle ilgili olarak* kullanım-değeri, tüketim maddesi halinde bu biçimde kendi dolaşımından ayrılır; dolaşımın ikinci yarısında ise üretim koşulu olarak meta karşılığında para olarak değişilir. Dolaşan kullanım-değeri olarak, kendi maddi varlığını hem tüketim maddesi halinde, hem de yeni bir üretim öğesi ya da daha çok yeniden üretimin öğesi halinde ortaya koymuş olur. Ancak her iki durumda da karşılık-değerin tam olarak var olması zorunludur; yani yıl boyunca tamamıyla üretilmiş olmalıdır. Örneğin manüfaktürden elde edilen, bir yıl boyunca tarım ürünleri karşılığında değişilebilen bütün ürünler, bir ürün kaldırmadan ötekine hesaplanan yıl içinde elde edilen işlenmemiş ürünlerin kitlesi ile belirlenmiştir. Burada sermayeden, oluşum halindeki sermayeden söz ettiğimize göre, önümüzde henüz onun dışında —çok sayıda sermaye bizim için varolmadığı için— onun kendisinden ve basit

[109] *The Economist,* c. V, n°219, 6 Kasım 1847, s. 1271.

dolaşımdan başka bir şey yoktur; bu dolaşımdan sermaye değeri para ve meta olarak çifte biçimde kendine emer ve onu para ve meta olarak çifte biçimde dolaşıma atar. İngiltere gibi sermayeye dayalı üretim yapan sanayici bir halk, Çinlilerle değişim yapar, değeri para ve meta biçiminde bunların üretim sürecinden çektiği değeri soğurduğu zaman, ya da daha çok bunları kendi sermayesinin dolaşım çemberine alarak soğurduğu zaman, hemen görülür ki, bu yüzden Çinlilerin de kapitalist olarak üretimde bulunması gerekmez. İngilizler gibi bir toplumun kendi içinde sermayenin üretim tarzı bir sanayi dalmda gelişir, öte yandan başka bir dalda, örneğin tarımda, az ||11| ya da çok kapitalizm-öncesi üretim tarzları egemen olur. Bu arada, 1) bütün noktalarda üretim tarzını kendine uydurmak, onu sermayenin egemenliği altına sokmak sermayenin zorunlu eğilimidir. Belirli bir ulusal toplumun bağrında, bu, sermayenin aracılığıyla, tüm emeğin ücretli emeğe dönüşmesi sonucu zorunlu olarak ortaya çıkar: 2) Dış pazarlarla ilgili olarak sermaye, üretim tarzının bu yayılmasını uluslararası rekabet yoluyla zorla kabul ettirir. Rekabet, sermayenin kendi üretim tarzını egemen yapma tarzıdır. Her durumda, birbirini izleyen değişimlerin her iki yanında, ve her kez karşıtı bir belirleme içinde, bunun ikinci bir sermaye gibi ya da bu sermayenin kendisinin başka bir sermaye olarak bulunmasının açık olması bir yana, her iki belirlemenin, biz bu çifte hareketi gözden geçirmeden önce, sermayenin kendi dolaşım hareketinden ortaya çıkmış olduğu açıktır. İlk aşamada sermaye, kullanım-değeri olarak, meta olarak sermayenin hareketinden çıkar ve para olarak değişilir. Sermayenin dolaşımından dışarı atılan meta, artık sürekli değerin öğesi olarak, değerin varlığı olarak meta değildir. Dolayısıyla, kullanım-değeri olarak onun varlığı, tüketim için var oluşudur. Sermaye, yalnızca, olağan dolaşım içinde, bir değişimcinin tüketici olarak *karşısına* çıkmasıyla ve bu metayı paraya çevirmesiyle, meta biçiminden para biçimine çevrilir; bu dönüşme, maddi yönü açısından gerçekleştirilir; öyle ki, tüketicinin kullanım-değeriyle ilişkisi, kullanım-değeri olarak ilişkisidir ve ancak kullanım-değerinin bu işlemi sayesinde, sermaye için *değer* yerine geçer. Öyleyse sermaye tüketim malları yaratır, ama bu biçim altında onu kendinden, kendi dolaşımından dışarı atar. Şimdiye kadar geliştirilen belirlemelerden çıkan başka bir ilişki yoktur. Sermayenin dolaşımından bu niteliğiyle dışarı atılan meta, değer olarak yapılış amacını yitirir ve üretimin karşıtı tüketimin kullanım-değeri amacını yerine getirir. Dolaşımın ikinci aşamasında ise, sermaye, parayı meta karşılığında değişir ve metaya dönüşümü şimdi değer konumunun bir öğesi olarak ortaya çıkar, çünkü bu niteliğiyle meta sermayenin dolaşım sürecine girmiştir. Birinci aşamada, sermayenin önkoşulu tüketimse, ikinci aşamada, üre-

tim, üretim için üretim önkoşuldur; çünkü, değer, meta biçiminde, sermaye dolaşımı içine dışardan girer, ya da hâlâ, bu süreç, işlemin birinci aşamasının tersine bir süreçtir. Bizzat sermaye için kullanım-değeri olarak meta, bu sermayenin üretim süreci için kullanım-değeri olarak, öğe olarak meta olabilir. Süreç çift yönü ile şu görünümdedir: ilk aşamada a sermayesi ürününü meta olarak b sermayesinin parası karşılığında değişir; ikinci aşamada b sermayesi meta olarak a sermayesinin parası karşılığında değişilir. Ya da birinci aşamada b sermayesi a sermayesinin metası karşılığında para olarak, ikinci aşamada a sermayesi, b sermayesinin metası karşılığında para olarak değişilmiş olur. Bu, aynı zamanda, iki dolaşım aşamasının her birinde sermayenin para ve meta olarak konulmuş olduğu anlamına gelir; ama hep dolaşım sürecinin karşıt aşamasında bulunan iki değişik sermayede böyledir. Basit dolaşım sürecinde, M–P ya da P–M değişim eylemleri, doğrudan örtüşür ya da doğrudan birbiriyle örtüşmez gibi görünür. Dolaşım, yalnızca değişimin iki biçiminin ardarda olmasıyla değil, aynı zamanda da onların herbirinin iki farklı yönde bölünmesiyle olur. Ne var ki, burada, şimdilik, birçok sermaye içinde, bu sermayelerin değişimini ele almıyoruz. Bu rekabet ya da hatta sermayelerin dolaşım (kredi) teorisi konusuna girer. Burada, bizi, şimdilik, bir yandan tüketimin önkoşulu —değerin hareketinin kullanım-değeri olarak dışarı atılmış olan metanın önkoşulu— ve üretim için üretimin önkoşulu —kullanım-değeri olarak, bunun yeniden-üretimi için sermayenin dolaşımının dışında konan koşul olarak konmuş değerin önkoşulu— ve sermayenin dolaşımının basit biçiminin incelenmesinin birbirinin sonucu görünen bu iki olgu ilgilendiriyor. Açık olan şudur: Tüm ***döner sermaye*** birinci aşamada para karşılığında meta olarak, ikincisinde meta karşılığında para olarak değişildiği için, evrimlerinin zaman birimi olarak yılı alırsak, gerek hammaddelerin vb. yıllık olarak yeniden-üretilmesiyle (sermayenin para olarak karşılığında değişildiği metanın üretilmiş olması gerekir, aynı andaki üretimin buna uygun düşmesi gerekir), gerek yıllık bir gelirin (kullanım-değeri olarak meta karşılığında değişilen para bölümünün) sermayenin dışarı atılan ürününü kullanım-değeri olarak tüketmek üzere sürekli yaratılmasıyla döner sermayenin biçim değiştirmeleri sınırlanmış olur. Bu türden —daha çok gelişmiş ilişkiler henüz ortada bulunmadığı için— gelir olarak yalnızca kapitalistlerin kendilerinin ve bunun gibi işçilerin geliri vardır. Ayrıca, sermayenin gelir karşılığında değişiminin, üretim ve tüketim ilişkisinin bu başka biçiminin incelenmesinin yeri şimdilik burası değildir. Öte yandan ***sabit sermaye*** yalnızca değer olarak ***döner sermaye***ye girdiği ölçüde değişildiği için, dolayısıyla da ancak parçalar halinde yıl içinde değerlenmiş olduğu için, karşılık-değeri parçalar halinde, dolayısıyla

yıl boyunca bu karşılık-değerin parçalar halinde bir üretimini eşit olarak içerir. Bu, ancak tüketildiği oranda ödenir. Her durumda açıktır ki, sınai çevrim içinde ***sabit sermaye***nin getirdiği farktan daha önce ortaya çıkan sonuç, bu sermayenin *ileriki yılların üretimini yüklenmesi,* ayrıca da daha büyük bir **gelirin** yaratılmasına katkıda bulunması, böylece karşıtlık-değer olarak geleceğin emeğini öngörmesidir. Emeğin gelecekteki ürünlerinin öngörülmesi ise devlet borçlarının vb. bir sonucu, kısacası kredi sisteminin bir buluşu değildir. Bunun kökeni, ***sabit sermayenin*** *özgül değerlendirme tarzında, dönüşme tarzında, yeniden-üretim tarzındadır.*〉

Burada en başta sözkonusu olan şey, salt biçimsel belirlemeleri gözden kaçırmamak, böylece ilgili olmayan şeyi biraraya getirmemek olduğuna göre, buraya kadar söylenenlerden anlaşılıyor ki, ***döner sermaye***nin ve öteki ***sabit sermaye***nin gelir getirmesinin çeşitli biçimleri —genellikle gelirin her incelemesi gibi— henüz konumuzun dışındadır; sözkonusu olan, yalnızca, bunların geri dönüşü ve sermayenin genel dönüşümü, onun yeniden-üretim hareketini etkileme yolundaki çeşitli tarzlarıdır. Ama yeri geldikçe ortaya konulanlar önemlidir; çünkü bunlar, aynı zamanda, ekonomistlerin ortaya attığı karmakarışık görüşleri bir kenara atar, ***sabit sermaye*** ile ***döner sermaye***nin basit ayrımının incelenmesinde bunların henüz yeri yoktur —ayrıca bunlar, bize, **gelirde** vb. farklılığın temelinin ***sabit sermaye*** ile ***döner sermaye***nin yeniden-üretiminin biçim farkında bulunduğunu göstermiştir. Burada şimdilik sözkonusu olan, yalnızca, değerin basit **geri dönüşüdür.** Bunun, gelirin geri dönüşü haline, gelirin belirlenmesindeki farklılık haline nasıl geldiğini daha sonra göreceğiz.

Bakım giderlerinden, sabit sermayenin ***bakım giderleri***nden henüz söz etmedik. Bunlar kısmen, iş görmek için sermayenin tükettiği ***yardımcı maddelerdir.***

Onlar, sabit sermaye içinde, terimin ilk anlamında yer alırlar, öyle ki, biz, onları, üretim sürecinin içinde incelemiştik. Bu maddeler ***döner sermaye***dirler; aynı zamanda tüketime de hizmet ederler. Yalnızca üretim sürecinde tüketildikleri ölçüde ***sabit sermaye*** haline gelirler, ama asıl ***sabit sermaye*** gibi biçimsel varlıkları yoluyla belirlenmiş saf bir maddi töze sahip değildirler. Bu giderlerin ikinci kısmı, onarımlar için gerekli işler içinde ***bakım giderlerinden*** oluşur.

Sabit sermayenin ve döner sermayenin geliri.

||12| A. Smith'in, her ***sabit sermayenin*** başlangıçta bir döner sermayeden geldiği ve sürekli olarak bir ***döner sermaye*** yoluyla bakımda olması gerektiği belirlemesi: ***"Her sabit sermaye, başlangıçta bir döner sermayeden***

kaynaklanır ve bu sonuncunun giderlerini sürekli olarak karşılamış olması gerekir. Hiçbir sabit sermaye, gelirini, bir döner sermayenin giderinden sağlayamaz." (Storch, 26a.) Storch'un gelirle ilgili açıklamasına (konumuzun dışında kalan bir belirleme) gelince, şu saptama yapılabilir: ***Sabit sermaye***, ancak kullanım-değeri olarak, ***sabit sermaye*** olarak parça parça ortadan kaybolduğu gibi, yalnız değer olarak geri döner, değer olarak ***döner sermaye***ye katılır. Dolayısıyla, ancak değeri dikkate alındığında, bir ***döner sermaye*** biçiminde geri dönebilir. Ama kullanım-değeri olarak hiç dolaşmaz. Ayrıca kendisi yalnız üretim için kullanım-değerine sahip olduğundan, bireysel kullanım için, tüketim için de yalnızca ***döner sermaye*** biçiminde değer olarak geri dönebilir. Toprakla ilgili iyileştirmeler kimyasal biçimde doğrudan yeniden-üretim sürecine girebilir ve böylece doğrudan kullanım-değerine dönüşebilirler. Ama sonra da ***sabit sermaye*** olarak var oldukları biçimde tüketilirler. *Bir sermaye, yalnızca, dolaşıma girdiği ve ondan geri döndüğü biçimde gelir getirebilir, çünkü doğrudan kullanım-değerlerinde, dolaşım aracılığı ile sağlanmamış kullanım-değerlerinde gelir üretimi sermayenin doğasına aykırıdır. Dolayısıyla* ***sabit sermaye*** *yalnızca* ***döner sermaye*** *biçiminde değer olarak geri döndüğünden, yalnızca bu biçimde gelir getirebilir. Gelir de* artı-değerin doğrudan üretim için belirlenmiş kısmından *başka bir şey değildir*. Onun **geri dönüşü** ise, değerin **geri dönüş** türüne bağlıdır. **Bu yüzden, *sabit sermaye*** ile ***döner sermaye***nin gelir getirmesi farklıdır. Bunun gibi, sabit sermaye bu niteliğiyle kullanım-değeri olarak asla dolaşıma girmediği, yani kullanım-değeri olarak değerlenme sürecinden asla dışarı atılmadığı için, doğrudan tüketimin işine asla yaramaz.

Bunun için, Smith'in, ***döner sermaye***nin her yıl yerine konması gerektiğini, sürekli olarak denizden, topraktan ve madenlerden çıkarılarak sürekli yenilenmesini söylemesi, şimdi, bizim için daha bir açıklık kazanıyor. Dolayısıyla burada o ***döner sermaye***yi salt materyal olarak düşünüyor; elle yakalanıyor, toplanıyor, biçilip kaldırılıyor; bunlar hareket halindeki temel ürünler oluyor, toprakla olan bağlarından koparılıyor, ayrılıyor, böylece hareketli duruma sokuluyor, ya da tek başına varlık iken, balık vb. gibi kendi öğelerinden ayrılıyorlar. Ayrıca, salt materyal açısından bakıldığında, Smith'in sermayenin üretimini varsayması ve kendini de dünyanın başlangıcına koymaması durumunda, ***her döner sermayenin bir sabit sermaye biçiminde temel yiyecek maddesi olması*** kesinlik kazanıyor. Ağ olmadan balık tutamıyor, pulluk olmadan tarla süremiyor, çekiç vb. olmadan maden çıkaramıyor. Kendisi çekiç vb. olarak bir taşı kullanınca, bu taş, kuşkusuz ***döner sermaye*** olmuyor, sermaye hiç olmuyor, bir iş aracı oluyor. İnsan üretmek zorunda kalınca, var olan doğa nesnelerinden bir kısmını doğrudan iş aracı olarak kullanma azmine sahiptir ve Hegel'in haklı olarak söyledi-

ği gibi, başka bir aracılık süreci olmaksızın bunları kendi etkinliği altına sokar. Bütün sermaye, aslında, ***döner sabit***ten değil, yalnızca başlangıçta değil, sürekli olarak ötekinin emeğinin maledilmesinden kaynaklanır. Ancak gördüğümüz gibi, bu süreç sürekli olarak küçük dolaşımı, emek-gücünün ücret karşılığında değişimini ya da ***geçimini sağlamayı*** gerektirir. Bu, sermayenin üretim sürecini varsayar: *tüm sermaye ancak* ***bir döner sermaye*** *biçiminde geri döner;* bunun için ***sabit sermaye,*** ancak, ***döner sermaye***nin bir kısmının sabit kalmasıyla yenilenebilir, yani ***sabit sermaye*** üretmek için, sağlanan hammaddenin bir kısmı kullanılır, emeğin bir kısmı tüketilir (dolayısıyla, bakım parasının bir kısmı da canlı emek karşılığında değişilir). Örneğin tarımda ürünün bir kısmı emek tarafından tüketilir, su yolları yapımına ayrılır ya da buğdayın bir kısmı güherçile, kimyasal maddeler vb. karşılığında değişilir, bu kimyasal maddeler toprakla bileşiktir, ama kimyasal süreçlerine bırakıldıkları zaman **aslında** kullanım-değerleri de yoktur. Döner sermayenin bir kısmının yalnızca ***sabit sermaye***nin yeniden-üretimi için kullanım-değeri vardır ve (döner sermayenin yer değiştirmesine mal olan üretim yalnızca emek-zamanından oluşsa bile) yalnızca ***sabit sermaye*** için üretir. Oysa, ***sabit sermaye***nin kendisi, yalnızca ***döner sermayenin*** değerini oluşturan kısmı olarak ve yalnızca ***döner sermayenin sabit sermayeye dönüşmesiyle yeniden-üretilen*** öğeleriyse sermaye olarak yenilenebilir. ***Sabit sermaye, döner sermayenin*** *üretimi için önkoşul olduğu gibi* ***döner sermaye de sabit sermayenin*** *üretimi için önkoşuldur.* Ya da bununla birlikte ***sabit sermaye***nin yeniden-üretiminin gerekirlikleri şunlardır: 1) döner sermaye biçiminde değerinin **geri dönmesi;** çünkü ancak üretiminin koşulları karşılığında yeniden böyle değişilebilir; 2) canlı emeğin ve hammaddenin bir kısmının, dolaylı ya da doğrudan üretim aletlerini değişilebilir ürünler yerine üretmek üzere kullanılması, kullanım-değerine göre, ***döner sermaye*** tıpkı emek gibi ***sabit sermaye***ye geçer, buna karşılık ***sabit sermaye*** değerine göre ***döner sermaye***ye, **hareket** olarak (durduğu yerde doğrudan makinedir), hareketsiz hareket olarak, biçim olarak, kullanım-değerine geçer.

Özgür emek = gizli yoksulluk. Eden.

‹Özgür emek, ve onda olduğu kadar, gizli yoksulluk üzerine yukarda geliştirdiğimiz önermelerle ilgili olarak, *Sir Fr. Morton Eden* Bt.'nin aşağıdaki önermelerini de belirtmek gerekir: "*The State of the Poor, or an History of the Labouring Classes in England from the Conquest, etc.*" 3 vol. 4°, London, 1797. (Alıntılar c. I, kitap I'den) (I. Kitap, Bölüm I'de, *ibid,* şöyle deniyor: "Bölgemiz, gereksinimlerin karşılanması için emeği gerekli görüyor ve *bu yüzden* hiç değilse toplumun *bir kısmının*

ara vermeden her zaman çalışması zorunludur; geri kalanlar sanat kollarında vb. çalışırlar, bununla birlikte, bir kısmı da çalışmadan emek ürünlerine sahip olurlar. Ama bu mal sahipleri bunu ancak *uygarlığa ve düzene* borçludurlar; bunlar salt *uygarlaşmış kurumların* yaratıklarıdır. Çünkü bu kişiler anlamıştır ki, emeğin ürünleri emek yoluyla olduğundan başka türlü de sağlanabilir; talihli insanlar *servetini*, başkalarınınkinden hiç de daha iyi olmayan kendi becerilerine değil, *hemen tamamen başkalarının emeğine* borçludurlar. Zenginleri yoksullardan ayıran, toprak ya da para sahibi olmak değil, **emeğe egemen olmaktır.**"[110] Böyle bir yoksulluk çiftçilerin özgürlüğü ile başlar — toprağa ya da en azından yere feodal bağlılık bugüne kadar yasa koyucunun **başıboş kişilerle,** yoksullarla vb. uğraşmasına olanak bırakmamıştır. Eden'e göre, çeşitli ticari meslek kuruluşları vb. kendi yoksullarını da beslemişlerdir.[111] Eden diyor ki: "**Manüfaktürlerin ve ticaretin ülke için sağladığı sayısız yararların küçümsenmesi gibi hiç hoş olmayan bir düşünceye kapılmaksızın, bu incelemenin götürdüğü kaçınılmaz sonuç, manüfaktürlerin ve ticaretin**" (yani en başta sermaye tarafından egemenlik altına alınmış üretim alanının) "**ulusal yoksulluğumuzun asıl kaynağı olmasıdır.**".[112] Gene aynı yerde deniyor ki: Henry VII'den başlayarak (aynı zamanda tarlaların meraya dönüştürülmesiyle toprağın gereksiz **boğazlardan temizlenmeye** başladığı ve 150 yıldan fazla süren, hiç değilse yakın malların ve yasa koyucunun müdahalelerinin sözkonusu olduğu; böylece sanayinin buyruğu altına giren insan sayısının çoğaldığı dönem) sanayide artık ücret saptanmıyor, yalnızca toprağm işlenmesinde saptanıyordu. 11, Henry VII.[113] (Özgür emek ile ücretli emek henüz tam olarak ortaya çıkmamıştır. Feodal ilişkiler işçiler için henüz bir dayanaktır; işçi arzı henüz çok sınırlıdır; bu yüzden sermaye henüz onları sermaye olarak en aza indirgeyecek durumda değildir. Dolayısıyla ücretler kurallara uygun belirlenirler. Ücret kurallarla düzenlendiği sürece, ne sermaye sermaye olarak üretimi kendine bağlar, ne de ücretli emek kendine uygun varlık tarzına kavuşur.) Sözü geçen belgede, dokumacılar, yapı ustaları, **gemi yapımcıları** da anılıyor. Aynı belgede emek-zamanı da ||13| saptanıyor:[114] "Birçok gündelikçi günün yarısını boş geçirdikleri, geç geldikleri, erken gittikleri, öğleden sonra uzun uzun uyudukları, kahvaltı, öğle yemeği ve akşam yemeği için uzun zaman harcadıkları vb.vb. için" aşağıdaki zamanlar geçerlidir: "15 Mart ile 15 Eylül arasmda sabah saat 5'ten başlayarak, yarım

[110] Frederic Morton Eden, *State of the Poor*, Londra 1797, c. II, s. 1-2.
[111] Agy, s. 57-60.
[112] Agy, s. 61.
[113] Agy, s. 73-75.
[114] Agy, s. 75.

saat **kahvaltı**, 1$^{1}/_{2}$ saat **akşam yemeği** ve **dinlenme**, yarım saat **öğle yemeği**, saat 7 ile akşam 8 arası çalışma. Buna karşılık, kışın günün uzun olduğu günlerde öğle uykusu yoktur, buna, yalnız 15 Mayıs ile 15 Ağustos arasında izin verilir."⟩[115]

⟨1514'te, ücret yeniden düzenleniyor, hemen tıpkı daha önceki gibi. Çalışma saatleri de saptanıyor.[116] İsteğiyle çalışmak istemeyen yakalanıyor. Dolayısıyla, henüz belirlenmiş ücret için, özgür işçilerin *çalışma zorunluluğu* var. Bunlar önce sermaye tarafından saptanan koşullar çerçevesinde çalışmaya *zorlanıyor*. Malı mülkü olmayan kişi daha çok başıboş, haydut ve dilenci olmaya eğilimlidir, işçi olmaya değil. Bu, sermayenin gelişmiş üretim tarzında kendini gösterir. Sermayenin ön basamağında, sermaye için elverişli koşullar altında mülksüzlerin *işçiye* dönüştürülmesi için devlet zorlaması vardır; bu koşullar işçilerin kendi aralarındaki rekabet yoluyla onlara henüz zorla kabul ettirilmemiştir.⟩ (Başkaları arasında Henry VIII döneminde, bu amaçla çok kanlı baskı araçları kullanılmıştır.)[117] (Henry VIII zamanında *manastırların* kaldırılması da çok insanı boşta bırakmıştır.)[118] (Edward VI döneminde çalışmak istemeyen **bedence sağlam emekçilere** karşı çok daha sert yasalar uygulanmıştır.) "1 Edw. VI, 3: **Çalışabilecek durumda olup da işi kabul etmeyen ve 3 gün boş duran** her kişinin **göğsü kızgın demirle dağlanıp V harfi ile işaretlenecektir — ve böyle kişiler, onları haber veren kişinin iki yıl boyunca kölesi olmaya mahkum edilecektir** vb."[119] "**Eğer 14 gün boyunca efendisinden kaçarsa, ömürboyu onun kölesi olacak ve alnı ya da yanağı S harfi ile dağlanacaktır, ve eğer ikinci kez kaçar ve iki muteber tanık tarafından suçlanırsa, suçu işlemiş kabul edilip ölüm cezasına çarptırılacaktır.**"[120] (1376'da önce **başıboş kişiler, dolandırıcılar** anılıyor,[121] 1388'de yoksullar.)[122] (Buna benzer zalimce bir yasa 1572'de Elizabeth döneminde vardır.)[123]

Sabit sermayenin ürününe oranla değeri ne kadar az olursa, amaca o kadar uygundur. — Hareketli, hareketsiz, sabit ve döner. — Dolaşım ve yeniden-üretim ilişkisi. Kullanım-değerinin belirli sürede yeniden-üretiminin gerekliliği.

Daha önceki belirlemede dönüşümünün çeşitli aşamalarında aynı sermayenin değişen biçimleri olarak ortaya çıkan ***döner sermaye*** ve ***sabit***

[115] Agy, s. 75-76.
[116] Agy, s. 81-82.
[117] Agy, s. 83-87.
[118] Agy, s. 90-98.
[119] Agy, s. 101.
[120] Agy, s. 101.
[121] Agy, s. 42, 61.
[122] Agy, s. 43.
[123] Agy, s. 127.

sermaye, şimdi ***sabit sermaye***nin en yüksek biçimine kadar geliştiği noktada sermayenin aynı zamanda ortaya çıkan iki değişik varoluş türüdür. Onlar, **geri dönüşün** niteliği değişik tipte olduğu için değişmişlerdir. Yavaş geri dönen ***döner sermaye***nin ***sabit sermaye*** ile ortak bir belirlemesi vardır. Ama kendi kullanım-değerinin —maddi varlığının— dolaşıma girmesi ve aynı zamanda onun tarafından itilmesi, dönüşüm süreci sınırlarının dışına atılması bakımından da farklıdır; ***sabit sermaye*** —buraya kadar olan gelişmesi ölçüsünde— yalnızca değer olarak dolaşıma girdiği ve örneğin dolaşımda bulunan makine gibi kullanım-değeri olarak da dolaşımda olduğu sürece, yalnızca δυναμει [gücül olarak] ***sabit sermaye***dir. ***Sabit sermaye*** ile ***döner sermaye*** arasında bulunan, önce de sermayenin maddi varlığının ya da kullanım-değeri olarak varlığının dolaşımdaki durumuna dayanan bu ayrımın ise, yeniden-üretimde aynı zamanda sermayenin yeniden-üretimi olarak ***sabit sermaye*** ve ***döner sermaye*** diye çifte biçimde konmuş olması gerekir. Sermaye için, yeniden üretimin her biçiminde, yalnızca nesneleşmiş emek-zamanının değil, artı-emek zamanının da yeniden-üretildiği, yalnızca değerinin yeniden-üretildiği değil, bir artı-değerin de yeniden-üretildiği ölçüde, ***sabit sermaye***nin üretimi bu açıdan ***döner sermaye***nin üretiminden farklı olamaz. Dolayısıyla bir alet ya da makine yapımcısı bakımından —***sabit sermaye*** olarak sabit hale gelmeden önce, yani tüketilmeden önce, ***sabit sermaye***nin önce ***döner sermaye*** olarak, maddi varlığı gereğince, kullanım-değeri olarak varlığı içinde, bulunduğu bütün biçimlerde, çünkü onu üretim aşamasına bağlayan ve ***sabit sermaye*** olarak farklı kılan onun tüketimidir—, ister ***sabit sermaye,*** ister ***döner sermaye*** biçiminde yeniden üretilsin, sermayenin değerlenmesinde bir fark kesinlikle sözkonusu olmaz. Bundan dolayı da ekonomik bakımdan yeni bir belirleme sözkonusu değildir. Ama ***sabit sermaye***nin ***sabit sermaye***nin üreticisi tarafından dolaşıma sürüldüğü yerde, —ve ***döner sermaye*** niteliğiyle ilk belirlenmesinde değil, yani *kullanımının ister üretim için olsun,* ister tüketim için olsun, *parçalar halinde satıldığı yerde*—, çünkü, sermayenin dolaşımının birinci kesiminde metanın paraya dönüşmesinde, metanın başka bir üretken sermayenin dolaşım alanına yeniden girmesi, ya da doğrudan tüketim amacına hizmet etmesi onun için önemli değildir; sermayenin karşısmda meta, *tersine* sermayenin dışına her atılmasında, para karşılığında her değişilmesinde, *her zaman kullanım-değeri olarak* belirlenir — dolayısıyla bu durumda, geri dönüşün tipinin ***sabit sermaye***nin üreticisi için ve ***döner sermaye***nin üreticisi için, farklı olması gerekir. Son olarak, ***döner sermaye*** ile ***sabit sermaye***nin, şimdi farklı iki tür olarak ortaya çıkmasına karşın, ***döner sermaye***nin tüketim yoluyla yerine konması, ***sabit sermaye***nin kullanım yoluyla yerine konmuş olmasından daha az değildir; ***sabit sermaye,*** kendi açı-

sından, yalnızca, bu belirlenmiş biçime dönüşmüş ***döner sermaye*** olarak vardır. Nesneleşmiş üretken güce dönüşmüş bütün sermaye —bütün ***sabit sermaye***– bu biçimde sabit sermaye ve giderek, tüketimden olduğu gibi dolaşımdan da kullanım-değeri olarak çekip alınmış kullanım-değeridir. Bir makine ya da demiryolu yapmak için ağacın, demirin, kömürün ve canlı emeğin (öyleyse dolaylı olarak işçi tarafından tüketilen ürünlerin de) bu belirli kullanım-değerine dönüşmüş olması, yukarda geliştirilmiş öteki belirlemelerin eklenmemesi durumunda onları ***sabit sermaye*** haline getirmez. ***Döner sermaye, sabit sermaye***ye dönüştüğü zaman, sermayenin dolaştığı biçimdeki kullanım-değerlerinin bir kısmı, sermayenin canlı emek karşılığında değişilen kısmının dolaylı biçimde dönüşmesi gibi, sermayeye dönüşür, bunun karşıt değeri ise daha uzun bir dönüşüm içinde üretilir; ancak parça parça ve ardarda değer olarak dolaşıma girer; ancak üretimde tüketilmiş olmasıyla değerlenebilir. ***Döner sermaye***nin ***sabit sermaye***ye dönüşmesi göreli artı-sermayeyi gerektirir, çünkü doğrudan üretim için değil, üretimin yeni araçlarının üretimi için kullanılan sermayedir. Sabit sermayenin kendisi gene doğrudan üretim aleti olarak —doğrudan üretim süreci çerçevesinde araç olarak— gene işe yarayabilir. Bu durumda, onun değeri ürüne geçer ve yerini ürünlerin sürekli **geri dönüşüne** bırakır. Ya da doğrudan üretim sürecine girmez — yapılar, demiryolları vb. gibi, üretim süreçlerinin genel koşulu olarak bulunur ve değeri de, ancak yaratılmasına dolaylı biçimde yardımcı olan ***döner sermaye***yle karşılanabilir. ***Sabit sermaye*** ile ***döner sermaye*** üretiminin oranı üzerinde daha geniş açıklamalara ancak şimdi sıra geliyor. Küçük bir ürün kitlesinin yapımı için büyük değerde makineler kullanılırsa, bunların üretken güç olarak etkisi olmaz, tersine, ürün, makine olmadan iş yapılmış gibi, alabildiğine pahalılaşır. Makine sahip olduğu değer ölçüsünde değil —çünkü bu değer kolayca yerine konur—, yalnızca göreli artı-zamanı çoğalttığı ölçüde, ya da gerekli-emek zamanını azalttığı ölçüde artı-değer yaratır. Dolayısıyla, gerekli-emek-zamanının toplam miktarı arttığı oranda ürünlerin artması ve kullanılan canlı emeğin göreli olarak azalması gerekir. ***Sabit sermayenin*** *değeri etkinliğine göre ne kadar az olursa, bu durum onun amacına öylesine uygun düşer.* Bütün ***sabit sermaye,*** bütün dolaşımın bütün gereksiz giderleri gibi, üretimin gerekli-olmayan giderleri olarak ortaya çıkar. Sermaye, emek kullanmadan makineye sahip olabilseydi, emeğin üretken gücünü artırır ve emek satın almak gereği olmadan gerekli-emek-zamanını azaltabilirdi. Öyleyse ***sabit sermaye***nin değeri, sermayenin üretiminin kendinde asla bir amaç değildir.

||14| Dolayısıyla ***döner sermaye, sabit sermaye***ye dönüşür ve ***sabit sermaye döner sermayede*** yeniden üretilir; *her iki durum için sermayenin canlı*

emeği kendine mal etmesi gerekir.

"***Sabit sermaye***de her tasarruf, toplumun net gelirinde bir büyümedir." (*A. Smith.*)[124]

Ekonomistlerin, hâlâ öne sürdüğü bundan sonraki fark, *taşınır* ve *taşınmaz* arasındaki farktır; birinin dolaşıma girmesi, ötekinin girmemesi anlamında değil; taşınır ve taşınmaz mülkiyet farkında olduğu gibi, birinin fiziksel bakımdan sabit, taşınmaz olması anlamında farktır. Örneğin, *toprağa katılan iyileştirmeler,* su yolları, köprüler; ve bir iş görmek için fizik olarak sabit olması gereken makinelerin büyük bir kısmı; demiryolları; kısacası, toprağm yüzeyine sımsıkı bağlı bulunan her biçimdeki sanayi ürünleri böyledir. ***Aslında*** bu, ***sabit sermaye*** tanımına hiçbir şey katmaz; ama onun tanımının daha çok kullanım-değerini, daha çok biçimsel belirlenmesine uygun düşen maddi varlığını, ***sabit sermaye***nin daha derin bir anlamını içerdiği gerçektir. Dolayısıyla, bina, demiryolu vb. gibi taşınmaz kullanım-değeri, ***sabit sermaye***nin en belirgin biçimidir. Kuşkusuz gene de aynı anlamda, salt taşınmaz mülkiyet gibi —sıfat olarak— dolaşabilir; ama kullanım-değeri olarak değil; fiziksel anlamda dolaşamaz. Temelde taşınır mülkiyetin büyümesi, taşınmaz mülkiyet karşısmda çoğalması, toprak mülkiyeti karşısında sermayenin ilerleyen hareketini gösterir. Sermayenin üretim tarzı bir kez önkoşul olduktan sonra, onun üretim koşullarını kendi buyruğu altına alış derecesi, sermayenin taşınmaz mülkiyete dönüşünde kendini gösterir. Bununla sermaye kendini topraktaki yerine yerleştirir, ve doğa tarafından sağlanan ve sürekli ortaya çıkan koşulların kendileri, toprak mülkiyeti içine yalnızca sanayi tarafından konmuş [gibi görünürler].

(Başlangıçta, topluluğun içinde varlığı ve, bunun aracılığıyla, toprakla ilişkisi, bireyin olduğu kadar topluluğun da yeniden-üretiminin temel önkoşullarından olan bir mülkiyet ilişkisi gibidir. Çoban halklarda toprak yalnızca göçebe yaşamının koşulu olarak ortaya çıkar, toprağın mülk edinilmesi sözkonusu değildir. Tarımla birlikte yerleşik oturma yerleri ortaya çıktığında, toprak mülkiyeti, ilkin tümüyle ortak mülkiyettir ve özel mülkiyete doğru bir gelişme olsa da, bireyin onunla ilişkisi, toplulukla olan ilişkisi tarafından ortaya konmuş olarak kendini gösterir. Bu mülkiyet, topluluğun, sıradan edindiği yurtluğu olarak görünür; vb.vb. Bu mülkiyetin açıkça değişilebilir değere dönüşmesi —bu mülkiyetin taşınması— sermayenin ve devletsel düzenin tamamıyla sermayeye bağlı olmasının bir ürünüdür. Bu yüzden toprak, özel mülkiyet haline geldiği yerde bile, ancak sınırlı anlamda değişim-değeridir. Değişim-değeri, topraktan ayrılmış ve sanayi

[124] Adam Smith, *Recherches ...*, c. 2, s. 226.

yoluyla (ya da sıradan sahiplenmeyle) bireyselleşmiş, bazı doğal ürünlerde başlar. Bireysel emek de ilk kez burada ortaya çıkar. Değişim ise, genel biçimiyle, ilkin ilkel topluluğun bağrında değil, onun sınırında başlar; onların durduğu yerin sınırında. **Kuşkusuz**, toprağı, topluluğun oturduğu yeri değişmek, yabancı topluluklara devretmek ihanet sayılır. Değişim, ancak **yavaş yavaş**, temel alanından, taşınır mülkiyetten başlayarak taşınmaz mülkiyete yayılabilir. Bu, yalnızca birincinin yayılması yoluyla, sermayenin yavaş yavaş sonuncuyu eline geçirmesidir. Bu süreçte para başlıca aracıdır.

A. Smith, önce ***döner sermaye*** ile ***sabit sermaye***yi *üretim sürecindeki* belirlemelerine göre birbirinden ayırıyor. Ancak daha sonra şu görüşü benimsiyor: "Bir sermayenin, bir gelir ya da kâr sağlamak için kullanılmasının iki farklı tarzı vardır: 1) ***döner sermaye*** olarak, 2) ***sabit sermaye*** olarak."[125] Bu ikinci dönüşün, böylesi bir ayrımın incelenmesine girmediği anlaşılıyor, çünkü sermayenin her iki biçimde kazanca nasıl sokulabileceği sözkonusu olmadan önce, ***sabit sermaye*** ile ***döner sermaye***nin iki sermaye türü olarak varsayılmış olması gerekir.

"Herhangi bir işin girişimcisinin toplam sermayesi, zorunlu olarak onun ***sabit sermaye***si ile ***döner sermaye***si arasmda bölüşülür. Toplamın eşit olması durumunda birinin küçük oluşu ölçüsünde öteki bölüm daha büyük olur." (A. Smith, t. II, s. 218.)[126]

Sermayeler, 1) ***sabit*** ve ***döner sermaye*** arasında eşit olmayan kısımlara bölündükleri; 2) kesintiye uğrayan ya da uğramayan bir üretim evresine sahip bulundukları ve uzak ya da yakın pazarlardan geri döndükleri, böylece eşit olmayan dolaşım zamanına sahip oldukları için, belirli bir sürede, örneğin yıllık olarak, yaratılan artı-değerin belirlemesi de ister istemez eşit değildir; çünkü belirli bir sürede yeniden-üretim süreçlerinin sayısı da eşit değildir. Onların değerinin yaratılması, yalnızca doğrudan üretim süreci boyunca kullanılan emek tarafından değil, bu belirleme, belirli bir zaman diliminde yinelenebilen bu emeğin kullanılmasının **düzeyi** tarafından belirlenmiş görünür.

Dolayısıyla sonuç olarak: Basit üretim sürecinin incelenmesinde, sermaye, yalnızca ücretli emekle ilgili olarak değerlenebilir olarak ortaya çıktığı ve dolaşım bu sürecin dışında kaldığı zaman, onun yeniden-üretim sürecinde, tersine, o dolaşım ona birleşmiştir, (sermayenin izlemesi gereken ve nicel olarak eşit sayıda dönüşümlerine uygun düşen değişim sistemi olarak) tam da M—P—P—M dolaşımın iki öğesi ona birleşmişlerdir. Dolaşım, sermayenin para biçimindeki kısmıyla ve dolayısıyla para biçimine yeniden döndüğü kadarıyla P—M—M—P

[125] Agy, s. 197-198.
[126] Agy, s. 226.

olarak sermayeye birleşmiş görünür. Sermaye her iki dolaşımı içerir, ve artık salt biçim değişikliği ya da biçimin dışına çıkan madde değişikliği olarak değil, her ikisini de bizzat değerin belirlemesi içinde birleşmiş olarak içerir. Yenilenmesinin koşullarını kendinde içeren olarak üretim süreci, yeniden-üretim sürecidir ve bunun hızı, yukarda geliştirilmiş, hepsi de bizzat dolaşımın farklarından ortaya çıkan çeşitli ilişkiler yoluyla belirlenmiştir. Sermayenin yeniden-üretimi içersinde aynı zamanda içinde sermayenin gerçekleştiği kullanım-değerleri yeniden-üretilir — ya da gerek insanlar tarafından tüketilen, gerek doğası gereği geçici olan kullanım-değerleri insan emeği tarafından sürekli yenilenir ve yeniden üretilir; insan emeği yoluyla insanın gereksinimine bağımlı maddi değişiklik ve biçimsel değişme, sermaye açısından kendisinin yeniden-üretimi olarak görünür. **Gerçekte** bu, emeğin kendisinin sürekli yeniden-üretimidir. "***Yeniden-üretim tarafından yinelenen başlıca değerler: bir sermayeyi oluşturan ürünler, bütün ötekiler gibi tüketilirler; ama onların değeri, aynı zamanda, tüketimle yokedilir, başka maddelerde ya da kendinde yeniden-üretilir.***" (Say, 14.)[127] Değişim ve bir değişimler sistemi, bunun içerdiği paraya dönüşüm, bağımsız değer olarak, sermayenin yeniden-üretimi için koşul ve sınır olarak görünür. Sermaye için kendi üretimi, her yönü ile değişime bağlıdır. Bu değişim işlemleri, dolaşım niteliğiyle, artı-değer üretmez, ama onun gerçekleşmesinin koşullarıdır. Bu işlemler, onlar tarafından yapılmış olmakla birlikte, ancak *sermaye biçiminde* konduğu ölçüde, bizzat *sermaye üretiminin* koşullarıdırlar. Sermayenin yeniden-üretimi, aynı zamanda belirlenmiş biçimsel koşulların; ||15| kişiselleşmiş, nesneleşmiş emeğin sağlandığı, belirli davranış tarzlarının üretimidir. Bu yüzden dolaşım, üretim koşulları karşılığında ürünün —yani örneğin üretilmiş buğdayın, tohum, yeni emek vb. karşılığında— yalnızca değişimi değildir. İşçi, üretimin her biçiminde, ürününü, üretimi yineleyebilmek için üretim koşulları karşılığında değişmek zorundadır. Doğrudan kullanım için üreten çiftçi de, ürününün bir bölümünü tohuma, iş aletine, iş hayvanına, gübreye vb. dönüştürür ve işine yeniden başlar. Paraya dönüştürme, sermayenin sermaye niteliğiyle yeniden üretimi için gereklidir ve onun yeniden-üretimi artı-değerin üretimi için gereklidir.* Emek,

[127] J. B. Say, *Traité déconomie ...*, 3. baskı, c. 2, s. 185.

* Yeniden-üretim evresi (özellikle dolaşım süreci) ile ilgili olarak, bunun bizzat kullanım-değeri ile sınırlandığını belirtmek gerekir. Buğdayın bir yıl içinde yeniden üretilmesi zorunludur. Süt vb. gibi geçici şeylerin daha sık olarak yeniden üretilmesi zorunludur. Hayvan canlı olduğu için et zamana karşı dirençlidir, sık sık yeniden-üretilmesi durumu yoktur; ama pazara çıkarılmış etin çok kısa sürede para biçiminde üretilmesi gereklidir, yoksa bozulur. Değerin ve kullanım-değerinin yeniden-üretimi kısmen örtüşür, kısmen örtüşmez. [*Marx'ın notu.*]

daha önce sermayenin değişmeyen bölümü dediğimiz şeyi, iki üretim sürecinden birinde yalnız değerine göre korumakla birlikte, başka bir üretim sürecinde de, sermayeyi sürekli olarak yeniden üretmek zorundadır ve burada malzeme ile alet sürecin birinde koşul, ötekinde üründür, bu yenilenme, yeniden-üretim, sürekli olarak aynı zamanda gerçekleştirilmek gerekir.

ÜÇÜNCÜ KESİM

MEYVE VEREN OLARAK SERMAYE
ARTI-DEĞERİN KÂRA DÖNÜŞÜMÜ

Şimdi geliyoruz:

Üçüncü Kesim
Meyve veren olarak sermaye.
Faiz. Kâr. (Üretim giderleri, vb.)

Kârın oranı. — Kâr oranlarının düşmesi. — Kâr oranı. — Kârın toplamı. — Atkinson. A. Smith. Ramsay. Ricardo. — Kâr olarak artı-değer her zaman daha az oranda olur. — Wakefield. Carey. Bastiat.

Sermaye, şimdi üretim ile dolaşımın birliği olarak bulunur ve belirli bir dönem boyunca, örneğin bir yılda, sermayenin yarattığı artı-değer $= SZ/p+c = SZ/U$ ya da $= S (Z/p - Z/p \times c/c+p)$'dir. Sermaye, şimdi yalnız yeniden-üreten ve dolayısıyla sürekli değer olarak değil, aynı zamanda da değer getiren değer olarak gerçekleşmiştir. Bir yandan canlı emek-zamanını kendine soğurmasıyla ve öte yandan da onun kendisine ait olan dolaşım hareketiyle (burada değişim hareketi onun kendi hareketi olarak, nesneleşmiş emeğin içkin süreci olarak oluşur), kendi kendisine karşı yeni değer olarak vardır, değer üreticidir. Kurucusu artı-değerle, onun tarafından kurulmuş olan bir ilişki olarak vardır. Buna dayanan hareket, aynı zamanda, kendi niteliği gereği kurulmuş temel olarak, kendi başına artı-değer olarak, önkoşul olmuş değer olarak, ya da henüz onunla ilgili olarak konmuş artı-değer olarak kendini gösterir. Tarımda yeniden-üretiminin doğal ölçüsü olduğu için, almaşık ekimlerin birim ölçüsü olarak konmuş belirli bir zaman dilimi boyunca, sermaye, yalnızca bir üretim sürecinde getirdiği artı-değer tarafından değil, aynı zamanda üretim sürecinin yinelenme, ya da belirli bir zaman dilimindeki yeniden-üretimlerin sayısı ile belirlenen belirli bir artı-değer üretir. Artı-değer, dolaşımın,

doğrudan üretim süreci dışındaki hareketinin yeniden-üretim sürecine alınmış olması dolayısıyla artık canlı emekle, basit, doğrudan ilişkisiyle konmuş *görünmez;* tersine canlı emekle bu ilişki, ancak, onun tüm hareketinin yalnız bir öğesi olarak vardır. Etkin özne —sürecin öznesi— olarak kendini çıkış noktası alan sermayenin —ve doğrudan üretim süreci devrinde, gerçekte, sermaye olarak emekle ilişkisinden bağımsız durumdaki hareketi tarafından belirlenmiş görünür— kendini çoğaltan değer olarak kendisiyle ilişkisi, onun tarafından konmuş ve kurulmuş herhangi bir şey gibi artı-değerle ilişkisi; üretimin kaynağı olarak kendisiyle ilişkisi, üretilmiş değer olarak kendisi karşısında üreten değer olarak bir ilişkisi vardır. Bundan dolayı yeni üretilmiş değeri artık gerçek ölçü ile, artı-emeğin gerekli-emekle ilişkisi ile değil, onun koşulu olarak kendi kendisiyle ölçer. Belirli değerde bir sermaye, belirli bir zaman diliminde, belirli bir artı-değer üretir. Varsayılmış sermayenin değeriyle böyle ölçülmüş artı-değer, öyleyse, kendi kendini değerlendiren değer olarak konmuş sermaye, *kârdır*. Ölümsüz olması *sub specie* [açısından] değil, sermaye açısından dikkate alınırsa, artı-değer kârdır; ve sermaye, sermaye olarak kendi içinde, üreten ve yeniden-üreten değerde, yeni üretilmiş değer olan kâr halindeki kendinden farklı olur. Sermayenin ürünü kârdır. Dolayısıyla büyüklük olarak artı-değer, sermayenin değer büyüklüğü ile ölçülür ve dolayısıyla *kârın oranı,* değerin sermayenin değerine olan oranı ile belirlenmiştir. Bununla ilgili noktaların çok büyük bir bölümü yukarda geliştirilmiştir. Ama daha öncekiler buraya alınabilir. Sermaye gibi aynı nitelikte olan yeni konmuş değer gene üretim sürecine alındığı, sermaye olarak gene korunduğu ölçüde, sermayenin kendisi büyümüştür ve şimdi daha büyük değerde sermaye olarak etkisini gösterir. Yeniden üretilen yeni değer olarak kâr, kendiliğinden değerlendiği önceden varsayılan değer gibi ayırdedildikten sonra, ve kâr değerlenmenin ölçüsü olarak konduktan sonra, bu ayrılma yeniden ortadan kalkar ve sermaye olarak kendisiyle özdeşliği içinde konur ki, bundan dolayı, kârın artması, daha büyük ölçüde aynı sürece yeniden başlar. Çemberini çizerken, çemberin öznesi olarak genişler ve böylece genişleyerek giden çember, bir spiral çizer.

Bundan önce geliştirilen genel yasalar kısaca özetlenirse: Gerçek artı-değer, artı-emeğin gerekli-emeğe oranı ile, ya da sermayenin —canlı emek karşılığında değişilen nesneleşmiş emeğin— onun yerini alan nesneleşmiş emeğe olan oranı ile belirlenmiştir. Ama kâr biçimindeki artı-değer, üretim süreci için öngörülmüş sermayenin toplam değeri ile ölçülür. Dolayısıyla *kâr oranı* —aynı artı-değerin, *gerekli-emeğe oranla aynı artı-emeğin bulunması koşulu ile*— sermayenin canlı emek karşılığında değişilen kısmının, hammadde ve üretim aracı biçiminde

bulunan kısmına olan oranına bağlıdır. Yani canlı emek karşılığında değişilen kısım ne kadar azsa, kâr oranı o kadar az olur. Üretim sürecinde sermaye olarak sermayenin doğrudan emeğe oranla daha büyük hacimde olması oranında, yani göreli artı-değer ne kadar çok büyük olursa —sermayenin değer yaratıcı gücü—, *kâr oranı* öylesine yüksek olur. Daha önce gördük ki, gerekli olan, yeniden-üretim için gerekli olan sermayenin büyüklüğü, üretilmiş üretken güç olarak ***sabit sermayenin***, varlığın bir görünümü ile zenginleşmiş nesneleşmiş emeğin büyümesinde özgül olarak dile gelir. Üretken sermayenin değerinin toplamı, sermayenin değişmeyen değer olarak var olan kısmına karşı, canlı emek karşılığında değişilmiş sermayenin azalan oranı olarak onun her parçasında dile gelecektir. Örneğin manüfaktür sanayisini ele alalım. ***Sabit sermaye***, makineler vb., büyüdüğü oranda, burada sermayenin hammaddelerde zorunlu olarak var olan kısmı, canlı emek karşılığında değişilmiş kısmı azaldığı halde, artması gerekir. Dolayısıyla üretime gerekli sermayenin —ve sermayenin üretimde sermaye olarak işleyen kısmının— değer büyüklüğü oranında kâr oranı düşer. Sermayenin kazanmış olduğu varlık ne kadar genişse, yeni yaratılmış değerin ||16| gerekli değere (yeniden-üretilmiş değere) olan oranı o kadar azdır. Böylece, *aynı artı-değerin, yani artı-emek ile gerekli-emek arasındaki oranın aynı olması koşuluyla,* bunun sonucu olarak kâr aynı olmayabilir ve bu kârın, sermayelerin büyüklüğü ile aynı oranda olması gerekmez. Gerçek artı-değer yükseldiği halde, kâr oranı düşebilir. Gerçek artı-değer düştüğü halde kâr oranı yükselebilir. Gerçekte, sermaye ve aynı oranda kâr oranı, hammadde ve sabit sermaye biçiminde bulunan ve önceden değer olarak kabul edilen sermaye kısmının oranında olması koşuluyla, eşit ölçüde artan canlı emeğe karşılık değişilen sermaye kısmına oranla artabilir. Ama bu eşit ölçü, emeğin üretken gücünün büyümesi ve gelişmesi olmaksızın sermayenin büyümesi anlamına gelir. Varsayımın birincisi, ikincisini ortadan kaldırır. Bu, sermayenin gelişme yasası ile ve özellikle de ***sabit sermayenin*** gelişmesi ile çelişir. Böyle bir gelişme, ancak, sermayenin üretim tarzının ona henüz uygun düşmediği yerde, ya da sermayeye henüz yalnız biçimsel olarak egemenlik taslandığı yerde, örneğin tarımda, üretimin aşamalarında meydana gelebilir. Burada toprağın doğal verimliliği, gerekli-emeğin niceliği azalmaksızın, sabit sermayenin çoğalması gibi etki yapabilir — yani göreli artı-emek zamanını büyültebilir. (Örneğin Birleşik Amerika Devletleri'nde.) **Brüt kâr**, yani artı-değer, biçimsel ilişkisi dışında, oran olarak değil, başka bir değer büyüklüğü ile ilişkisi olmayan basit değer büyüklüğü olarak görülünce, ortalama olarak, *kâr oranı kadar değil, sermayenin büyüklüğü kadar* büyüyecektir. Dolayısıyla kârın oranı sermayenin değeri ile ters orantılı ise, *kâr toplamı* onunla

doğru orantılı olacaktır. Yalnız bu önerme bile, sermayenin ya da emeğin üretken gücünün gelişmesinin sınırlı bir aşaması için doğrudur. %10 kâr getiren 100'lük sermaye, %2 kâr getiren 1.000'lik sermayeden toplam olarak daha küçük bir kâr getirir. Birincisinde toplam 10, ikincisinde 20'dir, yani büyük sermayenin **brüt kârı**, küçük sermayenin kâr oranı büyük sermayeninkinden 5 kat daha büyük olduğu halde, 10 kat daha küçük olan sermayenin kârına göre iki kat büyüktür. Ama büyük sermayenin kârı yalnızca %1 olsaydı, kârın toplamı 10, 10 kez daha küçük sermaye için olduğu kadar olabilirdi, çünkü kâr oranı onun büyüklüğü oranında azalmıştır. 1.000'lik sermayenin kâr oranı yalnız %1/2 olsaydı, kâr toplamı daha küçük sermayenin kâr toplamının yarısı kadar, 5 olurdu, çünkü kâr oranı 20 kez daha küçüktür. Genel olarak ifade edilirse: Büyük sermaye için kâr oranı azalır, ama azalma büyüklüğü oranında değilse, kâr oranı azaldığı halde, **brüt kâr** büyür. Kâr oranı büyüklüğü oranında azalırsa, **brüt kâr** daha küçük sermayenin kârı kadar kalır, değişmez. Kâr oranı sermayenin büyüklüğünün artmasından daha büyük oranda azalırsa, büyük sermayenin **brüt kârı**, küçük sermaye ile karşılaştırıldığında, kâr oranının azaldığı ölçüde azalır. Bu, her bakımdan modern ekonomi politiğin en önemli yasası ve en güç ilişkilerin anlaşılması için en başta gelen yasadır. Tarihsel açıdan da en önemli yasadır. Yalınlığına karşın bugüne kadar hiç kavranmamış ve hele bilinçli olarak hiç dile getirilmemiş bir yasadır. Kâr oranının bu azalışı, 1) üretilmiş olan üretken güçle ve yeni üretim için onu oluşturan maddi temelle aynı anlama geldiği için; aynı zamanda bu, **bilimsel güçlerin** Büyük bir gelişmesini gerektirir; 2) doğrudan emek karşılığında değişilmesi gereken üretilmiş sermaye bölümünün azalması, yani büyük ürün yığınında kendini gösteren çok büyük bir değerin yeniden-üretimi için gerekli-emeğin azalması; fiyatların genel toplamının, yeniden-üretilmiş sermaye ile kârın toplamına eşit olması bakımından daha düşük fiyatlı büyük ürün yığınının azalması anlamına geldiği için; 3) genellikle sermayenin boyutu, aynı zamanda da ***sabit sermaye*** olmayan sermaye bölümü anlamına geldiği için; böylece de son derece gelişmiş ulaşım, değişim işlemlerinin büyüklüğü, pazarın büyüklüğü ve aynı andaki emeğin çok yanlılığı; iletişim araçları vb., bu korkunç sürece girişmek için gerekli tüketim fonlarının bulunduğu (işçiler yer, oturur vb.) anlamına geldiği için, anlaşılıyor ki, var olan maddi, elde edilmiş, ***sabit sermaye*** biçimindeki üretken güç, aynı zamanda **bilimsel güç**, nüfus vb., kısacası, servetin bütün koşulları, servetin yeniden-üretiminin, yani toplumsal bireyin zengin gelişmesinin en büyük koşulları, sermayenin kendisi tarafından onun tarihsel gelişmesinde üretken güçlerin sağladığı gelişme, sermayenin kendi kendisinin değerlenmesini sağlayacak yerde ortadan kaldıracağı belir-

li bir noktaya ulaşmıştır. Belirli bir noktanın ötesinde üretken güçlerin gelişmesi sermaye için bir engeldir; dolayısıyla sermaye ilişkisi emeğin üretken güçlerinin gelişmesi için bir engeldir. Bu noktaya ulaştıktan sonra, sermaye, yani ücretli emek, toplumsal servet ile üretken güçler arasındaki karşılıklı gelişmesinde, lonca sistemi, serflik, kölelikte olduğu gibi aynı ilişkiye girer ve bir engel haline gelir, ondan kurtulmak zorunlu olur. İnsan etkinliğinin aldığı en son kölesel biçim, bir yanda ücretli emeğin, bir yanda sermayenin etkinliği, böylece kendi derisinden sıyrılır ve bu sıyrılma da sermayeye uygun üretim tarzının sonucudur; ücretli emeğin ve sermayenin yadsınmasının maddi ve zihinsel koşulları, özgür olmayan toplumsal üretimin eski biçimlerinin kendilerinin yadsınmasıdır ve bu koşullar sermayenin üretim sürecinin kendisinin koşullarıdır. Toplumun üretken gelişmesinin bugüne kadar olan üretim ilişkileriyle görülen ve giderek artan yetersiz büyümesi, keskin çelişkilerde, bunalımlarda, kramplarda kendini gösterir. Sermayenin zorla yok edilmesi, dıştan gelen koşullar yoluyla değil de, kendini koruması koşulu olarak daha **yüksek düzeyde bir toplumsal üretime yerini bırakması için çekilmesi**, ona verilmiş olan **öğüdün** en çarpıcı biçimidir. Hem **bilimsel gücün** artması, hem de ***sabit sermaye*** olarak bu gücün sağlanmasının ölçüsü, onun gerçekleşmesinin ve üretimin tümüne egemen oluşunun oylumu, genişliğidir. Aynı zamanda bu, nüfusun vb. gelişmesi, kısacası üretimin bütün öğelerinin gelişmesidir; çünkü emeğin üretken gücü, aynı zamanda makinelerin kullanılması nüfusla orantılıdır; aslında nüfusun artışı da, yeniden-üretilecek, böylece de tüketilecek kullanım-değerlerinin büyümesinin hem koşuludur, hem sonucu. Kârın bu azalışı, doğrudan emeğin yeniden-ürettiği ve yeni getirdiği nesneleşmiş emeğin büyüklüğüne oranla doğrudan emeğin azalması anlamına geldiği için, genel olarak sermayenin büyüklüğüne oranla canlı emeğin küçüklüğünü, dolayısıyla da, kâr olarak gösterilmiş artı-değerin gerekli sermayeye oranla küçüklüğünü önlemek için sermaye her yola başvuracak; bunun için **gerekli-emeğin payını azaltarak, kullanılan tüm emekle ilgili olarak artı-emeğin niceliğini durmadan daha çok genişletecektir. Bu yüzden üretken gücün en yüksek gelişmesi ve onunla birlikte var olan servetin en büyük artışı, sermayenin değersizleşmesi ile, işçinin saygınlığını yitirmesi ve yaşamsal güçlerinin sistemli olarak kurutulmasıyla çakışacaktır. Bu çelişkiler, patlamalara, yıkımlara, bunalımlara götürür ve bunlara işin bir an için durması ve sermayenin büyük bir bölümünün yokedilmesi sonucu, sermaye, yeniden hareket edebileceği bir düzeye zorla ulaşır.** Bu çelişkiler kuşkusuz patlamalara, bunalımlara neden olur ve bunlar da bir an için her türlü işin ortadan kalkması, sermayenin büyük bir bölümünün yok olması, ||17| **sermayeyi kendi kendini yok etmeksizin üretken güçlerini tam olarak kullanabileceği**

bir noktaya yeniden zorla getirir. **Düzenli olarak ortaya çıkan bu yıkımlar, onların daha yüksek düzeyde yinelenmesine ve sonunda da sermayenin zorla yıkılmasına götürür.** Gelişmiş sermayenin hareketinde, bunalımların neden olduğu bu hareketi engelleyen başka ögeler vardır: örneğin eldeki sermayenin bir kısmının sürekli değer yitirmesi, sermayenin büyük bir bölümünün doğrudan üretimin etkeni olarak iş görmeyen *sabit sermaye*ye dönüşmesi; sermayenin büyük bir bölümünün üretken-olmayan israfı sözkonusudur. (Üretken olarak kullanılan sermaye her zaman iki türlü yerine konur; gördüğümüz gibi, üretken sermayenin değer getirmesi bir karşıt-değeri gerektirir. Sermayenin üretken-olmayan tüketimi bir yanda sermayeyi yerine koyar, öte yandan da yokeder.* Öte yandan kâr oranının düşmesinin kârdan yapılan olağan indirimlerin kalkması, örneğin vergilerde düşme, toprak rantlarının azalması vb. yoluyla durdurulması, buraya giren bir konu olmamakla birlikte, pratikte çok önemlidir, çünkü başka adlar altında kâr bölümleri diye anılan ve kapitalistlerin dışındaki başka kişiler tarafından sahiplenilen bunlardır.** Ayrıca, sermayeye oranla daha çok doğrudan emeğin gerekli olduğu, ya da emeğin üretken gücünün, yani sermayenin üretken gücünün henüz gelişmediği yeni üretim dallarının yaratılmasıyla da düşüş durdurulabilir.) (Tekeller de öyle.) "**Kâr, sermayenin ya da servetin artışını belirleyen bir kavramdır; kâr oranını düzenleyen yasaların bilinmemesi, sermayenin oluşum yasalarının bilinmemesidir.**" (*William Atkinson. Principles of Political Economy , etc.*, London, 1840, s. 55.) Ama kendisi, kâr oranının ne olduğunu anlamayı bile başaramamıştır. A. Smith, kâr oranının düşmesini, sermayelerin kendi aralarındaki rekabet sonucu sermayenin büyümesiyle açıklamıştır.[1] Bunun üzerine Ricardo ona şu karşılığı veriyor: Rekabet kârları çeşitli iş kollarında ortalama bir düzeye indirilebilir, oranları dengeleyebilir, ama bu ortalama oranın kendisini aşağı çekemez. Smith'in önermesi, rekabette —sermaye üzerinde sermayenin eyleminde— sermayede içkin yasaların, sermayenin **eğilimlerinin** gerçekleşmesi bakımından doğrudur. Ancak onun bunu rekabetin sermayeye, kendi yasaları olmayan dışsal,

* Aynı yasa, nüfusun artması —özellikle nüfusun çalışan bölümünün— gerekli-sermayeye oranla artması olarak basit biçimde ortaya çıkar — ancak bu anlatım ilerde nüfus teorisi içinde incelenebilir. [*Marx'ın notu.*]

** Aynı yasanın başka türlü, birçok sermayenin birbiriyle ilişkisi, yani rekabet çerçevesinde nasıl dile geldiği konusu da başka bir kesimle ilgilidir. Sermayelerin birikimi yasasından, örneğin Fullarton'dan da sözedilebilir. Bundan sonraki kesimde bunu ele alacağız. Şuna dikkati çekmek önemlidir: Bu yasada yalnız δυναμει [gücül olarak] gelişmesi, **üretken gücün** gelişmesi değil, aynı zamanda bu gücün sermaye olarak, özellikle bir yönde ***sabit sermaye*** olarak hangi kapsamda etkili olduğu, öteki yönde nüfusun ne ölçüde gerçekleştiği söz konusudur. [*Marx'ın notu.*]

[1] Adam Smith, *Recherches* ..., c. 1, s. 183.

dışardan getirilmiş yasalar yüklemesi biçiminde anlaması yanlıştır. Rekabet, bütün sanayi dallarında kâr oranını, yani ortalama kâr oranını, ancak, kavranabilir genel bir düşüş ve yalnızca rekabetten *önce* ve rekabeti hesaba katmayan yasa olarak etkileyen genel ve sürekli bir düşüş olduğu ölçüde sürekli aşağı çekebilir. Rekabet sermayenin içsel yasalarını uygular; herhangi bir sermayeye karşı onları zorunlu yasalar haline getirir, ama onları bulmaz. Onları gerçekleştirir. Bu yüzden onları yalnızca rekabetle açıklamaya kalkmak, onların anlaşılmadığını kabul etmek anlamına gelir. *Ricardo* diyor ki: "Aynı ölçüde sürekli bir neden ücretleri yükseltmiyorsa, sermayelerin birikimi kârları *sürekli* düşüremez." (s. 92, t. II, Paris 1835, Traduit de Constancio'***nun çevirisi.***) Nedeni de, tarımın artan, göreli olarak artan verimsizliğinde, "geçim araçlarının miktarını çoğaltma güçlüğünün büyümesinde", yani oransal emek ücretinin artmasında, bu yüzden emeğin reel olarak daha fazla gelir elde etmemesinde, daha çok emeğin ürününün ise daha çok gelir elde etmesinde buluyor; kısacası, tarım ürünlerinin üretimi için gerekli-emeğin daha büyük bir bölümü gerekli oluyor. Dolayısıyla kâr oranı, ona göre, emek ücretinin nominal büyümesine ve toprak rantının reel büyümesine eşittir. Onun tek yanlı kavrayış tarzı tek bir ***olguya*** dayanıyor, emek ücreti bir an yükseldiği için vb. kâr oranının düşebileceğini ileri sürüyor; bir sonraki 50 yılda tersine döner. 50 yıllık bir dönemin tarihsel koşulu genel bir yasa haline sokuluyor ve genel olarak sermaye ile tarım arasındaki gelişmenin tarihsel dengesizliğine dayanıyor. Aslında Ricardo'nun, Malthus'un, fizyolojik kimyanın henüz var olmadığı bir zaman için bu konuda genel ve ölümsüz yasalar ortaya atması gülünçtü. Ricardo'nun bu kavrayış tarzı, daha çok yanlış ve yetersiz olduğu içgüdüsü ile, ama gerçek yönden çok, yanlış yönden herkesin saldırısına uğramıştır.

"A. Smith'e göre, sermayenin birikmesi ve çoğalması, genellikle, sermayenin artışını herhangi bir iş alanında kârların genel olarak daha düşük olması ile sağlayan ilke gereğince, kâr oranını düşürür. Ancak özel bir iş alanında sermayenin bu artışı, aynı zamanda başka alanlarda göreli olarak artan sermayeden daha büyük oranda artışı anlamına gelir." (s. *9, An Inquiry into those Principles respecting the Nature of Demand and the Necessity of Consumption, lately advocated by Mr. Malthus*. London 1821.) **"Sanayi kapitalistleri arasındaki rekabet,** düzeyin özellikle üstüne çıkan kârları **dengeleyebilir,** ama **olağan düzeyi düşüremez."**[2] (Ramsay. IX, 88.) (Ramsay ve öteki ekonomistler, ***sabit sermaye***yi ve doğal olarak da **ücretleri** meydana getiren sanayi kolları ile lüks sanayiler gibi öteki sanayi dallarında verimliliğin artışı konusunda haklı olarak bir ayrım yapar-

[2] George Ramsay, *An Essay ...*, s. 179-180.

lar. Lüks sanayi kolları gerekli-emek zamanını azaltamaz. Bununla birlikte, bunlar, ancak yabancı halkların tarım ürünleri ile değişilerek bunu yapabilirler ve o zaman da bu, tarımda üretkenliğin çoğalmış olması anlamına gelir. Bu yüzden sanayi kapitalistleri için tahıl ticaretinin serbest oluşu önemlidir.) Ricardo diyor ki (İngilizce baskı, "*On the Principles of Political Economy and Taxation*. 3. edition. London 1821"): "**Çiftçi ve manüfaktürcünün yaşamı için kâr, işçinin yaşamında ücretin öneminden daha büyüktür.**" (s. 123, l.c.) "Kârların düşüş eğilimi normaldir, çünkü toplumun ve servetin gelişmesinde **ek besin maddeleri** giderek daha çok emeği gerektirir. Bu eğilim, kârın bu ağırlığı yinelenen ara dönemlerde, makinelerin geliştirilmesi, buna bağlı olarak **gerekli nesnelerin** üretilmesi, ayrıca da tarımsal bilimin üretim maliyetini düşüren buluşlarıyla önlenebilir." (l. c. s. 121.) Ricardo, kârı hemen doğrudan artı-değerle aynı yere koyuyor, bu farkı hiç ortaya koymuyor. *Ama artı-değerin oranı sermayenin kullandığı artı-emeğin gerekli-emeğe olan oranı ile belirlenmiş olduğu halde, kâr oranı, artı-değerin üretim için gerekli sermayenin toplam değerine olan oranından başka bir şey değildir.* Bunun için, bu oran, sermayenin canlı emek karşılığında değişilmiş bölümünün, malzeme ve ***sabit sermaye*** olarak bulunan bölümüne olan oranı içinde düşer ve dolayısıyla da yükselir. *Bütün durumlarda kâr olarak görülen artı-değerin, kazancın artı-değerin gerçek oranından daha küçük olan oranını göstermesi gerekir.* Çünkü, bütün durumlarda, artı-değer, ücretlere kullanılan ve canlı emek karşılığında değişilmiş sermayeden her zaman daha büyük olan toplam sermaye ile ölçülür. Ricardo artı-değerle ||18| kârı birbirine karıştırıyor ve artı-değer, artı-emeğin gerekli-emeğe, yani emek-gücünün yeniden üretimi için gereken emeğe oranı sürekli olarak azalabildiği, azalma eğilimi *gösterdiği*, azaldığı zaman, Ricardo, emeğin üretken gücünün sanayide sermayenin birikimi ile birlikte büyümesine karşın, bunun tarımda azaldığını varsayıyor. Ekonomiden kaçıp organik kimyaya sığınıyor. Örneğin emeğe vb. olan ve giderek artan talebi hesaba katmamız gerekli olmadığı gibi, toprak rantını hiç dikkate almadan bu eğilimin gerekliliğini ortaya koyduk. Şimdilik konumuzun dışında kalan toprak rantı ile kârın birbiriyle bağıntısını ancak toprak rantının kendisini incelerken tartışabiliriz. Ama genel yasa olarak Ricardo'nun fizyolojik postulatının yanlış olduğunu modern kimya kanıtlamıştır.[3] Ricardo'nun öğrencileri, yeni ekonomide görüldüğü gibi ona basbayağı tapınmak yolunu tutmadıkları zaman, ustalarının ilkelerinde hoşlarına gitmeyen şeyleri kolayca bir yana

[3] Marx, organik kimya üzerine şu kitaplardan notlar çıkarmıştı: J. von Liebig, *Die organische Chemie*, 4. baskı, Brunswick 1842; J. F. W. Johnston, *Lectures on Agricultural Chemistry and Geology*, 2. baskı, Londra 1847; J. F. W. Johnston, *Catechism of Agricultural Chemistry and Geology*, Edinburgh 1849.

bırakmışlardır. Onların genel yöntemi, sorunu çözümlemek yerine bir yana bırakmaktır. Wakefield gibi öteki ekonomistler de, büyüyen sermaye konusunda **istihdam alanının** incelenmesine sığınırlar. Bu ise rekabetin incelenmesi ile ilgilidir ve daha çok, *büyüyen kârın gerçekleştirilmesinde sermayenin güçlüğü; yani kâr oranının düşmesi yolunda içkin eğilimin yadsınmasıdır*. Bununla birlikte, sermaye için sürekli genişleyen bir **istihdam alanının** araştırılması gerekliliği ise, kendi dönüşümün bir sonucudur. Wakefield ile benzerlerini, sorunun kendisini ortaya atanların arasında görmek olanaksızdır. (A. Smith'in görüşünün bir bakıma belirli bir ölçüde yinelenmesi sözkonusudur.) Son olarak, başlarında Amerika'lı Carey'in bulunduğu ve onun da en sırnaşık yandaşı Fransız Bastiat olan en modern ekonomistler arasında, Uyumu uyarlayanlar (söz arasında değinirsek, tarihin en keyifli ironisi, kendi bilgiçliğini gümrük korumacısı Carey'den alan Bastiat'ya, Kara Avrupa'sının **serbest ticaretçilerinin** tapmasıdır), kâr oranının üretken sermayenin büyümesi ölçüsünde düşme eğiliminde olduğunu **gerçekte** kabul ederler. Ama bunu, çok ***basit olarak*** ve tam bir ***saflıkla***, emeğin değerinin oranının artmasını işçinin toplam üründen aldığı değerin oranının artması ile açıklarlar; oysa **brüt kârın** büyümesi sayesinde sermaye durumunu korur. Sert çelişkiler, klasik ekonominin içinde bulunduğu ve Ricardo'nun bilimsel acımasızlıkla değindiği karşıtlıklar, **hoşgörü uyumları** için böyle yayılırlar. (Carey'in usavurumunun, kendisinin de düşündüğü gibi, bazı açık noktaları vardır. Bu usavurum, ancak rekabet öğretisinde inceleyeceğimiz ve ondan sonra kabul edebileceğimiz bir yasa ile ilgilidir. Oysa biz, Bastiat'nın basitliklerle dolu çözümlerinde, beylik sözlerin ardarda, paradoksal bir biçimde ifade edildiği, **cilalanıp** parlatılan ve formel mantık altında gizlenen büyük bir düşünce yoksunluğunu buluyoruz.* "*Gratuité du Crédit*. Discussion entre M. Fr. Bastiat et. M. Proudhon. Paris 1850"de (arada belirtelim: Proudhon, bu polemikte son derece gülünç bir tip oluşturuyor, bunu yaparken diyalektik güçsüzlüğünü retorik nobranlığı altında gizliyor) beyefendi Bastiat'nın VIII'inci ***mektubunda*** şöyle deniyor (geçerken belirtelim: soylu kişi, burada, emeğin basit bölünüşü ile hem yolu yapana, hem de yolu kullanana yarayan kazancı basbayağı kendi barıştırıcı diyalektiği ile "yolun" kendisine (yani sermayeye) kalan bir kazanca dönüştürüyor[4]): ***"Sermayeler (ve onlarla birlikte ürünler de) arttıkça, sermayenin mutlak payı artar ve orantılı payı azalır. Sermayeler (ve onlarla birlikte ürünler de) arttıkça, emeğin oranlı ve mutlak payı artar.[5] ... Sermayenin mutlak payı***

* Carey ile Bastiat karşıtlığına ilişkin bazı notlar defter III'ten buraya alınabilir. [*Marx'ın notu.*]

[4] *Gratuité du credit* ..., s. 122.

[5] Agy, s. 130.

büyüdüğüne göre, toplam ürünün sırasıyla ancak 1/2, 1/3, 1/4, 1/5'ine yükselmesine karşın, [sermayenin] sırasıyla 1/2, 2/3, 3/4, 4/5'inin düştüğü emek, oranlı anlamda da mutlak anlamda da, açıkça giderek artan bir pay için paylaşıma girer."[6] Açıklama olarak o, şu tabloyu veriyor:

Toplam ürün		***Sermayenin payı***		***Emeğin payı***	
1'inci ***dönem***	1.000	1/2 ***ya da***	500	1/2 ***ya da***	500
2'inci	1.800	1/3 ***ya da***	600	2/3 ***ya da***	1.200
3'üncü	2.800	1/4 ***ya da***	700	3/4 ***ya da***	2.100
4'üncü	4.000	1/5 ***ya da***	800	4/5 ***ya da***	3.200
				(s. 130, 131.)[7]	

Aynı gülünçlük, s. 288'de kâr oranının azalması, düşük fiyata satılan ürün kitlesinin ise artışı, brüt kârın artışı biçiminde yineleniyor ve bu nedenle pek bir bilgiçlik taslayarak "***hiçbir zaman sıfıra varmayan sonsuz bir azalma yasası, matematikçilerin çok iyi bildikleri yasa***"dan sözediyor (s. 288). "***Burada***" (tezgahtar ağzı) "***çarpılan her zaman arttığı için, durmadan azalan ve çarpan görülüyor***". (l. c., s. 228.)

Ricardo, Bastiat'nın varmak istediğini sezmişti. Kâr oranının azalmasına karşın artan sermaye ile birlikte toplam olarak kârın arttığını belirtirken —dolayısıyla Bastiat'nın tüm bilgiçliğinin önüne geçerek— bu gelişmenin ancak "belirli bir süre için doğru olduğuna" değinmekten de geri kalmıyor. Aynen şöyle diyor: "Stokların kâr oranı, sermayenin kırsal bölgede birikmesinin ve ücretlerin yükselmesinin sonucu olarak azalsa da" (Ricardo'nun bundan anladığı, emek-gücünün korunması için gerekli olan toprak ürünlerinin maliyetinin yükselmesi), "**kârların** toplam tutarının büyümesi gerekir. Böylece, 100.000£ yinelenmiş ***birikimlerle*** kâr oranının %20'den 19, 18, 17'ye düştüğü kabul edilirse, **sermayenin çeşitli sahipleri tarafından elde edilen** toplamın **her zaman büyümesini**; 100.000 sermayeye göre 200.000£ sermayede daha büyük olmasını; 300.000 için daha büyük olmasını; azalan oranda olmasına karşın, sermayenin her büyüyüşü ile böyle sürekli artmasını bekleyebiliriz. *Ancak bu* ***büyüme,*** yalnızca *belirli bir zaman için doğrudur*: çünkü, 200.000£ üzerinden %19, 100.000 üzerinden 20'den daha çok; 300.000 üzerinden %18, 200.000 üzerinden %19'dan daha çoktur. Ama sermaye **büyük miktarda biriktikten** ve **kârlar** düştükten sonra, yeni birikim kârların toplamını azaltır. **Birikimin** 100.000£ ve **kârların** %7 olduğu kabul edilirse, kârın genel toplamı 70.000 olur; bu milyona 100.000£ eklenirse ve kâr %6'ya düşerse, ||19| sermaye toplamı 1.000.000'dan 1.100.000'e büyümüş olmakla birlikte, sermaye sahipleri 66.000£ ya da

[6] Agy, s. 130-131.
[7] Agy, s. 131.

4.000£ daha az alacaklardır." (l. c. s. 124. 125.) Doğal olarak bu, Bastiat'nın öğrenci usulü bir işleme girişip, çarpanları büyütmesini, küçülen çarpanla büyüyen bir ürün meydana getirmesini önleyemiyor; bunun gibi üretim yasaları, Dr. Price'in de bileşik bir faiz hesabı ortaya koymasını önlememiştir. Kâr oranı azaldığı için, bunun sonucu olarak oran bakımından ve kesinlikle büyümesi gereken ücreti ile ilgili olarak bu oran azalır. Bastiat böyle bağlıyor. (Ricardo, sermayenin artışı ile birlikte kâr oranının düşme eğilimini görmüştü; ama kârı artı-değerle karıştırdığı için, kârı düşürmek için ücreti büyütmek zorundaydı. Bu yüzden gerçekte yalnızca toprak rantını büyütmüş oldu. Uyumcu Bastiat ise, sermayelerin yığılması ile birlikte, ücretin oransal ve mutlak olarak büyüdüğünü bulguluyor.) Kâr oranının azalışının ücretin oranındaki artışla özdeş olduğunu kanıtlaması gerekirken bunu varsaymakla yetiniyor ve sonra varsayımını kendisini pek eğlendirdiği anlaşılan bir hesap örneği ile "açıklıyor".* Kâr oranının düşmesi, toplam sermayenin yeniden-üretimi için gereksindiği canlı emek oranının azalmasından başka bir şeyi göstermiyorsa, bu, başka bir şeydir. Bastiat, varsayımında, sermayenin kâr oranı azaldığı halde, sermayenin kendisinin, üretim için koşul olan sermayenin büyümesi gibi küçük bir ayrıntıyı gözden kaçırıyor. Oysa, sermayenin artı-emeği kendine maletmeden sermayenin değerinin büyüyemeyeceğini Bastiat'nın düşünmesi gerekirdi. Salt ürünün artmasının değeri artırmadığını, hasat fazlalıkları konusunda Fransız tarihinde görülen yakınmalar ona gösterebilirdi. O zaman sorun, yalnızca, kâr oranının düşmesinin, gerekli-emeğe oranla artı-emeğin oranının büyümesinin aynı anlama geldiğini, ya da bunun, yeniden üretilmiş sermayeye oranla kullanılan canlı emeğin genel oranının düşmediği anlamına geldiğini araştırma noktasında toplanırdı. Bunun içindir ki, Bastiat, ürünü, hammaddeler, üretim aleti ve emek olarak bölecek yerde, doğrudan kapitalist ile işçi arasında bölüştürüyor ve bu değişik porsiyonlar karşılığında yapılan değişimden yararlanılmış olan değerin hangi parçalara bölündüğünü soruşturmuyor. Hammaddeler ve üretim aletleri karşılığında değişilmiş olan ürün kısmı, açıkça, işçileri hiç ilgilendirmiyor. Onların sermaye ile, ücret ve kâr olarak bölüştüğü, bizzat canlı emeğin yeniden kattığından başka bir şey değildir. Ancak Bastiat'nın özellikle dert edindiği, çoğalan ürünü kimin yiyeceğidir. Kapitalist oldukça küçük bir bölümü yediği için işçinin oldukça büyük bir bölümü yemesi gerekmez mi? Özellikle Fransa'da, genel üretimin Bastiat'nın ancak imgeleminde epeyce çok yiyecek sağlamış olmalı ki, sermayenin çevresinde yığılmış parazit öğelerden bir yığın, işçinin bastırmış olmasını engelle-

* *Burada şu kısmın üstü çizilmiş:* Ancak, kâr oranı düşüyorsa, bunun bir şeyle ilgili olarak düşmesi gerekir ve bu şey de sermayenin kendisidir.

yecek kadar büyük bir kısmını kendine ayırıyor. Kullanılan emeğin sermayeye oranla azalmasına karşın, büyük-ölçekli üretimle birlikte kullanılan emeğin genel toplamının artabilmesi de açık bir şeydir ve böylece sermayenin artmasıyla birlikte sayısı büyüyen işçi nüfusun daha büyük bir ürün yığınını gereksinmesi yolunda hiçbir engel kalmamıştır. Üstelik Bastiat, onun uyumlu kafasında bütün inekler gri renkte olduğu için (yukarda ücretler konusuna bakınız), faizin azalışını ücretin çoğalışı ile karıştırıyor, çünkü bu daha çok sanayi kârının çoğalmasıdır, işçiyi hiç ilgilendirmez, yalnızca değişik **türden** kapitalistlerin genel kârı paylaşma oranıdır.

Sermaye ve gelir (kâr). Üretim ve dağıtım. Sismondi. — Sermaye açısından üretim maliyeti. Sermaye açısından kâr. — Kârların eşitsizliği. Dengeleme ve toplumsal kâr oranı. — Artı-değerin kâra dönüşmesi. — Yasalar.

Konumuza dönelim. Öyleyse sermayenin ürünü kârdır. Kâr olarak kendisiyle ilişkili olurken, *değerin üretici kaynağı* olarak da kendisiyle ilişkili olur *ve kâr oranı da onda kendi değerini çoğalttığı oranı gösterir*. Ama kapitalist salt sermaye demek değildir. Kendisi yaşamak zorundadır ve emekle yaşamadığı için kârla, yani kendine malettiği ötekinin emeğiyle yaşamak zorundadır. Böylece sermaye servetin kaynağı olarak ortaya çıkmıştır. Sermaye, gelir olarak —üretkenliğe içkin nitelik olarak katıldığı için— kârla ilişkili olur. Bunun bir kısmını sermaye, sermaye olmaktan çıkmaksızın tüketebilir (görünüşte tümünü tüketebilir, ama bunun yanlış olduğu anlaşılacaktır). Bu meyveyi tükettikten sonra yeniden meyve verebilir. Servetin genel biçimini temsil etmeyi bırakmaksızın tüketilecek serveti ortaya koyabilir ki, basit dolaşımda bu, para için olanaksızdır. Servetin *genel biçiminin* kalıcı olması için *sermayenin bundan kendini yoksun bırakması gerekirdi;* ya da meyvelerini reel servet için, kullanma için tüketseydi, servetin genel biçimi olmaktan çıkardı. Bu durumda kâr, her ücret gibi, *dağıtım biçimi* gibi görünür. Ama sermaye, ancak kârın sermayeye —artı-sermayeye— dönüşmesiyle çoğalabildiği gibi, kâr da *sermaye için üretim biçimidir;* tıpkı bunun gibi, ücret de, sermaye açısından basit *üretim ilişkisi,* işçi açısından dağıtım ilişkisidir. Dağıtım ilişkilerinin de üretim ilişkileri yoluyla nasıl üretildiği ve bunların ***bir başka bakış açısından*** kendisini gösterdiği burada anlaşılıyor. Gene anlaşılıyor ki, üretimin tüketimle olan ilişkisi bizzat üretim yoluyla konmuştur. Burjuva üretim ilişkilerini ölümsüz, ama bunların dağıtım biçimlerini tarihsel sayan J. S. Mill gibi tüm burjuva ekonomistlerin saçmalığı, onların birbirlerini anlamadığını gösteriyor. Basit değişim konusunda Sismondi doğru bir açıklama yapıyor: "Bir ***değişim*** her zaman iki değer gerektirir; herbirinin ayrı bir yazgısı vardır; ama *sermaye ile gelirin niteliği* değişilen nesneyi izlemez; bu,

onun sahibi olan kişiye bağlıdır." (*Sismondi. VI.*)[8] Bundan dolayı, gelir, basit değişim ilişkileriyle açıklanamaz. Değişimde elde edilen bir değerin niteliğinin sermayeyi ya da geliri ortaya koyması, basit değişimin ötesinde kalan ilişkilerle belirlenmiştir. Dolayısıyla uyumcu **serbest ticaretçilerin** yaptığı gibi, bu karmaşık biçimleri basit değişim ilişkilerine indirgemeye kalkmak saçmadır. Basit ***değişim*** açısından ve birikimin salt para birikimi (değişim-değeri) diye görülmesi halinde, sermayenin kârı ve geliri olanaksızdır. "Eğer zenginler birikmiş serveti lüks ürünler karşılığında harcarlarsa —ve metaları yalnızca ***değişimle*** elde edebilirlerse—, ellerindeki ***fonlar*** hemen tüketilmiş olur.[9] Ama ***toplumsal düzende*** servet, *ötekinin emeği* tarafından yeniden-üretilme özelliği kazanmıştır. Emek gibi servet de, *emek tarafından* yıllık bir meyve verir ve bu meyve her yıl, zenginin bu yüzden yoksullaşması sonucunu doğurmaksızın, *yok edilebilir*. Bu meyve, sermayenin doğurduğu gelirdir." (Sismondi. IV.)[10] Böylece kâr sermayenin sonucu olunca, öte yandan da, *sermayenin oluşumunun koşulu* olarak ortaya çıkar. Çember hareketi yeniden böyle başlar ve burada sonuç olarak ortaya çıkar. "Gelirin bir kısmı böylece sermayeye, artık yok olmayan, sürekli çoğalan bir değere dönüşür; bu değer onu yaratmış olan metadan kopmuştur; meta, metafiziksel, özsüz bir niteliğe benzer biçimde hep aynı **çiftçinin**" (kapitalist), "sahipliğinde kalmıştır, onun için değişik biçimler almıştır." (Sismondi. VI.)[11]

||20| Sermaye, kâr ortaya çıkaran olarak, emekten bağımsız servetin kaynağı olarak bulunduğu için, sermayenin her kısmının eşit ölçüde üretken olduğu varsayılır. Kârda, artı-değer sermayenin toplam değerinde nasıl ölçülüyorsa, çeşitli kısımlarıyla eşit ölçüde üretilmiş olarak ortaya çıkar. O zaman sermayenin dolaşan bölümü (hammadde ve gerece bağlı bulunan bölüm), ***sabit sermaye***yi oluşturan kısım gibi kâr getirmez, ama kâr büyüklüklerine göre bu kısımlarla eşit ölçüde ilişkilidir.

Sermayenin kârı yalnız sanayi için ödenen, onun tarafından yaratılmış kullanım-değeri için ödenen fiyatta gerçekleştiğinden dolayı kâr, *giderleri karşılayan fiyatın üzerinde elde edilmiş fiyat fazlasıyla belirlenmiştir*. Ayrıca bu gerçekleşme yalnızca değişimde olduğundan, bir sermaye için *kâr, mutlaka onun artı-değeri ile*, onda içerilmiş artı-*emekle sınırlanmıştır;* değişimde sermayenin elde ettiği fiyat fazlasıyla orantılıdır. Sermaye kendi *eşdeğerinden* daha çok *değişim yapabilir ve o zaman kâr onun artı-değerinden daha büyüktür*. Ama bu, ancak öteki değişimci bir

[8] J. C. L. Simonde de Sismondi, *Nouveaux principes ...*, c. 1, s. 90.
[9] Agy, s. 81.
[10] Agy, s. 82.
[11] Agy, s. 89.

eşdeğer elde etmeyince sözkonusu olabilir. Toplam artı-değer, bu işlemle, yalnızca *başka türlü hesaplanmış artı-değer* olan *toplam kâr* gibi, ne çoğalabilir, ne de azalır. Onun kendisi değil, yalnızca *çeşitli sermayeler arasında bölüşülmesi bu yoldan değişikliğe uğrar*. Ancak bu inceleme, çok sayıda sermayelerin incelenmesi ile ilgilidir; henüz konunun dışındadır. Üretimde gerekli sermayenin değeri kâr karşısında *avans* olarak — üründe yerine konması gereken *üretim giderleri* olarak bulunur. Bunları yerine getiren fiyat bölümü çıktıktan sonra kalan fazlalık, kârı meydana getirir. Artı-emek —kâr ve faiz, her ikisi, bunun yalnız parçalarıdır— sermayeye hiçbir maliyet getirmediği, yani onun avans haline getirdiği değerlerin altına inmediği —üretim sürecinden ve ürünün değerlenmesinden önce sahip olduğu değerin altında olmadığı— için, ürünün maliyetinde içerilmiş ve artı-değerin, *yani aynı zamanda* da kârın kaynağını oluşturan bu artı-emek, sermayenin üretim maliyetinin altında değildir. Üretim giderleri, yalnızca sermayenin gerçekten yatırım yaptığı değerlere eşittir, üretimde maledinilmiş ve dolaşımda gerçekleşmiş artı-değere değil. Dolayısıyla üretim giderleri sermaye açısından gerçek üretim giderleri değildir, çünkü artı-emek sermayeye hiçbir maliyet yüklemez. Üretim giderlerinin fiyatı üstündeki ürünün fiyatının fazlası ona kârı verir. Öyleyse sermaye için kâr, onun gerçek üretim giderleri —yani onun tarafından işleme konmuş bütün artı-emek— gerçekleşme olmaksızın var olabilir. Kâr —sermaye tarafından yapılmış yatırımların üstündeki fazlalık—, artı-değerden —sermayenin canlı emek karşılığında değiştiği nesneleşmiş emek üstünde sermaye tarafından değişimle alınan canlı emek fazlasından— daha düşük olabilir. Bununla birlikte faizin kârdan ayrılmasıyla —bunu hemen gözden geçireceğiz— üretken sermaye için de artı-değerin bir kısmı üretim gideri olarak kullanılır. Sermaye açısından *üretim-giderlerinin*, artı-emeği içine alan ve sermayenin üründe nesneleşmiş olan emek niceliği ile karıştırılması, "kârın **doğal fiyatta** içerilmediğinin" söylenmesine yolaçmıştır.[12] "**Giderlerin bir kısmının fazlalık** ya da kâr diye nitelenmesinin" saçma olduğu söylenmiştir. (*Torrens. IX*, 30.)[13] Sonra da bu, büyük bir karışıklığa neden oluyor; ya kârın değişimde gerçekleşmediği, ondan geldiği (değişimcilerden birinin eşdeğerini elde etmemesi durumunda, çok seyrek olarak böyle bir şey olabilir), ya da bir hiçten başlayarak bir şey yapma gibi büyülü bir gücün sermayede bulunduğu sonucu çıkarılıyor. Üretim sürecinde sağlanan değerin değişimde fiyatını gerçekleştirmesiyle, **gerçekte** hammaddeler, makineler, ücretlerde ve ödenmemiş artı-emekte içerilen toplam emek niceli-

[12] Robert Torrens, *An Essay on the Production of Wealth*, s. 51.
[13] Agy, s. 52

ğini anlatan bir eşdeğer olarak bunların para toplamı yoluyla belirlenmiş ürün fiyatı ortaya çıkar. Dolayısıyla fiyat burada henüz yalnızca değerin biçim değişikliği olarak ortaya çıkar; değer para olarak ifade edilmiştir; ama bu fiyatın büyüklüğü sermayenin üretim sürecinde varsayılmıştır. Bununla sermaye fiyat belirleyen gibi görünür, böylece fiyat, sermayenin yaptığı yatırımlar ve üründe onun gerçekleştirdiği artı-emek yoluyla belirlenmiştir. Fiyatın bunun tersine kâr belirleyici olarak nasıl ortaya çıktığını ilerde göreceğiz. Burada **gerçek** üretim giderleri fiyat belirleyici, daha sonra da fiyat üretim giderlerini belirleyici oluyor. Sermayenin içkin yasalarını ona dışsal bir zorunluluk olarak yükleyen rekabet, görünüşte bunların hepsini tersine çeviriyor. *Onları tersine çeviriyor.*

Bir kez daha yineleyelim: Sermayenin kârı onun büyüklüğüne bağlı değildir; sermayeyi oluşturan kısımların (değişmeyen kısım ve değişen kısım) oranının büyüklüğünün eşit olmasına bağlıdır; daha sonra da emeğin üretkenliğine (bu ise birinci oranda kendini gösterir, çünkü üretkenlik düşük olduğunda aynı sermaye aynı zamanda, aynı canlı emekle aynı malzemeyi işleyemez); devir süresine bağlıdır; bu süre de ***sabit sermaye*** ve ***döner sermaye*** arasındaki çeşitli oranlarla, sabit sermayenin değişik dayanıklılığı ile vb. vb. belirlenmiştir (yukarıya bak.). Eşit büyüklükteki sermayeler için çeşitli sanayi kollarında kârın eşit olmayışı, yani kâr oranının eşitsizliği, rekabeti düzenleme işlemleri için koşul ve varsayımdır.

Sermaye, hammaddeyi, aleti, emeği değişimle elde ettiği ölçüde, onları satın aldığı ölçüde, onun öğeleri de fiyat biçiminde vardır; fiyat olarak konmuştur, onda varsayılmıştır. O zaman onun için ürününün piyasa fiyatını kendi öğelerinin fiyatı ile karşılaştırmak önem kazanır. Ancak bu da rekabet bölümüne girer.

Öyleyse, sermayenin belirli bir devir süresinde getirdiği artı-değer, üretimde gerekli sermayenin toplam değeri ile ölçüldüğüne göre, *kâr* biçimini alır. Oysa artı-değer, doğrudan, sermayenin canlı emekle değişimde kazandığı artı-emek zamanı ile ölçülür. Kâr, artı-değerin sermaye anlamında daha önce gelişmiş bir başka biçimden başka bir şey değildir. Burada artı-değer, üretim sürecinde sermayenin kendisine, emek karşılığında değişilmiş olarak görülmüyor. Dolayısıyla sermaye, sermaye olarak, kendi sürecinin aracılığı ile kendi kendisiyle ilişkili olarak konmuş, varsayılmış değer, üretilmiş değer diye ortaya çıkıyor ve onun koyduğu değerin adı da *kârdır*.

Artı-değerin kâr biçiminden bu dönüşmesinde doğrudan karşımıza çıkan iki yasa şunlardır: 1) *Kâr olarak gösterilen artı-değer, her zaman artı-değerin doğrudan gerçekliği içinde gerçekten sahip olduğundan daha küçük bir parça olarak ortaya çıkar.* Çünkü canlı emek karşılığında değişi-

len sermaye bölümü ile ölçülecek yerde (gerekli-emeğin artı-emeğe olan oranı olarak ortaya çıkan bir oran), bütünü ile ölçülür. Bir a sermayesinin getirdiği artı-değer ne olursa olsun, a'da c ve v'nin, sermayenin değişmeyen ve değişen bölümünün oranı ne olursa olsun, c + v'de ölçülünce artı-değer m'nin, gerçek ölçüsü v'de ölçülmesinden daha küçük olması gerekir. Kâr ya da —mutlak toplam olarak değil, çoğunlukla olduğu gibi *oran* olarak kabul edilince (kâr oranı, sermayenin artı-değeri getirmiş olduğu *oran* olarak gösterilmiş kârdır)— ||21|kâr oranı, sermayenin emeği sömürdüğü gerçek oranı asla ifade etmez, her zaman çok daha küçük bir oranı gösterir ve sermaye ne kadar büyükse, bu kâr oranının ifade ettiği oran o kadar yanlıştır. Kâr oranı, yalnızca tüm sermaye salt emek ücretine dönüşürşe; bütün sermaye canlı emek karşılığında değişilirse, yani salt *gereç* olarak var olursa, hem üretilmiş ham malzeme biçiminde olur (çıkarıcı sanayide görüldüğü gibi), hem hammadde sıfıra eşit olur, hem de üretim araçları, alet ya da gelişmiş sabit sermaye olarak, sıfıra eşit olursa, artı-değerin gerçek oranını gösterebilir. Sıfıra eşit olma durumu, sermayeye uygun üretim tarzında görülemez. a = c + v ise, m sayısı ne olursa olsun, c + v / m < v / m'dir.*

2) İkinci büyük yasa, sermayenin canlı emeği nesneleşmiş emek biçiminde kendine mal ettiği ölçüde, öyleyse, emeğin sermayeleşmesi ve dolayısıyla da üretim sürecinde ***sabit sermaye*** biçiminde bulunması ölçüsünde, ya da emeğin üretken gücünün büyümesi ölçüsünde, kâr oranının azalmasıdır. Emeğin üretken gücünün büyümesi, a) göreli artı-değerin ya da işçinin sermayeye verdiği göreli artı-emek zamanının büyümesi ile; b) emek-gücünün yeniden-üretimi için gerekli-emek zamanının azalması ile; c) sermayenin canlı emek karşılığında değişilen kısmının, sermayenin nesneleşmiş emek ve varsayılmış değer olarak üretim sürecine katılan kısımları alıkonularak değişilen kısmının azalması ile aynı anlama gelir. Bu yüzden kâr oranı, göreli artı-değerin ya da göreli artı-emeğin büyümesi ile, üretken güçlerin gelişmesi ile, değişmeyen sermaye olarak üretimde kullanılan sermayenin büyüklüğü ile ters orantılıdır. Başka bir deyişle, ikinci yasa, sermayenin gerek üretken gücünün, gerek nesneleşmiş değer olarak konulma kapsamının; emeğin ve üretken gücün sermayeleşme kapsamının gelişmesi ile birlikte *kâr oranının düşme eğilimidir.*

Kâr oranını etkileyen, uzun ya da kısa dönemler için düşüren öteki nedenlerin, henüz sırası değildir. Üretim süreci genel olarak ve bütünü içinde ele alındığında, malzeme ve ***sabit sermaye*** olarak iş gören sermayenin hem nesneleşmiş emek olduğu, hem de emek yoluyla yeniden-üretilmesi ve hem durmadan yeniden-üretilmesi gerektiği tümüyle

* c+v / m < v / m özgün metinde çizilmiş; doğrusu şu olabilir: m / c+v < m / v.

doğrudur. Dolayısıyla onun varlığının kabul edilmesi —varlığının eriştiği oylum, çalışan nüfusun oylumunu, aslında bütün üretken gücün koşulu olan bir nüfus büyüklüğünü gösterir—, ama bu yenidenüretim, ***sabit sermaye***nin hammaddelerin ve **bilimsel gücün** etkisinin koşul olduğu, ayrıca da bunların üretimin sahipliğinde olduğu her yerde, onun kendisinde gerçekleşmesi sonucu oluşur. Bu nokta birikimin incelenmesi sırasında daha genişliğine geliştirilebilir.

Ayrıca şu nokta da açıktır ki, sermayenin canlı emek karşılığında değişilen kısmının, toplam sermayeye oranla azalmasına karşın, sermaye aynı ya da daha büyük oranda büyüdüğü zaman, kullanılan canlı emeğin toplam kitlesi artabilir ya da aynı kalabilir. Bu yüzden nüfus, gerekli-emeğin azalması oranında sürekli olarak artabilir. a sermayesi c'de 1/2 ve v'de 1/2, a´ sermayesi ise c'de 3/4 ve v'de 1/4 harcama yaparsa; a´ sermayesi, 6/4 c, 2/4 v üzerinden uygulamada bulunabilir. Ancak başlangıçta, sermaye = 3/4 c + 1/4 ise, şimdi = 6/4 c + 2/4 v'dir, yani 4/4 oranında büyümüştür; yani iki katına çıkmıştır. Bu oran da ancak birikim ve nüfus teorisi ile ilgili olarak daha genişliğine incelenebilir. Gerçekte, önce, yasalardan ortaya çıkan sonuçları ele almak, bu konuda ayrıntıya kaçan düşüncelerle yanılgıya düşmemek gerekir.

Dolayısıyla kâr oranı hem artı-emeğin gerekli-emeğe olan oranı, ya da nesneleşmiş emeğin canlı emek karşılığında değişilme oranı ile, hem de kullanılan canlı emeğin nesneleşmiş emeğe olan oranı ile belirlenmiştir; bu, sermayenin canlı emek karşılığında, nesneleşmiş emek olarak üretim sürecine katılan bölümüne karşılık değişilen kısmıdır. Ama bu kısım, artı-emeğin gerekli-emeğe göre büyüdüğü oranda azalır.

Artı-değer = Artı-emeğin gerekli-emeğe oranı.

(İşçi, hem sermayenin canlı emek karşılığında değişilen kısmını, hem de öteki kısımlarını yeniden-üretmek zorunda olduğu için, kapitalistin emek-gücü karşılığında değişimde kazandığı oran, gerekliemeğin artı-emeğe* olan oranı ile belirlenmiştir. Başlangıçta bu, gerekli-emeğin ona yalnız gider yüklemesi biçiminde görünür. Ama emeğin kendisinden başka bir şey yüklemediği için — yenidenüretimde ortaya çıktığı gibi – oran doğrudan böyle – gerekli-emeğin artı-emeğe** oranı olarak artı-değerin oranı diye anlatılabilir.)

* *"gerekli-emeğin artı-emeğe"* yerine: *"artı-emeğin gerekli-emeğe"* olması gerekirdi.

** Böyle bir makinenin, emeğin üretken gücü olarak iş gördüğü için, değer getirdiği kolayca düşünülebilir. Ama makinenin emeğe gereksinimi olmayınca, kullanım-değerini çoğaltabilir; onun yaratacağı değişim-değeri ise, kendi üretim giderlerinden, kendi değe

Sabit sermayenin değeri ve üretken gücü. Basit sermayenin dayanıklılığı ve üretken gücü. — Toplumsal güçler, emeğin bölümü vb. sermayeye maliyet getirmez. — Makinelerin bundan farkı (Makinelerin kullanılmasında kapitalistin ekonomisi). — Kâr ve artı-değer.

⟨***Sabit sermaye*** —ve dış biçimin içine girmediği koşul olarak dayanıklılık— konusunda şunu da belirtmek gerekir: Üretim aracının kendisi değer olduğu, nesneleşmiş emek olduğu ölçüde, *üretken güç olarak katkıda bulunmaz*. Yapımı 100 işgününe mal olan bir makine yalnızca 100 işgününü karşılasaydı, emeğin üretken gücünü hiçbir biçimde çoğaltmaz, ürünün maliyetini hiçbir bakımdan azaltmazdı. Makine ne kadar dayanıklı ise, bu makine ile aynı nicelikte ürün, birçok kez daha fazla yaratılabilir ya da ***döner sermaye*** birçok kez yenilenebilir, yenidenüretimi yineleyebilir ve bunun yerine konmasında, (firenin ve makinenin yıpranmasının karşılanmasında gerekli olan) değerin payı o kadar küçük olurdu; bu demektir ki, ürünün fiyatı ve onun üretiminin maliyeti her kez daha çok azalırdı. Bununla birlikte, geliştirdiğimiz konuda, fiyata başvurmak henüz sözkonusu olamaz. Pazarı ele geçirmenin koşulu olarak fiyatın düşürülmesi rekabetle ilgilidir. Dolayısıyla sorunu başka biçimde geliştirmek gerekir. Sermaye üretim aletini bedava 0 olarak elde edebilseydi, sonuç ne olurdu? Dolaşım giderlerinin sıfıra eşitlenmesi gibi olurdu. Yani emek-gücünün korunması için gerekliemek azalır ve artı-emek artar, böylece sermayeye en küçük bir maliyet yüklenmeksizin artı-değer çoğalırdı. Üretken gücün böyle çoğalması, sermayeye hiçbir maliyet getirmeyen bir makine, işbölümü ve üretim süreci içinde emeğin bileşimidir. Ama bu, büyük bir çerçeve üzerinde çalışmayı, sermaye ile ücretli emeğin gelişmesini gerektirir. Sermayeye maliyet getirmeyen başka bir üretken güç de, **bilimsel güçtür.** (Sermayenin din adamları, öğretmenler ve bilginler için belirli bir ödemede bulunma zorunluluğu, bunların **bilimsel gücü** çok ya da az geliştirmesi söz konusu olsa da, olağan kabul edilir.) Ancak **bilimsel gücün** mülk edinilmesi yalnızca makinelerin kullanılması (kısmen de kimyasal süreçte) olanaklıdır. Nüfusun artışı, sermayeye hiç maliyet yüklemeyen üretken güçlerden biridir. Kısaca, nüfusun artması ve toplumun tarihsel gelişmesi ile gelişen bütün toplumsal güçler sermayeye hiçbir maliyet yüklemez. Ama bunların doğrudan üretim sürecinde kullanılması için, emek yoluyla meydana getirilmiş, yani nesneleşmiş emek biçiminde var olan bir temel gerekli ise, bunların kendisi de değer ise, ancak eşdeğerlerin aracılığıyla mal edinilmeleri olanaklıdır. **Güzel.**

rinden, onda nesnelleşmiş emekten asla büyük olmaz. Emeğin yerini aldığı için değil, değer yarattığı için değil; yalnızca bu yoldan artı-emeği çoğaltmak için bir araç olur. Yalnız bunun kendisi hem ölçü, hem de makinenin yardımı ile yaratılan artı-değerin özü; yani emeğin özüdür. [*Marx'ın notu.*]

Kullanılması canlı emeğin ||22| kullanılmasından daha pahalıya mal olmuş, yani üretimi ve korunması için yerine konabileceğinden daha çok canlı emek gerektirmiş ***sabit sermaye,*** bir **para sıkıntısı** yaratacaktı. Hiçbir maliyeti olmayan, kapitalist tarafından yalnızca maledilmesi yeterli olabilecek böyle bir kullanma, sermaye için değerin en yüksek noktası olabilirdi. Makinenin değeri = 0 olursa sermaye için daha da değerli olur basit önermesinden, makinelerin maliyetinin her bir azalışının kapitalist için kazanç olduğu sonucu çıkar. *Sermayenin eğilimi bir yandan **sabit sermayenin** toplam değerini çoğaltmak, öte yandan da onun bölünebilir her parçasının değerini azaltmaktır.* ***Sabit sermaye*** değer olarak dolaşıma girdiği ölçüde, üretim sürecinde kullanım-değeri olarak etken olmayı bırakır. Onun kullanım-değeri, emeğin üretken gücünün çoğalması, gerekli-emeğin azalması, göreli artı-emeğin ve dolayısıyla da artı-değerin çoğalmasıdır. Dolaşıma girdiği ölçüde, değeri yalnızca yerine konur, çoğalmaz. Buna karşılık, ürün, ***döner sermaye,*** artı-değerin taşıyıcısıdır ve bu da, ancak, üretim sürecinden çıkıp dolaşıma girer girmez gerçekleşir. Makine ölümsüz olsaydı, yeniden üretilmesi gereken kalımsız malzemeden meydana gelmeseydi (makine olma karakterini yitirecek en geliştirilmiş makinelerin bulgulanması tamamen bir yana), bir *perpetuum mobile* [sürekli devinen] olsaydı, kavramma en uygun niteliğe ulaşırdı. Değerinin yerine konmasına gerek kalmazdı, çünkü bu değer yok edilemeyen bir maddilikle sürüp gitmiş olurdu. ***Sabit sermaye*** yalnızca değer olarak, değer koruyuculuğundan daha küçük olduğu zaman kullanıldığı için, oysa kendisi değer olarak dolaşıma hiç girmediği halde, ***döner sermaye***de gerçekleşmiş artı-değer, ödenen avansları hemen yerine koyar ve böylece ***sabit sermaye*** değer koyucu olarak etkisini gösterir, çünkü kapitalist için onun giderleri ve kapitalistin kendine malettiği artı-emeğin giderleri sıfıra eşitlenmiş olur. Emeğin üretken gücü olarak etkisini sürdürür ve aynı zamanda para üçüncü anlamda, kendi kendisi için olan değer halinde süreklilik kazanır. 1.000£ bir sermayeyi ele alalım. Dörtte-biri makine; toplam artı-değeri ise = 50 olsun. Dolayısıyla makinelerin değeri 200'e eşittir. Dört kez devirden sonra makineler ödenmiş olur. Sermayenin 200'lük makinede nesneleşmiş emeğe sahip halde sürüp gitmesi dışında, beşinci devirden başlayarak, kendisine yalnız 800'e malolan bir sermaye ile 50 elde etmiş olur; %5 yerine %6 1/4. ***Sabit sermaye*** değer olarak dolaşıma girer girmez, sermayenin gerçekleştirme süreci için onun kullanım-değeri son bulur ya da son bulur bulmaz dolaşıma girer. Dolayısıyla ne kadar dayanıklı ise, onarıma, tamamının ya da bir kısmının yeniden-üretimine gereksinimi o kadar azdır, dolaşım zamanı ne kadar uzun olursa, emeğin üretken gücü olarak, sermaye olarak, yani canlı artı-emek getiren nesneleşmiş emek olarak o kadar çok etki-

si vardır. Değerinin dolaşım zamanının uzunluğu ile, ya da yeniden-üretimi için gerekli-zamanla özdeş olan *sabit sermaye*nin süresi, bu sermayenin değer öğesi olarak kendi kavramına bağlıdır. (Aslında, kendinde ve kendisi için ve yalnızca *maddi görünüşü altında,* üretim aracı kavramında bulunduğu yorumlamayı gerektirmeyecek açıklıktadır.) Artı-değerin oranı yalnızca artı-emeğin gerekli-emeğe olan oranıyla belirlenmiştir; kâr oranı, yalnızca artı-emeğin gerekli-emeğe oranıyla değil, aynı zamanda canlı emeğin karşılığında değişilmiş sermaye kısmının, üretime giren toplam sermayeye olan oranı ile de belirlenmiştir.〉

Burada yeniden inceleyeceğimiz kâr, yani sermayenin kârı olarak, başka bir sermayenin hesabına olan tek sermayenin değil, somut bir deyimle, *kapitalistler sınıfının kârı* olarak kâr, *artı-değerin toplamından daha büyük* olamaz. Toplam olarak artı-değerin toplamıdır, ama işte bu değer toplamı, değeri gerçekten büyüyen sermaye bölümü yerine sermayenin toplam değerine olan oranıdır; değerin büyümesi de canlı emek karşılığında değişimle olur. *Doğrudan biçimiyle kâr, sermayenin toplam değerine katılan oran olarak ifade edilmiş artı-değerin toplamından başka bir şey değildir.*

Makine ve artı-emek. Genel olarak artı-değer öğretisinin özetlenmesi.

Artı-değerin kâr biçimine dönüştürülmesi, artı-değerin sermaye yoluyla bu hesaplanması-biçimi, onun doğasma ilişkin bir yanılsamaya ne kadar çok dayansa, ya da daha çok bununla gizlense, engellense de, sermaye açısından gereklidir.*

Gerekli-emeğin artı-emeğe oranın azalması, tek bir işçinin gündeliğini gözönüne alırsak, emek-gününün daha büyük bir bölümünün sermaye tarafından maledilmesi anlamına varır. Bu durumda kullanılan canlı emek aynı kalır. Üretken gücün çoğalması, örneğin makinelerin kullanılmasıyla, her biri haftada 6 gün çalışan 6 işçiden 3'ünün fazlalık durumuna düşürüldüğünü varsayalım. 6 işçinin kendileri makinelerin sahibi olsaydı, herbiri yalnız yarım gün çalışacaktı. Şimdi 3 işçi haftanın her günü bütün gün çalışıyor. Sermaye 6 işçiyi kullanmaya devam etse, ama herbiri yalnız yarım-gün çalışsa, artı-emek gerçekleştirmezler. Gerekli-emek 10 saat, artı-emek 2 saat olsaydı, 6 işçinin tüm artı-emeği günde 2x6, bir güne eşit olur ve haftada 6 gün üzerinden 72 saat tutardı. Böylece her işçi haftada bir gün boşuna çalışmış olurdu. Ya da altıncı işçi tüm hafta boyunca boşuna çalışmış gibi bir durum ortaya çıkardı. 5 işçi gerekli-emeği temsil eder ve bunların sayısı dörde indirilebilir, bir işçi daha önceki gibi boşuna çalışmış olur — böylece de göreli artı-değer büyümüş olur. Onun daha önceki duru-

mu = 1:6 idi, şimdiki durumu ise 1:5 biçimindedir. *Daha önceki artı-emek saatlerini çoğaltma yasası, burada gerekli işçilerin sayısını azaltma biçimini alıyor.* Aynı sermaye için 6 işçiyi bu oranda kullanma olanağı bulunsaydı, artı-değer hem göreli olarak, hem de mutlak olarak artmış olabilirdi. Artı-emek zamanı da $14^2/_5$ saat tutardı. 6 işçinin her birine düşen $2^2/_5$ saat, doğal olarak 5 işçinin her birine düşen $2^2/_5$'ten daha çoktur.

Mutlak artı-değer gözönünde bulundurulursa, bu, mutlak emek-gününün gerekli-emek zamanının ötesine uzatılmasıyla belirlenmiş görünür. Gerekli-emek zamanı, salt kullanım-değeri için, geçim için emektir. Artı-emek günü, değişim-değeri için, servet için emektir. Sanayi emeğinin ilk öğesidir. Doğal sınır konmuştur —hammadde ve emek aletinin, ya da bunlardan birinin, ya da yalnızca çıkarıcı bir emek ya da dönüştürücü bir emek olan ya da ona biçim vermiş olmasına karşın toprak kitlesinden ayrılmış kullanım-değeriyle sınırlı emeğe göre, emeğin koşulları olduğu varsayıldığında— doğal sınır, aynı andaki emek-günlerinin ya da canlı emek-güçlerinin sayısı ile, yani çalışan nüfus tarafından konmuştur. Bu aşamada, sermayenin üretimi ile daha önceki üretim aşamaları arasındaki fark yalnızca biçimseldir. İnsanların kaçırılmaları, kölelik, köle ticareti ve onların zorla çalıştırılması, ||23| çalışan bu makinelerin, **artı-ürün** üreten makinelerin sayısının artışı, burada doğrudan zor yoluyla, sermaye durumunda, değişim aracılığı sayesinde sağlanmıştır.

Kullanım-değerleri, burada, değişim-değerleri gibi aynı basit oranda çoğalır ve dolayısıyla artı-emeğin bu biçimi, en başta ve belirleyici olarak kullanım-değerinin sözkonusu olduğu köleliğin, serfliğin vb. üretim tarzlarında, sermayenin, doğrudan değişim-değerine ve ancak dolaylı olarak da kullanım-değerine yöneltilmiş üretim tarzında olduğu gibidir. Bu kullanım-değeri, örneğin Mısırlıların piramit yapımında, kısacası, Mısır'da, Hindistan'da vb. ulusun çoğunluğunun dinsel lüks işlerde zorla çalıştırılması gibi salt gerçek-dışı ya da eski Etrüsklerde olduğu gibi doğrudan yararlı bir konuya yöneltilmiş olabilir.

Ancak artı-değerin ikinci biçiminde, göreli artı-değer olarak, işçilerin üretken gücünün gelişmesi olarak, *gerekli-emek zamanının azaltılması olarak emek-günü konusunda* ve *gerekli-emek nüfusunun azalması* olarak nüfus bakımından (bu çelişkili bir biçimdir) bu biçimde, sermaye üzerine kurulu üretim tarzının tarihsel ve ayırdedici tarihsel karakteri doğrudan kendini gösterir.

Nüfusun büyük bir bölümünün ücretli işçiye zorla dönüştürülmesi ve onların varlığını salt işçi varlığına dönüştüren disiplin, birinci biçime uygun düşer. 150 yıl boyunca, örneğin Henry VII'den başlayarak, artık mülkiyetten yoksun ve serbest kalmış nüfus yığınlarını, özgür ücretlilere dönüştürmek için uygulanmış olan şiddet önlemleri listesi

İngiliz yasalarının yıllıklarında kanlı imzalar halinde içerilmiştir. Uşaklığın kaldırılması, kilise mallarına elkonması, loncaların kaldırılması ve mallarına elkonması, tarlaların otlaklara dönüştürülmesi yoluyla nüfusun kırsal bölgeden zorla çıkarılması, **topluluk yerlerinin çitle çevrilmesi** vb., emekçileri salt emek-gücü durumuna indirgemişti. Bunlar, **kuşkusuz**, ücretli emek yerine ***serseriliği***, dilenciliği vb. yeğlediler ve ücretli çalışmaya zorla alıştırılmak gerekiyordu. Bunun benzeri, büyük sanayinin, makinelerle çalışan fabrikaların kurulmasında yeniden meydana geldi. Bak *Owen*.

Sermayenin gelişmesinin yalnızca belirli bir aşamasında, *sermaye ile emek arasında değişim gerçekte biçimsel olarak serbest duruma gelir*. Denebilir ki, ücretli emek, İngiltere'de, 18. yüzyılın sonunda, **çıraklık yasasının** kaldırılması ile biçim yönünden tam olarak gerçekleşmiştir.

Sermayenin eğilimi, **kuşkusuz**, mutlak artı-değeri göreli artı-değerle bağlamaktır; böylece de *emek-günlerinin en büyük sayısı ile emek-gününün en çok uzatılması, aynı zamanda bir yandan gerekli-emek zamanının en düşük noktaya indirilmesiyle, öte yandan da gerekli işçi sayısının en aza düşürülmesiyle* yanyana olur. Gelişmesi artı-üretim olarak, artı-nüfus olarak vb. kendini çeşitli biçimlerde gösterecek olan bu çelişkili istek, çelişik belirlemelerin zamanla çözüştüğü bir sürecin biçimi altında ortaya çıkar. Bunun zorunlu sonucu, *emeğin kullanım-değerinin alabildiğine çoğaltılması* —ya da üretim dallarının çoğaltılması—, böylece de sermayenin üretiminin, bir yandan emeğin *üretken gücünün yoğunluğunun geliştirilmesini*, öte yandan da *iş kollarının sınırsız çok yanlılığını* sürekli ve zorunlu olarak sağlaması, yani doğanın her yönden onun egemenliği altına alınması, üretimin her yönden daha da çeşitlendirilmiş biçim ve içeriğine yolaçmasıdır.

Büyük-ölçekli üretimde, emeğin bölünmesinin ve birleşmesinin, sonucunda olduğu gibi, üretken gücün artması, birlikte *ısıtılan vb., çalışılan vb. yapılarda aynı kalan ya da azalan* bazı giderlerde tasarruf —emek sürecinin koşulları— sermayeye maliyet yüklemez; sermaye emeğin artan üretken gücünü bedavaya elde eder. Çeşitli üretim koşullarının, hammaddenin, üretim araçlarının ve besinlerinin üretiminde, bunlarm belirlediği [üretim dallarında] aynı zamanda üretken güç çoğalmışsa, bu büyüme, sermayeyi oluşturan çeşitli kısımlarının birbiriyle ilişkisinde bir değişim meydana getirmez. Emeğin üretken gücü, aynı zamanda, örneğin keten, dokuma tezgahı ve bizzat dokumanın üretiminde (işbölümü yoluyla) büyüyorsa, hammaddenin vb. daha büyük bir kitlesi bir günde dokunmuş olan daha büyük kitleye geçmiş olur. Çıkarma işlerinde, örneğin maden sanayisinde, emek daha üretken olursa, hammadde işlenmediği için artması gerekli değildir. Hasatları daha verimli yapmak için **aletlerin** sayısının artması da gerek-

li değildir, gerekli olan yalnızca bunların *yoğunlaşması ve daha önce bölünmüş biçimde yüzlerce insan tarafından yapılan işin, ortaklaşa* gerçekleştirilmesidir. Ancak artı-emeğin bütün biçimleri için gerekli olan, *nüfusun*, birinci biçim için işçi nüfusun büyümesi; bilimin vb. gelişmesini istediği için, ikinci biçim için genel olarak nüfusun büyümesidir. Ama burada nüfus servetin temel kaynağı olarak ortaya çıkar.

Temel üretim koşullarının ilişkisi. Sermayenin öğelerinin oranında değişme.

Bununla birlikte, başlangıçta sermayeyi incelerken görüldüğü gibi, hammadde ve alet sermayenin kendisi tarafından üretilmemiş ve dolaşımdan gelmiş gibi görünürler; öte yandan, gerçekte de tek bir sermaye de üretimin koşullarını, bu koşullar gene sermaye tarafından, ama başka bir sermaye tarafından üretilmiş olmasına karşın, dolaşımdan sağlar. Bunun sonucu, bir yandan, sermayenin, üretimi her düzeyde buyruğu altına alması zorunlu eğilimi; başka bir sermaye tarafından üretilmiş olsalar da, emek materyallerinin, hammaddelerin ve emek aletlerinin gene sermaye tarafından üretilmesi yolundaki zorunlu eğilim; sermayenin propoganda eğilimi sonucudur. İkinci olarak şu da açıktır ki, *sermayenin dolaşımdan sağladığı nesnel üretim koşulları değer bakımından aynı durumda kalırsa*, yani aynı miktarda kullanım-değerinde aynı miktarda emek nesneleşirse, sermayenin daha küçük bir bölümü canlı emeğe ayrılabilir ya da *sermayenin öğelerini oluşturan oran değişir*. Örneğin sermaye 100, hammadde 2/5, alet 1/5, emek 2/5 olursa ve üretken gücün iki katına çıkarılmasıyla (iş bölümü) aynı emek aynı aletle iki kat hammadde işleyebilirse, sermayenin artışının 40 olması gerekir; dolayısıyla 140'lık sermayenin çalışması gerekir; bunun 80'i hammadde, 20'si alet, 40'ı emektir. Şimdi emeğin durumu = 40: 140 (daha önce = 40: 100); emek daha önce de 4:10 idi; şimdi ise ancak 4: 14'tür. Ya da aynı 100 sermayede şimdi hammadde 3/5, alet 1/5 ve emek de 1/5'tir. O zaman kazanç eskisi gibi 20 olabilir. Ama artı-emek, daha önce 50 iken %60 olur. Sermayenin 60 hammadde için daha 20'ye ve alet için 20'ye gereksinimi vardır. 80. 20. 100. Sermayenin 80'i ona 20 kâr getirir. Sermaye emeğin tümünü üretimin bu aşamasında kullansaydı, 160'a çıkması gerekirdi; yani 80 hammadde, 40 alet ve 40 emek. Bunun vereceği artı-değer 40 olurdu. Sermayenin 100 olarak yalnız 20 artı-değer verdiği ilk aşamada 160'lık bir sermaye yalnız 32 artı-değer, yani 8 daha az verirdi. Aynı 40 artı-değeri üretmek için sermayenin 200'e çıkması gerekirdi.

Şöyle bir ayrım yapılabilir: 1) Emeğin çoğalması (*ya da daha da yoğunlaşma olması, emeğin hızı*), malzeme ya da emek aleti için daha büyük bir ***avans*** gerektirmez. Örneğin aynı 100 işçi, aynı değerde alet-

lerle daha fazla balık tutabilir, ya da toprağı daha iyi işleyebilir, ya da maden ocaklarından daha çok cevher ve kömür çıkarabilir, ya da daha büyük bir beceri, emeğin daha iyi bir bileşimi ve bölümü ile vb. aynı miktarda altından daha çok parçacıklar yapabilir, ya da daha az hammadde harcar, böylece aynı değer miktarında hammadde ile işi sürdürürler. Varsaydığımız bu durumda, böyle bir örnekte, ya onların kendi ürünü onların tüketimine girer, kullandıkları gerekli-emek zamanı azalır; aynı ||24| bakım giderleriyle daha çok emeği yerine getirirler; ya da onların emeğinin daha az bir bölümü emek-gücünün yeniden üretimi için gereklidir. Emek-zamanının gerekli bölümü artı-emek zamanı oranında azalır ve ürünün değeri 100 emek-gününe eşit olarak aynı kalmakla birlikte, sermayenin payına düşen kısım, artı-değer çoğalır. Genel artı-işçi = 1 / 10, yani 10 emek-gününe eşit iken, şimdi yalnız 1 / 5 daha çoktur, böylece artı-emek zamanı 10 gün çoğalmıştır. İşçiler 80 gün kendileri için ve 20 gün kapitalist için çalışırlar, buna karşılık birinci örnekte 90 gün kendileri için ve yalnız10 gün kapitalist için çalışırlar. (Bu hesap emek günlerine göredir ve emek-zamanı değerin tek özü olarak bulunur, bu durum bağımlılık ilişkilerinin bulunduğu yerde kendini açıkça gösterir. Sermaye durumunda, bu, parayla maskelenmiştir.) Yeni yaratılan değerden daha büyük bölümü sermayeye düşer. Ama *değişen* sermayenin çeşitli öğeleri arasındaki ilişkiler varsayım gereğince aynı kalır. Bu demektir ki, kapitalist daha az ücret ödediği için daha büyük bir artı-emek kitlesi kullanmasına karşın, hammaddeler ve aletler için daha çok sermaye kullanmaz. Nesneleşmiş emeğin daha küçük bir bölümünü canlı emeğin aynı niceliği karşılığında, ya da nesneleşmiş emeğin aynı miktarını canlı emeğin daha büyük bir niceliği karşılığında değişir. Bu, yalnızca çıkarıcı sanayide; hammaddenin daha tasarruflu kullanıldığı manüfaktür sanayisinde ayrıca, kimyasal süreçlerin maddenin niceliğini artırdığı tarımda; taşıma sanayisinde olanaklıdır.

2) Üretkenlik aynı zamanda hem belirli bir üretim dalında, hem de onun koşullarında, yani emeğin yoğunlaşmasına koşut olarak, hammaddenin ya da aletin, ya da her ikisinin çoğalması gerektiği, emek ürünlerinin çoğaldığı bir **durumda** artar. (Hammaddenin, örneğin hasır örülen sazın herhangi bir maliyet yüklemesi gerekmez; hiçbir maliyet gerektirmeyen ağaç da böyledir vb.) Bu **durumda** sermayenin ilişkisi aynı kalır. Yani sermayenin, emek üretkenliğinin artması ile birlikte hammaddeye ve alete daha büyük değer yatırması gerekli değildir.

3) Emeğin üretkenliğinin artması, sermayenin daha büyük bir bölümünün hammadde ve alet için yatırılmasını gerektirir. Salt işbölümü vb. ile, daha üretken duruma gelen aynı sayıda işçi daha üretken olursa, alet aynı kalır; ama aynı emek-zamanı içinde daha büyük bir

nicelikte hammadde işlendiği, varsayımımıza göre, yalnızca işbölümü ve emeğin birleşmesi vb. ile işçilerin daha büyük bir becerisi sonucu üretkenlik arttığına göre, işlenen hammaddenin zorunlu olarak daha çok olması gerekir. Bu durumda sermayenin canlı emek karşılığında değişilen bölümü, sermayenin aynı kalan öteki öğeleri karşılığında kendi düşüşü ölçüsünde azalmakla kalmaz (yalnız mutlak emek-zamanı büyürse bu bölüm aynı kalır; göreli emek-zamanı büyürse azalır), aynı ölçüde büyümesi de azalır.

Birinci durumda: emek-günü, hammadde 180, alet 90, emek 80, artı-değer 10 olduğu için, 90 emek-günü üzerinden, 10'u artı-emek günüdür, emek %$12^1/_2$'dir.

İkinci durumda: emek-günü, hammadde $411^3/_7$, alet 90, emek 70, artı-değer 20'dir. İkinci durumda hammaddenin oranı, birinci durumla karşılaştırıldığında, artı-emeğin oranıyla aynı oranda artmıştır.

Her durumda artı-değerin artışı nüfusun artmasının önkoşulu olursa, bu durumda da birikim ya da üretime giren daha büyük bir sermaye önkoşuldur. (Bu olgu, sonunda, hammadde üretiminde çalışan daha büyük bir işçi nüfusa götürür.) Birinci durumda emekte kullanılan sermayenin toplam bölümü, genel sermayenin 1/4'ünü oluşturur; bu, sermayenin değişmeyen kısmına oranla 3'te 1'dir. İkinci durumda; genel sermayenin 1/6'sından azını oluşturur ve emekte kullanılan sermayenin toplam bölümü, sermayenin değişmeyen kısmına oranla 5'te 1'i bile değildir. Dolayısıyla, *üretken gücün, emeğin bölünmesine ve birleşmesine dayanan artışı, kullanılan emek-gücünün mutlak artışına dayandığı halde, onu harekete geçiren sermaye oranında azalması ile de zorunlu olarak bağlantılıdır*. Birinci biçimde, *mutlak artı-emeğin biçiminde, kullanılan emek kitlesinin kullanılan sermaye oranında büyümesi gerekiyorsa, ikinci durumda, bu, daha küçük bir oranda büyür ve bu büyüme, üretken gücün büyümesiyle ters orantılıdır*.

Tarımda emeğin uygulanmasının en son yöntemleri ile toprağın verimliliği iki katına çıkmış, aynı nicelikte emek 1/2 yerine 1 quarter buğday vermişse, gerekli-emek 1/2 oranında azalır ve sermaye aynı ücretle iki katı işçi kullanabilir (bu yalnızca tahılda açıklanır). Ama kapitalist, toprağının işlenmesi için daha çok işçiye gerek duymaz. Böylece daha önceki ücretin yarısı ile aynı emeği kullanır; önceden paraya yatırılmış sermayesinin bir kısmı serbest kalır; kullanılan emek-zamanı, kullanılan sermayeye oranla aynı kalmıştır, ama emek-zamanının artı-emek zamanı bölümü, gerekli-emek zamanına oranla artmıştır. Gerekli-emeğin toplam emek-gününe oranı, emek gününün 3/4'üne ya da 9 saata eşit iken, şimdi bu oran 3/8'e ya da $4^1/_2$ saate eşittir. Artı-değer 3 saatti; ikinci durumda, = $7^1/_2$ saat.

Sürecin akışı şöyledir: belirli bir işçi nüfus ve emek-gününün belli

bir uzunluğu, yani emek-gününün uzunluğunu, aynı zamanda emek-günlerinin çarpımı dolayısıyla, artı-emek, ancak, nüfusun gereken artışıyla ve **emeğin amacının gelişmesiyle** henüz ortaya çıkmış olan olanağın sağladığı emeğin daha büyük bir üretken gücü tarafından göreli olarak daha da artmış olabilir (bu, çalışmayan, doğrudan çalışmayan, dolayısıyla zihinsel vb. yetenekleri gelişen, zekayla doğayı kendine maledinen bir nüfus için belirli bir serbest zaman anlamına gelir). Üretken güçlerin gelişmesinin belirli bir aşamasına bir kez ulaşılmışsa, artı-emek, ancak, nüfusun daha büyük bir kısmının işçiye dönüştürülmesiyle ve aynı zamanda emek-günlerinin artışıyla mutlak biçimde çoğaltılabilir. Birinci süreç, *çalışan nüfus mutlak biçimde aynı kalmakla birlikte, göreli olarak azalır;* ikinci ise, *bunun çoğalmasıdır.* İki eğilim de sermayenin zorunlu eğilimlerindendir. Bu çelişik iki eğilimin birliği, dolayısıyla canlı çelişki, ancak biraz sonra sözünü edeceğimiz makinelerle gelir. Birinci biçim, yalnızca *çalışmayan nüfusun çalışan nüfusa göre küçük bir oranına* açıkça izin verir. İkincisi, onunla canlı emeğin gerekli pay miktarı, kullanılan sermayenin pay miktarından daha yavaş arttığı için, *çalışan nüfusa oranla çalışmayan nüfusun daha büyük oranına* izin verir.

Sermayenin, hammadde ve aleti, ürünün koşullarını dolaşımdan aldığı sırada gösterdiği oluşumda ortaya çıkan çeşitli sermaye bölümlerinin birbiriyle olan ilişkisi, sermayenin onlar karşısında var olan koşullarmış gibi bulunuşu, daha yakından incelendiğinde kuşkusuz ortadan kaybolur, çünkü bütün öğeler sermaye tarafından eşit ölçüde üretilmiş göründüğü ölçüde, o, üretiminin bütün koşullarını egemenliğine alamaz; ama tek sermaye için bunlar her zaman aynı ilişki içindedir. Bu yüzden sermayenin bir kısmı her zaman değişmeyen değer olarak görülebilir ve tek değişen, emeğe yatırılmış kısmıdır. Sermayenin bu kısımları, eşit biçimde gelişme göstermezler, ama sermayenin eğilimi, rekabet konusunda görebileceği gibi, üretken gücü eşit biçimde bölüştürür.

||25| Emeğin artan üretkenliği sonucu, sermaye, hammadde kitlesinin ve makinelerin artmış olmasından dolayı bir engelle karşılaşacağı için, değişen sanayinin gelişmesiyle, üretimin daha çok hammadde için üretim olduğu, hammaddenin aslında emek gereci ve alet için hammadde olduğu, emek gerecinin salt hammaddeye daha çok benzediği tam da bu dallarda, makinelerin kullanılmaya başlamasıyla büyük ölçüde emek de alınmaya başlanır. Dokumacılıktan önce iplikçilikte, kumaşların baskısından önce dokumacılıkta vb. durum böyledir. Daha net aşamada, sanayiye hammadde sağlayan asıl ham ürün hızla çoğalmıyorsa — daha hızla çoğalabilen ve yerini tutacak ürüne başvurulur. (Keten, yün ve ipek yerine *pamuk.*) Tahıl yerine patates kullanılması

besin konusunda tutulan aynı yoldur. Son durumda daha büyük üretkenlik, daha kötü nitelikte, daha az kuvvetlendirici özler içeren ve dolayısıyla yeniden-üretimin daha ucuz organik koşullarla üretilen malla sağlanır. Bu nokta ücretin incelenmesi ile ilgilidir. Asgari ücret düzeyini incelerken Rumford unutulmamalıdır.[14]

Şimdi göreli artı-emeğin üçüncü **durumuna**, makinelerin kullanılması halinde bunun nasıl bir görünüm aldığı noktasına geliyoruz.

⟨İncelemenin akışı boyunca, bir soyutlama olarak ortaya çıkan değerin, para ortaya konur konmaz ancak böyle bir soyutlama durumunda bulunduğu anlaşıldı; bu para dolaşımı bir başka yönden sermayeye götürür, böylece yalnız sermaye temelinde tam olarak gelişmiş olabilir ve genel olarak da yalnızca bu temel üzerinde dolaşım üretimin bütün öğelerini kavrayabilir. Bundan dolayı gelişme içinde hem sermaye gibi belirli bir tarihsel döneme ait olan biçimlerin tarihsel karakteri kendini gösterir; hem de değer gibi salt soyut görünen belirlemeler, onların çıkış yeri olan tarihsel temeli gösterirler ve dolayısıyla da bunlar yalnızca bu temel üzerinde bu soyutlama içinde ortaya çıkabilirler. Para gibi, bütün dönemlerle ***çok ya da az*** ilgili olan böylesi belirlemeler, onların geçirdiği tarihsel değişmeyi gösterirler. Eski insanlarda değerin ekonomik kavramı bulunmaz. Para değerinden farklı olarak değer yalnız hukuksal olarak zarara uğramaya karşı vardır vb.. Değer kavramı tümüyle en modern ekonomiyle ilgilidir, çünkü bizzat sermayenin ve ona dayalı üretimin en soyut kavramıdır. Değer kavramında sermayenin gizemi açığa çıkmıştır.⟩

Kullanılan gerekli-emek zamanının azalmasıyla ayırdedilen makineli üretime dayalı artı-emek, aşağıdaki biçimi alır: daha az emekgücüyle aynı zamanda daha az işçi kullanılır. İkinci öğe, üretken gücün çoğalması karşılıksız değildir, bunun karşılığının zorunlu olarak, bizzat sermaye tarafından ödenmiş olması gerekir. Üretken gücün bu artışını sağlayan araç, bizzat nesneleşmiş doğrudan emek-zamanıdır, değerdir ve ona egemen olmak için sermaye, değerinin bir kısmını onun karşılığında değişmek zorundadır. Rekabetten ve ondan çözüşmüş üretim giderlerini kısma yasasından yola çıkarak makinelerin ortaya çıkışını geliştirmek kolaydır. Burada sözkonusu olan, başka bir sermayeyi hesaba katmaksızın, sermayenin canlı emekle ilişkisinden çıkarak onu geliştirmektir.

Bir kapitalist, bir pamuk iplikhanesinde kendisine yılda 2.400 sterline malolan 100 işçi çalıştırırken, 50 işçi yerine 1.200 sterlinlik bir makine koyarsa, ama makine de bir yılda yıpranırsa ve ikinci yılın başında gene bu makineyi yenilemek zorunda kalırsa, hiçbir kazancı

[14] Rumford kontu Benjamin Thompson. *Essays, Political, Economical, and Philosophical*'ın (Londra 1796-1802, üç cilt) yazarı.

olmadığı anlaşılır; ürünlerini de daha ucuza satamaz. Daha önce 100 işçinin yaptığı işi, kalan 50 işçi yapmış olur; her ikisinin artı-emek zamanı işçi sayısındaki azalma kadar artmış olur, yani aynı kalır. Önceden artı-emek zamanı, günde 200 emek-saati, yani 100 emek-gününün her birinde 2 saat iken, şimdi de 200 emek-saatine, yani 50 emek-gününün her birinde 4 saate eşittir. İşçi bakımından onun artı-zamanı artmıştır; sermaye için de durum aynıdır, çünkü şimdi 50 emek-gününü (gerekli-zaman ve artı-zaman birlikte) makine karşılığında değişmek zorunda olabilir. Makine karşılığı değiştiği nesneleşmiş 50 emek-günü sermayeye yalnız bir eşdeğer verir, 50 nesneleşmiş emek-gününü 50 canlı emek-günü karşılığında değişmiş gibi artı-zaman getirmez. Ama bunun yerini geriye kalan 50 işçinin artı-emek zamanı doldurur. Durum, değişim biçiminden sıyrılmış olarak, bütün emek-günleri yalnız gerekli-emek olan 50 işçiyi kapitalist çalıştırmış ve emek-günleri bu "zararı" karşılayan öteki 50 işçiyi bunun yerine kullanmış gibi olur. Eğer dersek ki, makinenin maliyeti 900 sterlin, yani yalnız 40 emek-günüdür ve geri kalan işçiler eskisi gibi kişi başma 4 saat artı-emek zamanı, yani 200 saat ya da 16 gün 4 saat ($16^{1}/_{3}$ gün) üretmişlerdir: o zaman kapitalist harcamalardan 240 sterlin tasarruf etmiştir. Ancak daha önce 2.400 harcama üzerinden yalnız 16 gün 4 saat kazandığı halde, şimdi 960 harcama üzerinden gene 200 emek-saati kazanacaktır. 200'ün oranı 2.400 = 1:12'dir; buna karşılık 200:2.160 = 20:216 = 1:$10^{4}/_{5}$'tir. Emek-günü olarak deyimlenince, kapitalist birinci durumda 100 emek-günü üzerinden 16 gün 4 saat, ikinci durumda 90 emek-günü üzerinden aynı sayıyı kazanır; birincisinde günde 1200 emek-saati üzerinden 200; ikincisinde 1.080 üzerinden aynı sonuç. 200:1.200 = 1:6, 200:1.080 = 1:$5^{2}/_{5}$. Birinci durumda tek işçinin artı-zamam = 1/6 emek-günü = 2 saat. İkinci durumda = bir işçi başına $2^{6}/_{27}$ saat. Ayrıca buna, makine kullanılması durumunda, daha önce aletlerde kullanılan sermaye bölümünün, makinenin neden olduğu artı-maliyetten düşülmesi gerektiği de eklenir.

[PARA VE SERMAYE BÖLÜMLERİNE EKLER]

Para ve sabit sermaye, belli bir servet tutarı demektir. (Economist.)
Sabit sermaye ve dolaşan sermaye ilişkisi. Pamuk iplikçiliği (Economist.)

〈"**Bir ülkede dolaşan para, ülkenin sermayesinin belirli bir bölümüdür, geri kalan bölümün üretkenliğini artırmak ya da kolaylaştırmak için üretken amaçların kesinlikle dışında tutulur. Dolayısıyla servetin belirli bir miktarı, hem altının bir dolaşım aracı olarak kullanılması, hem de başka bir ürünün sağlanması amacıyla onun bir makine haline getirilmesi için gereklidir.**" (*Economist*, vol. V, s. 519.)〉[15] 〈"Uygulama nasıl? Bir fabrikatör, cumartesi günü ücretlerin ödenmesi için bankasından 500 sterlin banknot alır; bunu işçilerine dağıtır. Aynı gün işçilerin çoğu bunu dükkancıya götürür ve bu yoldan para gelen çeşitli bankalara döner". (l. c. s. 575)〉[16]

〈100.000 sermayesi olan bir pamuk iplikçisi, fabrikası ve makineleri için 95.000 sterlin harcarsa, ardından hemen görür ki, pamuk satın almak ve ücretleri ödemek için paraya gereksinim vardır. İşi engellenebilir ve parasal durumu bozulabilir. Herkes, elindeki olanakların büyük bir bölümünü hiç düşünmeden demiryollarına yatırmış bir ulu-

[15] *The Economist*, c. V, n°193, 8 Mayıs 1847, s. 520. "Nature of Capital and Function of Money" başlıklı yazı.

[16] *The Economist*, c. V, n°195, 22 Mayıs 1847, s. 575. "A Reply to Further Remarks on the Proposed Substitution of One Pound Notes for Gold" başlıklı yazı.

sun, manüfaktür ve ticaretin sayısız işlemlerini yönetmede de yetkin olmasını bekler." (l. c. s. 1271.)〉[17]

Kölelik ve ücretli emek (Steuart). — Devir yoluyla kâr. Steuart.

"Para ... herhangi bir şey için devredilebilen tam bir eşdeğer". (J. Steuart) (s. 13) (t. I. s. 32. ed. Dublin 1770.)

〈"Eski zamanlarda, **insanların gereksinimleri dışında iş yapması, bir devletin bedava olarak sürdürdüğü başka bir kısım işi yaptırması istenirse,** bu, ancak kölelik yoluyla gerçekleştirilirdi... **İnsanlar çalışmaya zorlanmazsa, ancak kendileri için çalışırlar; insanların gereksinimleri azsa, az çalışırlar. Ama devletler kurulmaya başladığı ve düşmanlarının şiddetine karşı, onları çalışmayan eller savunmaya başladığı her durumda, besinlerin** ||26| **sağlanması gerekli olur; ve varsayım olarak, emekçilerin gereksinimleri pek küçük olduğu için, onların gereksinimlerine oranla daha fazla çalışmaları için bir yöntem bulmak gerekir. Köleliği bilinçli olarak hazırlayan bu amaç oldu... Daha sonra bu, besin üretiminde insanları çalıştırmak için bir şiddet yöntemi olmuştur; ... insanlar, başkalarının kölesi oldukları için çalışmaya zorlanmışlardır; şimdi de bunlar, kendi gereksinimlerinin kölesi olduğu için çalışmaya zorlanıyorlar."** (*Steuart*, t. I, s. 38-40.) **"Gereksinimlerin ve bunların karşılanması için gerekli meta türlerinin sonsuz çeşitliliği, sınırsız ve doyumsuz bir servet tutkusu getirir."** (*Wakefield*, A. Smith'in metni üzerine not, s. 64.)〉[18]

"Bence, makineler, daha fazla sayıda insanı beslemek için masraf yapmadan, çalışanların sayısını (potansiyel olarak) çoğaltmanın etkin bir yöntemidir." (*Steuart*, t. I, s. 123.) (**"Manüfaktürler loncalarda birleşirlerse doğrudan tüketicilere değil, tüccarlara bağlı olurlar."** (*Steurt*, t. I, s. 154.) **"Satış yapılmadığı için ticaret olmayan ilkel tarım, bir geçim yöntemidir."** (l. c. s. 156.) (**"Ticaret, bireylerin ya da toplulukların servetinin ya da çalışmasının tüccar denilen bir grup insan tarafından her türlü gereksinime uygun bir eşdeğer karşılığında, sanayi için bir kesintiye uğratılmaksızın, ya da tüketim için bir sınırlama konmaksızın değişilebildiği bir işlemdir."** (*Steuart*, I, s. 166.) (**"Gereksinimler basit ve az olduğu halde, bir emekçi her işi yapmak için yeterince zaman bulur; gereksinmeler arttığı zaman, insanların daha sıkı çalışmaları gerekir, zaman önemli hale gelir; bu öğeden yola çıkarak, ticarete başlanır. Tüccar, emekçi ile tüketici** arasında aracı gibidir.") (l. c., s. 171.) ("Para her şeyin **ortak fiyatıdır**." (l. c., s. 177.) "Para tüccar tarafından temsil edilir. Tüccar, tüketiciler karşısında üreticilerin tümünü, onların karşısında da **tüketicilerin** tümünü temsil eder ve her iki **sınıf için, tüccarın kredisi paranın kullanılması yerine geçer.** Tüccar, sıra-

[17] *The Economist*, c. V, n°219, 6 Kasım 1847, s. 1271. "Fixed and Floating Capital" başlıklı yazı.

[18] Adam Smith, *An Inquiry ...*, c. 1, s. 64.

sıyla **gereksinimleri, imalatçıları ve parayı** temsil eder." (l. c. s. 177, 178.) (Steuart, bkz: t. I, s. 181-183, kârı **gerçek-değerden** ayırdeder, bunları nesneleşmiş emek miktarı (**bir işçinin bir günde yapabileceği iş vb.**) olarak çok karışık biçimde belirler (bu arada üretim maliyetini hesaba katar), **işçilerin gerekli gideri**, hammaddenin fiyatı, **talebe** göre dalgalanan **satış üzerinden kâr** diye kabul eder.) (Steuart'ta kategoriler çok değişiyor; A. Smith'de olduğu gibi henüz kesin duruma gelmemiştir. Biz de, *gerçek değeri*, üretim giderleri ile özdeş görmüştük, çünkü **işçilerin** emeği ve malzemenin **değeri** yanında **ücretler** de özel bir bölüm olarak rol oynar. Başka bir yerde kendisi, bir metanın **içsel değerini**, onun hammaddesinin değeri, ya da hammaddenin kendisi diye anlıyor, öte yandan da **yararlı değeri** bu meta için kullanılan emek-zamanı olarak görüyor. "Birincisi **kendi niteliği gereği gerçek bir şeydir**; örneğin gümüş işlemeli bir eserde olduğu gibi. **İpekten, yünden ya da ketenden yapılmış bir ürünün özünde bulunan değer kullanılan ilk değerden daha azdır, çünkü gerçekte tasarlanmış olan amacı dışında ürün nerdeyse hiçbir işe yaramaz; buna karşılık yararlı değerin, onu üretmek için harcanan emeğe göre hesaplanması gerekir. Değişimde kullanılan emek, bir insanın yararlı olarak kullanılmış emeğinin bir parçasını temsil eder, bir maddeye, yararlı, süslü, kısacası, dolaylı ya da doğrudan, insana uyarlanmış bir biçim vermiştir.**" (s. 361, 362, t. I, l. c.) (Gerçek kullanım-değeri, maddeye verilmiş bir biçimdir. Ama bu biçimin kendisi yalnızca hareketsiz durumdaki emektir.) "**Her şeyin fiyatının ortak bir ölçütü olduğunu kabul edersek, onun sık sık ve her zaman satıldığını kabul etmemiz gerekir. Sadeliğin geçerli olduğu ülkelerde ... birincil gerekli malların fiyatı için bir ölçüt belirlemenin olsa olsa olanağı vardır.... Toplum, böyle durumlarda, besinsel ürünleri ve birincil gerekli malları ticaret alanında zor bulur; bunları satın alan olmaz; çünkü herkesin başlıca uğraşısı onları kendisi için sağlamaktır... Fiyatları yalnız satış belirler ve ancak satış sık olursa bir genel ölçüt ortaya çıkar. Birincil gerekli malların yinelenen satışı, nüfusun işçilere ve serbest meslek-adamlarına bölünmesinin bir göstergesidir.**" vb.. (t. I. s. 394 ve devamı, l. c.) (Fiyatların dolaşan aracı kitle yoluyla belirlenmesi teorisi, önce Locke tarafından ortaya konmuş, 19 Ekim 1711 tarihli *Spectator*'da yinelenmiş, Hume ve Montesquieu tarafından geliştirilen hoş bir biçimde formüle edilmiş, Ricardo tarafından bunlara dayanılarak tam olarak en yüksek düzeye getirilmiş ve bütün bunların saçmalıkları ile birlikte Loyd, albay Torrens vb. tarafından pratikte bankacılığa vb. uygulanmıştır.) *Steuart buna karşı polemik yapıyor ve aynı zamanda da geliştirmesinde, sonradan* Bosanquet, Tooke, Wilson tarafından ileri sürülenlerin hemen tümünü, özü bakımından ele alıyor. (Defter, s. 26)[19] (Bu arada tarihsel

[19] James Steuart, *An Inquiry into the Principles of Political Economy*, c. I, s. 399.

bir sergileme olarak şunları söylüyor: "Yunanistan ve Roma servete gömülü olduğu dönemde, her değerli şeyin ve en seçkin artistlerin yapıtının yüksek değer bulduğu sıralarda, bir öküz hiç fiyatına satın alınırdı ve buğday belki İskoçya'da olduğundan daha ucuzdu. ... Talep, tüketicilerin sayısına göre değil, satın alanların sayısına göre oluşur; şimdi tüketenlerin hepsi orada yaşayacaklardır, ama satın alanlar yalnızca az sayıda çalışanlar ve özgür olanlardır ... Yunanistan ve Roma'da kölelik: kendi kölelerinin, devletin kölelerinin emeği ile, ya da halka bedava dağıtılan tahılla beslenenlerin, pazara gitmelerine hiçbir neden yoktu; bunlar alıcılarla rekabete hiç de girmezlerdi. ... Bu çağda pek az sayıda olan imalatçı, genellikle yaygın *olan gereksinimleri karşılıyordu;* bu yüzden çalışan özgür insan sayısı azdı ve bunlar da yalnız yiyecek ve geçim nesneleri satın alma olanağı bulan insanlardı: bu nedenle, alıcılar arasında rekabet göreli olarak sınırlıydı ve fiyatlar da düşük sayılabilirdi; ayrıca, pazarlara, soyluların topraklarında, köleler tarafından işlenen topraklarda üretilmiş ürün fazlası kısmen getiriliyordu; bu toprağın ürünleriyle beslenenler bakımından, ürün fazlasının, sahiplerine hiçbir maliyeti yoktu. Satın alma olanağı bulanların sayısı çok azdı, ürün fazlası çok ucuza satılıyordu. Ayrıca halka bedava dağıtılan tahıl, zorunlu olarak piyasayı düşük bir düzeyde tutmuş olabilirdi vb.. Buna karşılık, değerli bir altın işleme ya da bir sanatçı vb. için rekabet büyüktü, dolayısıyla fiyatlar alabildiğine yüksekti. Bu çağların lüksü, bol olmasına karşın, küçük bir sayıyla sınırlıydı ve genellikle para yavaş, ama çok az sayıda elden geçerek dolaştığı için, sahip olmak istedikleri şeylerin fiyatlarını ayarlamada kendi kaprislerinden başka bir ölçü bulunmayan zenginlerin elinde çoğu kez bekleyip duruyordu.") (26, 26, defter, Steuart)[20] "Hesap parası, yalnızca eşit kısımlara bölünmüş keyfi bir ölçütten başka bir şey değildir, satılabilir şeylerin karşılıklı değerini ölçmek için türetilmiştir." "Hesap parası, sikkeden tamamen farklıdır ve bütün metaların oransal eşdeğeri olan bir madde dünyada bulunmasa bile, önemli olabilir." (t. II, s. 102.) "Hesap parası, açı için dakikalar ve saniyelerin, ya da coğrafya haritaları için ölçeklerin vb. yaptığı işi değer için yapar. Bütün bu tanımlamalarda her zaman birim olarak belli bir ad alır." (l. c.) "*Bütün bu tanımlamaların yararı yalnızca oranın belirtilmesi ile sınırlıdır.* Tıpkı bunun gibi parada birimin, değerin herhangi bir parçasına göre belirlenmiş değişmeyen bir ölçü olamaz, yani altın, gümüş ya da başka herhangi bir metanın özel bir niceliğine göre saptanamaz. Birim bir kez saptanmışsa, ||27| bunu çoğaltarak en yüksek değere ulaşabiliriz." vb. (s. 103.) "Böylece para, değeri ölçmek için bir ölçek olur." (s. 102.) "Dolayısıyla metaların değeri, onlarla ve insanların kaprisler[iyle] göreli koşulların çakışmasına bağlıdır; bu değer yalnızca başka bir değere göre değişir gibi kabul edilebilir; bu yüzden, oranın genel, belli ve değişmez bir ölçek yoluyla bu türlü değişimlerini saptamayı güçleştiren ya da karmaşık

[20] Agy, s. 403-405.

duruma getiren herhangi bir şey, ticarete zararlıdır ve değişim için engeldir." (l. c.)[21] "**Ölçü olarak kabul edilen fiyat** (yani **para**) ile **değer** için **eşdeğer olarak kabul edilen fiyat** arasında tam bir ayrım yapılabilir. Metaller her iki işlevin her biri için eşit rol oynamaz... **Para eşit parçaların ideal bir ölçeğidir. Gerektiğinde, bir parçanın değerinin ölçütü ne olacaktır? Benim yanıtım başka bir soru ile olur: Bir derecenin, dakikanın, saniyenin standart uzunluğu nedir? Böyle bir şey yoktur — ama parçanın biri, ölçeğin doğası ile belirlenince, geri kalanın hepsi oran halinde bunu izlemelidir"**. (s.105.) "Bu ideal paranın örnekleri Amsterdam banka parası ve Afrika kıyısında Angola parasıdır. — Banka parası denizdeki kaya gibi değişmez durumdadır. Bu ideal ölçüte göre, her şeyin fiyatı saptanır." (s. 106, 107 ve devamı.)

Custodi'nin İtalyan ekonomistler derlemesinde, *Parte Antica, Tomo III: Montanari (Geminiano)*, (**1683 dolaylarında** yazılan *Della moneta*) paranın "icadı" konusunda şöyle diyor: "Bütün halklar arasındaki ilişkiler yeryüzünün tümünde öylesine bir genişlik kazandı ki, bütün dünyanın her metasının sürekli bir fuarının kurulduğu ve herkesin, ülkesinden çıkmaksızın, para sayesinde dünyanın, hayvanların ve insanal sanayinin nerede olursa olsun ürettiği her şeyi alabildiği ve her şeyden yararlanabildiği söylenebilir. Harika icat!" (s. 40.) "Ama öte yandan ölçülerin ölçülen şeyle bir ilişki kurmaları ve herhangi bir biçimde ölçülen şeyin ölçmeye yarayan şeyin ölçüsü durumuna gelmesi, hareket ne kadar zamanın ölçüsüyse zaman da o kadar hareketin ölçüsü olmasına yol açması sonucu, yalnızca paralar isteklerimizin ölçüleri olmakla kalınıyor, buna karşılık istekler de paraların ve değerin ölçüleri durumuna geliyor." (s. 41, 42.) "Çok açıktır ki, belli bir eyaletteki değişimlerde satılan şeylerin yığınına oranla ne kadar para yığını dolaşıma girerse, satılan şeyler o kadar pahalı olacaktır ve altının bol olduğu bir ülkede bir şeyin fiyatının o kadar çok altın edeceği söylenebilecektir. Ama o zaman da altının kendisinin, en değersiz sayılan şeylerin nispi miktarına bağlandığına göre, bu işten değer yitirerek çıktığını düşünmek gerekmez mi?" (s. 48.)*

"Bundan 100 yıl önce, **ulusların ticaret politikasının başlıca niteliği, servetin *en üstün* türü altın ve gümüş yığmaktı.**" (s. 67.) (*Gouge Wm. A. Short History of Paper Money and Banking in the United States. Philadelphie, 1883.*) (*Barter in United States (bkz: Gouge,* Defter *VIII. s. 81 ve devamı*): "Öteki kolonilerde olduğu gibi Pennsylvania'da da **trampa usulü** bir **ticaret yapılıyordu...** 1723'te bile Maryland'da kabul edilen bir yasa, **tütünü yarım kilosu bir peni, hububatın tenekesi 20 pens üzerinden yasal ödeme aracı kabul ediyordu.**" (s. 5.) (Bölüm II.) Ama kısa zaman sonra

[21] Agy, c. II, s. 104.
* Metinde İtalyancadır.

"bunların Batı Hint Adaları ile ticareti ve İspanyol gümüşü ile yapılan gizli ticaret öyle çoğaldı ki, 1652'de New England'da şilin, 6 ve 3 peni paraların dökülmesi için bir dökümhane kuruldu." (s. 5) (l. c.) "Virginia 1645'te trampa ticaretini yasakladı ve 6 şilin karşılığı 8'lik İspanyol sikkesini koloni için geçerli para kabul etti (İspanyol doları) ... Öteki koloniler dolara çeşitli tanımlamalar koydular... Hesap parası her yerde İngiltere'de olduğu gibi saymaca idi. Ülkenin metal parası özellikle İspanyol ve Portekiz parasıydı." vb. (cf.s. 81, defter VIII).[22] (s. 6. Kraliçe Anne yasası ile bu karışıklığa bir son verme girişimi yapıldı.)[23]

Elisabeth'ten bu yana İngiltere'de yün sanayisi (Tuckett). İpekçilik (aynı yerde). Gene o dönemde demir. Pamuk.

Tuckett: "A History of the Past and Present State of the Labouring Population", etc. 2 vol. London 1846. "*Yünlü imalatı*: Elisabeth döneminde, kumaşçı, iplik fabrikası sahibinin ya da yapımevi sahibinin yerini alıyordu; yünü getiren kapitalistti ve bunu, elbise yapılmak üzere 12 paundluk parçalar halinde dokumacıya teslim ediyordu. Başlangıçta, imalat, loncaların ve pazarların bulunduğu kasabalarla ve kentlerle sınırlıydı, köylerde oturanlar aileleri için bunları pek öyle kullanmıyorlardı. Bu, yerel çıkarların dürtüsüyle, loncaların olmadığı kasabalarda ve hatta kırlık yerlerde, çiftliklerde pek geç kazanıldı, hayvan yetiştiricilerinin ve çiftliklerin satış için yünlü kumaş yapmaya başlaması ile evlerde de (pek kaba türden) kumaşlar yapıldı.".[24] "1551'de, kumaşçıların ve dokumacıların kentler dışında çalıştırabilecekleri dokuma tezgahlarının ve çırakların sayısını sınırlayan; bir kırsal dokumacının dikişhane ve dikişçinin dokuma tezgahı sahibi olmasını yasaklayan yönetmelik çıkarıldı. Aynı yılda çıkan yasaya göre, bütün ince iplik kumaş dokumacılarının 7 yıllık bir çıraklık süresinden geçmesi zorunluydu. Buna karşın, tüccar kârı konusu olarak köy manüfaktürü kök saldı. *5 ve 6 Edward VI*, c. 22 yönetmeliği, makine kullanılmasını yasakladı... Bu yüzden Flamanlar ve Hollandalılar bu manüfaktürde üstünlüklerini 17. yüzyılın sonuna kadar korudular.[25] ... 1668'de Hollanda dokuma tezgahı, Hollanda'dan ithal edildi."[26] (s. 138-141.) "1800'de, makinelerin girişi sayesinde, tek bir kişi, 1785 yılında, 46 kişinin yaptığı işi yapabiliyordu. 1800 yılında, yün ticareti için tezgahlara, makinelere vb. yatırılan sermaye, 6 milyon sterlin-

[22] William Gouge, *A Short History of Paper Money and Banking in the United States ...*, s. 5-6.

[23] Agy, s. 6.

[24] J. D. Tuckett, *A History of the Past and Present State of the Labouring Population ...*, c. I, s. 136-137.

[25] Agy, s. 138.

[26] Agy, s. 141.

den az değildi ve İngiltere'de bu dalda çalışan her yaşta kişinin toplam sayısı 1.500.000'di." (s. 142-143.) Dolayısıyla emeğin üretken gücü %4600 büyümüştü. Ancak, birincisi yalnız *sabit sermaye*ye göre bu sayı aşağı yukarı yalnızca 1/6'dır; toplam sermayeye göre (hammadde vb.) belki yalnızca 1/20 oranındadır. "**Kimya yasalarının** uygulanması yoluyla kumaş boyama sanatı olarak bilimdeki gelişmelerden böyle yararlanmış başka bir manüfaktür yoktur." (l. c. s. 144.)[27]

İpekli imalatı. 18. yüzyılın başına kadar "ipek iplikçiliği sanatı, bu amaca **uyarlanmış özel türde makinelerin** İtalya'da en başarılıları yapılmış oldu. 1715'te **iplikçi** ve **ipekli tüccarı** olarak bir iş yerine sahip üç kardeşten biri olan John Lombe, İtalya'ya gitti ve **fabrikalardan** birinde kendine bir model sağlamayı başardı... **Geliştirilmiş makine** ile bir **ipekli fabrikası** 1719'da Derby'de Lombe ile kardeşleri tarafından kuruldu. Bu **fabrikada 26.586 çıkrık vardı, hepsi bir su çarkı ile çalışıyordu. Parlamento, meslek sırrını açıklaması için** ona 14.000 sterlin verdi. Bu **fabrika, daha önceki böyle bir tesisten çok modern fabrika düşüncesine** götürdü. Bu [yeni] makinenin, 97.746 çarkı, gece ve gündüz otomatik çalışan ||28| öğeleri vardı, bunların hepsi **büyük bir su çarkı tarafından hareket ettiriliyor ve bir düzenleyici tarafından yönlendiriliyordu; makinenin kullanılması ve işletilmesi için 300 kişi çalıştırılıyordu.**" (133-134.) (İngiliz **ipek** sanayisinde hiçbir **yenileşme ruhu** ortaya çıkmıyordu; ancak **Parma Dükünün kenti yağmalamasından sonra** kaçan Anvers'li dokumacılar; sonradan da **Fransız sığınmacılar**, 1685-1692'de çeşitli **kollara** yenilik getirdiler.)[28]

1740'ta 59 yüksek fırınla 1.700 ton demir üretiliyordu; 1827'de 284 fırınla 690.000 ton. Dolayısıyla yüksek fırınlar 1'den $4^{48}/_{59}$'a büyümüş, henüz beş katına çıkmamıştı; tonaj ise = 1'den $405^{15}/_{17}$'ydi (bkz: bir dizi yıllık rapor konusunda *l. c.* Defter s. 12)[29]

Camcılık imalatında bilimsel ilerlemenin imalata ne kadar bağımlı olduğu en iyi anlaşılır. Öte yandan, örneğin kadrantların bulunuşu denizciliğin gereksinimleri sonucuydu, parlamento buluşlar için ödül koymuştu.[30]

1825'te 5.000 sterlin fiyatı olan 8 **pamuk** makinesi, 1833'te 300 sterline satılıyordu. (Bkz: **pamuk** iplikçiliği üzerine, l. c., s. 13, Defter.)[31]

"Birinci sınıf bir pamuk ipliği fabrikasının yapılışı, makinelerle doldurulması, gazla işletilmesi ve buhar makinesi ile donatılması 100.000 sterlinden aşağıya mal olmuyordu. Yüz beygir gücünde, 5.000

[27] Agy, s. 143-144.
[28] Agy, s. 132, 135-136.
[29] Agy, s. 157 not.
[30] Agy, s. 171-179.
[31] Agy, s. 204.

iğ işleten bir buhar makinesi günde 62.500 mil ince pamuk ipliği üretecekti. Böyle bir fabrikada 1000 kişi, makinesiz çalışan 250.000 kişinin yapabileceği kadar iplik üretecekti. McCulloch, İngiltere'de bu sayıyı 130.000 tahmin ediyor." (s. 218, *l. c.*)

Ücretli emeğin oluşması. Başıboşluk. Tuckett.

"Düzgün yolların olmadığı yerde, bir topluluğun bulunduğunu söylemek güçtür; insanların birlikte hiçbir şeyi bulunamaz." (s. 270, Tuckett, *l. c.*)

"İnsanlara yararlı toprak ürününden 99/100'ü insan ürünüdür." (*l. c.*, s.348)

"Kölelik ya da yaşam boyu çıraklık statüsü kaldırıldığı zaman, işçi kendisinin efendisi olmuş ve kendi **kaynaklarını** terketmiştir. Ama yeterince iş vb. olmayınca, **insan dilenebildiği ya da çalışabildiği sürece açlıktan ölmez; bu yüzden yoksulun aldığı başlıca özellik hırsızlık ve dilenciliktir."** (s. 637 not, t. II, *l. c.*) **"Elisabeth döneminden bu yana toplumun güncel durumunun dikkate değer bir özelliği,** onun yoksullar yasasının özellikle sanayide işe yerleştirilmesi için bir yasa olması, **bunun da manastırların baskı altına alınmasının ve kölelikten özgür emekçiye geçişin doğurduğu başıboşlar yığınını önleme amacı gütmesidir.** Buna örnek olarak Elisabeth'in 5 numaralı yasası, **işlenen toprağın yarı-plough'ını* eken aile reislerine, işsiz olarak bulabildikleri bir kişiden, tarımda ya da başka herhangi bir işte kendilerine çırak olmasını istemeyi; bunu kabul etmeyeni mahkemeye vermeyi emreder; bu kişi, toprak sahibinin vesayetine girmeyi kesin olarak kabul etmeye adeta zorlanmıştır.** Elisabeth yönetiminde, 100 kişiden 85'i, **yiyecek** üretmeliydi. **Şimdi, sanayide çalışan açığı yok, ama kazançlı bir istihdam da yok... O zamanın büyük sıkıntısı, çalışma ve başıboş dolaşma eğilimini önlemekti, bu kişilere ücretli bir uğraş sağlamak değil. Bu yönetim sırasında boşta gezenleri çalışmaya zorlamak için birçok yasa çıkarıldı."** (s. 643, 644, t. II, *l. c.*)

"Sabit sermaye, oluşumu tamamlanınca emek talebini etkilemeyi sona erdirir, ama oluşumu sırasında çalıştırabileceği kadar çok insana iş sağlar, döner sermaye ya da gelir getirir." (s. 56, *John Barton. Observations on the circumstances which influence the condition of the labouring classes of Society." London, 1817.*)

* *Plough*: 8 öküz koşularak bir yılda işlenebilen toprak.

Birikim ve kâr oranı üzerine Blake'in söyledikleri. (Yalnız tüketicilerden oluşan bir sınıf, aynı zamanda hem tüketip hem yeniden üretmediği için fiyatların önemsiz olduğunu gösterir.) — Uyuyan sermaye.

"Topluluk *iki sınıf insandan* oluşur, biri tüketen ve yeniden üreten sınıf; öteki yeniden-üretmeden tüketen sınıftır. Bütün toplum üreticilerden oluşsaydı, metalarını kendi aralarında hangi fiyata değişirlerse değişsinler, sonucu önemsiz olurdu; ama yalnız tüketici olanlar, gözden uzak tutulamayacak kalabalık bir sınıfı meydana getirir. Bunların satın alma gücü, mülklerinden, ipoteklerinden, yıllık gelirlerden, görevlerinden topluluğa sağladıkları değişik tür hizmetlerden ileri gelir. Tüketici sınıfın satın alışı sırasında oluşabilecek fiyat ne kadar yüksekse, üreticilerin onlara sattığı malların çokluğu üzerinden sağladığı fiyat öylesine yüksek olur. Bu salt tüketen sınıfların arasında en önemli yeri yönetim alır." (*W. Blake. "Observations on the Effects produced by the Expenditure of Government during the Restriction of Cash Payments."*, London 1823, s. 42, 43.) Blake, hükümete ödünç verilen sermayenin daha önce üretken sermaye olarak kullanılmış olmasının gerekli olmadığını göstermek için —burada bizi ilgilendiren tek şey, sermayenin bir kısmının her zaman uyuyor kabul edilmesidir— şöyle diyor: "Yanlışlık, 1) ülkenin tüm sermayesinin tam olarak kullanıldığının; 2) tasarruf yapıldığı ölçüde artan sermayenin sürekli birikiminin ardında doğrudan bir istihdam olduğu varsayımına dayanır. Bence, çok yavaş gelir getiren ve kârı az olan girişimlere ayılmış bazı sermaye bölümleri her zaman vardır ve bir kısım sermaye de gereken talep olmadığı için meta biçiminde tamamen uyur halde durur... Sermayenin uyuyan bu bölümleri ve bu tasarrufları gelir karşılığında hükümetin eline bırakılabilirse, var olan sermayeye bir zarar vermeksizin yeni talebin kaynağı olabilir." (s. 54, 55, *l. c.*) "Tutumlu kapitalistin talebi sonucu piyasadan geri çekilen ürün miktarı ne olursa olsun, bu, onun yeniden ürettiği metaların fazlası ile yedek olur. Hükümet ise, yeniden-üretim yapmaksızın bunu tüketimde harcar... Tasarrufların gelir üzerinden gerçekleştirildiği yerde, kişinin, tüketmeyip biriktirdiği şeyden hoşnutluk duyacağı açıktır. Bu da gösteriyor ki, bir ülkenin sanayisi, topluluğun gereksinimlerinin gerektirdiğinden daha çok üretmek yeteneğine sahiptir. Birikimler buna eşit bir değerin yeniden-üretiminde sermaye olarak kullanılırsa, genel fona eklendiğinde kârla birlikte bu yeni yaratılan, yalnız birikimleri sağlayan kişi tarafından, yani tüketime eğilim göstermemiş olan kişi tarafından kullanılabilir... Herkes sahip olduğu tüketim gücü kadar tüketirse, bir pazar olması gerekli hale gelir. Gelirinden tasarruf eden kim olursa olsun bu tüketim gücünden vazgeçerse, onun payı kullanılmamış halde durur. Bu tasarruf ruhu genelleşirse, piyasa, doğal ki doymuş demektir ve bu fazlalığın birikim derecesine göre, sermaye olarak yeni istihdamların bulunup bulunmaması söz konusudur." (56, 57.) (Bk. *Birikim* bölümünde bununla ilişkili bölüm.) (Bk. Defter s. 68 ve 70, burada, kârların oranının ve ücretlerin,

"daha sonra ekime açılan toprakların niteliği" ile ilgili olmaksızın, savaş dönemi talebi dolayısıyla,[32] *fiyatların* sonucu olarak yükseldiği anlatılır.)[33] "Devrim savaşı sırasında faizin ||29| piyasa oranı %7, 8. 9 ve hatta 10'a çıkmıştır; oysa bütün bu süre içinde **en düşük nitelikte topraklar eksilmişti.**" (*l. c.* s. 64-66.)[34] "Faizin %6, 8, 10 ve hatta 12'ye yükselmesi, kârın yüksekliğini kanıtlar. Paranın değerinin düşmesi, **bunun var olduğunu kabul edersek,** sermaye ve faiz ilişkisinde bir şey değiştirmez. 200 liranın değeri 100 liradan fazla ise; 10 lira faiz 5 liradan daha değerli ise, bu da **sermayenin değerini etkilemişse, kârların değerini de aynı ölçüde etkiler. İkisi arasındaki oranı değiştirmez.**" (s. 73.)[35] "Ricardo'nun, **ücretlerin** fiyatının meta fiyatlarını yükseltmediği görüşü, ***üretici olmayan büyük bir sınıfın*** *bulunduğu toplumla bağdaşmaz.*" (*l.c.*) "**Yalnız tüketicilerden oluşan bir sınıfa ait bu bölüm hesabına, pay hakkından fazlası üreticiler tarafından elde edilir.**" (s.74.) Doğal olarak bu nokta önemlidir, çünkü sermaye yalnızca sermaye karşılığında değil, gelir karşılığında da değişilir ve sermaye gelir olarak da tüketilebilir. Ancak bu, genel olarak kârın belirlenmesinde etkili değildir. Bu, *kâr, faiz, rant, emekli parası,* vergi vb. gibi çeşitli biçimler altında (hatta ücretin bir bölümü **gibi)** çeşitli adlarla ve halkın çeşitli sınıfları arasmda paylaşılabilir. Bunlar, toplam artı-değerden ya da toplam **artı-üründen** daha fazla bölüşülemezler. Onların bunu bölüşme oranı ekonomik bakımdan doğal ki önemlidir; incelediğimiz konuda bir şey değiştirmez.

"400 milyonluk metaların dolaşımı, **dolaşımda** 400 **milyonluk bir para kitlesini** gerektirirse ve bu **oran düzeyi** bakımından 1/10 oranında ise, ayrıca, dolaşan metaların değeri, **doğal nedenlerden dolayı** 450 **milyona** çıkarsa, **dolaşımın sonunda paranın aynı düzeyde kalması** için 45 **milyona** çıkması, ya da 40 **milyonun, bankacılık ya da başka kolaylıklarla, 45 milyonun işlevlerini görecek bir artı-hızla dolaşacak duruma getirilmesi gereklidir ... böyle bir büyüme, ya da böyle bir hız, fiyatların artışının** nedeni değil, **sonucudur.**" (*W. Blake, l. c.* s. 80 vd. Bk. defter s. 70.)

Roma'nın yüksek ve orta sınıfları Asya fetihlerinden sonra, büyük bir servet edindiler, ama bu servet ticaret ya da manüfaktür yoluyla yaratılmadı; İspanya'nın Amerika'daki kolonilerden elde ettiği servete benziyordu." (*s. 66, t. I, Mackinnon, History of Civilisation. London 1846, t. I.*)

[32] William Blake, *Observations on the Effects Produced by the Expenditure of Government during the Restriction of Cash Payments,* s. 50-57, 62-67, 69, 72-75, 77, 80-82.

[33] Agy, s. 65.

[34] Agy, s. 64-65.

[35] Aslında: s. 72-73.

"15. yüzyılda **Harrison'un ileri sürdüğüne göre"** (bk. Eden'de de)[36] "**çiftçiler,** bir **çiftlik** için yalnız 4 **lira** ödedikleri halde, **bir inek, bir at, ya da herhangi bir ürün satmadan çiftlik kirasını ödeyemiyorlardı...** Bu dönemde, **çiftçi, elde ettiği ürünün büyük bölümünü kendisi tüketiyor, uşakları onlarla aynı sofrada yemek yiyorlardı... Giyim için en önemli olan kumaş satın alınmıyor, her ailenin kendi ürününden sağlanıyordu. Tarımsal aletler çok basitti, çünkü hepsi de çiftçinin kendisi tarafından yapılıyor, ya da hiç değilse onarılıyordu. Her çiftlik sahibinin boyunduruğu ve oku, ya da pulluk demirini bizzat yapması beklenirdi; böylesi işler onların kış akşamlarını dolduruyordu."** (s. 324, 325, *l. c.*, Tuckett, c. I.)[37]

Kâr, Faiz. Makinenin emek fonuna etkisi, Westminster Review.

Faiz ve kâr: "Bireyin kendi ekonomilerini, üretken biçimde kullandığı yerde, **zamanı** ve becerisi ödüllendirilir — *yönetim etkinliği* (ayrıca **kâr,** bireyin **kendi özel işinde sermayesinin karşılaşabileceği** bir risk içerir); **kendi ekonomilerinin üretken kullanılmasının** ödülü: **faiz.** Bu ödüllendirmenin bütünü: **brüt kâr;** birey başka birinin **ekonomilerini** kullanırsa, ancak **etkinlik** sağlar. Birey kendi **ekonomilerini** birine ödünç verirse, ancak **faiz** ya da **net kâr** elde eder." (*Westminster Review*, Ocak 1826, s. 107, 108.) Öyleyse, burada, *faiz* = **net kâr = ekonominin üretken kullanılmasının ödüllendirilmesi;** asıl kâr, **üretken kullanım arasındaki yönetim görevi** için ödüllendirmedir. Aynı dargörüşlü diyor ki: "**Üretim alanlarında yapılan ve ücretlerin ödenmesine ayrılmış sermaye ile buna ayrılmamış sermaye bölümleri arasındaki oranı bozmayan her iyileştirme, çalışan sınıfların daha çok istihdamını yanında getirir;** makinelerin ve hayvansal emeğin her yeni uygulanması, *üretimin ve dolayısıyla da sermayenin büyümesini birlikte getirir*; bu, ücretlerin ödenmesi fonunu oluşturan ulusal sermaye bölümünün, başka türlü kullanılan sermayeye olan *oranını hangi ölçüde azaltırsa* azaltsın, onun eğilimi, *bu fonun mutlak tutarını* azaltmaz, çoğaltır ve bundan dolayı istihdam niceliğini de arttırır." (*l. c.*, s. 123.)

(Değerlerin ölçüsü ve fiyatların ölçütü olarak para. Paranın ölçü birimi teorilerinin eleştirisi.)

Paranın *ölçü* olarak belirlenmesi yanında, dolaşan aracı kitlenin, belirli bir dolaşım hızının koşulu olarak, metaların fiyatları ve belirli fiyatlar üzerinden dolaşan metaların kitlesi tarafından, ya da toplam

[36] F. M. Eden, *The State of the Poor ...*, c. I, s. 119-120.
[37] Aslında: cilt II.

fiyat, metaların yığılım büyüklüğü tarafından belirlenmesinin temel yasası vardır; bu büyüklüğün kendisi de, iki veri tarafından: 1) metaların fiyatının düzeyiyle; 2) belirli fiyatlar üzerinden dolaşımda bulunan metaların kitlesiyle belirlenmiştir; ve ayrıca 3) dolaşım aracı olarak paranın sikke, salt giderek gözden kaybolan öğe, değişilen değerlerin salt *imi* haline gelmesi yasası vardır. Bunlardan ortaya çıkan daha ayrıntılı belirlenimler sözkonusudur ki, bunları daha karmaşık ekonomik ilişkiler, kredi dolaşımı, kambiyo kuru vb. ile örtüştükleri yerde ve durumda geliştireceğiz. Her ayrıntıyı kullanmamak gerekir ve ayrıntıların dikkate alınmasının gerektiği yerde, bunların temel karakterini yitirmesi halinde ise ayrıntılar kesin olarak ele alınması gerekir.

İlkin, tüm üretim sürecinin en yüzeysel (yüzeye itilmiş anlamda) ve en soyut biçimi olarak paranın dolaşımı, biçimin kendi farklılıkları ölçüsünde, kesim II'de geliştirilmiş basit belirlenimlerin onun içeriğini oluşturması dışında, kendi niteliği gereği tamamıyla içerikten yoksundur. Şurası açıktır ki, basit para dolaşımı kendi açısından bakıldığında, kendi içine dönük değildir, önemsiz ve rasgele yanyana bulunan bir sürü hareketlerden oluşur. Örneğin sikke, para dolaşımının çıkış noktası olarak görülebilir, ama, **yıpranma** ve aşınma sonucu değerinin düşmesi dışında **metal paranın** yeniden dökülmesini ve piyasaya yeniden çıkarılmasını gerektiren sikkeye doğru geri çekilme oluşmaz. Bu, yalnızca maddi yönle ilgilidir ve dolaşımın kendisinin bir öğesini asla oluşturmaz. Dolaşımın kendi içinde geri dönüş noktası çıkış noktasından farklı olabilir; bir geriye eğiklik meydana gelirse, para dolaşımı onun ardında duran ve onu belirleyen bir dolaşımın salt görüntüsü olarak kendini gösterir, örneğin fabrikatör, işçi, dükkancı ve banker arasındaki para dolaşımını gözönüne alırsak bu durum sözkonusudur. Ayrıca, dolaşıma konmuş meta yığınını, fiyatların yükselmesini ve düşmesini, dolaşımın hızını, aynı andaki ödemelerin miktarını vb. ilgilendiren nedenlerin tümü, basit para dolaşımının kendisi *dışında* bulunan koşullardır. Bunlar, onda ifade edilen ilişkilerdir. Denebilir ki, onlar için adlar belirler; ama bunlar onun kendi farklılaşmasıyla açıklanamazlar. Birbiriyle, çeşitli, değişken değer ilişkisi bulunan çeşitli metaller para olarak iş görürler. Böylece, dünya ölçüsünde tarihsel biçimler alan bir **çifte ayar** vb. sorunu ortaya çıkar. Ama o ancak dış ticaret dolayısıyla bu biçimleri alır ve çifte ayar ancak o zaman ortaya çıkar, yani kâr açısından dikkate alınmak için, basit para ilişkisinden çok daha yüksek ilişkilerin gelişmesi gerekir.

Değerin *ölçüsü olarak* para, **değerli metalin** pay miktarıyla değil, metal parada, parasal tözün belirli bir miktarının bölünebilir parçalarına gelişigüzel verilmiş adlarla belirtilir. Bu adlar değişmiş olabilir; adın aynı kalmasına karşın metal paranın kendi metal maddesi ile olan iliş-

kisi değişmiş olabilir. Devletlerin tarihinde büyük rol oynayan kalpazanlıklar böyle olur. Çeşitli ülkelerin para türleri vardır. Bu sorun yalnız kambiyo kuru ile ilgilidir.

||30| Para yalnız ölçüdür, çünkü o belirli bir maddede somutlaşmış emek-zamanıdır, dolayısıyla kendisi *değerdir,* ve bunun için, bu belirli maddeleşme, yalnızca kendine özgü cisimleşmesine karşıtlığından dolayı, emek-zamanı bu niteliğiyle maddeleştiği için, onun genel nesnel maddeleşmesi görünümünü alır; dolayısıyla, bunun içindir ki, *eşdeğerdir.* Ama, ölçü işlevi içersinde, para, ancak tasarımsal bir karşılaştırma noktası, ancak gereksinilen düşüncel bir varlıktır; —burada olan tek şey, metaların genel varlık-değerlerine kavramsal dönüşmesidir— ve ayrıca, bu hesaplama niteliğiyle, ilkin yalnızca hesap parası olarak rol oynar —ve bir metayı paraya çevireceğim zaman meta şu kadar şilin, frank vb. eder dediğim için—, bu durum yanıltıcı bir anlamaya neden olmuş, bir *düşüncel ölçüt* konusunda böyle bir anlayış Steuart tarafından geliştirilmiş ve çeşitli dönemlerde, hatta çok yakınlarda İngiltere'de çok derin bir buluş gibi yinelenmiştir. Bu durumda, kararlaşmış olan, hesaplama birimi hizmeti gören lira, şilin, guinea, dolar vb. adları, altının, gümüşün vb. belirli bir niceliğinin belirlenmiş adları değildir, ama nesneleşmiş emek zamanının belirli bir niteliğinin, değerin kendisini değil, keyfi karşılaştırma noktalarının basit ifadeleridirler. Altın ve gümüş fiyatının saptanmasına ilişkin gürültülerin kaynağı budur — burada fiyat, bölünebilir kısımların adlandırıldığı ad olarak anlaşılabilir. Bir ons altın şimdi 31 sterlin 17 şilin 10 peniye bölünüyor. Buna fiyatın saptanması deniyor; bu, Locke'un doğru olarak belirttiği gibi, yalnızca altın ve gümüşün vb. bölünebilir kısımlarının adının saptanmasıdır. Kendileri olarak ifade edildikleri zaman, altın, gümüş, doğal olarak kendilerine eşittirler. Bir ons, onu 3 sterlin ya da 20 sterlin diye adlandırsam da bir onstur. Kısacası, bu *düşüncel ölçüt,* Steuart'ın kastettiği anlamda şunu anlatıyor: a metası 12 sterlin değerindedir, b metası 6, c metası 3'e eşittir dersem, bunların durumu = 12 : 6 : 3'tür. Fiyatlar, ancak, onların birbirleri karşılığında değişildiği oranları anlatır. 2b karşılığında 1a ve $1^1/_2$b karşılığında 3c değişilir. Kendisi değere sahip olan, değer olan gerçek parada a, b, c ilişkisi yerine, belirli bir altın kitlesini gösteren pound yerine, keyfi bir içeriği olmayan herhangi bir adı (burada bunun anlamı ideal olmasıdır) değil de, örneğin uskumru balığını almamın önemi olur mu? a = 12 uskumru; b = 6 u, c = 3 u. Bu sözcük burada yalnız bir addır, onun kendisine ait bir içerikle hiçbir ilişkisi yoktur. Steuart'ın derece, çizgi, saniye örneği hiçbir şey kanıtlamaz; çünkü derecenin, çizginin, saniyenin değişken büyüklüğü olmakla birlikte, bunlar salt ad değildir, belirli bir hacim ya da zaman büyüklüğünün her zaman bölünebilir parçasını

anlatırlar. Dolayısıyla gerçekte bunların bir özü vardır. Paranın ölçü olarak belirlenmesinde salt *tasarlanmış* olarak işlev görmesi, burada herhangi bir tasarım, salt bir ad, yani sayısal değer ilişkisi için ad olmasına dönüşür. Salt sayı ilişkisi için ad. Ancak o zaman doğrusu, bir adı değil, salt sayı ilişkisini anlatabilir, çünkü bu işin özü şu noktaya varır: 12a için 6b, 6b için 3c elde ediyorum; bu ilişki şöyle de dile getirilebilir: a = 12x, b=6x, c = 3x; burada x'in kendisi, a : b ve b : c ilişkisi için yalnız bir addır. Adlandırılmamış salt sayı ilişkisi bir iş görmez. Çünkü a : b = 12 : 6 = 2: 1, ve b : 3 = 2 : 1. Dolayısıyla c = 1/2. Dolayısıyla b = 162, b = 1/2, b = c. Dolayısıyla a = 2 ve b = 2; dolayısıyla a = b.

Herhangi bir rayiç fiyat, örneğin, potasın ctr'si 35 şilin; **kakao**nun libresi 60 şilin, **demir (çubuk) (tonu)** 145 şilin vb. alıyorum. Bu metaların birbirine olan oranını elde etmek için yalnız gümüşü şilin halinde bir kenara koymakla yetinmem; potasın, kakaonun, demir çubukların karşılıklı değer ilişkilerini belirlemek için salt 35, 60, 145 vb. sayıları yeterlidir. Burada adlandırılmamış sayılar yeterlidir; bunların birimine, 1'e her adı, herhangi bir değerle ilişki kurmaksızın verebilmem de gerekli değildir; onlara bir ad vermem gereksizdir. Steuart, onlara bir ad vermem gerektiği, ama bunun birimin salt isteğe bağlı bir adı, salt **oran belirleyici** bir ad olarak da, **altının, gümüşün, ya da başka bir metanın** bir **kısmına ya da bir niceliğine** göre **saptanamayacağı** noktası üzerinde ısrarlıdır.

Her ölçü, karşılaştırma noktası olarak hizmet etmeye başladıkları, yani karşılaştırılması sözkonusu olan farklı şeyler, sayının ölçüye, (birim olarak ölçüye) oranı içinde yer aldıkları, ve birbirleriyle ilişkiye girdikleri zaman, ölçünün doğası önemini yitirir ve karşılaştırma eylemi içinde kaybolur; ölçü birimi salt sayı birimi olur; bu ölçünün niteliği kaybolur, örneğin ölçünün kendisi artık belli bir uzunluktur ya da zaman büyüklüğüdür ya da açı derecesidir vb.. Ama bu yalnızca, çeşitli şeyler ölçülmüş olarak varsayılmış ise, ölçü birimi **yalnızca onlar arasındaki oranı**, verdiğimiz örnekte onların değerlerinin oranını **belirtmesi** durumunda sözkonusudur. Hesap birimi, çeşitli ülkelerde çeşitli adlar almakla kalmaz; aynı zamanda örneğin bir ons altının çeşitli parçaları içinde adları vardır. Ama kambiyo kuru bunların hepsini altın ya da gümüşün birimini aynı ağırlığa indirir. Öyleyse çeşitli meta büyüklüklerini, yukardaki gibi = 35 şilin, 60 şilin, 145 şilin diye varsayarsam, bunların karşılaştırılmasmda, şimdi 1 hepsinde eşit varsayıldığından, hepsi ölçülebilir hale sokulduğundan, şilinin belirli bir gümüş niceliği, belirli nicelikte gümüş için ad olduğunu gözönünde bulundurmak tamamıyla gereksizdir. Ama bunlar, her meta, tek tek birim olarak, ölçü olarak iş gören meta ile ölçülmüşse, ancak o zaman salt sayı büyüklükleri, aynı addaki bir birimin sayısı olarak birbiriyle

karşılaştırılabilir hale gelir ve birbiriyle olan oranları gösterirler. Ama ben, bunları, eğer bir birime sahipseler —bu birim her ikisinin içerdiği emek-zamanıdır—, birbiriyle ölçebilir, ölçülebilir hale getirebilirim. Dolayısıyla ölçü birimi, belirli bir emek niceliğinin nesneleşmiş olduğu bir metanın belirli bir niceliği [olması] gerekir. Aynı emek niceliği, örneğin aynı altın miktarında her zaman gösterilmediğinden, bu ölçü biriminin kendisinin değeri de değişkendir. Ama para yalnızca ölçü olarak görüldüğüne göre, bu değişkenlik bir engel değildir. Trampa ticaretinde bile, eğer bu alan trampa ticareti olarak bir ölçüde gelişmişse, yani yalnızca tek tük trampa eylemi durumunda kalmayıp, yinelenen normal bir işlem ise, başka herhangi bir meta, örneğin Homer'de iş hayvanları, ölçü birimi olarak ortaya çıkar. Kıyılarda yaşayan, bir **yabancı malı** elde etmek için çocuklarından bir-iki tanesini trampa eden, **kendi çocuğu yoksa komşusunun çocuğunu sokuşturan, bir gün kendisininkini onun yerine koymaya söz veren, bu ricası çok seyrek olarak geri çevrilen** "vahşi bir Papualı" için değişimin ölçüsü yoktur. Değişmenin onun için var olan tek yanı, kendisinin sahip olduğu şeyin elden çıkarılması yoluyla yabancı bir şeye sahip olabilmesidir. Bu devretmenin kendisi **bir yandan** onun için **doyumsama** olarak başka hiçbir şeyle düzenlenmemiş, öte yandan onun **taşınabilir** mallarının büyüklüğü ile gerçekleşmiştir. 13 Mart 1858 günlü *Economist*'te, yazı kuruluna yollanan bir mektupta şunları okuyoruz: "**Fransa'da metal para dökümünde gümüş yerine altının kullanılmasının (yeni bulunan altının emilmesinin bugüne kadar başlıca çaresi bu olmuştur) tamamlanmak üzere olduğu, özellikle durgunluk çeken bir ticaret ve düşen fiyatlar dolayısıyla daha az sikke dökülmesi istendiği için, bizim onsu 3 sterlin 17 şilin 10½ peni sabit fiyatımızın, altını buraya çekmesini kısa zamanda umut edebiliriz.**"[38] Peki, *bizim altının "onsunun sabit fiyatı" ne anlama geliyor? Bunun tek anlamı, bir onsun bölünebilir belirli bir bölümünün peni, altının bu peni ağırlığının belirli bir katının bir şilin, altının bu şilin ağırlığının belli bir katının bir pound diye adlandırılması değil midir?* Bu bay, öteki ülkelerde ||31| altın guldenin, *Lavis d'or*'un [fransız altınının] vb. belirli bir altın niceliğinin aynı adla adlandırılmadığını, yani belirli bir altın niceliğinin değişmeyen bir adı olmadığını ve bunun İngiltere'nin bir ayrıcalığı, ya da bir özelliği olmadığını; İngiltere'de bir altın sikkenin bir metal paradan daha çok şey, öteki ülkelerde daha az şey anlattığını düşlemiyor mu — bu soylunun kambiyo kurundan ne anladığını bilmek ilginç olurdu.

Steuart'ı şaşırtan nokta şu: Metalarm fiyatları, bunların birbirleri karşılığında değişilme *oranlarından*, birbiriyle değişildikleri oranlardan başka bir şeyi ifade etmezler. Bu oranlar belli ise, birime her adı vere-

[38] Bkz: *The Economist*, 13 Mart 1858, c. XVI, n°759, "Will the Low Rate of Interest last? To the Editor of the Economist" başlıklı yazı.

bilirim, çünkü belirtilmemiş soyut bir sayı yeterli değildir ve bu meta = 6 stüber,* bu da = 3 vb. demek yerine, bu meta = 6 şifre, bu meta = 3 diyebilirim; birime bir ad vermem gerekmez. Sözkonusu olan yalnızca sayısal ilişki olduğu için, ona her adı verebilirim. Ama burada daha önce *belirlenmiş* bu oranların önkoşulu, metaların önceden aynı ölçüde ölçülebilir büyüklükler haline gelmiş olmasıdır. Büyüklükler ölçülebilir duruma gelir gelmez, bunların oranları basit sayı oranları haline gelir. Para da ölçü olarak ortaya çıkar ve parada deyimlenen belirli bir meta miktarı, *oranları* bulmak, metaları karşılaştırılabilir halde göstermek ve ona göre işlem yapmak için ölçü birimi olarak karşımıza çıkar. Bu gerçek birim, onlarda göreli olarak nesneleşmiş emek-zamanıdır. Ama emek-zamanının kendisi genel olarak ortaya konmuştur. Değerlerin para sistemi içinde emek-zamanı ile belirlendiği süreç, paranın kendisinin incelenmesi ile ilgili değildir ve dolaşımın dışında kalır; etkileyici neden ve koşul olarak onun ardında bulunur. Soru yalnız şu olabilir: Bu meta = bir ons altın demek yerine, neden doğrudan, meta = x altının onsunda nesneleşmiş emek zamanı denmiyor? Neden emek-zamanı, değerin özü ve ölçüsüdür, aynı zamanda, fiyatların ölçüsü değildir, ya da başka bir deyişle, neden fiyatlar ve değer birbirinden farklıdır? Proudhon okulu, bu özdeşliğin konulmasını ve metaların fiyatının emek-zamanında dile getirilmesini istemekle büyük bir iş yaptığını sanıyor. Fiyat ile değerin aynı noktaya rastlaması, talep ve arz eşitliğini, eşdeğerlerin salt değişimini (yani emek karşıtlığında sermaye değişimi olmamasını) vb. varsayar; kısacası, ekonomik tanımlama ile, bu istem, değişim-değerine dayanan üretim ilişkileri temelinin tümü ile yadsınma halinde hemen kendini gösterir. Ama bu temelin ortadan kalktığını varsayarsak, öte yandan yalnız ona dayalı ve onunla var olan sorun da ortadan kalkar. Metanın kullanım-değeri olarak doğrudan varlığı ile değer, değerin uygun biçimi olmaması, nesnel bakımdan başka, ya da başka bir nesneye eşitlendirilmiş bir şey olması; ya da değerin öteki metalardan farklı özgül bir şeyde kendi uygun biçimine sahip olması demektir. Metalar değer olarak nesneleşmiş emektir; dolayısıyla buna uygun değerin kendisinin de belirli bir nesnenin biçiminde, nesneleşmiş emeğin belirli biçimi olarak bulunması gerekir.

Düşüncel ölçüte ilişkin saçmalık Steuart tarafından tarihsel açıdan iki örnekle açıklanıyor. Bunlardan birincisi, Amsterdam banka parası, dolaşımdaki paraların **metalik** içeriklerine indirgenmesinden başka bir şey olmadığı için bunun tam tersini göstermek istiyor; ikincisi, aynı yönü izleyen yeni yazarların tümü tarafından yinelenmiş olmasıdır.

* Ren-Vestfalya eski parası.

Örneğin Urquhart, Kuzey Afrika'da Berber ülkelerin örneğini veriyor. Burada bir düşüncel **çubuk**, bir demir çubuk, salt tasarlanmış bir demir çubuk, artmayan ve azalmayan değer ölçütüdür. Örneğin gerçek demir çubuk, diyelim %100 azalırsa, çubuk, 2 demir **çubuk** değerindedir, yeniden %100 artarsa ancak bir çubuktur. Bay Urquhart aynı zamanda farketmiş ki, Berberistan'da ne ticari, ne de sanayi bunalımları vardır, para bunalımları hiç yoktur ve kendisi bu durumu, bu **değerin düşüncel ölçütünün**[39] sihirli etkilerine bağlıyor. Bu sanal, "düşüncel" ölçüt, tasarlanmış bir gerçek değerden başka bir şey değildir, bununla birlikte, para sistemi daha sonraki belirlenimleri içinde gelişmiş —tamamıyla başka koşullara bağlı bir gelişme— olmadığı için, nesnel bir gerçekliğe varmamıştır. Bu, mitolojide, duyulur sezginin nesnelere evrimleşmesine kadar tanrısal figürleri özümsememiş olan, ama, tersine, betimleme kapsamında bulunan, dolayısıyla sanatta değil, daha çok dilde bir [tanrı] varlığına sahip olan dinlere üstün dinler olarak değer vermeyi istemek gibidir. Para, sonradan düşsel bir varlığa dönüştürülmüş ve bu niteliğiyle saptanmış gerçek bir demir çubuğa dayanır. İngiliz hesap sikkesi olarak dile getirilmiş bir ons altın = 3 sterlin 17 şilin $10^1/_2$ peni. **Güzel.** Diyelim ki, bir pound ipeğin fiyatı tam bu kadardır; ama sonra, 12 Mart 58'de Londra'da, Milano hamipeğinin libresi 1 sterlin 8 şiline kadar düşmüştür.[40] Bu, demirin bir miktarının, 1) bütün öteki metalara göre, 2) bunların içerdiği emek zamanına göre, bir demir çubuğun temsil ettiği aynı değeri içerir. Doğal olarak bu demir çubuk salt tasarımsaldır, ne var ki, **değişmez** değildir, ve Steuart'ın, ve ondan yüzyıla yakın bir süre sonra Urquhart'ın dediği gibi "**denizde bir kaya gibi çakılı**" *durmamaktadır. Demir çubukta değişmeyen tek şey, addır;* bir durumda gerçek **demir çubuk** 2 düşüncel çubuk, ötekinde yalnız bir [düşüncel çubuk] içeriyor. Bu da aynı, değişmeyen düşüncel çubuk, kimi kez = 2, kimi kez de = 1 gerçek **çubuk** olarak ifade ediliyor. Böylece, yalnız gerçek demir çubuğun oranı değişmiştir, düşüncel çubuğun değil. **Ama gerçekte** düşüncel demir çubuk bir durumda, ötekinde olduğundan iki kat uzundur ve yalnız adı değişmemiştir. Bir durumda 100 libre demir, örneğin, **bir çubuk** adını alır, ötekinde 200 [libre] **bir çubuk** adını alır. Diyelim ki, emek-zamanının, **örneğin** bir saat-pusulasını temsil eden para harcanmıştır; bu saat-pusulasının kendisi gene herhangi bir ad alabilir. Bir pound, saatin yirmide-biri 1 şilin, 1/240 saat 1 peni. Altın ve gümüş, bütün öteki metalar gibi, mal oldukları üretim zamanına göre, pound'un, sterlinin, peninin çeşitli çarpımlarını ya da bölünebilir parçalarını gösterirler ve bir ons altın

[39] David Urquhart, *Familiar Words as Affecting England and the English*, s. 112.
[40] *The Economist*, c. XVI, n°759, 13 Mart 1858, s. 300.

hem = 8 sterlin 6 şilin 3 peni, hem de = 3 sterlin 17 şilin $10^1/_2$ peni olabilir. Bu sayılarda her zaman, bir onstaki emeğin belirli miktarının içerildiği oran anlatılır. 3 sterlin 17 şilin $10^1/_2$ peni = bir ons altın, yalnız 1/2 libre ipekten fazlasına mal olur diyecek yerde, bir ons = şimdi 7 sterlin 15 şilin 9 peni ya da 3 sterlin 17 şilin $10^1/_2$ peni, artık, yalnız değerinin yarısından yarım-ons fazla olduğu için, yalnız yarım onsa eşit fazlalıkta olduğu düşünülebilir. İngiltere'de örneğin 15. yüzyılın fiyatlarını 18. yüzyılın fiyatlarıyla karşılaştırırsak, iki metanın tamamen aynı nominal para değerinde, örneğin 1 sterlin olduğunu görebiliriz. Bu durumda sterlin ölçüttür, ama birincisinde ikincisine göre dört-beş kat daha çok değeri gösterir ve diyebiliriz ki, bu metanın değeri 15. yüzyılda = 1 ons ise, 18. yüzyılda = 1/4 ons altındır; çünkü 18. yüzyılda bir ons altın, 15. yüzyıldaki 1/4 ons kadar emek-zamanını ifade eder. Öyleyse denebilir ki, ölçü, pound aynı kalmış, ama, bir durumda, ötekine göre dört kat altına eşit olmuştur. Bu, *düşüncel ölçüttür*. Burada yaptığımız karşılaştırmayı 15. yüzyılın insanları, 18. yüzyıla kadar yaşamış olsalardı, kendileri yapabilir ve diyebilirlerdi ki, şimdi bir sterlin değerinde olan bir ons altın, eskiden yalnız 1/4 değerindeydi. Örneğin 4 pound altın, şimdi, 15. yüzyıla göre bir pound'dan daha fazla değerde değildir. Eskiden poundun adı ***livre*** olsaydı, bir ***livre***'in bir zamanlar 4 pound altına eşit olduğunu, şimdi ise yalnız bir pounda eşit olduğunu; altının değerinin değiştiğini, ama değer ölçüsü ***livre***'in aynı kaldığını düşünebilirim. **Gerçekte** Fransa'da ve İngiltere'de bir ***livre*** eskiden 1 gümüş pound demekti, şimdi artık yalnız 1/x anlamına geliyor. Öyleyse, denebilir ki, ***livre*** adı, nominal ölçüt olarak hep aynı kalmış, ama buna karşılık gümüşün değeri ||32| değişmiştir. Bir Fransız, Büyük Karl zamanından bugüne kadar yaşamış olsaydı, diyebilirdi ki, gümüş ***livre*** her zaman değer ölçütü olarak kalmış, değişmemiş, ama hemen bir gümüş pound değerinde olmuş ve türlü yazgılar dolayısıyla sonunda yalnız bir lot'un* 1/x'ine düşmüştür. Arşın da öyledir, yalnız uzunluğu çeşitli ülkelerde değişiktir. ***Gerçekte*** bu, örneğin bir emek-günü ürününün, bir emek-gününde çıkarılabilen altının ***livre*** adını alması gibidir, bu ***livre***, çok değişik miktarlarda altını çeşitli dönemlerde dile getirmekle birlikte hep aynı kalmıştır.**

15. yüzyılın bir sterlinini 18. yüzyılın bir sterlini ile karşılaştırırken, acaba bunu nasıl yapıyoruz? Her ikisi de aynı metal kitlesi (her biri = 20 şilin.), ama değişik değerdedir; çünkü o zamanlar metalin değeri

* *Lot*: Yaklaşık 1/30 livre eşdeğerinde eski para ağırlık birimi.

** *Burada başlayan şu kısmın üstü çizilmiş*: Bir ons altının 18. yüzyılda değeri, 15. yüzyıldakine göre yalnız 1/4 fazladır; yani değere göre düşününce, 4 ons altın üç yüzyıl öncesine göre 1 onsa eşittir. Ons adı hesap birimi olarak saklı kalsaydı, 15. yüzyılda onsun değeri 4 gerçek ons, 18. yüzyılda ancak bir ons'tur denebilirdi.

şimdikinin 4 katıdır. Dolayısıyla diyoruz ki, bugünle karşılaştırınca, *livre*, bugün içerdiği metal kitlesinden dört kat fazlasına eşitti. Sanılabilir ki, *livre* hiç değişmemiştir, ama o zaman 4 gerçek altın *livre*'e eşit iken, bugün yalnız 1 *livre*'e eşittir. Karşılaştırmada konu ancak bir *livre*'in içerdiği metal niceliği bakımından değil, onun değeri bakımından doğru olabilir; bu değer ise, gene nicelik bakımından da, o zamanki 1/4 altın *livre*'in bugün bir altın *livre*'e eşit olduğunu gösterir. **Peki,** *livre*, özdeştir, ama o zaman 4 **gerçek** altın *livre*'e eşitti (bugünkü değere göre), şimdi yalnız bir *livre*'e eşittir. Altının değeri düşer ve onun düşmesi ya da yükselmesi öteki mallarla ilgili olarak fiyatlarda kendini gösterirse, eskiden 1 altın sterlin fiyatında olan bir nesne şimdi 2 sterlin fiyatında demek yerine, şimdi hâlâ bir sterlin fiyatınadır, ama bir sterlin şimdi 2 gerçek altın *livre*'dir, yani 2 gerçek altın *livre*'in bir tanesidir vb. denebilir. Bu metayı 1 sterline sattım, ama dün, bugün 4 sterline satıyorum yerine, dün gerçek bir livre bir sterlindi, bugün 1 livre 4 gerçek *livre*'dir denebilir. Gerçek çubuğun tasarımsal çubuğa oranı saptanınca, öteki fiyatların hepsi kendiliğinden ortaya çıkar. Bu saptama işi **çubuğun** geçmişteki değeri ile şimdiki değeri arasında yalnızca bir karşılaştırmadır. **Örneğin** 15. yüzyılın sterlini ile her şeyi hesaplarken böyle olmuştur. Aynı sikke türünü aynı metal içerikli bir sikke için aynı hesap adlarını çeşitli yüzyıllar boyunca izleyen, bunları şimdiki para ile hesaplarken, çeşitli yüzyıllarda değişen değere göre daha çok ya da daha az altınla eşit tutma zorunluğuna uyan tarihçinin yapması gerekeni Berber ya da zenci de yapar. Yarı-uygarlaşmış insanın çabası, para birimini, ölçü olarak geçerli metal kitlesini değer olarak da sımsıkı tutmak, bu değeri sağlam ölçü olarak da elde bulundurmaktır. Ancak aynı zamanda, *çubuğun* reel değerini değiştirdiğini bilmek kurnazlığı da sözkonusudur. Bu Berber'in ölçmesi gereken pek az metanın bulunuşu ve uygarlaşmamışlarda geleneğin canlılığı karşısında bu karmaşık hesap türü göründüğü kadar güç değildir.

Bir ons = 3 sterlin 17 şilin $10^1/_2$ penidir, dolayısıyla 4 sterline tam eşit değildir. Ancak kolaylık olması için diyelim ki, tam 4 sterline eşittir. O zaman bir ons altının 1/4'ü pound adını alır ve bu ad altında hesap parası olarak iş görür. Ancak bu pound, kısmen değerini değiştiren öteki metaların değeri ile ilgili olarak göreli halde, kısmen de kendisinin az ya da çok emek-zamanının ürünü olması bakımından değerini değiştirir. Onda değişmeyen tek şey addır ve niceliktir, onsun bölünebilir parçasıdır, ona verilmiş ad olan altın ağırlık parçasıdır; yani **bir pound denilen bir parada içerilmiş** altın ağırlığıdır.

Yabanıl onu değişmez değer olarak sımsıkı tutmak ister ve böylece metalin içerdiği nicelik onun için değişir. Altının değeri %100 düşerse, onun için pound eskisi gibi değer ölçüsüdür; ama bir sterlin 2/4 ons

altındır vb.. Ona göre pound her zaman, aynı değere sahip bir altın (demir) kitlesine eşittir. Ama bu değer değiştiği gibi, başka metalar karşılığında değişimde çok ya da az vermek gerektiğine göre, kimi kez daha büyük, kimi kez daha küçük bir altın ya da demir niceliğine eşittir. Yabanıl, kendisine göre **ölçüt** olarak geçerli olan ve yalnız onun tasarımmda yaşayan geçmişteki değerle şimdiki değeri karşılaştırır. Dolayısıyla değeri değişen 1/4 ons altına göre hesaplayacak yerde, 1/4 ons altının daha önce sahip olduğu değere göre, yani tasarlanmış bir değişmeyen 1/4 ons değerine göre hesap yapar, ama bu değer değişen niceliklerde anlatımını bulur. Bir yanda değer ölçüsünü sağlam değer diye sımsıkı tutma çabası, öte yanda dolaylı bir yolda zarara uğramama kurnazlığı vardır. Ancak yarı-yabanılların değerlerin para ile ölçülmesinde onlara dışardan yüklenen ölçmeyi özümsediği bu rastgele aktarımı, onların bunu böyle aktardıktan sonra da bu aktarım içinde yeniden yön bulmasını, organik-tarihsel bir biçim olarak görmek, ya da daha gelişmiş ilişkilerin karşısma daha ileri bir nokta olarak koymak tamamıyla anlamsızdır. Bu yabanıllar da bir miktardan, demir çubuktan çıkış yapıyorlar; ama bu demir çubuğun geleneksel olarak taşıdığı değere hesap birimi olarak bağlı kalıyorlar vb..

Modern ekonomide bütün bu konu başlıca iki durum dolayısıyla önem kazanmıştır: 1) Çeşitli zamanlarda, örneğin İngiltere'de devrim savaşı sırasmda, ham altının fiyatının sikke altının fiyatını aştığı görülür. Bu tarihsel görüngü ise, altının (değerli metalin) bölünebilir ağırlık bölümlerinin pound, şilin, peni gibi aldığı adların, açıklanması olanaksız herhangi bir süreç dolayısıyla adları bunlar olan öz karşısında bağımsız kaldıklarını yadsınamaz biçimde göstermiş gibidir. Yoksa, bir ons altın, 3 sterlin 17 şilin $10^1/_2$ peni olarak dökülmüş aynı ons altından daha değerli nasıl olabilir? Ya da *livre* 1/4 ons için salt ad olursa, bir ons altın 4 *livre* altından daha değerli nasıl olabilir? Oysa iyice incelendiğinde, ya pound adı altında dolaşmış metal paraların, **gerçekte** normal metal içeriğinde artık olmadıkları, ya da **örneğin** dolaşımdaki 5 poundun **gerçekte** yalnız bir ons altın (aynı nicelikte) ağırlığında olduğu ortaya çıkmıştır. Sözde 1/4 altını temsil eden (**aşağı yukarı**) bir sikke, gerçekte yalnız 1/5 daha fazlasını temsil ettiği için, çok basit olarak bir ons = dolaşımda bu 5 pound idi; dolayısıyla, metalin fiyatı sikkenin fiyatını geçmişti, çünkü artık gerçekte 1/4 değil, yalnız 1/5 ons altına pound deniyordu. Parayı gösteriyor, adlandırılıyordu; yalnız bir onsun 1/5'i için bu ad vardı. Dolaşımdaki sikkelerin metal içeriğinin normal ölçüsünün altına düşmediği, ama bunların değersiz görülen kâğıt para ile aynı zamanda dolaştığı ve eritilmeleri, ihracı yasak edildiği zaman da aynı şey olmuştu. Bu durumda bir sterlin biçiminde dolaşan bir ons altın banknotların itibarsızlığında rol oynadı; çubuk olarak altın bu

yazgıya uğramadı.* Sonuç gene ||33| aynı **oldu**; hesap adı olan pound 1/4 onsun adı olmaktan çıkmış, daha küçük bir meblağın adı olmuştu. Dolayısıyla ons örneğin 5 pound'a eşit olmuştu. O zaman bu, **metalin fiyatı sikkenin fiyatını** geçti demekti. Hepsi de kolayca ortadan kalkabilen ve hepsi aynı diziye ait olan bu ve benzeri tarihsel görüngüler önce *düşüncel ölçü* için bir fırsat oldu, ya da ölçü olarak paranın belirli bir nitelik değil, yalnız karşılaştırma noktası olduğu sonucuna götürdü. İngiltere'de bu **konu** üzerine 150 yıldır yüzlerce cilt kitap yazılmıştır.

Sikkeye yeni bir emek (biçimde) eklendiği için belirli bir sikke türünün, onun içerdiği değerli metalden daha fazla artması aslında şaşılacak bir şey değildir. Bu nokta bir yana, belirli bir sikke türünün değerinin değerli metal içeriğinin üstüne çıkmış olabilir. Bunun ekonomik bir ilginçliği yoktur ve ekonomik araştırmaların yapılmasına da neden olmamıştır. Ayrıca, belirli amaçlar için alın ya da gümüşün tıpkı bu biçimde, örneğin **İngiliz poundu ya da İspanyol doları** biçiminde **gerekli oluşumdan** başka bir şey sözkonusu değildir. Banka müdürlerinin, banknotların değerinin düşmediğinin, altının değerinin yükseldiğinin kanıtlanmasına özellikle ilgi göstermeleri doğaldı. Bu sonuncu sorun daha sonra incelenebilir.

2) **Değerin düşüncel ölçüsü** teorisi ilk kez 18. yüzyılın başında ortaya atılmış ve 19. yüzyılın ikinci on yılında canlandırılmıştır. Bu sırada söz konusu olan sorunlarda para ölçü olarak da, değişim-değeri olarak da rol oynamıyor, kendisi değişmeyen eşdeğer olarak, kendisi-için değer olarak (üçüncü belirleniminde) ve dolayısıyla sözleşmelerin genel içeriği olarak yer alıyordu. Her iki durumda sözkonusu olan, değerden düşmüş bir para üzerinden sözleşmeye bağlanmış devlet borçlarının ve diğer borçların, tam geçerlilikte bir para ile geri ödenmesinin ve tanınmasının olanaklı olup olamayacağıydı. Basbayağı bu, devletin alacaklıları ile halk yığını arasındaki bir sorundu. Bu sorunun kendisi bizi burada ilgilendirmiyor. Bir yanda alacakların, öte yanda ödemelerin (yükümlülüklerin)** **arındırılmasını** isteyenler, ***para ölçütünün*** değiştirilmesinin gerekli olup olmadığı yolunda, yanlış bir alana sapmışlardı. Bu nedenle **para ölçütü**, altın fiyatının dondurulması vb. üzerine **değersiz** teoriler ortaya atıldı. ("**Ulusal ölçüler ve ağırlıklar değiştirildiği için ölçütün değiştirilmesi**". Steuart.[41] İlk bakışta anlaşılıyor ki, bir ülkede tahıl yığını, şinikin sığasının örneğin iki katına çıkarılması ya da azaltılması yoluyla değişmez. Ancak değişme, örneğin tahıl ran-

* Para çıkarma hakkı için ödenen vergi bir ülkenin içinde de sikkenin fiyatını metalin fiyatının üstüne çıkarabilir. [*Marx'ın notu.*]

** Yazılı metinde "ödemelerin" sözcüğü üzerine ekleme imi konmaksızın "yükümlülüklerin" sözcüğü konmuş.

[41] James Steuart, *An Inquiry ...*, c. II, s. 110.

tını belli sayıda şinik ile ödeyecek olan toprak kiracıları için, sığa iki katına çıktığında eskisi gibi aynı sayıda şinikle teslimde bulunmaları gerekince çok önemlidir.) Bu durum karşısında, poundun gösterdiği altının bölünebilir bir ağırlık parçası olması bir yana, "pound" adıyla, yani "**düşüncel ölçüt**"te —çünkü **aslında**, bu, ölçü olarak iş gören metalin ağırlık olarak bölümünün yalnız hesap adıdır— sımsıkı direnenler devletten alacaklı olanlardı. İşin garip yanı, bu "**düşüncel ölçüt**" teorisini kuranlar da, onların karşıtları ve onlarla savaşıma girişenlerdi. Bunlar, doğrudan arındırılma, ya da devletten alacaklı olanlara, yalnızca, avans olarak gerçekten ödedikleri miktarın altın olarak geri ödenmesini isteyecekleri yerde, değerden düşmesi ölçüsünde **ölçütün** aşağı çekilmesini; yani örneğin sterlinin 1/5 onsun düşmesi durumunda, bu 1/5 onsun pound adını taşımasını, ya da poundun 20 şilin yerine yaklaşık 21 şilin olarak çıkarılmasını istediler. ***Ölçütün*** böyle düşürülmesi altının değerinin yükseltilmesi demekti; bu da bir onsun, eskiden 4 sterline eşit olması yerine şimdi 5 sterline eşitlenmesiyle olanaklıydı. Dolayısıyla bu kimseler, örneğin bir ons altını değeri düşürülmüş 5 pound olarak avans ödemiş olanlar şimdi tam geçerli 4 pound olarak geri alınmasını istemiyorlar; ama eskisine göre 1/20 ons daha az değerde olacak olan 5 poundun geri alınmasını istiyorlardı. Onlar bu istemi İngiltere'de **peşin ödemelerin yeniden başlamasından** sonra ileri sürdüklerinde, hesap parası eski metal değerine yeniden ulaşmıştı. Dolayısıyla değerin ölçüsü olarak para konusunda daha başka kaba teoriler ortaya kondu ve yanlışlığı kolayca kanıtlanabilen ve teorileri çürütme bahanesiyle, devlet alacaklılarının çıkarları örtbas edildi. Bu türden ilk kavga, Locke ile Lowndes arasında oldu. 1688-1695 arasında devletin aldığı borçlar, değeri düşük para üzerinden sözleşmeye bağlandı — değeri düşüktü, çünkü yasal ağırlıklı bütün para eritilmişti ve dolaşımda yalnızca düşük ayarlı para vardı. Guinea 30 şiline çıkmıştı. Lowndes (para şefi?) (Hazine Bakanı)* sterlinin %20 düşürülmesini istedi; Locke, Elizabeth'in **eski ölçütü** üzerinde ısrar etti. 1695'te **genel para** yeniden döküldü. Locke bu işten yengi ile çıktı. 10 ve 14 şilin quines üzerinden sözleşmeye bağlanan borçlar, 20 şilin **kur** üzerinden geri ödendi. Bunun, devlet ve mülk sahipleri için avantajı eşitti.[42] "Lowndes sorunu yanlış bir temele oturtuyordu. Birinde, **planının** eski ölçütün **değerini düşürme** olmadığını ileri sürdü. Sonra değerli metal fiyatındaki yükselmenin gümüşün içsel değerinden ileri geldiğini ve onunla satın alınan **sikkenin hafifliği** sonucu olmadığını yazdı. Parayı oluşturanın dökümü olduğunu ve maddesi olmadığını her zaman varsaydı... Locke ise, yal-

* Marx, "Hazine Bakanı"nı, "para şefi?"nin üstüne katma imi konmaksızın yazmış.
[42] James Steuart, *An Inquiry* ..., c. II, s. 155-156.

nızca, Lowndes'in planının bir **değer düşürmeyi** içerip içermediğini soruyor, ama **daimi sözleşme** imzalamış olanların çıkarlarını araştırmıyordu. **Bay Lowndes'in ölçütün düşürülmesine ilişkin başlıca savı, gümüş külçenin ons başına 6 şilin 5 peniye çıkması** (yani troy* liranın 1/77'sinin şilinin 77 penisiyle **satın alınabilmesi)** idi ve bu yüzden troy liranın **77 şilin olarak dökülmesi gerektiği** görüşündeydi; bu ise sterlinin değerinin %20 ya da 1/5 oranında ***azalması*** demekti. Locke ona verdiği yanıtta, 77 peninin dökülmüş para ile ödendiğini, bunların ağırlığının, sikke ayarında 62 peniyi geçmediğini ileri sürdü... Ama bu dökülmüş **para üzerinden** 1.000 sterlin borç alan bir kimse, bunu, **normal ağırlıklı** 1.000 sterlin üzerinden mi geri ödeyecekti? Lowndes ve Locke birlikte, **ayarın** değiştirilmesinin borçlularla alacaklıların ilişkisi üzerindeki etkisini çok yüzeysel olarak geliştirdiler, ... o zamanlar kredi sistemi İngiltere'de pek az gelişmişti... **yalnız arazi ve krallık faizi kullanılıyordu. Ticaret bu dönemde neredeyse durmuştu ve haydutça bir savaşa dayanıyordu... Ayarın yeniden konması en çok arazi faizi ve devlet hazinesi için yararlıydı; ve bu yüzden kabul** edildi." (Steuart, *l. c.* t. II, s. 178, 179.) Steuart bu işlemin tümü konusunda şu alaycı sözleri söylüyor: "**Ayarın yükseltilmesi** yoluyla hükümetin vergiler bakımından ve alacaklıların da sermaye ve faizler bakımından büyük kazancı oldu; **asıl kayba uğrayan** halk, **kendi ayarı** (yani kendi değerinin ölçüsü) "düşürülmediği için hoşnut edildi (pleased) **(iyice alay ederek); böylece üç taraf da hoşnut kaldı.**" (*l. c.* t. II. s. 156.) Bkz: *John Locke, Works.* 4 vol., 7 ed., London 1768; ayrıca şu makale: "*Some Considerations on the Lovering of Interest and Raising the Value of Money*" (1691), ayrıca: "*Further Considerations concerning raising the value of Money, wherein Mr. Lowndes's arguments for it, in his late Report concerning "An Essay for the amendment of the silver coins", are particularly examined*", her ikisi cilt II'de. Birinci yazıda, başka şeyler arasında şöyle deniyor:

||34| "Şimdi üzerinde çok söz edilen, **paranın yükseltilmesi, ne paramızın değerinin yükseltilmesidir ve böyle bir şey olamaz; ne de metal paramızın adının yükseltilmesidir.**" (s. 53.) "Örneğin eskiden 1/2 kuron denen şeye şimdi bir kuron deniyor. Değer, gene metal içeriğiyle belirleniyor. **Bir sikkenin gümüş niceliğinin 1/20 azaltılması halinde, onun değeri azalmaz, bir sikkenin gümüş niceliğinin 19/20 oranında azalması onun değerini azaltmaz.** Öyleyse bu teoriye göre **bir tek üç-peni ya da kuron denilen bir tek farthing 20 ya da 60 kat daha gümüş içeren bir kuron kadar çok baharat, ipek ya da başka bir mal satın alır.**" (s. 154.) "Dolayısıyla **paranın yükseltilmesi, dökümde daha az miktarda gümüş kullanmaktan ve ona daha büyük bir miktarın adını vermekten** başka bir şey değildir." (l. c.) **Kamu** için güvence olan, **dökülmüş** sikkenin **böyle**

* *Troy*: altın ve gümüşün özel ağırlık birimi.

bir ad altındaki kadar gümüş içermesi zorunluluğudur." (57.) "**Borçları ödeyen ve metaları satın alan adlar değil, gümüş-metaldir.**" (s. 58.) "Paranın ağırlığı ve saflığı için güvence olarak sikkenin damgası yeterlidir, ama **böyle dökülmüş altın para**, öteki metalar gibi, **kendi kurunu bulur.**" (s. 66.) Genellikle **parayı yükseltme** yoluyla "**sözde daha çok para**" dökmekten başka bir şey yapılamaz, ama "paranın **ağırlığı ve değeri**" daha fazla olamaz. (s. 73.) "Gümüş-metal ötekilerden tamamen ayrı bir ölçüttür. İnsanların ölçmesine yarayan arşın ya da litre, alıcının, satıcının, ya da üçüncü bir kişinin elinde olabilir; **kimin elinde olduğu önemli değildir.** Ama gümüş yalnızca **pazarın** ölçüsü değildir, ayrıca **ticaretin nesnesidir** ve **satılan nesneye eşit bir nicelik olarak,** ticarette, alıcıdan satıcıya geçer; **böylece yalnızca üzerinde uygulandığı metanın değerini yeniden almakla kalmaz, eşit değer olarak ona karşılığı değişimde verilir. Ancak bunu yalnız kendi niceliği ile yapar, başka bir şeyle değil.**" (s. 92) "**Değer yükseltme herhangi bir sikkenin bölünebilir parçasına hoşa gidecek adlar vermekten, yani bir onsun onaltıda-bir parçasına gene bir peni denmesinden başka bir şey değilse, bu artış, sizi hoşnut etmek için yapılmış olabilir.**" (s. 118.) "**Külçe altının ayrıcalığı serbestçe ihraç edilmesi ve böylece metal paramızın üstündeki bir fiyatla küçük bir fazlalık getirmesi, paramızın yükseltilmesinde, ya da düşmesinde yeniden adlandırılmayı sağlamasıdır; külçenin ihraç edilmesi bir gereklilik olduğu halde, metal paramızın ihracı yasayla yasaklanmıştır.**" (s. 119, 120.)

Değerli-metalin* fiyatının yükselmesini, **değerli-metalin** değerinin yükselmesi ve dolayısıyla hesap parasının değerinin düşmesi ile (bu demektir ki, **değerli-metalin** değeri yükseldiği için, bunun sterlin denilen bölünebilir parçasının değeri düşmüştür) açıklayan Lowndes'in Locke'a karşı takındığı tutumu, **küçük-şilin-yanlıları** —Attwood ve 1819'da ve sonrasında Birmingham *okulundan* olan ötekiler— takınmışlardır. (Cobbett sorunu doğru bir temele oturtmuştu: **ulusal borçların, rantların vb. ayarlanmaması;** ama kâğıt parayı tümden yadsıyan yanlış teorisi ile (tersi bir sonuca varan Ricardo gibi, aynı yanlış varsayımı, fiyatın dolaşım aracının niceliği ile belirlenmesini çıkış noktası yaparak, garip bir biçimde bu sonuca varmıştı) her şeyi berbat etti.) Bu sonucun bütün bilgiçliği şu boş sözlerdedir: "Sir R. Peel, Birmingham Ticaret Odası ile giriştiği çekişmede soruyor: '**Sizin pound banknotunuz neyi temsil edecek?**' " (s. 266, The Currency Question, *The Gemini Letters, London 1844*) (Yani pound banknot, altınla ödenmiyorsa.) Değerin şimdiki ölçütü ne anlama geliyor?.. 3£, 17 şilin $10^1/_2$ peni, *bir ons altın* ya da bunların *değeri* anlamına mı geliyor. Onsun kendisi ise, **pound, şilin, peni, ons, peni-ağırlığı ve tahıl yerine, niçin şeyler adıyla söylenmemeli?**[43]

* Burada *"külçe altın"* sözkonusu.

[43] William Cobbett, *Paper against Gold,* Londra 1828, s. 2.

O zaman **doğrudan trampa sistemine** döneriz." (s. 269. **Tamamını değil.** Ama Bay Attwood, 3£, 17 şilin, 10 1/2 peni yerine, ons ve şilin yerine, peni-ağırlığı denirse, bundan ne kazanmış olur? Hesaplama kolaylığı bakımından bölünebilir parçaların adlar olması —ayrıca bu, metale burada ona yabancı bir toplumsal belirleme verildiğini gösteriyor—, Attwood'un öğretisinden yana ya da ona karşıt olarak neyi anlatıyor?) "Yoksa değeri mi? Bir ons = 3£ 17 şilin 10 1/2 peni ise, neden çeşitli dönemlerde para 5£ 4 şilin ve sonra gene 3, 17, 9'dur? ... **Pound deyimi değeri gözönünde bulundurur, ama sabit bir değer ölçütü değildir... Emek maliyetin atasıdır ve değerini altına ya da demire göre verir.**" (ve aslında, bunun için, Bir Ons'un ve 3£ 17 şilin 10 1/2 peninin değeri değişir.) "**Bir insanın günlük ya da haftalık emeğini anlatmak için hangi sözcük deyimlemeleri kullanılırsa kullanılsın, bu sözcükler üretilen metanın maliyetini açıklar.**" (s. 270.) Bitiş: "**Bir Pound Düşüncel Birimdir.**" (s. 272.) Son tümce önemlidir, çünkü "**düşüncel birim**"e ilişkin bu teorinin, doğrudan emeği temsil etmesi gereken bir para isteminde kendini bulduğunu gösterir. O zaman örneğin **pound**, 12 günlük emeğin tanımlanmasıdır. İstem, değer belirleniminin paranın farklı bir belirlenimine götürmemesi, ya da değerlerin ölçüsü olarak emeğin belli bir metada nesneleşmiş emeği, öteki değerlerin ölçüsü yapmaya sürüklememelidir. Önemli olan, bu istemin, burada, örneğin Bray'da olduğu gibi burjuva ekonominin yadsınması açısmdan değil, burjuva ekonomi açısından yapılmasıdır (bu, konuyu gerçekten sonuna işleyen Gray'de de böyledir, biraz sonra kendisinden sözedeceğiz). Prudoncular (krş: örneğin, M. Darimon), gerek üretimin şimdiki koşullarına uyan, gerek onu tümüyle değiştiren bir istem ve büyük bir yenilik olarak böyle bir istemi ortaya koymayı gerçekten başarmıştır; büyük bir yeniliktir, çünkü kanalın öteki yanında ne yazıldığını ve ne düşünüldüğünü yoksul kişiler olarak bilmelerine doğallıkla gerek yoktu. Bütün bunlara karşın, bu istemin 50 yıldan fazla bir süredir İngiltere'de burjuva ekonomistlerin bir fraksiyonu tarafından ortaya atılışının bu basit olgusu, bununla yeni ve burjuva karşıtı bir şey ortaya koyduklarını ileri süren sosyalistlerin nasıl büyük bir yanılgı içinde olduklarını gösteriyor. İstemin kendisi üzerine yukarıya bakınız. (Burada Gray'den birkaç şey aktarılabilir. Ama ancak bankacılıkla ilgili olarak bu konunun ayrıntılarına girilebilir.)

(Dolaşım aracı ve paraya ilişkin teorilerin eleştirisi. — Dolaşım aracının paraya dönüşmesi. — Hazinenin oluşumu. — Ödeme araçları. — Metaların fiyatları ve dolaşımdaki paranın niceliği. — Paranın değeri.)

Kendisi değişmeyen eşdeğer olarak, yani bu niteliğiyle *değer* ve dolayısıyla da bütün sözleşmelerin maddi konusu olarak paraya gelin-

ce, onun temsil edildiği materyalin değerindeki (altın ve gümüşte olduğu gibi doğrudan, ya da altının, gümüşün vb. belirli bir niceliğine göre saptanmış olarak banknotlarda olduğu gibi dolaylı) değişimlerin, bir devletin farklı sınıfları arasında büyük devrimlere yolaçtığı açıktır. Böylesi koşulların kendisi çeşitli ekonomik koşulların bilinmesini gerektirdiği için, bu konu burada incelenemez. Açıklama olarak bu kadarı yeterlidir. ||35| Bilindiği gibi, 16. ve 17. yüzyılda, Amerika'nın keşfinin sonucu olarak altın ve gümüşün değerden düşmesi, işçi sınıfını ve toprak sahiplerinin kendilerinin değerini azalttı; kapitalistleri (özellikle sanayi kapitalistlerini) arttırdı. Roma Cumhuriyetinde, bakırın değerlenmesi, plebleri patrisyenlerin köleleri durumuna getirdi. "***Daha büyük bakır miktarları ödemek zorluğu olduğu için, bu metali ağırlığına göre alınıp verilen kitlesiyle ya da belli bir biçimi olmayan parçalar halinde saklamak***" gerekiyordu. ***Bakır*** bu durumda *aes grove* [olarak adlandırılıyordu]. **Madeni para** tartılıyordu.[44] (Romalılarda bakır ilkin damgasızdı; sonra yabancı paralar damgalandı. *Servius rex ovium boumque effigie primus aes signavit** (Pline, *Historis naturalis*, kitap *18, c. 3*)[45]› Patrisyenler bu ***silik ve değersiz maden*** yığınını bir kez biriktirdikten sonra, ... ***ya pleblerin ona satmaya razı oldukları bütün toprakları onlardan satın alarak, ya da uzun vadeli ödünçler vererek, bu paralardan kurtulmaya çalıştılar. Onları sıkan ve elde etmek için hemen hiçbir çaba göstermedikleri bir değere pek de önem vermediler.*** Aynı paradan kurtulma isteğine sahip olan bütün patrisyenlerin ***rekabeti***, az zamanda ***Roma'daki bakır fiyatının büyük bir değer yitirmesine yolaçacaktı.*** Post u.c. 83 4. yüzyıl başı, Menenia Yasasında (302 a.u.c.)** görüldüğü gibi, bakırın gümüşe oranı = 1:960... Roma'da değerden bu denli düşen bu maden, aynı zamanda en çok aranan ticaret maddelerinden birini oluşturuyordu (çünkü Yunanlılar kendi sanat yapıtlarını bronzdan vb. yapıyorlardı)[46] ... Asil madenler ***büyük kârlarla bakırla değişilmek üzere Roma'ya getirildiler ve son derece kârlı bir ticaret, günden güne yeni dışalımlara yolaçtı...*** Yavaş yavaş patrisyenler, ***satması öylesine sıkıcı ve sermayesi öylesine sevimsiz*** o eski bakır külçeleri, ***yerine, hazinelerini altın ve gümüş külçeleri ile doldurdular, aurum infectum, argentum infectum.**** Pyrrhus'un yenilgisinden ve özellikle Asya fetihlerinden sonra ... *aes grave* tamamıyla ortadan kalkmıştı ve dolaşım gereksinimleri Yunanlıların *victoria*'sını, *victoriatus* adı altında

[44] G. Garnier, *Histoire de la monnaie ...*, c. 2, s. 11.

* Üzerinde öküz ve dişi koyun kabartmaları bulunan ilk parayı kral Servius bastırdı.

[45] Agy, s. 7.

** *p. u. c.* ve *a. u. c.* başharfleri "Roma'nın kuruluşundan başlayarak" anlamına geliyor.

[46] Agy, s. 15-17.

*** İthal edilen altın, ithal edilen gümüş.

kullanılmasını gerekli hale getirdi, ... gümüşün 1/2'si 1 *scrupule* ağırlığındaydı, ***rakamları Attika drahmisi*** gibiydi, a.u.c. 7 yüzyılda, Clodia, bunu Roma sikkesi yaptı. Bu, genellikle bir bakır pound ya da 12 onsluk *as** karşılığında değişiliyordu. Böylece gümüşle bakır arasındaki oran 192 : 1'di, yani ayaklanma sonucu bakırın en büyük ölçüde değer yitirdiği zamana göre 5 kat daha düşük orandaydı. Gene de bakır, Roma'da, Yunanistan ve Asya'da olduğundan daha ucuzdu. ***Metal para maddesinin*** değişim-değerinde, onun kitlesinde gerçekleşen bu büyük devrim, mutsuz pleblerin yazgısını en amansız biçimde kötüleştirdi. ***Parasal maddenin*** değişim-değerindeki bu büyük dönüşüm, gerçekleştiği ölçüde, ***borç olarak*** değerini yitiren ***bakırı alan*** ve ***o sırada taşıdığı kura göre harcadıkları ya da kullandıkları için,*** borç senedi metinlerine göre gerçeklikte borçlandıkları tutarın 5 kat daha büyük bir tutarın borçlusu durumuna düşen zavallı pleblerin yazgısını en acımasız bir biçimde ağırlaştırdı."[47] Onların kölelikten kurtulmalarının hiçbir olanağı yoktu. 3000 *as*'ı, bu paranın 300 öküze ya da 900 gümüş *scrupel*'e eşit olduğu zaman borç alan bir kimse, *as* bu metalin $1^1/_2$ *scrupulum*'u ile temsil edilince, bunu, ancak 4.500 gümüş *scrupel* fazlasına sağlayabiliyordu... Bir plep aldığı bakırın 1/5'ini geri verince, gerçekte borcunu ödemiş oluyordu, çünkü artık 1/5'in değeri, sözleşme yapıldığı zamanın 1'i kadardı. Bakır gümüşe göre değer bakımından 5 kat yükselmişti... (Plebler, borcun yeniden gözden geçirilmesini, borçlanılmış tutarın yeniden değerlendirilmesini ve başlangıçtaki yükümlülüğün değerinde bir değişim yapılmasını istediler... Alacaklılar sermayenin geri ödenmesini istemediler, ama faizlerin kendisi dayanılmaz hale gelmişti, çünkü başlangıçta %12 olan faiz ***ana paranın %60'ıyla sınırlanmış, metal paranın aşırı pahalılaşması sonucu ödenmesi güçleşmişti.*** Borçlular için, uzlaşma yoluyla, birikmiş faizleri ana paradan düşen bir yasa çıkarıldı... Senatörler, halkı ***pek iğrenç bir bağımlılık*** içinde tutan kazançları elden çıkarmamakta direndiler. Kendilerini, borçluları tutsak etmek, onlara bedensel cezalar vermek yetkileri ile donatan hukuksal ünvanlarla silahlanmış hemen bütün toprakbeyleri, ***ayaklananları baskı altına aldılar*** ve bu ***direnenlerin*** üstüne yürüdüler. Her patrisyenin evi bir hapishaneydi. ... Sonunda, ***borçluya, zorlamaların bir ertelenmesi*** ile birlikte uzunca bir ödeme süresi sağlayan ve ***alacaklıya yeni zenginlik ve iktidar kaynakları*** açan ***savaşlar başlatılıyordu.*** Pirus'un yenilgisi Tarent'in alınması ve Samnitler, Lucanien'ler ve öteki güney İtalya halklarına karşı kazanılan önemli zaferler sırasında Roma'nın iç durumu böyleydi.[48] 483 ya da 485'te ilk Roma gümüş sikkesi *libella* çıkarıldı; ...

**As*: eski Romalılarda tartı, ölçü ve para birimi.
[47] Agy, s. 18-20.
[48] Agy, s. 24.

adı libella idi, çünkü ağırlığı azdı, libra da bakırın 12 onsuna eşitti." (*Garnier, Germain, "Histoire de la Monnaie"*, etc. 2 vol. Paris 1819. t. II. s. 15 vd.)

⟨*Assignatlar.* "**National Property. Assignat of 100 frcs.**" yasal ödeme aracı... Bunlar, bütün öteki kâğıt paralardan farklıydılar, **özel bir şeyi temsil bile etmiyorlardı.** "**National property**" sözleri, sürekli açık artırmalarda **elkonmuş malların** ya da **mülkün** gene onlarla satın alınması yoluyla değerlerinin korunması anlamına geliyordu. Ama bu değerin neden 100 frank olarak konduğu belli değildi. Değer, **satın alınacak malın** göreli **niteliğine** ve verilen **assignatların** sayısına bağlıydı.." (*78, 79. Nassau W. Senior: "Three lectures on the cost of obtaining money"*, etc. London 1830.)

Charlemagne tarafından kabul edilen ve hemen hiçbir zaman ***gerçek eşdeğer bir para*** ile simgelenmeyen ***hesap lirası***, 18. yüzyıl sonuna kadar adını olduğu gibi alt bölümlerini ve kesirlerini de korudu, oysa gerçek paralar, yalnız her hükümet değişikliğinde değil, ama aynı hükümdarlık ***döneminde*** bile, ***alabildiğine ad, biçim, büyüklük ve değer değiştiriyorlardı. Hesap lirasının*** değeri de gerçi ***çok büyük azalmalar*** gösterdi, ... ama bu her zaman bir zorlama niteliği taşıyordu."[49] (p. 76, c.I, Garnier, *l.c.*) Ama eskilerin bütün sikkeleri, başlangıçta ağırlıklardan oluşuyordu. (*l.c.*)[50]

"**Para en başta evrensel geçerlikte bir meta, ya da başka metaların sağlanması için herkesin kullandığı bir metadır.**" (*Bailey: Money and its Vicissitudes"*, etc. London 1837, s. 1.) "**Bu, en büyük aracı metadır.**" (s. 2, *l. c.*) Bu, **sözleşmelerin, ya da daha sonra tamamlanacak olan mülkiyetle ilgili işlerinin imzalandığı genel metasıdır.** (s. 3.) Son olarak da, "**değerin ölçüsüdür ... böylece bütün metalar para ile değişildiği için, ortak A ve B değerleri, kaçınılmaz olarak para olarak değerleri ya da fiyatları ile gösterilir ...** ||36| **maddelerin göreli ağırlığı olarak, ağırlıklarının suya olan oranı ile, ya da özgül ağırlıkları ile anlaşırlar.**" (s. 4.) "**Paranın eşit niceliklerinin, birinin ötekine yeğ tutulmasına meydan kalmayacak ölçüde özdeş olması için başlıca ilk gereklilik, onun fiziksel nitelikler bakımından aynı türde olmasıdır. ...** Örneğin bu yüzden **tahıl ve davar** buna elverişli değildir, çünkü eşit miktarda tahıl ve **eşit sayıda baş davar, onların yeğlenmesi için gereken nitelikler yönünden her zaman aynı değildir.**" (s. 5, 6.) "**Değerin sürekliliği, aracı meta bir özleşme metası** olarak **parada çok önemlidir; bu, onun değerin ölçüsü olma özelliği bakımından hiç önemi yoktur.**" (s. 9.) "**Para değer bakımından sürekli değişebilir ve eksiksiz olarak sürekli kalmışsa değer ölçüsü olarak o kadar uygun olur.** Örneğin **diyelim ki, değeri azalmamıştır** ve değerin azalması, **herhangi bir ya da birçok metaya**

[49] Agy, c. I, s. 76-77.
[50] Agy, s. 125.

oranla değerde bir azalmayı gösterir, tahıla ve emeğe oranla değerde görülen azalma gibi. Azalmadan önce, bir guinea ile üç şinik buğday ya da altı günlük emek satın alınırsa; o zaman yalnız iki şinik buğday ya da dört günlük emek satın alabilir. Her iki durumda, buğdayın ve emeğin paraya olan oranları, onların ortak oranlarını gösterir; bir başka deyişle, bir şinik buğdayın iki günlük emek değerinde olduğunu saptayabiliriz. Her değer ölçümü ile ilgili bir saptama azalmadan önce olduğu gibi sonra da yapılır. Değer ölçüsü olarak bir şeyin özelliği onun değerdeki kendi değişkenliğinden tamamen bağımsızdır... Değerin değişkenliği, saflık ve ağırlık değişkenliği ile karıştırılır... Değeri oluşturan nicelik üstünlüğü, tek türden metanın özünün kesin niceliği, değeri ölçmek için birim olarak kullanılmalıdır; ve varlığı değişmemesi gereken tek *türden* bir *niteliğin* özünün kesin niceliği budur." (s. 11.*) "Bütün para sözleşmelerinde, değerin değil ödünç alınacak altının ve gümüşün niceliği sözkonusudur." (s. 103.) "Bir kimse, bir sözleşmenin belirli bir *değer* için olmasında ısrar etmişse, bunun hangi meta ile ilgili olduğunu göstermekle yükümlüdür: böylece, bir para sözleşmesinin burada gösterilen para niceliği ile değil, ne olduğu belirtilmemiş bir metanın niceliği ile ilgili olduğunu öne sürmüş olur." (s. 104.) "Gerçekte *paranın* ödünç verildiği sözleşmelerde bunun sınırlanması gerekli değildir. İster kredi ile satılan herhangi bir türden mallar için, ister hizmetler, ya da arazi ve binanın rantı için olsun, ilerdeki para ödemelerinde bütün koşullar konusunda geçerli olan budur; bunlar, aracı metanın salt ödünç verilmesinde de aynı koşul altında kesinlikle belirtilir. Eğer A bir ton demiri B'ye on pounda oniki aylık kredi ile satıyorsa, sonuç olarak bu, on poundun bir yıl için borç verilmesi ile aynı şeydir ve sözleşme yapan iki tarafın çıkarları, parada meydana gelen değişikliklerden aynı tarzda etkilenir." (s. 110, 111.)

Ölçü birimi olarak iş görmesi gereken, para maddesinin belirlenmiş ve değişmeyen bölünebilir parçalarına adlar vermeyi — bunların adlandırılmasını paranın *fiyatının* saptanması ile karıştırmak, ötekilerin yanında, ekonomi politiğin çok tutulmuş romantik kişisi Bay Müller'de kendini gösterir. Müller diyor ki: "*Sikke fiyatının gerçek belireniminin*, en başta hükümetin çok bağışlayıcı bir el açıklığıyla" (yani Bank of England'ın altın tüccarlarının yararına ve ülkenin zararına) "para dökümünden vergi almadığı vb. İngiltere'de ne kadar önemli olduğunu herkes görüyor; ve dolayısıyla hükümet, sikke fiyatını piyasa fiyatının çok üstünde saptarsa, bir ons altın şimdi 3 sterlin 17 şilin $10^1/_2$ peni ile ödenecek yerde, bir ons altının sikke fiyatını 3 sterlin 19 şilin olarak saptarsa, orada piyasadan elde edilmiş gümüş burada daha ucuz olan altın karşılığı satılan bütün altın, sikkeye akar ve yeniden sikke olur ve sikke sistemi kargaşaya döner." (s. 280-281, t. II, *Die Elemente der Staatskunst*." Berlin 1809.) Demek ki, Bay Müller, peni ile

* Doğrusu: s. 102-103.

şilinin burada yalnız bir altın onsun bölünebilir parçalarının adları olduğunu bilmiyor. Gümüş ve bakır paralar —zaten gümüş ve bakırın altına olan oranına göre dökülmeyip, yalnızca aynı adı taşıyan altın bölümleri için im olarak çıkarıldıkları, bu yüzden de çok küçük bir miktarda ödeme için alınmaları gerektiği— şilin ve peni adları ile dolaşımda bulundukları için, bir ons altının altın, gümüş ve bakır paralara (yani üçlü **değer ölçütüne**) bölündüklerini sanıyor. Birkaç adım attıktan sonra, İngiltere'de çifte ölçü bulunmadığı, üç türden daha az olduğu gene aklına geliyor. Bay Müller'de,[51] "sıradan" ekonomik ilişkiler konusundaki belirsizlik, onun "daha yüce" anlayışının gerçek temelidir.

Dolaşımdaki metaların toplam fiyatının dolaşımdaki aracı kitlesini belirlediğine, dolaşım hızının belirli bir düzeyinin önkoşulu olduğuna ilişkin genel yasadan çıkan sonuç, dolaşıma sokulan değerlerinin büyümesinin belirli bir düzeyinde değerli metalin —daha büyük özgül değerdeki, yani daha az nicelikte daha çok emek-zamanı içeren metalin— daha az değerde metalin yerini egemen dolaşım aracı olarak alması; böylece bakırı, gümüşü, altını, başka bir metali, egemen dolaşım aracı olarak başka bir metalin yerinden atmasıdır. Fiyatların bu yığınsal toplamı, gümüş sikkelere göre örneğin 14 kat daha az altın sikke ile dolaşabilir. Bakır, hatta demir sikke, egemen dolaşım aracı olarak zayıf bir dolaşımı gerektirir. Tıpkı daha güçlü, ama daha değerli taşıma aracı ve dolaşım aracının daha az değerli olanın yerine geçişi gibi, dolaşan metaların ve hatta dolaşımın kitlesi kadar yığın olarak büyür.

Öte yandan, açıktır ki, günlük yaşamın küçük çapta perakende alışverişi çok küçük çapta değişimleri gerektirir — ülke ne kadar yoksulsa ve dolaşım ne kadar zayıfsa değişimler o kadar küçük çapta olur. Bir yanda çok küçük miktarda metaların, aynı zamanda da küçük değerlerin dolaştığı bu perakende ticarette, sözcüğün en gerçek anlamında, para ancak kayboluş halindeki dolaşım aracı olarak bulunur ve gerçekleşmiş fiyat olarak pekişmez. Dolayısıyla, bu ticaret için, yalnızca egemen dolaşım araçlarının bölünebilir kısımlarının imi olan yardımcı bir dolaşım aracı olarak araya girer. Bunlar, bu yüzden örneğin tözlerinin değeri altının değerine oranına göre dökülmemiş gümüş ve bakır jetonlardır. Burada, para, göreli olarak değerli bir tözde bulunsa bile, yalnız im olarak bulunur. Yoksa örneğin altının, bu perakende ticarette gerektiği gibi meta bölüşümüne uygun düşmesi için çok büyük parçalara bölünmesi gerekir.

Bunun içindir ki, bu yardımcı dolaşım araçları da, ancak, fiyatın

[51] Adam Müller, *Die Elemente der Saatskunst*, Berlin 1809, (İkinci bölüm), s. 190.

gerçekleşmesi olarak saptanmaları olanaksız bulunan küçük bir miktarda yasal ||37|ödemede geçerli olabilirler. Örneğin İngiltere'de bakır 6 peni tutarında, gümüş 20 şilin tutarındadır. Genellikle dolaşım ne kadar gelişmişse, dolaşıma giren metaların fiyat kitlesi ne kadar büyükse, bunların toptan değişimi perakende değişimlerden o kadar farklıdır ve dolaşım için bunlara daha çeşitli sikke türleri gereklidir. Paraların dolaşımının hızı, onların değer büyüklüğü ile ters orantılıdır.

"**Ulusların yoksul ve ödemelerin önemsiz olduğu toplumun ilk aşamasında bakır, her parasal amacı karşılayan araç olarak biliniyordu ve o zamanlar gerçekleşen önemli değişimleri kolaylaştırmak için çok küçük değerde parçalar halinde dökülüyordu. Roma Cumhuriyetinin ve İskoçya'nın ilk çağında** böyleydi." (s. 3.) (*David Buchanan. "Observation the subjects, treated of in Dr. Smith's Inquiry"*, etc. Edinburgh 1814.) "**Bir ülkenin genel serveti, ödemelerin doğası ve parasının durumu ile tamı tamına ölçülmüştür; ve geçerlikteki parada düşük nitelikli bir metalin ağır basmış olması özelliği, buna bağlı olarak çok düşük bir sayı taşıyan sikkelerin kullanılması, toplumun pek kaba bir durumda olduğunun belirtisidir.**" (s. 4.) Daha sonra "**para işleri iki farklı sektöre ayrılır; başlıca ödemeler, daha değerli metallerle değişilerek gerçekleştirilir;** buna karşılık düşük değerde metaller daha önemsiz değişimler için alıkonur, ve böylece, geçerli olan **başlıca paraya tamamen bağımlılaşır.** Değerli bir metalin bir ülkenin **geçerli parasına** ilk **girişi** ile yalnızca **başlıca ödemelerde kullanılması** arasında büyük bir süre vardır; **perakende ticaret ödemeleri** bu süre içinde öyle önemli duruma gelmiş olmalı ki, **servetin artması** sonucu olarak, bunlar, en azından kısmen **yeni tip ve daha büyük değerde para ile kolaylıkla yürütülebiliyordu;** çünkü, **sermayenin gelirini ... tüketicinin hesabından sonunda çeken her ticarette, aynı zamanda perakende ticaret işlemlerinin işine gelmeyen daha büyük ödemeleri için, hiçbir zaman para kullanılamıyordu.**"[52] (Kâğıt paralarda görüldüğü gibi, bu yanlıştır.) ... Kara Avrupasında, gümüş-para, **başlıca ödemeler** için her alanda yerleşmiştir. ... Britanya'da dolaşımdaki gümüş miktarı, **pek küçük ödemeler** için gerektiğinden fazla olmamıştır ... uygulamada gümüş 20 şilin tutarında bir ödeme pek az yapılmıştır.[53] ... **William III'ün hükümdarlığından önce, gümüş-para, devlet vergilerinin ödenmesi için hazineye büyük çuvallar içinde taşınıyordu.** Bu dönemde büyük değişim meydana geldi.[54] ... **İngiltere'nin başlıca ödemeleri** için yalnızca altının **kabul edilişi, bu dönemde perakende ticaret ödemelerinin daha çok altınla** yapıldığının **açık bir kanıtıdır;** bu, **tek bir ödemenin, altın paraların herhangi**

[52] David Buchanan, *Observations on the Subjects treated in Dr. Smith's Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*. Edinburg-Londra 1814, s. 7.

[53] Agy, s. 6

[54] Agy, s. 7.

birini hiçbir zaman aşmaksızın ya da kendine eşitlenmeksizin olanaklıydı; çünkü, altından genellikle vazgeçilmesi ve gümüşün seyrek bulunuşu dolayısıyla, küçük tutarlar için doğal olarak altın para veriliyor ve paranın üstü için gümüşle dengelenmesi isteniyordu; böylece altın, perakende ticarete yardım ederek ve küçük ödemeler için bile gümüşün kullanılmasında tasarruf sağlayarak, perakende satıcıların elinde altın birikimini önleyebilir.[55] ... İngiltere'de (1695) başlıca ödemeler için gümüşün yerine altın geçtiği sırada," "İsveç'te bakırın yerini gümüş aldı.[56] ... Büyük ödemeler için kullanılan sikkenin yalnız gerçek değeri üzerinden geçerli olabileceği açıktır ... ancak içsel değer dolaşımda bir yedek para için gerekli değildir.[57] Roma'da bakır önde gelen para olduğu uzun zaman boyunca, ancak gerçek değeri üzerinden geçerliydi. Birinci Pön Savaşının başlamasından 5 yıl önce kabul edilen gümüş yavaş yavaş önemli ödemelerde bakırın yerini aldı ... Gümüşten 62 yıl sonra da bu yeri altın aldı, ama başlıca ödemeler için gümüşün asla dışlanmamış olduğu görülüyor.[58] ... Hindistan'da bakır yedek bir para olmadı; bunun içindir ki, gerçek değeri üzerinden geçerlidir. 2 şilin 3 penilik bir gümüş sikke rupi hesap parasıdır; altın sikke olan mohur bunun oranındadır ve bakır sikke olan pice ile birlikte piyasada onların değeri olabilir; bir rupi ile değişilen pice sayısı her zaman paranın ağırlığı ile değeri birlikte değişir. Oysa burada 24 yarım-peni, ağırlığa bakılmaksızın her zaman 1 şiline eşittir. Hindistan'da, perakende satıcı, metaları için her zaman daha çok miktarda bakır sikke almak zorundadır ve bu yüzden onun gerçek değerini alması için çaba gösteremez. ... Avrupa'da, geçerli olan paralarda bakır, ağırlığına ve saflığına bakılmaksızın, saptanmış olduğu her değer üzerinden geçerlidir.[59] (s. 4-18.) İngiltere'de, 1798'de, özel satıcılar, bakırın fazlasını çıkarmışlardı; bakır yalnız 6 peni için yasal ödeme olduğu halde, bu, perakendecilere kadar (fazlalık) bir yöntem olmuştu. Onlar bunu yeniden dolaşıma sokmaya çalışmışlar; ama sonunda bu onlara geri dönmüştür. Bu paranın akışına bir sınır konulduğu zaman, perakendecilerde bakır 20, 30, hatta 50 liralık tutarlarda yığılmış, sonunda onlar bunu gerçek değeri üzerinden satmak zorunda kalmışlardır." (s. 31.)

Yedek parada dolaşım aracı, bu niteliği ile salt kayboluş halindeki araç olarak, aynı zamanda eşdeğer olan dolaşım aracı yanında özel bir varlık kazanır, fiyatları gerçekleştirir ve bağımsız değer olarak birikir. Dolayısıyla burada ancak yalnız simgedir. Bu nedenle de, tamamıyla

[55] Agy, s. 8-9.
[56] Agy, s. 12.
[57] Agy, s. 14.
[58] Agy, s. 16.
[59] Agy, s. 16.

küçük **perakende ticaret** için gerekli nicelikte piyasaya çıkarılabilir, bu da her biriktirmeyi engeller. Bu nicelik dolaşıma konan paranın değerinin toplamının hızı ile bölünmesi sonucu belirlenmiş olması gerekir. Belirli bir değere sahip dolaşan aracının fiyatlarla belirlenmiş olan kitlesi, dolaşımın gerektirdiğinden daha büyük bir miktar yapay yoldan dolaşıma sürülür ve satılamazsa, (dolaşım aracı olarak **gerçek değerinin** üzerinde olduğu için, burada böyle bir şey sözkonusu değildir), paranın değerinin düşeceği kendiliğinden anlaşılır; çünkü fiyatları belirleyen nicelik değildir, tersine fiyatlar niceliği belirler, yalnız böyle belirli bir değerin belirli bir niceliği dolaşımda kalabilir. Dolayısıyla, dolaşımın, fazla niceliği dışarı atabileceği açık kapılar olmazsa, dolaşımdaki aracı, dolaşım aracı olma biçimini kendisi için değer biçimine dönüştüremez — o zaman dolaşım aracının değeri düşmek zorundadır. Ancak yapay engeller, sikkeyi eritme yasağı, dışsatım vb. durumlar dışında, dolaşım aracı yalnız bir simge ise, nominal değerine uygun düşen bir gerçek değere bizzat sahip değilse, yani dolaşımdaki aracı biçiminden meta biçimine hiç geçemiyorsa ve taşıdığı damgalar silinebiliyorsa; sikkenin varlığının tutsağı olmuşsa, böyle bir şey olabilir. Bunun bir sonucu da, simgenin, paranın rakamının, temsil ettiği altının nominal değeri üzerinden —kendine ait herhangi bir değere sahip olmaksızın— dolaşabilmesidir, ama bunun için paranın yalnızca, bizzat dolaşabildiği miktarda dolaşım aracını temsil etmesi gerekir. Ama bunun bir koşulu da, bizzat kendisinin, ya yalnız yedek halde dolaşmasına elverişli olacak kadar küçük miktarda var olması, yani bir an bile dolaşım aracı olmaktan çıkmaması (burada sürekli olarak kısmen küçük miktarda metaların değişiminde, kısmen de gerçek dolaşım aracının değişilmesinde kullanılır), dolayısıyla hiç birikmemesi; ya da hiçbir değere sahip olmaması ve dolayısıyla nominal değerinin kendi içsel değeri ile karşılaştırılmamasıdır. Bu sonuncu durumda salt *simge* olarak konmuştur, bu simge kendisi tarafından, onun dışında var olan değeri gösterir. Öteki durumda, içsel değerinin kendi nominal değeri ile karşılaştırılması durumuna düşmesi asla sözkonusu olmaz.

||38| Bu yüzden paranın sahteleri derhal kendini gösterir; oysa değerinin tümden yok edilmesi ona zarar vermez. Yoksa, paranın yerini değeri olmayan bir kâğıdın alabilmesi; ama metal içeriğinin birazcık olsun azalmasıyla değer yitirmesi çelişkili görünebilir.

Genel olarak dolaşımdaki paranın çifte belirlenimi çelişkilidir; onlar da, bir yandan, kaybolmakta olan salt aracısı durumundaki salt dolaşım aracı olarak iş görür; ve aynı zamanda da, biriktiği ve para olarak üçüncü belirlenimine dönüştüğü biçimde, fiyatların gerçekleşmesi işini görür. Dolaşım aracı olarak para yıpranır; yani onu sabit bir miktarda nesneleşmiş emek yapan metal tenörü içerilmez. Dolayısıyla

kendi değeriyle örtüştüğü her zaman çok ya da az aldatıcıdır. Buna bir örnek verelim.

Para bölümünün bu noktasmda nicelik belirlenimini getirmek önemlidir, ama alışılagelen doktrine göre, bunun tam tersi bir sonuç çıkarılıyor. Niceliği, dolaştırdığı fiyatlarla belirlendiği için, para yerine konabilir. Değerin kendisi olduğu ölçüde —yedek dolaşım aracındaki gibi—, niceliğinin, paranın eşdeğer halinde birikememesi ve gerçekten yalnız asıl dolaşım aracının yan tekerleği olarak rol oynaması biçiminde belirlenmiş olması zorunludur. Ancak bunu bizzat kendisinin yerine koyması gerektiğine göre, hiçbir değere sahip olamaz, yani değerinin onun dışında varolması gerekir. Dolaşımdaki **dalgalanmalar, işlemlerin tutarı** ve sayısı ile belirlenir. (*Economist.*) Dolaşım, fiyatların değişmemesi durumunda metaların **tutarının** çoğalmasıyla; **tutarın** aynı kalması durumunda metalarm fiyatının çoğalmasıyla; her ikisiyle birlikte çoğalabilir.

Fiyatların **dolaşımda paranın niceliğini** düzenlediği ve **tersi** olmadığı; başka bir deyişle, ticaretin parayı (dolaşım aracının niceliğini) düzenlediği ve **tersi** olmadığı önermesinde, **doğal olarak, bizim vardığımız sonucun gösterdiği gibi, fiyatın ancak başka bir dile çevrilmiş değer olduğu varsayılır.** Değer ve emek zamanı ile belirlenmiş değer önkoşuldur. Dolayısıyla açıktır ki, bu yasa, fiyatların **dalgalanmalarına** her çağda aynı biçimde uygulanamaz; örneğin, eski dünyada, dolaşım aracının kendisinden değil, **değişimden** değil, ama soygundan, yağmadan vb. geldiği yerde, Roma'da uygulanamaz.

"Bunun sonucu olarak hiçbir ülkenin birden fazla **ölçütü**; *değer ölçüsü* olarak birden fazla ölçütü olamaz; çünkü bu **ölçütün tekdüze** ve **değişmez** olması zorunludur. Hiçbir malın, başka mallara karşı tekdüze değişmez değeri yoktur: Onun yalnız **kendinde böyle bir değer vardır.** Bir altın sikke her zaman başka bir altın sikke gibi aynı değerdedir, tamamıyla aynı saflıkta, aynı ağırlıktadır ve aynı yere sahiptir, ama **altın ve herhangi başka bir mal**, örneğin **metal-parça** için bu söylenemez." (*Economist,* cilt I, s. 771.)[60] **"Pound, standart nitelikte altının belirli ve değişmez bir niceliğe ilişkin bir hesap adlandırılmasından başka bir şey değildir."** (*l. c.*) "Bir ons altının 3 sterlin 17 şilin $10^1/_2$ peni yerine 5 sterlin değer haline **geldiğini** söylemek, yalnızca, bundan sonra $3^{420}/_{480}$ **sovereign** yerine onun 5 **sovereign** olarak döküleceğini söylemek demektir. Bununla *altının* değerini değiştirmiş olmayız, yalnız onun *ağırlığını* ve dolayısıyla da **poundun** ya da **sovereign**'in değerini değiştiririz. Bir ons altın eskisi gibi buğday ya da öteki metalar için göreli

[60] *The Economist,* c. I, n°37, 11 Mayıs 1844, s. 771, "The First Steps in the Currency Question" başlıklı yazı.

olarak aynı değeri taşır, ama bir pound eskisi gibi gene aynı adı taşımakla birlikte bir ons altının daha küçük bir değerini temsil ettiğinden, buna **uygun olarak** daha küçük nicelikte buğdayı ya da başka metaları temsil eder. Tıpkı, bir **quarter buğday artık 8'e değil, 12 şinike bölünmüş** olmalıdır dememiz gibi; bu işlemle, buğdayın değerini değiştiremeyiz, bir şinikte bulunan **niceliği** ve dolayısıyla da onun değerini azaltırız." (s. 772, *l. c.*) "Hangi geçici ya da sürekli değişiklik olursa olsun, onun *fiyatı* her zaman aynı para tutarı ile ifade edilir; bir ons altın, eski **paramız** gibi 3 sterlin 17 şilin $10^1/_2$ peni olacaktır. Onun değerindeki değişme, satın alabildiği metaların daha büyük ya da daha az niceliği ile gösterilir." (*l. c*, s. 890.)[61]

Düşüncel demir çubuk ile Buenos Aires'teki *düşüncel milrea* (kâğıt paraların değer yitirmesi sırasında İngiltere'de de pound) karşılaştırılabilir. Burada **sabit** olan, *milrea* adıdır; değişen onun ifade ettiği altın ya da gümüş miktarıdır. Buenos Aires'te dolaşımdaki para, çevrilemeyen kâğıt paradır (kâğıt-dolar); bu dolar, başlangıçta 4 şilin 6 peniye eşitti; şimdi aşağı yukarı $3^3/_4$ penidir ve $1^1/_2$ peni kadar düşmüştür. Eskiden bir arşın kumaş 2 dolardı, şimdi değeri düşen **kâğıt para** sonucu *nominal* olarak 28 dolardır.[62]

"İskoçya'da **değişim aracı**, ki bunu **değerin ölçütü ile karıştırmamalı, 1 liradan fazladır, denebilir ki, yalnız kâğıt paradır ve dolaşımda altın hiç yoktur; bununla birlikte altın dolaşımda başka hiçbir şey yokmuş gibi değerin ölçütüdür, çünkü kağıt para bu metalin aynı sabit niceliğine çevrilir; ve yalnızca böyle çevrilebilir olduğu kanısı dolayısıyla dolaşımdadır.**" (s. 1275.)[63]

"*Guineler, güvensizlik dönemlerinde istif edilmiştir.*" (*Thornton*, s. 48.)[64] Paranın bağımsız değer olarak işlev gördüğü **istifçilik ilkesi**, şaşırtıcı biçimler bir yana, paranın ortaya çıktığı *bir öğe* olarak, para dolaşımına dayalı değişimde gereklidir; çünkü A. Smith'in dediği gibi, herkesin kendi metası yanında **aracı bir niceliği**, "genel metanın" belirli bir oranına gereksinimi vardır." "*Ticaret yapan insanın ticarette malı vardır.*" (l. c. s. 21.)[65]

[61] *The Economist*, c. I, n°42, 15 Haziran1844, s. 890, "The Action of Money on Prices" başlıklı yazı.

[62] *The Economist*, c. I, n°57, 28 Eylül 1844, s. 1251-1253, "Effect of an Inconvertible Currency on our Foreign Trade" başlıklı yazı.

[63] *The Economist*, c. I, n°58, 5 Ekim 1844.

[64] H. Thornton, *An Inquiry into the Nature and Effects of the Paper Credit of Great Britain*, Londra 1802, s. 48.

[65] Agy, s. 21.

"**Eşit sermayeler** ya da, başka bir deyişle, **birikmiş emeğin eşit nicelikleri çoğunlukla aracı emeğin çeşitli niceliklerini harekete getirir,** ama işin özünde bir şey değişmez." (s. 31. Torrens. "*An Essay on the Production of Wealth*", London 1821.) "**Toplumun ilk döneminde ... metaların göreli değerini belirleyen ... birikmiş ve doğrudan üretimde harcanmış emeğin toplam niceliğidir.** Ama **sermaye birikimi** sağlandıktan ve bir kapitalist sınıfı bir işçi sınıfından ayrı olarak belirgin hale geldikten sonra, **herhangi bir kişi bir sanayi kolunu üzerine alırsa, kendi işini yapmaz da başkalarının geçimini ve malzeme sağlarsa, o zaman metaların değişilebilir gücünü belirleyen sermayenin tutarı, ya da üretimde harcanan birikmiş emeğin niceliğidir.**" (s. 33, 34.) "**Uzun zaman iki sermaye eşit ... bunların ürünleri de eşit değerde ise, bunların kullandığı ya da ürünlerinin gerektirebileceği doğrudan emeğin niceliğini birbirinden ayırabiliriz.** Sermayeler eşit değilse, ... **ürünleri aynı değerde değilse, herbirinin kullandığı emeğin toplam niceliği tamamıyla eşit olmalıdır.**" (s. 39.) Öyleyse "**kapitalistlerin** ve emekçilerin bu ayrımına göre, değişim-değerini belirleyen, **sermayenin tutarı, birikmiş emeğin niceliğidir**; bu ayrımdan önceki gibi, üretimde kullanılan birikmiş *ve* doğrudan emeğin toplamı değildir." (*l. c.*)[66] Bay Torrens'in yanılgısı, rikardocuların **soyut tutumu** karşısında doğrudur. Ama kendisi, kökten yanlıştır. Birincisi, saf emek-zamanı ile değerin belirlenmesi yalnızca sermayenin ||39| üretimi temeli, yani iki sınıfın ayrılığı üzerinde oluşur. **Kâr oranı ortalamasının aynı olması sonucu** —(ve bunun gibi *cum grano salis**)— fiyatların eşitlendirilmesinin, değerin belirlenmesi ile *hiçbir* ilişkisi yoktur, ama tersine, değeri *önkoşul* yapar. Rikardocuların yanılgısını göstermek için bu nokta önemlidir.

En düşük ücret.

Kâr olarak artı-değerin oranı 1) artı-değerin kendisinin büyüklüğü tarafından; 2) canlı emeğin **birikmiş** emeğe oranı tarafından (**sermayenin** ücrete **harcanan kısmının bu niteliğiyle kullanılan sermayeye oranı tarafından) belirlenir.** 1) ve 2)'yi belirleyen bu iki nedenin özellikle incelenmesi gerekir. Örneğin rant yasası birincisine girer. Şimdilik bu niteliğiyle gerekli-emek varsayılır; bu demektir ki, emekçi yalnız ücretin gerekli olan en azını alır. Bu varsayım, emek ücretinin yükselmesi ve düşmesi ya da toprak mülkiyetinin etkisi ile belirlenmemişse, kâr yasalarının saptanması için doğal olarak gereklidir. *Katı* varsayımların hepsi bizzat gelişmenin akışı içinde akıcı hale gelir. Ama yalnızca bun-

[66] Robert Torrens, *An Essay ...*, s. 39-40.
* Rezervlerle birlikte

ların başlangıçta kesin olmasıyla **her şeyi birbirine karıştırmaksızın** geliştirmek olanaklıdır. **Ayrıca gerçekten kesindir ki, örneğin, gerekli emeğin ölçüsü çeşitli dönemlerde ve çeşitli ülkelerde birbirinden farklı olmakla birlikte, ya da ham ürün fiyatlarının değişmesi sonucu, bunun oranı, ya da emeğin arz ve talebi sonucu tutarı ve oranı değişiyorsa da, hangi dönemde olursa olsun ölçünün sermaye tarafından saptanmış olarak kabul edilmeli ve buna göre işlem yapmalıdır. Böylesi değişmelerin kendisinin incelenmesi, ücretli emeğin işlenmesi kesimine girer.**

"Değişilen değer, mutlak üretim maliyeti ile değil, göreli üretim maliyeti ile belirlenir. Altın üretiminin maliyeti, bütün öteki şeylerin maliyeti iki katına çıktığı halde, aynı kalmışsa, o zaman altının satınalma gücü daha önceki bütün şeylere göre daha az olur; ve değişilen değeri yarı-yarıya azaldığı halde tıpkı bütün öteki şeylerin maliyetinin hiç değişmemiş olması gibi bir sonuç doğurur." (s. *56, 57. Torrens, l.c.*) Bu, fiyatlar için önemlidir. Değerin belirlenmesi için hiç önemli değildir; yalnızca totolojidir.[67] Bir metanın değeri içerdiği emeğin niceliği ile belirlenmiştir, demek, onun, kullanım-değerinin başka bir biçiminde aynı nicelikte emeğe karşılık değişildiği anlamına gelir. Bundan dolayı açıktır ki, a nesnesinin üretimi için gerekli-emek zamanı **iki katına** çıkarsa, bunun yalnız yarısından fazlası = eski eşdeğeri b. Eşdeğerlik emek-zamanının ya da emek niceliğinin eşitliği ile belirlenmiş olduğundan, **kuşkusuz** değer farkı da bunun eşitsizliği ile belirlenmiştir, ya da emek-zamanı değerin ölçüsüdür.

1826'da pamuk makineleri ve işçiler. Hodgskin.

"1826'da, **çeşitli makineler pamuğun işlenmesinde** 150 **kişinin yapacağı iş için** bir kişi çalıştırıyordu. Şimdi diyelim ki, burada yalnızca 280.000 kişi çalıştırılmıştır; o zaman yarım yüzyıl önce aynı işte 42 milyon kişinin çalıştırılmış olması gerekirdi." (s. 72.) (Hodgskin.)[68] "Değerli metallerin öteki metalara olan göreli değeri, bunlardan ne kadarının başka şeyler için verilmesi gerektiğini belirler; ve belirli bir dönemde yapılacak satışların sayısı, para satışları etkileyen alet olduğu ölçüde, gerekli paranın niceliğini belirler." (*l. c.* s. 188.)

"Para dökümü uygulamasının bireylerle başladığına, sona erinceye kadar onlar tarafından uygulandığına ve hükümetler tarafından tekel altına alındığına ilişkin sayısız neden vardır. Rusya'da durum **böyle olmuştur."** (Bkz: *Storch*)[69] (*l. c.*, s. 195, not.)[70]

Hodgskin, romantik Müller gibi başka bir görüştedir. "**Yalnızca**

[67] Agy, s. 56-57.
[68] Thomas Hodgskin, *Popular Political Economy ...*
[69] Henri Storch, *Cours d'économie politique ...*, c. 2, s. 128, not.
[70] Thomas Hodgskin, *Popular Political Economy ...*

bireylerin getirdiği sikke damgaları çoğunlukla hiç düşünülmeden onlara dökümcü emeğinden başka bir şey yüklemez; ve para ile uğraşan kimselerin yararına halka vergi yükler." (s. 194. *Popular Polit. Econ.* etc., London, 1827.)

Makine hammaddeyi nasıl sağlar? Keten sanayisi. Halat ipliği. Economist.

Para üzerine bu konu-dışı yazılardan sonra —bu bölümü bitirmeden önce yeri geldikçe bunları gene ele almamız gerekecek— *çıkış noktamıza* geri dönüyoruz (bkz: s. 25, defter VII). Manüfaktür sanayisinde olduğu gibi makinelerin geliştirilmesinin, bunun sonucu olarak üretken gücün artmasının, *hammaddenin* mutlak çoğalışını istemek yerine, hammaddeyi nasıl (*göreli olarak*) sağladığı konusunda bir örnek: "**Fabrika sistemi keten sanayisinde** çok yenidir. 1828'den önce İrlanda ve İngiltere'de keten ipliği büyük ölçüde elle yapılıyordu. Bu sırada **keten ipliği makineleri** özellikle Leeds'de Bay Peter Fairbairn'in çabası ile öyle geliştirildi ki, çok geniş **alanda kullanılmaya** başlandı. Bundan sonra iplik fabrikaları Belfast'ta ve Kuzey İrlanda'da, Yorkshire'in, Lancashire'in çeşitli bölgelerinde ve İskoçya'da ince iplikler üretmek üzere çok yoğun olarak kuruldu, birkaç yıl sonra elle iplik bükme terkedildi... Şimdi **en iyi halat ipliği**, 20 yıl önce döküntü diye atılanlarla üretiliyor." (*Economist,* 31 Ağustos 1850)[71]

Makine ve artı-emek.

Makinelerin her türden kullanılması sırasında —durumu, ilkin, doğrudan ortaya çıktığı gibi, bir kapitalistin sermayesinin bir kısmını doğrudan emeğe yatıracak yerde, makineye yatırdığı biçimi ile inceleyelim— sermayenin bir kısmı, onun değişen ve kendi kendine çoğalan bölümden, yani canlı emek karşılığında değişilen bölümden bir kısmı, üründe yeniden-üretilen ya da korunan değerin değişmeyen kısmına eklemek için çıkarılır. Ama bu, **geri kalan kısmı daha üretken yapmak** için olur. *Birinci durum: makinelerin değeri, yerine koyduğu emek-güçlerinin değerine eşittir.* Bu durumda, yeniden-üretilmiş değer azalır, emek-gücünün geri kalan bölümünün artı-emek zamanı bunların sayısının azaldığı kadar büyümezse azalmaz. 100 işçiden 50'si işten çıkarılır ve yerine makine konursa, geri kalan 50 işçi, daha önce 100 işçinin yarattığı kadar artı-emek zamanı yaratmak zorundadır; dolayısıyla ötekiler 2 saat yaratırken, bunlar günde 4 saat yaratacaktır. Bu durumda, artı-

[71] *The Economist,* c. VIII, n°366, s. 954, "Can Flax be Made a Substitute for Cotton? New facilities for flax-growing" başlıklı yazı.

emek-zamanı 50x4=200, daha önceki gibidir, 100x2 = 200, oysa mutlak emek-zamanı azalmıştır. Bu durumda, yalnız artı-emeğin üretimiyle ilgisi olan sermaye için durum aynıdır. Bu durumda işlenmiş hammadde aynı kalır; bunun gideri değişmez; emek aracı için gider artar; emek için azalır. Toplam ürünün değeri aynı kalır, çünkü nesneleşmiş ve aynı artı-emek zamanının toplamına eşittir. Böyle bir **durum**, sermaye için kesin olarak hiçbir gelişmeyi temsil etmez. Bir yanda artı-emek zamanından kazandığını, sermayenin nesneleşmiş emek olarak, yani değişmeyen değer olarak üretime giren kısmında yitirir. Bu arada düşünülmesi gereken, makinenin, belirli bir değere sahip olmuş, yani paranın belirli bir tutarına karşı değişilmiş yetersiz üretim aletlerinin yerine geçmesidir. İşin içinde bulunan kapitalist için olmasa bile, işe yeni başlayan kapitalist için, üretken gücün tamamlanmamış aşamasında kullanılan sermaye bölümü makinelerin maliyetinden çıkar.

||40| Öyleyse, örneğin, 1.200£ (50 emek-gücü), makine işe sokulur sokulmaz, üretim aletlerine ait daha önceki 240 pound gider ortadan kalkınca, sermayenin artı-gideri, yalnız 960£, yılda 40 emekçinin fiyatı tutarındadır. Öyleyse bu durumda, geri kalan 50 emekçi hep birlikte, tam tamına daha önce 100 emekçinin ürettiği kadar artı-emek üretirse, şimdi 2.160 sermaye ile 200 artı-emek üretir, daha önce bunu 2.400 sermaye ile üretiyordu. Emekçi sayısı yarı-yarıya azalmış, mutlak artı-emek eskisi gibi 200 emek-saati olarak aynı kalmıştır; ama artı-emeğin sermayenin değişmeyen kısmına oranı kesinlikle artmıştır. Toplam 9.240 sterlindir. İşte açıkça şöyle:

Hammaddeye yatırılan sermaye aynı kaldığı, makineye yatırılan sermaye çoğaldığı, ama emeğe yatırılan sermayenin azalması oranında çoğalmakla birlikte, *sermayenin toplam yatırımı azalmıştır*; artı-emek aynı kalmış, yani sermayeye oranla artmıştır ve artı-emek zamanının büyümesi gerektiği oranda, yarı-yarıya daha az emekçiye karşın aynı kalmakla yetinmemiş, daha da çok artmıştır; yani artış, yeni üretim araçlarının maliyetinden eski üretim araçlarının giderinin azalışı oranında olmuştur.

Makinenin kullanılması ya da üretken gücün genel bir artışı, bu üretken gücün kendisi gibi, nesneleşmiş emeğe dayanır, ve dolayısıyla bir maliyeti vardır; dolayısıyla sermayenin daha önce emek karşılığında yatırılmış olan kısmının bir kısmı, üretim sürecine kalıcı değer olarak giren sermaye kısmını oluşturan kısım olarak yatırılmış olursa, [makinenin kullanılması] yalnızca artı-emek zamanının oranının aynı kaldığı yerde değil, yani kullanılan canlı emeğe oranının arttığı yerde değil, makinelerin değerinin işten çıkarılan emekçilerin değerine göre daha büyük bir oranla arttığı yerde başlar. Bunun gerçekleşmesi için de, ya daha önceki üretim aleti için yapılmış bütün masrafın düşülme-

si gereklidir. Bu durumda, *yatırılan sermayenin genel toplamı azalır* ve kullanılan emeğin genel toplamının oranının sermayenin değişmeyen kısmına oranı azalmakla birlikte, artı-emek zamanı aynı kalır, ve dolayısıyla hem emeğe harcanan sermaye bakımından gerekli-emek-zamanına karşılık, hem de toplam sermayeye karşılık büyümüştür; [yatırılan] sermayenin genel değerine karşılık, bu değer azaldığı için büyümüştür. Ya da makinelerin değeri, daha önce canlı emeğe harcanan şimdi gereksiz hale gelmiş olan değer büyüklüğünde olabilir; ama sermayenin geri kalan kısmının artı-emeğinin oranı çoğalmıştır ve böylece 50 işçi, yalnızca, eskiden 100 işçinin artı-emeği kadar artı-emek vermekle kalmamış, daha da çoğunu vermiştir. Diyelim, örneğin, her $4^1/_4$ saat yerine 4 saat [yeterli olmuştur]. Bu durumda ise sermayenin büyük bir kısmı hammadde vb. için geçerlidir, kısacası, daha büyük bir toplam sermaye gereklidir. Daha önce 2.400 sterlin karşılığında yılda 100 işçi çalıştıran bir kapitalist 50 işçiye yol verir ve onların yerine 1.200 sterlinlik makine koyarsa, bu makineler —daha önceki 50 işçi maliyetinde olmakla birlikte—, daha az işçinin ürünüdür; çünkü bu kapitalist makineleri satın aldığı kapitalistle hem gerekli-emeği, hem de artı-emeği öder. Ya da makineleri kapitalistin kendisi yaptırıyorsa, işçilerin bir kısmını yalnız gerekli-emek için kullanmış olabilir. Dolayısıyla makinelerin durumunda, artı-emek, gerekli-emek zamanının mutlak azalmasıyla artar. Bunun yanında hem kullanılan sermayenin mutlak azalışı, hem de bu sermayenin büyümesi sözkonusu olabilir.

Sermaye ve kâr. Değer ürün olur. — Kapitalist üretimde çalışma koşullarına karşı işçinin tutumu. Sermayenin bütün bölümleri kâr getirir. — Pamuk fabrikasında sabit ve döner sermaye ilişkisi. Senior'da artı-emek ve kâr. Makinenin emeği uzatma eğilimi. — Taşımacılığın dolaşım vb. üzerine etkisi. — Taşımacılık istifçiliği gittikçe ortadan kaldırır. — Mutlak artı-emek ve makine. Senior.

Sermayenin kendisi tarafından konmuş ve sermayenin toplam değerine olan sayısal oranla ölçülmüş *artı-değer kârdır;* sermaye tarafından mal edinilmiş ve soğurulmuş olan canlı emek, sermayenin kendi yaşamsal gücü, onun kendi-kendini yeniden-üreten gücü olarak ortaya çıkar, ve ayrıca onun kendi hareketiyle, dolaşımıyla ve onun kendi hareketiyle ilgili zamanla, dolaşım zamanıyla değişikliğe uğramıştır. Böylece sermaye önce kendi-kendine sürüp giden ve kendi-kendine yeniden-üreten değer olarak konmuştur, çünkü önkoşul olan değer olarak, konmuş değer olarak kendini belli eder. Sermaye tümden üretime girdiği ve sermaye olarak çeşitli öğeleri ancak biçimsel olarak birbirinden ayrıldığı, ve bunlar aynı biçimde değer toplamları oldukları için, değerin konulması bunlarda aynı biçimde içerilmiş olarak bulunur. Bundan başka, sermayenin emek karşılığında değişilen kısmı,

ancak *öteki kısımlarının da konmuş olması ölçüsünde* üretken olduğu için —ve bu üretkenliğin oranı da değerin büyüklüğüyle vb., bu kısımların onlar arasında farklı belirlenimleriyle (*sabit sermaye* vb. gibi) koşullandırılmıştır—, artı-değerin, kârın konulması, sermayenin bütün kısımlarıyla aynı biçimde belirlenmiş olarak görünür. Bir yandan, emeğin koşulları sermayenin nesnel, oluşturulmuş kısımları olarak konduğu, ve öte yandan, emeğin kendisi sermayeye birleşmiş etkinlik olarak bulunduğu için, bütün emek süreci de onun kendi süreci olarak görünür, dolayısıyla artı-değerin büyüklüğü, sermayenin işçiyi harcamaya zorladığı artı-emekle değil, emeğe sağladığı artan üretkenlikle ölçülür. Sermayenin asıl ürünü kârdır. Bu bakımdan artık sermaye servetin kaynağı olarak konmuştur. Ama sermaye kullanım-değerleri yarattığı ölçüde, kullanım-değerleri üretir, bunlar da *değerle belirlenmiş kullanım-değerleridir: "değer ürün olur"*. (Say.)[72] Öyleyse, sermaye tüketim için üretir. Emeğin sürekli yenilenmesi yoluyla ölümsüzleştiği için, sürekli değer olarak ortaya çıkar, onun korunmasına bağlı olan üretimin önkoşuludur. Emeğin karşılığı olarak sürekli yeniden-değişildiği ölçüde, emek fonları olarak görünür. Emekçi doğal olarak, emeğin nesnel koşulları olmadan üretemez. ||41| Bu koşullar ise sermayede ondan ayrılır, onun karşısında bağımsızdır. Emekçi, yalnızca, emeğinin kendisi daha önce sermaye tarafından mülk edinilmişse, emeğin koşulları olarak bunları karşısında bulabilir. Sermaye açısından, emeğin nesnel koşulları işçi için gerekli görünmezler, ama işçi bu koşulları kendi karşısında bağımsız olarak varolmuş görür — ki işçi bu koşullardan ayrılmış, onlara kapitalist sahip olmuştur, ve bu ayrılma, ancak, işçi, üretici gücünü sermayeye bıraktığı, buna karşılık, kendisi bunu soyut emek-gücü olarak koruduğu, yani tam da sermaye içinde kendine karşı salt egemen güç olarak serveti yeniden üretme olanağı bulduğu zaman ortadan kalkmış olur.

Dolayısıyla sermayenin bütün kısımları, gerek dolaşan (emek ücretine ve hammaddeye vb. yatırılan) kısmı, gerek **sabit sermayeye** yatırılan kısmı, aynı zamanda kâr getirir. Bu durumda sermaye, ya döner sermaye biçiminde, ya da sabit sermaye biçiminde kendi kendini üretebilir. Daha önce dolaşımı incelerken, sermayenin değerinin, bu iki biçimden birinde önkoşul oluşuna göre, çeşitli biçimlerde geri döndüğünü gördüğümüz için ve kâr üreten sermaye açısından değerin basit olarak değil de, sermayenin değeri ve kâr, değerin kendisi olarak ve kendini gerçekleştiren olarak geri döndüğü için, bu iki biçimde sermaye kâr getirir durumda çeşitli biçimlerde bulunmuş olur. Döner sermaye, tamamıyla, onun değişim-değerinin taşıyıcısı olan kullanım-değeri

[72] J. B. Say, *Cours complet d'économie politique pratique*, c. 1, s. 510.

ile birlikte dolaşıma girer; para karşılığında değişilir. Yani satılır, her defasında yalnız bir kısmı dolaşıma girdiği halde tamamen satılır. Ancak, bir devirde, ürün olarak tamamen tüketime (ister bireysel, ister gene üretken olan tüketime) geçmiş ve değer olarak tamamıyla yeniden üretilmiştir. Bu değer, artık kâr olarak ortaya çıkan artı-değeri içine alır. Değişim-değeri olarak gerçekleşmek üzere kullanım-değeri olarak devredilir. Demek ki bu, bir *kâr ile satıştır*. Oysa biliyoruz ki, ***sabit sermaye*** ancak birçok yıl boyunca, ***döner sermayenin*** birçok devri içinde parça parça geri döner ve aynı zamanda da yalnız tüketildiği ölçüde (daha önce ise doğrudan üretim eylemi içinde), değişim-değeri olarak dolaşıma *girer ve bu durumda geri döner*. Ama şimdi değişim-değerinin hem girişi, hem de geri dönüşü, sermaye değerinin girişi ve dönüşü olmakla kalmaz, aynı zamanda kârın girişi ve dönüşüdür. Böylece bölünebilir sermaye kısmına eşit olan bölünebilir bir kâr kısmı vardır.

"Kapitalist yatırdığı sermayenin bütün kısımları için aynı kazancı bekler." (*Malthus. "Principles of Political Economy"*, 2. ed. Lond. 1836, s. 267.)[73]

"Servetin ve değerin belki birbirine en bağlı olduğu nokta, birincisinin üretimi için ikincisinin gerekliliğidir." (*l.c.*, s. 301.)

⟨"**Sabit sermaye**" (pamuklu yapımevlerinde) "genellikle döner sermayenin 1:4'ü oranındadır, o zaman bir üreticinin 50.000 sterlini varsa, 40.000 sterlinini fabrikasının yapılmasına ve içine koyacağı makinelere harcar, ancak 10.000 sterlinini hammadde (pamuk, kömür vb.) alımına ayırır." (*Nassau W. Senior. "Letters on the Factory Act"* etc. 1837, II, 12.) "**Sabit sermaye sürekli yıpranma ile karşı karşıyadır**; bu, yalnızca kullanımının değil, aynı zamanda **sürekli mekanik yeniliklerin** sonucudur..." (*l.c.*)[74] "Bugünkü yasalar karşısmda 18 yaşından aşağı kimselerin istihdam edilmediği **hiçbir fabrikada günde 11½ saatten fazla** beş gün **12 saat** ve cumartesi 9 saatten fazla çalıştırılamaz. Aşağıdaki çözümleme, **bu biçimde çalışılan bir fabrikada tüm net kârın son saatten** geldiğini gösteriyor. Bir **yapımevi sahibi** yaptırdığı 100.000 sterlinin — 80.000 sterlinini **fabrikasına ve makinelere**, ve 20.000'ini de **hammaddeye** ve **ücretlere** yatırırsa, **fabrikanın yıllık geliri**, sermayenin bir yılda devrettiği ve **brüt kârın %15 olduğu varsayılırsa**, 115.000 sterlinin **metaların değerinde** olması gerekir; bu meta 20.000 sterlin 1 **döner sermayenin paradan metaya ve metadan paraya sürekli dönüştürülmesi yoluyla**", (**gerçekte**, artı-değerin önce metaya ve sonra yeniden gerekli-emeğe vb. **dönüşmesi** ve **geri dönmesi**) "**iki aydan daha az süren dönemlerde üretilir**. Bu 115.000 sterlin-

[73] T. R. Malthus, *Principles ...*, s. 268.
[74] N. W. Senior, *Letters on the Factory Act ...*, s. 12.

den **23 yarım-saatlik emeğin herbiri 5/115 ya da 1/23 üretir. 115.000 sterlinin bütününü oluşturan** 23/23'ten 20/23, yani 115.000'den 100.000 sterlin yalnızca sermayeyi karşılar; 1/23 (ya da 115.000 **üzerinden** 5.000) **fabrikanın ve makinelerin yıpranmasını karşılar. Geri kalan** 2/23, yani **bir günün 23 yarım-saatinin son ikisi, %10 net kârı üretir.** Dolayısıyla, **(fiyatlar aynı kalırsa) fabrika** 11[1]/[2] yerine 13 saat **çalıştırılırsa, döner sermayeye 2.600£ kadar bir ekleme ile, net kâr iki katının üstüne çıkabilir."** (Yani, 2.600'e oranla daha fazla ***sabit sermaye*** kullanılmadan ve *emeğe* **en küçük** bir ödeme yapılmadan çalışılmış olacaktır. **Brüt** ve **net kâr**, kapitalist için *karşılıksız* işlenen malzemeye eşittir ve artı-emek, Bay Bokun [*Scheisse*] yanlış varsayımı gibi, 1/12 güne, ya da Senior'un dediği gibi 2/23 güne eşit olursa, doğal olarak fazladan bir saat %100'e eşittir.) "Öte yandan emek saatleri **(fiyatlar aynı kalırken) günde bir saat azaltılırsa net kâr ortadan kalkar;** 1[1]/[2] saat azaltılırsa, **brüt kâr** da ortadan kalkar. **Döner sermaye yerine konabilir, ama sabit sermayenin artan yıpranışını karşılayacak herhangi bir fon olmayabilir."** (12, 13.) (Bay Senior'un verdiği bilgiler yanlış olmakla birlikte, teorimizin açıklanması bakımından önemlidir.) "**Sabit sermayenin döner sermayeye** oranı iki nedenden dolayı sürekli büyür: 1) **üretim işini giderek daha çok makinelere yüklemek için onları mekanik olarak yetkinleştirme eğilimi** ..., 2) **taşıma araçlarının geliştirilmesi ve bunun sonucu olarak kullanılmak üzere fabrikatörün elinde bekleyen hammadde stokunun azaltılması. Eskiden kömür ve pamuk su yolu ile taşınırken, bunların sağlanmasındaki belirsizlik ve düzensizlik, onu, 2 ya da 3 aylık tüketimi elde tutmaya zorluyordu. Şimdi demiryolu tarafından, bunlar ona her hafta, hatta her gün limandan ya da madenden getiriliyor. Bu koşullar altında kesinlikle kabul ediyorum ki, birkaç yıl içinde, sabit sermayenin dolaşan sermayeye oranı, şimdikine göre, 1'e karşı 6-7, hatta 10 olacak; ve bunun sonucu, uzun süre çalışma ile ilgili nedenler, büyük oranda sabit sermayeyi kârlı duruma getirecek tek çare olarak daha çok önem kazanacak. 'Eğer bir emekçi', demişti bana Bay Ashworth, 'küreğini elinden bırakırsa, bu dönem için 18 penilik bir sermayeyi yararsız duruma sokar. İnsanlarımızdan biri fabrikayı terkederse, 100£ değerinde bir sermayeyi yararsız duruma sokar.'** " (13. 14))⟩

⟨Bu, sermayenin egemenliği altında, makine kullanmanın çalışmayı kısaltmadığının, ama, aksine uzattığının çok güzel bir kanıtıdır. Onun kısalttığı gerekli-emektir, ama bu kapitaliste gerekli değildir. ***Sabit sermaye*** üretimde kullanılmadığı ölçüde değersizleştiği gibi, onun büyümesi, *sürekli* çalışma eğilimi kazandırmasına bağlıdır. Senior'un ||42| belirttiği öteki noktaya gelince, ***döner sermaye***nin ***sabit sermaye***ye oranının azalmasının onun sandığı kadar büyük olması, fiyatlar değişmediği zaman sözkonusu olabilir. Ama örneğin, **pamuk**, ortalama hesaba göre, **ortalama fiyatının** altına düşmüşse, fabrikatör, **dolaşan sermayenin** elverdiği büyüklükte yedek satın alacaktır ve *vice versa.* Buna kar-

şılık, üretimin düzenli olduğu ve özel durumların talebi olağanüstü ölçüde yükseltmesinin olası bulunmadığı kömür konusunda Senior'un görüşü doğrudur. Biliyoruz ki, ürünün pazara getirilmesini ya da metaya çevrilmesini bizzat ilgilendirmiyorlarsa, taşıma (ve dolayısıyla iletişim araçları) dolaşımı belirlemezler. Çünkü bu yönden onların kendisi üretim aşamasının içindedir. Ancak, 1) **geri dönüşleri**; 2) sermayenin para biçiminden üretim koşulları biçimine çevirmeyi belirledikleri ölçüde, dolaşımı belirlerler. Kapitalist, malzemelerin ve ***yardımcı maddelerin*** arzının hızlı ve sürekli olması ölçüsünde bunları yedek için satın alma gereğini daha az duyar. Böylece, ***uyuyan sermaye*** olarak tutacak yerde, aynı ***döner sermaye*** biçiminde dolaştırılabilir, ya da yeniden üretilebilir. Öte yandan, Sismondi'nin de belirttiği gibi, bu da gene **perakendecinin, dükkancının**, aynı ölçüde daha hızlı olarak yedeklerini yenileyebilmesi, yani yedekte daha az meta bulundurma gereksinimi duyması sonucuna götürür, çünkü **yedeklerini** her an yenileyebilir. Bütün bunlar, üretimin geliştirilmesinde **istif etme** anlamında birikimin göreli olarak nasıl azaldığını; yalnızca ***sabit sermaye*** biçiminde nasıl çoğaldığını, buna karşılık, sürekli ve aynı andaki emeğin (üretim) hem düzenlilik, yoğunluk ve hem de oylum bakımından çoğaldığını gösteriyor. Taşıma araçlarının hızı, çok yanlılığı ile birlikte, döner sermaye ile ilgili olarak, daha önce emeğin gerekliliğini (**tarım** dışında) giderek, birbirinden bağımsız, aynı anlık, ayrımlı üretime dönüştürür. Bu nokta, birikimle ilgili kesim bakımından önemlidir.〉 "**Pamuk fabrikalarımız, işin başlangıcında 24 saat çalıştırılıyordu**. Makinelerin temizlenmesinin ve onarılmasının güçlüğü, gözetim, muhasebe vb. personelinin iki kat büyüklükte olmasından dolayı sorumluluğun dağılması, bu uygulamanın nerdeyse sonunu getirdi; ama Hobhouse yasası 69 saate indirinceye kadar fabrikalarımız genellikle haftada 70-80 saat çalıştı." (s. 15, *l.c.*)[75]

İngiltere'de pamuk fabrikaları. Emekçiler. Makine ve artı-emek için örnek. — Symons'tan örnek. Glasgow. Buharlı dokuma fabrikası vb. (Kâr oranları için örnekler) — Makinelerin gerekli-emeği azaltışının çeşitli türleri. Gaskell — Emek, sermayenin doğrudan pazarıdır.

"Baines'e göre, **birinci sınıf bir pamuk ipliği fabrikasının kurulması, buhar makineleri ve gaz aygıtları ile donatılması**, 100.000 sterlinden az olamaz. **100 beygirgücünde bir buhar motoru 500 iğ çalıştırır, bu da günde 62.500 mil ince pamuk ipliği üretir. Böyle bir fabrikada, 1.000 kişi, makinesiz çalışan 250.000 kişinin eğirdiği kadar iplik yapar.**" (*s. 75*). (*S. Laing."National Distress" etc.*, London 1844).

[75] Agy, s. 15.

"**Kârlar azalırsa, döner sermaye belirli bir ölçüde, sabit sermaye durumuna gelmeye doğru yönelir.** Faiz %5 olursa, **yeni yolların, kanalların ve demiryollarının yapımında**, bu işlerin geliri buna **uygun düşen** bir yüzdeye ulaşıncaya kadar sermaye kullanılmaz; **ama faiz** yalnız **%4 ya da 5 olursa, sermaye, daha düşük bir faiz oranında sağlandığı zaman böyle yatırımlara yönelir. Bu büyük yatırımları gerçekleştirmeye yönelen anonim şirketler, kâr oranının düşmesinin doğal sonuçlarıdırlar. Ayrıca bu, bireylerin sermayelerini, binalar ve makineler biçiminde sabitleştirmelerine yöneltir.**" (s. 232, Hopkins (Th.) "*Great Britain for the last 40 years*", etc., London, 1834.) "McCulloch, pamuğun işlenmesinde bağlantılı olanların sayısını ve gelirlerini şöyle tahmin ediyor:

833.000 dokumacı, iplikçi, boyacı vb. herbiri yılda 24£ üzerinden	20.000.000£
111.000 marangoz, mühendis, makine yapımcısı, herbiri 30£ üzerinden	3.330.000£
Kâr, gözetim, kömür ve makine malzemesi	6.670.000£
944.000	30.000.000£

$6^1/_2$ milyonun 2 milyonunun kömüre, demire ve başka malzemeye, makineye ve başka çıktılara harcandığı kabul ediliyor; bu da yılda herbirine 30£ üzerinden 66.666 kişiye iş sağlar, istihdam edilen toplam insan sayısı 1.010.666 olur. Buna, ayrıca, bu sayının 1/2'sini, **çalışanlara bağlı olanların çocukların, yaşlıların vb. sayısını, 505.330'luk bir eki eklemek gerekir; böylece ücretlerden yaşayanların toplamı 1.515.996'yı bulur. Dolaylı ya da doğrudan yaşayanların $4^2/_3$ milyon kârdan desteklenenleri de buna eklemek gerekir.**" (*Hopkins, l. c.*, 336, 337.) Bu hesaba göre, 833.000 kişi doğrudan üretimin içinde bulunmaktadır; 176.666 kişi de, makine kullanımının sonucu gerekli olan makinelerin ve yardımcı maddelerin üretiminde bulunuyor. Ancak bu sonuncular için kişi başına 30£ hesaplanıyor; dolayısıyla bunların sayısını 833.000 kişinin emeği niteliğindeki emek içinde göstermek üzere **kişi başına** 24£ hesaplanabilir. Buna göre, 5.333.000£ **aşağı yukarı** 222.208 emekçi sağlayabilir; bu, **pamuklu üretiminde** çalışan $3^3/_4$ kişi başına, makinelerin ve ***yardımcı maddelerin*** üretimi için **aşağı yukarı** bir kişi düştüğü sonucunu verir. Dörtte birden az ama, 4 başına bir diyelim. Şimdi geri kalan 4 işçi yalnız daha önceki 5 işçi kadar çalışınca, yani her biri 1/4 artı-emek zamanı daha çok çalıştığında, sermaye için kâr yoktur. Geri kalan 4 işçinin daha önceki 5 işçiden daha çok artı-emek sağlaması gerekir; ya da makinelerde kullanılan işçi sayısının, makinenin dışta bıraktığı işçi sayısından daha az olması zorunludur. Makine, sermaye için, yalnızca, makineler için çalıştırılan işçilerin artı-emek zamanını büyüttüğü oranda kârlıdır

(kısaltılırsa kârlı değildir; ancak artı-emek zamanının gerekli-emeğe olan oranını azaltırsa, gerekli-emek göreli olarak azalmakla kalmaz, aynı andaki emek günleri aynı kalmakla birlikte, mutlak olarak da azalır).

Mutlak emek-zamanının artması, aynı andaki emek-günlerinin sayısının aynı kalmasını ya da çoğalmasını gerektirir; işbölümü vb. yoluyla üretken gücün artışı için de aynı şey söz konusudur. Her iki durumda genel emek-zamanı aynı kalır ya da büyür. Makinenin kullanılmasıyla göreli artı-emek zamanı hem gerekli-emek zamanına oranla ve dolayısıyla genel emek-zamanı gibi göreli olarak büyür, hem de gerekli-emek zamanına olan oranı büyür, buna karşılık genel emek, yani aynı andaki emek-günlerinin sayısı (artı-emek zamanına oranla) azalır.

Glasgow'dan bir fabrikatör, Symons (J. C.) *"Arts and Artisans at Home and Abroad, Edinb. 1839"*, şu bilgileri vermiş: (**sabit sermayenin, döner sermayenin, ücretlere** yatırılan vb. sermaye kısımlarının oranları konusunda örnekler vermek için bunların birçoğunu buraya aktarıyoruz) (s. 233.) ||43|

Glasgow: "**500 tezgahlı buhar motorlu bir fabrikanın kurulması için, genellikle Glasgow'da yapılan iyi kalitede bez ya da gömleklik kumaş için üretim amacıyla hesaplanan giderler, aşağı yukarı**	18.000£
Yıllık üretim tahminen 24 yardalık 150.000 parça, herbiri 6 şilin	45.000£
Bunların maliyeti:	
Yatırılan sermayenin faizi, ya da makinelerin değerindeki azalma	1.800
Buhar gücü, yağ, vb., makinelerin bakımı, alet edevat vb.	2.000
İplik ve keten	32.000
İşçi ücretleri	7.500
Olası kâr	1.700
	45.000£"

Makineler için %5 faiz kabul edersek, brüt kâr 1.700 + 900 = 2.600. Ama ücrete harcanan sermaye yalnız 7.500. Dolayısıyla ücrete göre kâr durumu = 26:75 = $5^1/_5$, yani = $\%34^2/_3$. (s. 234.)

Orta kalitede 40 numaranın üretimine göre hesaplanmış el çıkrığı ile işleyen bir pamuk ipliği fabrikasının olası kuruluş gideri	23.000£
Otomatikseler ve patentliyseler, 2.000£ ek	
Bugünkü pamuk fiyatına ve ipliğin satılabileceği orana göre yıllık üretim	25.000
Bunun maliyeti şöyle:	
Yatırılan sermayenin faizi, makinelerin değer kaybı için pay %10	2.300
Pamuk	14.000
Buhar-gücü, yağ, içyağı, gaz ve aletlerin bakımı ile makinelerin onarımı	1.800
İşçi ücretleri	5.400
Kâr	1.500
	25.000£"

(30.000 için %5 1.500 olduğundan, ***döner sermaye*** 7.000£ kabul edilmiştir.)

"**Fabrikanın ürünü haftada 10.000 libre kabul edilmiştir.**" (234, *l.c.*) Dolayısıyla burada kâr = 1.150 + 1.500 = 2. 650; 2.650: 5.400 (emek ücreti) = 1: $2^2/_{53}$, = %$49^8/_{108}$. (s. 235.)

"İyi kalite 24 numaranın üretimi için hesaplanmış, 10.000 iğli bir pamuk ipliği fabrikasının maliyeti	20.000£
Ürünün bugünkü değeri üzerinden yıllık maliyet	23.000£
Yatırılan sermayenin faizi, makinelerin değerinde azalma, %10 üzerinden	2.000
Pamuk	13.000
Buhar-gücü, içyağı, yağ, gaz, makinelerin onarımı vb.	2.500
İşçi ücretleri	3.800
Kâr	1.400
	23.000£"

Dolayısıyla **brüt kâr** = 2. 400; **ücretler** 3. 800; 2. 400: 3. 800 = 24:38=12:9=%$63^3/_{19}$.

Birinci durumda %$34^2/_3$; ikincisinde %$49^8/_{108}$ ve sonuncusunda %$63^3/_{19}$. Birinci durumda, ücret ürünün toplam fiyatının 1/6'sı, ikincisinde 1/4'ün üzerinde; sonuncusunda 1/6'nın üzerinde. Ama birinci

durumda ücretin sermaye değerine oranı = $1:4^8/_{15}$; ikincisinde = $1:5^{15}/_{27}$; üçüncüsünde = $1: 7^2/_9$. Kârın *yüzdesinin* aynı kalabilmesi için, doğal olarak ücrete yatırılan sermaye kısmına dayalı kârın artması gerekir, ve buna eşit bir oranda makinelere ve döner sermayeye yatırılan kısma göre ücrete yatırılan sermaye kısmının toplam payı azalır (birinci durumda, ***toplamı*** 34.000; ikincisinde 30.000, üçüncüde 28.000).

Emeğin toplamının, yani emek-gününün aynı zamandaki emek-günlerinin sayısıyla, artı-emeğe oranıyla çarpımının mutlak azalışı iki görünüm altında ortaya çıkabilir. Belirtilen birinci biçimde, o zamana kadar kullanılan emekçilerin bir kısmı, ***sabit sermaye***nin (makineler) kullanılması sonucu işten çıkarılmış olacaktır. Ya da, makinelerin kullanılması, üretkenliğin artmasına ve bu artışın, yeni getirilen makinelerin "değeri" sonucu daha büyük oranda (**kuşkusuz**) azalmasına karşın, kullanılan emek-günlerinin *artışı* azalacaktır. ***Sabit sermaye***nin *değeri* olduğu sürece, emeğin üretkenliğini çoğaltmaz, tersine azaltır. "**Fazla işçi olması, fabrikatöre, ücretlerin oranını azaltmanın** olanağını verir; **ama her azaltmayı izleyecek grevlerin, işin uzun süre durdurulmasının ve önlerine dikilecek her türlü engelin ani büyük kayıplara neden olacağı kesin bilgisi, onları, ayrıca insana gereksinim olmaksızın üretimi üç katına çıkaracak olan mekanik iyileştirme sürecinin daha yavaş işlemesini yeğ tutmaya götürür.**" (*Gaskell. Artisans and Machinery.*" London 1836) (s. 314.) "**Yapılan iyileştirmeler işçinin yerini tamamıyla almazsa, şimdi on ya da yirmi emekçi gerektiren üretim miktarını bir kişinin üretebilmesini, ya da daha çok üretimi gözetmesini sağlar.**" (315, *l. c.*) "**70 yıl önce 250, hatta 300 kişinin ürettiği kadar ipliği bir kişinin üretmesini, bir kişi ile bir çırağın, eskiden 100 kişi ile 100 çırağın yaptığı kadar baskı yapmasını sağlayan makineler icat edilmiştir. İplik fabrikalarında 150.000 işçi, bir iplik çıkrığın**da çalışan 40 milyon insanın üretebileceği kadar çok iplik üretmektedir." (316, *l. c.*)

||44| "**Sermaye için, doğrudan pazar, onun eylem alanı, emektir denebilir. Belirli bir anda, belirli bir ülkede, ya da dünyada, kârın belirli bir oranından daha az getirisi olmayacak biçimde yatırılabilen sermayenin tutarı, kural olarak, bu sermayenin yatırılmasıyla, şimdiki on insanın yapabileceği işin yapılabileceği emek niceliğine bağlıdır.**" (s. 20. "*An Inquiry into those Principles respecting the Nature of Demand*", etc, London, 1821) (Malthus'un "**Principles**" vb. yazısma karşılık bir rikardocunun söyledikleri.)

Emeğin üretken güçlerinin gelişmesinde emeğin nesnel koşullarının, nesneleşmiş emeğin, canlı emeğe oranla artması gerektiği **olgusu** —aslında bu bir lafazanlık önermesidir, çünkü emeğin artan üretken gücü, daha büyük bir ürün yaratmak için daha çok doğrudan emek gerektiğinden ve böylece toplumsal servetin giderek, emeğin kendisinin yarattığı emek koşullarında ifade edildiği anlamına gelir— **bu olgu,** öyleyse, sermaye açısından, toplumsal etkinliğin bir öğesi —nesneleşmiş emek— başka öğenin, öznel, canlı emeğin giderek daha çok güçlü gövdesi olması değil; emeğin nesnel koşullarının —bu, ücretli emek için önemlidir— çok açık biçimde kendini gösteren ve giderek çok büyük bir bağımsızlığı canlı emeğe karşı kazanması ve toplumsal servetin yabancı ve egemen bir güç olarak emeğin karşısına giderek daha büyük boyutlarda çıkması olarak görünür. Vurgu, *nesneleşmiş olmak* üzerine değil, *yabancılaşmış*, elden çıkarılmış, devredilmiş olmak, işçiye ait olmamak, kişileşmiş üretim koşullarına, yani korkunç bir nesnel gücün sermayesine ait olmak üzerine konur ve bu güç, toplumsal emeğin kendisini kendi öğelerinden biri olarak karşısına almıştır. Sermaye ve ücretli emek açısından etkinliğin bu nesnel gövdenin üretilmesi doğrudan emek-gücünün karşıtı halinde oluştuğuna —bu nesneleştirme süreci, aslında, emek açısından elden çıkarma ya da sermaye açısından ötekinin emeğinin maledinilmesi süreci olarak ortaya çıktığına— göre, bu büktürme ve çevriltme [*Verdrehung und Verkehrung*] emekçilerde ve kapitalistlerde yalnızca zihnin salt düşünüşü, yalnızca *düşünce* değil, bir *gerçektir*. Ama, besbelli ki, bu çevriltme süreci, belirli bir tarihsel çıkış noktasından ya da temelden başlayan üretken güçlerin gelişmesi için yalnızca tarihsel bir gerekliliktir, ama üretimin *mutlak* bir gerekliliği asla değildir; tersine geçici bir gerekliliktir, bu sürecin sonucu ve amacı (içsel), bu sürecin biçimini olduğu kadar bu temelin kendisini de ortadan kaldırmaktır. Burjuva ekonomistler toplumun belirli bir tarihsel gelişme aşamasına ilişkin düşüncelere kendilerini çıkmaz halinde öylesine kaptırmışlar ki, emeğin toplumsal güçlerinin *nesneleştirilmesi* gerekliliği, onlar için, canlı emek karşısında onun *yabancılaşması* gerekliliğinden ayrılmaz olarak görünür. Ama canlı emeğin, salt tekil olarak, ya da genel olarak yalnızca içsel ya da dışsal canlı emeğin *doğrudan* karakterinin ortadan kaldırılması ile, bireylerin genel ya da *toplumsal* etkinliği doğrudan konarak, üretimin nesnel öğeleri bu yabancılaşma biçiminden soyulurlar; arıtılırlar; onlar böylece mülkiyet haline, tek tek bireyler olarak, ama toplumsal tek tek bireyler olarak yeniden-

üretildiği bireylerin içinde yer aldığı organik toplumsal gövde haline gelirler. Bireylerin yaşamının yeniden üretilmesinde oluşan bu koşullar, onların üretken yaşam sürecinde, ancak kendi tarihsel-ekonomik süreci tarafından ortaya konmuştur; gerek nesnel, gerek öznel koşullar, aynı koşulların yalnız iki değişik biçimidir.

Emekçinin mülkiyetinin olmayışı ve nesneleşmiş emeğin canlı emek üzerindeki mülkiyeti, ya da ötekinin emeğinin sermaye tarafından mülk edinilmesi —bu ikisi, iki karşıt kutup üzerindeki aynı ilişkiyi ifade eder— burjuva üretim tarzının temel koşullarıdır, hiç de onunla ilgisi olmayan raslantılar değildir. Bu bölüşüm tarzları üretim ilişkilerinin kendileridir; ama yalnızca *sub specie distributionis* [bölüşüm açısından alınırsa]. Bu yüzden, örneğin J. St. Mill'in şu sözleri son derece saçmadır (*"Principles of Political Economy"*, 2nd ed. London, 1849, t. I, s. 240): "**Servet üretiminin yasaları ve koşulları fiziksel gerçeklerin karakterine benzerler. ... Servetin bölüşülmesinde durum böyle değildir. Bu, yalnızca, insan kurumlarının işidir.**" (s. 239, 240.) Servet üretiminin "**yasaları ve koşulları**" ile "servetin **bölüşümü**"nün **yasaları** değişik bir biçim altında aynı yasalardır, ve bu iki dizi ardarda gelirler ve aynı tarihsel süreçte birleşirler; yalnızca bir tarihsel sürecin dolambaçsız öğeleridirler.

Canlı emeğe karşıt, ona yabancı olan mülkiyet olarak ve ona düşman bir güç olarak, yani onun karşısında olması gereken sermaye olarak, ona karşı, ancak ona karşıt *görülebilen* makinelerin, örneğin serfliğin ortadan kalkmasının sonucu olan serbest emekten ya da ücretli emekten geldiğini anlamak için özel bir kavrayışa neden yoktur. Ama makinelerin, örneğin birleşmiş emekçilerin mülkiyeti haline gelir gelmez, toplumsal üretimin aracıları olmaktan çıkmayacaklarını kavramak da kolaydır. Ancak, birinci durumda, bunların bölüşümü, yani işçiye *ait olmamaları*, gene ücretli emeğe dayanan üretim tarzının koşuludur. İkinci durumda, değişikliğe uğramış bölüşüm, yalnızca tarihsel süreç sonucu, *değiştirilen* yeni bir üretimin temelinden gelir.

Merivale. Kolonilerde işçinin doğal bağımlılığının yerini yapay sınırlamalar alabilir.

Peruluların imgesel dilinde, altın: *"güneşin gözyaşları"*. (*Prescott*[76]) "**Avrupalıların çok iyi bildiği aletler** ya da makineler **kullanılmadan, birey**" (Peru'da) "**çok az iş görebilirdi; ama büyük sayıda ve ortak bir yönetim altında canlabaşla çalışmalar sayesinde önemli sonuçlar elde edebilecek duruma gelmişlerdir, vb.**" (*l. c.*)[77]

⟨Meksikalıların kullandığı para (daha çok da **trampa** ve doğulu toprak mülkiyeti ile) "**değişik değerlerde düzenlenmiş bir paradır. Altın tozuyla kuş teleği borusundan; T biçiminde kesilmiş kalay parçalarından; ve içi belirli bir sayıda buğday tanesi ile dolu kakao keselerinden oluşuyordu.** "Ey" diyor (*De Orbe novo* [Aleală 1530, Dec. 5. Cap. 4]'da) Peter Martyr, "insanoğluna tatlı ve besleyici bir çiçek sunan, gömülemediği, ya da uzun zaman saklanamadığı için de, masum sahiplerini cehennemlik yapan cimrilik vebasından koruyan mutlu para." (Perescott.)[78]

"Eschwege (1823), 80 yılda **işlenen elmasın** toplam değerinin, Brezilya'da **18 ayda üretilen şeker ya da kahvenin değerini pek aşamadığını** tahmin ediyor." (*Merivale.*[79]) "**İlk**" (İngiliz) "**göçmenler**" (Kuzey

[76] W. H. Prescott, *History of the Conquest of Peru*, Londra 1850, c. 1, s. 92.
[77] Agy, s. 127.
[78] W. H. Prescott, *History of the Conquest of Mexico*, Londra 1850, c. 1, s. 123.
[79] H. Merivale, *Lecture on Colonization*, Londra 1841, c. 1, s. 52, not.

Amerika'da) "**köylerin çevresinde bulunan boş toprakları ortaklaşa işliyorlardı... bu adet** Virginia'da 1619'a kadar **ağır basıyordu**" vb. (*Merivale,* t. I. s. 83) (Defter, s. 52.)[80] ("1593'te halk temsilcileri Philipp II'ye şu dilekte bulundular: *"48 yılında Valladolid Cortes*'i, ülkeye dışardan gelen mum, cam, mücevher, bıçak ve benzeri öteki şeyler gibi, insan yaşamına son derece yararsız bu maddelerin, *İspanyollar sanki Hintlilermiş gibi altın ile* değişilmek üzere krallığa girişine artık izin verilmemesini Majestelerinden istirham etti." (Sempéré.)[81]

"Nüfusun yoğun olduğu kolonilerde, emekçiler, özgür olmakla birlikte, kapitaliste doğal olarak bağımlıdır, seyrek nüfuslu kolonilerde bu doğal bağımlılık, yapay sınırlamalarla sağlanmak zorundadır." (*Merivale,* 314, v. II. *"Lectures on Colonisation"*, etc., London, 1841, 1842.)⟩

Makinenin vb. malzeme tasarrufu. Ekmek. Dureau de la Malle.

||45|*Roma parası: aes grave,* bakır lira (*emere per aes et libram*).[82] ⟨as ya da *libra* = 12 ons; 1 ons = 24 scrupula; 288 scrupula lira.⟩[83] a.u.c.* 485'te, ***gümüş dinar*** = 10 as (bu dinar 40 *lira;* 510'da 75 *dinar* bir ***lira;*** her dinar = 10 *as,* ama 10 *as* 4 ons). 513'te as 2 onsa iniyor; dinar, gene = 10 as, yalnız gümüş liranın 1/84'ü. Bu son sayı, 1/84, Cumhuriyetin sonuna kadar vardı, ama 537'de, *dinar,* 16 *as bir ons* değerindeydi ve 665'te ancak bir-buçuk ons 16 *as* değerindeydi.[84] ... Gümüş dinar Cumhuriyetin 485 yılında = 1 ***frank*** 63; 510'da = 87 ***santim,***[85] 513-707 = 78 ***santim.***[86] Galba'dan *Antonins*'e kadar 1 ***frank***[87] (Dureau de la Malle, t.I.) İlk gümüş dinar zamanında, 1 gümüş liranın 1 bakır liraya oranı = 400: 1.[88] İkinci Pön savaşının başında = 112:1 (*l. c.,* t. I, s. 82-84.)[89] İtalya'nın güneyindeki Yunan kolonileri Yunanistan'dan ve Asya'dan, doğrudan ya da Sur ve Kartaca yoluyla gümüş alıyor, MÖ 6. ve 5. yüzyıldan bu yana bu gümüşten sikke yapıyorlardı. Bu komşuluğa karşın, Romalılar siyasal nedenlerden dolayı altın ve gümüşün kullanılmasını hoş görmüyorlardı. Halk ve Senato, *böyle hafif bir dolaşım aracının yoğunlaşmasının* kölelerin artması, eski adetlerin ve tarımın bozulması sonucunu

[80] Agy, s. 91-92.

[81] J. Sempéré y Guarinos, *Considérations sur les causes de la grandeur et de la décadence de la monarchie espagnole,* Paris 1826, c. 1, s. 275-276.

[82] Dureau de la Malle, *Economie politique des Romains,* c. 1, s. 15.

[83] Agy, s. 11-12.

* Roma'nın kuruluşundan sonra.

[84] Agy, s. 15-16.

[85] Agy, s. 46.

[86] Agy, s. 448.

[87] Agy, s. 450.

[88] Agy, s. 76.

[89] Agy, s. 81-82.

doğuracağını sezinliyorlardı." (*l. c.*, 64, 65.)

"Varron'a göre, köle bir *instrumentum voceae**, hayvan bir *instrumentum semi-mutum***, saban bir *instrumentum mutum*'dur***". (*l. c.*, s. 253, 254.) (Bir ***Roma kentlisinin günlük***" tüketimi = 2 ***Fransız lirasından*** biraz fazla; ***bir köylünün*** günlük tüketimi 3 ***lira***. Bir Parisli 0,93 ekmek yiyor; ***buğdayın*** temel yiyecek olduğu 20 ***eyaletteki*** bir köylü ise, 1.70. (*l.c.*)[90] İtalya'da (bugünkü), ***buğdayın*** temel yiyecek olduğu yerde, 1 lira 8 ***ons***. Romalılar Parislilere oranla neden daha çok yiyor? Başlangıçta Romalılar pişmemiş ya da yalnızca ***su içinde yumuşatılmış*** buğday yiyorlardı; daha sonra buğdayı ***közde kavurmayı*** akıl ettiler... Daha sonra da ***öğütme*** sanatını öğrendiler ve başlangıçta bu ***undan yapılan hamuru*** çiğ olarak yediler. Buğday tanesini öğütmek için bir dibek ya da ağır ve biri ötekinin üzerinde dönen iki taş kullanılıyordu... Romalı asker, bu çiğ, puls**** hamuru kendine birkaç günlük bir süre için hazırlıyordu ... Ardından, buğday tanesini ayıklayan tahıl çalkağısı (büyük kalbur) icat edildi, ***unun kepeğini ayırmanın yolu*** bulundu; ensonu, ***ekmek mayası*** eklendi ve ilkin, ta ki raslantıyla ***ekmeği pişirerek ekşimesinin önleneceğini*** *ve* ***çok daha uzun zaman saklanabileceğini*** öğrenene kadar ekmek *çiğ* olarak yendi. Roma'da ***fırıncılar*** 580'de, ancak Perseus'a karşı savaştan sonra ortaya çıktı. (s. 279 *l. c.*)[91] "Milattan önce, Romalılar yel değirmenini bilmiyorlardı." (*l. c.*, 280.) "Parmentier, Louis XIV'ten beri öğütme sanatının Fransa'da büyük ilerlemeler gerçekleştirdiğini ve eski ve yeni ***öğütme*** arasındaki farkın aynı tahıl ile yapılan ekmeğin 1/2'sine yükseldiğini gösterdi. Bir Paris sakininin yıllık tüketimi için ilkin 4, sonra 3, daha sonra 2 ve ensonu $1^1/_3$ setier***** buğday ayrılıyordu[92]... *Romalılar ile Fransızlar arasındaki günlük buğday tüketimi arasındaki büyük oransızlık kolayca böyle açıklanıyor;* yani *öğütme ve ekmek yapımı yöntemlerinin yetkinlikten uzak olması ile.*" (s. 281, *l.c.*) "***Tarım yasası aktif yurttaşlar arasında toprak mülkiyetinin bir sınırlamasına yol açıyordu. Mülkiyetin sınırlanması antik cumhuriyetlerin varlığının ve gönencinin temelini oluşturdu.***" (1.c., s. 256, 257).[93] "***Devlet gelirleri, yurtluklara, aynî vergilere, angaryalara ve metaların giriş ve çıkışında ödenen ya da bazı yiyecek maddelerinin satışı üzerinden alınan bazı parasal vergilere dayanıyordu. Bu tarz ...*** henüz ***Osmanlı İmparatorluğu'nda*** varlığını hemen aynen sürdü-

* Konuşan alet.

** Yarı-dilsiz alet.

*** Dilsiz alet.

[90] Agy, s. 277.

**** Haşlanmış.

[91] Agy, s. 277-279.

***** Setier: yaklaşık 150 ve 300 litre arasında eski bir Fransız ölçeği.

[92] Agy, s. 280.

[93] Agy, s. 256.

rüyor... Sulla'nın diktatörlüğü zamanında ve hatta 7. yüzyıl sonunda, *anno* 697 [697 yılında], Roma Cumhuriyeti yılda ancak 40 milyon *frcs* [frank] vergi alıyordu. 1870'te Türk Sultan'ın ***gelirleri, kuruş olarak,*** yalnız 35.000.000 ***kuruş*** ya da 70 milyon *frcs* tutuyordu... ***Romalılar*** ve ***Türkler vergilerinin en büyük bölümünü ürün olarak alıyorlardı.*** Romalılarda ... tahılın 1/10'i, Türklerde meyvelerin 1/5'i, değişik ürünlerin 1/2'si ile 1/10'u arasında... Roma imparatorluğu ***kendi egemenliği altında çok büyük bir bağımsız kentler yığışmasından*** başka bir şey olmadığı için, ***vergi*** ve ***harcamaların*** çok büyük bir bölümü komünal bir nitelik taşıyordu." (s. 402-407.) (Augustus ile Neron'un Roma'sında ***varoşlar*** hesaba katılmazsa, ancak 266.684 kişi yaşıyordu.[94] ***Milattan sonra*** 4. yüzyılda ***varoşlarda*** 120.000, ***kent duvarları içinde*** 382.695, yani toplam 502.695 kişi, 30.000 asker, 30.000 yabancı, ***yuvarlak rakamla*** toplam 562.000 baş tahmin ediliyor.[95] Beşinci Charles'dan sonra $1^1/_2$ ***yüzyıl*** boyunca Avrupa'nın bir bölümü ile yeni dünyanın yarısının başkenti olan Madrid, Roma ile büyük bir benzerlik gösteriyor. Onun da nüfusu siyasal önemi ile orantılı olarak artmadı. (405, 406, *l. c.*)[96] ***Romalıların toplumsal durumu, Fransa ya da İngiltere'nin toplumsal durumundan çok, Rusya ya da Osmanlı İmparatorluğu'nun toplumsal durumuna benziyordu: ticaretin ve sanayinin azlığı; çok büyük bir sefaletin yanında sınırsız servetler."*** (s. 214, *l.c.*.)[97] (Lüks ancak başkentte ve romalı sarrafların merkezlerinde hüküm sürüyordu.)[98]

Roma İtalyası, Kartaca'nın yıkılışından Kostantinopol'un kuruluşuna kadar, 18 yüzyıl boyunca, İspanya ile aynı durumda, Grek ve Doğu'yla karşı karşıya, Avrupa'nın karşısında bulunuyordu. Alberoni şöyle diyordu: ***"Ağız gövde için neyse, İspanya da Avrupa için odur; her şey oradan geçiyor, orada hiçbir şey kalmıyor."*** (1.c., s. 385 vd.)[99]

Eskiden Roma'da tefecilik serbestti. ***12 tablet yasası*** (a.u.c. 303) ***paranın faizini yıllık %1*** olarak saptamıştı (Niebuhr 10 diyor).[100] ***Bu yasa kısa zamanda ihlal edildi.*** Duilius (398 a.u.c.) ***Paranın faizini yeniden unciario faenore* %1'e indirdi. 408'de %1/2'ye indi; 413'te halk temsilcisi Genucius'un kışkırtması sonucu yapılan halk oylamasıyla faizle ödünç para verme kesin olarak yasaklanmış oldu.***[101] ***Kent yurttaşlarına toptan ve perakende ticaretin, sanayinin yasaklandığı bir cumhuriyet içinde, para ticaretinin de yasaklan-***

[94] Agy, c. 2, s. 370.
[95] Agy, s. 403.
[96] Agy, s. 405-406.
[97] Agy, c. 2, s. 214.
[98] Agy, s. 212-214.
[99] Agy, s. 399-400.
[100] B. G. Niebuhr, *Römische Geschichte*, 1. Kısım, s. 608.
* Onikide-birin aylık faizi.
[101] Dureau de la Malle, *Economie politique des Romains*, c. 2, s. 259-260.

mış olması şaşırtıcı değildi. (s. 260, 261, t. II, *l. c.*) ***Bu, 3 yıl sürdü, Kartaca alınana kadar.*** Şimdi %12: ***yıllık ortalama faiz oranı %6.*** (261, *l. c.*) Justinianus faizi %4 olarak saptadı; ... Trajan'da *usura quincunx,** yasal faiz %5 oldu. MÖ ***146 yılında Mısır'da ticari faiz %12 idi.*** (*l. c.*, s. 263.)

||46| Feodal toprak mülkiyetinin *istenç-dışı bozulması* tefecilikle ve para ile gelişiyor: "**Her şeyi satın alan** ve dolayısıyla toprak sahibine ödünç **para** veren **alacaklının kârı** da olan paranın kullanılmaya başlanması, **gelişmiş** para için **yasal bozulmanın gerekliliğini getiriyor.**" (124, *John Dalrymple. "An Essay towards a general history of Feudal Property in Great Britain"*, 4. ed. Lond., 1759.)

Ortaçağ Avrupa'sında: "*Altınla* ödemeler genellikle bazı ticari mallar, özellikle de değerli nesneler için yapılırdı. Çoğu zaman ticari alanın dışında, büyüklerin armağanları, bazı yüksek harçlar, ağır para cezaları, büyük toprak alımları sırasında görülür. *Para olarak basılmamış altın* oldukça yaygın olarak lira ya da mark (yarım-lira) lira ile tartılır. ... 8 ons = 1 mark; dolayısıyla bir [ons] = 2 lot ya da 3 karat. Haçlı Seferlerine kadar *para olarak basılmış altın,* yalnız Bizans solidusu,** İtalyan *tari* ve Arapların *maurabotini* (**daha sonra,** *maravedi*) bilinirdi. (*Hüllmann, "Städtewesen des Mittelalters"*. 1. kısım, Bonn, 1826.) (s. 402-404.) "Frank yasalarında *solidus yalnız bir hesap parası*dır, para cezası borcu olarak tarımsal ürünlerin değeri bununla gösterilirdi. Örneğin, Saksonyalılarda, bir solidus, genellikle sonbaharda eriştiği durumu ile bir yaşında bir tosun demekti. ... Ripuar hukukuna göre sağlıklı bir inek bir solidus yerine geçiyordu. ... 12 dinar = 1 altın solidus." (405, 406.) 4 tari = 1 Bizans solidusu[102] ... 13. yüzyıldan bu yana Avrupa'da çeşitli altın sikkeler döküldü. *Augustales* (Sicilya imparatoru *Friedrich II*: Brundisium ve Messina); *florenteni* ya da *floreni* (Floransa'da 1252'de);[103] ... Duka altını ya da fındık altını (Venedik'te 1285'ten bu yana.)[104] (409, 411, *l. c.*) "Macaristan, Almanya ve Hollanda'da 14. yüzyıldan bu yana daha büyük paralar da döküldü; Almanya'da bunlara hep Gulden deniyordu." (*l. c.*, 413.) *Gümüş-metal ile yapılan ödemelerde,* tartıya göre, daha sık da mark'a göre ödeme, büyük tutarlar için önde gelen uygulamaydı. ... Böyle ödemelerde gümüş sikke de tartılıyordu, çünkü sikke hemen tamamıyla saf gümüştü, böylece önemli olan yalnız ağırlıktı. *Pfund* (***Livre,*** Lire)*** adı buradan geliyordu. Mark**** ise, kimi kez tasarlan-

* Onikide-beşin faizi.

** *Solidus* (çoğul: *solidi*): metelik.

[102] Karl Dietrich Hüllmann, *Stadtewesen des Mittelalters,* Bonn 1826, 1. Kısım, s. 108-409.

[103] Agy, s. 410.

[104] Agy, s. 411.

*** *Nota bene*: Meksika'da para vardı ama ağırlık yoktu; Peru'da ağırlık vardı ama para yoktu. [*Marx'ın notu.*]

mış sikkelerin ya da hesap sikkelerinin tanımlanmasıydı, kısmen de gerçek gümüş sikkelere geçiş demekti.[105] *Gümüş sikkeler: denaren* ya da *kreuzer*.[106] ... Almanya'da 9. yüzyıldan beri bu dinarlara pfennig (penig, penning, phenning) deniyordu. ... En eskisi pending, Penthing, Pfentini, ... pfündig'den gelme, eski biçimi pfünding, ... tam ağırlıklı anlamında: yani tam ağırlıklı dinar, kısaltılması *pfündige*. ... 12. yüzyılın başından bu yana başka bir dinar adı da, Fransa, Almanya, Hollanda, İngiltere'de, Kreuze yerine bunun üstüne konmuş yıldız dolayısıyla: *sternlinge, sterlinge, starlinge*... Dinar sterling = pfennige Sterling.[107] ... 14. yüzyılda Hollanda sterling'inin 320 tanesi bir lira, pfund, 20 tanesi unzia oldu.[108] ... Gümüş solidus, Almanya'da, schildlinge, schillinge idi ... *Ortaçağın başlarında gümüş solidus gerçek sikke değildi, 12 dinarı temsil ediyordu*... 1 solidus altın = 12 dinar sterling, gerçekte, bu, altın ve gümüş arasındaki ortalama orandı.[109] ... Dolaşımda *bozuk para* olarak *oboli*, yarım fenik hälblinge vardı.[110] ... Küçük ölçekte alışverişin giderek yaygınlaşması ile birlikte giderek daha çok sayıda ticaret kentleri ve küçük prenslikler, kendi yerel sikkelerini, büyük ölçüde de bozuk para olarak çıkarma hakkı elde ettiler. Giderek daha büyük ölçüde bakır karışımı sikke yaptılar.[111] ... Dickpfennig, gros dinar, grossi, groschen, groten, ilkönce Tours'da 13. yüzyılın ortasından önce, döküldü.[112] Bu groschen, ilkönce, çift-pfennig idi".[113] (415-433.)

"Papaların hemen bütün katolik ülkelerden kilise vergileri toplamaları, önce Avrupa ticaretinde bütün para sisteminin gelişmesine ve bunun sonucu olarak da kilise buyruğundan (faizlere karşı) kurtulmak için bazı girişimlerde bulunulmasına önemli ölçüde katkıda bulundu.[114] Papa, kilise kuruluşlarından koruyuculuk paralarının ve diğer vergilerin toplanması için Lombardlardan yararlanıyordu. Bunlar, papanın koruyuculuğu altında bulunan başlıca tefeciler ve rehin karşılığı ödünç verenlerdi. 12. yüzyılın ortasından bu yana bilinirler. Özellikle Siena'dan gelirler. 'Kamusal *usurarii* [tefeciler]",[115] İngiltere'de bunlara *'Roma-Piskoposluk para tacirleri'*[116] deniyordu. Basel'in bazı piskoposları, pisko-

**** *Mark*: eski bir ağırlık birimi.
[105] Agy, s. 415-416.
[106] Agy, s. 417.
[107] Agy, s. 418-419, 420.
[108] Agy, s. 422.
[109] Agy, s. 424-425.
[110] Agy, s. 422.
[111] Agy, s. 429.
[112] Agy, s. 432.
[113] Agy, s. 433.
[114] Agy, İkinci Kısım, s. 39.
[115] Agy, s. 42-43.
[116] Agy, s. 45.

posluk yüzüğünü, ipek giysileri, kilisenin bütün eşyalarını küçük bir şey için Yahudilere rehin bırakıp faiz ödüyorlardı.[117] Ama piskoposların, başpapazların, papazların kendileri de, kilise eşyasım kazançtan pay alma karşılığında, Floransa'nın, Siena'nın ve başka kentlerin Toskanyalı para tacirlerine rehin bırakmak suretiyle bununla tefecilik yapıyorlardı." [118] vb. (bkz. *l. c.*, *defter*, s. 39.)

Genel eşdeğer, genel satınalma gücü olarak para ile, her şey satın alınabilir, her şey paraya çevrilebilir. Ama, ancak sahibi tarafından devredilmiş olarak elden çıkarılan şeyler paraya çevrilebilir. **Dolayısıyla,** her şey, ya da bireyle ilgisi olmayan, onun için dışsal olan **her şey devredilebilir.** Bundan dolayı, *devredilemez, sonsuz* denilen mülkiyetler ve bunlara uygun düşen değişmez, mülkiyet ilişkileri, para karşısında çöker. Ayrıca, para, dolaşımda yalnızca para olduğu ve yararlanılan vb. nesnelerin karşılığında — salt bireysel yararlanmalara indirgenebilen değerlerin karşılığında yeniden değişildiği, yalnızca birey için olduğu ölçüde, değerden başka bir şey değildir. Nesnelerin bağımsız değeri, bu değerin salt başka-şey-için-varlığı, göreliliği ve değişilebilirliğinden oluşması durumu dışında, bütün nesnelerin ve ilişkilerin mutlak değeri erimiş olur. Her şey bencil yararlanmaya feda edilir. Çünkü, nasıl her şey para karşılığında devredilebilirse, gene her şey de para ile elde edilebilir. Her şey "peşin para" karşılığında elde edilebilir, paranın kendisi bir dış varlık olarak, **aldatmayla, zorbalıkla** vb. birey tarafından **ele geçirilebilir.** Dolayısıyla her şey herkes tarafından maledinilir, ve bu, bireyin bir şeye sahip olmaya ya da olmamaya karar vermesi, sahip olduğu paraya bağlı olduğuna göre, şansa bağlıdır. Birey, böylece, kendini her şeyin sahibi olarak koymuştur. Mutlak değer yoktur, çünkü değer bu niteliğiyle paraya bağıntılıdır. Devredilemeyecek hiçbir şey de yoktur, çünkü para karşılığında her şey devredilebilir. Daha yüce, daha kutsal vb. bir şey yoktur, çünkü para ile herşey elde edilebilir. *"In nullins bonis"* olabilen, *"nec aestimationem recipere, nec obligari alienarique posse"*, *"commercio hominum"*un elinden kurtulmuş olan *"res sacrae"* ve *"religiosae"*,* para karşısında değer taşımazlar — Tanrı katında herkesin eşit olması gibi. Bu, ortaçağda Roma kilisesinin paranın bizzat baş propagandacısı olması zahmetine değmiş olmalı.

"1425'te tefeciliğe karşı kilise yasası bütün önemini çoktan yitirdiği için Martin bunun adını da ortadan kaldırdı." (Hüllmann, II. Teil, *l. c.* Bonn, 1827, s. 55.) "Ortaçağda hiçbir ülkede genel bir faiz oranı yoktu.

[117] Agy, s. 38-39.
[118] Agy, s. 36-37.
* Hiçkimsenin sahipliğinde olmayan, ve ne bir değer biçilebilen, ne rehine konabilen ve ne de devredilebilen, ticaret adamlarının elinden kurtulmuş olan kutsal ve dinsel şeyler.

Ancak papazlar ödeme konusunda titizdirler. Borçların güvencesi konusunda adalet kurumlarının tutumu ile belirsizdir. Bu yüzden bazı durumlarda faiz oranı çok daha yüksektir. Kambiyo işlemleri henüz oluşmadığı için, çoğu para ödemelerinin ||47| peşin yapılmasına yetecek kadar para dolaşımda yoktu. Bu yüzden faizlerin dikkate alınmasında ve tefeci kavramında büyük farklılık vardı. Ancak Büyük Karl zamanında %100 faiz alınınca tefecilik yapıldığı kabul ediliyordu. 1344'te Bodensee kıyısındaki Lindau'da yerliler $\%216^2/_3$ faiz alıyorlardı. Zürich'te kent konseyi, yasal faizi $\%43^1/_3$ olarak saptamıştı... İtalya'da 12.-14. yüzyıllarda genel faiz %20'yi geçmediği halde, bazen %40 faiz ödendiği oluyordu... Verona yasal faizi $\%12^1/_2$ olarak saptamıştı... Friedrich II emirnamesi faizi %10 saptadı, ama bu yalnız Yahudiler için geçerliydi. Hristiyanlar için bir şey söylemek istememişti... Almanya'nın Ren bölgesinde genel faiz 13. yüzyılda %10'du." (*loc. cit.* 55-57.)

Üretken tüketim. Newman. Sermayenin biçim değişimleri. Ekonomik çevrim. Newman.

"Bir metanın tüketimi **üretim sürecinin bir parçası olduğu zaman üretken tüketim** söz konusudur." (*Newman*, etc. Defter XVII, 10) ***"Belirtmek gerekir ki, bu durumda, hiçbir değer tüketimi yoktur, aynı değer yeni bir biçim altında vardır."*** (*loc. cit.*)[119] "Ayrıca **tüketim ... bireysel gelirin değişik kullanımlara ayrılmasıdır.**" (s. 297) (*loc. cit.*)

"**Para için satış, her zaman bugünkü para ile alış kadar kolay hale getirilir ve üretim talebin kesin tek nedeni olur.**" (John Gray, "The Social System" etc., Edinburgh,1831.) (s. 16.) "Topraktan, sermayeden, emekten sonra üretimin dördüncü zorunlu koşulu, **doğrudan değişmek olanağıdır.**" (*l.c.* 18.) "**Değişmek olanağına sahip olmak", toplumda insan için "Robinson Crusoe'nun üretmek olanağına sahip olması kadar önemlidir.**" (*l. c.* 21.)

"Say'a göre kredi, sermayenin ancak yerini değiştirir, ama sermaye yaratmaz. Bu, ancak ***bir kapitalist tarafından bir sanayiciye ödünç verilmesi durumunda*** doğrudur, ... ama ***karşılıklı avansları*** içinde ***üreticiler arasındaki kredi*** durumunda doğru değildir. ***Çünkü bir üreticinin bir başka üreticiye öndelik (avans) olarak verdiği şey sermaye değil, üründür, metadır. Bu ürünler, bu metalar, ödünç alanın elinde kuşkusuz etkin sermayeler, yani emek araçları durumuna gelebileceklerdir ve geleceklerdir de, ama şimdilik sahiplerinin elinde satılık ve her yerde etkisiz nitelikte ürünlerden başka bir şey değildirler ... Ürün*** ve ***meta*** ... ve ***emek etkeni ya da üretken sermaye*** arasında ... ayrım yapmak ... ***gerekiyor... Bir ürün üreticisi***nin elinde kaldığı sürece

[119] S. P. Newman, *Elements of Political Economy*, Andover ve New York, 1835, s. 296.

bir metadan ya da eğer istenirse ***etkisiz, eylemsiz sermayeden*** başka bir şey değildir. ***Onu elinde tutan sanayicinin ondan herhangi bir kâr sağlaması şöyle dursun, onun için bir yük, sürekli bir sıkıntı, beklenmedik masraf ve zarar nedeni oluşturur: ambarlama bakımı ve koruma, sermaye faizi giderleri vb., ayrıca uzun zaman hareketsiz kalan hemen bütün metaların verdiği fire de cabası...*** Öyleyse ***bu sanayici, eğer onları kendine özgü emek türüne uygulayabilecek bir başka sanayicinin elindeki metalarını*** veresiye satarsa, ***bu metalar hareketsiz*** birer meta olmaktan çıkarak, bu sonuncu için etkin bir sermaye durumuna dönüşecektir. Öyleyse bir yanda hiçbir azalma olmaksızın, bir yanda üretken sermaye artışı olacaktır. Dahası var: eğer satıcının, metalarını veresiye teslim etmekle birlikte, buna karşılık hemen kırdırabileceği bonolar alacağı kabul edilirse, böylece işe yeniden başlamak için kendine hammaddeleri ile emek araçlarını yenileme olanağını sağlayacağı açık değil mi? Öyleyse burada ikili üretken sermaye artışı, bir başka deyişle ***her iki yanda da kazanılmış güç var.***" (*Charles Coquelin. "Du Crédit et des Banques dans l'Industrie", Revue des Deux Mondes, t. 31, 1842, s. 776 vd.*[120]) ***"Tüm satılık metalar yığını, yavaş ve ağır işleyiş ve engeller olmaksızın, hızla hareketsiz ürün durumundan sabit sermaye durumuna geçsin: ülkede ne büyük bir yeni etkinlik! ... bu hızlı dönüşüm kesinlikle kredinin gerçekleştirdiği hayırlı iş... Dolaşımın etkinliğidir bu... Kredi böylece sanayicilerin girişimlerini kat kat artırabiliyor***[121]***... Belirli bir zaman aralığında, tüccar ya da üretici, maddelerini ve ürünlerini bir yerine on kat yeniliyor... Herkesin satınalma gücünü arandığında,*** kredi bu sonucu veriyor. ***Bu gücü bugün için ödeme yeteneği olan biçimlere ayıracak yerde,*** kredi, onu, ***durumları ve ahlak anlayışında gelecekteki bir ödemenin güvencesini sunan ...*** herkese veriyor; ***o bu gücü emek ile ürünlerden yararlanmaya yetenekli olan herkese veriyor.***[122]... Öyleyse, ***bir ülkenin sahip olduğu değerlerin, hiç olmazsa aktif değerlerin toplamı değil de, ilkin kredinin yararını*** artırmak gerekiyor. ***Doğrudan etki işte bu.*** Üretken güçlerin artışı ve dolayısıyla ***değerlerin vb. toplamı*** da işte ... buradan kaynaklanıyor." (*l. c.*)[123]

Kiralama, koşullu bir satış, ya da bir şeyin sınırlı bir süre için kullanımının satışıdır. (*Corbet Th. "An Inquiry into the Causes and Modes of the Wealth of Individuals"*, etc. Lond., 1841, s. 81.)

"Sermayenin geçirdiği değişim, üretim işine bağlıdır. Sermayenin üretken duruma gelmesi için, tüketilmiş olması gerekir." (s. 80., *S. P. Newmann. "Elements of Political Economy."* Andover and New York, 1835.) ***Ekonomik çevrim*** **... giderlerin yapıldığı andan gelirlerin alınmasına kadar üretimin izlediği yoldur. Tarımda ekim zamanı bunun başlangıcı, hasat da bitişidir."**

[120] *Revue des Deux Mondes*, c. 31, Paris 1842, s. 799-800.
[121] Agy, s. 801.
[122] Agy, s. 802.
[123] Agy, s. 805.

(81.) **Sabit sermaye ile döner sermaye arasındaki fark, her ekonomik çevrim sırasında, bir bölümün kısmen, öteki bölümün tamamen tüketilmesine dayanır.** (*l. c.*) **Sermaye olarak, çeşitli kullanımlara yöneltilmiştir.** (*l. c.*)[124] Burası rekabet teorisine girer. "**Bir değişim aracı:** Gelişmemiş uluslarda, **topluluğun servetinin en büyük bölümünü hangi meta oluştururrsa, ya da herhangi bir neden dolayısıyla bir meta ötekinden daha sık değişim konusu olursa, dolaşım aracı olarak kullanılır.** Örneğin **göçebe kabileler arasında sürü hayvanı, Newfoundland'da kurutulmuş balık,** Antiller'de şeker, Virginia'da tütün değişim aracıdır.[125] **Değerli metaller** ... yeğ tutulur ... : a) **dünyanın her yerinde nitelikleri aynıdır,** ... b) **en küçük parçalara bölünebilir ve tam olarak değerlendirilebilirler;** c) **seyrek bulunur ve güçlükle elde edilebilirler,** d) **sikke haline getirilebilirler.**" (100 *l. c.*)[126]

Dr. Price. Sermayenin içkin gücü.

Sermayenin kendisini yeniden üreten öz —içkin niteliği gereği sürüp giden ve çoğalan bir değer— olarak düşünülmesi, Dr. Price'i, alşimistlerin fantazilerini çok geride bırakan, Pitt'in ciddi olarak inandığı, **amortisman fonlarıyla** ilgili yasalarında (bak: Lauderdale)[127] finans bilgiçliğinin temel direkleri haline getirdiği, masalımsı düşüncelere götürmüştür. İşte adamlarımızdan dikkat çekici birkaç alıntı:

||48| "**Bileşik faize yatırılmış para önce yavaş artar. Ama artış oranı sürekli hızlanır, bazan öyle hızlanır ki, bütün hayal gücünü aşar. İsa'mızın doğumunda %5 bileşik faize konulan bir peni daha bugüne gelmeden, dünyamızın hacminden 150 milyon kez daha büyük bir tutarda saf altın verecekti. Ama basit faize yatırılırsa, aynı süre içinde 7 şilin $4^1/_2$ peniden fazla bir tutar olmazdı. Bu nedenle, hükümetimiz paranın gelir getirmesi için bu birincisinden daha çok ikinci biçimi seçmiştir.**" (*18, 19. Price, Richard: "An Appeal to the Public on the Subject of the National Debt.", London, 1772, 2 ed.*) (Adamın kurnazlığı şurada: Hükümet basit faizle para dağıtsın, dağıtılan para bileşik faizle borç verilsin.) "*Observations on Reversionary Payments" etc. London, 1772,* başlıklı yazısmda, daha yukarlarda uçuyor: "**%6 bileşik faizle bizim İsa'nın doğumunda yatırılan bir şilin ... Satürn yörüngesinin çapına eşit çapta bir alanda olduğu varsayılan bütün güneş sisteminden daha büyük bir tutara kadar büyüyebilir.**" (*l. c.* XIII, not.) "**Bir devlet için herhangi bir güçlükle karşılaşmanın hiçbir nedeni yoktur; çünkü en küçük birikimlerin faizi ile, gerektiğinde, en kısa zamanda en büyük**

[124] S. P. Newman, *Elements of Political Economy,* s. 82.
[125] Agy, s. 99.
[126] Agy, s. 100-101.
[127] J. M. Lauderdale, *Recherches sur la nature et l'origine de la richesse publique ...,* s. 173-182.

borçları ödeyebilir." (XIV, s. 136.) Cömert Price, **sayıların geometrik çoğalışından gelen büyük miktarlar karşısında basbayağı şaşırmış. Emeğin yeniden-üretiminin koşullarını hiç hesaba katmadan,** sermayeyi **kendi kendine çalışan bir şey,** kendi kendini çoğaltan salt bir sayı olarak gördüğü için, büyümenin yasalarının, bu formül (bk. yukarda) tarafından bulunmuş olduğunu sanıyor. Pitt, 1792'de, **amortisman sandığına** ayrılmış toplamın arttırılmasını önerdiği bir konuşmada Dr. Price'in **kandırmacasını** çok **ciddiye** alıyor. (S = C (1 + 1)n.)

McCulloch, 1847 tarihli *Ticaret Sözlüğü*'nde metal paranın özellikleri olarak şunları sıralıyor: "Materyaller, 1) **en küçük parçalara** bölünebilmeli; 2) **süresi belirlenmemiş bir dönem** için **bozulmadan** saklanabilmeli; 3) bir yerden bir başka yere **küçük bir oylum içinde büyük bir değer,** kolayca **taşınabilmeli;** 4) **belirli bir adı olan** bir paranın bir bölümü, **aynı adı olan öteki bir bölüme,** büyüklüğü ve **niteliği** her zaman eşit olmalı; 5) **karşılaştırmalı değeri sürekli olmalı."** (581.)[128]

Proudhon. Sermaye ve basit değişim. Fazlalık. — Emekçilerin mülkiyetsizliğinin zorunluluğu. Townsend. Galiani. Süreçte sınırsızlık. Galiani.

"Gratuité du crédit. Discussion entre Mr. Fr. Bastiat et M. Proudhon", Paris 1850, başlıklı kitabında Bay Proudhon'un Bastiat ile yaptığı polemiğin tümünde, yaman Proudhon'un bütün kurnazlığı, ödünç vermenin ona satıştan çok başka bir şey olarak görünen olayın çevresinde dolanmasıdır. Faiz ile ödünç verme, ***"satılan şeyin mülkiyetini hiçbir zaman devretmeksizin, aynı nesneyi her zaman yeniden satmak ve o nesnenin fiyatını her zaman yeniden almak yeteneğidir."*** (9, *"La Voix du Peuple"* redaktörlerinden Chevé['ye] gönderilen birinci mektuptan.) Aldatan ve yanıltan bu değişik biçim altında ortaya çıkan sermayenin yeniden üretimidir —ki o *fiyatı* sürekli alır ve kâr karşılığı emek ile sürekli yeniden-üretilir, alışta ve satışta kâr sürekli yeniden gerçekleşir— sermayenin kavramını belirleyen onun bu sürekli yeniden-üretimidir. Burada yanlış yola götüren, "nesne"nin mülkiyetinin değişilmesi değildir; dolayısıyla, *aslında,* yalnızca faize verilen sermaye ile sabit sermayeye özgü yeniden-üretim biçimidir. Chevé'nin sözünü ettiği, bir konutun kirasının ödenmesi durumunda, doğrudan ***sabit sermaye*** biçimidir. Döner sermaye, sürecin bütünü içinde dikkate alınırsa, görülür ki, *aynı nesne* (örneğin şu kadar liralık şeker) her zaman yeniden satılmamakla birlikte, aynı değer her zaman yeniden-üretilir ve elden çıkarma, özü değil, ancak biçimi ilgilendirir. Böyle düşünceleri ortaya

[128] J. R. MacCulloch, *A Dictionary, Practical, Theoretical, and Historical, of Commerce and Commercial Navigation,* Londra 1847, s. 836.

atabilenler, anlaşılan ekonomi politiğin ilk temel kavramları konusunda henüz açıklığa varamamışlardır. Proudhon, değerlerin değişimi yasasından ne kârın, dolayısıyla ne de faizin nasıl ortaya çıktığını kavramıyor. Dolayısıyla, *"ev", para, gümüş* vb., *"sermaye"* olarak değil, ama *"maliyet fiyatı üzerinden ... meta"* olarak değişilmelidirler. (44.)[129] Yaman delikanlı, tüm sorunun, değerin emek karşılığında, değerler yasasına göre değişilmesine; böylece faizi ortadan kaldırmak için değerin, *sermayenin* kendisinin, değişim-değerine dayalı üretim tarzını, aynı zamanda da ücretli emeği ortadan kaldırması gereğine bağlı olduğunu kavramıyor. Proudhon beyefendinin *ödünç* ile *satış* arasındaki bir farkı bile keşfetme yeteneksizliği: *"gerçekte şapka satan şapkacı, buna karşılık tam tamına şapkanın değerini alır.* Ama *ödünç veren kapitalist* ... yalnızca *sermayesine tümü ile yeniden kavuşmakla kalmaz; sermayeden daha çoğunu, değişime getirdiğinden daha çoğunu alır; sermayeden başka, bir de faiz alır."* (69.) Dolayısıyla, Proudhon beyefendinin *şapkaları, maliyet fiyatı* içinde, *kâr da, faiz de* hesaba katılmıyor. Onlar, *şapkalarının değerini* tam olarak alırken, emek ile değişim içinde, bu *değerin* bir kısmı karşılıksız maledinildiği için, kendilerine malolandan daha fazlasını almış olduklarını, Proudhon düşünmüyor. İşte, pek önemli bulduğu büyük formülü: *"Metanın fiyatını oluşturmak için işçinin ücretine, ticarette sermayenin faizinin eklenmesiyle, işçinin bu kendi ürettiğini yeniden satın alması olanaksızdır. Çalışarak yaşamak faiz rejimi altında, çelişki içeren bir ilkedir."* (105.) Mektup IX'da (s. 144-152), cesur Proudhon, dolaşım aracı olarak para ile sermayeyi birbirine karıştırıyor, ve bu nedenle de Fransa'da varolan "sermaye"nin %160 getirdiği (şöyle: *Fransa'da dolaşımda bulunan ... para toplamından ... bir milyarlık bir sermaye* için, kamu borcu, ipotek, vb. içinde, *yıllık faizin* 1.600 *milyon* olduğu) sonucuna varıyor. Genel olan ve sürekli yeniden-üretilen sermayenin önemsiz olduğunu göstermek için, bunlar, *para-sermayenin* yani sermaye olarak ödünç alınan paranın özelliği sanılıyor: *"Faizlerin birikmesiyle para-sermayenin değişimden değişime her zaman kaynağına dönüp gelmesi gibi, her zaman aynı el tarafından yapılan yeniden kiralamada her zaman aynı kişiye kazanç sağlar."* (154.) *"Her çalışmanın bir fazla bırakması gerekir."*[130] (Her şey *satılmalı*, hiçbir şey *ödünç* verilmemelidir. İşte en basit kurnazlık. Metaların değişiminin sermaye ile emek arasındaki değişime dayandığını, sonuncusunda kâr ile faizin bulunduğunu görmemek acizliği. Proudhon, değişimin en basit, en soyut biçimine sarılmak istiyor.)

Proudhon beyefendiden güzel bir tanıtlama daha: *"Değer bir orantıdan başka bir şey olmadığına ve bütün ürünler kendi aralarında zorunlu olarak orantılı olduklarına göre, bundan toplumsal bakımdan ürünlerin her*

[129] *Gratuité du Crédit* ..., s. 43-44.
[130] Agy, s. 215.

zaman değerler ve oluşturulmuş değerler oldukları sonucu çıkar: toplum bakımından, sermaye ile ürün arasında fark yoktur. Bu fark bireyler için tamamen öznel bir nitelik taşır. " (250.)

Sermayenin çelişkili doğası ve, onun için mülkiyeti olmayan bir işçinin gerekliliği, daha önceki İngiliz ekonomistlerinde, örneğin, Malthus'un büyük adama oynamak uğruna hile ile sahiplendiği (bu Malthus, rant teorisini kiracı çiftçi Anderson'dan aşırması örneğinde olduğu gibi, tam anlamıyla utanmaz bir aşırmacıdır) nüfus teorisinin babası saygıdeğer M. S. Towsend'da safça dile getirilmiştir. Towsend ||49| şöyle diyor: "**Anlaşılan, yoksul insanların oldukça düşüncesiz olması, her zaman toplumda en bayağı, en kirli, en düşük hizmetleri yapması bir doğa yasası olmalı.** Bunların daha da artmasıyla, insan mutluluğunu korur. Duyarlı insanlar da **ağır işlerden** kurtulur ve daha yüce **görevlerle** vb. kaygısızca uğraşabilirler." ("*A Dissertation on the Poor-laws.*" Edition of 1817, s. 39.) "Çalışmaya **yasal zorlama, yalnızca sessiz, suskun ve sürekli değil, aynı zamanda, etkinliğin ve çalışmanın en doğal güdülenmesi olarak en güçlü çabaları uyandıran bir baskı aracı olan açlığın yanısıra, kötü niyetin vb. sürüklediği sıkıntıları, şiddeti ve kargaşayı da birlikte getirir.** (15.) **Gerçekte** bu, kölenin mi, yoksa özgür işçinin emeğinin mi daha **üretken** olduğu sorusuna yanıttır. Sermayenin üretim tarzı özgür emeği önkoşul saydığı için A. Smith bu soruyu ortaya atamaz. Öte yandan, sermayenin ve emeğin gelişmiş ilişkisinden dolayı, A. Smith, **üretken olan** ile **üretken-olmayan emek** arasında bölünme içinde, sermayenin ve emeğin gelişmiş ilişkisi tarafından tamamen haklı bulunur. Buna karşılık, Lord Brougham'm yavan şakaları ile Say'ın, Storch'un, McCulloch'un ve *tutti quanti* [bütün ötekilerin] ciddi olması gereken itirazları burada geri teper. A. Smith, yalnızca, emeğin nesneleşmesini, elle tutulabilir bir nesnede donmuş olan emek olarak biraz fazla basit kavradığı için bunun dışında kalır. Ancak bu, onunla ilgili bir ayrıntı, anlatım beceriksizliğidir.)

Galiani'de de işçiler doğa yasası ile ortaya çıkar. Galiani kitabını 1750'de yayınlamıştı. "***En yararlı işleri yapan insanların çok sayıda dünyaya gelmelerini sağlayan Tanrıdır.***"* (78. *Della Moneta,* vol. III, Scrittori Classici Italiani di Economia Politica. Parte Moderna. Milano, 1803.) Ama daha önce değerin doğru kavramına da varmıştır: "*Emek ... nesneye değerini veren biricik şeydir.*"* (74.) Gerçekte emek nitel olarak da farklıdır, hem değişik üretim dallarında, hem de az çok yoğunluk bakımından farklıdır vb. Bu farklılıkların nasıl dengelendiği ve tüm emeğin **niteliği olmayan basit emeğe** nasıl indirgendiği doğal olarak burada henüz araştırılamaz. Bu indirgemenin aslında her türden emeğin ürününün konduğu değerler olarak *yapılmış* olması yeterlidir. Değer ola-

* Elyazması metinde İtalyanca.

rak bunlar belirli oranlardaki eşdeğerlerdir; emeğin daha yüksek niteliklerine ise basit emekle değer biçilir. Bu, örneğin Kaliforniya altınının basit emeğin ürünü olduğu düşünülürse, hemen anlaşılır. Gene de emeğin her türü altın ile ödenir. Dolayısıyla nitel fark ortadan kalkmıştır ve daha yüksek türden bir emeğin ürünü aslında basit emeğin bir niceliğine indirgenmiştir. Öyleyse emeğin değişik niteliklerinin bu hesapları, burada tamamıyla **önemsizdir** ve ilkede bir şey değiştirmez. *"Madenler ... bir değer taşıdıkları için para olarak kullanılırlar ... para olarak kullanıldıkları için değer taşımazlar."** (l. c. 95.) *"Parayı ender ya da bol olarak gösteren şey madenlerin miktarı değil, paranın dönme hızıdır."** (99.) *"İki çeşit para vardır,* ***düşüncel ve gerçek;*** *ve para iki farklı amaçla kullanılır, nesnelere* ***değer biçmek için ve onları satın almak için.*** *Değer biçmek için, düşüncel para gerçek para kadar iyidir ve hatta daha da iyi olabilir*[131] *... paranın öteki kullanımı değer biçtiği nesneleri satın almaktır*[132] ... fiyatlar ve sözleşmeler düşüncel para olarak gerçekleştirilirler.*[133] (s. 112 vd.) *"**Madenlerin kendilerine özgü ve tekil özelliklerinde tüm ilişkiler kendilerini tek bir niceliğe indirger; doğa,** onların içsel yapılarını olduğu gibi, dışsal biçimlerini ve görünümlerini de **farklı bir özellikle donatmamıştır.**"** (126, 127.) Bu, çok önemli bir düşüncedir. Değer, ortak bir özü gerektirir ve bütün farkları, oranları, salt nitelik sorununa indirger. Bu, değerin doğal özü olarak ortaya çıkan değerli metallerde görülen durumdur. *"Bütün nesnelerin yaşamın gereksinimleri ile olan bir ilişki kuralı olarak ... para — kısacası nesnelerin fiyatı denilen şeydir bu."** (152.)[134] *"Bu düşüncel para hesap parasıdır da, yani her şeyi açıkça belirtmeye, sözleşmeye bağlamaya ve değerlendirmeye yarar: aynı bir ünvandan türer, çünkü bugün düşüncel olan paralar bütün ulusların en eski paralarıdır ve onlar gerçek oldukları içindir ki hesaplar onlarla yapılıyordu."** (152.) (Urquhart'ın düşüncel para konusundaki biçimsel açıklaması böyle, vb.. **Zenciler için,** vb., demir çubuklar, başlangıçta, düşüncel paraya dönüşmüş olan gerçek bir paraydı; ama onlar aynı zamanda paranın önceki değerini de korumaya çalışıyorlardı. Oysa, ticarette olduğu gibi, altın vb. karşılığında değişilen demirin değeri verilmiş olursa, külçe altın, değerini korumak için demirin varolan miktarlarının değişen oranlarını gösterir, hesap güçlüğü bu bayların soyutlama gücünün yerini alır.) (Castlèreagh, 1810'da değerli metaller komisyonunun görüşmeleri dolayısıyla buna benzer karmaşık kavramlar ortaya koymuştur.) Galiani'nin güzel bir tümcesi: *"**Bu sonsuz**"*

* Elyazması metinde İtalyanca.

131 Ferdinando Galiani, *Della Moneta. Scrittori classici italiani di economia politica, Parte moderna* içinde, c. III, s. 112.

132 Agy, s. 113.

133 Agy, s. 114.

134 Agy, s. 153.

(şeyler) *"gelişme içinde değil, dolaşım içinde varolurlar."** (156.)

Kullanım-değeri üzerine söyledikleri de fena değil: *"Fiyat bir ilişkidir ... nesnelerin fiyatı, onların gereksinimlerimiz ile olan orantılarını yansıtır; fiyat henüz değişmez bir ölçüden yoksundur. Belki bu ölçü de bulunacak. Kendi payıma, ben bu ölçünün insanın ta kendisi olduğunu sanıyorum."** (159, 162.). *"İspanya en büyük ve en zengin devlet olduğu zaman, bu ülke, riyallerin ve küçücük maravedilerin üzerine titriyordu."** (172, 173) *"Öyleyse"* (insan) *"tek ve gerçek zenginliği oluşturuyor."** (188.) ***"Zenginlik iki kişi arasındaki bir ilişkidir ."**** (221.) *"Bir nesnenin fiyatı, bir başka deyişle onun öteki nesneler ile oranı bütün maddeler ile belli bir oran içinde değişildiği zaman bu durum, bütün öteki nesnelerin değerinin değil ama yalnızca o nesnenin değerinin değişildiğinin apaçık belirtisidir."** (154.) (Sermayenin **koruma** ve onarım giderlerinin de hesaba katılması gerekir.)

"Kâğıt-**paranın niceliğinin olumlu sınırlanışı üretim maliyetinin başka alanda gerçekleşen tek yararlı amacını tamamlar.**" (300.) (Opdyke.)[135] Para maddesinde salt nicel fark: "**Para, yalnızca para olarak geri döner**" (**ödünç verilen paralar** içinde); "**bu etken, onu, bütün öteki düzenlemelerden ayırdeder ... onun hizmetinin doğasını gösterir ... onun işlevinin tekliğini açıkça kanıtlar.**" (267.) "**Sahip olduğumuz para ile, istenilen nesneyi elde etmek için ancak bir değişim yapılırken, başka artı-ürünlerle iki değişim yapılır; (kendine para edinmek için yapılan) birinci değişim ikincisinden son derece daha güçtür.**" (287, 288.)

"**Bankerin ... eski tefeciden farkı ... zengine borç vermesi, yoksula seyrek vermesi, ya da hiç vermemesidir. Bundan dolayı az riskle borç verir ve bu işi daha ucuz koşullarla yapabilir; her iki neden dolayısıyla tefecinin karşılaştığı genel kinden kaçınır.**" (44.) (*Newman, F. W. ,"Lectures on Political Economy"*, London, 1851.)

Avanslar. Storch. — Tutumluluk teorisi. Storch. MacCulloch. Fazlalık. Kâr. Sermayenin dönemsel yıkımı. Fullarton. — Arnd — İlkel faiz

||50| Herkes, ama özellikle ***ticaretin ve paranın hemen tek efendileri olan ve yaşamları boyunca gizledikleri altın ve gümüşün kendilerine ölümden sonra da hizmet edeceği inancına sıkı sıkıya bağlı soylular paralarını çok gizlice ve çok derine saklıyor ve toprağa gömüyor.*** (312-314.) (François Bernier, t. I. *"Voyages Contanant la description des états du Grand Mogol"*, vb., Paris 1830.)

Doğal durumunda madde ... her zaman değerden yoksundur ... Madde ancak emekle bir ***değişim-değeri*** kazanır, ancak o zaman ***servetin bir öğesi*** durumuna gelir. (*McCulloch. "Discours sur l'origine de l'économie politique", etc.*, trad. par Prévost. Genève et Paris, 1825, s. 57.)

* Elyazması metinde İtalyanca.

[135] George Opdyke, *A Treatise on Political Economy*, New York 1851, s. 300.

Değişimde metalar birbirinin ölçüsüdür. (*Storch. "Cours d'Economie Politique avec des notes, etc.* par J. B. Say", Paris 1823, t. I, s. 81.) "Rusya ile Çin arasındaki ticarette, tüm metalara değer biçmekte maden-para kullanılır; bununla birlikte bu ***ticaret trampalar*** yoluyla yapılır." (s. 88.) "***Emek ... servetin kaynağı olmadığı gibi, ölçüsü de değildir.***" (s. 123, *l. c.*) "Smith ... ***kendini maddi nesneleri var eden aynı nedenin, değerin kaynağı ve ölçüsü olduğuna da inandırdı.***" (s. 124.) "Faiz, bir sermayenin kullanımı için ödenen fiyat." (s. 336.) ***Paranın doğrudan*** ... ama yapay bir gereksinime dayanan ***doğrudan bir değere*** sahip olması ***gerekiyor***. Maddesinin insan yaşamı için vazgeçilmez olması gerekmiyor; ***çünkü o maddenin para olarak kullanılan miktarının tümü hiçbir zaman bireysel olarak kullanılamıyor; her zaman dolaşması gerekiyor***. (c. II, s. 113, 114.) "***Para her şeyin yerini tutuyor.***" " (s. 133.) T. V. "*Considération sur la natura du revenu national*", Paris, 1824: "***Yeniden üretken tüketimler, tam anlamıyla harcama değil, ama yalnızca avans oluştururlar, çünkü onları yapan kimselere geri verilirler.***" (s. 54.) "***Halkların tasarrufları ya da yoksunlukları ile, yani kendilerini seve seve yoksulluğa mahkum ederek zenginleştikleri yolundaki o önermede açık bir çelişki yok mu*** [?] (s. 176.) "Rusya'da işlenmiş derilerin ve kürklerin para işleri gördükleri dönemde, öylesine oylumlu ve öylesine saklanması güç ***bir paranın dolaşımına bağlı kullanışsızlık*** bunların yerine küçük ***damgalı deri parçacıklarının*** kullanılması düşüncesine yol açtı, ***böylece bu küçük damgalı deri parçacıkları işlenmiş deri ve kürkler biçiminde ödenebilir imler duruma geldiler***... Bunlar bu kullanışı 1700'e kadar sürdürerek korudurlar, (daha sonra ***gümüş kopeklerin kesirlerini*** simgelemek üzere), "hiç değilse ***Kaluga kenti*** ve dolaylarında, Petro I" (1700) "***küçük bakır para karşılığında***" bunların geri verilmesini buyuruncaya kadar." (s. 79.)[136]

Bileşik faizin mucizeleri konusunda bir değinmeyi 17. yüzyılda tefeciliğin büyük savaşımcısı *Jos. Child*'de (*"Traités sur le commerce" etc.* trad. de l'anglais (1669'da İngilizce yayınlanmış), Amsterdam et Berlin, 1754) (s. 115. 117) buluruz.

"**Bir meta, gerçekte, her zaman,** onu üretmiş olan **emekten daha fazlası karşılığında değişilir; kârları oluşturan da bu fazlalıktır.**" (s. 221.[137] *McCulloch, "The Pirinciples of Political Economy". London 1830.*) Bay McCulloch'un rikardocu ilkeyi iyi kavradığını gösteriyor. Kendisi, *değişim-değeri* ile *gerçek değer* arasında ayrım yapıyor; birincisi, 1) elde edilişinde ya da üretiminde harcanan emeğin niceliği; 2) ikincisi, öteki metaların belirli emek niceliklerinin *satınalma gücüdür* (s. 211.) **İnsan, ancak etkinliğiyle yapılan makinelerin herhangi birinin emeğinin ürünüdür; ve bu, insanın aynı görüş açısından tam anlamı ile dikkate alınması**

[136] Henri Storch, Cours ..., c. 4, s. 79.

[137] J. R. MacCulloch, *A Dictionary* ..., s. 221 not.

gereken bütün ekonomik incelemelerde karşımıza çıkar. (115, *l. c.*) Ücretler ... gerçek anlamda, işçinin sanayi ürününün bir kısmından oluşur. (s. 295.) Sermayenin kârları, birikmiş emeğin ücretlerinin yalnızca başka bir adıdır. (s. 291.)

"Sermayenin dönemsel yıkımı, piyasa üzerinde faizin her oranının kendi varlığının bir koşulu olmuştur, ve bu açıdan dikkate alındığında, büyük bir korku ve endişeyle beklemeye alışık olduğumuz, sakınmaya çok çalıştığımız bu korkunç yıkımlar, belki de aşırı büyümüş ve aşırı ilerlemiş bir zenginliğin doğal ve gerekli bir düzeltilmesinden başka bir şey değildir; bugünkü yapısıyla toplumsal sistemimizin, varlığını tehdit eden ve durmadan kendini gösteren bir bolluktan zaman zaman kurtulmasını sağlayacak, sağlam ve sağlıklı bir durum kazandıracak bir iyileştirme yoludur." (s. 165. *Fullarton (John): "On the regulation of currency"*, etc., Lond. 1844.)

Para — Satınalmanın genel gücü. (Chalmers.)

Sermaye ... üretimde kullanılan hizmetler ve metalar. Para: değerin ölçüsü, değişim aracı ve evrensel eşdeğer; daha pratik biçimde: sermayenin elde edilmesinin aracı; daha önce kredi ile sağlanmış sermayenin ödenmesinin tek aracı; gizilgüç biçiminde — sermayenin eşdeğerini elde etmek için güvence: ticaret, para aracılığıyla sermayenin sermaye ile değişimidir, ve aracılığın sözleşmesi olarak, yalnız para, sözleşmeyi yerine getirebilir ve borcu kapayabilir. Satışta, sermayenin herhangi bir biçimi, kendine özgü eşdeğerini değer olarak elde etmek için sermayenin belli bir biçimi olan para karşılığında değişilir. Faiz — ödünç verilen para için belirli bir karşılık. Sermaye edinmek amacıyla borç para alınırsa, yapılan, sermayenin kullanımı için aldığı (hammadde, emek, mal vb.) karşılığıdır. Eğer bir borcun giderilmesi, daha önce alınan ve kullanılan sermayenin (para olarak ödenmesi sözleşmeye bağlanmış) ödenmesi için borç para alınırsa, yapılan harcama paranın kendisinin kullanımı içindir ve bu açıdan faiz ile iskonto aynı şeydir. İskonto yalnızca, paranın kendisi için, kredi parasını gerçek paraya çevirmek için ödemedir. Güvenilir bir poliçe iskonto gideri düşüldükten sonra, sermaye için banknot kadar değer taşır; bonolar, ücretlerin ve küçük peşin ödemelerin daha uygun karşılanması, ya da vadesi gelen daha büyük yükümlülüklerin yerine getirilmesi için para sağlama amacıyla iskonto edilir; ayrıca, peşin ödemelerde genel olarak yapılan %5'ten az indirimli iskonto ile hazır para elde etme yararlılığı için de kullanılır. Bununla birlikte, iskonto yapmanın başka amacı, temelde yasal ödeme aracının arz ve talebine bağlıdır... Faiz oranı, en başta sermaye talebine ve arzına bağlıdır, iskonto oranı ise tamamıyla para arzına ve talebine göre olur. (13 Mart 58, *Economist*, yazıişleri müdürüne mektup.[138])

||51| Bay K. Arnd, tam da "köpekler üzerine vergi" konusunda derinlemesine sözettiği yerde şu ilginç buluşa varmış:

[138] *The Economist*, c. XVI, n°759, 13 Mart 1858, s. 290.

"Besinlerin üretiminin doğal akışı içinde, —toprağın tamamen ekildiği ülkelerde— faiz oranınm belirli bir ölçüde ayarlanmasını belirlediği görünen bir olay vardır; —bu, Avrupa ormanlarının ağaç kapasitelerinin yıllık artışında görülen orandır— böyle bir artış, bunların değişim-değerinden tamamen bağımsız olarak, yüzde 3-4 oranındadır." (s. 124, 125. "*Die naturgemässe Volkswirtschaft*", *etc.* Hanau 1845.) Bu buluş, ormanların dolaylı faiz oranı diye adlandırılmasını hak ediyor.

Faiz ve kâr — Carey. İngiltere'de rehin.

"**Geri kalan değer ya da fazla-artı, her iş alanında kullanılan sermayenin değeri oranındadır.**" (*Ricardo.*)

Faizde iki sorun gözönünde bulundurulur: *Birincisi, kârın* faiz ve kâr diye ayrılması. (Bu son ikisinin birliğine İngilizler **brüt kâr** diyorlar.) **Sanayi kapitalistleri** sınıfının karşısına bir **finans kapitalistleri** sınıfı çıkar çıkmaz bu fark sezilir, görülür hale gelir. *İkincisi: sermayenin* kendisi meta olur, ya da meta (para) sermaye olarak satılır. Bu demektir ki, örneğin, sermaye, bütün öteki metalar gibi fiyatını talep ve arza göre düzenler. Dolayısıyla, bu, faiz oranını belirler. Böylece, sermaye, burada dolaşıma sermaye olarak girer.

Finans kapitalistleri ve **sanayi kapitalistleri**, ancak iki özel sınıf oluşturabilirler, çünkü kâr, iki gelir dalı olarak birbirinden ayrılabilir. Kapitalistlerin iki türü yalnız bu **olguyu** dile getirir; ama iki özel kapitalist sınıfının bu temel üzerinde gelişebilmesi için, kârın iki özel gelir biçimine ayrılmasının, bölünmesinin gereği vardır.

Faizin biçimi kârın biçiminden daha eskidir. Hindistan'da **komünal tarımcılar** için faizin yüksekliği, kârın yüksekliğini asla göstermez. Tersine, kâr da, bizzat ücretin bir bölümü de, faiz biçiminde tefeci tarafından maledinilirler. Bu faizi, İngiliz **para piyasasında** geçerli olan, İngiliz kapitalistinin ödediği faizle karşılaştırmak ve bundan da, İngiltere'de "emek oranının" (üründeki emeğin payının) Hindistan'a göre ne kadar daha yüksek olduğu sonucunu çıkarmak, Bay Carey'in tarihsel anlayışına tamamen uygun düşen bir işlemdir.[139] Aslında kendisinin, İngiltere'de malzemeyi ve aleti kapitalistten avans alan (borç alan),* örneğin Derbyshire'daki **dokumacıların** ödediği faizi karşılaştırması gerekirdi. Burada, bütün **başlıca giderlerin** ödenmesinden sonra, işçinin, yalnızca avanslarını kapitaliste geri vermiş olmakla kalmayıp aynı zamanda ona ayrıca kendi emeğini de bedava bıraktıktan sonra, gene de kendini borçlu olarak bulacak kadar faizin yüksek olduğu

[139] H. C. Carey, *Essay on the Rate of Wages,* Philadelphia 1835, 7. bölümün başlangıcı.

* "(borç alan)", "avans alan" üzerine ekleme imi konmadan yazılmış.

görülecektir. Sanayi kârı biçimi tarihsel olarak, sermayenin ancak bağımsız işçinin yanında artık görünmemesinden sonra gelişir. Dolayısıyla kâr, başlangıçta faiz tarafından belirlenmiş görünür. Ama burjuva ekonomide faiz, kâr tarafından belirlenir ve ancak onun bir parçasıdır. Öyleyse, kârın, bir bölümün faiz olarak ondan ayrılmasına olanak verecek kadar büyük olması gerekir. Tarihsel olarak, tersi. Faizin, artı-kazancın bir kısmının kâr olarak bağımsızlaşmasına olanak verecek kadar azaltılmış olması gerekir. **Ücretler ile kâr —gerekli-emek ile artı-emek— arasında doğal bir ilişki vardır; ama kâr ile faiz arasında, iki sınıf arasında, bu değişik gelir biçimlerine uygun düşen rekabet tarafından belirlenmiş böyle bir ilişki var mıdır? Ancak bu rekabetin ve iki sınıfın bulunması için, artı-değerin ilkin kâr ve faiz olarak ikiye bölünmesi gerekir.** Sermayeyi genel olarak incelemek, saf bir soyutlama değildir. Bir ulusun toplam sermayesini, örneğin toplam ücretli emekle (ya da toprak mülkiyetiyle) karşılaştırarak incelersem, ya da, insanı, fizyolojik bakımdan, hayvanla karşılaştırarak incelersem, genel bir biçimde incelemiş olurum. Kâr ile faiz arasındaki fark, bir finans kapitalistleri sınıfı ile sanayi kapitalistleri sınıfı arasında varolan fark gibidir. Ancak böyle iki sınıfın birbirinin karşısında bulunabilmesi için, bunların çifte varlığı için, sermaye tarafından sağlanmış artı-değerde bir bölünme olması gerekir.

(Ekonomi politik servetin özgül toplumsal biçimlerini ya da daha çok servetin üretimini ele alır. Bu alanın konusu, emek gibi öznel olsun, doğal ya da tarihsel gereksinimlerin karşılanmasına ilişkin nesneler olsun, önce bütün üretim çağları için ortaktır. Bunun içindir ki, konu, ilkin, ekonomi politiğin incelenmesinin tamamen dışında bulunan ve ancak biçim ilişkileri tarafından değişikliğe uğrayınca ya da onları değişikliğe uğratan olarak görününce, inceleme alanına giren salt önkoşul olarak ortaya çıkar. Bu konuda genel olarak söylenenler, ekonomi politiğin ilk denemelerinde tarihsel bir anlamı bulunan soyutlamalarla sınırlı kalır; bu denemelerde biçimler henüz güçlükle konudan çekip çıkarılmış ve büyük bir çaba ile asıl inceleme konusu olarak saptanmıştır. Daha sonraları bunlar, bilimsel bir sav ile ne kadar çok ortaya konmuşsa öylesine çirkinleşir, cansıkıcı bayatlıklar haline gelirler. Bu, özellikle, Alman ekonomistlerin "mallar" kategorisi altında yapageldikleri gevezelikler için sözkonusudur.)

Önemli olan, faizin ve kârın, *sermayenin* ilişkilerinin her ikisini ifade etmesidir. Özel biçim olarak, faiz getirici sermaye emeğin karşısında değil, kâr getirici sermaye karşısında olur. Bir yandan emekçinin henüz ücretli emekçi olarak değil, bağımsız emekçi olarak bulunduğu, öte yandan da bunun nesnel koşullarının artık onun yanında bağımsız bir varlığa sahip olduğu, özel bir tefeci sınıfının mülkiyetini meydana

getirdiği ilişki, az çok değişime dayanan bütün üretim tarzlarında —tüccar servetinin ya da para olarak servetin, **tarımsal** ya da zanaatsal sermayenin özel ve sınırlı biçimlerinin tersine gelişmesiyle birlikte— zorunlu olarak gelişir. Bu tecimsel servetin gelişmesi de, değişim-değerinin ve dolayısıyla aynı alanlarda dolaşımın ve para ilişkilerinin gelişmesi olarak dikkate alınabilir. Bu ilişki, bize, ayrıca bir yandan emek koşullarının —giderek daha çok dolaşımdan gelen ve ona bağlı olan— emekçinin ekonomik varlığından bağımsız hale geldiğini, ondan çözüştüğünü gösterir. Öte yandan da, bu sonuncusu, henüz sermaye sürecine katılmamıştır. Bunun içindir ki, üretim tarzı henüz çok önemli biçimde değişime uğramaz. Bu ilişki burjuva ekonomisi içersinde hâlâ yineleniyorsa, bu, geri kalmış ya da modern üretim tarzı içinde yitip gitmemeye çalışan ||52| sanayi kollarıdır. Bu kollarda, hâlâ emeğin sömürüsünün en iğrenci ile karşılaşılır, burada, sermaye ve emek ilişkisi, yeni üretken güçlerin gelişmesinin herhangi bir temelini ve yeni tarihsel biçimlerin filizini taşımaz. Bizzat üretim tarzına gelince, sermaye, burada, henüz maddi bakımdan tek tek işçilerin ya da işçi ailesinin çerçevesi içersinde görünür —zanaatçı işletmesinde ya da küçük tarımda olduğu gibi. Sermayenin üretim tarzı olmaksızın, sermaye tarafından sömürü vardır. Burada, faiz oranı çok yüksektir, çünkü faiz, kârı ve hatta ücretin bir bölümünü içerir. Sermayenin üretimi henüz egemenliği altına almadığı, yani sermayenin ancak biçimsel sermaye olduğu bu tefeci biçim, kapitalist-öncesi üretim biçimlerinin egemenliğini gerektirir; ama bizzat burjuva ekonominin bağrında, daha alt alanlarında yeniden üretimini sürdürür.

Faizin ikinci tarihsel biçimi: tüketilen servete sermayenin ödünç verilmesi. **Tefecinin cebinde birikmeye ve sermayeleşmiş olmaya başlayan toprak sahiplerinin** (ve çoğu zaman **toprağın da**) geliri olduğu ölçüde, sermayenin doğuşunun aynı öğesi olarak, tarihsel önemi içinde, burada ortaya çıkar. Bu, döner sermayenin, ya da henüz para biçimindeki sermayenin, toprak sahiplerinden bağımsız bir sınıf içinde yoğunlaştığı süreçlerden biridir.

Para olarak ödemelerin —yalnızca metaların satınalma parasının vb. değil— gerekliliği, değişim ilişkilerinin ve bir para dolaşımının var olduğu her yerde gelişir. Aynı anda bir değişim gibi değişim, hiç de gerekli değildir. Para ile birlikte, bir kısmını metaya bırakması ve öteki kısmını ancak daha sonra ödemesi olanağı vardır. Bu amaç için (daha sonra **ödünç olarak** ve **iskonto olarak** gelişen) para gereksinimi, faizin başlıca tarihsel kaynaklarından biridir. Bu nokta bizi burada henüz ilgilendirmiyor; yalnızca kredi ilişkilerinde ele alınabilir.

Satınalma (P—M) ile **satış** (M—P) arasındaki fark: "Satın alırsam, 1) metanın kârını eklemiş ve almış olurum; 2) **genel olarak temsil edilir**

ya da çevrilebilir bir mal, paradır, buna karşın, **para her zaman satılabilir,** para ile başka herhangi bir metaya sahip olabilirim; **paranın bu üstün nitelikli satılabilirliği, metaların daha düşük satılabilirliğinin gerçek etkisi ya da doğal sonucudur...** Alımda durum değişiktir. **Aldığını satmak için ya da müşterilerin gereksinimini karşılamak için satın alıyorsa, satma olasılıkları nasıl olursa olsun, gelir getirici bir fiyat üzerinden satış yapmasının mutlak kesinliği yoktur...** Ama herkes aldığını satmak için satın almaz, **kendi kullanımı ya da tüketimi** için de satın alır." vb. (s. 117 ve devamı. *Corbet,* Th. *"An Inquiry into the Causes and Modes of the Wealth of Individuals."* London, 1841.)

Economist, 10 Nisan [1858]: **"Bay James Wilson tarafından parlamentoda yapılan bir açıklama, 1857'de dökülen altın sikke değerinin 4.859.000£ olduğunu, bunun 364.000 sterlininin yarım-sovereign olarak bulunduğunu gösteriyor. Aynı yılda dökülen gümüş sikke 373.000£ tutarında, kullanılan metalin maliyeti 363.000 sterlindir. ... 31 Aralık 1857'de sona eren on yıl içinde dökülen sikkenin genel tutarı altın olarak 55.239.000 sterlin ve gümüş olarak 2.434.000 sterlindir. ... Geçen yıl bakır sikkelerin tutarı 6.720 değerindeydi — bakırın değeri 3.492 sterlindi; bunun 3.163'ü peni, 2.464'ü yarım-peni ve 1.120'si farthing'di. ... Son on yılın bakır sikkesinin toplam değeri 141. 477£, bunu oluşturan bakır 73.503 sterline satın alınmıştı."**[140]

"Thomas Culpeper (1641), Josias Child (1670), Paterson (1694), Locke'a (1700) göre, servet, altın ve gümüşün faiz vergisinin kendiliğinden zorlanan indirimine bağlıdır. İngiltere'de nerdeyse iki yüzyıldır buna uyulmaktadır." (Ganilh.)[141] *Hume,* Locke'un tersine, faiz oranının belirlenimini kâr oranından geliştirdiği zaman, sermayenin çok daha büyük ölçüde gelişmesini gözönünde tutmuştu; Bentham, 18. yüzyılın sonuna doğru tefecilikten yana savunmasını yazdığı zaman bunda daha da ileri gitmişti. (Henry VIII'den Anne'a kadar faizin yasal indirimi.)

"Her ülkede: 1) **üreten bir sınıf** ve 2) sermayesinin faizleriyle yaşayan paralı bir sınıf vardır." (s. 110.) (*J. St. Mill. "Some unsettled questions of political economy"*, London, 1844.)

"**Ayrılıkların sık sık dalgalanmaları ve bir malı kurtarmak için bir başkasının rehine konması ve bununla küçük bir meblağ sağlanması sonucu, paranın fiyatı çok artar. Londra'da 240, ülkede 1.450 kadar ruhsatlı rehin komisyoncusu vardır.** ... Kullanılan sermaye bir milyon kadar tahmin ediliyor. Bu, yılda en az üç devir yapar. ... Her defasmda ortalama %$33^1/_2$ kâr sağlar; böylece İngiltere'de 1 milyon **düşük değerde** ödeme emri ile, bir milyon **geçici ödünç verme** için ödeme yapılır, **elkonulan mallarla uğranan kayıp bunun dışındadır.**" (s. 114.) (vol. I, J. *D. Tuckett: "A*

[140] *The Economist*, c. XVI, n°763, 10 Nisan 1858, s. 401, "Commercial, and Miscellaneous News" başlıklı yazı.

[141] Charles Ganilh, *Des Systèmes d'économie politique ...*, c. 1, s. 76-77.

History of the Past and Present State of the Labouring Population", etc., London, 1846.)

Ustanın yerini tüccar nasıl alır?

"Bazı işler, örneğin porselen yapımı, camcılık vb. pratik olarak ancak büyük çapta yürütülebilir. Dolayısıyla el zanaatı değildirler. 13. ve 14. yüzyılda bile bazı işler, örneğin dokumacılık, büyük çapta yürütülmüştür." (*Poppe.*)[142]

"Eski zamanlarda bütün fabrikalar zanaatçılık alanındaydı ve *tüccar* yalnız zanaatçıların muhasebecisi ve yollayıcısıydı. Kumaş ve alet yapımında bu kurala sıkı sıkıya uyuluyordu. Ama birçok yerde tüccarlar giderek ustalığa yükselmeye" (doğal olarak lonca önyargılarına, geleneklere, yaşlı ustaların kalfalarla olan ilişkilerine uyulmaksızın) "ve gündelikçi olarak kalfa çalıştırmaya başladılar." (*Poppe*, s. 92, t. I. "*Geschichte der Technologie*". Göttingen,1807-1811.)[143] İngiltere'de gerçek anlamıyla sanayinin, loncaların olmadığı kentlerde toplanmasının ve yayılmasının başlıca nedeni buydu.

Tüccar serveti.

Tüccar serveti olarak görünmüş olan tecimsel sermaye ya da para, sermayenin, yani yalnızca dolaşımdan (değişimden) gelen, onda korunan, yeniden-üretilen ve çoğaltılan değerin ilk biçimidir ve bu hareketin ve etkinliğin tek amacı da değişim-değeridir. Burada iki hareket, satmak için satın almak, satın almak için satmak vardır, ama ||53| P—M—M—P biçimi egemendir. Para ve onun çoğaltılması, işlemin tek amacı olarak kendini gösterir. Tüccar, metayı, ne kişisel gereksinimi için, onun kullanım-değeri için satın alır, ne de onu örneğin bir sözleşmedeki borçları ödemek ya da kendi gereksinimlerini karşılamak amacıyla başka meta elde etmek için satar. Onun doğrudan amacı, değerin çoğalması ve doğrudan para biçimi altında çoğalmasıdır. Tecimsel servet ilkin, değişim aracı olarak paradır; para, dolaşım hareketinin aracısıdır; meta para karşılığında, para meta karşılığında değişilir ve *vice versa*. Para, burada, metal varlığı içersinde bulunmamakla birlikte, kendinde bir amaç olarak ortaya çıkar. Burada, değerin, iki biçimde: meta ve para biçiminde canlı dönüşümü vardır; değerin, kullanım-değerinin aldığı belirli biçimi karşısında ilgisizliği, aynı zamanda, yalnızca kılık değişikliği gibi görünmekle birlikte, bütün bu biçimler içinde değişikliğe uğrar. Böylece ticaret eylemi dolaşım hareketlerini

[142] J. H. M. Poppe, *Geschichte der Technologie*, Göttingen 1807, c. 1, s. 32.
[143] Agy, s. 70-71.

yoğunlaştırırsa, dolayısıyla tüccar serveti olarak para, bir yandan sermayenin ilk varlığı olur, tarihsel bakımdan da böyle görünürse, bir başka yönden, bu biçim, *değer kavramı* ile doğrudan çelişik görünür. Ticaretin yasası, ucuza satın almak, pahalıya satmaktır. *Dolayısıyla, ticaret, eşdeğerlerin değişimi değildir, böyle olsaydı, tersine, özel bir kazanç dalı olarak her ticaret olanaksız hale gelirdi.*

Öyleyse tecimsel servet olarak para —en değişik toplumsal biçimlerde ve toplumsal üretken güçlerin gelişmesinin en değişik bütün aşamalarında görüldüğü gibi— paranın egemen olmadığı uçlar arasındaki hareketin ve onun yaratmadığı koşullar arasındaki hareketin yalnızca aracısıdır.

A. Simith, c. II 1. III. (éd. Garnier): ***"Her uygar toplumun büyük ticareti, kent sakinleri ile kır sakinleri arasında ... ya aracısız olarak, ya da paranın aracılığıyla kurulan ticaret ... işlenmiş ürüne karşı işlenmemiş ürünün değişimine dayanır."*** (s. 403.) Ticaret her zaman bir araya getirir; başlangıçta üretim, küçük ölçekte yapılır. ***"Kent, kır sahiplerinin işlenmiş ürüne karşı kendi işlenmemiş ürünlerini değişmek için geldikleri sürekli bir fuar ya da pazar oluşturur. Kent sakinlerine hem çalışma materyalini, hem de geçim araçlarını işte bu ticaret sağlar. Kent sakinlerinin kır sakinlerine sattıkları işlenmiş ürün miktarı, satın aldıkları mal ve yiyecek miktarını kaçınılmaz olarak belirler."*** (s. 408 [,409].)

"Geçim ve yararlanma araçları" asıl amaç olduğu sürece, kullanım-değeri ağır basar.[144]

Değerin yalnızca değişim yoluyla korunduğu ve çoğaldığı kendi kavramında içeriktir. Ama varolan değer ilkin paradır.

"Kendine mutlak gerekli olanın ötesinde bir şeyler öneren bu sanayi, kırın tarımcıları tarafından genel olarak uygulamaya konabilmesinden uzun zaman önce kentlerde toplandı." (s. 452.)

"Bir kentin insanları geçimini ve sanayinin bütün araç ve gereçlerini yalnızca kırdan sağladığı halde, deniz kıyısında ya da gemilerin işleyebildiği bir ırmağın yakınında bulunan bir kentin insanları ise aynı şeyleri dünyanın en uzak köşelerinden bile, ya kendi sanayilerinin çıkardığı ürün karşılığında değişerek ya da birbirinden uzak ülkeler arasmda taşımacılık hizmeti gören insanların karşılıklı hizmeti yerine getirerek, bu ülkelerin ürünlerini kendi aralarında değişerek sağlarlar. Böylece bir kent çok zengin olabilir, buna karşılık onun yakınında bulunan ülke, hatta onunla ticaret yapan bütün bir ülke yoksul kalabilir. Bu ülkelerin herbiri, ayrı ayrı düşünülürse, onun geçimine ve ticaretine çok küçük bir pay sağlayabilir; ama bu ülkelerin hepsi, birlikte düşünülürse, onun geçim olanaklarına büyük bir pay sağlar ve istihdam alanında çok değişik olanaklar getirir." (s. [452,] 453.)

[144] Adam Smith, *Recherches ...*, c. 2, s. 415.

(Avrupa'da İtalyan kentleri ticaret yoluyla ilkönce gelişmişlerdir; haçlı seferleri sırasmda —Venedik, Cenova, Piza— kısmen insan taşımacılığı ve her zaman da bu insanlar için sağlanması gereken yiyecek maddelerinin taşınması yoluyla bu duruma gelmişlerdir. Bu cumhuriyetler sanki haçlı ordularının yiyecek maddeleri sorumlusuydu.) (*l. c.*)[145]

Tüccar serveti, sürekli olarak değişim halinde bulunduğu ve değişim-değeri için değişim yaptığı için, **gerçekte** canlı paradır.

"Ticaret kentlerinde oturanlar pek zengin ülkelerden zarif eşyaları ve lüks malları yüksek fiyatla ithal ediyorlar, bunları, kendimalikanelerinin ham ürününden büyük miktarlar ödeyerek satın almakta ***sabırsızlanan*** büyük toprak sahiplerinin şişinmelerine olanak sağlıyorlardı. Böylece Avrupa'nın büyük bir kısmının ticareti, bu dönemde, bir ülkenin ham ürününün, sanayide ilerlemiş bir ülkenin manüfaktür ürünü karşılığında değişimine bağlı bulunuyordu." (s. [454,] 455.) "Bu işin tadına genel olarak varıldığında, yeterince talep sağlamak için tüccarlar, taşıma giderlerinde tasarruf sağlamak üzere, kendi ülkelerinde benzer manüfaktürler kurmaya giriştiler. ***Uzağa*** satış amacıyla kurulan ilk manüfaktürlerin kökeni böyledir." (*l. c.*)[146] **Dış ticaretten doğmuş olan** lüks manüfaktürler, tüccarlar tarafından kurulmuştur (s. [450-]458) (yabancı materyalleri işliyorlardı).[147] A. Smith, "kaba ev zanaatçılarının zamanla inceltilmesi sonucu doğal olarak ve kendiliğinden oluşmuş" ikinci bir türden söz eder. **Ham materyallerin** işlenmesi. (s. 459.)[148]

Antikçağın tüccar halkları, dünyanın aralıklarında Epikür'ün tanrıları ya da **daha çok** Polonya toplumunun gözeneklerindeki Yahudiler gibidir. Tüccar halkların ya da bağımsız kentlerin çoğu, üretici halkların yabanıllığına dayanan, onlar arasında para rolü (aracılar rolü) oynayan **ticaret yaparak** bağımsız ve eşsiz bir gelişmeye sahip oldular.

Burjuva toplumun ilk aşamalarında ticaret sanayiye egemendir; modern toplumda bu tersinedir.

Ticaret, doğal olarak, bunu birbirleri arasında alışkanlık haline getiren toplulukları çok ya da az etkiler. Üretimi, giderek değişim-değerinin egemenliği altına sokar; doğrudan kullanım-değerini de giderek arka plana iter; çünkü insanın geçimini ürünün doğrudan kullanımından çok satışına bağımlı hale getirir. Eski toplumsal ilişkileri eritir. Böylece para dolaşımını çoğaltır. Önce yalnızca ürün fazlasına el atar; yavaş yavaş ürünün kendisine egemen olur. Bununla birlikte, yıkıcı etkisi, birbirileri arasında ticaret yapan üretici toplulukların

[145] Agy, s. 454.
[146] Agy, s. 455.
[147] Agy, s. 456-458.
[148] Agy, s. 459.

doğasına çok bağlıdır. Örneğin eski Hint topluluklarını ve genel olarak asyatik ilişkileri, hemen hiç değiştirmemiştir. Değişimde aldatma, ||54| bağımsız olarak ortaya çıkan ticaretin temelidir.

Ama sermaye, ancak ticaretin, üretimin kendisini egemenliği altına aldığı ve tüccarın üretici ya da üreticinin salt tüccar olması durumunda oluşur. Ortaçağın lonca düzeni, kast sistemi vb. buna ters düşer. Sermaye, tam ticaret sermayesi olarak, ilkin, az ya da çok aracı hizmeti gören paranın, kullanım için üretilmesinden çok, büyük ticaret için üretilmesiyle ortaya çıkar.

Kentlerin ve tüccar halkların temeli ve bağımsız ekonomik biçimi olarak varolan ticari servet, ekonomik gelişmenin değişik aşamalarında bulunan halklarda var olmuştur; ve bizzat ticaret kentinde (örneğin eski Asya, Yunan ve ortaçağ İtalyan kentlerinde vb.) üretim, lonca vb. biçimi altında varlığını sürdürebilir.

Steuart. "**Ticaret, ya bireylerin, ya da toplumların servetinin, ya da uğraşısının, tüccar denilen birtakım insanlar yoluyla, her türlü gereksinimin karşılanmasına yarayan bir eşdeğer için, sanayide bir aksamaya, ya da tüketimde bir engellemeye götürmeksizin, alınıp verilebilen bir işlemdir. Sanayi, ticaret yoluyla, her gereksinimi karşılamaya uygun bir eşdeğer sağlamak için, özgür insanın yaratıcı emeğinin uygulanmasıdır.**" (t. I, s. 166.)

"**Gereksinimler basit ve sınırlı iken, emekçi her işini sırasıyla yapmak için yeterince zaman bulur; gereksinimler çoğaldığı zaman, insanlar daha uzun süre çalışmak zorundadır, zaman değerli hale gelir; bundan dolayı ticaret ortaya çıkar. ... Tüccar, emekçiler** ile tüketiciler arasmda bir çeşit aracıdır." (s.171.)

Ticaretin başlangıcı, (ürünlerin) **bazı ellerde toplanmasıdır**. (*l. c.*)[149] Tüketici satmak için satın almaz. Tüccar salt kâr sağlamak amacıyla satın alır ve satar (s. 174) (yani değer için).[150] "En gerekli besin maddelerinin trampa edilmesiyle" (...) "yapılan ticaret, **ticaretlerin** tümünün en basitidir." "Gelişmede asıl pay, **paranın kullanılmasıdır.**" (s. 176.)[151] Karşılıklı gereksinimler **trampa yoluyla karşılandığı** sürece, burada, paraya en küçük yer olmaz. Bu, en basit düzenlemedir. Gereksinimler çok yanlılık kazanınca, *trampa* daha güçleşir; o zaman **para** *kullanılır*. Para, bütün şeylerin **ortak fiyatıdır**. Ona gereksinenlerin ellerinde **uygun** bir **eşdeğerdir**. Bu **satınalma** ve **satma işlemi**, birincisinden daha karmaşıktır. Dolayısıyla, 1) **trampa**; 2) **satış**; 3) **ticaret**. Tüccarlarm araya girmesi gerekir. Daha önce **gereksinim** denilen şey, şimdi **tüketici** tarafından temsil edilir. **İmalatçı** tarafından sanayi, tüccar tarafından para temsil edilir. Parayı temsil eden tüccar, paranın yerine **krediyi koyar;**

[149] James Steuart, *An Inquiry ...*, c. 1, s. 171.
[150] Agy, s. 174-175.
[151] Agy, s. 175-176.

trampanın kolaylaştırılması için nasıl para bulunmuşsa, **tüccarın krediyi** bulması da, paranın kullanılmasında yeni bir gelişmedir. Bu, **satınalma** ve **satma işlemi** şimdi **ticarettir**; her iki tarafı, **taşıma** ve **gereksinimleri gereksinimlere, ya da gereksinimleri paraya ayarlama güçlüğünden kurtarır; tüccar sırayla tüketiciyi, imalatçıyı ve parayı temsil eder. Tüketiciye** karşı **imalatçıların** bütününü, onlara karşı da **tüketicilerin** bütününü temsil eder ve tüccarın **kredisi** her iki sınıfa **paranın kullanımını sağlar**. (s. 177. 178.) Tüccarlar, gereklilik dolayısıyla değil, kâr amacıyla alırlar ve satarlar. (s. 203.)[152]

"Ancak sanayici, kendi kullanımı için değil, başkalarının kullanımı için üretir; bu mallar, ancak değişildiği anda ona yararlı olmaya başlar. Dolayısıyla bunlar, ticareti ve değişim türünü gerekli kılar. Bunlar yalnızca değişilebilen değerle ilgili tahminlerdir." (s. 161.) (*Sismondi "Etudes sur l'economie politique"*, t. II. Bruxelles 1837.) Ticaret, nesnelerin, zenginliklerin başlangıçtaki yararlılık karakterini ele geçirir: ***Kullanılan değer ile değişilen değer arasındaki bu karşıtlığı ticaret, tek şeye indirger***. (s. 162.) "Nesnelerin, zenginliklerin başlangıçtaki yararlılık niteliklerini, ***ticaret yok etti: ticaret her şeyi kullanılan değer ile değişilebilen değer arasındaki karşıtlığa indirgedi***. (s. 162.) Başlangıçta yararlık değerlerin gerçek ölçüsünü oluşturuyor; ... ticaret daha sonra toplumun ataerkil durumunda ortaya çıkıyor; ama tüm zenginlikleri bütünüyle kendi içine almıyor; kendini ***herkesin yaşamını oluşturan şeyde değil, ama yalnızca üretimlerinin fazlalığında gösteriyor***. (162, 163.) Buna karşılık, ekonomik gelişmemizin karakteristiği olan ticaret yıllık olarak üretilen servetin tümünün dağıtımını üstlenir ve dolayısıyla, ***değişilebilen değerden ancak geçimi sağlamak için ayrılan kullanılan değerin niteliğini*** kesin olarak engeller. (163.) Ticaretin başlamasından önce ... üretilenlerin nicel olarak artışı, servetlerin doğrudan bir artışı demekti. Eskiden, kullanılan bu metanın elde edilmesini sağlamış olan emek niceliği pek önem taşımıyordu. ... Gerçekten de, istenilen nesneyi sağlamak için mutlak olarak hiçbir emek gerekmese bile, bu nesne kullanımından bir şey yitirmez; tahıl ve keten kumaş, sahipleri için daha az gerekli olmazlar, onlara gökten düşmüş olsalar bile. Yararlanım ve kullanım, serveti değerlendirmenin kuşkusuz gerçek ölçütüdür. İnsanlar ... geçimlerini sürdürürken yapabildikleri **değişimlere**, ya da **ticarete** bağımlı oldukları andan başlayarak başka bir hesaplamaya, değişim-değerine, yararlılığın sonucu olmayan, ama *tüm toplumun gereksinimi ile, bu gereksinimi gidermeye yeterli emeğin niceliği arasındaki ilişkiye*, ya da aynı zamanda, gelecekte aynı gereksinimi giderebilecek emek niceliğine bağlı olan bir değere bağlanmak zorunda kalmışlardır. (s. 266, *l. c.*) Darphane tarafın-

[152] Agy, s. 201.

dan ölçmek için aranmış değerlerin hesaplanmasında yararlılık kavramı tamamen bir yana bırakılmıştır. Birbirleri karşılığında değişilen iki şeyin sağlanması için, yalnızca gerekli çaba, *emek* dikkate alınmıştır. (s. 267.)

Faiz konusunda, *Gilbart (J. W.), "The History and Principles of Banking"*. London, 1834'te şöyle diyor:

"Kâr sağlamak amacıyla borç para alan bir kimsenin **doğal adaletin kendinde olan bir ilkesine göre** kârın bir bölümünü borç verene bırakması gerekir. Genellikle bir insan **ticaret** sayesinde kâr eder. Ama, ortaçağda, salt tarımsal nüfus vardır. Feodal **yönetim** altında olduğu gibi, **ticaret** azdır ve dolayısıyla **kâr** da azdır. ... Ortaçağda tefecilik üzerine yasaların haklılığı bundan dolayıdır. ... Ayrıca, bir tarım ülkesinde kişi, yoksulluğa ve sıkıntıya düşmüş olmanın dışında, çok seyrek durumlarda borç para almak ister." (s. 163.) Faizi, Henry VIII, %10'la, Jacob I 8'le, Charles II 6 ile, Anna 5'le sınırlandırdı. (164, 165.) Bu ||55| çağda ödünç para verenler, yasal olmasa da, gerçek tekelcilerdi ve dolayısıyla onları öteki tekelciler gibi **baskı altına almak** gerekli olmuştu. (s. 165.) Çağımızda kâr oranı faiz oranını düzenliyor; bu çağda faiz oranı kârların oranlarını düzenliyordu. Ödünç veren, yüksek faiz oranı ile tüccarı yük altına sokunca, tüccar metaları üzerine yüksek kâr oranı koymak zorunda kalıyor ve bu yüzden **alacaklının** cebine koymak için alıcıların cebinden daha büyük tutarda **para** alması gerekiyordu. **Metalara** yüklenen bu **ek fiyat**, sermayeyi, metaları satın almada daha yetersiz ve isteksiz duruma getiriyordu. (s. 165) (*l. c.*)

Eşdeğerlerle ticaret olanaksızdır. Opdyke.

"Değişmez eşdeğerlerin etkisi altında ticaret vb. olanaksız duruma gelir." (*G. Opdyke: "A Treatise on Political Economy"*. New York, 1851, s. 67.)

"Bu aracın" (yani kâğıt paranın) "miktarının olumlu biçimde sınırlandırılması, öteki aracın" (metal para) "üretim maliyetinde gerçekleşen tek yararlı amacın tamamlayıcısı olabilir." (*l. c.* 300.)

Anapara ve faiz

Faiz. "Değerli metalin sabit bir miktarı düşerse, bu, onun **kullanılması için daha az miktarda bir para alınmasının** nedeni olamaz, çünkü anapara borç alan için daha az değerde olursa, aynı orandaki faizin **ödenmesi** onun için daha kolaydır. ... Kaliforniya'da **istikrarsız durum** nedeniyle, borç için **aylık** %3, yıllık %36 faiz alınır. ... Hindistan'da **üretken olmayan** giderler için borç alan Hintli prenslerin, borç verenlerin

sermaye kayıplarını ortalama olarak dengelemek amacıyla, faiz çok yüksektir, %30'dur, **sanayi işlemlerinde elde edilebilecek kârla orantılı değildir.** (*Economist*, 22 Ocak 1853.) (Borç veren, "burada **faizi, anaparanın kısa sürede yerine konmasına, ya da hiç olmazsa bütün ikraz işlemlerinin ortalamasına yetecek kadar yüksek bir faiz ister, böylece özel durumlarda uğradığı zararları, başka durumlarda elde ettiği çok yüksek kazançlarla dengelemeyi sağlar.**" (*l. c.*)

Faiz oranı, 1) **kâr oranına,** 2) **tüm kârın borç veren** ile **borç alan** arasında paylaşım oranına **bağlıdır.** (*l. c.*)

Değerli metallerin bolluğu ya da kıtlığı, genel fiyat endeksinin yüksekliği ya da düşüklüğü, yalnızca, borç alanlar ile borç verenler arasındaki değişimlerin gerçekleşmesi için, değişimin öteki bütün tiplerinde olduğu gibi gerekli olan para tutarının büyüklüğünün çok ya da az olmasını belirler.[153] ... Aradaki tek fark, **borç verilen sermayeyi temsil ve transfer etmek için daha büyük tutarda bir paranın gerekli olmasıdır. ... Sermayenin kullanılması için ödenen tutar ile sermaye arasındaki oran, parayla ölçülmüş olarak faiz oranını gösterir.** (*l. c.*)[154]

Çifte ölçüt. Eskiden altın ve gümüşün **yasal ölçüt** olduğu ülkelerde bugüne kadar hemen yalnız gümüş-metal dolaşımda bulunuyordu, çünkü 1800-1850 arasında **altının gümüşten daha pahalı olmaya eğilimi vardı. ... Altın** gümüşe göre biraz yükselmişti, Fransa'da 1802'de belirlenmiş gümüş oranına göre bir **prim** sağlıyordu ... **Birleşik Devletler**'de de öyle; ... Hindistan'da da. (Burada şimdi, Hollanda'da olduğu gibi, ölçüt gümüştür, vb.) **Birleşik Devletler**'de dolaşımı önce etkiledi. Kaliforniya'nın büyük altın ithalatı, Avrupa'da gümüşün aranması, ... **gümüş sikkenin yoğun ihracı ve altının yerini alması. Birleşik-Devletler hükümeti bastığı** 1 dolarlık sikkelerde altın oranını düşürdü. ... Fransa'da altının yerini gümüş aldı. (*Economist*, 15 Kasım 1851.)[155] "**Değerin ölçütü**" **ne olursa olsun, "yürürlükteki para bu ölçütün sabit bir bölümünü temsil etsin, kendiliğinden yerine otursun, yalnız bu ikisi birbirine karşılık değişmez ve sürekli bir değer olabilir, ona sahip olanın isteğine göre çevrilebilir hale gelir.**" (*Economist*.)[156]

Herhangi bir para sisteminin bir karşılık güvencesine sahip olabilmesinin tek yolu, herkes onu para olarak kabul etmekle yükümlüyken, hiç kimsenin onu ödemekle yükümlü olmamasıdır. (*Economist*.)[157]

Bunun sonucu olarak, hiçbir ülkenin birden fazla **ölçütü (birden**

[153] *The Economist*, c. XI, n°491, 22 Ocak 1853, s. 89, "Connection between the rate of interest and the abundance of scarcity of the precious metals" başlıklı yazı.

[154] Agy, s. 89-90.

[155] *The Economist*, c. IX, n°429, 15 Kasım 1851, s. 1257, "The Effect of California on fixed Incomes" başlıklı yazı.

[156] *The Economist*, c. V, n°215, 9 Ekim 1847, s. 1158.

[157] *The Economist*, c. IX, n°386, 18 Ocak 1851, s. 59.

fazla değer ölçen ölçüt) olamaz; çünkü bu **ölçüt, tekbiçim** ve **değişmez** olmalıdır. Hiçbir maddenin bir başkasına göre, tekbiçim, değişmez değeri yoktur; **bu, yalnız kendisine göre vardır.** Bir altın para, her zaman, aynı saflıkta, aynı ağırlıkta ve aynı yerdeki değerde başka bir altın paranın aynı değerini taşır; **ama bu,** altın ve **başka bir madde,** örneğin gümüş için **aynı şey söylenemez.** (*Economist,* 1844.)[158]

İngiliz sterlin pound ilk değerinden 1/3, Alman florin'i 1/6 daha düşüktür, İskoçya [yeniden kurulan] birlikten önce pound'u 1/36 düşürmüştür, Fransız *livre*'i 1/74, İspanyol maraverdi 1/1000 daha düşüktür, Portekiz riyal'i daha da düşüktür. (s. 13, *Morrison.*)[159]

1819 yasasından önce, banknot dolaşımı dışında **değerli metal fiyatının belirlenmesinde etkili olan nedenler:** 1) **fazla ya da eksik sikkenin kusursuz duruma getirilmesi.** Dolaşımdaki metal sikke, **ölçüt ağırlığının** altına **düşmüşse,** değişimdeki en küçük bir **dönüş,** ihracatta talep yaratarak **para olmayan değerli metalin** fiyatını, en az para sikkenin değer yitirmesi kadar yükseltir. 2) Sikkenin **eritilmesini** ve **ihracatını** yasaklayan, **değerli metal ticaretine** izin veren **ceza yasaları.** Bu, **ihracat** için talebin yoğun olduğu, kâğıt paranın tam çevrilebilir olduğu zamanlarda bile sikkeye karşı **değerli metal fiyatının değişmesine** olanak sağlıyordu. 1783, 1792, 1796 ... 1816'da **külçenin** fiyatı **paranın resmi fiyatını** geçmişti, çünkü **alacaklı bankalar, peşin ödemeye yeniden hazırlandığı** sırada, **altını, para fiyatının çok üstünde satınaldılar.** (*Fullarton.*)[160]

Bir tek ons altın olmadan da, bir **altın-ölçüt** olabilir. (*Economist.*)[161]

George III (1774) zamanında, gümüş, yalnızca 25£ için yasal **para** oldu. Banka da artık yasal olarak yalnız altınla ödeme yapıyordu. (*Morrison.*)[162] Lord Liverpool (19. yüzyılın başı) sayesinde gümüş ve bakır salt temsili sikkeler olmuştu. (*l. c.*)[163]

Paranın çözüştürücü etkisi. Mülkiyetin parçalanması için araç olarak para.

Paranın ölçütü üzerine Urquhart'ın saçmalıkları: "Altının değeri kendi kendisiyle ölçülebilir; herhangi bir madde, başka nesnelerin kendi değerinin ölçüsü nasıl olabilir? Altının değeri, kendi ağırlığıyla bu ağırlığın yanlış bir adlandırması altında saptanabilir — ve bir ons şu kadar pound ve pound bölümlerine eşit olmalıdır. Bu, bir ölçünün yanlış hale getirilmesidir, bir ölçüt saptamak değildir!" (*Familiar Words.*)[164]

[158] *The Economist,* c. I, n°37, 11 Mayıs 1844, s. 771.

[159] William Hampson Morrison, *Observations on the System of Metallic Currency adopted in this country,* Londra 1837, s. 13.

[160] John Fullarton, *On the Regulation of Currencies ...,* Londra 1845, s. 7-10 not.

[161] 16 ya da 23 Ekim 1847 tarihli sayı.

[162] W. H. Morrison, *Observations ...,* s. 21

[163] Agy, s. 24-25.

[164] David Urquhart, *Familiar Words ...,* s. 104-105.

||56| A. Smith, emeği **gerçek ölçü** ve parayı **değerin nominal ölçüsü** diye adlandırır; birincisini asıl öğe olarak gösterir.[165]

Paranın değeri. J. St. Mill. "Satılan malların niceliği, bunların satışlarının ve yeniden satışlarının sayısı belli ise, paranın değeri, paranın her parçasının bu süreçte değiştiği ellerin sayısıyla çarpımı ile birlikte, onun niceliğine bağlıdır." "Dolaşımda paranın niceliği, satılan bütün metaların para değerinin, dolaşımın hızını gösteren sayısıyla bölünmesine eşittir." "Metaların ve işlemlerin tutarı belli ise, paranın değeri, dolaşımın hızı ile niceliğinin çarpımının tersidir."[166] Ama bütün bunlar yalnızca, "gerçekten dolaşan ve metalara karşılık olgusal olarak değişilen para niceliğinden sözedildiği" biçiminde anlaşılmalıdır.[167] "Gereken para niceliği kısmen onun üretim maliyeti, kısmen de dolaşımın hızı ile belirlenir. Dolaşımın hızı belli ise, üretim maliyeti belirleyicidir; üretim maliyeti belli ise, paranın niceliği dolaşımın hızına bağlıdır."[168]

Para, yalnızca kendisinin öteki eşdeğeridir ya da bu metadır. Bunun içindir ki, her değeri içten çürütür. 15. yüzyılın başında Fransa'da kutsal kaplar (kilisenin kutsal çanakları) vb. bile Yahudilere rehin bırakılmıştı. (*Augier.*)[169]

Para doğrudan bir tüketim nesnesi değildir: **maden para** asla **tüketim** nesnesi olamaz, her zaman meta kalır, asla **besin** olamaz. Doğrudan özünde bulunan değerine yalnızca toplumdan dolayı sahiptir; her birey için ***değişilebilir***. Dolayısıyla maddesinin değere sahip olması gerekir, ama **yapay bir gereksinime** dayanır, insanın varlığı için vazgeçilmez nitelikte değildir; çünkü **maden para** olarak kullanılan tüm niceliği bireysel olarak asla kullanılamaz, sürekli dolaşması gerekir. (*Storch.*)[170]

||57| *John Gray: "The Social System. A treatise on the principle of Exchange."* Edinburgh, 1831.

"**Para için satış her zaman para ile satın alışa** uygun olarak kolaylaştırılmış olmalıdır; **o zaman üretimin tekdüze olmasına yolaçar ve asla talebi düşürmez.**" (16.) **Kârla satılabilen niceliktir, sağlanabilen nicelik değildir, bu, üretimin bugünkü sınırıdır.** (59.)

"Para ancak bir makbuz olabilir, ona sahip olan kişinin ulusal servet birikimine belirli bir değer kattığını, ya da bu katkıda bulunmuş olan birinden sözkonusu değere sahip olma hakkını elde ettiğini gösteren bir belge-

[165] Adam Smith, *An Inquiry ...*, c. 1, s. 100-101.

[166] John Stuart Mill, *Principles of Political Economy ...*, c. II, s. 17-18.

[167] Agy, s. 29-30.

[168] Agy, s. 30.

[169] Marie Augier, *Du crédit public et de son histoire depuis lis temps anciens jusqu'à nos jours*, Paris 1842, s. 95, 101.

[170] Henri Storch, *Cours ...*, c. 2, s. 109, 113-114.

dir. ... Para birikmiş olan servetin taşınabilir, devredilebilir, bölünebilir ve taklit edilemez belgelerinden daha çok ya da daha az bir şey olamaz. (63, 64.) Bir ürüne önceden verilmiş belirli bir değer olarak bir bankaya yatırılabilir, gerektiği zaman gene çekilebilir; karşılıklı anlaşmayla, yeğlediği ulusal bankalardan herhangi birine bir mal yatıran kimse, içeriği ne olursa olsun, yatırdığı nesneyi geri çekmek zorunda olmak yerine, üründe içerilen değerin eşdeğerinde bir değerin çekilebilmesi tek özel koşuldur. ... Ulusal Bankanın bankacısı, almaya karar vereceği ve alacağı her değerin belirtilen amacına göre vergisini alacak ve değerin belirtilen amacı hangisi ise, onu aynı biçimde geri verecek." (*l. c.*, 68.)[171]

"Eğer para" diyor Gray, "temsil ettiğiyle aynı değerde ise, temsilci olmak özelliğini tamamen yitirir. Paranın başlıca özelliklerinden biri, onu elde bulunduranın, aldığının karşılığını o sırada ya da başka bir zaman ödemek için vermek zorunda olmasıdır. Ama para, onun karşılığında değişilen şeyin özündeki değerle aynıysa, bu gerekli değildir. (s. 74.)

"Devlet fonlarının değer yitirmesi ... ulusun başlıca gider konusu olmalıdır." (s. [115,] 116.) "Her ülkenin ticareti ... ulusal bir sermaye tarafından yürütülmelidir." (171.) "Bütün topraklar ulusal mülkiyete dönüştürülmelidir." (298.)

Gray (John): "Lectures on the nature and use of Money" (Edinburgh, 1848): Kolektif olarak alınan insan *gerek çalışmasının, gerek üretken gücün*[ün] tükenmesi dışında, fiziksel yararlanma araçları konusunda sınır tanımamalı: biz ise para sistemini kabul etmekle ilkede yanlış, uygulamada yıkıcı duruma girip, fiziksel olanaklarımızın hepsini kesin bir yararlanma niceliğiyle sınırlandırmayı kabul ettik; bu nicelik, insan çabasının kullanılmasıyla sağlanabilen, dünyada var olan en dar olanaklı bir meta için kârlı biçimde değişilebilir." (29.) İyi bir sistem için gerekli olan, 1) işlemleriyle arz ve talep arasında doğal ilişkisinin yeniden getirileceği bir banka sistemi; 2) var olan kurgu yerine *gerçek* bir değer ölçüsüdür. (108.) (Bu kitapta değişim bankası fikri bugünkü üretim tarzının korunması koşuluyla en küçük ayrıntısına kadar geliştirilmiştir.) "Ölçüt para ile ödenecek en düşük düzeyde emeğin bir fiyatı olabilmelidir." (106.) Örneğin en düşük ücret oranını haftada 60-72 saat için belirlersek, yasal olarak bu standart 20 şilin, ya da 1 sterlindir. (161.) "Değerin kurgusal ölçütümüzü, altını elde tutalım ve böylece ülkenin üretim kaynaklarını tutsaklıkta mı bırakalım, yoksa değerin doğal değer ölçütüne, emeğe geçelim ve böylece üretim kaynaklarımızı özgür mü yapalım?" (s. 169.) Bu asgari ücret tutarı bir kez saptanmışsa ... sonsuzluğa değin böyle kalmalıdır. (174.) "Bırakınız, yalnızca, altın ve gümüş, tereyağı ve yumurta, çuha ve bez yanında piyasada kendine ait yeri alsın, ondan sonra değerli metallerin değeri, elmas fiyatı dışında bizi ilgilendirmeyecektir." vb. (182, 183). Değişim araçları olarak altın ve gümüşün kullanılmasına

[171] John Gray, *The Social System ...*, s. 67-68.

karşı hiçbir diyeceğimiz yok, ... ama yalnız değer ölçüsü olarak var. ... Londra, Edinburgh ya da Dublin'de, **geçerli yüz pound banknotla** değişmek için elde kaç ons altın ya da gümüş kalacağı kısa zamanda görülecektir. (s. 188.)

Faiz. **Rantçı sınıfı büyüdükçe ödünç sermaye verenlerin sınıfı da büyür, çünkü bunlar tek ve aynı sınıftır.** Yalnız bu yüzden faiz, eski ülkelerde düşme eğilimi göstermiştir. (201, 202 *Ramsay.*)[172] "Olasıdır ki, her çağda değerli metallerin üretim maliyeti, onların ödenmiş olan değerinden daha yüksektir." (101, II, Jacob, W.: *"An Historical Enquiry into the Production and Consumption of Precious Metals."*, London, 1831.)

Paranın değeri. Üretimden üreticiye kadar konusu oldukları pazarların sayısı ile, ***bölünmüş bütün şeylerin değeri = aynı zaman süresi içinde, onları satın almak için kullanılmış, bu thaler'lerin devredilmesinin sayısı kadar bölünmüş ecu'ların değeridir.*** (Sismondi. *"Nouveax Principes d'Economie Politique"*, vb.)

Yanlış fiyat teorisi *James Mill*'de en formel biçimde geliştirilmiştir (alıntılar, *J. T. Parisot, Paris. 1823. "Elèments d'Economie Politique"* çevirisinden alındı).

Mill'de başlıca pasajlar şunlardır:

"Paranın *değeri* = onun başka bir madde karşılığında değişildiği orana, ya da başka şeylerin belirli bir niceliği karşılığında değişiminde verilen paranın niceliğidir." (s. 128.) Bu oran, bir ülkede var olan paranın *toplam miktarı* ile belirlenmiştir. Bir yanda bir ülkenin bütün metalarının, bir yanda da bütün paranın bir araya geldiği kabul edilirse, iki tarafın değişiminde paranın değerinin, yani onun karşılığında değişilmiş olan metaların niceliğinin, tamamıyla paranın kendi niceliğine bağlı olduğu anlaşılır. (*l. c.*)[173] Nesnelerin gerçek durumunda aynı şey söz konusudur. Bir ülkenin metalarının genel kitlesi paranın genel kitlesi karşılığında *bir defada değişilmez;* metalar bölümler halinde ve çoğunlukla çok küçük bölümler halinde, yıl boyunca çeşitli zamanlarda değişilir. Bugün bu değişimde kullanılmış para, yarın başka bir değişim için kullanılabilir. Paranın bir kısmı çok sayıda ||58| değişimlerde, başka bir kısmı çok az sayıda değişimde kullanılır, bir üçüncü kısmı birikir ve değişimde kullanılmaz. Bu değişimlerde, hepsinin aynı sayıda değişimi yerine getirmiş sayılması halinde, her paranın kullanılabileceği değişimlerin sayısına dayanan ortalama bir fiyat bulunur. Bu fiyatı herhangi bir sayı ile, örneğin 10'la saptayalım. Ülkede bulunan her para, 10 alım için kullanılmışsa, bu demektir ki, paraların genel

[172] George Ramsay, *An Essay ...*, s. 202.

[173] James Mill, *Eléments d'Economie Politique*, İngilizceden çeviren: J. T. Parisot, Paris 1823, s. 128-129.

sayısı on katına çıkmış ve herbiri yalnız bir tek alımda kullanılmıştır. Bu durumda bütün metaların değeri, paranın değerinin on katına eşittir vb.. (s. 129, 130.) Eğer her para yılda 10 alımda kullanılacak yerde, paranın toplamı on katına çıksaydı ve bir para yalnız bir değişimde kullanılsaydı, toplam paranın her çoğalışının, bu paralarm herbirinin değerinde, her para aynı kabul edilince, oransal bir azalmaya neden olacağı anlaşılır. Karşılığında paranın değişilebildiği bütün metalarm yığınının *aynı* kaldığı *varsayıldığı* için, paranın hepsinin değeri, niceliğinin çoğalmasından sonra daha öncekinden daha büyük değildir. Çoğalmanın onda-bir olduğu *varsayılırsa,* parçalarının herbirinin değeri, örneğin bir onsun değeri, onda-bir oranında azalmıştır. (s. 130, 131.) "Paranın toplam kitlesinin artmasının ya da azalmasının düzeyi ne olursa olsun, öteki nesnelerin niceliği değişmiyorsa, bu toplam kitlenin ve parçalarının herbiri, oransal bir azalmaya ya da artmaya uğrar. Bu önermenin mutlak doğruluğu açıktır. *Paranın değeri* bir yükseliş ya da düşüş gösterdikçe, karşılığında paranın değişilebildiği metalarm niceliği ve dolaşım hareketi aynı kaldıkça, bu değişikliğin paranın oransal çoğalışının ya da azalışının nedeni olması gerekir, başka bir neden bulunamaz. Paranın niceliği aynı kaldığı halde meta kitlesi azalırsa, bu, paranın bütününün çoğalmış olduğu ve tersi anlamına gelir. Benzeri değişimler, *dolaşım hareketindeki* her ***değişikliğin*** sonucudur. Alımların sayısının her çoğalışı, paranın genel çoğalışı olarak aynı etkiyi yapar; bu sayının azalması, *karşıt etkiyi* doğrudan üretir." (s. 131, 132.)[174] Üreticilerin tükettiği, ya da para karşılığında değişilen şeyler gibi, yıllık ürünün bir bölümü tamamıyla değişilmemişse, bu bölüm hesaba katılmaz, ***çünkü para karşılığında değişilmemişse, değişim olmamışsa, para karşısında da, sanki yoktur.*** (s. 131, 132.) Paranın çoğalması ya da azalması serbestçe oluşabildiği sürece, bu nicelik metal değeri ile düzenlenmiştir. ... Ama altın ve gümüş metadır, üründür. ... Üretim maliyeti, bütün öteki metalarm değeri gibi altının ve gümüşün değerini de düzenler. (s. 136.)[175] Bu görüşlerin saçmalığı apaçıktır.

1) Meta kitlesinin ve dolaşım hızının aynı kaldığı, ama gene de daha büyük bir altın ya da gümüş yığınının aynı kitle karşılığında değişildiği (değer, yani altın ve gümüşün içerdiği emek niceliği değişmeksizin) *kabul edilirse,* kanıtlanmak istenen şeyin, yani meta fiyatlarının dolaşımdaki aracının niceliği ile belirlendiği ve bunun tersi olmadığı kesinlikle kabul edilir.

2) Mill, dolaşıma bırakılmamış metaların para için var olmadığını kabul ediyor. Gene açıktır ki, dolaşıma bırakılmamış para da metalar

[174] Agy, s. 132-133.
[175] Agy, s. 137.

için yoktur. Dolayısıyla, genel bir biçimde paranın değeri ile dolaşıma giren paranın kitlesi arasında sabit bir ilişki yoktur. Gerçekten dolaşımda bulunan kitlenin dönüş sayısına bölünmesi, paranın değerine eşit olduğu, metanın değerinin onun para olarak ifade edilmiş fiyatı olduğu formulünün başka sözlerle yinelenmesidir; çünkü dolaşımda bulunan para, paranın dolaştırdığı metaların değerini gösterir — bundan dolayı bu metalarm değeri dolaşımdaki paranın kitlesi ile belirlenmiştir.

3) Mill'in görüşünün karmaşıklığı, ona göre paranın değerinin "dolaşım hareketindeki her değişiklik" ile birlikte azalmasında ya da çoğalmasında açıkça kendini gösterir. Bir sterlin günde bir kezya da on kez dolaşsa da, her değişimde, bu, meta için bir eşdeğeri gösterir, o, metadaki aynı değer karşılığında değişilir. Onun kendi değeri, her değişimde aynı kalır ve ne yavaş bir dolaşımda, ne de hızlı bir dolaşımda bu değişmez. Dolaşımda paranın kitlesi değişir; ama ne meta değeri, ne de para değeri değişmiştir. "Bir parça kumaş 5 değerindedir deniyorsa, bu demektir ki, kumaş 616.370 **grain* altın-ölçüt** değerine sahiptir. Yukarda belirtilen neden, şöyle de söylenebilir: 'metalar şu kadar ons altın değerinde tahmin edildiği için fiyatlar düşecektir; bu ülkede altının tutarı azalmıştır.' " (*Hubbard J. G. "The Currency and the Country."* London, 1843, s. 44.)

4) Mill, önce, teorik olarak, bir ülkede bulunan paranın tüm kitlesinin *bir defada*, oradaki metaların tüm kitlesi karşılığında değişildiğini varsayıyor. Sonra da bunun gerçekte böyle olduğunu, bunun asıl nedeninin de, uygulamada tam tersinin görüldüğünü ve yalnız bölüm halindeki paraların meta bölümleri karşılığında değişildiğini, pek az ödemenin **anlık kazançlar üzerinden yapıldığını** söylüyor. Bundan da, bir günde yapılan işlemlerin ya da alımların toplamının, o gün dolaşımda olan paradan tamamen bağımsız olduğu ve belli bir günde dolaşan para yığınının neden değil, her defasında var olan para birikiminden tamamen bağımsız daha önceki bir yığın işlemin etkisi olduğu sonucu çıkıyor.

5) Son olarak, Mill, asıl konumuz olan serbest para dolaşımında paranın değerinin onun üretim maliyetiyle, yani ona göre parada içerilen emek-zamanı ile belirlenmiş olduğunu kabul ediyor.

||59| *Para öyküleri. Ricardo'nun, "Proposals for an Economical and Secure Currency with Observations on the profits of the Bank of England.* London, 1816", başlıklı broşüründe, onun bütün görüşünü altüst eden bir yer var. Burada deniyor ki: "dolaşımdaki banknotların tutarı ... ülkede dolaşım için gerekli olan tutara bağlıdır ve bu da, **ölçütün** *değe-*

* 0,065 gram.

riyle; ödemelerin tutarı ve bunların gerçekleşmesi için uygulanan ekonomiyle düzenlenir." (s. 17, 18, *l. c.*)[176]

Louis XIV, XV, XVI dönemlerinde Fransa'da eyalet vergileri için köylü nüfus başına konan ***vergiler ürün olarak*** ödeniyordu. (*Augier.*)[177]

Dolaşım aracının fiyatı ve kitlesi. **Dolaşımda ek paraya** bir **talep** yaratmak için yalnız fiyatların **yükselmesi** yeterli değildir. Üretim ve tüketim aynı anda yükselirse bu durum gerçekleşebilir. Örneğin buğday fiyatı yükselirse, arzı azalır. **Böylece, dolaşımda paranın** aynı miktarıyla düzenleme yapılabilir. ... Ama fiyatlar, artan talep, yeni pazarlar, daha büyük **ölçekli bir** üretim sonucu yükselirse, kısacası, **fiyatların ve işlemlerin genel toplamının artısı varsa, o zaman paranın daha büyük miktarda ve daha büyük dağılımının sözkonusu olması gerekir.** (*Fullarton.*)[178]

Parayı düzenleyen ekonomik etkinliktir, ve tersi değil. Bu etkinliğin aracı, öteki metaların **değişikliklerini** (fiyatların) izlemelidir. (D'Avenant.)[179]

(Feodal krallar döneminde halkın pek azının ***toptan*** satın aldığı mallar çok düştüğü için, **emekçinin** gündelik gereksinimleri için gereken ödemelere uygun altın ya da gümüş sikkeler yeterince küçük değildi, ... bundan dolayı **geçerli para** eski Roma'da olduğu gibi, yalnız değersiz metallerden, bakır, kurşun ve demirden yapılmıştı.) (*Jacob.*)[180]

Jacob'a göre, bu çağda, Avrupa'da altın ve gümüşün üçte-ikisi sikke halinde değil, eşya ve süslerde bulunuyor.[181] (Başka bir yerde, böyle kullanılan değerli metalin Avrupa ve Amerika'da 400 milyon sterlini bulduğunu hesaplıyor.)[182]

Dolaşım aracının fiyatı ve kitlesi. Locke, *Spectator* (19 Ekim 1711), Hume, Montesquieu — bunların teorisi şu üç önermeye dayanır:

1) Metaların fiyatları ülkedeki para kitlesi ile orantılıdır; 2) bir ülkenin **sikkesi** ve **geçerli parası** bu ülkenin bütün emeğini ve bütün metalarını temsil ederler, o kadar ki, temsil edenin çok ya da az büyüklüğüne göre, **temsil edilen objenin** çok ya da az büyüklükte **bir niceliği, bunun aynı niceliğine doğru gider;** 3) **metalar çoğalırsa, ucuzlarlar; para çoğalırsa, metaların değeri yükselir.** (*Steuart.*)

Marke (küçük bakır para ya da gümüş para, *counters*) **gerçek değerde** *paranın* karşıtıdır. (*l. c.*)

[176] David Ricardo, *Proposals for an Economical and Secure Currency*, Londra 1816, s. 8.

[177] M. Augier, *Du crédit ...*, s. 128.

[178] J. Fullarton, *On the Regulation ...*, s. 102-104.

[179] Charles d'Avenant, *Discourses on the Public Revenues, and on the Trade of England*, İkinci kısım, Londra 1698, s. 16.

[180] William Jacob, *An Historical Inquiry ...*, c. 1, s. 302.

[181] Agy, c. II, s. 212-213.

[182] Agy, s. 214-215.

Paranın çözüştürücü etkisi. Para, mülkiyetin (taşınmazlar, öteki sermaye) değişim yoluyla tüketim için sayısız bölümlere, parça parça ayrılmasının aracıdır. (Bray.)[183] (Para olmadan bunlar değişilemeyen, yabancılaştırılamayan bir nesneler yığınıdır.) "Nesneler taşınmaz ve **değişmez** olduğu zaman, aynı niteliğiyle taşınır ve tam değişime göre nesneler olarak insanların ticaret konusu olmuşlar, bunun için para kural ve ölçü (kesirsiz) olarak kullanılmış, onların sayesinde nesneler tartıya ve değere kavuşmuştur." (*Free trade*. London, 1622.)[184]

Sikke. Gümüş ve bakır Marke'ler, sterlinin parçalarının *temsilcileridir*. (Hazine Bakanının son bir yanıtında böyle deniyor.)

Değişim-değeri. F. Vidal (ayrıca *Lauderdale*) (**ve bazı noktalarda** *Ricardo*) diyor ki: ***"Gerçek toplumsal değer, yararlanılan ya da tüketilen değerdir; değişilebilen değer, toplumun her bir üyesinin ötekilere göre göreli servetini belirginleştirmekten başka bir şey yapmaz***. (70. "*De la Répartition des richesses*", vb., Paris, 1846.) Öte yandan değişim-değeri değerin *toplumsal biçimini* anlatır, bunun karşılığında kullanım-değeri onun ekonomik biçimini değil, insan için yalnızca ürünün varlığını vb. gösterir.

İki ulus kâr yasasına göre değişim yapabiliyorsa, her ikisi de kazanır, ama birisi her zaman daha kazançlı çıkar.

⟨Kârın artı-değerin altında olması nedeniyle, yani sermayenin tam anlamda gerçekleşmeksizin kârlı olarak değişilebilmesinden çıkan sonuç, yalnızca bireysel kapitalistlerin değil, aynı zamanda ulusların da sürekli olarak birbirleriyle değişimde bulunabilmeleri, ve bu yüzden de eşit düzeyde bir kazanç sağlama gereksinimi olmaksızın sürekli olarak değişimi durmadan artan bir ölçek üzerinde yineleyebilmeleridir. Biri ötekinin artı-emeğinin bir bölümünü sürekli maledinebilir, bunun için değişime hiçbir şey vermez, yalnız, bu maledinmenin ölçüsü kapitalist ile işçi arasındaki değişimde olduğu gibi değildir.⟩

Para olarak üçüncü belirleniminde para. (Kendi için değer, eşdeğer, vb.) Paranın bu belirlenimi içinde hâlâ daha hangi önemli rolü oynadığı —doğrudan biçimi ile bile—, bunalım zamanlarında, yeterli ürün alınamayan hasat mevsimlerinde vb., kısacası, bir ulusun öteki ile *tek bir işlemde* hesaplarını ödeyip kapatmak zorunda kaldığı her kez görülür. O zaman doğrudan biçiminde metal olarak para, tek mutlak *ödeme aracı*, yani tek *karşılık-değer*, kabul edilebilir eşdeğer olarak ortaya çıkar. Bunun içindir ki, aynı zamanda da, bütün öteki metaların hareketine doğrudan karşıt bir hareket izler. Metalar, en ucuz oldukları ülkeden, en pahalı oldukları ülkeye doğru, ödeme aracı vb. olarak taşınırlar.

[183] J. F. Bray, *Labour's Wrongs* ..., s. 140-141.
[184] Edward Misselden, Free Trade ..., s. 21.

Para ise, tersine, özgül iç doğasını ortaya çıkardığı, yani bütün öteki metaların karşıtı halinde kendi için değer, mutlak eşdeğer, servetin genel biçimi olarak, altın ve gümüşün belirli bir biçimi altında temsil edildiği bütün dönemlerde —böyle anlar, ister genel bir bunalım, ister tahıl bunalımı olsun, her zaman çok ya da az bunalım anlarıdır— altın ve gümüş sürekli olarak en pahalı oldukları ülkeden —yani bütün meta fiyatlarının göreli olarak en çok düştüğü yerlerden—, en ucuz olduğu, yani meta fiyatlarının göreli olarak yüksek olduğu ülkeye sürekli olarak taşınır. "**Bu, değişimlerin ekonomik sisteminin ayrıksın bir anormalisidir —ve özellikle belirtilmesi gereken bir nokta— ... transit dolaşımın (dolaşım aracı olarak altının eşit ölçüde kullanıldığı iki ülke arasında izlediği yol) her zaman, o an için metalin en pahalı olduğu ülkeden en ucuz olduğu ülkeye doğru olmasıdır; metalin piyasa fiyatının iç pazarda en yüksek sınıra yükselmesi, dış piyasada pirimin düşmesi, altının akışı yolundaki eğilimin bilinen sonuçlarıdır ve bunun ardından değişimlerin bir çöküşü gelir.**" (*J. Fullarton: "On the Regulation of Currencies", etc. 2 ed. London, 1845* [s. 119-120].)

||60| Değişimin, genel bir biçimde, toplulukların sona erdiği yerde başlaması, ve paranın bizzat değişim tarafından yaratılmış ölçü, değişim aracı ve genel eşdeğer olarak iç ticarette değil, çeşitli halklar ve topluluklar vb. arasındaki ticarette kendine özgü önemi kazanması gibi, uluslararası ödemelerin χατ εξοχηυν [en üstün biçimde] aracı olarak, —uluslararası borçların temizlenmesi için— 16. yüzyılda, burjuva toplumun çocukluk döneminde para, devletlerin ve yeni başlayan ekonomi politiğin tek ilgi noktası haline gelmişti. Paranın (altın ve gümüşün) bu üçüncü biçiminde uluslararası ticarette oynadığı önemli rol, 1825, 1839, 1847 ve 1857'de düzenli olarak birbirini izleyen para bunalımlarından bu yana iyice açığa çıktı ve ekonomistler tarafından bir daha kabul edildi. Böylece ekonomistler, paranın burada dolaşım aracı olarak değil, sermaye olarak gerekli olduğunu anlıyorlar. Bu nokta doğrudur. Yalnız unutulmamalıdır ki, sermaye, altın ve gümüşün belirli bir biçimi halinde gereklidir, başka herhangi bir meta halinde değil. Altın ve gümüş uluslararası mutlak bir ödeme aracı rolündedir, çünkü bunlar, kendi için değer, bağımsız eşdeğer olarak parayı temsil ederler. "Aslında, bu, *dolaşımda* bir *para* sorunu değil, *sermaye* sorunudur. (**Bu, tersine, bir para sorunudur, ve dolaşımda paranın ya da sermayenin sorunu değildir, çünkü istenen, varolduğu özgül biçimiyle ilgisi olmayan sermaye değil, özel para biçimindeki değerdir.**) "... **parasal işlerin bugünkü durumunda bütün bu değişik etkiler ... değerli metallerin bir ülkenin ötekine akışını yöneltecek niteliktedir**", (yani **değerli metalin yitiminin bir nedeni olurlar**) "**tek bir başlık altında çözümleri bulunur, bu da dış ödemeler dengesinin durumudur ve sermayeyi bir ülkeden ötekine taşımak için sermayenin**" (**ama** *nota bene*! **para biçiminde sermayenin**) "**transfe-**

rinin gerekliliği durmadan ortaya çıkar." Örneğin, kötü hasat durumu... Bu sermayenin meta ya da para olarak mı taşınacağı, işlemin doğasını hiçbir yönden etkilemeyen bir noktadır" (bu etki tamamen maddidir!). Aynı zamanda, savaş giderleri. (Daha büyük oranda yarar sağlamak amacıyla sermayeyi başka yere yatırmak için aktarılma durumu, burada bizi ilgilendirmiyor; Bay Fullarton'un değindiği gibi, ithal edilmiş yabancı malların artı-niceliği konusu da ilgilendirmiyor, oysa bu artı-ithalat bunalımlarla örtüşüyorsa, bu durum konumuzla ilgilidir.) (Fullarton, *l. c.* 130, 131.) "Sermayenin bu aktarımı için, yalnızca ödemeyi başka her tür değerden ya da sermayeden daha elverişli, daha çabuk ve daha kârlı gerçekleştirmesi olanaklı olduğu durumlarda altın yeğ tutulur"[185] (ama değerli metallerin kabaca kaybı durumlarında yeğlenmesi kesinlikle sözkonusu değildir). (Bay Fullarton, altının ya da başka her biçimde sermayenin aktarımını yanlış yere tercih konusu olarak ele alıyor, oysa altının uluslararası piyasaya aktarılması gereken durumlar sözkonusu olursa, ülke içindeki işlemlerde olduğu gibi, bunun yasal para ile ödenmiş olması gerekir, ve onun yerine konacak herhangi bir şeyle değil.) "Altın ve gümüş ... istenilen noktaya zamanında ve hızla her zaman taşınabilir ve vardığı yerde hemen istendiği kadar tam biçimde, sayısına uygun olarak paraya çevrilebilir, aynı değerleri çay, kahve, şeker ya da çivit olarak yollamanın tehlikesi ile karşılaşılmaz. Altın ve gümüş, para olarak kullanımda evrensel niteliklerinin sağladığı koşullarla, böyle durumlarda öteki metallerin hepsinden önce sonsuz bir kolaylığa sahiptir. Dış ya da iç borçlar olsun, bunların genellikle anlaşmaya göre ödenmesi çay, kahve, şeker ya da çivit ile değil, metal para ile olur. Bu yüzden bir havale, ya kabul edilmiş metal para ile, ya da yollanacağı ülkenin parası ya da pazarı yoluyla metal paraya hemen çevrilebilecek değerli metal ile belirlenir. Böyle bir havale, talep yokluğu ya da fiyat dalgalanması riskine uğramaksızın en sağlam, en çabuk ve en eksiksiz bir yoldan amaca varılmasını havaleyi gönderen için her zaman sağlamalıdır." (132, 133.) Dolayısıyla böyle bir havale, paradan, sözleşmelerin genel metası, değerlerin ölçütü *olmaktan* gelen özelliği, aynı zamanda *ad libitum* [isteğe uygun olarak] dolaşım aracına dönüştürülme olanağı ile birlikte sahiptir. İngilizlerin, dolaşım aracı olarak para için (*Münze, coin* [sikke], buna uygun düşmez, çünkü, onun kendisi de belirli bir biçimde dolaşım aracıdır) *currency* [sikke] diye ve üçüncü özelliğiyle ele alındığında *money* diye çok uygun düşen deyimleri vardır. Ama bu ikincisi iyice geliştirilmediğinden, *sermaye* için bu para sözcüğünü kullanırlar, ama sonra da sermayenin bu belirli biçimini genel olarak sermayeden ayırdetmek zorunda kalırlar. .

"Ricardo, dış dengelerin sağlanmasında altın ve gümüşle iş yapan büroların sınırlı genişlemesine ilişkin çok garip ve aşırı görüşlerle alay etmiş görünüyor. Bay Ricardo, Kısıtlama Yasasından doğan tartışmaların ortasında

[185] J. Fullarton, *On the Regulation ...*, s. 132.

yaşamını geçirmiş, Bank of England'ın aşırı emisyonları sonucunda kambiyonun ve altın fiyatının büyük dalgalanmalarını düşünmeye kendini o kadar alıştırmıştır ki, böyle bir şeyin ticari ödemelerin ters bir dengesi olarak ortaya çıkabileceğini günün birinde kabul etmeye pek az istekli görünmüştür. ... Bu türlü tasfiyelerde öngörüldüğü gibi altının yerine getirdiği işleve onun verdiği ağırlık öyle önemsizdir ki, ihracat amacıyla altının çekilmesi, peşin ödemelere başlanır başlanmaz tamamen ortadan kalkar ve para, metal düzeyinde kalır. (Bak: *Ricardo'nun Evidence before the Lords Committee of 1819 on the Bank of England,* [Bank of England üzerine 1819'da Lordlar Kamarası önünde tanıklık ifadesi] *s. 186.)* ... Ama İngiltere'de kağıdın altının yerini tamamen aldığı 1800'den bu yana tüccarlarımız onu gerçekten istemiyorlar; çünkü Kara Avrupa'sının oturmamış durumu, işgalci orduların sürekli hareketiyle sanayide ve iç gelişmelerdeki duraklama sonucu olarak ithal mallarının oralarda artması yüzünden, bunun yanında İngiltere'nin denizlerdeki üstünlüğü ile sağladığı sömürgecilik ticaretindeki tam tekelciliği sonucu, Büyük Britanya'dan Avrupa'ya olan meta ihracatı, aradaki ilişkilerin yolu açık olduğu sürece, oradan yapılan ithalatı büyük ölçüde aştı; ve bu ilişkiler Berlin ve Milano buyrultuları ile kesildikten sonra, ticaret işlemleri kambiyo değişimlerini şu ya da bu biçimde etkileme önemini yitirdi. Ticaretin gerekleri değil de, dış ülkelerdeki askeri harcamalar ve subvansiyonlar, para ilişkilerinin bozulmasına aşırı ölçüde neden oldu, savaşın son yıllarında değerli metal fiyatı yükseldi. Bu yüzden o dönemin önde gelen iktisatçıları, dış ticaret dengelerinin ne ölçüde duyarlı olduğunu gerçekten değerlendirme olanaklarını pek az buldular ya da hiç bulamadılar." (Savaşla ve aşırı emisyonla birlikte uluslararası değerli metal akımının kesileceğini sandılar.) "Bay Ricardo 1829 ve 1839 kayıplarının tanığı olsaydı, kuşkusuz görüşlerini değiştirmek gereğini duyardı." (*loc. cit.* 133 - 136.)

||61| **Fiyat, metaların para değeridir.** (*Hubbard.*)[186] Para, ölçtüğü şeyi her zaman değişebilme niteliğine sahiptir ve kuşkusuz, değişme amacı için gerekli nicelik, değişilecek malın niceliğine göre değişir. (100. *J. W. Bosanquet. "Metallic, Paper, and Credit Currency"*, etc. London, 1842.) "Şunu kabul edebilirim ki, altın genel talebin amacı olan bir meta olursa her zaman bir pazara egemen olabilir, bütün öteki metaları her zaman satın alabilir; oysa öteki metalar her zaman altın satın alamazlar. Bütün dünya pazarları ona açıktır, ve gerektiğinde, o, her şeye karşın, gönderildiği ülkede alışılmış talebi, miktar olarak ya da mal olarak aşabilecek başka herhangi bir ihraç malının daha az zararına satışa katılır." (*Th. Tooke. "An Inquiry into the Currency Principle"*, etc. 2 ed. London, 1844, s. 10.) "Genellikle daha çok talep bulan ve piyasa değerindeki dalgalanmalardan başka bir metaya göre daha az etkilenen meta olarak, uluslararası dengelerin sağlanmasında en uygun model niteliğiyle kullanılabilir olan ve kullanılan çok sayıda değerli metal vardır." (s. 12, 13.)

[186] J. G. Hubbard, *The Currency and the Country ...*, s. 33.

(**Değerli metal** fiyatının, sikke fiyatının üzerine çıkmasının nedenleri, Fullarton'a göre şunlardır: "**Sikke yıpranma sonucu ölçüt-ağırlığının %3-4 kadar altına düşmüştür. ... Ceza yasaları sikkenin eritilmesini ve ihracını yasaklamıştır, ama sikkeyi oluşturan metalin ticareti tamamıyla serbest bırakılmıştır.** Bununla birlikte, bu nedenlerin kendileri, olumsuz kambiyo kurunda tek başına etkili olmuştur. ... [Paranın piyasa fiyatı] ise 1816-1821 arasında, İngiltere'deki **değişim** için durmadan **değerli metalin banka fiyatı** düzeyine düşmüştür; **değişim** kuru, **yıpranma sonucu değer düşüklüğü ve sikkeyi eritme dolayısıyla ödenen cezalar, sikkeyi eritenlerin zararını karşılayacak kadar olmayınca, kur da yükselmeyince, banka fiyatı da yükselmemiştir.**" (*Fullarton*'un kitabına bkz, s. 8, 9.)[187] "**1819'dan bu yana, olaylı bir dönemde paranın uğradığı değişimlerin ortasında, altının piyasa fiyatı hiçbir zaman ons başına 78 şilinin üstüne çıkmadı, 77 şilin 6 peninin altına düşmedi, en çok yalnızca 6 ons oynadı. Şimdi bu ölçüde bir dalgalanma bile olanaklı değil; çünkü yalnız sikkenin yeniden kötü duruma düşmesi yüzünden, onsta 1½ penilik önemsiz bir yükselme oldu; 77 şilin 6 peniye düşme ise, alımların sınırı olarak bu oranı koymayı bir zaman için uygun bulan bankanın durumuna tamamen bağlı olan bir düşmeydi. Ancak böyle durumlar uzun süreli değildir. Banka uzun yıllar sikke dökümüne verilen bütün altın için 77 şilin 9 peniye izin veren bir uygulama içindeydi**" (yani banka, sikkeyi kendisine bedavaya getiren 1½ peni kazancı cebine atıyordu); "**ve şimdi** *sovereign*'lerin **yeniden dökülmesi tamamlanır tamamlanmaz, sikke tekrar değer yitirinceye kadar, bankanın izin verdiği 77 şilin 9 peni ile 77 şilin 10½ peni arasındaki küçük farkın ötesinde piyasamızda altın külçenin fiyatının gelecekte dalgalanmasına karşı etkili bir engel çıkacaktır.**" (*l. c.* s. 9, 10.)

Bir yanda ölçü ve eşdeğer olarak para ile, dolaşım aracı olarak para arasındaki çelişki. Son araştırmada, metalik ağırlığın kaybı. Garnier de belirtiyor ki, "biraz aşınmış bir *ecu* çok yeni olandan biraz daha küçük geçerlikte kabul edilirse, dolaşım sürekli engellenir ve her ödeme anlaşmazlıklara neden olur".[188]

(*Mineral dünyasında,* birikim için öngörülmüş madde, doğal olarak aranır ve seçilir. *Garnier.*)[189]

"**Anlaşılıyor ki, sikke sistemi, nesnelerin asıl doğası gereği, birim birim, olağan ve kaçınılmaz arayış eylemi dolayısıyla, sonsuza kadar değersizleşme durumu içinde bulunacaktır (sikke sisteminin yeniden kurulmasının, "oyuncular" ve "ter dökenler" topluluğuna kadar uzanmasının nedeni için söylenecek hiçbir şey yok), herhangi bir zamanda, hatta tek bir gün için, küçük sikkeleri dolaşımdan tamamen çıkarmak fiziksel bir olanaksızlıktır.**" (*"The Currency Theory reviewed" etc. By a Banker in England.* Edinburgh,

[187] J. Fullarton, *On the Regulation ...*, s. 7-9.
[188] Germain Garnier, *Histoire de la Monnaie ...*, c. 1, s. 24.
[189] Agy, s. 7.

1845.)[190] Bu tümce, Aralık 1844'te, **dolaşımdaki hafif altın konusunda yapılan yeni açıklamalarla ilgili işlemi yorumlayan** ve *Times*'e yollanan bir mektupta yazılıdır. (Güçlük şurada: Hafif altın sikke geri çevrilince, her **ölçüt** güvensiz kabul edilir. Kabul edilince, dolandırıcılığa bütün kapılar açılır, sonuç aynıdır.) Yukarda anılan açıklamalar konusunda burada deniyor ki: "**Bunların etkisi ... geçerlikteki altın sikkenin tamamının para işlemleri için güvensiz ve yasa-dışı bir araç durumuna gerçekten düşürülmesi olmuştur.**" (s. 68, 69, *l. c.*) "İngiliz yasalarına göre, bir altın **sovereign**'in ağırlığı, 0,777 **grain**'dan fazla kayba uğrarsa, **normal bir sikke** için uzun zaman artık değeri olamaz. Gümüş para için böyle bir yasa yoktur." (54. *Wm. H. Morrison. "Observations on the system of Metallic Currency adopted in this country"*, London, 1837.)

Para uzmanlarının savı, **bir paranın değeri onun dolaşımdaki niceliğine bağlı olduğudur.** (*Fullarton*, s. 13.) **Dolaşımdaki paranın değeri**, öte yandan da işlemlerin fiyatı ve kitlesi (dolaşımın hızı ile birlikte) belli ise, kuşkusuz, ancak *belirli bir nicelik* dolaşımda bulunabilir. İşlemlerin fiyatları ve kitlesi, dolaşımın hızı bir kez belli olunca, bu nicelik yalnız paranın *değerine* bağlıdır. Bu değer ve dolaşımın hızı belli ise, nicelik yalnızca fiyatlara ve işlemlerin yığınına bağlıdır. Bu nicelik böyle belirlenmiş olur. Bundan dolayı, temsil edici para —salt değer imleri— dolaşımda olunca, bunların dolaşıma, elverişli niceliği, onların temsil ettikleri **ölçüte** bağlıdır. Bundan çıkarılan yanlış sonuç, salt niceliğin onun değerini belirlemesidir. Örneğin, pound'ları temsil eden pusulaların niceliği, *shilling*'leri temsil eden pusulaların niceliği kadar dolaşımda olamaz.

||62| Kâr getiren sermaye gerçek sermayedir, aynı zamanda yeniden üreyen ve çoğalan değer olarak, ve kendine-eşit değişmeyen önkoşul olarak, onun tarafından ortaya çıkarılan kendinden farklılaşan artı-değer olarak ortaya çıkar. Faiz getiren sermaye de, kâr getiren sermayenin salt soyut biçimde devridir. Sermaye, değerine uygun kârı getiren olarak (üretken gücün belirli bir düzeyi önkoşul olarak) konmuş olduğu için, meta, ya da para biçimindeki meta (bağımsız değer olarak kendisine uygun biçimde, ya da şimdi diyebiliriz ki, gerçekleşmiş sermaye) olarak dolaşıma girebilir; *sermaye* olarak meta haline gelebilir. Bu durumda, faize verilen sermayedir. O zaman dolaşımının —ya da sermayenin uğradığı değişimin— biçimi, buraya kadar incelenen biçimden özellikle farklı halde ortaya çıkar. Sermayenin gerek metanın, gerek paranın belirleniminde, kendini nasıl ortaya koyduğunu zaten gördük; ama bu, ancak, her ikisinin de sermayenin dolaşımının öğeleri

[190] *The Currency Theory Reviewed in a Letter to the Scottish People on the Menaced Interference by Government with the Existing System of Banking in Scotland. By a Banker in England.* Edinburg 1845, s. 69-70.

olarak ortaya çıkmaları ölçüsünde, bunun ardarda gerçekleştiği yerde olur. Bunlar yalmz, aynı sermayenin, kaybolan ve sürekli olarak yeniden-üretilen varoluş tarzları, onun yaşam sürecinin öğeleridir. Ama sermaye, sermaye olarak kendisi, dolaşımın bir öğesi haline gelmemiştir; sermayenin kendisi meta halindedir. Meta, sermaye olarak satılmamıştır; ne de para sermaye olarak. Kısacası, ne meta, ne de para —gerçekte biz yalnızca sonuncusunu uygun biçim olarak ele alabiliriz— *kâr getiren değerler* olarak dolaşıma girmiştir.

Maclaren diyor ki:

" 'Bay Tooke, Bay Fullarton ve Bay Wilson, parayı meta olarak içsel değere sahip halde ve bu değere göre mallarla değişim yapan, bu sırada nesnelerin sağlanmasına uymakla kalmayan özellikte kabul ederler. Dr. Smith ile birlikte, değerli metal ihracatının, paranın durumu hiç hesaba katılmaksızın, uluslararası değerlerin düzelmesi, buğday gibi ansızın bir taleple karşılaşan metaları ödemek için yapıldığını varsayarlar; bu ihracat, iç dolaşımın hiçbir yanını oluşturmayan, fiyatları etkilemeyen, yalnızca bu amaç için ayrılmış bir fondan yapılır. ... Onların bu amaç için ayrıldığını, fiyatları etkilemediğini söylediği değerli metalin durumunu açıklamadaki güçlük, arz ve talep yasalarının dışına çıkıyor, ve kullanılmadan duran para biçiminde varlığına, satınalımların yerine getirilmesi için olduğu bilinmesine karşın, ne bu amaç için kullanılıyor, ne de böyle kullanılma olanağı yoluyla fiyatları etkiliyor.' Buna verilecek yanıt şudur: Söz konusu değerli metal stoku, artı-geliri değil, artı-sermayeyi temsil eder, bundan dolayı arzı da artırdığı koşulu dışında metalar için yalnızca talebin artmasına yarar. Kullanılma çabası içindeki sermaye, toplumun talep gücüne salt bir ekleme değildir. Dolaşımda para içinde yok olamaz. Talep yoluyla fiyatların yükselmesi eğilimi görülürse, buna eşit arz yoluyla da fiyatların düşmesi eğilimi ortaya çıkar. Sermayenin güvencesi olarak para, basit bir satınalma gücü değildir — yalnız satmak için satın alır, sonunda ülke içinde yalnızca para sistemine eklenerek erimekten çok, sonunda yabancı metalar karşılığında yabancı metayla değişilir. Sermayenin güvencesi olarak para, metalara karşılık ödenmek üzere piyasaya asla girmez, çünkü onun amacı metaları yeniden üretmektir; sonunda fiyatları etkileyen tüketimin temsilcisi yalnız paradır." (*Economist*, 15 Mayıs [18]58.)[191]

"Bay Ricardo, fiyatların, dolaşım aracının ve metaların göreli niceliğinin herbirine bağlı olduğunu, fiyatların yalnız paranın değer yitirmesiyle yükseldiğini, yani metalara oranla paranın çok bol olmasından dolayı, ya para tutarında azalma, ya da paranın dolaştırdığı genel metaların stokunda göreli bir artış sonucu fiyatların düştüğünü ileri sürüyor. Bay Ricardo'ya göre, ülkedeki tüm değerli metal ve tüm altın sikke, dolaşımdaki para olarak hesap edilebilir ve eğer bunlar, eşit ölçüde meta bulunmaksızın çoğalırsa, para değer yitirir ve metadan çok değerli metal ihracatı kârlı hale gelir. Öte yandan, eğer hasadın kötülüğü ya da başka bir felaket, dolaşımın nice-

[191] *The Economist*, c. XVI, n°768, 15 Mayıs 1858, s. 537, *"Literature. A Sketch of the History of the Currency ... by James MacLaren"* başlıklı yazı.

liğinde ona uygun hiçbir değişme olmadan, metaların büyük ölçüde yok olmasına neden olursa, tutarı ansızın azalmış meta piyasasından çok tahmin edilen meta piyasasına oranlaştırılmış para yeniden fazlalık haline gelir, ya da 'değer yitirir' ve değerini yeniden kazanmadan önce ihracat yoluyla azaltılması gerekir. Lord Overstone'un teorisi yönündeki bu dolaşım, görüşüne göre, dolaşım aracının ya da paranın arzı her zaman için tutar bakımından sınırsız bir artışa elverişlidir ve bu artışa göre de değeri azalır; yalnızca aşırı artmış bölümünün ihracatı yoluyla uygun bir değere yeniden kavuşturulabilir. Dolayısıyla değerli metalin ihracatı yüzünden meydana gelmiş bir açığı kapatabilecek her kâğıt para emisyonu ve nasılsa gelecek olan, fiyatların 'doğal' düşüşüne karşı böyle bir önlem, Bay Ricardo'nun okuluna göre, fiyatın ekonomik yasalarına bir müdahale ve saf metal para sistemini gerektiği gibi düzenleyen ilkelerden sapmadır."[192] (*l. c.*)

1) DEĞER

||63| Bütün bu kesim yeniden ele alınacaktır.

Burjuva servetin ortaya çıktığı ilk kategori, meta kategorisidir. Metanın kendisi iki belirlenimin birliği olarak kendini gösterir. Meta, *kullanım-değeri*dir, yani insan gereksinimlerinin herhangi bir sisteminin karşılanmasının konusudur. Bu, onun, en çelişkili dönemleri için ortak olabilecek ve bu yüzden incelenmesi ekonomi politiğin yetkisinin dışında bulunan maddi yanıdır. Kullanım-değeri, modern üretim ilişkileriyle başkalaşmaya uğrayınca ya da kendi açısından başkalaştırma yönünde bu ilişkilere el atınca, ekonomi politiğin alanına girer. Bu konuda genel olarak uygun biçimde her zaman söylenenler, bilimin başlangıç dönemlerinde, burjuva üretimin toplumsal biçimlerinin henüz güçlükle konunun içinden çekip çıkarıldığı ve bağımsız inceleme konuları olarak büyük zahmetle saptandığı sıralarda, tarihsel bir değere sahip olmuş yüzeysel değinmelerle sınırlıdır. Ama, gerçekte, metanın kullanım-değeri, verilmiş önkoşuldur, belirli bir ekonomik ilişkinin üzerinde ortaya çıkan maddi temeldir. Kullanım-değerine meta damgasını vuran yalnızca bu belirli ilişkidir. Örneğin, buğday, ister köleler, serfler, ister özgür emekçiler tarafından yetiştirilsin, aynı kullanım-değerine sahiptir. Kar gibi gökten yağsa da, kullanım-değerini hiç de yitirmez. Dolayısıyla kullanım-değeri metaya nasıl dönüşür? *Değişim-değerinin* taşıyıcısı olarak. Metada doğrudan birleşmiş olmakla birlikte, kullanım-değeri ve değişim-değeri gene doğrudan birbirinden ayrılır. Değişim-değeri, kullanım-değeri tarafından belirlenmemiş halde ortaya çıkmakla kalmaz, ama dahası, tersine, meta, bir kullanım-değeri olarak sahiplenilmek istenilmediği ölçüde ne

[192] Agy, s. 536.

meta haline gelir, ne değişim-değeri olarak gerçekleşir. Ancak metanın elden çıkarılması, başka metalar karşılığında değişilmesiyle, değişim-değeri kullanım-değerlerini sahiplenir. Başkasına satış yoluyla maledinme toplumsal üretim sisteminin temel biçimidir, değişim-değeri kendini bu sistemin en basit ve en soyut ifadesi olarak gösterir. Kuşkusuz, sahibi için değil, toplumun kendisi için, metanın kullanım-değeri önkoşuldur. (Çocukların ana-babaları ile değişim ilişkisinde olduğu, onlara beslenme ve barınma için ödemede bulunduğu Manchester'li bir fabrika işçisi ailenin geleneksel ekonomik örgütlenmesi için nasıl bir örnek oluşturmuyorsa, modern özel değişim sistemi de toplulukların ilkel ekonomisi için örnek değildir. İlk değişimler bir topluluğun içinde bireyler arasında değil, toplulukların sona erdiği yerde — onların sınırında, çeşitli toplulukların ilişki noktasmda başlar. Ortak mülkiyet, Slavlara özgü bir acayiplik olarak yeniden keşfedilmiştir. Oysa, gerçekte, çok ya da az dağılmış olan, ama henüz tam olarak görünebilen bu tür ekonomik toplulukların çok değişik biçimlerinin bir örneklik dermesini bize Hindistan gösteriyor; ve köklü bir tarih araştırması, bütün uygar halkların çıkış noktası olarak bu topluluğu yeniden bulur. Özel değişime dayalı üretim sistemi, bu doğal komünizmin (*Naturwüchsiger Kommunismus*) tarihsel çözüşmesinden çıkar. Ancak değişim-değerinin üretime enine boyuna egemen olduğu modern dünya ile, temelini ortadan kalkmış ortak mülkiyetin meydana getirdiği toplum biçimleri arasmda ekonomik sistemlerin tam bir dizisi vardır, bunlar [...]*

* Elyazması burada kesiliyor.

BASTIAT VE CAREY[1]

Bastiat. "Harmonies Economiques", 2. baskı, Paris 1851.

Önsöz

||III–1| Modern ekonomi politiğin tarihi, iki karşıt kutup olan biri İngilizce, öteki Fransızca konuşan Ricardo ve Sismondi ile başlar — tıpkı 17. yüzyılın sonunda Petty ve Boisguillebert ile başlamış olması gibi. Ekonomi politik alanında, bunu, ya St. Mill'in yapıtı gibi seçmeci ve derlemeci elkitapları, ya da bazı dalların pek derinliğine incelenmediği ve genel olarak dolaşımı konu edinen Tooke'un *"History of Prices"*[2] yapıtı gibi İngilizce yeni yayınlar izlemiştir — gerçekten yeni buluşların ortaya konduğu tek bilim dalı bu sonuncusudur; çünkü sömürgeciliğe, toprak mülkiyetine (çeşitli biçimler altında), nüfusa vb. ilişkin yapıtlar, aslında daha çok sayıda konunun işlenmesi bakımından daha eski yapıtlara göre üstünlük gösterirler — ya da eski ekonomik tartışmaların yeniden yayını içinde, serbest ticaret ve koruyucu gümrük üzerine yazılar gibi, günlük sorunların pratik çözümü yolunda daha

[1] 1857-58 Elyazmasının, Marx tarafından daha sonra "Bastiat ve Carey" başlığı verilen bu bölümü, Temmuz 1857'de yazılmıştır. 3. defterin ilk 7 sayfasından oluşmaktadır.
[2] Thomas Tooke, *A History of Prices, and of the state of the circulation,* 6 cilt, Londra 1838-1857.

geniş bir yayına yönelmişlerdir — ya da son olarak, klasik yönelimleri bileyen eğilimleri geliştirmeye girişmişlerdir; örneğin Malthus'a göre Chalmers'i ve Sismondi'ye göre Gülich'i bazı bakımlardan Ricardo'ya göre MacCulloch ve Senior'un son yapıtlarını bunlar arasında belirtmek gerekir. Bunlar, eski literatürün az ya da çok izlenmesi, yinelenmesi, biçim olarak geliştirilmesi, konunun daha çok benimsenmesi, anahtar formüller arayışı, yaygınlaştırma, özetleme, ayrıntıların işlenmesidir; bir yanda belirgin ve en önemli gelişme aşamalarında, envanterin çıkarılmasında eksikler vardır, öte yanda da ayrıntılara ekleme.

Görünüşe göre, yalnız Amerikalı Carey'in ve Fransız Bastiat'nın yazıları istisna oluştururlar. Bastiat da, Carey'e dayandığını ayrıca kabul eder.[3] Her ikisi de, ekonomi politiğe —sosyalizm ve komünizm— karşıtlığın teorik koşulunun bizzat klasik ekonominin yapıtlarında, özellikle bu ekonominin eksiksiz ve en son anlatımı olarak görülmesi gereken Ricardo'da bulunduğunu pek iyi anlamışlardır. Bunun içindir ki, her ikisi de, modern ekonomi içinde burjuva toplumun tarihsel olarak sonradan kazanılmış teorik açıklamasını yanlış bir yorum olarak göstermenin ve eleştirmenin, ve klasik ekonomistlerin üretim ilişkilerinin uzlaşmaz karakterini açıkça gösterdikleri yerde, bu ilişkilerin uyumlu karakterini tanıtlamanın gerekliliğini görmüşlerdir. İki insanın, yazılarının çıkış noktaları olan ulusal ortamın tamamen farklı, hatta çelişik olması, çalışmalarında birbirleriyle aynı sonucu elde etmelerine engel oluşturmamıştır. Carey, Kuzey Amerika'nın gerçekte özgün tek ekonomistidir. Burjuva toplumun feodalizm temeli üzerinde gelişmediği, başlangıçta kendinden başladığı; yüzyıllardan beri sürüp gelen bir hareketin devamı ve sonucu olarak değil, yeni bir hareketin çıkış noktası olarak kendini gösterdiği; daha önceki bütün ulusal biçimleşmeden farklı olarak devletin daha baştan burjuva topluma ve onun üretimine bağlı bulunduğu ve bunun, asla kendinde bir *amaç olmanın savında olduğunu dile getiremediği; son olarak da,* burjuva toplumun kendisi, eski bir dünyanın üretken güçlerini yeni bir dünyanın çok büyük doğal toprağı ile bağlılaştırarak, bugüne kadar görülmemiş boyutlarda ve görülmemiş bir hareket özgürlüğü içinde geliştiği, ||2| daha önceki emeği, doğa güçlerinin üstesinden gelerek çok gerilerde bıraktığı, ve son olarak, bizzat burjuva toplum karşıtı öğelerin ancak geçici öğeler olarak ortaya çıktığı bir ülkenin insanıdır. Ayrıca Carey'in, öylesine hızlı, öylesine şaşırtıcı ve öylesine üstün bir biçimde gelişmiş olan bu büyük yeni dünyada, üretim ilişkilerini, toplumsal üretimin ve değişimlerin normal ve ölümsüz ilişkileri olarak değerlendirmesi, Avrupa'da, özellikle de onun için Avrupa'nın yerini tutan

[3] Bkz: Bastiat, *Harmonies économiques,* Paris 1851, s. 364.

İngiltere'de, feodal çağın kalıtı olan büyük engeller ve kösteklerle geciktirilmiş ve önlenmiş olan üretim ilişkilerini, yalnızca İngiliz ekonomistlerin çarpıtılmış ve bozulmuş biçimiyle kavramış, çoğaltmış ve genelleştirmiş olmaları, bu ilişkilerin çözülmesinin olağanlığını ve onların içkin karakterini karıştırmaları, doğal olabilir mi? İngiliz koşullarına karşı Amerikan koşulları: onun, toprak mülkiyeti, ücret, nüfus, sınıf çelişkileri vb. konusundaki İngiliz teorisine ilişkin eleştirisi buna indirgeniyor. Burjuva toplum, İngiltere'de, saf olmayan, kendi kavramına uygun olmayan, tam olmayan biçimiyle vardır. İngiliz ekonomistlerin burjuva topluma ilişkin kavramları, onların tanımadığı bir gerçekliğin, doğru ve açık bir anlatımı nasıl olabilir? Burjuva toplumdan doğmamış, geleneksel gücün, bu toplumun *doğal* ilişkileri üzerinde bozucu etkisi, son vargıda, Carey için, devletin burjuva toplum üzerindeki etkisine, onun karışmasına ve başka müdahalelerine indirgenir. Örneğin, ücret, tek doğal biçimde emeğin üretkenliğiyle aynı zamanda artar. Gerçeğin hiçbir zaman bu yasaya uygun düşmediğini saptarsak, o zaman ister Hindistan'da, ister İngiltere'de olsun, bunu, yalnızca, hükümetin, vergiler, tekeller vb. etkilerinden soyutlamış olduğu sonucuna varırız. Burjuva ilişkiler, kendi niteliği gereği, yani devletsel etkiler dışlandıktan sonra ele alınırsa, gerçekte, bunlar, her zaman burjuva ekonominin uyumlu yasalarını doğrularlar. Kuşku yok ki, Carey, burjuva ilişkilerin kendisinden doğmamış olan — örneğin İngiltere'de feodalizmin değil, tersine, daha çok onun çözülmesinin ve yenilmesinin sonucu olarak doğmuş olan *kamu borçları, vergiler*, ve benzer devletsel etkilerin hangi ölçüde olduğunu, Kuzey Amerika'daki gibi hükümetin gücünün, sermayenin merkezleşmesi ile birlikte büyüdüğünü araştırmıyor. Böylece, Carey, İngiliz ekonomistlere karşı, Kuzey Amerika'da gelişen burjuva toplumun pek büyük gücünü savunurken, Bastiat, Fransız sosyalistleri karşısında Fransa'da burjuva toplumun zayıf gücünü öne çıkarıyor. Siz, burjuva toplumun yasalarının gerçekleşmesine izin verilmeyen bir ülkede, bu yasalara karşı ayaklanacağınızı sanıyorsunuz! Siz onları ancak güdük kalmış Fransız biçimi ile tanıyorsunuz ve onların salt Fransız ulusal kılığa girmiş biçimini, içkin biçimi olarak alıyorsunuz. İngiltere'ye bir bakın! Fransa'da şimdi sözkonusu olan, burjuva toplumu, devletin ona taktığı zincirlerden kurtarmaktır. Siz onu abartıyorsunuz. Önce burjuva ilişkileri tamamıyla geliştirmeye başlayınız, nedeni sonra araştırılır. (Fransa'nın kendine özgü toplumsal biçimleşmesi sonucu, İngiltere'de ekonomi politiğin konusu olan şeylerin Fransa'da sosyalizm için geçerli olması bakımından Bastiat belirli bir ölçüde haklıdır.)

Bununla birlikte, Carey, Amerika'da, burjuva toplumun, devlet karşısında kurtuluşundan başlıyor, aynı zamanda, gerçekten

Amerika'da olduğu gibi burjuva ilişkilerin saf gelişmesinin dışardan etkilerle bozulmasını önlemek için, devletin müdahalesini istemekle bitiriyor. Carey'in korumacı olmasma karşın, Bastiat **serbest değişimcidir.** Ekonomi yasalarının uyumu, bütün dünyada, uyumsuzluk olarak görünür, ve Birleşik Devletler'de bile bu uyumsuzluğun ilk belirtileri, Carey'i şaşırtır. Olağan-olmayan bu olgu nerden geliyor? Carey, bunu, sanayi tekelini kurmak isteyen İngiltere'nin dünya pazarı üzerindeki yıkıcı etkisiyle açıklamaya başlıyor. *Başlangıçta, İngiliz ilişkileri,* içerden, ekonomistlerinin yanlış teorileri ile bozulmuştu; şimdi de, ||3| dünya pazarına komuta eden güç olarak, İngiltere, bu kez dışa doğru, dünyanın bütün ülkelerinde ekonomik ilişkilerin uyumunu bozuyor. Bu uyumsuzluk, yalnızca ekonomistlerin öznel görüşüne dayanmayan, gerçek bir uyumsuzluktur. Siyasal bakımdan Rusya Urquhart için ne ise, İngiltere ekonomik bakımdan Carey için odur. Carey'e göre ekonomik ilişkilerin uyumu, kent ile kır arasındaki, sanayi ile tarım arasındaki uyumlu işbirliğine dayanır. İngiltere, kendi içinde bozulmuş olan bu temel uyumu, dünya pazarı üzerinde her yerde rekabet yoluyla yıkıyor ve böylece genel uyumun yıkıcı öğesi oluyor. Kendini korumanın tek biçimi, büyük İngiliz sanayisinin yıkıcı şiddetine karşı ulusal engel, koruyucu gümrüklerdir. Bunun içindir ki, "***ekonomik uyumlar***"ın son sığınağı yine de bu uyumların bozulmasının tek yaratıcı kaynağı olarak çekiştirilen devlettir. Carey, burada, bir yandan, Birleşik-Devletler'in belirli ulusal gelişmesini, İngiltere ile karşıtlığını ve rekabetini dile getiriyor. İngiltere tarafından yayılan, koruyucu gümrükler sayesinde kendi ülkelerinde daha hızlı gelişen sanayileşmeyi yıkmayı, Birleşik Devletler'e saf bir biçimde önermekten başka bir şey yapmıyor. Bu saflık bir yana, Carey'de burjuva üretim ilişkilerinin uyumu, en büyük alanda, dünya pazarında, en büyük bir gelişme içinde, üretici ulusların ilişkileri olarak kavgaya atıldıkları andan başlayarak tam bir uyumsuzluk ile sona eriyor. Belirli ulusal sınırlar içinde ya da aynı zamanda burjuva toplumun genel ilişkilerinin soyut biçimi altında ona uyumlu görünen bütün bu ilişkiler, —sermayenin yoğunlaşması, işbölümü, ücretler vb.— ona göre, en gelişmiş biçimi ile —dünya pazarı biçiminde— ortaya çıktıkları yerde, dünya pazarında İngiliz egemenliğini üreten iç ilişkiler olarak, bu egemenliğin sonucu, yıkıcı etkiler olarak ona uyumsuz nitelikte görünürler. Bir ülkenin içinde ataerkil üretimin yerini sanayi üretimi aldığı zaman uyum vardır ve bu gelişmeye eşlik eden çözüşme süreci, ancak olumlu yönünden alınır. Ama İngiliz büyük sanayisi, ataerkil ya da küçük-buruva ya da henüz başka aşağı aşamalarda bulunan başka ülkelerin ulusal üretim biçimlerini dağıttığı andan başlayarak uyumsuzluk haline gelir. Bir ülkede sermayenin yoğunlaşması ve bu yoğunlaşmanın yıkıcı etkisi, ona yalnız

olumlu yönüyle görünürler. Oysa yoğunlaşmış İngiliz sermayesinin tekeli ve bunun öteki halkların küçük ulusal sermayeleri üzerindeki yıkıcı etkisi uyumsuzluktur. Carey, dünya pazarındaki bu uyumsuzlukların, ekonomik kategorilerde soyut ilişkiler olarak saptanmış ya da en küçük çapta yerel bir varlığa sahip olan uyumsuzlukların ancak en son uygun ifadeleri olduğunu anlamıyor. Öte yandan da, bu yıkıcı süreçlerin dünya pazarında eksiksiz biçimde kendini gösterdiği gibi, olumlu içeriğini —onun soyut biçimi *ile ekonomik kategorilere*, ya da soyut olan bu kategorilerin çıkış yerleri olan belirli bazı ülkelerde gerçek ilişkilere bakışının tek yönünü— unutmasına şaşmamalı. Bu yüzden, ekonomik ilişkilerin gerçekliği içinde, yani evrensel gerçekliği içinde kendini gösterdiği yerde, ilkesel iyimserliğinden, öfkeli ve kendini ele verici bir kötümserliğe dönüş yapıyor. Bu çelişki, onun yazılarının özgünlüğünü oluşturuyor, bütün önemini de burdan alıyor. Burjuva toplum çerçevesinde uyum olarak koyduğu aynı ilişkilerin dünya pazarı düzeyindeki görünüşlerini uyumsuzluk olarak koyması yönünden de tam Amerikalıdır. Bastiat'da bunların hiçbiri yoktur. Bu ilişkilerin uyumu, Fransız sınırlarının bittiği yerde başlar, bir başka dünyada, İngiltere ve Amerika'da vardır. Yalnızca düşlenmiş, Fransız olmayan İngiliz-Amerikan ilişkilerinin düşünsel biçimidir, onun kendi toprağında karşısına çıkan gerçek ilişkiler değildir. Bunun içindir ki, ona göre uyum, hiçbir biçimde tam bir sezgiden kaynaklanmayan, ama tersine, kırılgan, zorlama ve çelişik bir düşüncenin yapay ürünü olan, Fransız devletinden ekonomik sınırlamalarını kaldırmasını istemekten başka bir şey olmayan gerçekliğin tek öğesidir. Carey, ekonomik ilişkilerin çelişkilerimi, bunlar dünya pazarında *İngiliz* ilişkileri olarak ortaya çıkar çıkmaz görüyor. Uyumu yalnızca düşsel olarak tanıyan Bastiat ise, bunun, burjuva toplumu oluşturan ve ulusal olarak birbirinden ayrı öğelerin, devletin korumasından kurtulmuş olduğu, birbirleriyle rekabet ettikleri yerde gerçekleştiğini görmeye başlıyor. Onun bu son uyumu —ve onun daha önceki düşsel uyumunun önkoşulu—, serbest-ticaret yasalarını gerçekleştirdiği soruları, bir önermenin salt kendisidir.

||4| Bunun içindir ki, Carey, araştırmalarının bilimsel değerinden ayrı olarak, Amerikan ilişkilerinin en azından soyut biçimde ve eski dünyaya karşıtlığı yoluyla büyüklüğünü ifade etmenin onuruna sahipse, Bastiat'da gerçek tek arka-plan, onun uyumları ardmdan kulaklarını her yere çevirdiği görülen Fransız gerçekliğinin ve ilişkilerinin küçüklüğü olabilir. Değerli de olsa, tüm yaptığı boşunadır, çünkü böyle eski bir ülkenin gerçekliği yeterince bilinmektedir ve bunları olumsuz dolambaçlı bir biçimde açıklamanın hiç de gereği yoktur. Bu bakıman Carey, ekonomi bilimi alanında, örneğin *kredi* ya da *rant* vb.

konusunda, denebilirse iyi niyetli entrikaları araştırmakta beceriklidir. Oysa Bastiat, yalnızca, karşıtlıklar içinde en yüksek noktasma varan araştırmalarının ayrıntılarıyla uğraşmaktan hoşnut olur: ***hoşnutluğun ikiyüzlülüğü.*** Carey'in evrenselliği, yanki evrenselliğidir. Onun için, Fransa ve Çin aynı uzaklıktadır. Büyük Okyanus kıyısını ve Atlantik Okyanusu kıyısını aynı zamanda gören bir adamdır. Bastiat'nın evrenselliği ise, ülkelerin tümünü görmemekten başka bir şey değildir. Gerçek bir yanki olarak Carey, eski dünyanın ona sunduğu ve her yerden topladığı büyük materyal yığınını, bu konunun içkin özünü kavramak ve aynı yolla, ona gerçek anlamıyla hakkını vererek varlığını tanımak için değil, onu kendi amaçları uğruna, kendi yanki görüş açısından vardığı önermeleri ölü belgeler olarak, bu ölçüde geçerli materyal olarak işlemek için ele alır. Bütün ülkelerde gezinip durmasının, eleştirel olmayan istatistik yığınlarının, derin katalog değişiminin nedeni budur. Bastiat ise, tersine, soyutlamalarını kimi kez ***usavurma*** biçiminde, kimi kez hiçbir zaman hiçbir yerde geçmemiş, tasarlanmış olaylar biçiminde, kimi kez günahı insan ruhunun bir yasası olarak, kimi kez ilk günahın tarihi olarak ele alan tam bir tanrıbilimci gibi yazarak, bize uydurma bir tarih sunar. İkisinin yaklaşımı da, aynı ölçüde tarih-dışı ve tarih karşıtıdır. Ama Carey'de tarih-dışılık öğesi, Kuzey Amerika'nın bugünkü tarihsel ilkesidir. Bastiat'da ise, tarih-dışılık öğesi, yalnızca 18. yüzyılın Fransız tipi genelleştirme tarzının basit bir anımsatılmasıdır. Carey düzensiz ve dağınıktır. Bastiat gösterişle dolu ve ancak biçimsel açıdan mantıksaldır. Onun vardığı en yüksek nokta, ***traşla*** perdahlanmış, paradoksal biçimin sıradan formülleridir. Carey'de birkaç genel sav, dogma biçiminde ön plana konmuştur. Bunların ardından darmadağınık materyal, belge olarak bir kitap koleksiyonu gelir — savlarının konusu asla işlenmemiştir. Bastiat'nın tek materyali —birkaç yerel örnekten ya da çok güzel toplanmış normal İngiliz yayınlarından sağlanan—, ekonomistlerin genel savlarından başka bir şey değildir. Carey'in başlıca karşıtı Ricardo, kısacası, modern İngiliz ekonomistleridir; Bastiat'nın karşıtı ise Fransız sosyalistleri.

XIV. Ücretler Üzerine.[4]

||5| Bastiat'nın başlıca önermeleri şunlar: Her insan **sabit bir geliri** olmasını, gelirinin değişmesini ister. ⟨Gerçek olan Fransız örneği: 1) Her insan memur olmak ya da oğlunu memur yapmak ister (bkz. s. 371).⟩ Ücret, ücretlendirmenin sabit bir biçimidir (s. 376) ve dolayısıyla toplumsallaşmanın en tam biçimidir; bunun başlangıç biçiminde "ras-

[4] Bastiat, *Harmonies économiques*, bölüm XIV.

lansallık" egemendir, "*her ortak, işletmenin her riskine ortaktır*" ilkesine bağlıdır. 〈Sermaye, riski kendi üzerine alırsa, emeğin ücretlendirilmesi, *ücret* adı altında belirlenir. İyi ya da kötü sonuçları emek üzerine alırsa, sermayenin ücretlendirilmesi ortadan kalkar ve ücretlendirme *faiz* adı altında belirlenir (382)〉 (bu ortaklığın düzenlenmesi konusunda ayrıca bkz: s. 382, 3). Ancak başlangıçta emeğin durumunda raslansallık egemen olursa, ücret ödenmesinde istikrar henüz yeterince güvence altında değildir. Bu, bir "***istikrarın raslansallıktan ayrıldığı orta aşama***"dır. Bunun son aşamasına ulaşmak için, "***çalışılan günlerde, yaşlılık ve hastalık günlerinin gereksinimlerini karşılayacak kadarını bir kenara koymak***" gerekir (s. 388). Bu son aşama, "***karşılıklı yardım dernekleri***" ile (*l. c.*) ve, son örnek olarak "***emekçilerin emekli sandığı***" ile gelişir (s. 393). (Memur olan insanın gereksiniminin çözümünde olduğu gibi, emekçi de bir emekli aylığına kavuşarak çözüme ulaşır.)

ad 1. Diyelim ki, ücretin sabitleşmesi konusunda Bastiat'nın söylediklerinin hepsi doğrudur. Bununla birlikte, aylığın kapsamını, *gerçek karakteristiğini*, karakteristik belirlenmişliğini, sabit gelirler kavramı altında henüz tanıyamayız. Onun, ancak —başka gelir kaynakları ile ortak olan— bağıntılarından birini belirlemiş oluruz. Hepsi bu. Kuşkusuz bu, ücretin güzel yanlarını savunmak isteyen avukatın işine yarayabilir. Ama bu ilişkinin özelliklerini bütün boyutu ile anlamak isteyen bir ekonomistin işine hiçbir zaman yaramaz. Çünkü, bilgiç Bastiat, tam da, açıkça, bir ilişkinin ekonomik bir biçim içinde tekyanlı bir belirlemesinden ve karşıtı belirleme karşısında bunu övmekten başka bir şey yapmayan bir övücüdür ve sıradan pratik bir avukattır. Öyleyse ücret yerine, gelirlerin sabitleşmesini koyalım. Gelirlerin sabitleşmesi iyi bir şey değil mi? Güvenilir bir şey üzerine hesap yapmak gücüne sahip olmayı kim istemez? Özellikle de memur ve küçük işlerle uğraşan küçük-burjuva Fransız mı? ***Her zaman geçim sıkıntısı çeken insan mı***? Serflik de, belki daha haklı olarak tam da böyle savunulmuş olmalı. Bunun tersi de ileri sürülebilir ve sürülmüştür. Ücreti, sabitlenmiş-olmayanla, yani belirli bir noktanın ötesine geçmiş olmakla özdeşleyelim. Her zaman yerinde saymaktansa, ilerlemeyi kim yeğlemez? Öyleyse burjuvalar için *sonsuzluğa kadar ilerleme*nin olanaklarını sağlayan bir ilişki kötü olabilir mi? Bizzat Bastiat, doğal olarak, başka bir yerde, ücretliliği sabitlenmiş-olmayan olarak öne çıkarıyor.[5] Bastiat'nın istediği gibi, bir emekçinin çalışmayı bırakıp kapitalist olması, sabitlenmiş-olmayan yolla, değişiklikler yoluyla olmazsa, başka nasıl olur? Öyleyse ücretlilik iyidir, çünkü sabitleşmiştir, iyidir, çünkü aynı zamanda, sabitlenmiş-değildir; iyidir, çünkü ne budur, ne

[5] Agy, s. 402.

de öteki, ama hem bu, hem de ötekidir. Görüldüğü gibi, herhangi bir ilişki, tekyanlı bir belirlemeye indirgenirse ve bu da yadsıma olarak değil, kişisel anlayışa bağlı olarak algılanırsa, iyi olmayan hangi ilişki vardır? Bütün bu ileri geri zevzeklik, bütün övgücülük, bütün kaba saba laf ebelikleri, bu tür safsatalara ve soyutlamalara dayanıyor.

Bu genel girişten sonra, şimdi Bastiat'nın gerçekten yaptığı yoruma geliyoruz. Yalnız bu arada ayrıca belirtmek gerekir ki, onun **Landes'in çiftlik kiracısı,**[6] ücretli emekçinin şanssızlığı ile küçük kapitalistin kara talihini kendinde birleştiren bu tip, sabit bir ücrete bağlanırsa, kendini gerçekten mutlu sayar. Proudhon'un *"Histoire descriptire et philosophique"*[7] karşıtı, Bastiat'nın düzeyine henüz erişemiyor. Bütün **ortakların** her fırsatta şanslarını paylaşma olanağı bulunduğu yerde, ortaklığın ilk biçimini, emekçinin ücretlendirilmesinin saptandığı ve iki tarafın ||6| açıkça anlaştığı daha ileri bir ortaklık aşaması izler. Başlangıçta, bir yanda bir kapitalisti ve öte yanda bir emekçiyi önceden varsayan, sonra da sermaye ile ücretli emeğin ilişkisinin, ikisi arasında geçmiş bir anlaşma sayesinde oluştuğunu belirten bir gelişme biçiminin dahice karakteri üzerinde durmuyoruz.

Ortaklık biçiminin, emekçiye, elde edilenlerin tümünü paylaşma şansını tanıdığı yerde — bütün üreticilerin bu şansa eşit olarak sahip olduğu yerde — ve doğrudan ücretten önce, emeğin karşılığı yerleşmeye ve istikrara, anti-tezden önceki teze ulaştığı yerde —Bay Bastiat'ya göre her yerde— toplumsal biçimlerin ve egemen üreticiliğin, balık avının, avlanmanın ve çobanlığın oluşturulduğu yerde bu durum vardır. Önce ordan oraya dolaşan balıkçı, avcı, çoban — ve sonra da ücretli emekçi var. Yarı-yaban durumdan modern duruma tarihsel geçiş nerede ve ne zaman oldu? Kuşkusuz kargaşa içinde. Gerçek tarih içinde, ücretli emek, köleliğin ve serfliğin çözülmesiyle —ya da doğulu halklar ile Slav halklarda olduğu gibi, ortak mülkiyetin yok olmasıyla— ve tarihsel bir çağ oluşturan ve emeğin tam olarak bütün toplumsal varlığı kaplayan biçimiyle, lonca ekonomisinin, feodal sistemin düzenlerinin, aynî emeğin ve aynî vergilerin, kırsal yan uğraş olarak yürütülen sanayinin, feodal küçük tarım işletmeciliğinin vb. yıkılmasıyla ortaya çıkar. Bütün bu tarihsel geçiş içinde, ücretli emek, emeğin gelirlerinin, içeriğinin sınırlandırılmasının, gericiliğin vb. sözkonusu olduğu, sabitleşmiş olan bütün görünümleri altında ilişkilerin çözülmesi gibi, yıkımı gibi görünür. *Yani emeğin ücretlendirilmesinin ve bunun yerleşmesinin yadsınmasıdır.* Afrikalının putundan Voltaire'in *"üstün Varlık"*ına ya da Kuzey Amerikalı bir yaban-insanın av aletinden

[6] Agy, s. 378-379, 388.

[7] *Système des contradictions économiques, ou philosophie de la misère*, Paris 1846.

Bank of England'ın sermayesine doğrudan geçiş, Bastiat'nın balıkçıdan ücretli emekçiye geçişi gibi saçma değilse bile, tarihe aykırıdır. (Bütün bu gelişmelerde, ayrıca, isteğe bağlı karşılıklı anlaşmadan ortaya çıkmış değişikliklerle ilgili bir şey görülmez.) Bastiat'nın sözcüklerle yetinen yüzeysel soyutlamasının bir olay biçiminde burada kendini gösterdiği bu tarihsel yorum, İngiliz dostluk derneklerinin ve tasarruf sandıklarının, ücretli emeğin son sözü olarak ve tüm toplumsal çatışkıların ortadan kaldırılması olarak göründüğü sentezle aynı değerdedir.

Dolayısıyla, tarihsel olarak, ücretlilik, sabit-olmamasıyla karakterize edilir: (B[astiat]'nın yaptığı yorumun tersi. Ama ücretliliğin geri kalan her şeyi dengeleyen belirlenmesi olarak yapılan bu sabitleşme kuruluşuna varmak için ne yaptı? Ücretlendirmenin daha yüksek biçiminin —öteki dernek ya da birlik içinde emeğin ücretlendirilmesinin— bu belirlenmesi içinde ücretliliğin tarihsel bakımdan açıklanması düşüncesi ona nasıl geldi!

Ekonomistler, sermaye ile ücretli emek arasında, kâr ile ücret arasında varolan ilişkiden ne zaman sözetseler, emekçiye, kazancın olanaklarına ortak olmaya hakkı olmadığını kanıtlamaya çalışırlar, ya da kapitaliste karşısındaki çalışmasının ast rolünden dolayı onu yatıştırmak isterken, kapitalistin tersine, işçinin gelirinin sermayenin büyük serüvenlerinden azçok bağımsız, belirli bir sabitliği olduğunu belirtirler. Tıpkı Don Quichotte'un Sancho Pança'yı, tüm dayağı yemesine karşın, yürekli olmanın ne gereği var diyerek teselli edişi gibi. Dolayısıyla Bastiat, kârın karşıtı, ***ücretliliğe*** dayanan ekonomistlerin bir belirlemesini, emeğin eski biçimlerine karşıt olarak ***ücretliliğin*** bir belirlemesine ve bu eski ilişkiler içinde emeğin ücretlendirilmesine karşıt olarak bir gelişmeye dönüştürüyor. Bay Bastiat, varolan ilişki içinde bulunan ve taraflardan birini ötekine karşı sabırlı olmaya alıştıran bir beylik lafı alıyor, bunu, aynı ilişkinin başlangıcının tarihsel temeli, gerçekte, bu ilişkinin özü yapıyor. Ekonomistler, ücretin kâr ile, ücretli emeğin sermaye ile ilişkisinde, sabit ücretin üstünlüğünden sözederler. Bay Bastiat, sabitleşmenin, yani ücretin kârla ilişkisinde görünüşlerden birinin, ücretliliğin, (ya da henüz kâra karşı değil, emeğin eski ücretlendirme biçimlerine karşıt olarak ücrete bağlı olan) ve dolayısıyla kâr dahil, bütün ilişkinin doğuşunun başlangıçta tarihsel temeli oluşturduğunu söylüyor. Böylece, o, elaltından, ücretin kârla ilişkisinin yönlerinden biriyle ilgili beylik bir lafı, bu ilişkinin bütününün tarihsel temeline dönüştürüyor. Bunun nedeni, her yerde birliğin ilk biçimi olarak düşlenen sosyalizm konusundaki düşüncelerin zihnini sürekli işgal etmiş olmasıdır. Bu örnek, ekonomistlerin yazılarında bir eklenti olarak görülen övücü beylik lafların, Bastiat'nın elinde hangi önemli biçimi aldığını gösterir.

||7|Yeniden ekonomistlere dönelim. Ücretin bu sabitleşmesi neye dayanıyor? Ücret sürekli olarak değişmez mi? Bu, talep ve arz yasası ile, ücretlerin belirlenmesinin temel ilkesi ile tamamen çelişir. Hiçbir ekonomist, ücretin, ne değişmesini yadsır, ne de yükselişini ve düşüşünü. Ya da, henüz ücret bunalımlardan bağımsız mıdır? Ya da gereğinden çok ücretli emeği geri çeviren makinelerden? Ya da onun yerini değiştiren işbölümlerinden? Bunları ileri sürmek yadsımak olur ve kimse bunu yapmaz. Kastedilen şey, belirli bir ortalama çerçeve içinde, ücretin yaklaşık ortalama bir düzeyini gerçekleştirmek, yani Bastiat'nın nefret ettiği bir kavram, bütün sınıf için asgari ücret, emeğin bir çeşit sürekli ortalamasının oluşması, örneğin kârın azaldığı ya da belirli bir zaman için tamamen kaybolduğu durumlarda bile ücretin kendini koruyabilmesidir. Peki, bu, emeğin egemen biçimi olarak, yenidenüretimin temeli olarak ücretli emeğin bir kez önceden kabul edilmiş olması dışında, işçi sınıfının ücreti ile yaşamasından ve emekçinin çalışmak için sabit bir ücrete sahip olmasından başka ne anlama gelir? Kısacası, bir totoloji anlamına. Sermaye ile ücretli emeğin egemen üretim ilişkisi olduğu yerde, emekçi için ücretin sabitleşmesi açısından ücretli emeğin ortalama sürekliliği vardır. Ücretli emeğin olduğu yerde vardır. Bastiat, bunu, geri kalan her şeyi dengeleyen ücretliliğin özel karakteri olarak görüyor. Ayrıca, sermayenin gelişmiş özellikte olduğu, toplumsal üretimin bütünü ile, sermayenin, yani üretimin henüz bu aşamaya kadar gelişmediği yere göre daha düzenli, daha sürekli, daha çok yanlı olduğu, —yani aynı yerde çalışan öğeler için gelirin de daha "sabit" olduğu— toplumsal durum, başka bir totolojidir, sermaye kavramı ile ve ona dayalı bir üretimin kendisi ile vardır. Başka bir deyişle, ücretli emeğin genel varlığının, ücretli emekten önceki aşamalarda olduğundan daha ileri bir üretken güçler gelişmesini gerektirdiğini yadsıyan mı var? Sosyalistler, ücretli emek ile üretilmiş toplumsal üretken güçlerin bu yüksek gelişmesini önkoşul saymasalardı, daha yüksek istemler ileri sürmek nerden akıllarına gelirdi? Bu daha çok onların istemlerinin önkoşuludur.

Not: Ücretin yaygınlaşmış tarzda ortaya çıktığı ilk biçim, asker aylığıdır. Bu, ulusal orduların ve kent yurttaşları milislerinin çöküşü sırasında görülür. Başlangıçta, aylık alanlar, kent-yurttaşlarının kendileriyli. Daha sonra, onlar kent-yurttaşı olmayı bırakarak, ücretli bir asker oldular.

2) (*Bu saçmalıkları daha fazla izlemek olanaksız*. **Bu yüzden Bay Bastiat'yı bırakıyoruz**.)

7 DEFTERİN DİZİNİ (BİRİNCİ KISIM)[1]

[İLK BİÇİM]

I) Değer

I, 12, 13, 20, 21, *Ricardo* VI, 1, *Malthus* VI, 13 (*A. Smith* VI, 17, 18. Kullanım-değeri ve değişim-değeri (defter VI, 28 son ve 29. *Steuart* (VII, 26). (VI, 39 Torrens) (VII, 49) Basit emek ve **nitelikli emek.**)

II) Para

Genel olarak. Değerden paraya geçiş (I, 13) (14). Değişimin kendi ürünü (I, 14) I, 15,17.

Paranın üç belirlenimi. VII, 35, 36 (Bailey).

1) *Ölçü olarak para*

Kâğıt paranın altın olarak ve gümüş olarak adlandırılması, yasal olarak çevrilebilir olsun ya da olmasın, onun temsil ettiği altın ya da gümüş niceliği karşılığında değişilebilmesi gerektiği anlamına gelir. Bu durumunu yitirdiği andan başlayarak, yasal olarak **çevrilebilmese** de değeri düşer. (Defter I, s. 8, 9). Hesap parası olarak altın ve gümüş hiçbir değer ifade etmez, yalnızca kendi maddesinin tam bölünmüş kısımlarıdır. Onların ünvanı, bir değerin adı değildir: yalnız kendi göstergelerini oluştururlar. (*agy*. s. 9). (Bu yüzden nominaldirler ve değer

[1] 1858 Haziranının ilk yarısında düzenlenen bu dizin, Giriş'in de kapsandığı M defterinin sonlarında, 23-36. sayfalarında yer almaktadır. Romen rakamlar elyazması defterlerin numarasını, düz rakamlar elyazması sayfa numarasını göstermektedir. Bu baskıda metnin içinde dik çizgiler arasında gösterilmiş olan bu numaraların hangi sayfaya karşılık geldiğini bulmak için s. 387'deki tabloya bakınız.

yitirmez özelliktedirler.) Altının ve gümüşün değerinin düşmesi ve yükselmesi. (Defter I, 10) (VII, 29). Doğrudan emek-zamanında değerlerin adlandırılması üzerine. (I, 11, 12; 18, 19).

Metanın paraya zihinsel çevrilmesi. Hesap parası olarak, değişim aracı olarak para (I, 13). **Hesap parası** (Steuart. VII, 26, 27) (*Gouge*, VII, 27) (VII, 30, 31) (32, 33, 34). Bailey (VII, 36). Müller (*agy.*) *Economist* (VII, 38).

Kağıt paralar. (VII, 35). Fransa'da ***hesap lirası***. (*Garnier, agy.*) Ölçü olarak para için sürekli değerin değil, yalnızca miktarın olması gereklidir. (Bailey, VII, 36). Urquhart. VII, 55. Gray (VII. 57). Fullarton. VII, 61.

2) *Değişim aracı olarak para ya da basit dolaşım*. (I, 14, 15, 16) (17). Steuart. (VII, 26).

Metal para (İngiliz *gümüş paraları*. I, 18). (Montanari. VII, 27). Dolaşım ve parasal ölçüt. (VII, 29). Yardımcı para. (VII, 36, 37). (*agy*. 38). (Hodgskin. VII, 39).

Dolaşımda paranın ayrıcalığı. (VII, 49).

Basit para dolaşımından farklı olarak kendi üzerine çevrilen dolaşım. Örnek. (*Economist*. VII, 25). Bu konuda genel bilgiler. (VII, 29.)

Paranın değeri. J. St. Mill. VII, 56.

J. Mill'in teorisi. VII, 57, 58. *Ricardo*. VII, 59.

Fiyatın basit bir **yükselmesi, ek para talebi** için yeterli değildir. (VII, 59. Fullarton).

Dolaşım aracı olarak para ile eşdeğer olarak para arasındaki çelişki. (VII, 61). Paranın değerinin artık tam olmaktan çıktığı konusunda İngiliz belirlenimi. (*agy.*) Dolaşımdaki paranın niceliği belirlenmiştir. (VII, 61).

İngiltere'de para olarak kullanılan çeşitli metallerde oran. (VII, 30-33) (Economist).

P—M, M—P'den daha kolay. (52, VII, Corbet).

3) *Para olarak para* (cf. I, 17) (21). (23). (VI, 28). Eşdeğer. (Steuart. VII, 25 aşağıda). Bailey, VII, 35, 36. **Para yığma** (VII, 38). Cortes'lerin kararları. (VII, 44) (VII, 46).

(**Eşya** olarak altın ve gümüş. Jacob VII, 59. *agy*. Fullarton (VII, 59, 60).

Ödemeler için para ve [...] (*Corbet*. VII, 52).

Paranın yıkıcı etkisi (**Serbest ticaret**. VII, 59).

4) *Paranın taşıyıcısı olarak değerli metaller. Montanari*. Paranın "keşfi" karşısında coşanlar. (VII, 27).

Bailey. (VII, 36). Bakır, gümüş, altın (*Buchanan, VII, 37*). *Newman*. (VII, 47). Galiani (VII, 49). Roma'da bakırın değer yitirmesi (VII, 35).

Çeşitli paraların değer yitirmesi. Morrison VII, 55.

5) *Basit dolaşımda ortaya çıktığı biçimde sahiplenme yasası.*
6) *Paradan sermayeye geçiş.*

III) Genel olarak sermaye.

Paradan sermayeye geçiş.

1) *Sermayenin üretim süreci*
a) *Sermayenin emek-gücü karşılığında değişimi.*
b) *Mutlak artı-değer*
(*Ricardo.* VI, 12). *Artı-emek.* Steuart. VII, 25 ve 26).
c) *Göreli artı-değer*
d) *İlk birikim*
(Sermaye ve ücretli emek ilişkisinin ön koşulları)
e) *Sahiplenme yasasının altüst oluşu.*
(Ricardo VI, 1, 2) (VI, 37, 38).

2) *Sermayenin dolaşım süreci.*

[İKİNCİ BİÇİM]

1) Ölçü olarak para

Kâğıt paranın metal bir ölçüt içinde (ve yalnızca bir ölçüt içinde) adlandırılması, yasal olsun ya da olmasın, çevrilebilmesinin ekonomik bir yasasıdır. Çevrilebilmeye ilişkin tartışma konuları —yasal yoldan mı yoksa yasal olmayan yoldan mı vb. nasıl güvenceye alınacağı gibi— salt teorik hale gelir. (Defter I, s. 8). İdeal ölçüt teorisinin nedeni budur, yani **çevrilebilirliğin** tutarlı yandaşları için *hiçbir ölçüt yoktur* (s. 9 *agy.*) (s. 10).

Paranın nominal değerinin düşmemesi, yalnız gerçek bir değer ifade ettiği için değil, bir değer ifade etmediği için, fiyatının, para fiyatı denilen şeyin, onun kendi maddesinin belirli miktarına verilmiş addan başka bir şey olmadığı içindir. (I. 9)

Emek-para. (I, 11) (12). (VII, 57).

Para, bunların yanında bağımsız tarzda varolan metaların değişim değeridir, ve metaların paraya dönüşmüş olmaları gerekir. (I, 13). Nitel olarak değişik bir öğeye dönüşme. Metalar böyle tüketilebilirler. (I, 14) (I, 35).

Metanın değişim-değeri, onda içerilen emek-zamanı tarafından para *olarak* belirlenmiştir. (I, 25). (I, 35) (Gerçekte nasıl olduğu. *agy.*)

Fiyat. (I, 35) (36). Ölçü olarak para her zaman hesap parası işini

görür ve fiyat olarak meta her zaman yalnız düşüncel olarak paraya dönüşmüştür. (I, 36). (*Garnier, agy.*). Bu düşüncel dönüşümün, para rezerviyle hiçbir ilgisi yoktur (*agy.*) (38, I, *Hubbard*). Fiyatların para değerine oranı. (I, 37)

Dolaşım ölçüsü olarak ve aracı olarak para aynı şey değildirler. (Garnier, Storch I, 36) (I, 37) (*Gouge.* Amerikan kolonilerinde ölçü. VII, 27.) İskoçya (VII, 38). (VII, 55. Wilson[2]). (Eski Almanlarda para. *Wirth.*)

Ölçü olarak para için onun maddi varlığı önemsizdir, ama tasarımda bu, madde olarak iş görür (metaya dış belirlenim olarak değil, esas olarak tasarımda). (I, 41, 42) (43). (VII, 29 aşağıda) (30, 31 *agy.*) (32, 33) (34) (35). *Kağıt paralar* (35). (*İdeal ölçü*).

Paranın ideal ölçütü. *Steuart*. VII. 26, 27). (VII, 38). *Urquhart*. (VII, 55).

Çifte ölçüt. (VII, 29). (VII, 38). (VII, 55).

Ölçü olarak paranın değerinin değişmez olması gerekli değildir. (*Bailey*. VII, 35, 36).

Hesap parasının saptanması. (Müller, VII, 36) (VII, 38).

Ölçütün *değer yitirmesi*. (VII, 55. Morrison).

Değerli metal fiyatının metal para fiyatının üstüne çıkmasının nedenleri. (Fullarton. VII, 55) (VII, 61). (*Macleod*. 1695 vb., Defter, 2 ve devamı.)

1) Metaların paraya düşüncel dönüşümü. Böyle bir durumda, para, ölçüdür. Metaların değişim-değeri fiyat olarak ifade edilir. Böylece para hesap parası olur. Emek-zamanı, para ile meta arasında ölçü. Gerçekte bunun oluş biçimi.

2) Böyle belirli maddenin belirli niceliği; dolayısıyla bu niteliği ile kesin olması, ama yalnızca temsil etme düzeyinde. Bu süreçte gerçekte bulunmuş olma önemli değildir; rezervdeki para kitlesi için aynı şey. Ölçü olarak para, gerçek değişim aracı olarak paradan bağımsız halde var olabilir.

3) Hesap parası olarak para, genel toplumsal bir varlığa metal para fiyatında kavuşur, gerçek ağırlığı ile hesaplamak yerine, adı ile hesaplanır. Bu, metal para olarak fiyatıdır. Paranın görünüşteki değeryitirmezliği. Değer yitirme. Değer kazanma.

4) Yasalar çok basittir.

a) Paranın değeri düşer ya da yükselirse, bunun tersine, metaların para fiyatı yükselir ya da düşer.

b) Bölünmenin saptanması, yani belirli metaların her zaman aynı adı taşıması gerekir. Metal paranın fiyatı bir değer ifade etmez, yalnızca bir miktar ifade eder. Bu **saptanmış ölçüttür**.

c) Tek bir metalin ölçü olması gerekir. **Çifte ölçüt** olmaz.

[2] Büyük olasılıkla Morrison yerine Wilson yazılmış.

5) **İdeal ölçüt** konusunda tarihsel inceleme. Emek-para vb.

2) Değişim aracı olarak para

Defter I, 14, 15, 16 (önce paraya düşüncel dönüşüm; sonra gerçek dönüşüm). (*Ölçü olarak paradan değişim aracı olarak paraya geçiş.*)

Paranın aşkın gücü. I, 15

Metalarm para karşılığında değişilebilirliğinin rastlansal karakteri. (I, 15 aşağıda ve 16). (Alışın ve satışın ayrılması (I, 16) (16, 17). Metalarm değişim-değeri tamamıyla içkin bir niteliktedir, aynı zamanda onların dışındadır.

Alış ve satışın ayrılması. (I, 39) (Bir yığın sözde işlem olanaklıdır. I, 40). (Tüccarlar katmanı. *agy.*) (Bunalımların kaynağı. I, 39. I, 40). İşin kesin bölünmesi olanağı. (*agy.*) (krş. 17, 18) (I, 40). **Para** ancak bir **değişim** yapabilir, metalar ise iki. (VII, 49, *Corbet* (VII, 52).

Paranın dolaşımının ve metaların dolaşımının tersine hareketleri. (I, 34) (I, 37). Fark. Para dolaşımda kalır. (I, 40) (41). (I, 47) (meta besin haline gelir, para dolaşım aracı olarak işlevsizdir).

Para dolaşımının dağınık doğası. (I, 34). (Banka dolaşımından farkı, *agy.* (VII, 25). Paranın devrinin toplamı. Gerçek dolaşımda para, meta olmaktan çıkar. (*agy.*) *Paranın devri.* Bir dolaşımda kendisi dolaşım aracıdır. Meta ve para sırasıyla dolaşımda bulunur. Onları belirleyen, para dolaşımı dışındaki öğelerdir. (*agy.*)

Toplam hareket olarak dolaşım. (I, 38). (Bu yalnızca bireylerin karşısında toplumsal bağlantı olarak bir toplumsal süreçten başlar.) Basit dolaşımın biçimsel karakteri. (II, 16, 17). (VII, 29).

Metaların kitlesi ve fiyat. Dolaşım metaları fiyat olarak varsayar. Fiyat olarak tek tek bireylerin kafasında para olarak tasarlanmakla kalmaz, aynı zamanda, değişimciler arasında tasarlanır. Biz, yalnız eşdeğerlerin değişimini ilke alıyoruz. Ama fiyat belirlemesi her zaman gerçek dolaşım sürecinden önde gelir. (I, 34). (Dolaşımda aracınm kitlesi).

Dolaşımın koşulları: ilk olarak, fiyatların saptanması; metalar fiyat olarak belirlenmiş olmalı. İkinci olarak. Değişimin toplamı. (I, 34 aşağıda.) Meta, fiyat olarak, genel varlığı tam olacak biçimde, para yanında değerin özel bir varlığı olarak görünür. (I, 37). Gerçekte para piyasada yalnız mülkiyet araçlarını dolaştırır. (I, 37.)

Paranın değeri. Para yalnız dolaşım aracı olarak meta halinde kalır. VII, 56 (J. St. Mill). *agy. 57 Sismondi.*

Dolaşımda aracın kitlesi. (I, 37 aşağıda). Fiyatların yükseldiği düzeye ve işlemlerin kitlesine bağlıdır. Hıza bağlıdır (Galiani,VII, 49). (38, I). Aynı andaki ödemeler, değişim işleri için belirli bir miktar gereklidir (I,

38). Dolaşımın daralması ve genişlemesi. (I, 46). Steuart, vb., Locke, vb. (VII, 26). (W. Blake. VII, 29). James Mill'in teorisi. (VII, 57, 58). Hız konusunda bir pasaj. (Galiani. VII, 49). (VII, 61, Fullarton). Ricardo. VII, 59.

Sabit nesnelerin dolaşması, *para* sayesinde olur. (Bray. **Serbest değişim** ve VII, 59).

Sonsuz süreç olarak dolaşım. (Dolaşımın biçimsel belirlenimi.) (I, 39). (Bunalımların kaynağı.) (*agy.*).

Dolaşımın biçimi. M—P—M.

P—M—P (I, 40).

M—P—M'da, para, yalnızca metanın bir değişim aracıdır. (I, 44). Metanın değişim aracı olarak kendi maddesine ilgisizdir. (44, I). Para, kendi kendisinin temsilcisi olur. (*agy.*). (Dolaşımın bütününde paranın gerçekte içerdiğinden daha büyük bir gümüş ve altın kitlesini temsil eder. Fiyatların gerçekleşmesi olarak para ile dolaşım aracı olarak para arasındaki fark. (*agy.*) (Metaların fiyatlarını temsil eder ve birbirinin karşısına koyar. Bu çelişkiden dolayı: paranın, salt simgesel olan bir paranın sahtesini basmanın etkileri. (I. 45, 46). Para meta mıdır, değil midir? y.) (*agy.*) (üretken ya da değil?) (*agy.*) (*Ferrier*, A. Smith) (47). (*Solly*, I, 47. **Trampa** ya da değil? (Üretim aracı. I, 47).

Fiyat gerçekleştirici olarak para, fiyat metada dışsal olarak vardır; meta fiyat olarak konmuş olamaz, vb. (I, 39) (44) (45). Dolaşım aracı olarak, parada, ancak, devredilmiş ve elden çıkarılmış herhangi şey olarak vardır. Dolaşım için değil. (II, 4).

Paranın dolaşımda yıpranması. VII, 64, VII, 61.

Metal para. (II, 3) (Dolaşım aracı biçiminde konmuş para, metal paradır. (Onun kullanım-değeri şimdi paranın biçimsel belirlenimi ile örtüşür). (*Storch.* VII, 50).

Dolaşım ortamında değişme. (Altın, gümüş, bakır. Yardımcı paralar.) (VII, 36, 37). (Buchanan, 37). Bakır fazlalığı. (*agy.*). (*Economist.* VII, 52).

Yalnız nicelik yoluyla dolaşım aracının değerinin belirlenmesi. (VII, 37) (38). (*Opdyke.* VII, 49) VII, 61.

Para olarak para

Genel meta olarak para. (I, 17).

Toplumsal bağın nesneleşmesi olarak para. (I, 21). Taşınır toplumsal inanca. (Aristo'da güvence). (I, 22).

Fahişeliğin genel aracı olarak para. İlişkilerin çözülmesi. Genel yararlılık ilişkisi. (I, 23) (24).

Altının lüks mal olarak kullanılması. (I, 26, bak *Jacob*, defter V,[3] s. 17.

Ortaçağ boyunca gümüş külçenin paraya dönüşmesi ve *vice versa.*)

Jacob. Defter IV[4] (s. 12, t. II) (II, 5).

Para *değer* olarak dolaşım karşısında olumsuz bir tutumla ölmez. (IV, 28.)

"**Para: ... devredilebilen her şey için uygun eşdeğer.**" *Steuart, agy.* t. I, 32.[5]

Genel meta. Bailey. VII, 35.

Evrensel meta maddesi. (Bailey. VII, 35). Değerinin değişmesinin önemi burdan gelir. VII, 36.

Para yığma. VII, 38, Hazine oluşumu. I, 47 (II, 4) (5) (6).

Cortès'lerin önerisi. VII, 44.

Paranın yıkıcı etkisi. VII, 46. VII, 59.

Uluslararası ödeme aracı olarak para. (Fullarton, vb. VII, 59, 60, 61).

Ödeme aracı olarak para, VII, 52. VII, 50. (II, 7).

P—M—P. (I, 40) (41). (I, 47).

Ölçü birimi ve dolaşım aracı olarak *para,* dolaşımdan çıkar. *Servetin maddi temsilcisi.* (I, 41) (42).

Dolaşımın ürünü olarak. (I, 48).

Bağımsız genel değişim-değeri olarak para. I, 48, II, 1.

Zenginleşme tutkusunun konusu olarak para. (II, 1, 2).

Bireyselleşmiş değişim-değeri. II, 2-3.

Para ve topluluk. (I,3).

Metal-paranın karşıtı para, yerel karakterinden soyunur. (II, 3), dünya parası (*agy.*) (II, 4).

Dolaşım aracı ve ölçü olarak paranın belirleniminin yadsınması. (II, 4 ve dolaşım aracı birimi.) *agy.*

Kıyamet. (II, 7.)

Üçüncü belirleniminde parayı kavrama güçlüğü. (II, 8).

Özellikle döviz olarak kullanılan Güney Amerika'nın gümüş madenlerinin paylara ayrılan ürününden yapılan meksika dolarları, Asya illerinin ürünün **genel erzak olarak** değerli metallerle sağlandığı **Rus emperyali,** ve senyörlük vergisi ödenmeyen İngiliz **Souvereign'**i dışında, **metal paralar,** kağıt-paranın çıkarılmasıyla değeri düşmedikçe, dışarıya seyrek durumda gönderilirler. (*Tooke.*)

[3] Marx'ın Jacob'dan yaptığı alıntıların bulunduğu defter V'e gönderme.
[4] Marx'ın Jacob'dan yaptığı alıntıların bulunduğu defter IV'e gönderme.
[5] Marx'ın Steuart'tan yaptığı alıntıların bulunduğu defter VIII'e gönderme.

DEFTERLERİMLE İLGİLİ REFERANS[1]
[MARX'IN YAPTIĞI İÇİNDEKİLER ÖZETİ]

Defter C.[2]

S. 37-39. Arist[oteles]. M—P—M; P—M—P. Defter A[3] (s. 22, 23, 24) (Dünya pazarı vb.). Toplumsal ilişkiler. Kişisel ilişkiler. (*agy.*) (23, 24). (Bak burjuva bağımsızlığı vb. konusu burada bulunuyor.) (Düşünceler).

Defter B[4]:

Basit dolaşımda mal edinme yasasının ortaya çıkması. Kendi emeği üzerinde mülkiyet ve kendi emeğinin devredilmesi, yani kendi emeği, mülkiyetin temeli olarak [ortaya çıkmasının] nedeni? (s. 17) (18). Çelişkiler. (18). Burjuva özgürlüğün ve eşitliğin krallığı (18 ve dev.). *Birinci yasa*: kendi emeği yoluyla mülk edinme. *İkinci yasa*: ürünün devredilmesi ya da toplumsal biçime dönüştürülmesi. (*agy.*) (19). İngiliz kiracı çiftçi ve Fransız köylü. (*agy.*) (İşbölümü. Farklı özel yararlı işler vb.) (20, 21). (Özgürlüğün ve doğal bireyselliğin gerçekleşmesi olarak işbölümü. *agy.*) Kişinin özgürlüğü. (21). (Eşitlik) *ib.* (21 aşağıda.) Devamı:

[1] Marx'ın 1858-59 elyazmalarına ilişkin kendi kullanımı için hazırladığı "Referans", Defter B‴'nin sonunda yeralmaktadır. Marx'ın verdiği elyazması sayfa numaralarına karşılık gelen kitap sayfaları için s. 387'deki tabloya bakınız.

[2] Defter C bulunamamıştır. Bu defterin, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*'nın birinci bölümü ile ikinci bölümünün başlangıcının en eski metnini içerdiği anlaşılmaktadır.

[3] Defter A tanımlaması, Defter I'in kapağında yan tanımlama olarak bulunuyor. Bu defter, *Grundrisse* elyazmasının parçası olarak Defter I, Katkı'nın iki bölümünün en eski metninin parçası olarak Defter A diye adlandırılmıştı.

[4] Defter B′, *Katkı*'nın iki bölümünün en eski metninin elde kalmış orta kısmıdır. Başlangıç kısmı, bulunamayan Defter C'de olmalı.

Defter B''

(*Bu aynı defter*) (burada *paraya* bak. 1) (ile gelen eşitlik). *Eşitlik.* (1.2.) (Mülkiyet. Özgürlük. Eşitlik). *Uyumcular* (3). Dolaşım ardında oluşan bir sürecin görüngüsü olarak basit dolaşım. (4). Dolaşımdan sermayeye tarihsel geçiş. (5). (*Dolaşım.*) (6, 7). Dolaşımının gerçek ürünü olarak para. (7) (8) (9). (Sonuç, para, dolaşım). Süreç olarak değişim-değeri. (10) (11). Para—Sermaye. (12) (13).

Defter M

Bağımsız bireyler. 18. yüzyılın düşünceleri. (1). Tarihsel üretim ilişkilerinin ölümsüzleştirilmesi (2, 3). Genel olarak üretim ve dağıtım. (3, 4). Mülkiyet (4). Üretim, Dağıtım. Tüketim. Değişim. (5, 6, 7, 8, 9). Dağıtım ve üretim. (9, 10, 11, 12). Değişim ve üretim. (13).

Defter B''

Paranın sermayeye dönüşmesi. (16-19). (Bağımsızlaşmış değişim-değerinin kullanım-değeriyle ilişkisine dayalı gelişmesi.) s. 19. (Emekçinin karşısında *ödeme aracı* olarak para.)

Defter II

Basit değişim. *Değişenler arasında ilişkiler.* Eşitlik, özgürlük vb. uyumları. (7-9, 10). (Bastiat. Proudhon.) (11-12).

Sermaye. *Değerin toplamı.* (12). Toprak mülkiyeti ve sermaye. (13). Sermaye dolaşımdan gelir. Değişim-değeri içeriği. Ticari sermaye. Para sermaye ve para faizi. (13). Dolaşım bir başka süreç öngörür. Öngörülen uçlar arasında hareket. (14). Dolaşımdan kapitalist üretime geçiş. (14, 15). Nesneleşmiş vb. emek olarak sermaye (15). Değerlerin üretimi için değerin toplamı. (15, 16). Sermayenin önkoşulu olarak dolaşım vb. (16). Say. Sismondi. (17). Ürün ve Sermaye. Değer ve sermaye. Proudhon. (18).

Sermaye ve emek. Değişim-değeri ve değişim-değeri için kullanım-değeri. (19). Bu ilişki içinde, para ve onun kullanım-değeri (emek) sermayedirler. Değerin kendi kendine çoğalması, onun kendi hareketindendir. (20). Formüle göre, hiçbir kapitalist kazanç elde etmeksizin sermayesini kullanmak istemez. (21). Maddesi bakımından sermaye, nesneleşmiş emektir. Karşıtı: üretken canlı emek (yani değeri sürdüren ve çoğaltan) emektir. Üretken emek ve çalışma yükümlüsü olarak emek. Üretken emek ve üretken olmayan emek. A. Smith vb. (22).

Laudardale'in anladığı anlamda hırsız ve üretken emek. (21, 22). Sermayenin emekle değişiminde iki değişik süreç. (21). (Burada sermaye karşılığında değişilmiş olan, kullanım-değeri ile birlikte, ekonomik biçim belirlenmesine vb. girer. *agy.*) Sermaye ve modern toprak mülkiyeti. (23). Wakefield (24). Sermaye ile emek arasında değişim. Parça başına ücret. (25). Emek-gücünün değeri. (25, 26). Ücretli işçinin genel zenginliğe katılması, yalnızca nicel olarak belirlenmiştir. (26).

Emekçinin eşdeğeri: para. Dolayısıyla kapitalist karşısında bir eşiti gibi bulunur. (26). Ama onun değişiminin amacı, gereksiniminin karşılanmasıdır. Para onun için yalnız bir *dolaşım aracıdır*. (26). İşçi için zenginleşmenin aracı olarak tutumlu olma ve perhiz yapma. (26, 27) (28). İşçinin değerinin olmayışı ve değersizleşmesi, sermayenin bir koşuludur. (28). İşçi karşısında sermaye ancak kişisiz güçtür. Kişisel değerden yoksundur. (29)[5] Çalışma yükümlülüğü ilişkisinde farklılık. Sermaye ile değişimde işçinin amacı: tüketim. Sürekli olarak yeniden başlamak zorunda. *İşçinin sermaye* olarak *emeği* (29)[5] ve

Defter III (devam.)

(s. 8) (*sermaye* olarak emek-gücü![6]) Ücret üretken değildir. (*agy.*) Sermaye ile emek arasındaki değişim basit dolaşıma girer, işçiyi zenginleştirmez. (9). Bu değişimin önkoşulu: emek ile mülkiyetin ayrılması. (*agy.*) Nesne olarak emek mutlak yoksulluk, özne olarak zenginliğin genel olanağıdır. (9). Emek, sermaye karşısında *özel* belirlenmişliği olmadan olur. (9, 10). Emek süreci sermayeye alınır. (10) (11) (12, 13). (Sermaye ve kapitalist. 13)

Sermayenin içeriği *olarak üretim* süreci. (s. 13, aşağıda).

Üretken emek ve üretken olmayan emek. (Üretken emek, sermaye üretir.)

İşçi, emeğiyle değişim-değeri olarak ilişkili olur, kapitalist kullanım-değeri olarak, vb. (14, 15). İşçi, zenginliğin üretken gücü olarak emeğine yabancılaşır. (15). (Sermaye, emeği bu niteliği ile kendine mal edinilir.) Emeğin sermayeye dönüşmesi vb.. Sismondi. Cherbuliez. Say. Ricardo. Proudhon vb. (15, 16).

Değerlenme süreci. (17) (18). (Üretim giderleri). 19. (**Artı-değer, değişimle** açıklanamaz. Ramsay. Ricardo). Kapitalist, kendi ücreti vb. ile yaşamını sürdüremez. (19: ***Üretimin görünmez gerekli giderleri***). Yalnız koruma; değerin çoğalmaması, sermayenin özüne aykırıdır (19, 20). Sermaye, üretim giderlerine sermaye olarak girer. Faiz getiren serma-

[5] Elyazmasında eksik sayfa.
[6] "Emek" sözü "emek-gücü" olarak düzeltilmiş.

ye. Proudhon. (20). Artı-değer. Artı-emek zamanı. (21) (22). Ücretliler konusunda Bastiat, (22). Emeğin değeri. Ne kadar kesin. (22). Kendini değerlendirme, sermayenin kendini korumasıdır. Kapitalist yalnızca emeği ile yaşamını sürdüremez, vb. Sermayenin kendi kendini değerlendirmesinin koşulları. Artı-emek zamanı vb. (22, 23). Sermayenin ne ölçüde üretken olduğu (artı-emeğin yaratıcısı olarak vb.) (s. 23). Bu yalnızca tarihsel-geçici bir özelliktir. (*agy.*) Jamayka'da özgür zenciler. Özerkleşmiş zenginlik, köle emeğini ya da ücretli emeği gerektirir (her iki durumda zorlayıcı emek). (23).

Artı-değer. Ricardo. Fizyokratlar. (24). A. Smith. (25, 26). Ricardo. (26) (27).

Artı-değer ve üretken güç. Bu gücün artmasında oran. (26-28) (29-30). Sonuçlar. (30, 31). Emeğin üretken gücü, sermayenin üretken gücüdür. (31). Gerekli-emeğin azalması oranında sermayenin değerlenmesi güçleşir. (30, 31). Sermayenin değerinin artması üzerine. (32-38).

Emek işlediği malzemenin ve kullandığı aletin değerini *yeniden üretmez*. Bunların değerini, emek sürecinde onlarla açıkça ilgili olarak, kendi nesnel koşulları gibi *korur*. Bu canlandırıcı ve koruyucu güç, sermayeye hiçbir maliyet yüklemez; tersine, onun gücü olarak görünür vb. (s. 38-40).

Mutlak artı-zaman. Göreli. (40). Aynı zamanda malzemede vb. daha önce varolan emek-zamanını korumuş olan, canlı emeğin niceliği değil, emeğinin niteliğidir. (40). Doğrudan üretim sürecinde biçimin ve maddenin değişmesi. (40, 41). Daha önceki üretim aşamasının, izleyen aşama tarafından sürdürülmüş olması basit üretim sürecine bağlıdır. (41). Eski kullanım-değerinin yeni emek tarafından korunması vb.. (41).

Üretim süreci ve değerlenme süreci. Nesneleşen emeğin *niceliği*, canlı emekle ilişkisi dolayısıyla sürdürülmüş olan kullanım-değerinin niteliğiyle korunmuş olur. (41, 42). Gerçek üretim sürecinde emeğin kendi nesnel varoluş öğelerinden farkı ortadan kalkar. Ama bu süreçte emek sermayeye girmiş ve onun olmuştur vb. Sermayenin kendini koruma gücü olarak ortaya çıkar. Değerin ölümsüzleşmesi. (42). Malzemenin ve aletin değeri korunduğu gibi, kapitalist artı-emeği bedava elde eder. (42) (43). **Emek eskisine yeni bir değer ekleyerek, aynı zamanda da bunu sürdürür.** (43). Değerlerin üründe *korunması*, sermayeye hiçbir şeye mal olmaz. (43).

Sermaye, şimdiki emeği sahiplenerek, gelecekteki emeğin sahiplenilmesi üzerinde, daha şimdiden, bir hak sahibi olur.

Bastiat ve Carey. (1-4). Ücretler konusunda Bastiat. (5-7).

Kâr ile artı-değerin birbirine karıştırılması. Carey'in yanlış hesabı. (I).

Eski değerin korunması için işçiye *hiçbir şey ödemeyen* kapitalist, eski sermayenin *korunması* için işçiye verdiği yetki için de bir ücretlendirme ister. (2). Artı-değer ve kâr vb. (2, 3).

Alet ile ücretin tüketimi arasındaki fark. Birincisi üretim sürecinde, ikincisi üretim süreci dışında tüketilir. (3).

Artı-değerin artması ve kâr oranının azalması. (4-7). Özellikle bak. 7 + *Bastiat, agy*.

Aynı anda emek-günlerinin çoğalması vb. (7, 8). (*Sermaye birikimi*). Makineler. (9).

Ücrete yatırılan değişen kısma oranla sermayenin değişmeyen kısmının artması = emeğin üretkenliğinin artması. (9). Üretkenlik arttığı zaman, aynı sayıda işçinin çalıştırabilmesi için sermayenin artması gereken oran. (9-12). Toplam sermaye üzerinden yüzde oranı çok çeşitli oranları ifade edebilir. (12, 13).

Sermaye (genellikle mülkiyet olarak) *emeğin üretkenliğine* dayanır. (13, 14).

Artı-emek zamanının artması. Eşzamanlı emek-günlerinin artması. (*Nüfus*.) (14). Nüfus, *gerekli-emek zamanının* azaldığı ya da canlı emekgücünün üretimi için gereken zamanın göreli olarak azaldığı ölçüde artmış olabilir. (14.) Artı-sermaye ve artı-nüfus. (14, 15). Toplum için serbest zamanın yaratılması. (15).

Sermayenin üretim sürecinden dolaşım sürecine geçiş. (15 ve devamı). ***Üretken güçlerin çoğalması yoluyla sermayenin kendisinin değersizleşmesi***. (15). *Agy*. 15-21. (Rekabet s. 21). (Üretim süreci ile değerlendirme sürecinin birliği ve çelişkisi olarak *sermaye*) (22 ve devamı). Üretime engel olarak sermaye. Fazla üretim. (22, 23). (İşçinin kendi talebi). 24. Kapitalist üretimin sınırları. (24, 25). Fazla üretim. 25-28. Proudhon. 26, 27, 28. (İşçinin satın aldığı metanın fiyatında kârı vb. ödemesi ve bununla birlikte kendi gerekli ücretini alması nasıl olanaklı olabilir?) 29. Meta fiyatı ve emek-zamanı. Fazlalık vb. 28-31. (*Fiyat* ve değer vb.). Kapitalist *çok pahalı* satmaz; ama, bununla birlikte bu nesnenin kendisine maliyetinin üstünde satar. (30, 31).

Fiyat (*parça olarak*). (31). Bastiat. Parça başına fiyatın düşmesi. (31). Fiyat, sermayeye zarar vermeksizin değerin altına düşebilir. (31, 32). Fiyatın çarpımında sayının ve birimin (ölçü) önemi. (32).

Sermayenin özgül birikimi. (Artı-emeğin (gelirin) sermayeye dönüşümü) (32). Proudhon. Değerin ve fiyatın belirlenmesi. Antik çağda (köleler) artı-üretim değil, artı-tüketim vardır. (32).

Genel kâr oranı. (33).

Kapitalist yalnızca *kendi* üretim maliyetine satarsa, o zaman bir başka kapitaliste *aktarılmış olur.* İşçi bundan hemen hiçbir şey kazanmaz. (34-36, özellikle 36).

Kapitalist üretimin sınırı: artı-emeğin gerekli-emeğe oranı. Sermaye tarafından tüketilen fazlanın sermayeye dönüşen fazlaya göre oranı. (38, 39).

Bunalımlarda değersizleşme. (39, 40). Üretim sürecinden çıkan sermaye yeniden para olur. (40, 41).

Artı-emek ya da artı-değer, artı-sermaye olur. Kapitalist üretimin tüm koşulları, şimdi bizzat emeğin (ücret) sonucu olarak görünür. (42, 43). Emeğin gerçekleşme süreci aynı zamanda onun gerçekleşmeme sürecidir. (43) (44). (V).

Artı-sermaye I'in oluşumu, (44, 45). Artı-sermaye II. (45). Maledinme hakkının tersine dönmesi. (45).

Üretimin ve değerlenme sürecinin başlıca sonucu: bizzat sermaye ile emek arasında, kapitalist ile işçi arasmda ilişkinin yeniden üretimi ve yeni üretimi. (45, 46).

Sermayenin ilk birikimi. (45, 46). (Gerçek birikim *agy.*)

Sermaye, tarihsel olarak bir kez gelişmiş, kendi varlık koşullarını bizzat yaratmıştır. (46). (Kendi doğuşunun koşulları olarak değil, varlığının sonuçları olarak) (47).

İlk birikim (47, 48). Kişisel hizmet yükümlülüğü. (48, 49) (*ücretli emeğe* karşıt olarak) (*agy.* 50).

⟨Maledinme yasasının tersine dönmesi. 50. Gerçekte, işçinin kendi ürünü karşısmda yabancılığı. İşbölümü. Makineler vb. 50.⟩

Kapitalist üretim öncesi biçimler. (50, 51) (52) (53) *Devamı.*

Defter V

Kapitalist ilişkinin ya da ilk birikimin oluşması öncesi süreci üzerine *devam.* (s.1-15). Emeğin emek karşılığında değişimi, işçide mülkiyetin yokluğuna dayanır. (16).

Sermayenin dolaşımı ve paranın dolaşımı. (16) (17).

Her bireysel sermayenin içinde değerin önvarsayılması. (Alet vb.) (s. 17).

Üretim süreci ve dolaşım süreci, dolaşımın öğeleridir. (17). *Çeşitli* sermayelerde (sanayi dallarında) üretkenlik bireysel sermayenin koşulu. (17).

Dolaşım zamanı. Hareketin hızı, sermayenin kitlesi yerini alır. (17, 18). Dolaşımlarının hızı içinde sermayelerin biribirine bağımlılığı. (18). Üretimin öğesi olarak dolaşım. Üretim süreci ve bunun süresi. Ürünün

paraya dönüşmesi. Bu işlemin süresi. Paranın üretim koşullarına yeniden dönüşümü. Sermayenin bir kısmının canlı emek karşılığında değişimi. (18, 19). Taşıma giderleri (19) (20).

Dolaşım giderleri. (20). İletişim ve taşıma araçları. (20) (21). ⟨İş kollarının bölünmesi. 21. 22. İpek sanayisi tarıma nasıl gerekli hale gelir. (22).⟩ İşçilerin, birçoğunun *birleşmesi*. Bu birleşmenin üretken gücü. (23). *Yoğun* kolektif emek. *agy*. 23. 23, 24. (Daha önceki ***bayındırlık işleri,*** kapitalist üretimin konusu durumuna geldiği zaman, yolların, kanalların, sulama kanallarının vb. her modeli, örnek olarak yeniden yararlanılabilir. Biçimin *basit dönüşümü. Özel koşulların tersine üretimin genel koşulları*...) (24) (25).

Pazara taşıma (dolaşımın uzaysal koşulu) üretim sürecinin yerini alır. (25). Dolaşımın zamansal öğesi: kredi (25, 26). Sermaye, ***döner*** sermayedir. (26). Para dolaşımı basit bir görüntüdür. (*agy*.)

Sismondi. Cherbuliez. (Sermaye. Çeşitli bileştirenleri) (26).

Değerin belirlenmesinde dolaşımın etkisi. (28, 29). Dolaşım zamanı = değersizleşme zamanı. (28, 29).

Kapitalist üretim tarzının daha önceki bütün öteki üretim tarzlarına göre farkı (evrensellik vb.) (27, 28). Sermayenin propogandacı doğası.

Dolaşım zamanının kısaltılması. (26, 27). (Kredi). Storch. (29).

Kapitalistin avansı emektendir (Malthus). (29). Kapitalist üretimin sınırları. Thompson. (29.).

Dolaşım ve değer yaratımı. (29) (30). (Dolaşım koşullarında çeşitli sermayeler arasında eşitleme.) 31. Sermaye,[7] değer yaratmanın bir kaynağı değildir. (31). Dolaşım giderleri. (31).

Üretimin sürekliliği dolaşım zamanının aşılmasını gerektirir. (31) (32).

Ramsay. Dolaşım zamanı. Kârın kendi kaynağı olarak sermayeyi tamamlama. (32). (Ricardo'nun yasasına göre artı-değer yoktur, *agy*.). Ricardo. (32, 33). Rekabet. (33). Quincey. *agy*.)

Defter VI

Ricardo'nun değer teorisi. Ücret ve kâr. Quincey. Ricardo. (1-2). Wakefield. Sömürgelerde kapitalist üretimin koşulları. (2). (Kendisinin değindiği **emeğin sürekliliği**, üretim sürecinde öğe olarak düşünülmüş olmalıdır.)

Artı-değer ve kâr. *Örnek* (Malthus). (3). Kâr ve artı-değer. Malthus. (3, 4).

[7] "Dolaşım" yerine yanlışlıkla "sermaye" yazılmış olmalı.

Malthus. (4, 5). (Bak: emek-gücünün satışı ya da emeğin ve sermayenin değişimi konusunda yazılanların başlangıcı). (5) (6). Emek ile emek-gücü arasındaki fark. (7). Sermayenin girişinin *emeğin ödenmesinde* bir şey değiştirmediği yolundaki garip sav. (7).

İşçi için pazarı daha iyi duruma getiren sermaye konusunda Carey'in teorisi. (7, 8). (*Aynı böyle*. Kâr oranının azalması.) (8).

Ricardo'nun ücret teorisi ile onun değer teorisi arasındaki çelişki konusunda Wakefiled. (8).

Uyuyan sermaye. Sermayeyi önceden artırmaksızın, üretimin artması. Bailey. (8, 9.)

Wade'in sermayeyi açıklaması. Emek, sermayenin bir çeşit basit etkenidir. ***Sermaye kolektif güç***. Uygarlık ve bu konuda benim eleştirim. (9). Sermayenin güçleri olarak emeğin tüm toplumsal güçleri. Yapımevi. Sanayi. *İşbölümü*. (9). Sermaye yoluyla çeşitli iş dallarının vb. biçimsel birleşmesi. (9, 10). Sermaye birikimi. (11).

Paranın sermayeye dönüşmesi. (10). Bilim. (11). İlk birikim ve toplaşma aym şeylerdir. (11). Serbestçe kabul edilen birlik ve zorlama birlik. Daha önceki biçimlerden farklı olarak sermaye. Rossi. (11).

Rossi. Sermaye nedir? Hammadde sermaye midir? (11). Bunun için ücret gerekli mi? (11, 12). Geçim aracı sermaye midir? (*agy*.)

Malthus. Değer ve ücret teorisi. (12, 13). Sermaye oranı ile, emek yalnızca kısım ile ilgilenir. *agy*. 12. Bu konuda *artı-değer* ve *kâr* konusundaki eleştirilerime bak. Ricardo'nun teorisi. *ibid*. (12, 13. Ricardo'ya karşı Carey.) Malthus'[ta], ücretin oranla hiçbir ilgisi yoktur. (13). Malthus'un değer teorisi (13).

Kapitalist üretimin amacı değerdir (para), meta değildir, kullanım-değeri vb.. *Chalmers*. (14).

Ekonomik devir. Dolaşım süreci. *Chalmers*. (14).

Verimde farklılık. Üretim sürecinin kesilmesi (ya da bunun daha da tam olarak emek süreci ile örtüşmemesi). (14). *Üretim sürecinin toplam süresi*. (Tarım. Hodgskin. 15. *Üretimin eşit olmayan dönemleri*. (14, 15).

Serbest işçi kavramında *yoksulluk* vardır. (15). Nüfus ve fazla-nüfus [*Überpopulation*] vb. (15) (16).

Gerekli-emek. Artı-emek. Artı-nüfus [*Surpluspopulation*]. Artı-sermaye. (16) (17).

A. Smith. Özveri olarak emek. Senior ve kapitalistin özveri teorisi) (17) (18). (Proudhon'un fazlalığı. 17).

A. Smith. Kârın doğuşu. İlk birikim. (18).

Wakefield. Köle emeği ve serbest emek. (18).

Atkinson. Kâr. (18).

Kârın doğuşu. *McCulloch*. (18, 19).

Artı-emek. Kâr. Ücretler. Ekonomistler. Ramsay. Wade. (19).

Taşınmazlaşmış sermaye. Sermayenin *geliri*. Duraganlaşmış sermaye. *John St. Mill*. (19).

Sermayenin izleği. (20). Dolaşım süreci. Üretim süreci. Dönme. Devrilme. Sermaye dolaşandır. Sabit sermaye de öyle. (20, 21). Dolaşım giderleri. (21) (22). Dolaşım zamanı. (22). Dolaşım zamanı ve emek-zamanı. (22, 23). ⟨(Kapitalistin serbest zamanı. 23)⟩. 24. ⟨Taşıma giderleri vb. 25⟩. Dolaşım. *Storch*. (25). Sermayenin başkalaşımı ve metanın başkalaşımı (25). Sermayenin biçim değiştirmesi ve madde değiştirmesi. Sermayenin çeşitli biçimleri. (26). Belirli bir dönem içinde dönme. (26). Sermayenin genel karakteri olarak döner sermaye. (26). Döner sermayenin dönüşümlerinin ölçüsü olarak *yıl*. Emek-zamanının ölçüsü olarak *gün*. (26, 27.) ⟨*Fazlalık. Proudhon. Bastiat*. (27).⟩ *Durağanlaşmış* (taşınmazlaşmış) *sermaye* ve *döner sermaye*. Mill. Anderson. Say. Quincey. Ramsay. (27).

Faizin faizi vb. ile ilgili güçlüğe bak. (28). Ticaret yoluyla pazarın yaratılması. (28). *Sabit sermaye ve döner sermaye. Ricardo*. (28). Az ya da çok hızlı yeniden-üretimin gerekliliği. (28, 29). Sismondi. (29), Cherbuliez. Storch 29.

Para ve sermaye. Değerin ölümsüzlüğü. (28).

Kapitalistin işçiye ***avansı***. (29).

Değişmeyen ve değişen sermaye. (29). *Rekabet*. (29. 30). (32 aşağıda).

Artı-değer. Üretim zamanı. Dolaşım zamanı. *Dönüşüm* zamanı. (31, 32) (33). Sermayenin bir kısmı üretim zamanında, bir kısmı da dolaşım zamanında sırayla bulunur. (33).

Dolaşım zamanı. (34). Fazlalık ve üretim aşaması. Sermayenin yeniden-üretiminin sayısı = dönüşümlerin sayısı. Toplam artı-değer vb. (34) (35).

Sermayenin dolaşımında, biçimin değişmesi ve maddenin değişmesi. (36). M—P—M. P—M—P. (*agy*.)

Üretim zamanı ile emek-zamanı arasındaki fark. (36). *Storch*. Para. Ticaret topluluğu. Kredi. Dolaşım. (37).

Küçük dolaşım. Genel olarak sermaye ile emek-gücü arasında değişim süreci... (37) (38), Sermaye ve emek-gücünün yeniden-üretimi. (38).

Dolaşımın üçlü belirlenmesi (ya da tarzı). (39). ***Sabit sermaye ve döner sermaye***. (39, 40). Sabit sermaye ve döner sermayeye ayrılan toplam sermayenin dönme zamanı. (40). Bu sermayenin ortalama dönmesi. (40) (41). Sabit sermayenin, sermayenin genel dönüş zamanına etkisi. (*ibid*.)

Dönen sabit sermaye. *Say. Smith. Lauderdale*. (42). *Kârın* kökeni konusunda Lauderdale. 43.

Sabit sermaye. Emek aracı. Makine. (43).

Sabit sermaye. Gerek sabit sermayede, gerek döner sermayede emek güçlerinin sermaye güçleri olarak nitelik değiştirmesi. (1). *Sabit sermaye (makine) ne ölçüde değer* yaratır. (1). *Lauderdale.* (*agy.* 1, 2). Makine işçilerinden bir yığın öngörür. (1, 2).

Sermayenin iki özel türü olarak ***sabit sermaye*** ve döner sermaye. (2). Sabit sermaye ve üretim sürecinin sürekliliği. (2). Makineler ve canlı emek. (2). Bulgulama etkinliği. Burjuva üretimin temeli (*değerin ölçüsü*) ile bu üretimin gelişmesi arasındaki çelişki. Makineler vb. (3).

Sabit sermayenin gelişmesinin anlamı ve önemi. (3). (Genel olarak sermayenin gelişmesi için). ***Sabit sermaye*** ile ***döner sermaye***nin yatırılması arasındaki oran. (3).

Kullanılabilen zaman. Yaratmak: sermayenin başlıca belirlenimi. Sermayede bu belirlenimin çelişik biçimi. (3, 4).

Emeğin üretkenliği ve ***sabit sermaye***nin üretimi. (*The Source and Remedy*). (4).

Kullanım ve tüketim. *Economist.* Sabit sermayenin *dayanıklılığı.* (4).

Gerçek ekonomi tasarrufu = emek-zamanından tasarruf = üretken gücün gelişmesi. Serbest zaman ile emek-zamanı arasındaki karşıtlığın giderilmesi. (5).

Üretimin toplumsal sürecinin gerçek kavramı. (5). *Owen* ve sanayi (*kapitalist*) üretimi tarihsel kavrayışı. (5) (6).

Sermaye ve doğal etkenlerin değeri. (6).

Sabit sermayenin yoğunluğu, kapitalist üretimin eriştiği düzeyi gösterir. (6).

Hammaddenin, ürünün, üretim aracının, tüketimin belirlenimi. (6).

Para, ***sabit sermaye*** mi, yoksa ***döner sermaye*** midir? (6).

Bireysel tüketime göre sabit sermaye ve döner sermaye. (6, 7).

Sabit sermaye ile döner sermayeden bileşmiş sermayenin dönme zamanı. Sabit sermayenin yeniden-üretimi zamanı. Üretimin sürekliliği kesinlikle gereklidir vb. (7). Emek için zaman birimi: gün; döner sermaye için: yıldır. ***Sabit sermaye***nin işin içine girmesiyle birim olarak toplam dönem daha uzun olur. (7). Sanayide çevrim. (7).

Sabit sermayenin dolaşımı. (8)

Sözde "risk". (8). Sermayenin bütün kısımları eşit olarak kâr getirir: yanlış. *Ricardo* vb. (8).

Aynı meta, kimi kez ***sabit sermaye***dir, kimi kez ***döner sermaye***dir. (8, 9).

Sermayenin sermaye olarak satılması. (9).

Kullanım-değeri olarak dolaşıma giren ***sabit sermaye.*** (9).

Sermayenin ön koşulu olan her öğe, aynı zamanda onun sonucudur. Kendi koşullarının yeniden-üretimi. Sermayenin, sabit sermaye ve döner sermaye olarak yeniden üretilmesi. (9, 10).

Sabit sermaye ve ***döner sermaye***. *Economist. Smith.* Döner sermayenin, değer-karşılığının yıl içinde üretilmiş olması gerekir. Sabit sermaye aynı durumda değildir. Bu, izleyen yılların üretimine bağlıdır. (10, 11).

Bakım gideri. (11).

Sabit sermaye ve ***döner sermaye*** geliri. (12)

Özgür emek = gizli yoksullaşma. Eden. (12, 13).

Sabit sermayenin değeri ürününe oranla ne kadar az olursa, amaca o kadar uygun düşer. (13).

Hareketli, hareketsiz, sabit ve döner. (14).

Dolaşımın ve yeniden-üretimin bağlantısı. (14, 15).

Belirli bir sürede kullanım-değerinin yeniden-üretiminin gerekliliği. (15).

Gelir getirici olarak sermaye... Artı-değerin kâra dönüşümü. (15). Kâr oranı. (15). Kâr oranlarının düşmesi. (15). Kâr oranı. Kârın toplamı. (16) (17). Atkinson. A. Smith. Ramsay. Ricardo. (17). Kâr olarak artı-değer, her zaman daha düşük bir oranı gösterir... (17, 18). Wakefield. (18). Carey. Bastiat. (18) (19).

Sermaye ve gelir (kâr). Üretim ve dağıtım. Sismondi. (19). Sermaye açısından üretim giderleri. Aynı bakış açısından kâr. Kârın eşitsizliği. Eşitleme ve ortak kâr oranı. (20). Artı-değerin kâra dönüşümü. (20). Yasalar. (20, 21).

Artı-değer = artı-emeğin gerekli-emeğe oranı. (21).

Sabit sermayenin değeri ve *üretken gücü. agy.* Sabit sermayenin sürekliliği (21, 22). Toplumsal güçler, işbölümü vb., sermayeye hiçbir şeye malolmaz. (21). Buna göre makinenin farkı. (21, 22). Makinelerin kullanılmasında tutumluluk üzerine s. 22'ye de bak.

Kâr ve artı-değer. (22).

Makineler ve artı-emek. Genellikle artı-değer öğretisinin yinelenmesi. (22, 23).

Nesnel üretim koşullarının ilişkisi. Sermayenin bileştirenlerinde değişiklik. (23) (24) (25).

Para ve ***sabit sermaye*****: belirli bir miktarda serveti** gerektirir. (*Economist*). (25). Sabit sermaye ile döner sermayenin oranı. **Pamuk iplikçisi.** (*Economist.*) (25).

Kölelik ve ücretli emek. Steuart. (25, 26). *Temlik üzerinden kâr.* Steuart. (26).

Elizabeth zamanından bu yana İngiltere'de yünlü sanayi. (*Tuckett*). İpekliler. (**aynı şey**). (27, 28). *agy.* Demir. Pamuk.

Serbest ücretli emeğin doğuşu. **Başıboşluk**. *Tuckett*. (28).
Birikim ve kâr oranı konusunda *Blake*. (28, 29).
(**Aynı zamanda tüketip yeniden üretmeyen** salt **tüketici** bir sınıf için fiyatların vb. önemsiz olmadığını gösterir.) Konduğu yerde duran sermaye. *agy*. (28).
16. yüzyılın başında evlik tarım. (*Tuckett*.) (29).
Kâr. Faiz. Makinelerin iş bulma üzerindeki etkisi. *Westminster Review*. (29).
Metaların değerini belirleyen, emek değil, sermayedir. Torrens. (38, 39).
Asgari ücret. (39).
1826. **Pamuk için makineler ve işçiler**. Hogdskin. (39).
Makineler nasıl hammadde yaratır? Keten sanayisi. **Dikiş ipliği**. *Economist*. (39).
Makineler ve artı-emek. (39, 40).
Sermaye ve kâr. ***Ürün olan değer***. (40) (41). *Kapitalist üretimde işçinin çalışma koşulları ile ilişkisi*. (41).
Sermayenin bütün kısımları kâr getirir. (41).
İplik fabrikasında sabit sermayenin ve döner sermayenin oranı. Senior'da artı-emek ve kâr. İşi uzatma eğiliminde makineler. (41, 42).
Dolaşım üzerinde taşımacılığın etkisi vb. (42). Taşımacılık giderek yığılmayı ortadan kaldırır. (42).
Mutlak artı-emek ve makineler. Senior. (42).
İngiltere'de pamuklu fabrikası. İşçiler. Makineler ve artı-emek için örnek. (42).
Symons'ta örnek. Glasgow. **Dokuma fabrikası** vb. (43). (Bu örnekleri kâr oranı için almak.)
Gerekli-emek zamanını azaltan makineler için değişik biçimler. Gaskell. (43).
Emek: **sermaye için doğrudan pazar**. (44).
Sermayenin gelişmesiyle birlikte emeğin çalışma koşullarının yabancılaşması. (44). (Çevriltme [*Verkehrung*]). Çevriltme yalnız dağıtımın değil, aynı zamanda kapitalist üretim biçiminin temelinde vardır. (44).
Marivela. Sömürgelerde işçinin doğal bağımlılığı yerine, yapay sınırlamaların konması. (44).
Makine vb. malzemeyi nasıl ölçülü kullanır? Ekmek. *Dureau de la Malle*. (45).
Üretken tüketim. Newman. (47). *Sermayenin dönüşümleri*. **Ekonomik çevrim**. (Newman). (27).
Dr. Price. **Sermayenin doğal gücü**. (47) (48).
Proudhon. Sermaye ve basit değişim. Fazlalık. (48).
Süreçte *bitiş. Galiani*. (49). *Avanslar*. Storch. (50). *Tasarruf teorisi*.

Serbest ücretli emeğin doğuşu. **Başıboşluk.** *Tuckett.* (28).
Birikim ve kâr oranı konusunda *Blake.* (28, 29).
(**Aynı zamanda tüketip yeniden üretmeyen** salt **tüketici** bir sınıf için fiyatların vb. önemsiz olmadığını gösterir.) Konduğu yerde duran sermaye. *agy.* (28).
16. yüzyılın başında evlik tarım. (*Tuckett.*) (29).
Kâr. Faiz. Makinelerin iş bulma üzerindeki etkisi. *Westminster Review.* (29).
Metaların değerini belirleyen, emek değil, sermayedir. Torrens. (38, 39).
Asgari ücret. (39).
1826. **Pamuk için makineler ve işçiler.** Hogdskin. (39).
Makineler nasıl hammadde yaratır? Keten sanayisi. **Dikiş ipliği.** *Economist.* (39).
Makineler ve artı-emek. (39, 40).
Sermaye ve kâr. ***Ürün olan değer.*** (40) (41). *Kapitalist üretimde işçinin çalışma koşulları ile ilişkisi.* (41).
Sermayenin bütün kısımları kâr getirir. (41).
İplik fabrikasında sabit sermayenin ve döner sermayenin oranı. Senior'da artı-emek ve kâr. İşi uzatma eğiliminde makineler. (41, 42).
Dolaşım üzerinde taşımacılığın etkisi vb. (42). Taşımacılık giderek yığılmayı ortadan kaldırır. (42).
Mutlak artı-emek ve makineler. Senior. (42).
İngiltere'de pamuklu fabrikası. İşçiler. Makineler ve artı-emek için örnek. (42).
Symons'ta örnek. Glasgow. **Dokuma fabrikası** vb. (43). (Bu örnekleri kâr oranı için almak.)
Gerekli-emek zamanını azaltan makineler için değişik biçimler. Gaskell. (43).
Emek: **sermaye için doğrudan pazar.** (44).
Sermayenin gelişmesiyle birlikte emeğin çalışma koşullarının yabancılaşması. (44). (Çevriltme [*Verkehrung*]). Çevriltme yalnız dağıtımın değil, aynı zamanda kapitalist üretim biçiminin temelinde vardır. (44).
Marivela. Sömürgelerde işçinin doğal bağımlılığı yerine, yapay sınırlamaların konması. (44).
Makine vb. malzemeyi nasıl ölçülü kullanır? Ekmek. *Dureau de la Malle.* (45).
Üretken tüketim. Newman. (47). *Sermayenin dönüşümleri.* **Ekonomik çevrim.** (Newman). (27).
Dr. Price. **Sermayenin doğal gücü.** (47) (48).
Proudhon. Sermaye ve basit değişim. Fazlalık. (48).
Süreçte *bitiş. Galiani.* (49).

Avanslar. Storch. (50). *Tasarruf teorisi*. Storch. (50). *MacCulloch*. Fazlalık. (50). (*agy*.). **Sermayenin dönemsel yıkımı**. *Fullarton*. (50).

Arnd. Doğal faiz. (51).

Faiz ve kâr. (51). ⟨*Carey*⟩ (52). İngiltere'de Pawning. (52).

Ustanın yerine tüccar nasıl geçer? (52).

Tüccar serveti. (52) (53) (54).

Eşdeğerlerle ticaret olanaksızdır. *Opdyke*. (55).

Faiz ve para. (55).

Kâr yasasına göre iki ulus değişim yapabilir, böylece her ikiside kazanır, ama biri her zaman daha çok kazanır. (59).

Alberoni – **2**, 296.
Anderson, A. – İngiliz sanayici. – **2**, 121, 123.
Anderson, James (1739-1808). – İskoç çiftçi ve ekonomist. – **2**, 305.
Anghiera, Pietro Martire di (1459-1526). – İtalyan tarih yazarı ve coğrafyacısı; İspanya sarayında yeni dünya olayları kayıtçısı (1510-1526) –**2**, 293.
Anne Stuart (1665-1714). – Büyük Britanya ve İrlanda kraliçesi (1702-1714). – **2**, 246, 315, 321.
Antoninus Pius, Titus Aurelius Fulvus Bojanius Arrius (86-161). – Roma İmparatoru (138-161). – **2**, 294.
Archimedes (yaklaşık, İÖ 287-212). – Ünlü eski Yunan matematikçi. –**1**, 112.
Aristoteles (İÖ 383-322). – Eski Yunan felsefecisi. – **1**, 22, 67, 91, 368, 388.
Arkadius (377-408). – Doğu Roma imparatoru (395-408). –**1**, 113.
Arnd, Karl (1788-1877). – Alman ekonomist. – **2**, 309, 311.
Ashworth, Henry (1794-1880) ve *Edmund* (1801-1881). – İngiliz sanayici, Tahıl üzerine yasaya karşı Birliğin üyeleri, işçi derneklerinin karşıtları. –**2**, 285.
Athelstan (895-939). – Anglosakson kralı (925-940). – **1**, 405.
Atkinson, William. – Statistical Society of London'ın üyesi, birçok ekonomik yapıtın yazarı. – **2**, 94, 98, 210, 216.
Attwood, Thomas (1783-1856). – İngiliz politikacı ve banker. Bir seçim reformunun yapılmasını amaçlayan Birmingham Politik Birliğinin kurucusu. – **2**, 265.
Augustus, Gayus Octavius (Julius Caesar Octavianus) (İÖ 63 - İS 14), – Roma İmparatoru. – **1**, 392; **2**, 295.
Babbage, Charles (1792-1871). – İngiliz matematikçisi ve ekonomist. – **1**, 251, 284; **2**, 75, 165, 188.
Bailey, Samuel (1791-1870). – İngiliz ekonomist ve filozof. Ricardo'nun değer teorisi karşıtçısı. – **1**, 157; **2**, 68, 69, 268.
Baines, Erward (1800-1890). – İngiliz politikacı. – **2**, 286.
Bastiat, Frédéric (1801-1850). – Fransız ekonomist; kapitalist toplum içinde sınıfların çıkarının uyumunu savundu. – **1**, 57, 170, 224, 230, 234, 287, 288, 330; **2**, 122, 165, 210, 218, 219, 220, 221, 304, 340-350.
Bentham, Jeremy (1748-1832). – İngiliz hukukçu ve filozof; yararcılığın teorisyeni. – **2**, 315.
Bermier, François (1625-1688). – Fransız hekim, gezgin ve filozof. – **1**, 309.
Blake, William (19 yüzyılın ilk yarısı). – İngiliz ekonomist. – **2**, 249, 250.
Böckh, Philipp Augiust (1875-1867). – Alman tarihçi ve dilbilgini. – **1**, 109.
Boisguillebert, Pierre Le Pesant (1646-1714). – Fransız ekonomist, fizyokratların öncüsü; Fransız klasik ekonomi politiğin kurucusu. – **1**, 126, 143, 155, 190, 253; **2**, 149, 342.
Bosanquet, Charles (1769-1850). – Londralı tüccar. Ricardo'nun para ve para kuru teorisine karşı çıktı. – **2**, 244.
Bosanquet, James Whatman (1804-1877). – İngiliz banker, ekonomist ve tarihçi. – **2**, 243, 334.
Bray, John Fnansis (1809-1897). – İngiliz ekonomist, ütopik sosyalist, Owen yandaşı: "emek-para" teorisini geliştirdi. – **1**, 93, 217; **2**, 48, 266, 330.

Brougham, Henry Peter (1778-1868). – Brougham and Vaux baronu, İngiliz hukukçu, gazete yazarı, diplomat; zenci köleliğine karşı savaştı; Lordlar Kamarası üyesi (1830-1834), serbest ticareti savundu; *Edinburgh Review*'in kurucularından. – **2**, 306.
Brutus, Marcus Junius (İÖ 85-42). – Romalı soylu, tefeci, politikacı ve yazar. Çiçero'nun dostu. Sezar'a karşı girişilen suikaste katıldı. – **1**, 379.
Buchanan, David (1779-1848). – İngiliz yayıncı ve ekonomist. A. Smith'in yayımcısı ve yorumcusu. Fizyokratların rant teorisine karşı çıktı. – **2**, 273, 274.
Carey, Henry Charles (1793-1879). – Amerikalı ekonomist; burjuva toplumda sınıfların uyumunu savundu. –**1**, 276; **2**, 46, 52, 65-66, 81, 210, 218, 219, 312, 313, 340-350.
Caton, Marcus Porcius Cato (İÖ 234-149). – Takma adı: "Eski". Yazar ve Roma devlet adamı. Patrisyenlerin (soylu yurttaşların) ayrımcılığım savundu. –**1**, 379.
Carlyle, Thomas (1795-1881). – İskoçyalı küçük çiftçi oğlu. Yazar, tarihçi. – **1**, 92.
Cervantes Saavedra, Miguel de (1547-1616). – Ünlü İspanyol yazar, *Don Kişot*'un yazarı. – **2**, 348.
Chalmers, Thomas (1780-1847). – İskoç tanrıbilimci ve ekonomist. Koyu maltusçu. – **2**, 84-86, 311, 342.
Büyük Karl, bkz: Karl I.
Charles II, bkz: Karl II.
Charles Quint (1500-1558), bkz: Karl V.
Cherbuliez, Antoine Elisée (1797-1869). – İsviçreli ekonomist. Sismondi yandaşı. – **1**, 213, 221; **2**, 26, 29, 121, 128, 129, 156.
Chevalier, Michel (1806-1879). – Fransız mühendis, ekonomist ve gazete yazarı. – **1**, 58.
Chevé, Charles François (1813-1875). – Gazeteci, katolik, sosyalist, Proudhon yandaşı. –**2**, 304.
Child, Sir Josiah (1630-1699). – İngiliz işadamı, ekonomist; merkantilist. –**2**, 314.
Clodius, Marcus Marcellus. – Romalı plep. Marius'un komutanlarından (İÖ 102). – **2**, 267.
Cobbett, William (1762-1835). – İngiliz politikacı ve gazete yazarı, emekçilerin durumunun iyileşmesi ve genel oy hakkı için savaşımda çartistlerin sözcüsü. 1926'da *Cobbett's Weekly Political Refister*'i yayınladı. – **2**, 265, 266.
Constancio, Francisco Solano (1772-1846). – Portekiz hekim ve politikacı; Godwin, Malthus ve Ricardo'nun yapıtlarını Fransızcaya çevirdi. – **2**, 216.
Coquelin, Charles (1809-1853). – Fransız ekonomist. 1851'de Guillaumin ile birlikte Ekonomi Politik Sözlüğünü yayınlamaya başladı. – **2**, 302.
Corbet, Thomas (19. Yüzyıl). – İngiliz ekonomist, Ricardo yandaşı. – **2**, 302, 315.
Culpeper, Sir Thomas (1858-1662). – İngiliz ekonomist, merkantilist. – **2**, 315.
Custodi, Pietro (1771-1842). – İtalyan ekonomisti. Ülkesinin ekonomistlerinin başlıca yapıtlarını yayınladı. –**2**, 244.
Çiçero, **1**, 374.
Daire, Louis François Eugène (1798-1847). – Fransız ekonomist, ekonomi politik yapıtlar yayınladı. – **1**, 254.
Dalrymple, Sir John (1726-1810). – İskoç hukukçu ve ekonomist. Kimyasal deneylerle uğraştı. – **2**, 297.
Darimon, Louis Alfred (1819-1902). – Fransız politikacı, gazete yazarı ve tarihçi. Proudhon'un sekreteri oldu. – **1**, 49-76; **2**, 265.
Daryus I (İÖ 521-486). – Eski Pers kralı. Kral Histaspes'in (İÖ 550-485) oğlu. Yunanistan'a yapılan üç Pers seferinin komutanı. – **1**, 109.
D'Avenant, Charles (1656-1714). –

İngiliz ekonomist. Muhafazakar parti yanlısı, merkantilist. – **2**, 330.
Defoe, Daniel (1660-1731). – İngiliz yazar. – **1**, 21.
De Quincey, Thomas (1785-1859). – İngiliz ekonomist ve yazar. Ricardo yorumcusu. –**2**, 43, 44, 123, 186.
Duillius, M. (İÖ 4. yüzyıl). – İÖ 360 dolaylarında Roma'da halk sözcüsü. Yıllık faizin onikide-bire indirilmesini sağlayan bir plebisit gerçekleştirdi. – **2**, 292.
Dureau de La Malle, Adolphe (1777-1857). – Frasız bilgin, Antik Roma üzerine birçok yapıtın yazarı. – **1**, 108-114; **2**, 294-297.
Eden, Sir Frederic Morton (1766-1809). – İngiliz ekonomist, Adam Smith'in öğretilisi. – **1**, 398; **2**, 202-204, 251.
Edward VI (1537-1553). – İngiltere ve İrlanda kraliçesi (1558-1603) – **2**, 203, 247.
Elisabeth I (1533-1603). İngiltere ve İrlanda kraliçesi (1558-1603). – **2**, 248, 249, 263.
Epikuros (İÖ 341-270). – Eski Yunan materyalist filozofu. – 2, 316.
Eschwege, Wilhelm Ludwig von (1777-1855). – Alman maden işletmecisi ve metalurji fabrikaları yöneticisi; mineroloji ve jeoloji üzerine birçok yapıtın yazarı. –**2**, 294.
Fairbairn, Sir Peter (1799-1861). – İngiliz mühendis ve buluşçu. – **2**, 279.
Ferrier, François Louis Auguste (1777-1861). – Fransız ekonomist; korumacılık yanlısı. – **1**, 139; **2**, 84;
Fourrier, Charles (1772-1837). – Fransız filozof ve ekonomist, ütopik sosyalist. – **2**, 95, 180.
Frédéric II (1194-1250). – Sicilya kralı (1198-1250), Alman kralı (1212-1250), Roma İmparatoru (1215-1250), Kudüs kralı (1229-1250). – **2**, 298.
Fullarton, John (1780-1849). – İngiliz ekonomist, para dolaşımı ve kredi üzerine çalışmaları olan yazar. – **2.** 215. 309, 310, 323, 329, 330, 332, 333, 336, 338.
Galba, Servius Sulpius Galba (İÖ 5 - İS 69). – Roma İmparatoru. – **2**, 294.
Galiani, Ferdinando (1728-1787). – İtalyan ekonomist, din adamı, şair, yazar, diplomat. Fizyokratlara karşı. – **2**, 304, 306-308.
Gallatin, Albert (1761-1849) – Amerikan devlet adamı ve maliyeci; liberal, köleliğin kaldırılması yandaşı; maliye ve banka üzerine birçok yazının yazarı. – **2**, 69.
Ganilh, Charles (1758-1836). – Fransız devlet adamı ve ekonomist. – **1**, 179; **2**, 315.
Garnier, Germain (1754-1821). – Fransız devlet adamı ve ekonomist, fizyokratların yandaşı; Adam Smith'in çevirmeni ve yorumcusu. – **1**, 111, 114; **2**, 94, 267-270, 335.
Gaskell, Peter (19. yüzyılın ilk yarısı). – İngiliz hekim ve gazete yazarı. –**2**, 72, 286, 291.
George III (1738-1820). –Büyük Britanya kralı (1780-1820). – **2**, 325.
Gilbart, James William (1794-1863). – İngiliz bankacı ve ekonomist; banka üzerine birçok yazının yazarı. – **2**, 321.
Girardin, Emile de (1806-1881). – Fransız devlet adamı ve gazete yazarı. – **1**, 66.
Goethe, Johann Wolfgeng von (1749-1832). – Ünlü Alman yazar. – **1**, 53; **2**, 174.
Gouge, William (1796-1863). – Amerikan gazete yazarı, Birleşik Devletler'in para ve banka sistemi üzerine birçok yazının yazarı. – **2**, 246.
Gray, John (1798-1850). – İngiliz ekonomist, ütopik sosyalist, Robert Owen'in öğrencisi. – **1**, 84; **2**, 266, 325.
Grimm, Jacob (1785-1863). – Kardeşi Wilhelm ile birlikte Alman filolojisinin kurucusu. –**1**, 104, 108.
Gülich, Gustav von (1791-1847) – Alman ekonomist; korumacılık yanlısı. – **1**,

112; **2**, 342.
Guillaume III (1650-1702). – İngiltere, İskoçya ve İrlanda kralı (1689-1702). –**2**, 272.
Harrison, William (1534-1593). – İngiliz topograf, kronolojist ve tarih yazarı. –**2**, 250.
Hegel, Georg Wilhelm Friedrich (1770-1831). – Alman filozof. – **1**, 38, 70, 124; **2**, 21, 201.
Henry VII (1457-1509). – İngiltere kralı (1485-1509). – **1**, 396; **2**, 202, 232.
Henry VIII (1491-1547). – İngiltere kralı (1509-1547). – **1**, 396, **2**, 203, 315, 321.
Herodot (İÖ 484-420). – Halikarnaslı. "Tarih yazarlığının babası." – **1**, 108-110.
Hesiod (İÖ 4.-3. yüzyıl). – Akralı. Eski Yunan ozanı. –**1**, 110, 112, 120.
Hobbes, Thomas (1588-1679). – İngiliz materyalist filozof. – **1**, 87.
Hobhouse, John Cam (1786-1869). – İngiliz devlet adamı. –**2**, 286.
Hodges, John Frederick. – "*Lessons on Agricultural Chemistry*" (1849) vb. kitaplarının yazarı. –**2**, 185.
Hodgskin, Thomas (1787-1869). – İngiliz gazete yazarı ve ekonomist; ütopik sosyalist. – **1**, 317; **2**, 86, 87, 173, 178-179, 279, 280.
Honorius, Flavius (384-423). – İlk Batı Roma İmparatoru. – **1**, 113.
Hopkins, Thomas (19. yüzyılın başları). – İngiliz ekonomist. – **2**, 287.
Horner Leonard (1785-1864). – İngiliz jeolog; fabrika müfettişi (1833-1859), işçilerin çıkarlarını savundu. –**1**, 245.
Hubbard, John Gellibrand (1805-1889). – İngiliz politikacı; İngiltere Bankası direktörü. – **1**, 123; **2**, 329, 334, 335.
Hülmann, Karl Dietrich (1765-1846). – Alman tarihçi. –**2**, 298-300.
Humboldt, Alexander von (1769-1859). – Alman doğa araştırıcı; dünya gezgini, diplomat. –**1**, 110.
Hume, David (1711-1776). – İskoç bilinemezci filozof; Adam Smith dostu, paranın nicelik teorisi savunucusu. – **2**, 242, 316, 330.
İskender (Büyük) (İÖ 356-323). – Makedonya kralı (336-323). – **1**, 112.
Jacob, William (1762-1851). – İngiliz tüccar, yazar, gezgin. – **1**, 111, 120, 123, 152; **2**, 326, 330.
Jakob I (1566-1625). – İngiltere ve İrlanda kralı (1603-1625), Jakob VI adıyla İskoç kralı (1567-1625). –**2**, 321, 330.
Jüstinyen I. (482-565) – Bizans imparatoru (527-565). –**1**, 167.
Karl I, Büyük Karl (742-814). – Frankonya kralı (768-814), Roma İmparatoru (800-814). –**2**, 258, 300.
Karl II, (Charles II) (Stuart) (1630-1685) — İskoçya kralı (1651-1685). — **2**, 321.
Karl V, (Charles Quint) (1500-1558) – Roma-Alman imparatoru (1519-1555), Karl I olarak İspanya kralı. – **2**, 295.
Laing, Samuel (1810-1897). – İskoçyalı hukukçu; Britanya demiryolları yönetiminde görev aldı; Avam Kamarasında liberal üye, demiryolları üzerine birçok yazı yazdı. – **2**, 286.
Lauderdale, James Maitland (1759-1839). – İngiliz politikacı ve ekonomist, Adam Smith'in teorilerine karşı. –**1**, 140-142, 291; **2**, 154, 163-164, 165, 172, 173, 303, 330.
Letronne, Jean Antoine (1787-1848). – Fransız arkeolog ve filolog. – **1**, 109.
Linguet, Simon Nicolas Henri (1736-1794). – Fransız ekonomist ve tarihçi; fizyokratlara karşı. – **1**, 207.
Locke, John (1632-1704). – İngiliz duyumcu filozof; ekonomist. – **1**, 85; **2**, 243, 263, 264-266, 309, 315, 330.
Lombe, Sir John (1693-1722). – İngiliz fabrikatör. – **2**, 247.
Louis XIV (1638-1715). – Fransa kralı (1643-1715). – **2**, 295.
Louis XV (1710-1774). – Fransa kralı (1715-1774). – **2**, 329.

Louis XVI (1754-1793). – Fransa kralı (1774-1792). –**2**, 329.
Lowndes, William (1652-1724). – Ekonomist ve İngiliz devlet adamı –**2**, 263.
Loyd, Samuel Jones (1796-1883). – İngiliz banker ve ekonomist, "nakit para ilkesi" yandaşı. –**2**, 242.
Lukres (Titus Lucretius Carus) (İÖ 97-55). – Latin şair. –**1**, 108.
MacCulloch, John Ramsay (1789-1864). – İskoç ekonomist, vülger rikardocu. – **1**, 312; **2**, 46, 94, 98, 99, 161, 304, 309, 310, 342.
Mackinnon, William (1789-1870). – İngiliz politikacı, parlamento üyesi, kültür tarihçisi. – **2**, 250.
Maclaren, James (19. yüzyıl). – İngiliz ekonomist. –**2**, 337, 338.
Malthus, Thomas Robert (1766-1834). – İngiliz papaz ve ekonomist; fazla-nüfus teorisi yazarı. –**1**, 150, 218, 237, 260, 313, 317, 318, 320; **2**, 30, 35, 52, 56, *57-59*, *61-64*, *80*, *89*, *91*, *99*, *155*, *159*, 283, 291, 341.
Martin V (1368-1431). – Papa (1417-1431). Kilise devletini yeniden kurdu. –**2**, 300.
Menenius Agrippa. – İÖ 503'te Roma konsülü. Ağır borçlar altında bulunan ve Adventinus tepesine çekilen küskün plebler ile senatoyu, *Kol-bacak ve Mide* adıyla anılan öğütleyici öyküsü sayesinde barıştırdı. İÖ 452'de konsül. –**1**, 93; **2**, 267.
Merivalle, Herman (1806-1874). – İngiliz devlet adamı ve ekonomist; sömürge sorunları konusunda yapıtların yazarı. – **2**, 294.
Mill, James (1773-1836). – İngiliz ekonomist ve filozof. – **1**, 119, 312, 322; **2**, 327-328.
Mill, John Stuart (1806-1873). – James Mill'in oğlu. İngiliz ekonomist ve filozof. – **1**, 24, 25; **2**, 99-101, 122, 222, 294, 328, 329, 341.
Mirebeau,Wictor de Riqueti, marquis de (1715-1789). – Fransız ekonomist, fizyokrat, Quesney'in öğrencisi, aydınlanmacı. –**1**, 239.
Misselden, Edward (ölümü: 1654). – İngiliz tüccar ve ekonomist, merkantilist. – **1**, 151. 154; **2**, 330.
Montesquieu, Charles-Louis de Secondat, Brede Baronu (1689-1755). – Fransız sosyolog, ekonomist ve yazar; Aydınlanma akımının temsilcisi. – **2**, 243, 330.
Montanari, Geminiano (1633-1687). – İtalyan astronom, para üzerine iki kitabın yazarı. – **2**, 244.
Müller Von Nitterclorf, Adam (1779-1829). – Alman filozofu, romantik ekole bağlı; Adam Smith'in ekonomik teorilerine karşı. – **1**, 92, 405; **2**, 269, 271, 272.
Neron, Locius Dominitius Nero Clavdius (37-68). – Roma imparatoru (54-68). –**2**, 296.
Newman, Francis William (1805-1897). – İngiliz gazete yazarı ve filolog; dinsel, politik ve ekonomik sorunlarla ilgili bir dizi çalışmanın yazarı.– **2**, 308.
Newman, Samsel Philips (1797-1842) – Amerikan filolog, pedagog ve ekonomist – **2**, 301.
Niebuhr, Barthold Georg (1776-1842). – Alman antikçağ tarihçisi. – **1**, 372-375, 392, 393; **2**, 297.
Numa Pompilius (İÖ 715-672). – İkinci Roma kralı. – **1**, 372, 393.
Opdyke, George (1805-1880). – Amerikan bankacı ve ekonomist. – **2**, 308, 321.
Overstone, Lord. – Bkz: Loyd, Samuel Jones. – **2**, 338.
Owen, Robert (1771-1858). – İngiliz ütopik sosyalisti. – **2**, 180, 181-183, 232.
Parisot, Jacques Théodore (doğumu: 1783). – Fransız deniz subayı ve yazar; denizcilik ve askerlik konularında yazdı. James Mill'in *Ekonomi Politiğin Öğeleri*'ni Fransızcaya çevirdi. – **2**, 327.

Parmentier, Antoine-Augustin (1737-1813) – Fransız tarımcı, eczacı ve filantrop. – **2**, 295.

Paterson, William (1658-1850). – İngiliz ekonomist, 1694'te İngiltere Bankasını kurdu, serbest-değişim yanlısı. – **2**, 315.

Peel, Sir Robert (1788-1850). – İngiliz devlet adamı; 1822-1827 ve 1828-1830'da bakan ve 1841'den 1846'ya kadar başbakan. İngiltere'de 1844 banka yasasını yürürlüğe koydu. – **1**, 313; **2**, 265, 266.

Perseus (İÖ 212-166). – Makedonya'nın son kralı (179-169). – **2**, 295.

Peter I (1672-1725). – Rus çarı (1682-1725). – **2**, 211.

Peter Martir, bkz. Anghiera, Pietro Martire di.

Petty, Sir William (1623-1687). — İngiliz ekonomist ve istatistikçi; klasik ekonomi politiğin kurucusu. – **1**, 99, 153; **2**, 126, 149, 340.

Philippe II (1527-1598). – İspanya kralı. – (1555-1598). – **2**, 294.

Pitt, William (1759-1806). – Britanya devlet adamı, 1783-1801 ve 1804-1806'da başbakan. –**1**, 278, 302.

Plinius, Cajus, Secundus Major (23-79). – Doğa bilimci, yazar. *Historia Naturalis*'in yazarı. – **1**, 108, 111; **2**, 267.

Poppe, Johann Heinrich Morita von (1772-1854). – Alman matematikçi, teknolog. –**2**, 316.

Prescott, William Hickling (1796-1859). – Amerikan tarihçi; İspanya'ya ve İspanya'nın Amerika'daki sömürgelerine ilişkin bir dizi tarih kitabının yazarı. – **1**, 39; **2**, 295, 296.

Prevost, Guillaume (1799-1883). – İsviçreli ekonomist, Ricardo'nun teorisini yaydı. – **2**, 309.

Price, Richard (1723-1791). – İngiliz gazete yazarı ve ekonomist. – **1**, 276, 278; **2**, 303.

Proudhon, Pierre Joseph (1809-1865). – Gazete yazarı ve Fransız sosyalisti. – **1**, 22, 44, 57, 63, 170, 222, 224, 230, 287, 322, 323, 325, 333, 336, 380; **2**, 95, 121, 122, 127, 219, 304, 305, 348.

Pyrrhus II (İÖ 318-272). – Epirus kralı (307-302 ve 296-272). – **2**, 267.

Quincey (de), Thomas (1785-1859). – İngiliz filozof ve yazar. – **2**, 40, 43, 44, 45, 46, 47, 121, 123, 186.

Ramsay, Sir George (1800-1871). – İngiliz ekonomist; klasik ekonomi politiğin son temsilcilerinden. – **1**, 227, 264; **2**, 38, 40-42, 44, 121, 123, 140, 210, 217, 326.

Ravenstone, Piercy (ölümü 1830). – İngiliz ekonomist, Ricardo yandaşı, Malthus'a karşı. – **1**, 158, 299; **2**, 160, 164, 172.

Reitemeier, Johann Friedrich (1755-1839). – Alman hukukçu, tarihçi ve gazeteci. – **1**, 111.

Ricardo, David (1772-1823). – İngiliz maliyeci ve ekonomist; yapıtları, klasik ekonomi politiğin doruğunu oluşturur. – **1**, 21, 33, 59, 178, 188, 222, 227, 237, 240, 242, 253, 257, 258, 287, 289, 311, 313; **2**, 40, 42, 43, 44, 47, 48, 50, 52, 68, 81, 82, 89, 91, 121, 125-127, 131, 162, 186, 210, 216, 217, 218, 220, 329, 331, 333, 338, 340, 341.

Robert, Richard (1789-1864). – İngiliz mühendis ve buluşçu. "Selfactor" adlı makine ile birçok makinenin bulucusu. – **1**, 46.

Rossi, Pellegrino Luigi Edoardo (1787-1848). – İtalyan ekonomist ve politikacı. –**2**, 76-78.

Rothschild, Lionel Nathan (1808-1879). – Banker ailesinin İngiliz kolunun başkanı. –**1**, 152.

Rousseau, Jean-Jacques (1712-1778). – Fransız yazar ve filozof. – **1**, 21.

Rumford, Benjamin Thompson (1753-1814). – Amerikan fizikçi ve kimyacı. –**2**. 237.

Say, Jean-Baptiste (1767-1832). – Fransız

ekonomist; Adam Smith'in yapıtını sistemleştirdi ve yaydı. – **1**, 31, 139, 165, 173, 181, 188, 222, 323; **2**, 121, 123, 124, 154, 163,208, 282.
Sempéré Y Guarinos, Juan (1754-1830). – İspanyol hukukçu ve tarihçi. – **2**, 294.
Senior, Nassau William (1790-1864). – İngiliz ekonomist; işgününün kısaltılmasına karşı. – **1**, 117, 118, 157, 192, 218, 264; **2**, 95, 268, 284-286, 340.
Servius Tullius (İÖ 578-535). – Altıncı Roma kralı. – **1**, 112; **2**, 266.
Shakespeare, William (1564-1616). – Ünlü İngiliz dram yazarı. – **1**, 46, 93.
Sismondi, Jean-Charles Sismonde de (1773-1842). – İsviçreli ekonomist ve tarihçi. – **1**, 120, 142, 182, 184, 185, 220, 222, 313; **2**, 26, 29, 128, 163, 222-223, 312, 319, 326, 340.
Smith, Adam (1723-1790). – İskoç ekonomist ve ahlakçı; klasik ekonomi politiğin başlıca temsilcilerinden. – **1**, 21, 24, 36, 87, 97, 98, 139, 140, 192, 218, 238, 240, 363, 366, 399; **2**, 29, 42, 48, 68, 86, 94, 97, 98, 154, 155, 185, 195, 199, 200, 206-208, 210, 216, 218, 242, 285, 317-318, 323, 337.
Solly, Edward (19. yüzyılın ilk yarısı). – İngiliz ekonomist. – **1**, 140.
Spinoza, Baruch de (1632-1677). – Hollandalı materyalist filozof. – **1**, 28.
Steuart, James (1712-1780). – İngiliz ekonomist, merkantilizmin teorisyeni. – **1**, 66, 99, 120, 123, 130, 149, 195, 364; **2**, 241-250, 263, 264, 319-321.
Storch, Heinrich Friedrich von (1766-1835). – Ekonomist ve Rus tarihçi. –**1**, 31, 120, 150, 157-158, 190, 192, 313; **2**, 35, 39, 117, 118, 121, 128, 145, 147, 149, 155, 200, 280, 309, 310, 325.
Strabon (İÖ 63-20). – Eski Yunan coğrafyacı ve tarihçi. – **1**, 102.
Sulla, Lucius Cornelius (İÖ 138-78). – Roma devlet adamı ve general; konsül (88) ve diktatör (82-79). Faizi saptayan bir *Lex Unciaria* çıkardı. – **2**, 296.
Symons, Jelinger Cookson (1809-1860). – İngiliz gazeteci; ekonomi, eğitimbilim ve hukuk konularında yazılar yazdı. Eldokumacıları, madenciler ve çalışan çocuklarla ilgili komisyon ve anketlerde görev aldı. – **2**, 286, 288.
Taylor, James (1788-1863). – İngiliz banker, para üzerine yazılar yazdı. –**1**, 141.
Thompson, Benjamin. – Bkz: Rumford, Benjamin Thompson. Thompson, William (1785-1833). – İrlandalı ekonomist ve ütopik sosyalist, servetini ovıncılığın yayılmasına verdi. – **2**, 30, 35.
Thornton, Henry (1762-1815). – İngiliz bankacı, ekonomist ve filantrop. – **2**, 277.
Tooke, Thomas (1774-1858). — İngiliz ekonomist. – **1**, 2, 36, 119; **2**, 244, 335, 337, 340.
Torrens, Robert (1780-1864). – İngiliz ekonomist, "*currency principle*"nin temsilcisi. – **2**, 76, 224, 243, 278.
Townsend, Joseph (1739-1816). – İngiliz papaz ve jeolog; Malthus'un esinlendiği bir nüfus teorisinin yazarı; yoksulların desteklenmesine karşı olduğu için İngiliz yoksullar yasasına karşı savaştı. –**2**, 304, 306.
Trajan, Marcus Ulpius Trajunus (53-117). – 98'den 117'ye kadar Roma imparatoru. – **2**, 296.
Tuckett, John Debell (ölümü: 1864). – İngiliz kuveykır. – **2**, 246-249, 315.
Ure, Andrew (1778-1857). – İngiliz kimyacı ve ekonomist; serbest-değişimci. –**2**, 165.
Urquhart, David (1805-1877). – İngiliz gezgin, Yunan bağımsızlık savaşı yanlısı ve Türk dostu, diplomat, İstanbul'da elçilik sekreteri; Palmerston'un Petersburg kabinesi ile ilişkisini ortaya çıkardı; 1853'te Marx ile tanıştı. – **1**, 96; **2**, 255, 258, 307, 324.
Varron, Marcus Terentiüs Varro (İÖ 116-27). – Latin bilgin ve yazar. –**2**, 294.

Vidal, François (1814-1872). – Fransız ekonomist. –**1**, 93. 145; **2**, 330.
Virgile, Pulius Virgilius Maro (İÖ 70-19). – Latin şair. – **1**, 93, 145.
Voltaire, François Marie Arovet (1694-1778). — Fransız yazar ve filozof. – 2, 349.
Wade, John (1788-1875). – İngiliz gazeteci, ekonomist ve tarihçi. – **2**, 70, 99.
Wakefield, Edward Gibbon (1796-1862). – İngiliz devlet adamı ve ekonomist. – **1**, 197, 314; **2**, 40, 51,52, 94, 98, 104, 218, 241.
Wettling, Wilhelm (1808-1871). – Alman dokuma işçisi, bir ütopik komünizm teorisyeni, eşitlikçi. 1846'dan sonra Marx ve Engels'e karşı. – **1**, 68.
Wilson, James (1805-1860). – İngiliz devlet adamı ve ekonomist. – **2**, 244, 315, 337.
Xenophon (İÖ 430-355). – Yunan filozof ve yazarı. **1**, 99, 112, 113.
William III. – bk: Guillaume III.

YAZINSAL, DİNSEL VE MİTOLOJİK ADLAR

Aşil, Achille, Akhilleus. – Yunan mitolojisinde, Truva savaşına katılan ve Paris'in attığı okla topuğundan vurularak öldürülen söylencesel kişi. *İlyada*'mn başlıca kişisi. – **1**, 47.

Adam, Adem. – Dinsel inançlara, özellikle de Tevrat, İncil ve Kur'an'a göre Tanrı tarafından yaratılan ilk insan. – **1**, 23; **2**, 94.

Don Quichotte – Cervantes'in aynı anlı satirik romanının başkişisi. – **2**, 349.

Fama – Roma mitolojisinde dedikoduyu simgeleyen tanrıça. – **1**, 46.

Hermes – Geçitleri, kapıları, tapınakların girişini, dörtyol ağızlarını, tarla sınırlarını koruyan Yunan tanrısı. – **1**, 46.

Homeros – İlk ve büyük destan şairi. *İlyada* ve *Odysseia*'nın yazarı. Heredot'a göre İÖ 850'ye doğru yaşadı. – **1**, 47, 110, 120, 131; **2**, 283.

Jüpiter – Roma tanrılarından Saturnus'un oğlu. Zamanla Yunanlıların tanrısı Zeus ile özdeşleştirilmiş, özelliklerine göre değişik adlarla anılmıştır. – **1**, 46.

Manu, Menu, Manov – Hint mitolojisinde, insanlığın asıl babası. Eski Hint yasalarının bulunduğu kitabın da adı. – **1**, 113.

Midas – Frigya kralı. Söylenceye göre, Apollon, kulaklarını eşek kulağına çevirmişti. Dionysos ise, Midas'a her dokunduğu şeyi altına çevirme gücü vermişti. – **1**, 155.

Musa – Tevrat'ta yasakoyucu ve peygamber. – **1**, 372.

Prometheus – Yunan mitolojisinde, Zeus'tan ateşi çalan ve insanlara getiren söylencesel kişi. Bunun için Zeus, kayaya zincirlenmişti. – **1**, 23.

Robinson Crusoe – Daniel Defoe'nun kurgusal romanı ve bu romanın başlıca kişisi. – **1**, 21.

Romulus – Roma mitolojisinde, Roma'nın kurucusu ve ilk kralı. Mars'ın oğlu. – **1**, 372.

Sancho Panza – Cervantes'in *Don Kişot* adlı saftirik romanının kişilerinden – **2**, 349.

Servius Tullius – Altıncı Roman kralı. Söylenceye göre bir köle kadın ile bir tanrının oğlu. Bir başka söylenceye göre, Ertürk'lerin lideri. Roma'yı ele geçirmiş, Servius anayasasını koymuştur. – **1**, 112.

Terminus – Roma mitolojisinde, tarlaların sınırlarını koyan Latin tanrı. – **1**, 372.

Atinalı Timon – Shakespeare'in aynı adlı kitabının kişisi. – **1**, 93.

Vulkanus – Roma mitolojisinde ateş ve maden tanrısı. – **1**, 46.

Yehova – Musevilerde en yüce tanrı. – **2**, 94.

Yakub – Tevrat'taki kişilerden, İshak'ın oğlu – **1**, 134.

Anderson, A., *The recent commercial distress; or, the panic analysed: showing the cause and cure*, London 1847. — **2**, 123.

Aristoteles, "De republica libri VIII", *Opera ex recensione*, Immanuelis Bekkeri, t. 10, Oxford 1837. **1**, 22, 67, 368, 388.

— "*Ethica Nicomachea*", *Opera ex recensione*, vol. 9, Oxford 1837. — **1**, 91.

— "*Metaphysica*", *Opera ex recensione*, *vol.* 8, Oxford 1837. — **1**, 67.

Arnd, Karl, *Die naturgemässe Volkswirthschaft gegenüber dem Monopoliengeiste und dem Communismus, mit einem Rückblick auf die einschlagende Literatur*, Hanau 1845. — **2**, 311.

Atkinson, William, *Principles of political economy; or, the laws of the formation of national wealth: developed by means of the christian law of government; being the substance of a case delivered to the Hand-Loom Weavers Commission*, London 1840. — **2**, 98, 216.

Augier, Marie, *Du crédit public et de son histoire depuis les temps anciens jusqu'à nos jours*, Paris 1842. — **2**, 324, 329.

Babbage, Charles, *Traité sur l'économie des machines et des manufactures*, Paris 1833. — **1**, 251, 284; **2**, 75, 165, 188.

Bailey, Samuel, *Money and its vicissitudes in value; as they affect national industry and pecuniary contracts: with a postscript on joint-stock banks*, London 1837. — **1**, 157; **2**, 68, 69, 269.

Barton, John, *Observations on the circumstances which influence the condition of the labouring classes of society*, London 1817. — **2**, 248.

Bastiat, Frédéric, *Gratuite du crédit. Discussion entre M. Fr. Bastiat et M. Proudhon*, Paris 1850. — **1**, 57, 170, 224, 230, 234, 288; **2**, 122, 219, 304.

— *Harmonies économiques*, Paris 1851. — **1**, 165; **2**, 221, 342, 347-348.

Bernier, François, *Voyages de F. Bernier dosteur en médecine de la faculté de Montpellier. Contenant la description des Etats du Grand Mogol, de l'Indoustan, du Royaume de Cachemire, etc.*, t. **1**, Paris 1830. — **2**, 309.

Blake, William, *Observations on the Effects produced by the Expenditure of Government doring the Restriction of Cash Payments*, London 1823. — **2**, 248-250.

Böckh, August, *Die Staatshaushaltung der Athener*, Bd. 1 ve 2, Berlin 1817. — **1**, 109.

Boisguillebert, Pierre Le Pesant, "Le Détail de la France, la cause de la diminution de ses biens, et la facilite du remède...", *Economistes financiers du XVIII siècle*, Eugène Daire, Paris 1843. — **1**, 126, 143, 155.

Bosanquet, James Whatman, *Metallic, paper and credit currency, and the means of regulating their value*, London 1842. — **2**, 334.

Bray, John Francis, *Labour's wrongs and labour's remedy; or, the age of right*, Leeds 1839. — **1**, 93, 217; **2**, 48, 265, 330.

Buchanan, David, *Observations on the subjects treated of in Dr. Smith's inquiry into the nature and causes of the*

wealth of nations, Edimbourg—London 1814. — **2**. 273-274.

Carey, Henry Charles, *Essay on the Rate of Wages*, Philadelphie 1835. — **2**, 312.

— *Principles of political economy. Part the first: of the laws of the production and distribution of wealth*, Philadelphie 1837. — **1**, 276; **2**, 46, 65-66.

— *The past, the present and the future*, Philadelphie 1848. – **2**, 81.

Carlyle, Thomas, *Chartism*, London 1840. — **1**, 92.

Cervantes, Miguel de, *Don Quichotte*. — **1**, 347.

Chalmers, Thomas, *On political economy in connexion with the moral state and moral prospects of society*, Glasgow 1832. — **2**, 84-86, 309.

Charbuliez, Antoine, *Richesse ou pauvreté. Exposition des causes et des effets de la distribution actuelle des richesses sociales*, Paris 1841. — **1**, 213, 221; **2**, 29, 128, 129, 156.

Cobbet, William, *Paper against Gold*, London 1828. — **2**, 265.

Coquelin, Charles, "Du Crédit et des banques dans l'industrie," *La revue des Deux Monde*, t. 31, Paris 1842. — **2**, 302.

Corbet, Thomas, *An Inquiry into the causes and modes of the wealth of individuals; or the principles of trade and speculation explained*, London 1841. — **2**, 302, 315.

The currency theory reviewed in a letter to the scottish people on the menaced interference by government with the existing system of banking in Scotland. By a banker in England, Edimbourg 1845. — **2**, 335.

Dalrymple, John, *An essay towards a general history of feudal property in Grea Britain*, London 1759. — **2**, 297.

Darimon, Alfred, *De la réforme des banques*, Paris 1856. — **1**, 50-76.

D'Avenant, Charles, *Discourses on the publick revenues, and on the trade of England. Part II. To which is added the late Essay on the East-India Trade*, London 1698. — **2**, 330.

Decourdemanche, J. A., *Traité des monnaies, mesures et poids anciens et modernes de l'Inde et la Chine*, Paris 1913. — **1**, 112.

Defoe, Daniel, *Lıfe and strange surprising adventures of Robinson Crusoe of York, Mariner*. — **1**, 21.

"The double standard in France", *The Economist*, London, vol. 15, n° 700, 24 Ocak 1857. — **1**, 83.

De Quincey, Thomas, *The logic of political economy*, Edimbourg ve London 1844. — **2**, 43, 44, 123, 186.

Dureau de la Malle, Adolphe, *Economie politique des Romains*, t. 1 ve 2, Paris 1840. — **1**, 108-114; **2**, 294-297.

Economistes financiers du XVIII siècle Précéds de notices historiques sur chaque auteur, et accompagnés de commentaires et de notes explicatives, Paris 1843. — **1**, 254.

Eden, Sir Frederic Morton, *The state of the poor; or, an History of the labouring classes in England, from the Conquest to the present period. In three volumes*, vol. 1, London 1797. — **1**, 398; **2**, 202-204, 251.

Ferrier, François Louis Auguste, *Du gouvernement considéré dans ses rapports avec le commerce*, Paris 1805. — **1**, 139.

Foreign correspondence — Fransa. — Paris, 10 Şubat; *The Morning Star*, London, n° 286, 12 Şubat. 1857. —**1**, 83.

Fourier, Charles, "Le nouveau monde industriel et sociétaire", *Œuvres complètes*, t. 6, Paris 1848. — **2**, 95.

Fullarton, John, *On the regulation of currencies; being an examination of the principles, on which it is proposed to restrict, within certain fixed limits, the future issues on credit of the Bank of*

England, and of the other Banking Establishments throughout the country, London 1844. — **2**, 310.
— *On the regulation of currencies...*, London 1845. — **2**, 310, 323, 329-330, 332, 333, 336.
Galiani, Ferdinando, "Della moneta...", *Scrittori classici italiani di economia politica*, t. 3, Milano 1803. — **2**, 306-308.
Gallatin, Albert, *Considerations on the currency and banking system of the United States, Philadelphie* 1831. — **2**, 69.
Ganilh, Charles, *Des systèmes d'économie politique, de leurs avantages, et de la doctrine la plus favorable aux progrès de la richesse des nations*, t. 2, Paris 1809. — **1**, 179; **2**, 315.
Garnier, Germain, *Histoire de la monnaie, depuis les temps de la plus haute antiquité, jusqu'au règne de Charlemagne*, t. 1, Paris 1819. — **1**, 111, 114; **2**, 267-270.
— *Histoire de la monnaie...*, t. 2, Paris 1819. — **2**, 335.
Gaskell, Peter, *Artisans and machinery: the moral and physical condition of the manufacturing population considered with reference to mechanical sabstitutes for human labour*, London 1836. — **2**, 72, 291.
Gilbart, James William, *The History and principles of banking*, London 1834. — **2**, 321.
Glossarium Mediae et Infimae Latinitatis, Tomas Secundum, — **1**, 404.
Goethe, Johann Wolfgang von, *Egmont*. — **1**, 53.
— *Faust. Der Tragödie erster Teil*. — **2**, 174.
Gouge, William, *A Short history of paper money and banking in the United States...*, vol. 1 ve 2, Philadelphie 1833. — **2**, 246.
Gray, John, *Lectures on the nature and use of money*, Edimbourg 1848. — **1**, 84; **2**, 325.
— *The social system. A treatise on the principle of exchange*, Edimbourg 1831. — **1**, 84; **2**, 301, 325-326.
Grimm, Jacob, *Geschichte der deutschen Sprache*, Bd. 1, Leipzig 1853. — **1**, 104, 108.
Gülich, Gustav von, *Geschichtliche Darstellung des Handels, der Geverbe und des Ackerbaus der bedeutendsten handeltreibenden Staaten unsrer Zeit*, t. 5, Lena 1845. — **1**, 112.
Hamilton, Robert, *An Inquiry Concerning the Rise and debt of Great Britain*, 2. baskı, Edinburgh 1814. — **1**, 277.
Hegel, Georg Wilhelm Friedrich, *Grundlinien der Philosophie des Rechts, oder Staatswissenschaft im Grundrisse*, Berlin 1833. — **1**, 38, 124; **2**, 21.
— *Phänomenologie des Geistes*, Berlin 1833. — **2**, 201.
— *Wissenschaft der Logik*, Berlin 1833. — **1**, 70; **2**, 201.
Hesiode, Les Travaus et les jours. Dreau de la Malle, *Economie politique des Romains'a göre*, t. 1, Paris 1840. — **1**, 112.
Hobbes, Thomas, "Elementa Philosophica, De Cive", *Opera philosophica*, Tomus I, Amsterdam 1668. — **1**, 87.
—"*Leviathan, sive de materia, forma, et potestate civitatis ecclesiasticae et civilis*", *Opera philosophica*, Tomus II, Amsterdam 1668. — **1**, 87.
Hodges, John Frederick, *First steps to practical chemstry, for agricultural students*, London 1857. — **2**, 185.
—*Lessons on agricultural chemistry*, London 1849. — **2**, 185.
Hodgskin, Thomas, *Labour defended against the claims of capital; or, the unproductiveness of capital proved. With reference to the present combinations amongst journeymen. By a labourer*, London 1825. — **2**, 178-179.
— *Popular political economy. Four lec-*

tures delivered at the London Mechanic's Institution, London 1827. — **1**, 317; **2**, 87, 173, 279, 280.

Homeros, *İlyada*, — **1**, 47.

Hopkins, Thomas, *Great Britain for the last forty years; being an historical and analytical account of its finaces, economy, and general condition, during the period*, London 1834. — **2**, 287.

Hubbard, John Gellibrand, *The currency and the country*, London 1843. — **1**, 123; **2**, 329, 334-335.

Hüllmann, Karl Dietrich, *Städtewesen des Mittelalters. Erster Theil. Kunstfleis und Handel*, Bonn 1826. — **2**, 298-299.

—*Städtewesen des Mittelalters. Zweiter Theil. Grundverfassung*, Bonn 1827. — **2**, 299.

An inquiry into those principles, respecting the nature of demand and the necessity of consumption, lately advocated by Mr. Malthus, from which it is concluded, that taxation and the maintenance of unproductive consumers can be conducive to the progress of wealth, London 1821. — **1**, 317; **2**, 217, 291.

Institutiones D. Justiniani, sacratissimi principis. Accesserunt ex Digestis tituli de verborum significatione et regulis juris, Paris 1815. — **1**, 167.

Jacob, William, *An historical inquiry into the production and consumption of the precious metals. In 2 vol.*, London 1831. — **1**, 111, 120, 123, 152; **2**, 326, 330.

– Dureau De La Malle, *Economie politique des Romains*'a göre, t. 1, Paris 1840. — **1**, 109.

Laing, Samuel, *National distress: its causes and remedies*, London 1844. — **2**, 286.

Lauderdale, James Maitland, comte de, *Recherches sur la nature et l'origine de la richesse publique, et sur les moyens et les causes qui concourent à son accroissement*, İngilizceden çeviri, Paris 1808. — **1**, 140-142, 291; **2**, 163-164, 303.

Lectures on gold for the instruction of emigrants about to proceed to Australia. Delivered at the Museum of Practical Geology, London 1852. — **1**, 106-111.

Letronne, Jean Antoine, *Considérations générales sur l'évaluation des monnaies grecques et romaines, et sur la valeur de l'or et de l'argent avant la découverte de l'Amérique*, Paris 1817. — **1**, 109.

Linguet, Simon Nicolas Henri, *Théorie des loix civiles, ou principes fondamentaux de la société*, t. 1, London 1767. - **1**, 207.

Locke, John, "Further considerations concerning raising the value of money [1695]". Locke: *The works*, 7. baskı, vol. 2, London 1768. — **1**, 85; **2**, 264-266, 309.

Lukres, "De la nature des choses.", Dureau De La Malle: *Economie Politique des Romains*'a göre, t. 1, Paris 1840. — **1**, 108.

MacCulloch, John Ramsay, *A dictionary, practical, theoretical, and historical, of commerce and commercial navigation*, London 1847. — **2**, 303.

— *Discours sur l'origine, les progrès, les objets particuliers, et l'importance de l'économie politique*. İngilizceden çeviri, Genève—Paris 1825. — **2**, 309.

— *The principles of political economy: with a sketch of the rise and progress of the science*, Edinbourgh 1825. — **1**, 312; **2**, 46, 98, 99, 161, 310.

Mackinnon, William Alexander, *History of civilisation*. In 2 vol., vol. 1, London 1846. — **2**, 249.

Malthus, Thomas Robert, *Definitions in political economy, preceded by an inquiry into the rules which ought to guide political economists in the definition and use of their terms*, London 1827. —**1**, 237; **2**, 80, 99, 155, 159.

— *The measure of value stated and illust-*

rated, with an application of it to the alterations in the value of the English currency since 1790, London 1823. — **1**, 237; **2**, 35, 57-59, 61-64, 155.

— *Principles of political economy considered with a view to their practical application. 2. edition with considerable add. from the author's own ms. and an orig. Memoir*, London 1836. — **1**, 150, 218, 313, 317, 318, 320; **2**, 52, 56, 283, 291.

— *An Inquiry into the Nature and Progress of Rent*, London 1815. — **2**, 91.

Marx, Karl, *Misère de la philosophie. Réponse à la philosophie de la misère de M. Proudhon*, Paris Bruxelles 1847, **1**, 70, 84, 187.

Merivale, Hermann, *Lectures on colonization and colonies. Delivered before the University of Oxford in 1839, 1840, and 1841*, vol. 1 ve 2, London 1841-1842. — **2**, 294.

Mill, James, *Elements d'économie politique*. İngilizceden çeviri, Paris 1823. — **1**, 312; **2**, 327-328.

— *Elements of political economy*, London 1821. Tooke, Thomas: *An inquiry into the currency principle*'e göre, London 1844.— **1**, 119.

Mill, John Stuart, *Essays on some unsettled questions of political economy*, London 1844. — **2**, 99-101, 122.

— *Principles of political economy with some of their applications to special philosophy*, vol. 1 ve 2, London 1848. — **1**, 24, 25; **2**, 293, 330.

— *Some unsettled questions of political economy*, London 1844. — **2**, 314.

Misselden, Edward, *Free trade. Or, the meanes to make trade florish*, London 1622. — **1**, 151, 154; **2**, 330.

Montanari, Geminiano, "Della Moneta. Trattata mercantile", *Scrittori classici italiani di economia politica. Parte antica*, Tomo III, Milano 1804. — **2**, 249.

Morrison, Hampson William, *Observations on the system of metallic currency adopted in this country*, London 1837. — **2**, 323, 324, 336.

Müller, Adam, *Die Elemente der Staatskunst. Öffentliche Vorlesungen vor Sr.Durchlaucht dem Prinzen Bernhard von Sachsen-Weimar und einer Versammlung von Staatsmännern und Diplomaten, im Winter von 1808 auf 1809, zu Dresden, gehalten. Zweiter Theil*, Berlin 1809. —**1**, 92, 405; **2**, 271-272.

"Negroes and the slave trade. To the editor of the Times. By Expertus.", *The Times*, London, 21 Kasım 1857. — **1**, 237.

Newman, Francis William, *Lectures on political economy*, London 1851. — **2**, 308.

Newman, Samuel Philips, *Elements of political economy*, Andover—New York 1835. — **2**, 301.

— *Elements of Political Economy*, Andover and New York 1835. — **2**, 302-303.

Niebuhr, Barthold Georg, *Römische Geschichte. Erster Theil. Zweyte, völlig umgearbeitete, Ausgabe*, Berlin 1827. — **1**, 372-375, 392, 393; **2**, 297.

Opdyke, George, *A treatise on political economy*, New York 1851. — **2**, 308, 321.

Owen, Robert, *Essays on the formation of the human character*. By B. D. Cousins, London 1840. — **2**, 180.

— *Six lectures delivered in Manchester previously to the discussion between Mr. Robert Owen and the Rev. J. H. Roebuck. And an address delivered at the annual congress of the "Association of all classes of all nations", after the close of the discussion*, Manchester 1837. — **2**, 181-183.

"The panic and the people", *Weekley Dispatch*, London, 8 Kasım 1857. — **1**, 138.

Peel, Sir R, *The Currency Question. The Gemini Letters*, London 1844. — **1**, 313; **2**, 266.

Petty, William, *Several Essays in political arithmetick...*, London 1699. — **1**, 99, 153.

Plinius, *Histoire naturelle*. Dureau De La Malle: *Economie politique des Romains*'e göre, t. 1, Paris 1840. — **1**, 108.

Poppe, Johann Heinrich Moritz, *Geschichte der Technologie seit der Wiederherstellung der Wissenschaften bis an das Ende des achtzehnten Jahrhunderts*, t. 1, Göttingen 1807. — **2**, 316.

Prescott, William Hickling, *History of the conquest of Mexico, with a preliminary view of the Ancient Mexican Civilisation, and the life of the Conqueror, Hernando Cortez*, 5. baskı, vol. 1, London 1850. — **2**, 293.

— *History of the conquest of Peru with a preliminary view of the civilisation of the Incas*, vol. 1, London 1850. — **1**, 39; **2**, 294.

Price, Richard, *An appeal to the public, on the subject of the national debt*, 2. Baskı, London 1772. — **1**, 276; **2**, 303.

— *Observations on reversionary payments; on schemes for providing annuities for widows, and for persons in old age; on the method of calculating the values of assurance on lives; and on the national debt*, 2. baskı, London 1772. — **1**, 276; **2**, 302.

Proudhon, Pierre-Joseph, *Gratuité du crédit. Discussion entre M. Fr. Bastiat et M. Proudhon*, Paris 1850. — **1**, 57, 170, 224, 230, 287, 323, 325; **2**, 95, 122, 219, 304, 305.

— *Qu'est-ce que la propriété? Ou recherches sur le principe du droit et du gouvernement. Premier mémoire*, Paris 1841. — **1**, 57.

— *Système des contradictions économiques, of philisophie de la misère*, t. 1 ve 2, Paris 1846. — **1**, 22, 44, 63, 222; **2**, 95, 121, 348.

Ramsay, George, *An essay on the distribution of wealth*, Edinburg, London 1836. — **1**, 227, 264; **2**, 38, 40-42, 44, 123, 140, 217, 326.

Ravenstone, Piercy, *Thoughts on the funding system, and its effects*, London 1824. — **1**, 158, 299; **2**, 60, 164.

Reitemeier, Johann Friedrich, *Geschichte des Bergbaues und Hüttenwesens bey den alten Völkern*, Göttingen 1785. — **1**, 111.

Reports of the Inspectors of Factories to Her Majesty's Principal Secretary of State for the Home Department, for the half-year ending 30 April 1849, London 1849. — 1, 245.

Ricardo, David, *The high price of bullion a proof of the depreciation of banknotes*, London 1810. Darimon, Alfred: *De la réforme des banques' a göre*. Emile de Girard'in sunuş yazısı ile. Paris 1856. — **1**, 59.

— *Des principes de l'économie politique et de l'impôt*. İngilizceden çeviren: F. S. Constancio, J. -B. Say'ın açıklayıcı notları ve eleştirileriyle, 2. baskı, , Paris 1835. — **2**, 216.

— *On the principles of political economy, and taxation*, London 1821. — **1**, 21, 33, 178, 188, 222, 227, 237, 253, 257, 287, 313; **2**, 42, 43, 47, 48, 82, 91, 125-127, 162, 217.

— *Proposals for an economical and secure currency; with observations on the profits of the Bank of England, as they regard the public and the proprietors of Bank Stock*, London 1816. — **2**, 329.

Rossi, Pellegrino, *Cours d'économie poitique*, 1836-1837, Bruxelles 1843. — **2**, 76-78.

Rousseau, Jean-Jacques, *Du contrat social, ou principes du droit politique*, Amsterdam 1762. — **1**, 21.

Say, Jean-Baptiste, *Cours complet d'économie politique pratique*. Colins, Jean Guillaume, *L'économie politique. Source des révolutions et des utopies prétendues socialistes*'e göre, t. 3, Paris 1857. — **1**, 188; **2**, 282.

— *Traité d'économie politique, ou simple exposition de la manière dont se forment, se distribuent et se consomment les richesses*, 5. baskı, t. 2, Paris 1817. — **1**, 139, 165, 173, 181, 188, 222, 323; **2**, 123, 124.

— *Traité d'économie politique...*, 4. baskı, t. 2, Paris 1819. — **1**, 31; **2**, 163, 208.

Schiller, Friedrich, *Die Götter Griechenlands*. — **1**, 380.

— Maria Stuart. — **1**, 388.

Sempéré Y Guarinos, J., *Considérations sur les causès de la grandeur et de la décadence de la monarchie espagnole*, t. 1, Paris 1826. — **2**, 294.

Senior, Nassau William, *Letters on the factory act, as it affects the cotton manufacture...*, London 1837. — **1**, 264; **2**, 284-286.

— *Principes fondamentaux de l'économie politique, tirés de leçons éd.et inéd. de N. -W. Senior, par le comte Jean Arrivabence*, Paris 1836. — **1**, 157, 192, 218; **2**, 95.

— *Three lectures on the cost of obtaining money, and onsome effects of private and government paper money*, London 1830. — **1**, 117, 118; **2**, 268.

Shakespeare, William, *Atinalı Timon*. — **1**, 93.

Sismondi, Jean Charles Léonard Sismonde de, *Etudes sur l'économie politique*, t. 2, Bruxelles 1838. — **1**, 120, 142, 220, 222, 313. **2**, 319.

— *Nouveaux principes d'économie politique, ou de la richesse dans ses rapports avec la population*, t. 1, Paris 1827. — **1**, 182, 188, 185; **2**, 29, 128, 163, 222-223, 326.

Smith, Adam, *An inquiry into the nature and causes of the wealth of nations. With acommentary, by the author of "England and America"*, vol. 1-3, London 1835-1839. — **1**, 21, 24, 36, 87, 97, 98, 139, 192, 218, 238, 363, 366, 399; **2**, 29, 48, 97, 98, 242, 323.

— *Recherches sur la nature et les causes de la richesse des nations*, Çeviren: Germain Garnier, t. 1 ve 2, Paris 1802. — **1**, 97, 218; **2**, 42, 68, 86, 94, 155, 185, 195, 199, 206-208, 216, 317-318.

Solly, Edward, *The present distress, in relation to the theory of money*, London 1830. — **1**, 140.

The source and remedy of the national difficulties, deduced from principles of political economy, in a letter to Lord John Russell, London 1821. — **1**, 300, 318; **2**, 176, 178.

Spinoza, Benedictus de, ""Epistolae doctorum quorundam virorum ad B. de Spinoza et auctoris responsiones, ad aliorum ejus operum elucidationem non parum facientes. Epistola L d. 2 Junii 1674.", *Opera quae supersunt omnia*, t. 1, Iéna 1802. — **1**, 28.

Steuart, James, *An inquiry into the principles of political oeconomy: being an essay on the science of domestic policy in free nations*, vol. 1 ve 2, Dublin 1770. — **1**, 66, 99, 120, 123, 130, 149, 195, 364; **2**, 241-250, 263, 264, 319-321.

Storch, Henri, *Considérations sur la nature du revenu national*, Paris 1824. — **1**, 31, 192, 313; **2**, 129.

— *Cours d'économie politique, ou exposition des principes qui déterminont la prospérité des nations*. t. 1, 2 ve 4, Paris 1823. — **1**, 120, 150, 157-158, 190; **2**, 35, 39, 117, 118, 128, 155, 200, 280, 309, 310, 325.

Strabon, *Rerum geographicarum libri XVII*. — **1**, 102.

Symons, Jelinger Cookson, *Arts and artisans at home and abroad: with sketches of the progress of foreign manufactures*, Edinburg 1839. — **2**, 288.

Tacitus, *Germania*, — **1**, 375, 376.

Taylor, James, *A view of the money system of England, from the Conquest; with proposals for establishing a secure and equable credit currency*, London 1828. — **1**, 141.

Thompson, William, *An inquiry into the principles of the distribution of wealth most conducive to human happiness; applied to the newly proposed system of voluntary equality of wealth*, London 1824. — **2**, 35.

Thornton, Henry, *An inquiry into the nature and effets of the paper credit of Great Britain*, London 1802. — **2**, 277.

Tooke, Thomas, *A history of prices, and of the state of the circulation*, t. 1-6, London 1838-1857. — **1**, 2; **2**, 341.

— *An inquiry into the currency principle; the connection of the currency with prices, and the expendiency of a separation of issue from banking*, 2. baskı, London 1844. — **1**, 36, 119; **2**, 335.

Torrens, Robert, *An essay on the production of wealth; with an appendix, in which the principles of political economy are applied to the actual circumstances of this country*, London 1821. — **2**, 76, 224, 278.

Townsend, Joseph, *A dissertation on the poor laws. By a well-wisher to mankind*, 1786, Republ. London 1817. — **2**, 306.

"Trade of 1856; — Decrease of consumption", *The Economist*, London, 24 Ocak 1857. — **1**, 84.

Tuckett, John Debell, *A history of the past and present state of the labouring population, including the progress of agriculture, manufactures, and commerce, shewing the extremes of opulence and destitution among the operative classes. With practical means for their employment and future prosperity*. vol. 1 ve 2, London 1846. — **2**, 246-249, 315.

Ure, Andrew, *Philosophie des manufactures, ou économie industrielle de la fabrication du coton, de la laine, du lin et de la soie, avec la description des diverses machines employées dans les ateliers anglais*, t. 1, Bruxelles 1836. — **2**, 165.

Urquhart, David, *Familiar words as affecting England and the English*, London 1856. — **1**, 96; **2**, 258, 324.

Vidal; François, *De la répartition des richesses ou de la justice distributive en économie sociale; ouvrage contenant l'examen critique des théories exposées soit par les économistes, soit par les socialistes*, Paris 1846. — **2**, 330-331.

Virgille, *L'Enéide*. — **1**, 93, 145.

Wade, John, *History of the middle and working classes; with a popular exposition of the economical and political principles which have influenced the past and present condition of industrious orders*, London 1835. — **2**, 70, 99.

Wakefield, Edward Gibbon, *An inquiry into the nature and causes of the wealth of nations, by Adam Smith. With notes from Ricardo, M'Culloch, Chalmers and other eminent political economists*... London 1843. — **1**, 314; **2**, 68, 98, 241.

— *A view of the art of colonization, with present reference to the British Empire; in letters between a statesman and a colonist*, London 1849. — **1**, 197; **2**, 51, 104.

Weitling, Wilhelm, *Garantien der Harmonie und Freiheit*, Vivis 1842. — **1**, 68.

Xenophon, *De Vectigalibus*. — **1**, 99.

Le Charivari – 1832'den bu yana Paris'te yayınlanan mizah gazetesi. **2**.

The Economist, weekly commercial Times, bankers' gazette, and railway Monitor: a political, literary, and general newspaper – 1843'ten beri Londra'da yayınlanan haftalık dergi. – **1**, 84; **2**, 163, 179, 190, 194, 195, 242, 256, 276, 277, 280, 311, 315, 322, 323, 338.

The Morning Star – 1856'dan 1869'a kadar Londra'da yayınlanmış olan günlük gazete. Serbest-değişimcilerin organı – **1**, 83.

The Spectator – 1711'den 1714'e kadar Londra'da yayınlanmış olan yazınsal dergi. – **2**, 242, 325.

The Times – Ocak 1785'de *Daily Universal Register* adı altında ondra'da yayınlanmaya başlayan günlük gazete. 1 Ocak 1788'de *Times* adıyla yayınını sürdürdü. – **1**, 236.

Weekly Dispatch – 1801'den 1928'e kadar Londra'da yayınlanmış olan haftalık dergi – **1**, 138.

Westminster Review – 1824'ten 1917'e kadar Londra'da yayınlanan üç aylık burjuva dergi. – **2**, 252.

MARX'IN ÇALIŞMALARINDA KULLANDIĞI ÇOĞU LATİNCE ÖTEKİ DİLLERDEKİ SÖZCÜK VE DEYİMLER

ab ovo başlangıçtan beri, başlangıçtan itibaren
ad absordum anlamsız yada saçma bir duruma gelinceye kadar, anlamsızca, saçma olarak
ad libitum istenildiği kadar, istenildiği gibi, istediği gibi
ad infinitum sonuna dek, sonu olmayarak, sonsuz bir biçimde
ad interim geçici
ad notam bilgisine
ad oculus gözler önüne
ager publicus kamu toprağı
alias namı diğer, öteki adı
antici pando önceden
a priori öncel
a posteriori sonsal
auri sacrafames altına duyulan lanetli hırs
bellum *omnium* contra *omnes* herkesin herkese karşı savaşı
bona fide hilesiz, hakiki, iyi niyetle
caeteris paribus öteki şeyler aynı kalmak koşuluyla
cercele vicieux kısır döngü
condito sine qua non vazgeçilmez koşul, olmazsa olmaz koşul
coop d'etat hükümet darbesi
culpa levis küçük günah
de facto bilfiil, fiilen, hakikatle, edimli olarak
deix ex machina makine ile gelen tanrı **(antik tiyatroda sahneye mekanik düzenle indirilen kurtarıcı, tanım)**
de jure haklı olarak, meşru olarak, kanunen
determinoto est negatio belirleme olumsuzlamadır yadsımadır
differentia specifica ayırdedici özellik
eau-de-vie içki
ecu eski bir fransız sikkesi
en bloc bütün olarak blok olarak
eo ipso aynı gerçekten
epitropos (eski Yunan'da) sürveyan
eguite eternelle ölümsüz haklar
ewigen ideen ölümsüz ideler
ex contingente necessarium raslantıdan zorunluluğa varmak
ex professo mesleki olarak, açıkça
ex suis ossibus onun kemiklerinden
ex offico mesleki açıdan
familia mustica köle ekonomisi
faux frais üretime girmeyen zorunlu giderler
fermier généraux, receveurs généraux mültezim, genel tahsildar
fictio junis *varsayılan hükümler*
foi éternelle ölümsüz inanç
genera gens, cins, nevi, kısım, takım
gens honnetes seçkin kişiler
glorious revolution şanlı devrim
grace éternelle ölümsüz iyilik
grösser daha büyük
hins ilaelarime bu gözyaşları nerden neden
idle poor yoksul aylak
immeuble hareketsizlik
in propria persona kendi kendine, bizzat
instrumantum rocale konuşan alet
in actu fiilen
in extenso tam olarak
in natura doğal olarak, aynen
in persona şahsen
in petto hazır, emre hazır
in spe gelecekte olan, gelen
in statu nascendi oluş halinde
in toto tamamıyla
inter se olduğu gibi, aynı durumda
justice éternelle ölümsüz adelet
licentia poetica şiirsel serbestlik, şiirsel

başıboşluk
locum tenens yerini tutan
locus standi tenis yeri
lumen lümen, ışık ölçü birimi
mal connu kötü tanınmış
male fides kötü niyet
meuble hareketsizlik
modicum bir tutam, azıcık
modur operandi çalışma tarzı
modus vivendi geçici anlaşma
mutatis mutantis gerekli değişiklikler yapılmış olarak
mutualite éternelle ölümsüz dayanışma
natural price doğal fiyat
naturalite doğal durum
naturaliter doğal olarak
nec plus ultra doruğuna ulaşmış
nervus rerum eşyanın sınırı
never mind önemli değil
nihil habeo, nihil curo malı yok, derdi yok
non olet pis kokmaz
nota bene önemli not
par exellence üstün derecede
paralugism yanıltıcılık
pari passın eşit adımlarla, aynı hızla
part légitime hak olan pay
patria potestas ana-babalık otaritesi
passim çeşitli yerlerde
perfectibilité perfectible yetkinleşebilir, yetkinleşebilirlik
perpetuum mobile devri daim
personae dramatis (dramatis personae) oyundaki kişiler
pia fraus bağışlanabilir sofuca hilekarlık
post festum iş işten geçtikten sonra, bayramdan sonra
post tot discrimina rerum bunca felaketten sonra
prima facia ilk bakışta
pro tanto o ölçüde, o kadar
pro parte kendi hesabına
pro rata orantılı olarak, herkese düşen pay oranında
prima motor ilk devindirici
prius daha önce, önceden
public companies halka açık şirketler
public deposits devlet mevduatı
punctum saliens sorunun özü
qua ki bu tarzda
quand méme gene de, bununla birlikte
quantum sufficit yeterli nicelik
quarto dört sayfalık kağıt, çift yaprak kağıt
quid pro quo başka bir şeyin yerini tutan şey, karşılık, bedel
raison d'être varlık nedeni
salto mortale ölüm perendesi
savre que peut can telaşı
savant serieux bilgin kişi
savoir faire işbilir, becerikli
secundum artem ikinci anayol
self-sustaining serf kendi geçimini kendi sağlayan
seriatim sırasıyla
servum pecus imitatorum taklitçi köleler
sic! tıpkı böyle! aynen böyle!
sine qua non olmazsa olmaz
sub specie alt türler
sub forma pauperis dilenci kılığı altında
sui generis eşsiz, tek
tante molis erat o kadar güçlü
toto coelo taban tabana karşıt
tutti quanti ne varsa hepsi, kim varsa herkes
ultima thule azami sınır, en uç sınır
valeur intrinseque gevşek değerler
verite éternelles ölümsüz gerçekler
voila tout işte hepsi bu
volonté éternelle de Dieu tanrının ölümsüz iradesi
vice versa tersi
vir tualiter gücül olarak, bilkuvvet
vivre en travaillant kendi emeğiyle yaşamak
vulgus halk, çoğunluk, yığın
young immortalis genç ölümsüzler

MARX'IN ELYAZMASI DEFTER VE SAYFA NUMARALARINA KARŞILIK GELEN SAYFALAR

Elyazması		1. Kitap

GİRİŞ

Defter M	Sayfa 1	21-22
1857	Sayfa 2	22-23
Ağustos-Eylül	Sayfa 3	23-25
	Sayfa 4	25-26
	Sayfa 5	26-27
	Sayfa 6	27-28
	Sayfa 7	28-29
	Sayfa 8	29-31
	Sayfa 9	31-32
	Sayfa 10	32-33
	Sayfa 11	33-34
	Sayfa 12	34-35
	Sayfa 13	35-37
	Sayfa 14	37-38
	Sayfa 15	38-39
	Sayfa 16	39-40
	Sayfa 17	40-41
	Sayfa 18	41-42
	Sayfa 19	42-44
	Sayfa 20	44-45
	Sayfa 21	45-46
	Sayfa 22	46-47

PARA BÖLÜMÜ

Defter I	Sayfa 1	49-51
1857 Ekim	Sayfa 2	51-52
	Sayfa 3	52-54
	Sayfa 4	54-55
	Sayfa 5	55-58
	Sayfa 6	58-60
	Sayfa 7	60-62
	Sayfa 8	62-65
	Sayfa 9	65-67
	Sayfa 10	67-69
	Sayfa 11	69-71
	Sayfa 12	71-73
	Sayfa 13	73-74
	Sayfa 14	74-77
	Sayfa 15	77-79
	Sayfa 16	79-80
	Sayfa 17	80-82
	Sayfa 18	82-84
	Sayfa 19	84-86
	Sayfa 20	86-88
	Sayfa 21	88-90
	Sayfa 22	90-92
	Sayfa 23	92-94
	Sayfa 24	94-96
	Sayfa 25	96-98
	Sayfa 26	98-100
	Sayfa 27	100-102
	Sayfa 28	102-104
	Sayfa 29	104-105
	Sayfa 30	105-107
	Sayfa 31	107-109
	Sayfa 32	109-112
	Sayfa 33	112-114
	Sayfa 34	114-116
	Sayfa 35	116-118
	Sayfa 36	118-120
	Sayfa 37	120-122
	Sayfa 38	122-124
	Sayfa 39	124-126
	Sayfa 40	126-128
	Sayfa 41	128-130
	Sayfa 42	130-132
	Sayfa 43	132-134
	Sayfa 44	134-136
	Sayfa 45	136-138
	Sayfa 46	138-139
	Sayfa 47	139-141
	Sayfa 48	141-143

Defter II
1857 Kasım

Sayfa 1 143-145
Sayfa 2 145-147
Sayfa 3 147-150
Sayfa 4 150-152
Sayfa 5 152-154
Sayfa 6 154-156
Sayfa 7 156-159

SERMAYE BÖLÜMÜ

Sayfa 8 161-163
Sayfa 9 163-166
Sayfa 10 166-168
Sayfa 11 168-170
Sayfa 12 170-171

SERMAYENİN ÜRETİM SÜRECİ

Sayfa 13 173-175
Sayfa 14 175-177
Sayfa 15 177-179
Sayfa 16 179-181
Sayfa 17 181-183
Sayfa 18 184-186
Sayfa 19 186-188
Sayfa 20 188-190
Sayfa 21 190-192
Sayfa 22 192-194
Sayfa 23 194-197
Sayfa 24 197-199
Sayfa 25 199-201
Sayfa 26 201-203
Sayfa 27 203-205
Sayfa 28 205-207
Sayfa 29 207

Defter III*
1857
Kasım-Aralık

Sayfa 8 207-209
Sayfa 9 209-211
Sayfa 10 211-213
Sayfa 11 213-214
Sayfa 12 214-216
Sayfa 13 216-219
Sayfa 14 219
Sayfa 15 219-221
Sayfa 16 221-223
Sayfa 17 223-225
Sayfa 18 225-227
Sayfa 19 227-229
Sayfa 20 229-231
Sayfa 21 231-233
Sayfa 22 233-234
Sayfa 23 234-236
Sayfa 24 236-238
Sayfa 25 238-240
Sayfa 26 240-242
Sayfa 27 242-244
Sayfa 28 244-245
Sayfa 29 245-246
Sayfa 30 246-248
Sayfa 31 248-249
Sayfa 32 250-251
Sayfa 33 251-253
Sayfa 34 253-255
Sayfa 35 255-257
Sayfa 36 257-259
Sayfa 37 259-260
Sayfa 38 260-262
Sayfa 39 262-264
Sayfa 40 264-267
Sayfa 41 267-269
Sayfa 42 269-271
Sayfa 43 271-273
Sayfa 44 273-274
Sayfa 45 274-275

Defter IV
1857-58
Aralık-Ocak

Sayfa 1 276-278
Sayfa 2 278-280
Sayfa 3 280
Sayfa 4 280-283
Sayfa 5 283-285
Sayfa 6 285-287
Sayfa 7 287-289
Sayfa 8 289-290
Sayfa 9 290-292
Sayfa 10 292-294
Sayfa 11 294-295
Sayfa 12 295-297
Sayfa 13 297-299
Sayfa 14 299-301

* Defter III'ün 1-7. sayfaları, "Bastiat ve Carey" başlığıyla bu listenin sonunda yer almaktadır.

Sayfa 15 301-304

SERMAYENİN DOLAŞIM SÜRECİ

Sayfa 16 304-306
Sayfa 17 306-307
Sayfa 18 307-309
Sayfa 19 309-311
Sayfa 20 311-313
Sayfa 21 313-315
Sayfa 22 315-317
Sayfa 23 317-319
Sayfa 24 319-321
Sayfa 25 321-323
Sayfa 26 323-324
Sayfa 27 324-326
Sayfa 28 326-327
Sayfa 29 327-328
Sayfa 30 328-330
Sayfa 31 330-332
Sayfa 32 332-333
Sayfa 33 333-335
Sayfa 34 335-336
Sayfa 35 336-337
Sayfa 36 337-339
Sayfa 37 339-341
Sayfa 38 341-343
Sayfa 39 343-345
Sayfa 40 345-346
Sayfa 41 346-348
Sayfa 42 348-350
Sayfa 43 350-352
Sayfa 44 352-354
Sayfa 45 354-356
Sayfa 46 356-358
Sayfa 47 358-360
Sayfa 48 360-363
Sayfa 49 363-365
Sayfa 50 .... 365-367x
Sayfa 51 367-370
Sayfa 52 370-372
Sayfa 53 372-375

Defter V Sayfa 1 375-377
1858 Sayfa 2 377-379
Ocak-Şubat Sayfa 3 379-381
Sayfa 4 381-383

Sayfa 13 81-84
Sayfa 14 84-87
Sayfa 15 87-90
Sayfa 16 90-93
Sayfa 17 93-96
Sayfa 18 96-99
Sayfa 19 99-102
Sayfa 20 102-104
Sayfa 21 104-107
Sayfa 22 107-110
Sayfa 23 110-113
Sayfa 24 113-116
Sayfa 25 116-118
Sayfa 26 118-121
Sayfa 27 121-124
Sayfa 28 124-126
Sayfa 29 126-129
Sayfa 30 129-132
Sayfa 31 132-134
Sayfa 32 134-136
Sayfa 33 136-139
Sayfa 34 139-142
Sayfa 35 142-144
Sayfa 36 144-147
Sayfa 37 147-150
Sayfa 38 150-153
Sayfa 39 153-156
Sayfa 40 156-158
Sayfa 41 158-160
Sayfa 42 160-163
Sayfa 43 163-166
Sayfa 44 166-169

Defter VII Sayfa 1 169-172
1858 Sayfa 2 172-174
Şubat-Haziran Sayfa 3 174-177
Sayfa 4 177-180
Sayfa 5 180-183
Sayfa 6 183-185
Sayfa 7 185-189
Sayfa 8 189-191
Sayfa 9 191-194
Sayfa 10 194-197
Sayfa 11 197-199
Sayfa 12 199-203
Sayfa 13 203-206
Sayfa 14 206-209

Sayfa 53 316-318
Sayfa 54 318-321
Sayfa 55 321-323
Sayfa 56 324
Sayfa 57 324-327
Sayfa 58 327-329
Sayfa 59 329-331
Sayfa 60 331-334
Sayfa 61 334-336
Sayfa 62 336-338

DEĞER

Sayfa 63 338-339

BASTIAT VE CAREY

Defter III Sayfa 1 340-341
1857 Temmuz Sayfa 2 341-343
Sayfa 3 343-344
Sayfa 4 344-345
Sayfa 5 346-347
Sayfa 6 347-349
Sayfa 7 349-350

ISBN 978-975-7399-85-8

9 789757 399858